

Jf. 11.528

galt
10

IRODALOMTÖRTÉNET.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI
PINTÉR JENŐ.

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM.
KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.
BUDAPEST, 1927.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1927-ben.

I. Tisztviselők.

Elnök: Négyesy László. — Alelnök: Dézsi Lajos, Szász Károly, Viszota Gyula, Zoltvány Irén. — Titkár: Alszeghy Zsolt. — Szerkesztő: Pintér Jenő. — Jegyző: Brisits Frigyes. — Pénztáros: Oberle József. — Ellenőr: Perényi József.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László	Horváth Cyrill	Pitroff Pál
Ágner Lajos	Horváth János	Prónai Lajos
Angyal Dávid	Imre Sándor	Radó Antal
Badics Ferenc	Jakab Ödön	Radványi Kálmán
Bajza József	Kardos Albert	Sajó Sándor
Baranyai Zoltán	Kéky Lajos	Sik Sándor
Baros Gyula	Kisparti János	Solymossy Sándor
Bán Aladár	Kiss Ernő	Szemkő Aladár
Binder Jenő	Klemm Antal	Szigetvári Iván
Birkás Géza	Kocsis Lénárd	Szinger Kornél
Bitay Árpád	Korpás Ferenc	Szinnyei Ferenc
Bleyer Jakab	Kőrös Endre	Szira Béla
Borbély István	Kristóf György	Szomolányi József
Császárr Elemér	Kürti Menyhért	Teveli Mihály
Császárr Ernő	Leffler Béla	Thienemann Tivadar
Czapáry László	Lengyel Miklós	Timár Kálmán
Farkas Gyula	Madai Gyula	Tolnai Vilmos
Fóris Miklós	Madzsar Imre	Tordai Anyos
Gálamb Sándor	Marczinkó Ferenc	Vajthó László
Gálos Rezső	Melich János	Vargha Damján
Gulyás József	Mitrovics Gyula	Vargha Gyula
Gulyás Pál	Mixich Lajos	Ványi Ferenc
Gyomlay László	Morvay Győző	Várdai Béla
György Lajos	Német Károly	Vikár Béla
Gyulai Ágost	Pais Dezső	Voinovich Géza
Hajnóczy Iván	Pap Károly	Werner Adolf
Haász László	Papp Ferenc	Zlinszky Aladár
Harsányi István	Pekár Gyula	Zolnai Béla
Hartmann János	Petri Mór	Zsigmond Ferenc

III. Tiszteleti tagok.

† Id. Szinnyei József. — † Szilády Aron. — † Beöthy Zsolt. — Pintér Jenő. — Négyesy László. — Badics Ferenc.

TARTALOM.

Tanulmányok.	Oldal
Alszegehly Zsolt: Összefoglaló könyvszemle	33, 128, 218, 316
Dézi Lajos: Tőke Ferenc „Spira históriája“	211
Futó Jenő: Herczeg Ferenc	1, 82, 181, 277
Zoltvány Irén: Elnöki megnyitóbeszéd	69

Kisebb közlemények.

Baros Gyula: Báró Eötvös József elveszett versei	30
Harsányi István: Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei	123
Pitroff Pál: Kölcey Ferenc olvas, Szemere Pál fogalmaz	31
Szira Béla: A magyar hírlapirodalom a szabadságharc után	124
Tolnai Vilmos: Arany János: Előhang Csabához	314
Tolnai Vilmos: Jókai Mór forrásaihoz	315
Viszota Gyula: Karikatúrák Széchenyiről 1843 ban	122

Tudományos irodalom.

Balogh István: Gyóni Géza szibériai életrajza	242
Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma	45
Blau Lajos-émlékkönyv	46
Beross István: Gyóni Géza	149
Csengery János-émlékkönyv	144
Dézi Lajos munkái	128
Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok	146
Földessy Gyula: Újabb Ady-tanulmányok	321
Flórián Kata: A kassai német színészet története 1816-ig	241
Gulyás József: Úvegcserepek	331
Lám Frigyes: A gründlerék irodalma	243
Leffler Béla Ungersk Lyrik	48
Makkai Sándor: Magyar fa sorsa	317, 343
Mitrovics Gyula: Gyulai Pál esztétikája	330
Nagy Sándor: Ady Endre költészete	323
Fukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története	329
Rubinyi Mózes: Herczeg Ferenc	148
Rubinyi Mózes: Kiss József élete és munkássága	147
Szigethy Lajos: Luther lelke	148
Szigetvári Iván: Kisebb munkák	240
Szilárd Leó: Szent László a magyarnyelvű énekköltészetben	48
Vashegyi Margit: A magyar Molière-fordítások	242
Viczián Márta: Nestroy János hazánkban	242
Waisbecker Ede: Pázmándi Horvát Endre	330
Zulawski Andor: A magyar irodalom problémái	332

Szépirodalom.

Babits Mihály: Halálfiái	228
Baja Mihály: Oh, szép ifjúságom	327
Balassa Imre: Nagy idők	238
Balla Irma: Vaskuthy Gábor	326
Balogh István: Hó-fa	327
Bartóky József új kötetei	40
Berde Mária: Romuald és Andriána	137

	Oldal
Bibó Lajos: Báthory Zsigmond	140
Csűrös Zoltán: A fejedelem bujdosik	139
Dormándi László: Sóllyommadár	236
Gabányi János: A megbilincselő ember	142
Gulácsy Irén: Fekete völgyek	223
Gyallay Domokos: Vaskenyéren	37
Hegedűs Sándor: Vörösbőrű romantika	255
Hómann Károly: A félszemű medve	139
Kisléghy Kálmán: Hódolat	328
Komáromi János: Hat völgegy	234
Kosztolányi Dezső: Édes Anna	42
Krudy Gyula: Mohács	138
Kutass Kálmán: Versek	140
Laczkó Géza: Sátán Trismegistos olvasója	138
Lenkei Henrik: A nagy előjáték	137
Marconnay Tibor: Kacagva tört ki a faun a pagonyból	328
Meyer K. F. költeményei. Ford. Szigethy Lajos	141
Mécs László: Vigasztaló	220
Orosz Iván: Boldogok szigete	333
Palasovszky Béla: Őszi harmat után	49
Palágyi Lajos válogatott költeményei	233
Prohászka-Breviárium	239, 329
Reményik Sándor: Két fény között	326
Régi olasz novellák. Ford. Honti Rezső	328
Révay József: Szentek legendái	47
Simon Lajos: Cserépvári történetek	237
Surányi Miklós: A szörnyeteg	38
Szász Károly: A szabadfalvi pap leánya	233
Székely Nusbek Sándor: Aratás	333
Szitnyai Zoltán: Bolondok tornya	141
Timár József: Lélek a mezőn	334
Turchányi István: Aszja	237
Vargha Gyula: Hamvadó tüzek	218
Váczy József: Pusztai harangszó	326
Váry Rezső: Urak és gazdagok	236
Váth János: Imitatio Christi	49
Vidor Marcel: Csello	139
Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei	145

Folyóiratok szemléje.

Negyvenkilenc folyóirat és hirtlap irodalomtörténeti vonatkozású cikkei.
Munkatársak: *Alszeghy Zsolt, Baros Gyula, Gulyás Pál, Halász László, Pintér Jenő* 51, 150, 243, 335

Figyelő.

Ady-kultusz. <i>Négyesy László</i>	157
Ady-problémák. <i>Pintér Jenő</i>	341
Bánóczy József. <i>Beöthy Zsolt</i>	60
Ferenczi Zoltán. <i>V. M.</i>	263
Jakab Ödön. <i>Szász Károly</i>	167
Széphalom. <i>V. R.</i>	170
Elhúnytak	62, 172, 269, 353
Hírek	63, 173, 273, 354
Új könyvek	64, 175, 275, 356
Társasági ügyek	67, 177, 360

41.493 Keltetés

IRODALOMTÖRTÉNET.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

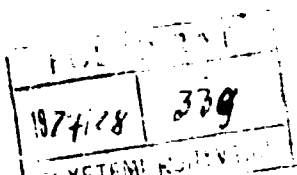
SZERKESZTI

PINTÉR JENŐ.

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

BUDAPEST, 1927.

TARTALOM.

Herczeg Ferenc. Írta: Futó Jenő. (Első közlemény)	1
Báró Eötvös József elveszett versei. Írta: Baros Gyula	30
Kölcsey Ferenc és Szemere Pál. Írta: Pitroff Pál ..	31
Összefoglaló könyvszemle. Írta: Alszeghy Zsolt.	
Jeletősebb szépirodalmi alkotások. — Az erdélyi és a felvidéki lira. — Gyallay Domokos: Vaskenyéren. — Surányi Miklós: A szörnyeteg. — Bartóky József új kötetei	32

BÍRÁLATOK.

Kosztolányi Dezső: Édes Anna. — Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. — Jubileumi emlékkönyv Blau Lajos tiszte- letére. — Lepold Antal és Révay József: Szentek legendái. — Szilád Leó: Szent László a magyarnyelvű énekköltészetben. — Leffler Béla: Ungersk Lyrik. — Szilágyi Béla: Erdélyből jöt- tem. — Sziklay János: Szent László király. — Palasovszky Bela: Őszi harmat után. — Váth János: Imitatio Christi. — Dura Máté: Szebb, jobb világ. — Vadnay Dezső: A furulya meséi	42

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

I. Folyóiratok. — Akadémiai Értesítő. — Budapesti Szemle. — Erdélyi Irodalmi Szemle. — Ethnographia. — Élet. — Irodalom- történeti Közlemények. — Magyar Könyvszemle. — Magyar Nyelv. — Minerva. — Múlt és Jövő. — Napkelet. — Protestáns Szemle. — Nyugat. — Pásztorúz. — Új Idők	52
II. Hírlapok. — Az Est. — Budapesti Hírlap. — Magyarság. — Magyar Ujság. — Nemzeti Ujság. — 8 Órai Ujság. — Pesti Hir- lap. — Pesti Napló. — Ujság	58

FIGYELŐ.

Bánóczi József. Beöthy Zsoltól. — Elhunytak. Gulyás Páltól. — Hírek. — Új könyvek. — Társasági ügyek. — Meghívó	60

TANULMÁNYOK.

Herczeg Ferenc.

Irta FUTÓ JENŐ.

Élete. — Herczeg Ferenc 1863 szeptember 22-én született Versecen, ahol apja polgármester volt. Tanulmányait szülővárosának elemi iskolájában kezdte, a temesvári, szegedi és fehértemplomi gimnáziumban folytatta s a budapesti egyetem jogi karán fejezte be. A jogi pályához nem volt kedve, szülei óhajának engedve lett jogász, ő maga a katonai pályára szeretett volna lépni. Döntő hatással jövője kialakulására *Fenn és lenn* c. első regénye volt, amelyet egy halálos kimenetelű párba miatt szenvedett államfogsága idején írt Vácon s amellyel az Egyetemes Regénytár 1000 frankos pályadíját nyerte el. Ekkor találta meg életcélját, ettől kezdve csakis író akart lenni. Az első sikert több koronázta. 1894-ben a Petőfi Társaság választotta tagjai közé, ugyanezen évben a Budapesti Hírlap munkatársa lett s ezután Rákosi Jenő oldala mellett gyorsan bontakozik ki tehetsége. Különös népszerűsége a Gyurkovics-család női és férfitagjairól írt humoros művei által tett szert. A *Gyurkovics-család* c. műve eddig huszonnégyezer példányban jelent meg, neve ezáltal vált országosan ismertté, írói egyénisége kedvelté. Az 1893. év újabb diadalt hoz számára: ekkor választotta a Kisfaludy-Társaság tagjai közé s most már korunk legkiválóbb íróival, költőivel és esztétikus tudósaival kerül egy helyre. Ugyanezen évben *A dolovai nábob leányának* első előadása alkalmával a budapesti közönség „mint a magyar drámairodalom fényesen feltűnő új csillagát üdvözölte”. 1894-ben indította meg az *Új Idők*-et s ezzel a magyar szépirodalmi élet egyik vezetője lett. Az 1896-i általános választások alkalmával a verseci kerület országgyűlési képviselőjévé választotta meg, az 1901-i választások idején azonban ugyanott megbukott s csak 1904-ben került be ismét a parlamentbe, mint a pécskai kerület képviselője, s egészen 1918-ig, a nagy összeomlásig, az országgyűlés legtekintélyesebb képviselői közé tartozott. Rendíthetetlen híve volt Tisza Istvánnak, s vele együtt szívvel és lélekkel védelmezte a haza érdekeit. Különösen tanulságosak ebben a tekintetben a Magyar Figyelő hasábjain megjelent cikkei; ezt a politikai szemlélet 1911-ben Tisza Istvánnal együtt indította meg. 1899-ben az Akadémia levelező tagjává választotta, miután már előbb 1896-ban a *Szabolcs házassága* c. regényét a Péczely-díjjal koszorúzta. Neve ezután mind nagyobb súllyal esik a latba a legelsőrendűbb művészi és tudományos körökben. 1902-ben a *Pogányok*-kal nyert akadémiai jutalmat, 1903-ban a Petőfi Társaság Bartók Lajos halála után másodelnökévé, majd 1904-ben Jókai Mór halála után elnökévé választotta. Ugyanezen években az *Ocskay brigadéros*-sal és a *Bizánc*-cal a

színpadon aratott nagy diadalt. Az Akadémia 1911-ben rendes tagjává, 1914-ben pedig tiszteleti tagjává választotta. Az 1916-i királykoronázás alkalmából IV. Károly a Művészetért és Tudományért c. díszjelvényt adta neki. az Akadémia pedig 1919-ben három évre másodelnökévé választotta. Művei német, francia, olasz, holland, lengyel, cseh, dán, finn, spanyol, svéd és szerb-horvát nyelvre fordítva bejárták az egész világot, drámái közül pedig különösen *A két róka* hódította meg még Amerika és Ausztrália színpadjait is. Ennyi érdem és siker után érte az a felette ritka kitüntetés, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, fennállása óta először élve ajánlási jogával, 1925-ben *Az élet kapuja* c. műve alapján a Nobel irodalmi díjra terjesztette elő. 1926-ban pedig a legelőkelőbb irodalmi és tudományos körök a nemzet egyetemével karöltve ünnepelték meg negyvenéves írói jubileumát.

Munkái. — *Fenn és lenn.* Regény. 1890. *Mutamur.* Elbeszélések. 1892. *A Gyurkovics-leányok.* Regény. 1893. *A dolovai nábob leánya.* Színmű. Először adták a Nemzeti Színházban 1893 márc. 10-én. *Simon Zsuzsa.* Regény. 1894. *Napnyugati mesék.* Elbeszélések. 1894. *Három testőr.* Bohózat. Először adták a Nemzeti Színházban 1894 márc. 2-án. *A Gyurkovics-fiúk.* Regény. 1895. *Szabolcs házassága.* Regény. 1896. *Az első fecske és egyéb elbeszélések.* 1896. *Honthy háza.* Színmű. Először adták a Nemzeti Színházban 1896 febr. 14-én. *Egy leány története.* Regény. 1899. *Gyurka és Sándor.* Elbeszélés. 1899. *A Gyurkovics-leányok.* Vígjáték. Először adták a Magyar Színházban 1897 jan. 17-én. *Az első vihar.* Színmű. Először adták a Magyar Színházban 1899 febr. 17-én. *Idegének között.* Regény. 1900. *Arianna.* Elbeszélések. 1900. *Ocskay brigadéros.* Színmű. Először adták a Vígyszínházban 1901 febr. 8-án. *Pogányok.* Regény. 1902. *Balaton rege.* Vígjáték. Először adták a Vígyszínházban 1902 február 8-án. *Andor és András.* Elbeszélés. 1903. *Az új nevelő.* Elbeszélések. 1903. *Kéz kezet mos.* Vígjáték. Először adták a Vígyszínházban 1903 febr. 20-án. *Elbeszélések.* 1904. *Bizánc.* Színmű. Először adták a Nemzeti Színházban 1904 ápr. 22-én. *A honszerző.* Regény. 1904. *Böske, Erzsi, Erzsébet.* Elbeszélések. 1905. *Szelek szárnyán.* Uti rajz. 1905. *Lélekrablás.* Regény. 1906. *Déryné ifjasszony.* Színjáték. Először adták a Vígyszínházban 1907 febr. 7-én. *Kaland és egyéb elbeszélések.* 1908. *Szerelmesek.* Regény. 1909. *A kivándorló.* Színmű. 1909. *A királyné futárja.* Regény. 1909. *A fehér páva.* Regény. 1910. *Eva boszorkány.* Színjáték. Először adták a Nemzeti Színházban 1912 márc. 22-én. *Napvráros.* Elbeszélések. 1912. *Alomország.* Regény. 1912. *Az ezredes.* Vígjáték. Először adták a Magyar Színházban 1914 jan. 31-én. *Az arany hegedű.* Regény. 1916. *A hét sváb.* Regény. 1916. *Magdaléna két élete.* Regény. 1916. *Tűz a pusztában.* Elbeszélések. 1917. *Arva László király.* Színmű. 1917. *A két róka.* Színjáték. Először adták a Vígyszínházban 1917 jan. 13-án. *Tilla.* Színmű. Először adták a Vígyszínházban 1918 nov. 22-én. *Az élet kapuja.* Elbeszélés. 1919. *A fekete lovas.* Színmű. Először adták a Nemzeti Színházban 1919 dec. 5-én. *Két arckép.* Tisza István, Károlyi Mihály. 1920. *Aranyborjú.* Színmű. Először adták a Nemzeti Színházban 1922 márc. 15-én. *A fogyó hold.* Regény. 1922. *A költő és a halál.* Színjáték. Először adták a Nemzeti Színházban 1922 dec. 29-én. *Sirokkó.* Színmű. Először adták a Magyar Színházban 1923 márc. 14-én. *Kilenc egyfelvonásos.* 1924. *A híd.* Színjáték. Először adták a Nemzeti Színházban 1925 nov. 3-án.

Irodalom. — Napi kritikák drámáinak bemutatásakor, műveinek megjelenése után. Különösen értékesek a Budapesti Szemle és az Akadémiai Értesítő kritikái. Összeállításukat lásd Horváth János: Herczeg Ferenc. Irodalomtörténeti Füzetek 1. szám. 22—25. l. Ugyanott Herczeg idegen nyelven megjelent műveinek teljes felsorolása. Jelentősebb cikkek, tanulmányok: Lázár Béla: Mikszáth, Herczeg, Ambrus. Szentgotthárd, 1908. Hamvai Erzsébet: József: Herczeg Ferenc. Magyar írók. IV. Bródy Sándor: Herczeg Ferenc mint szónok. Fehér könyv. 1900 márc. Madarász Flóris: Herczeg Ferenc. Kath. Szemle, 1904. 40. s. k. l. Podharszky Lajos: Modern magyar realisták 1904. Beöthy Zsolt: Herczeg Ferencről. A magyar nemzeti irodalom ismertetése 1905. II. 121. l. Oláh Gábor: Herczeg Ferenc. Írói arcképek. 1909. Réger Béla: Mikszáth, Herczeg, Ambrus. Szentgotthárd, 1908. Hamvai Erzsébet: Herczeg Ferenc stílusa és nyelve. Huszt, 1911. Madarász Flóris: Herczeg Ferenc drámái. Az egri ciszt. gimn. Értesítője 1912/13. Fenezi Zoltán: Herczeg Ferenc mint drámaíró. Műveltség Könyvtára, 1913. 591—592. l. Herczeg Ferenc mint elbeszélő, u. o. 612—614. l. Kéki Lajos: Herczeg Ferenc. Budapesti Szemle 157. kötet. Váradi Ibolya: Társadalmi problémák Herczeg Ferenc műveiben. 1919. Pintér Jenő: Herczeg Ferencről. A magyar irodalom történetének kézikönyve. 1921. II. 404—406. l. Szinyei Ferenc: Herczegről az elbeszélőről. Akad. Ért. 1922 29. l. Leffler Béla: Herczeg Ferenc Svédországban. Nemzeti Ujság, 1923. 273. l. Galamb Sándor: Herczeg Ferencről. Napkelet, 1923. nov.-dec. füzet. Horváth János: Herczeg Ferenc. Irodalomtörténeti Füzetek 1. sz. Supka Géza: A földnek itt varázsereje van. Literatura. 1926 jan. szám. Rubinyi Mózes: Herczeg Ferenc. 1926. Hevesi Sándor: Herczeg Ferenc és a Nemzeti Színház. Uj Idők. 1926. Pekár Gyula: Herczeg Ferenc helye a magyar Parnasszuson. Uj Idők. 1926. Móra Ferenc: Aranytoll. Literatura. 1926 I. sz. Ványi Ferenc, Dézsi Lajos, Pintér Jenő: Magyar irodalmi lexikon. 1926.

Első sikerei.

(1886—1892.)

Az alkotó művész lelkében már születéstől kezdve benne él a teremtő erő, az isteni szikra. Ez olykor már a gyermek játékein keresztül is utat tör magának és előre sejteti a későbbi nagy alkotót. Madách már gyermekkorában kis hetilapot szerkeszt, amelynek egyetlen fennmaradt példánya csírájában mutatja a későbbi nagy gondolkozót. Goethe bábszínháza a későbbi nagy drámaíró előiskolája. Herczeg Ferenc maga vallja magáról: „Hatéves voltam, amikor egy lap szerkesztésének gondjait először magamra vettem. A családom számára csináltam egy lapot... Úgy tudom, az édesanyám most is őriz belőle egy példányt valahol.”¹ Annak is nyomát lehet találni, hogy már gyermekkorában „német verseket írogatott.”² A mű-

¹ Budapesti Hirlap, 1925. évf., 194. sz., 3. l.

² Szinyei: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1896. IV. 734. l.

ösztön tehát Herczegnél is már a gyermek játékaiban megnyilatkozik, de hogy mennyiben viselik magukon ezek a gyermekkori zsenge alkotások a későbbi nagy író oroszlánkörmeinek a karcolásait, hozzáférhetetlenségük miatt nem lehet megállapítani. Pedig nem csupán az író fejlődése, de az irodalomtörténet szempontjából is érdekes és fontos lenne ezeknek az ismerete, mert a lángész sohasem tagadja meg magát, íme utat tör magának a gyermek játékaiban keresztül is.

A tanulóévek folyama alatt is előtör Herczegből a műalkotás vágya, ösztöne. A magyarul még nem is teljesen kifogástalanul beszélő fehértemplomi diák az ifjúsági Önképző Kör legmunkásabb tagja s mint ilyen, egy költői elbeszélésével, egy tankölteményével, egy műfordításával és művészi szaválásával jutalmat nyer, sőt a Kör alaptökéjének kamatait is ő kapja, mint annak legmunkásabb tagja.³

De úgy hiszi — még mindig az ifjúkorban — hogy helytelen utakon jár, amidőn a poéta babéraitra vágyik. Maga vallja magáról: „Később, amikor nagyobb lettem, inkább festő szerettem volna lenni, de mert ez a vidéki gyermekeknek nehezebben érhető el, lemondtam róla és megint csak a tollhoz nyúltam. Íme, a lelkében élő, kitörésre kész isteni szikra újabb próbálkozása, a kifejezési eszközökben való válogatása, de már bizonyára komolyabb alkotási vágytól ösztönöztetve, bűbajos tündérvilágot szöve és ígérve. Ez az ingadozás, a kifejezési eszközökben való ez a válogatás sem ritka jelenség az igazi művészi lelkek kiforrásában. Petőfi hosszú ideig azt hiszi, hogy a színpadon fog diadalt aratni, Arany egyidőben a szobrász, majd a festő, végül a színművész babérai után vágyik s volt idő, midőn Kisfaludy Károly és Jókai is azt hitték, hogy az ecset lesz ihletük tolmácsa! Múló, röpke jelenség volt-e Herczegnél a festészet iránt való hajlam vagy érzékelhető formát öltött lélektartalom, adatok hiánya miatt — sajnos — nem lehet megállapítani. Annyi azonban az önvallomás alapján bizonyos, hogy Herczeg lelke már ebben az időben forr, látává főtt zsenije kitörésre készül, csak a kifejezési eszközben határozatlan még.

Ez a belső forrongás eltart Herczeg nagykorúságáig. 1886-ban jelennek meg német nyelven első kísérletei a Buda-

³ A fehértemplomi m. kir. áll. főgimn. Értesítője az 1879/80. tanévről. 47—49. l.

pester Tagblatt hasábjain. Első nyomtatásban megjelent műve „az akkor nagyon divatos Freytag- vagy Ebers-írások historizáló stílusában tartott altddeutsch beszély volt, ahol csak úgy hemzsegték az Ingók és Ingrabanok s egyéb, a nyolevanas évek álhistorikumában fogant germán kitünőségek“⁴ Irodalmunk színpadán csak a következő évben lép fel, még akkor bizonyára nem is sejtett hosszú, dicsőségteljes szereplésére. 1887-ben adja ki a Pesti Hírlap első magyar elbeszélését s ettől kezdve nemcsak a közfigyelem állandó tárgya, de szűkebb, az ő ritka tehetségét már akkor felismerő írói körök meggyőződése szerint nagy, értékes alkotások forrása.

Egy hiteles kortanú: Kozma Andor szerint Herczeg *A daruvári híd* c. elbeszélésével vonta először magára a figyelmet.⁵ Ezzel a talpraesett huszártörténettel ahhoz a képzetvilághoz tér vissza, amely már gyermekkori játékaiban is foglalkoztatta. Igazolással utalunk a *Lószőr-vitéz* (Mutamur) édesbús históriájára, amely nem a képzelet szüleménye, hanem egy való, megtörtént eseménynek művészi mezbe öltöztetése. Maga a tárgy egészen új irodalmunkban. Előbbi költőink, íróink műveik megalkotásánál a katonatiszti életet egészen mellőzték. Nem is csoda, mivel a katonatisztek idegen anyanyelvűek és szellemük miatt sohasem álltak közel a magyarság lelki világához s így érthető az a körülmény, hogy miért maradt ez a terület a magyar költők képzelete számára terra incognita. Pedig Herczeg és sok külföldi író példája azt mutatja, hogy a katonatiszti élet nagyon sok humoros tárgyat önként kínál költői feldolgozásra. Olyan nemzeteknél, mint pl. a németeknél vagy a franciáknál, ahol a katonaság nyelve és szelleme folytán szerves része, kiegészítője a művelt társadalomnak, a katonatisztekről fejlett és gazdag irodalom található. Szerintünk nem egészen véletlen, hogy a német anyanyelvű Herczeg a közvetítője ennek a genre-nak, aki a katonaság iránt már gyermekkorában is vonzalommal viseltetett. Később, tanulmányai végeztével maga is katona akart lenni s katonai körökkel való állandó érintkezése bizonyára nemcsak ébrentartotta, de táplálta és fokozta ezt a régóta benne szunnyadó vonzalmat. Semmi sem természetesebb tehát, mint az, hogy kitörni készülő, forrongó zsenije az ihlet

⁴ Supka Géza: A földnek itt varázsereje van... Literatura, 1926. évf., 1. szám, 5. lap.

⁵ Nemzet, 1892. évf., 124. sz.

pillanatában azt a tárgyat ragadja meg, amely már gyermek-kori játékaiban és később bizonyára olvasmányaiban is kedves volt előtte.

A daruvári híd egy huszárbravur remek leírása, tele jellemzőerővel. Nagy hadgyakorlat alkalmával az eszem-izomban, szép asszony társaságában, zenében és pezsgőben örömeiket találó huszártisztek kötelességükről megfélekedve, egy kastélyban mulatnak és közben értesülnek az ellenséges osztag feltűnéséről. Pillanat alatt nyeregben teremve, mulasztásuk pótlása végett elkeseredetten támadnak az ellenségre, áttörik vonalukat, elfoglalnak egy ellenséges ágyúüteget, a folyón átkelve, ügyesen kitérnek az ellenség átkaroló mozdulatai elől és végül porosan, piszkosan eljutnak a táborba, ahol mulasztásuk és az elkövetni vélt baklövés miatt szidást várva, a táborszernagy dícséretében részesülnek.

A mese, amelyen irónikus humor húzódik át, olyan eseményt ölel fel, amely nagy hadgyakorlat alkalmával valóban megtörténhetett. Herczeg a való élet festőjeként jelenik meg első, feltűnést keltő elbeszélésében. Életelevenségükben jelennek meg a várbeli huszártisztek s az esemény nemcsak a szereplőkre, de a korviszonyokra is jellemző. A mese tömör, a cselekmény gyors haladású. A huszártiszti pszihé elevenjére tapint az elbeszélésben az író. Híven visszatükröztetve látjuk benne a huszártisztek léha könnyelműségét, finom diszkrét impertinenciáját s a mulasztást helyreállító elszántságát is. A Szentirmay-század támadásának leírásában sok van őseink rajtaütő hadászati módszerének, tovaszáguldó lovaik patáinak nyomában támadó porfelhőknek, harci temperamentumuknak és sikereiknek megérzékítéséből. Már itt feltűnnek azok a biztos vonásokkal megrajzolt jellemek is, amelyek Herczeg későbbi műveiben is vissza-visszatérnek. Szentirmay százados, Tarján főhadnagy, Lóránth hadnagy, Bilitzky kadét nemcsak névleg, de tényleg: egész valójukban visszatérő jellemek Herczeg műveiben. Az elbeszélés humora abból a komikus helyzetből fakad és táplálkozik, amelyet a hiba elkövetésének az érzete és az ennek ellenére bekövetkező dícséret kelt az emberben.

Különösen azonban két dolog köti le a figyelmet ebben az első, feltűnést keltő elbeszélésben: a leírás elevenisége, szemléle-

⁶ Szinnyei: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1896. IV. 734. l.

tessége és a jellemzőerő. Mindkettő később is erős oldala marad Herczeg művészetének s már itt mindkettő kiforrottabban jelenik meg, amint ezt pályája kezdetén álló írótól várni lehetne. Már itt előttünk áll Herczeg az ő pompás megfigyelőképességével és nemcsak kevés szóval, sokatmondó rövidségével, de a lényegyet mintegy csak érintő és mégis kellően megvilágosító jellemző erejével. Semmit sem részletez. Mind a leírásban, mind a jellemzésben pár találó vonással pompásan fest és mégis él, mozog az egész kép, mintegy szemünk láttára drámai gyorsasággal pereg le az egész, nem is az elbeszélés keretei közé illő gazdag cselekmény.

Az 1887. év nemcsak azért fontos Herczeg Ferenc életében, mert ekkor tűnik fel a magyar irodalom színpadán, hanem azért is, mivel ebben az évben „Versecen kardpárbaja volt egy katonatiszttal, aki a sebesülés következtében a párbaj színhelyén meghalt.”⁴⁷ Első tekintetre nagyon naivnak látszik, hogy mi ennek a dolognak irodalomtörténeti szempontból különös jelentőséget tulajdonítunk, mégis ez a halálos kimenetelű párbaj, mint ok, következményeiben irodalomtörténeti fontosságra emelkedik. Eltekintve attól, hogy a párbaj ezután állandó motivumként szerepel Herczeg műveiben, két évvel később, midőn miatta négyhavi államfogságot kellett eltöltenie Vácon, külső oka lesz a *Fenn és lenn* c. első regénye megírásának, amelynek a sikerétől tette függővé, hogy megmarad-e az ügyvédi pályán, vagy pedig a művészetnek szenteli egész életét. Hála a sorsnak, hogy az elsőség pálmája Herczegnek jutott osztályrészül. Az első regénye megnyerte ugyanis az Egyetemes Regénytár 1000 frankos pályadíját és 1890-ben nyomtatásban megjelenve, nevét országszerte ismertté tette és az olvasóközönség érdeklődését maga iránt felkeltette.

A *Fenn és lenn* egyik legalanyibb műve Herczegnek. Motivumait egyéni élményeiből vette és képzeletének a segítségével kerek mesévé formálta. Ebben a művében a szimbolizmus talaján mozog, képzeletének saját látnoki képessége és Jókai volt az irányítúje. Lelkének talán titkolt, de annál őszintebben érzett vágyait rejti a mű köntöse alá, mert szabadulnia kell tőle. Mint aki válaszáton áll, saját énje számára inkognitót keres. Ezért hagyja el külsőleg a naturalizmus talaját, belsőleg azonban itt is az egyéni való alapján áll. A mesét saját lelkiállapotának, jövő pályája, élete iránya fölött való ingadozásának a jelképe-

zésére szötte. Egyéni vívódását a főhősnek, Kun Attilának a tőprengésében festi.

Kun Attila, vakmerő Afrika-utazó, jeles felfedező, hiú, nagyravágyó ember. Hosszú évek multán azzal a szándékkal tér haza szülővárosának falai közé, hogy felfedező útjának tudományos eredményeit rendezze és könyv alakjában a tudósvilág rendelkezésére bocsássa. A tervezett nagy munkából azonban nem lesz semmi, mert két leányka is beleszeret. Az egyik Pogány Jolán, akinek szülei őt nevelték, Lovrich Etel bárónő a másik, aki tulajdonképen unokatestvére. Mindkét nő viszonozza a szerelmét, de Kun Attila eljártssza mindkettőét, mert bár Etel bárónő bírásáért mindent megkísérel, mint képviselő még a miniszteri bársonyszékbe is fel akarja küzdeni magát, mégis Liviával, egy pesten időző olasz énekesnővel való kacérkodása folytán elveszti a bárónő kegyét s míg ez a Kun Attila kedvéért egyszer már visszautasított Korláth grófban, amaz pedig Kálvária Kálmán oldalán feltalálja a földi boldogságot, addig ő, a „kevély férfi“, örökös ingadozása miatt két szék között a pad alatt maradván, „keservesen sírt“.

A regény cselekménye Gyulai szerint erőltetett⁷ s nem az előzményekből várható megoldással zárul. Az olvasó azt várná, hogy a mindkét és egyaránt leküzdhetetlennek festett szerelmében csalódott Kun Attila sorsa tragikusan fog végződni s e helyett azt látjuk, hogy küzd, egyszerre két cél elérése érdekében is elszántan harcol s végül a testileg-lelkileg rendkívüli teljesítményekre képes hős gyermekké válik, könnyekre fakad, majd a szerelmi csalódás a komoly munkára vezérli. Ez a nagy változás nem meggyőző, valamint a hős egyformán intenzívnek festett kettős szerelme sem. A Kun Attila önmagával vívódását, kiforratlanságát és kettős szerelmét csak úgy lehet megérteni, ha az ember az egész művet s benne Etel bárónő és Jolán szerepét is szimbólumnak tekinti. Kun Attilába a saját forrongó, határozatlan lelkiéletét vitte át Herczeg. Attila éppen olyan hű képe, igazi megtestesítője az esze, tehetsége tudatában nagyra-törő, a Sturm und Drang korát élő zseninek, mint amilyen a mű keletkezése idején maga Herczeg volt. A hír már őt is szárnyra kapta, ő is író akart lenni, mint az s neki sem volt kedve az ügyvédi pályához, mint Attilának a mérnökihez. Herczeget óva

⁷ Budapesti Szemle 1892. évf., 71. kötet, 315. l.

intették hozzátartozói a művészi pálya bizonytalanságaitól s Iván bárónak Attilához intézett figyelmeztető, a megkezdett pályán marasztaló, jóindulatú tanácsaiban Herczeg szüleinek intelmére vélünk ismerni. Herczeg éppen olyan kínosan töpreng a két pálya között, mint amilyen módon Kun Attila vergődik Jolán és Etel bárónő iránt érzett szerelme között. Ennek a két nőnek az alakját külsőleg ismerős egyének után mintázhatta az író, de mindkettőnek eszmei tartalmat, szimbolikus jelentőséget ad. Etel bárónő a „fenn“-t: a költészet bűbajos világát, Jolán, az egyszerűbb származású leány, a „lenn“-t: a prózai élet egyszerűségét jelenti és jelképezi. Erre reális támpontot a regénynek az a része nyújt, ahol Attila párhuzamot vonva két inádot: Etel bárónő és Jolán között, önmaga felől így gondolkodik: *Azok a merész tervek, amelyek agyában talán még határozott alakot sem öltöttek, sóvár vággyal vonzották a magasba ama társadalmi osztály felé, melyet azelőtt oly szenvedéllyel gyűlölt, mint az éhező gyűlöli az ingyencet. A kisvárosi polgári élet sívár terén ama metszett szárnyú gólya szerepét játszotta volna, ki kétségbeesetten botorkál a puszta udvaron és epedve tekint fel a kék magasba, hol boldogabb társai fürödnek a napfényben. Érezte, hogy nem született nyárspolgárnak.* Herczeg is úgy érezte, hogy nem született közönséges embernek, s mint Attila Etel bárónő mellett, úgy dönt ő az írói pálya mellett. A bárónő kezét Attila nem kapja ugyan meg, de tele önérzettel mondja Etel apjának: *„Nézz reám! Nekem szárnyaim vannak, fel fogok emelkedni, ahova te vakondok szemeiddel el sem látsz!”* Bizonyára símább, de ilyen önérzetes lehetett az a válasz is, amelyet Herczeg szüleinek a megkezdett pályán való maradásra buzdító szavaira adott. Benne van ebben a feleletben egy merész ívben felfele szökő művészi pálya előre megálmodott, megjósolt nagysága!

A szimbólum burkát áttörve, a mögötte lappangó eszmei tartalmat kifejtve, most már más megvilágításban áll előttünk az egész mű. Tisztán látjuk Kun Attila alakját, megértjük kettős szerelmét, amely egyébként lélektanilag indokolatlan. A két női szereplő jellemét is oly módon formálja az író, amilyen eszmei tartalmat ad beléjük. Etel bárónő eszményi szépség, mint egy antik szobor, mint maga a költészet. Az avatatlanok előtt mimózaként zárja be lelkét, a congenialisakat pedig a kinyílt rózsza illatával és színpompájával gyönyörködteti. Izzó, forró

szerelme rántja le eszményi magaslatáról az emberek közé, amely előbb egy ideálisan szeretett férfi iránt nyilvánul meg szenvedélyesen, később annak képmása iránt vet lobbót. Az egyszer már keservesen csalódott szerelmes kínos gyötrelmével küzködik önmagában s mivel a szörnyű harcban majdnem elég, végül is annak nyújtja a kezét, akinek oldala mellett kihűlt szívvel és elfáradt testtel, mint valami semleges helyen, nyugalomra talál. Jolán kedves, aranyos teremtés. Az egyszerű polgári ház dalos pacsirtája, kacagó galambja, egy jövendő, benne, általa bizton szerencsésé, boldoggá váló család lelke, jó angyala. Nem fut a szivárvány után, egészséges ösztöne itt a földön fogva tartja, de a maga egyszerűségében mégis bájos, a boldogságot pedig pazar kézzel szórja, adja, mint eszményi partnere.

De a katonai életből is találhatók motívumok a regényben. A katonai élet rajzát itt ugyan egybeolvasztja Herczeg a civil főúri élet rajzával s ezen két társadalmi réteg életének, egymással való érintkezésének és gondolkodásának igen érdekes, jellemző és hű képét és jellemeit nyújtja. A katonasággal kapcsolatban egyéni élmény is kerül a műbe: párbaj, amely két alakban is szerepel benne. Kun Attila éppen úgy halálra sebzí párbajban Zalkovszky herceget, mint Herczeg az ő ellenfelét s az a kijelentés, amelyet Attila egyik segédjének, Korláth grófnak mond a leverő hír hallatára: „Szeretném, ha ez nem történt volna meg“ — bizonyára a Herczeg lelkéből fakadt, valamint az is, amelyet később féltestvérének, Agenor grófnak, mond: „Szédültem s a sötétbe lőttem, de a sátán vezette a kezeimet.“ Úgy látszik, hogy a halálos kimenetelű párbaj igen mély nyomot hagyott Herczeg lelkében. Mint motívum későbbi műveiben is gyakran szerepel.

A cselekmény meglehetősen gyors haladású, leírásokkal is gyakran találkozunk, bár hosszasabban sem a természet festésénél, sem a szalonoknál nem időzik az író. A leírásban igen eleven, szemléletes. Látszik, hogy közvetlen tapasztalat után fest és jól ismert tájék a modellje. A mese színtere Versec környéke, erre vallanak a kis város Mária Terézia által betelepített lakói is, amiről mindjárt a regény elején értesülünk. A cselekmény száalai mind a főhős körül csoportosulnak, a részek is szervesen kapcsolódnak egymásba és aránytalanságnak sincs semmi nyoma.

Oláh Gábor a *Fenn és lenn*-t Jókai *Az aranyember* c. regényével vetvén össze, arra a megállapodásra jut hogy „a barna Kun Attila az aranyember drámájának egy új változatát játssza el modernebb köntösben, úribb viszonyok között. Timeája a márványareú Etel bárónó, Noémije a kecses, naiv Jolán.⁸ Kétségtelen, hogy a Kun Attila és a Timár Mihály sorsában sok a közös vonás, mi azonban valószínűbbnek tartjuk, hogy Herczeg előtt *A fekete gyémántok* c. Jókai-regény lebegett. Berend Iván jelleme és kettős szerelme szintén sok közösséget mutat a Kun Attilával, de erre a feltevésre Herczegnek egy, még a gyermekkorba visszaható vallomása is ad alapot. 1893-ban így emlékszik vissza *A fekete gyémántok*-ra: „Első szerelmeim azok a deli asszonyok voltak, akik titokzatosan és fájdalmasan, bűbajos lótoszvirágokként bólintgattak felé az elsárgult könyv lapjairól, — férfias mintaképeim a regény hősei, akikhez (erre megesküdtem) hasonlatos akarok lenni az életben, — közben pedig epesztő honvágy fogott el ama csodálatos világ iránt, ahol a verőfénynek színe van és ahol az emberek felséges fantómákként mozognak, mint hattyúk a tó tükrén... És úgy éreztem, hogy maga Jókai is igen jól ismer engem, kell, hogy ismerjen, mert hiszen ezt a könyvet tisztára nekem írta más ember azt nem értheti meg úgy, mint én.”⁹ Ez a gyermekkori benyomás útbaigazító is lehet a mű mintája tekintetében. Herczeg azonban egészen alanyi mesét nyújt, ő csak külsőleg követi Jókait s az ő műve egészen másként zárul.

Herczeg első regényével szép sikert ért el. Most már joggal hihette, hogy a költészet bűbajos birodalmában reá szerep, hivatás vár, hogy ő ebben a világban fogja aratni azokat a babérokat, amelyek álmai egét oly káprázatossá festették. Megpecsételte ezt a hitet a Petőfi-Társaság, amely alig egy évvel a *Fenn és lenn* megjelenése után, 1891-ben, tagjai sorába választotta. Itt vesz tehát fölfelé szökő irányt az a művészi pálya, amely fényével, ragyogásával később már nem esupán nekünk világít, de áttörve határainkat, a szélrózsa minden irányában terjeszti, hirdeti Herczeg talentumát. A mű sikere újabb alkotásokra ad ösztönzést. Még ugyancsak 1891-ben szoros kapcsolatba jut a legkomolyabb és a legértékesebb napilapok egyikével, a Budapesti Hirlappal s a Rákosi Jenő oldala mellett, az

⁸ Oláh Gábor: Írói arcképek. Budapest, 1910. 64. l.

⁹ Herczeg: Jókai Mórnál. Magyar Szalon 1893. évf., 699—702. l.

ő lapja hasábjain mind elevenebben bontakozik ki Herczeg tehetsége. Nagyobb szabású alkotásokkal egyelőre nem lép fel, de a hatalmi életből vett humoros tárcarajzokkal nemesak mulattat, hanem állandóan ébrentartja az általános érdeklődést maga iránt. Részint ezekből, részint pedig egyik-másik lap tárcarovatában már előbb is megjelent elbeszéléseiből állítja össze és adja ki 1892-ben a *Mutamur* c. novellás kötetét.

A *Mutamur* novelláiban ahhoz a műfajhoz és arra a talajra tér vissza Herczeg, amelyben és ahol mindig a legkönnyedbben mozog. A talaj a naturalizmus talaja. A Herczeg naturalizmusa olyannak ábrázolja a világot és az embereket, amilyenek azok a valóságban. Herczeg nem törekszik arra, hogy a dolgok mélyére hatoljon, csak annyit érzékít meg, amennyit egy mélyreható pillantással felszívhat magába. A kis eseményt feldolgozó s a kifejlés felé robogva haladó novella kedvez ennek a genrenek. Herczeg azonban nemesak naturalista elvei következtében dolgozza fel így novelláiban a való élet képeit, hanem bizonyos külső körülmények miatt is. Újság számára írja novelláit, amelyeknek záros határidőn belül és előre megszabott terjedelemben kell készülniök. Bármennyire magával ragadja tehát az ihlet, a rotációs gép zakatolása és a tárcanovellának előre megállapított terjedelme nagyon fontos tényezőkként szerepelnek egy-egy novella megalkotásánál. Így szokhatta meg Herczeg még a terjedelmes eseménynek is szűk keretek közé tömörítését, munka közben hol a drámai gyorsaságot, hol a balladaszerű szökellést, de egyúttal a stílus sokatmondó rövidségét s a jellemzésben a lelki élet részletesebb festése helyett annak villanás-szerű megvilágítását. Nagyon találóan jegyzi meg Riedl, hogy „a tárcaelbeszélés szűk kereteivel megjelenítő kényszerével volt az első drámai nevelője Herczegnek, a drámaírónak.“

A *Mutamur*-ban azonban nemesak rövid, tömör cselekményű novellák vannak. Már maga a címet adó mű is hosszabb elbeszélés. Két egyén lelki átváltozását festi benne Herczeg, azonban éppen az átváltozás lelki folyamatát nem látjuk kidomborítva a műben. A lelki élet rajzában csak a felületen mozog s inkább bekövetkezett tényekkel, mint a jellemzés eszközeivel indokol. Hasonlóan jár el *Az utolsó bál*, *Hadnagyiné öngyassága*, *Tavaszi láz*, *Iza kisasszony*, *A kapa-kovács felesége* és *A kényelmes asszony* c. novellákban is. Nem a lelki élet festése hiányzik ezekben az elbeszélésekben, hanem annak kellő

kimélyítése. Ez a hiány nem értelemzavaró, mert az olvasó könnyen kitölti azt az űrt, amely a lelki élet esetelésében a keret szűk volta és az idő kimértsége miatt támadhatott. Viszont vannak nagy számmal igen kiváló alkotások is a gyűjteményben, mint *A békák*, *Mindhalálíg asszony*, a már előbb ismertetett és itt is közölt *A daruvári híd*, továbbá a *Mozgósítás*, *Tacsó* és *A báli ruha* címűek, amelyek mind jellemzés, mind szerkezet tekintetében az újabb magyar novellairodalom legkiválóbb termékei közé sorozhatók.

Legkiválóbb azonban az egész kötetben a *Lószőr-vitéz* c. elbeszélés, amelynek művészi értékét azon kor igen szigorú kritikusa, maga Gyulai Pál is kiemeli.¹⁰ Egy gyermekkori élmény újul fel ebben az elbeszélésben Herczeg lelke előtt és megható, szeretetteljes emlékezéssé válik. Húsz év múltán egy lószőr-katona kerül a régi lomok közül kezébe, amely gondtalan gyermekéveiben a legkedvesebb játéka volt. Ez eszébe juttatja még ötéves korában elhalt kis hugát, Vicát, aki a játékot szintén nagyon szerette és egyszer, amidőn az új ruháján keletkezett szakadást bevarrta, el is kapta tőle. A gondos édesanya azonban felfedezi a csínyt, mert a kis Vica az inget is a kabáthoz varrta s a lószőr-vitéz e miatt, veszekedés árán, régi tulajdonosához kerül vissza. Idők múltán a kis Vica torokgyíkba esett és még jobban esengett a játék után, mint valaha, írónk azonban semmiképen sem akarja odaadni neki. De egy éjjel felriad s talán telepatikus hatásra beteg kis hűgához akarja küldeni a huszárt — későn, mert akkor már a kis Vica az angyalok honába költözött. Most, húsz év múltán azonban odaadná írónk mindazt, amiért küzd és amit a jövőtől remél, ha még egyszer elmondhatná: „Nesze, Vica-cica, pattogatott kukorica, nesze, bizony Isten, igazán neked adom a lószőr-vitézt!” — Nem tudjuk, hogy mit csodáljunk jobban ebben a megható visszaemlékezésben: az egészen előmlő naiv bájt, az érzelmi spontán melegségét vagy az előadás egyszerű bensőségét! Maga Gyulai igen elismerőleg nyilatkozik róla, mondván: „Mintha nem is törekednék hatásra s valódi hatást ér el.”¹¹

Hangban és tartalomban meglehetősen változatosságot mutatnak a *Mutamur* novellái. Leginkább a főúri, az előkelő katonai és a művelt osztály élete érdekli Herczeget, az egy-

¹⁰ Budapesti Szemle 1892. évf., 71. kötet, 315. l.

¹¹ Budapesti Szemle 1892. évf., 71. kötet, 319. l.

szerű emberek életéből ritkábban merít, ezek körében keveset mozog. Hangjuk mindig a tárgyhoz símuló, hol víg, hol mélabús, hol komoly, hol szarkasztikus, de mindig előkelő. Biztosan és magas fölényvel kezeli a tárgyat, így szemléli az embereket és csak azt emeli ki, ami a tárgy vagy az egyén szempontjából a legjellemzőbb. A *Mutamur* novelláit a kezét a reális élet üterén tartó művész pillanattfelvételeinek lehetne nevezni, még pedig a milleniumi boldog magyar idők reális életének ütőerén tartó művész pillanattfelvételeinek, mert a novellákból az akkori magyar intelligencia érzése és gondolkozása tükröződik vissza. Ebből érthető a Herczeg sikere, meg abból, hogy megvan benne a szerencsés érzék az olvasóközönség ízlése iránt, amellyel el tudja találni az el nem csépeelt tárgyat, a szokatlan hangot és az érdekes előadási modort.

•

Ezzel a hozzáférhető adatok alapján körülbelül el is mondtunk mindent, ami Herczeg írói pályájának 1886-tól 1892-ig terjedő szakára nézve fontos. Nem lesz haszontalan, ha az eddigiek rögzítése végett visszaillesztünk az elmondottakra.

Írói pályája elején Herczeg nem annyira a specifikus magyar nemzeti szellem, mint inkább specifikus magyar viszonyok kifejezője. Élményt a közös hadsereg tisztjeinek élete ad neki, amely csak részben magyar és szelleme az egyetemes nemzeti helyett egy csekély és sokszor teljesen izolált társadalmi réteg szelleme. Mintái is idegenben: a németeknél vagy az osztrákoknál keresendők, mert „kezdő költő korábban és erősebben kerülhet a maga nyelvén szólók, mint idegenek hatása alá. Anyanyelvén fogja fel, sejtí meg legkönnyebben mindazt, ami a költészetet teszi. Ahhoz, hogy a nyelv- és stílformák idegenségén át megérezze valamely költő eredeti ízét s utánozni tudja, már gyakorlott érzék szükséges.”¹² Az élményanyag képzetvilágát azonban a bölcsöböl hozza magával műösztonével, invenciókészségével együtt. Már gyermekkorának rózsás álmaival is a katonaságon csüggött, s jóllehet életpályául mást választott, vonzalma a katonaság iránt mindvégig megmaradt és mély nyomot hagyott nemcsak lelkében, de költészetében is. Ez az az áthidaló ív, amely a katonaságot nagyrabecsülő német faj sarját a katonai erényeket hasonlóan értékelő magyarsághoz kapcsolta; ez az, ami őt szívünkhoz

¹² Horváth János: Petöfi Sándor. Budapest, 1922. 14. 1.

közel hozta és a magyar militarista szépirodalom megalapítójává tette. Mily mély volt a katonaság iránt táplált vonzalom, mily őszinte a katonai élet után való vágy, mutatja az, hogy nincs egyetlen olyan műve, amelyben katonák, vagy igazi katonás jellemek ne lennének. Első pályadíjat nyert művében is egybeolvasztja a civil főúri élet rajzát az előkelő katonai körök életének rajzával, de itt már hazai minta: Jókai hatása alá kerül. Míg előbb a „snájdig“ huszártisztek típikus alakjait teremti meg, most Jókai regényhőseire emlékeztető Kraft-Mensch-eket termel képzelete. Nagy mesemondónk hatása ugyan még később is érezhető művein, de már kezdő fokon függetleníti magát tőle a feldolgozásra szánt anyaggal szemben elfoglalt diszkrét tárgyilagossága által, amely mindvégig kirívó írói jellemvonása marad. Nagyon találóan mondja Horváth János: „Az ő rokonszenve tárgya iránt: nem másítja meg a valót... Rokonszenve ellenére ő hidegebb, elfogulatlanabb tükrözője a valóságnak, mint amazok.“¹³ (T. i. Jókai és Mikszáth.) Ezen a ponton különül el Herczeg már pályája elején a tárgyába lirailag elmerülő Jókaitól és az impresszionista Mikszáthtól s lesz a magyar elbeszélőirodalom hatalmas törzsének életerős, önálló hajtása. De elkülöníti a mestertől már pályája elején sajátjának vallott iránya: a naturalizmus is, amelynek a materialisták által kedvelt piszkaiba sohasem téved el. Az élet tragárságait egyetlen művében sem fejtegeti, még a pikantériákat is tartózkodva érinti, mintegy elsiklik mellettük, ha útjába gördülnek. Az ő naturalizmusa a realizmus édes testvére s az életet a maga ridegségében tárja elénk. Alakjai ezért igazi húsból-vérből való, élő-mozgó alakok, akikben ismerőseinkre vélünk találni.

Herczeg aránylag későn lépett fel s első műveiben kiforrottabb írói egyéniségként jelenik meg, mint ezt a legtöbb írónál tapasztalhatjuk, tökéletesnek azonban távolról sem mondhatjuk. Bár már első művei a belső és a külső szerkezet iránt való ép, egészséges érzékéről tanuskodnak, legtöbb művében a lelki élet ecsetelését elnagyolja és így az előzmény és következmény között sokszor nincs meg a szükségszerű lélektani áthidalás. Ez kétségtelen fogyatékosága művészetének, de viszont a későbbi nagy író alkotóképességének sok vonását lehet már kezdőfokon is felfedezni nála. Különösen a leírásban, a hangulat

¹³ Horváth János: Herczeg Ferenc. Irodalomtörténeti Füzetek 1. sz., 5. l.

festésében s alakjainak röpké, villanásszerű megelevenítésében mutatkozik ez, s ha még hozzávesszük azt is, hogy idegen anyanyelve ellenére a stílust és a nyelvet mily pompásan kezeli, igazat kell adnunk azoknak, akik benne már pályája elején a jövő nagy íróját, Jókai pálmájának egyik örökösét látták.

Népszerűsége jutása.

(1893—1895.)

Herczegnek szépen induló írói pályáján az 1890—92. évek országos hírnevet biztosítottak. Első, jutalommal kitüntetett művének újabb kiadásban való megjelenése csak növelte hírnevét és kezdte mind szélesebb rétegekben előkészíteni a talajt népszerűsége számára, amely már nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is egyre nőtt. Az 1893. év újabb diadalt hoz számára. Ebben az évben választja a legelső szépirodalmi társulat, a Kisfaludy Társaság tagjai sorába s ekkor jelenik meg *A Gyurkovics leányok* című elbeszélő műve, amely összes munkái közül legelőször töri át országunk határait s kilenc idegen nyelvre lefordítva, magyar nyelven többször kiadva, eddig huszonnégyezer példányban megjelenve, mindenütt derült jókedvet, szűnni nem akaró kacajt fakaszt. Ez az a mű, amelynek pajzán jókedvével meghódítja az olvasóközönséget, amely által a legnépszerűbb magyar íróvá, a közönség kedvencévé lesz.

Ha ennek a szokatlan sikernek az okait kutatjuk, azt kell megállapítanunk, amit már előbb hangoztattunk, hogy t. i. Herczeg szerencsés érzékével mindig eltalálja az időszerű tárgyat és az olvasók ízlését. A mű abban az időben jelent meg, amidőn a magyar közéletet a polgári házasságkötés problémája foglalkoztatta, az országgyűlést is ez nyugtalanította. Lipesei Ádám ennek az egész magyar közéletet betöltő mozgalomnak tudja be a mű keletkezését,¹⁴ bár kétségtelen, hogy a férjhezmenés minden leányos háznak minden időben egyik legégetőbb problémája volt és marad s így a műnek örök időkre szóló aktualitása van.

De a Herczeg fiatalos lelkivilágához is közel állt a tárgy s mi a művet az élet után megalkotott naturalista terméknek tartjuk. Mint a bálók és társas összejövetelek kedvence, tartott szemlét és szemelhetett ki magának Herczeg egy Gyur-

¹⁴ Nemzet 1893. évf., 89. sz.

kovic snét, egy „jól konzervált“ anyóstípust és válogathatott ki hozzá a férjhezmenés után vágó leányok közül hetet, hogy az eredményesen végződő házassági manőverek előadásával mulattasson s mintegy azt mondja: íme, ilyenek vagytok ti! Gyurkovic sné, mint anyóstípus, kiválóan sikerült. Az élelmes anya minden jellemvonásával felruházza Herczeg, sőt talán túloz is ebben a tekintetben, alakja azonban valóságos s a mű megjelenése óta komikus fogalom má vált, bár nem annyira jelleméből, mint inkább az érdekes helyzetekből buzog a komikum ősforrása. Praktikus érzékű, tetteiben következetes, célja felé páratlan szívós kitartással törő nő. Bár egy-egy leánya férjhezadása érdekében a fővárosi szörnyű drágaság közepette is nagyoz, ennek azonban erszénye laposodása mindig véget vet, hazautazik, olykor eredménytelenül ugyan, de sohasem csüggedve és otthon egyszerű életet él. Leányait a saját képére és hasonlatosságára formálja, ügyesen arra neveli, hogy kifelé mutassanak, hódítsanak, otthon dolgozzanak. A házassági tervek szövésében fáradhatatlan s az el nem maradó siker annyira rabjává teszi ezen szokásának, hogy midőn legkisebb leányát is férjhez adja, nem érzi jól magát további tervezgetés nélkül s magához hívja egyik eladó leányrokonát.

A leányok — egy családnak lévén gyermekei — úgy fizikai, mint jellembeli tulajdonságaik alapján nagyjában azonosak s a túlzások ellenére is valóságosak. Közös tulajdonuk, hogy mindegyik felette szép, mágnásos járású, hosszúnövésű, praktikus észjárású, kissé kacér, fáradhatatlan táncos, kitűnő éjszakázó, otthon dolgoz, szerény viszonyaikkal megalkuvó s ha valamelyik fiatalember a közelükben olvadozni kezd, egyértelműleg mindegyik azt mondja: beszéljen az édesmamával. De a közös tulajdonságok mellett mindenben van egyéni is és férjhezmenetelük is egyéniségüknek megfelelően más-más módon történik. A mű cselekményét éppen ez, azaz a házassági tervek sikeres végrehajtása képezi. Minden terv lényegében egy-egy jó ötlet, amelyet Herczeg egy-egy tárcaszerű elbeszélésbe foglal s amelyek bármelyike önmagában is befejezett egész alkot. A lelkiélet ábrázolásában azonban mindenütt a felszínen mozog, pedig a szívélet ecsetelése önként kínálkozik. Mindegyik leány férjhezmenetelét komikus helyzetekből, ötletszerűen magyarázza s nem is lett volna a mű olyan mulattató, ha a komi-

kumnak mélyen az emberi jellemben rejlő gyöngyeit kísérelte volna meg felszínre hozni, mert ehhez nem lett volna elég ereje.

Bizonyos kis egységet is ad a műnek Herczeg az anya közös személye és a testvéri összetartás által. A főhős Gyurkovicsné. Minden házassági tervnek ő az értelmi szerzője, tehát az összcselekmény minden főbb szála tőle indul ki és miután minden leányt tőle kérnek meg, a szálak végeredményben az ő kezébe futnak vissza is. A házassági tervek kivitelében már mindegyik leánynak is fontos szerep jut s így a főhős mellett mind a hét részben mellékhősök tűnnek fel. Minden leány férjhezmenetele más-más helyzetből származik s bár az olvasó előre tudja a kifejlést, mégis érdeklődéssel olvassa, mert az előadás mindvégig lebilincselő.

A mű nem szatírának készült, nincs benne sem az anyósokra, sem az eladó leányokra semmi sértő. Humoros rajz, amely aktualitásával par excellence a milleniumi magyar társadalomban gyökerezik, de mi nem tartjuk Lipcsei Ádámmal „színekben gazdag változatú rakétának, mely felszáll, mulattat s elég”,¹⁵ szerintünk a művet sok idő múlva is érdeklődéssel fogják olvasni.

Nem osztjuk azt a nézetet sem, amely szerint *A Gyurkovics leányok* mintája Julius Stinde *Die Familie Buchholz* című műve lenne. Igaz ugyan, hogy a családanya a Stinde művében is állandóan a leányai férjhezadásával foglalkozik, az is igaz, hogy ez a mű is a komikus helyzetek egész tömegét tárja elénk, de Gyurkovicsné és Buchholzné merőben ellentétes jellemek. Amaz praktikus gondolkozású, emez élheterlen, aki naiv fogásai következtében legtöbbször felsül. A két mű pszihéje is más. Amaz az elszegényedett bácskai dzsentri világának, emez a berlini polgári életnek hű képe.

Herczeg népszerűségét *A Gyurkovics leányok* szokatlan nagy sikere után egyrészt az 1894-ben megindított *Uj Idők* című szépirodalmi hetilapja, másrészt első színpadi sikere növelte. *A dolovai nábob leánya* (1894) című színművének első előadása alkalmával ugyanis „a legfinnyásabb magyar közönség szüntelen riadó tapsokkal és éljenekkel mint a magyar drámairodalom fényesen feltűnő új csillagát üdvözölte”¹⁶ s a mű még ugyanazon évben 25 előadást ért meg.

¹⁵ Nemzet 1893. évf., 71. sz.

¹⁶ Nemzet 1893. évf., 89. sz.

A dráma az előkelő katonai és civil életből meríti a tárgyát s a cselekvény hajtóerejét a becsület képezi abban a formájában, amelyben azt az előkelő körök értelmezik. A katonák és civilek ezen világában minden gentleman a külső becsületesség fanatikusa s ha a lovagiasság azt kívánja, hogy életét kockáztassa ezért, azt is megteszi az igazi gentleman. Ebben a légkörben élnek a dráma szereplői mind, Szentirmay százados mellett főként Tarján Gida főhadnagy, a főhős. Szereti Jób Vilmát, aki szintén szívébe zárta az ügyes főhadnagyot, a Jób-család esődjé azonban visszavonulásra készíti, mert „jellemtelenség volna tőle, ha szegénységbe vinné“ az elkényeztetett kis hercegnőt. A saját személyével kufarkodó Tarján „fizetéseképtelensége“ erős összeütközésbe hozza a főhadnagyot századosával, aki „nem tűr meg svadronjában más tisztet, mint kifogástalan gentleman“. Ez a súlyos sértés nemcsak párbajra tüzezi Tarjánt, hanem a külső becsület megóvása céljából a tisztí rangjáról való lemondásra is, mert mint őrmester, kaució nélkül is nősülhet. Tarján őrmesteri egyenruhában akar leánykérőbe menni a dolovai kastélyba s az a terve, hogy ha Vilma kosarat ad neki, elküldi aransujtásos tisztí atilláját, mint szerelmének a tárgyát. Lemondását átadja századosának, aztán megverekednek. A párbajban Tarján fején súlyosan megsebesül, de azért van ereje ahhoz, hogy őrmesteri egyenruhában felmenjen a dolovai kastélyba éppen akkor, amidőn ott Jób Vilma és Merlin báró eljegyzését ünneplik. Kosarat kap és a kimerülés miatt összeesik. Négy napig eszméletlenül hevervén a kastélyban, egy hét alatt annyira összeszedi magát, hogy távozhatna. De eltűnnek a közte és Vilma között felmerült ellentétek, kitudódik, hogy mindkettő csak a másikat szerette. Miután Vilma nagynénje, özv. Domaházyné, a pénzeszsák Merlin bárónak nyújtja a kezét, még a kaució is előkerül s a fiatalok egymáséi lesznek.

Amint nem lehet megtagadni a műtől az élethűséget, éppen úgy nem a majdnem érzelgősségbe átesapó romantikus véget, a művészi leleményt s hibái közt némely következetlenséget. A való élet élő-mozgó alakjai kerülnek színpadra, a lelkiélet fejlesztése azonban nem mindvégig következetes. Tarján ugyan mélyérzésű, önfeláldozásra is képes embernek mutatja magát, alapjában azonban mégis csak a külső becsületességre adó hozományvadász, aki „bár lovakat is kefélné“, az anyagi bukás után mégis elfordul imádottjától „ha maga bele is pusztul“.

A szakítás után még egy hét mulva is elérzékenyedik ugyan menyasszonya fényképének láttára, de mégis csak akkor ébred nagyon is kifogásolható tettének tudatára, amidőn századosa gentleman-becsületében sérti meg. Amit ezután tesz, annak nem a szerelem, hanem a lovagiasságról és a becsületről alkotott sajátos felfogása és a dac a rúgója. Éppen ezért tátong tettei közt nagy űr, ezért nem látjuk a kifejlésben bekövetkező boldogságát megalapozva. Ugyanígy vagyunk Vilmával is. Annyit tudunk róla, hogy előkelő származására felette büszke és nagyon szerelmes. Tarján eltávolodása nemcsak szívét, de büszkeségét is érzékenyen sebzi. Igaz, hogy a rajta elkövetett sérelemért elégtételt vesz magának az őrmester Tarján kikosarazása által, boldoggá váló szerelme azonban éppen olyan indokolatlan, mint Tarjáné. Szentirmayné és Domaházyné előtérbe tolása által ő nagyon háttérbe szorul, sorsa, valamint a Tarjáné is, a két nő intrikája szerint alakul és változik. Talán éppen emiatt nem nyílik alkalom az ő lelkiéletük részletesebb ecsetelésére. Vannak azután a műnek olyan elemei is, amelyek nemcsak indokolatlanok, de lehetetlenek is. Ilyen pl. az, hogy a súlyos sebben szenvedő és az eleganciára sokat adó Tarján a Vilma eljegyzési ünnepét használja fel alkalmul a keze megkérésére, továbbá, hogy a Domaházynéba régóta szerelmes Merlin báró Vilmát eljegyezze.

A mű legkifogástalanabb szerkezet dolgában. Nemcsak a részek aránya van meg benne, de az alkatelemek is szervesen kapcsolódnak egymásba. „Kezdő író még nem vitt bele a dialogba annyi szellemet, a jelenetek egybekapcsolásába annyi leleményt és színpadi érzéket, mint Herczeg.”¹⁷ Az előkelő körök érzés- és gondolatvilágát híven tükrözi vissza a mű, ebben áll hatásának a titka és nem csupán a tárgy újdonságának varázsában.

A becsület és a szerelem összeütközése, mint a cselekvény hajtóereje, Lessing *Minna von Barnhelm* című drámájára emlékeztet, ahol ugyanez képezi a cselekvény legfőbb mozgató elemét. Ezt az összeütközést, mint rúgót felhasználva azonban mindkét író egészen más cselekvényt sző s a két mű csak az azonos hajtóerő folytán hozható kapcsolatba. Más a Tellheim és más a Tarján lelkivilága. Amaz a szó legnemesebb értelmében a „sértett becsület” áldozata, s minden tettének ez az indító

¹⁷ Pesti Napló 1893. évf., 75. sz.

oka, emez a külső becsületesség lovagja és mindent ennek megóvása érdekében tesz.

Nemes erkölcsi tanulság szűrődik le a *Simon Zsuzsa* (1894) című regényből, amelynek eselekménye akörül forog, hogy az igaz szerelem visszaadhatja-e a bukott nő tisztességét. Herczeg erős megfigyelőképességével, éles dialektikájával reális élet-szemlélete közben a mindennapi élet egyik érdekes jelenségét veszi boncolás alá a műben s az alapeszme szentesítése által a jó erkölcs mellett tör pálcát.

Simon Zsuzsa apró örömök közt viruló szép leánnyá serdül föl szüleinek köllővári birtokán. Anyjával együtt korán mindenét elvesztvén, apja gondozása alá kerül, aki édesanyját is pótolni akarja odaadó szeretetével. Idővel megszereti Zsuzsát egy jómódú földbirtokos, Orlay Sándor, de a szépen fejlődő szerelmi idillt megzavarja Réfalvy festőnek, rokonuknak a látogatása, aki magába bolondítja és el is jegyzi a viruló szép leányt. Simon ezredes azonban csak úgy adja beleegyezését, ha Réfalvy visszamegy Párizsba s ha még egy év múlva is szeretni fogják egymást. Az elutazás előtti éjjelen a festő elrabolja a Zsuzsa becsületét, aki csak akkor jön a dolog jelentőségének és vőlegénye gazságának tudatára, midőn a levelezés is megszakad közöttük. Orlay ekkor ismét foglalkozni kezd Zsuzsával s miután párizsi lapokból értesülnek a Réfalvy aljas cselekedeteiről, megkéri a Zsuzsa kezét. A leány ekkor levélben őszintén feltárja helyzetét, Orlay azonban egyik pesti női ismerősének tanulmányozása után arra a meggyőződésre jut, hogy Zsuzsából minden bűne mellett is igen jóra való feleség lenne, jobb, mint akárhány más. Miután minden bűnével együtt nagyon szereti, feleségül veszi. Egy ideig igen boldogan élnek, de Pestre költözve Réfalvy ismét útjukba kerül. Bár Zsuzsa teljesen kifogástalanul viselkedik vele szemben, mégis egy, a Réfalvy által még öngyilkossága előtt hozzá írt és el nem küldött levél következtében, amely a rendőrségen át egy zuglap hasábjaira került, lehull a multról a lepel. Orlay túteszi magát a társadalmi előítéleten, de megtudja a titkot maga Simon ezredes is, aki rettenetes haragjában bosszúra gondol, de Orlay őszinte vallomása, hogy t. i. Zsuzsa neki még az eljegyzés előtt mindent megvallott, s hogy ő Zsuzsát minden bűnével együtt igazán szereti — villámhárítóként vezeti le gyilkos haragját és megbocsát

leányának, aki most maga is csak azért vonakodott az öngyilkosságtól, mert anyának érzi magát.

Herczeg a jó erkölcs diadalával fejezi be a regényt, de a jellemzésben reá váró igen súlyos feladatot nem oldja meg teljesen kifogástalanul. Simon Zsuzsa ízig-vérig úrileány. Főjellemvonása a naiv ártatlanság és az őszinte szerelem. Mindenki szereti s ezért ő is mindenki iránt hiszékeny jóindulattal viseltetik. Nagyon érzi a jó édesanya vagy legalább is a meghitt s tapasztalt barátnő hiányát, aki előtt szerelmes szíve minden dolgát feltárhatná. Így inkább helyzetéből, mint jelleméből lehetne megértetni botlását, indokolva azonban semmiképen nem látjuk, mert sem naiv ártatlansága nem olyan rendkívüli, sem szerelme nem olyan öntudatát megbénító, amely lélektanilag megalapozná ballépését. A bukáshoz Zsuzsa nem eléggé együgyű falusi teremtes, de nem is eléggé hisztérika!

A Réfalvy jelleme és tette között is utólagos összhang van. Róla csak a csábítás után tudunk meg olyan gaztetteket, amelyek alávaló művét utólag indokolják. Egész lényét átható, megtisztító szerelme bármily erős, idegei bármennyire excessive működnek is, akaratának mégis ura marad, tehát beteges tünetnek sem lehet betudni részéről a csábítást. Simon ezredes pedáns katonás egyenességével sem áll összhangban az, hogy leányának aránylag könnyen megbocsát. Az ember azt várhatná, hogy szörnyethalva rogyik a székebe, amidőn leánya multjáról lehull a lepel s íme a Zsuzsa által rögtönzött jelenet: a bezárt ajtók mögött halálsápadt arecal fekvő asszony a szőnyegen heverő revolverrel villámhárítóként vezeti le bosszúját. Orlay a legsikerültebb jellem. Kun Attilára emlékeztet, álarca alatt írónk okoskodik. Tetteiben következetes, szerelmében megingathatatlan szilárd. Ellenmondó vonás az ő jellemében csak annyiban van, hogy ő, aki jó hírnevére olyan büszke, Zsuzsának megbocsát, bár hogy milyen hatással lett volna közéleti szereplésére neje bűnének általános tudata, titok marad, a regény véget ér.

A cselekményt az alapeszme kifejtése céljából egy ideig következetesen bonyolítja Herczeg, kár azonban, hogy midőn a Zsuzsa és Orlay házassága által az alapeszmet szentesíti, a regényt is be nem végzi, hanem az egyszer elkövetett, de az oltár előtt megbocsátott bűnt ismét felidézi s az újabb bonyodalom által a mű szerkezetében valóságos belső zavart okoz.

Az azonban dicséretreméltó, hogy Herczeg nemes idealizmusát követve, a megoldásban a költői igazságszolgáltatást az erkölcsivel egybekapcsolja. Nagyon találóan mondja Madarász Flóris a műről: „A esábitó undorító gazsága, a büntudat gyötrő volta, a megbánás értéke s a világ ítéletétől független esaládi boldogság feltételei nemes tanulságként szűrődnek le ebből a történetből.”¹⁸

A mű forrására Kozma Andor mutatott rá. Szerinte a regény nagyjában Dumas *Denise* című drámájára emlékeztet, de más felfogásra vall. Az összehasonlítás eredményét Kozma a következőkben foglalja össze: „Dumas generalizál s azt bizonyítgatja, hogy a becsületes bukott leányokat általában el lehet venni. Ebbe a tételbe sehogysem tudunk belenyugodni. Herczeg azonban regényében individualizál s csak annyit bizonyít be, hogy az egyetlen, sajátságos esetben Orlaynak el lehetett és el kellett venni Zsuzsát. Ebbe már könnyebb belenyugodni, mert Herczeg minuciózus gonddal sáncolja körül következtetésének lehetőségét.”¹⁹

A reális életszemlélet alapján dolgozó Herczeg a fantasztikus és a specifikus szimbolista irány híveként először a *Napnyugati mesék* (1894) elbeszéléseiben mutatkozik be. Ezeknek az irányoknak a művelése nem érthetetlen szélsőségekben nyilvánul nála. Idetartozó elbeszélései tulajdonképpen allegóriák, amelyekben van valami jellemző igazság s ez nem marad titok a figyelmes olvasó előtt. A kötet legértékesebb elbeszélése, *A lóp virága*, ugyan reális életszemlélet terméke, de a többiek Herczeg írói művészetét egészen új oldalról mutatják be.

A lóp virága Herczeg nemes idealizmusának egyik legértékesebb bizonyossága. Két olyan egyén sorsát festi benne, akiket a végső a társadalmi életben nem megfelelő helyre állított: az egyiket feljebb, a másikat lejjebb; mindkettő erős lelki megpróbáltatásoknak van kitéve, de mindkettőben van elegendő erkölcsi erő, hogy azokkal szembeszálljon és végül a társadalom hasznos tagjává küzdje fel magát. A férfi, Jurisics János, egy nagy embernek nagyúri allűröket majmoló kis fia, aki apja pénzéből gentleman módjára él, elnyeri a dúsgazdag Mihályi professzor leányának a kezét, de eljártssza egész jövőjét, mert egy „jó fiú” kedvéért váltót hamisít éppen apja halálakor s

¹⁸ Az egri ciszt. főgimn. Értesítője 1912/13.

¹⁹ Nemzet 1893. évf., 89. sz.

börtönbe kerül. A börtön azzal a jó hatással van rá, hogy megtanul dolgozni és becsületes kovácsmester lesz belőle. Mint ilyen elveszi Jesszit, a lóp virágát, akit az éjjeli mulatók virágárus lányává süllyesztett végzete s akit Jurisics pénzzel többször segít, így a börtönbe menetel előtt is. Jesszi ebből a pénzből virágüzletet nyit és várja az imádott férfi szabadulását. Bár a lelkiélet fejlesztése nem elég indokolt s nemesak a jellemben, de magában a mese szövésében is találunk következetlenségekre, mégis ez a szerkezetileg kerek mese nemes eszménységével, erkölcsi tendenciájával az egész kötet legértékesebb és legművészebb alkotása. Ugyanezt a meseanyagot *A kivándorló* című drámájában szerencsésebben dolgozza fel Herczeg, észrevételeinket majd a két mű összehasonlítása alkalmával részletezzük.

A *Sziriusz* című novellában azt beszéli el Herczeg, hogy egy hozományvadász gróf, egy vakmerő bravúrjai folytán közismert huszártiszt mint vesz nőül egy előkelő, de teljesen szegény leányt. Ennek a lehetetlennek látszó frigynek a meg-alapozása végett szövi Herczeg fantasztikus meséjét, amelyet a szuggesztív hatására épít fel, s amelyben előbb a való, majd egy fantasztikus álomkép, végül ismét a való működik a cselekmény hajtóerejeként. Herczeg képzelete valósággal virtuozitással kering a bizarrság területén, az olvasó azonban ide is szívesen követi és nem tud betelni különösen a XVIII. századbeli magyar főúri élet káprázatos leírásával. A rokokó finomsága ölelkezik itt a legpazarabb színezéssel. Az elbeszélés Jókai *A jövő század regénye* alapján készült s a képzelőerő és az alkotóművészet erős próbája. Íme, Herczeg a fantasztikum világában is tud alkotni elképzelhetőt és szervesen egybekapcsolódót. Bármennyire fantasztikumról van is azonban a műben szó, valószínűvé válik a szereplők rendellenes lelki élete és az érzékesalódások által. Talán csak az álomjelenet nagyon részletes és korhű leírása nem fér össze egészen az álom fogalmával és a szereplők rendellenes lelki életével.

Míg a *Sziriuszban* a póruljárt hozományvadász történetével mulattat bennünket az író, addig a két „napnyugati mese”: a *Báró Rébusz* és a *Donna Sol* a mai nőt, illetőleg a modern idegbeteg kor emberét rajzolja. A képzelet ezekben az elbeszélésekben is igen merész szárnyalású, de ezekben is feltalálható a szimbólum leple alatt a való. A *Báró Rébusz* reális magja az,

hogy mennyire önző és mennyire a pillanat hatásának rabja a mai nő, a *Donna Sol* alapgondolata pedig az, hogy a boldogság hiób-álm, amely füstként oszlik el s bár rögeszméjévé válik annak, aki egyszer megkóstolta, de valóban addig sem tart, ameddig egy jó szivar ég. Herczeg előnyének tudandó be, hogy ezekben a szimbolikus elbeszélésekben is megmarad érthetőnek, úgynevezett hivatasos szimbolistáinknak ugyanis éppen ez a leggyengébb oldala.

A Gyurkovics leányok páratlan sikere ösztönözte Herczeget arra, hogy *A Gyurkovics fiúk* (1895) című művében a nemes familia férfitagjainak karrierjét fiatalos könnyedséggel és a bohózatosa átesapó humorral ecsetelje.

Miután hölgyismerősein előző kötetében „bosszút állott“ s — mint Csokonai — talán „egy-két legyező-legyintés“ büntetést is kapott, most baráti körében tart szemlét és innen válogat ki alkalmas Gyurkovicsokat. Valószínű, hogy Gyurkovics Bandi, a földbirtokos, Géza, a huszártiszt, Milán, a képviselő, az író baráti köréhez tartozó egyének s éppen ez a körülmény, valamint az, hogy jelenleg férfiakról van szó, szabadabbá teszi s humorának, valamint az ifjúkori léha kalandoknak sokkal gazdagabb ere buzog, illetőleg tágabb tere nyílik ebben a művében, mint előző kötetében. Jóllehet a mű olvasása sokkal több élvezetet nyújt azoknak, akik az ifjúkori léhaságok előadásában gyönyörködnek, mint az előző kötet, *A Gyurkovics fiúk*, mint mű, mégis messze mögötte marad a másíknak. Ebben a művében Herczeg valóban az, aminek maga vallja magát: krónikás. Nincs a műben főhős, aki a cselekmény elágazó szálait a kezében tartsa. Mindegyik Gyurkovics-fiú hős ugyan a maga nemében, elég sok bohókás kalandjukról olvasunk, de mégis azt találjuk, hogy az ikrek: Bandi és Géza sorsát csak a szép Brenóczy Jutka s talán még anyja, a szókehajú Poldi, a Gézáét és a Milánét pedig Hetwitz-Janky báróné köti össze végtelen finom úrinői hajszáakkal. A Bandi sorsában a Hetwitz-Janky bárók már csak annyiban játszanak szerepet, amennyiben Géza protekciójára Bandi a Hetwitz altábornagy közvetítésével a hadsereg számára előnyös szállításokat végez. Így a báróné lenne az a személy, aki közvetve vagy közvetlenül mindegyik Gyurkovics-fiú sorsába belekapesolódik, de a kapcsolatok felette lazák, a báróné nincs mindenütt előtérben, nem főhős, mint Gyurkovics-mama az előző műben. Ezen fel-

tűnő fogyatkozás miatt egységet hiába keresünk a műben. A kalandok külön-külön, tárcsa vagy elbeszélés alakjában jobban érvényesültek volna, mint laza összefüggésben a használt cím alá foglalva, annival inkább, mert a „kölykök“-nek: Gyurkának és Sándornak a sorsával Herczeg adós marad, pedig azok is Gyurkovics-fiúk.

A mű szerkezeti hibája ellenére is óriási sikert aratott. Herczeg itt is eltalálta azt a tárgyat és hangot, amely az olvasóközönség szívéhez vezet. A mű hódításában a legnagyobb szerep a nagyon gazdag komikumnak tulajdonítható, amely nem a szereplők jelleméből, hanem a bohókásabbnál-bohókásabb helyzetekből elemi erővel tör elő. A mű nem szatira, nem is paszkill, hanem a dzsenti-világ léha életének hű tükre s mint ilyen, kiválóan sikerült. Bácska borgőze ölelkezik benne Budapest pezsgőhabjával, a főúri kastélyok parfümje a mezők virágillatával, az iskola levegője a kaszárnya szagával, a parlament miliője a hónaposzoba egyszerűségével, a vadászat kelleme a párbaj izgalmával, pazar bőkezűség súlyos nélkülözésekkel, hogy élénk varázsolja azt a végtelen boldog világot, amelyben a semmiféle komoly dologgal nem törődő magyar dzsenti él és amelyben oly könnyen boldogul. A szereplők jellemét következetesen motiválja Herczeg. Jellemüknek alapvonása a léha könnyelműség, amellyel a Jókai által kigúnyolt Széchenyikorabeli magyar nemesek tipikus képviselőjére: Kárpáthy Abellinóra emlékeztetnek. A lelkiélet rajzába mélyebben sehoh nem bocsátkozik. Mélyebb lelkiélet nyomaira csak Hetwitz-Janky bárónénál találunk, de nála sem a Gyurkovicsokkal, hanem első szerelmével, Dénes István bukott miniszterrel kapcsolatban. Amidőn azonban ők egymásra találunk, a mű véget ér s az ő lelkiéletük rajza elmarad.

Szintén reális életszemlélet terméke *A három testőr* (1895) című bohózat, amelyben Herczeg megkapó élethűséggel rajzolja a sajtó hatalmát és a zsidó pszihét. A mű komikai magvát a gyáva hősködése képezi s a kiindulás az *Egy kard-affaire* (Mutamur) című elbeszélésre emlékeztet, ahol Pollacsek úr üzletvezetőjét már egyszer jubiláltatja az író. A mű voltaképpen nem is bohózat, mert a nyers, vaskos komikum hiányzik belőle, inkább komiko-szatirikus társadalmi korrajz, amelyben a komikum nem csupán a furesa helyzetekből, hanem az emberi jellemből is fakad. A főhős Pollacsek I. János borkereskedő, aki

közhasznú tevékenysége elismerésül „budavölgyi“ előnévvel magyar nemességet kap. Igazi gyáva alak, aki a becsületnek lovagias védelméről hallani sem akar, de midőn a sajtó elsőrendű céllövő és rettegett párbajhős hírét kelti, felül a hiób-hírnek és ez számtalan kacagtató jelenetnek lesz a rúgója. Jellemének megalkotása mesteri kezekre és a zsidó psziché alapos ismeretére vall. Kitűnően megalkotott jellem Rátky, az újságíró is. Benne nemesak a hirtelen mindenütt megjelenő és magát minden helyzetben feltaláló újságíró elvenedik meg, de őáltala ismerjük meg a sajtó rettenetes hatalmát és a szerkesztőség szörnyű összetételét, amelyben a „hivatásos“ újságírótól kezdve egészen a vívó- és bokszoló-mesterig oly sok mindenkinek jut fontos szerep. Az ő részben intrikus jelleme nemesak sok komikus jelenetnek az előidézője, de kules is korunk azon kóros tünetének a megértéséhez, hogy a sajtó szuggeráló hatalmával mint élnek vissza az újságírók, mint viszik orruknál fogva a csőcseléket s mint ejtik meg még a könnyen hívő intelligenseket is. Ebben a tekintetben a mű kiválóan sikerült társadalmi korkép. A többi szereplő jelleme is ügyesen van megalkotva és a cselekvény szálai is szervesen vannak egybekapcsolva, a kapcsolatok itt-ott ugyan erősebbek is lehetnének. Herezeg érdeme, hogy a komikumot már nemesak a helyzetből, hanem az emberi jellemből is fejleszti, s hogy az aránylag sovány cselekvényt oly érdekesen szövi, hogy a figyelmet nemesak mindvégig leköti, de mulattat is.

*

S most ismét eljutottunk Herezeg írói pályájának ismeretében egy olyan fordulóponthoz, ahonnan az eddigiek rögzítése végett visszapillanthatunk az elmondottakra.

Első műveinek sikere után Herezeg minden törekvése oda irányult, hogy az olvasóközönség iránta megnyilvánuló rokonszenvét a maga számára továbbra is biztosítsa és tőle telhetőleg fokozza. Ezt azáltal próbálja elérni, hogy olyan témákat dolgoz fel, amelyek nemesak időszerűek, de az olvasóközönség lelkületéhez és ízléséhez is közel állanak. Így születnek meg azok a jobbra reális életszemléleten alapuló művek, amelyeknek szereplőiben az olvasóközönség önmagára ismer, amelyeknek tendenciája és alapgondolata az olvasóközönség mindennapi gondja, baja vagy szemlélete s amelyeknek szelleme, lelke

azé a koré, a milléniumi magyar időké. Herczeg az olvasóközönség lelkületének és ízlésének eltalálása által egyúttal a kor érzés- és gondolatvilágának kifejezőjévé válik. Ez hatásának és nagy népszerűsége emelkedésének titka és nyitja is.

A sajátjának vallott naturalista irányhoz (A Gyurkovics leányok-ban mondja egy helyen: „Én azonban nem vagyok jó-nevelésű úr, hanem naturalista író, akinek minden szabad.“) hű marad írói pályájának ebben a korszakában is. Bár ez az irány most a romantikus, majd a szimbolikus és fantasztikus iránnyal váltakozik, alap- és uralkodó iránynak a naturalizmus marad meg, amelynek talaján eleitől fogva a legotthonosabban mozog. Herczeg az újabb kor naturalista festőjének született, aki fesztelen közvetlenséggel veti vásznára a kor érzés- és gondolatvilágát mélyebb eszmei tartalom nélkül és palettájának gazdag színskáláját felhasználva, mind a korról, mind az emberekről jellemző, élethű képet fest. Tárgyába lírailag nem merül el, ő csak bemutatja sivár meztelenséggel a dzsentri-világot, de nem bírálja és nem ostorozza bűneit. Diszkrét tárgyilagossága mögött azonban már feltűnik éles, analízáló elméje (Simon Zsuzsa), amellyel az élet nehéz, problematikus kérdéseit veszi boncolás alá s különösen kiemelendőnek tartjuk, hogy az élet kényes kérdéseinek megoldásában mindig a jó erkölcs vezérli.

Mint elbeszélő szokatlan népszerűsége emelkedik Herczeg írói pályájának ebben a korszakában, de ugyanebben a korszakban „mint fényesen feltűnő új csillag“ jelenik meg dráma-irodalmunk egén is. Két drámával lép fel, mindkettővel diadalt arat, mindkettőben életerős, izmos drámai egyéniségnek bizonyul s a társadalmi élet drámai ábrázolásában a Csiky Gergely által elejtett fonalat veszi fel.

Élményt most is leginkább az előkelő civil és katonai körök élete nyújt neki, de már az újságírói élet élményei is visszhangra találnak lantján s ezeknek a megérezkítésében éppen olyan eleven és élethű, mint amazokban. Műveinek többsége még most is fiatalos jókedvet lehel. A nevetséges helyzetek egymásrahalmazása által a komikumnak bő ere patakszik bennük, de a lelkiélet ábrázolásában még mindig csak a felszínen mozog. Míg játszian eleven előadása mindvégig leköti figyelmünket, a feldolgozott anyag művészi formálása sokszor nem elégít ki bennünket. A szív örvényeit, a lelkiélet mélysé-

geit nem szereti s bár egyik-másik művében érinti, mélyére nem hatol s inkább a helyzetekből értet, mint a lélekből magyaráz. Innen van az, hogy több művében az előzmény és a kifejlés között nincs meg a kellő átmenet, a lélektani indokolás. De Herczeg szerint a naturalista írónak „minden szabad“ s a lelkiélet ábrázolásában való felszínenmozgást talán ebből a felfogásból lehet magyarázni, annyival inkább, mert más helyen meg tréfásan azt kérdi, hogy mire való az a lélektani indokolás! Az ihlet gyakran ötletszerű és csak lazán összefüggő képeket sugall neki, műveinek többsége mégis az anyag biztos-kezü urának mutatja. A legfelölőbb hiány a lelkiélet ábrázolásában mutatkozik, amelyen mint tudatosan és folyton tanuló művész, pályája további folyamán segít s a fejlődés később éppen ebben jelentkezik.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Báró Eötvös József elveszett versei.

Báró Eötvös József műveit lapozva, méltán feltűnik az olvasónak, hogy e különben reflexív hajlamú és termékeny írónak aránylag mily kevés a kisebb költeménye. Összes munkáinak Voinovich Gézától kiadott húsz kötetében harmincévi időközből (1833—1863) mindössze harminchárom verse található. Ez kétségtelenül felöltő jelenség oly szerzőnél, akiről bizonyosan tudjuk, hogy írói ösztöne — eredeti művek és fordítások útján — tizenhétéves kora óta szinte állandóan kereste a megnyilatkozás lehetőségeit. Életrajzírói nem nagyon firtatják e szembetűnő hiányosság okát. Megemlítik, hogy „egészen nem sok költeményt írt“, s talán abban látják a csekélyebb mennyiség magyarázatát, amiben Voinovich, aki szerint noha „versei népszerűek voltak a maguk idejében, ... írójuk úgy érezte, hogy áradó eszméit és érzelmeit megnyirbálja a vers kimért formája s vagy eszméinek hű kifejezéséről kell lemondania, vagy a költői hatásról“.

Lehet, hogy az érettebb férfiú műösztonét csakugyan ez a meg gondolás korlátozta, de a pályakezdés korában ilyfokú tudatosságot mégsem kell föltennünk oly költőről, aki — mint A Krisztus apothezisa és a Bosszú című színművei mutatják — a kötött formától egyéb téren sem idegenkedett. Az a föltevés ugyanis, hogy Eötvösnek a most ismerteknél több verse is lehetett, a kiadónak bizonyos célzásai alapján is némi megerősítést nyer. Már az a negatív vonás, hogy az erős líraiságú egyéniségtől aránylag kevés szubjektív hangú szerelmi költemény maradt ránk, valamennyire jogossá teszi a gyanút, hogy voltak ilyenek, de vagy elvesztek, vagy lappanganak. Mert hogy lehetnek ily versei, arra következtethetünk az *Elvirához* c. költeményből (1839-ből). Igaz, hogy ennek bevezető strófái azt panaszolják, hogy a költő eddig „hallgatva“ hordozta súlyos bánatterhét, a továbbiakból azonban kitűnik, hogy titkolt érzelmei olykor mégis csak formát öltöttek:

A bánatot, mely keblemet gyötörte,
Már nem magamba rejtve hordom.
Ha bár érezve nem, megértve hangzik,
Nem hasztalan, *mint eddig* bús dalom.

Kérdés, hol vannak azok a meg nem értett szerelmi költemények, melyekre e sorok céloznak. A *mult* című versének (1842) bekezdése is az említett föltevés valószínűségét követi.

Ne bámuld azt, ha sokszor,
Bár boldoggá tevéd,
Bús hangok töltik ismét
Költődnek énekét.

Ha ez idézetekből kihámozható belső érv nem látszanék elég erősnek a szóbanforgó föltevés alapjául, ne feledjük, hogy egy kevésbbé ismert följegyzés szerint úgy látszik, régebben is keresték, sőt ha az adat hiteles, meg is találták a hiányosság magyarázatát. Egy önmagát *Klytusnak* nevező szerző ugyanis tizennyolc nappal Eötvös halála után ezt írja a *Hiadortól* kiadott *A Közvélemény* (Röpirvek) c. füzetben: „*Mondják, b. Eötvös Józsefnek fiatalabb éveiben két kötet költeménye égett el, mely veszteségét a költő sokáig nem bírta elfeledni.* Ily veszteség érte hajdan Virág Benedeket is! Hja a költőknek nincsenek kézi préseik, mint a bankároknak, hogy drága kéziratokat lemásolják“. (L. Jámor Pál munkái. Pest, 1872. 124. l.)

Tekintve, hogy ez a Virágra nézve jól értesült följegyzés Eötvös munkássága szempontjából igen fontos tartalmú, kívánatos volna, ha azok, akik többet tudnak a dologról, elősegítenék a kérdés tisztázását. *Baros Gyula.*

Kölcsey Ferenc olvas, Szemere Pál fogalmaz.

A széljegyzetes könyvek többszörösen élnek: — több szellem agyredőibe világítanak be. — Kazinczy „Munkáji“-nak (1814—16, 8 kötet) a győri püspöki szeminárium Holdházy-hagyatékában őrzött példányai, melyek a címlapjukon levő ceruzabejegyzés szerint Szemere (Pál) tulajdonából valók, a jegyzetek egy része Kölcsey Ferenc kezenyoma, a többi pedig Szemeréé. Az írók akkor a könyveiket szívesen kölcsönözgették s a mástól kapottakat egymáshoz küldözgették.¹ — Az aláhuzogatások, rövid megjegyzések azt mutatják, hogy Kölcsey „recenziót“ akart írni Kazinczyról. Ettől bizonytalanság az a felháborodás riasztotta vissza, mely Csokonairól és Berzsenyiről szóló kritikái nyomán keletkezett. Kazinczyról való véleményét így is pontosan ismerjük levelezéséből, az *Élet és Literatúrából* (II. köt., rész: V—X., 400. l.) s mesteréről írt emlékbeszédéből. — E bejegyzéseknek az az érdekessége, hogy mindegyik előkerül kiadott munkáiban. Egész frissen, sőt nyersen a leveleiben; leszűrve, átszépítve az összefoglaló dolgozataiban.² — A széljegyzeteket azonban nagy kritikával kell nézni, nehogy Szemere bejegyzéseivel tévesszük össze őket. Hiszen Kölcsey maga írja a széphalmi mesternek: „Hogy a IX. kötet Horváth által recenseáltassék, azt mi nem szeretjük. Pali tett holmi készüléteket s akartam én is kezdeni“. (L. 1. jegyzet.) Ez a IX. kötet már nincs meg a Holdházi-hagyatékban.

Míg Kölcsey bejegyzései olyanok e munkákban, aminőket a kritikával olvasók szoktak tenni, Szemere jegyzetei valóságos fogalmazási gyakorlatok, — sőt véres asszociációs, szerkesztői és fogalmazási műhely-munkák.

¹ Kölcsey pl. így ír Kazinczyhoz: „Az Uram Bátyám könyvei közül nincsen más nálam a Révai nagy Grammatikáján, Vig Lászlón s Beregszászinak Magyarische Sprachlehre-jén kívül. Ezeket Pali (Szemere) hagyta volt nálam“. (Kölcsey F. Minden Munkái. Franklin 1887. 9. köt. 161 l.)

² A jelzettekén kívül utalnom kell itt a „Jegyzetek a Kazinczy által fordított pindarusi ódára“ c. kritikára. (Krit. Lapok I. füz. 1831.)

A pszichológus kissé meg is hökkөн tőlük. Alljon itt néhány érdekesebb: A Holdházy-példány I. köt., 23. lapján Alcibiad' az érzéki, a mennyei s a kettőt egybekapcsoló *szerelem*ről beszél. Ehhez Szemere ezt a megjegyzést teszi: „...*földszeretet* mint a' Szózatban“. Itt bukkan fel előtte Vörösmarty. — A 151. lapon a „lángittasan“ szónál: „Részegültséget nem keresi, hanem kerüli... meg nem árthat a szeszí. E(gy) p(ohár) bor m(eg) n(em) árt“. — A „Föti dal“ gondolatai aztán később is sokszor kísértgetik, végül pedig összeállítja kistilizálgatott mondatait és megszületik belőle híres kis értekezése Vörösmarty e szép költeményéről. (Az iskolai poétikák ma is — közvetve vagy közvetlenül — az ő magyarázatát adják.) — Kazinczy egyszerű elbeszélő mondataiból így lesznek nála elvontabb, idealizált, tudományos kifejezések és beállítások.

Kazinczy szövege:

A' szerelem megkülönböztetését alkuba hozni az *illendőséggel* a legszébb lelkek tulajdona. A kaczérság *örökké tanulja* e' mesterséget és még sem tanulja — meg; *a szerelem nem tanulja 's még is tudja.* (I. k., 238. és 239. l.)

Szemere jegyzete:

A' phantasiát az ésszel, az érzékséggel a' szellemiséggel... 's a természetes valódiságot a' művészet és társas élet *illemivel* harmóniailag ékes (?) egység által... állítani elő... a *stylistai* mester ember *örökké tanulja* a varázstítkot, *a stylistai művész nem tanulja és mégis tudja.*

És ehhez hasonlók seregesen.

Pitroff Pál.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖNYVSZEMLE.

Jelentősebb szépirodalmi alkotások.

1. Az anthológiák alapjában véve mindig csak egyoldalú képet adnak arról a virágoskertről, amelyből füzérüket kiválasztják, — hiszen a szerkesztő megválogatásában mindössze egy-két virággal szerepel bennök egész sereg sajátos bőségu termőtalaj. A róluk szóló kritikának tehát az a legelsősorú szempontja, hogy az összeválogatást ellenőrizze, egyrészt abból a szempontból, jellemző-e a kiválasztott csokor az egyes poétákra, másrészt nem volt-e alkalmasabb anyag a szemléltetésre. Mikor azonban itt a megszállott Felvidék, Szlovenszko és Ruszinszko lírai költészetének arról az anthológiájáról kell szólnunk, amelyet Sziklay Ferenc rendezett Berlinben sajtó alá, erre az ellenőrzésre nem vállalkozhatunk. Sajnos, a Felvidék magyarságának irodalmi élete még annyira sem egységes, mint Erdélyé; nincs kritikai ellenőrzést gyakorló folyóirata; nincs a Csonkafölddel kapcsolatot fenntartó irodalmi vállalata. A kassai Kazinczy-kör és a pozsonyi Toldy-kör életének még eljutnak hozzánk könyvtermései, de a felvidéki nyomdák szétszórt műhelyének magyar termékeit — úgy látszik — ott sem gyűjti össze senki, itt sincs olyan törődő gyűjtőmedencéje, mint az erdélyi irodalom termését illetően Kolozsvárt György Lajos, Budapesten a Studium könyvkereskedés. A mi közönségünk egyeteme nem is ösmer a Felvidék poétái közül mást, mint — a folyóiratunkban is már ismételve (1924., 1925. évf.) méltatott — Mécis Lászlót. Azok a referátumok, amelyek egy-egy napilapban a Felvidék magyar irodalmáról megjelentek, sajnos, nem voltak eléggé megbízhatók. A legjellemzőbb példája ennek Egri Viktor regénye (*A rácsablakos ház*), amelyről megjelenése előtt azt olvastam, hogy pompásan jellemző nagyszombati regény, a megjelent műben azonban a Pázmány korának emlékét lehelő Nagyszombat levegője helyett egy cseh munkatelep zsidó családi történetét találtam.

Arról, hogy vannak a Felvidéken is magyar írók, a legbeszédesebb tanulság az évente megjelenő pozsonyi *Új Auróra* volt amelynek lelkes szerkesztője megtett mindent, hogy írással foglalkozó honfitársait együttesen megszólaltassa. Nem láttuk hasznát annak sem, ha egy-egy kritikai írás hozzánk került az új határon túlról; a Pozsonyban egy ideig megjelenő *Tűz*, noha Vargha Gyulától is hozott verset, a radikális politika egyoldalúságával helyettesítette az elfogulatlan kritikát. Az olyanfajta essaygyűjteménnyel sem jártunk jobban, mint amilyen Keller Imréné (*Irodalmi mozaikok*. Kassa, 1926); amit például a fiatalon elhunyt Merényi Gyuláról ír, inkább az újságíró-jóbarát lelkesedése, mint nyugodt, józan tájékoztatás. Valamivel több ennél a sok bizonytalanságnál Sziklay Ferencnek ez a *Lírai Anthológiája*, noha minden következtetésünk azon a feltételen kell, hogy nyugodjék, hogy az ő megválogatása gondos, megfontolt.

Ha ezt elfogadjuk, elsőnek azt kell megállapítanunk, hogy a felvidéki líra nincs úgy a talajba gyökerezve, mint az erdélyi. Míg Reményik, Áprily és Tompa László költészetében Erdély földjének elringató és megborzongató varázsa majdnem egyerejű ihlet a költői lélek érzelmi szubjektivizmusával, a Felvidék, mint ihlető milieu csaknem teljesen háttérbe szorul. Vajjon az ennek az oka, hogy Erdélynek régebben is volt saját irodalma, vagy talán az, hogy a Felvidék poétáinak származása nem olyan mélyen bocsát gyökeret egy-egy felvidéki városban vagy faluban? A poéták nagy része nem is felvidéki származású; kevés az, akinek családja ősbibb felvidéki, még kevesebb, akit az élet hosszabb szakasza őrzött meg felvidékinek. Az erdélyi ember a háború előtt is megkülönböztette magát a Nagy-Magyarország emberétől, — a Felvidéknek ilyen hagyománya nincsen. A Felvidék magyarsága elszakított tag, amely nem tud magában megélni. De éppen ezért meglepő a kötet második tanulsága: nagyon kevés benne a régi magyar hagyománnyal való közösségérzés. Nem homályosítja el ennek a megállapításnak a hitelét az a meggondolás, hogy a szerkesztőt a viszonyok ez irányban erősebben megkötötték: ahogy Csokonai, Petőfi, Ady neve kihangzik néha, úgy benne élhetne a poézisben a magyar múlt fénye, borúja. Jellemzően mutatja ezt a poéták nagyrészének a világháborúval szemben való állásfoglalása: nem egyéb ez, csupán az undor a vértől, a gyilkos are-

torzulástól. Igaz, hogy van poéta, akin átsajog a leszakítottság fájdalma, de a többségnek csak két témaköre van: a szociális kérdés és a böleselmi vívódás. Amannak legnemesebb lelkű dalosa Mécs László, emez nem talál igazi, történeti mértékkel lemérhető poétára. A böleselmi poézisnél lehetetlen is eligazodásra való anyagot találni az anthológiában, csak azt érzi az olvasó, hogy a talajt nem lelő világfelfogás hányódik nyughatatlanul. Elismeréssel kell kiemelnem, hogy ez a hányódás igazi érzelmi líra — ha nem is mindig, de a gyűjtemény legtöbb ilyenfajta termékében. Sajnos, a líra művészeti része még ebben a szépség kidomborítására ügyelő összeválogatásban sem uralkodik. A legnagyobb baj, hogy a versekben fehér holló a zárt kompozíció. Csak áradnak a sorok, ahogy a gáton nyitott rés árasztja a folyót, de belső lüktetés, erősülés, elrendeződés, gondolati vagy érzési kiépülés nagyon ritka. Az ok — azt hiszem — a kritikának és az ezzel összefonódó önkritikának a hiánya. A poétát megkönnyebbíti maga a kirobbanás, — többel nem igen törődik; a kiáradás szubjektív tartalmát kegyeltebb gyermeknek nézi, minthogy azon a művészet gondjával uralkodjék. Nem az a fontos, hogy az utólagos simítás hiányzik — ez csak egy-két döccenő ritmust, jambuszt, egy-két furesán kihangzó szót változtana —, a belső érlelés lehetősége nincs meg. Sajnos, itt még Mécs László poézise is kritikára szorul. Nem kisebb baj az sem, hogy néha hideg, mesterkéltnél, elgondolásában és kivitelében fagyos a vers. Nemesak olyankor érezzük ezt, amikor a forma gondja borít jeget a versre, hanem olyankor is, amikor a szavak harangkongása nagyobb a megkongató érzés erejénél. A Felvidék poétái is modernnek, — tehát ellenségei a kifejezés nyügének: de hogy a nyügöt levessék, nagyon is vadul hadonásznak. Megdöbentő számmal szedhetnék össze csak ebből az anthológiából is olyan kongó szimbólumokat, hasonlatokat, képeket, amelyek groteszk hatásúak. Ha Sziklay megválogatása helyes, akkor ezek a nagyhangú, szándékosan vad áradások követelik a legerélyesebben a kritikát. Néha az ember úgy érzi, hogy — az egyik poéta furesa szavával élve — így „taktusos kappanak énekeltek a szörnyű szüreteken“. Hiába az a sok gyönyörűség, ami a kötetlenség frissességéből árad, az a sok üde kép, szó, képzet, ami itt élénk rajzolódik: a soknak is határa az ízlés. Mert hogy a nyelvnek van szépsége, színe, parázslása, azt Mécs László és Merényi Gyula között verseiből

bőven igazolhatnám. Van szépség, a finom könnyedségtől az orkán fenségéig sok változatban, van a Felvidéken magyar poézis, de itt az ideje, hogy az írók és irodalmi körök összeálljanak és ízlés-elveken alapuló folyóiratot alapítsanak. Mi, a Csonkaföld, ettől várjuk a művészi lehiggadást.

2. Az erdélyi magyar író lelkülete elsősorban azzal különül el, hogy sokkal erősebb benne az erdélyi föld hagyománya és szeretete. Pompásabb példát alig is találhatnék ennek az igazolására, mint Gyallay Domokos most megjelent regényét (*Vaskenyéren*). Örömmel szólok erről a könyvről, nem azért, mert állításomat igazolja, hanem azért, mivel irodalmunkban hosszú idő óta ez az egyetlen igazán művészi becsű magyar regény. Az irodalom természetét vizsgáló kritikus előtt bizonyára sokszor felmerült a magyar regény problémája. Az az éles különbség, amely a francia, angol, német, spanyol, olasz és orosz regényt elkülöníti egymástól, sokunkban ébresztett vágyat a magyar regény után és sokunkban keltett gondolatot a magyar regény természete felől. Az eddig is világosnak tetszett előttem, hogy a magyar, kat'exochen magyar regény épp oly kevésbé lehet Balzac elemző stíljének hajtása, mint Anatol France szkepticizmusáé; épp oly távol áll tőle Tolstojnak, mint Dostojevskijnek követője; nem közelíti meg D'Annunzio stíl- és színfinomsága, s nem Verona érzékisége; nem adja meg Dickens emberszerető humora, de Jacobsen hangulatisága sem. A magyar regényben a lélekrajz igazsága, a felfogás józansága, a nagyvonalúság átérzése, a nemes emberszeretet, a józan realitás, kedves humor és meleg szív bizonyára megvan, de mégsem ez az, ami specifikus magyar regénnyé teszi. Az ideálhoz legközelebb-állónak Gárdonyi Gézáét éreztem, s azért fáj, valahányszor Gárdonyi egyéni írásának a megnemértésével találkozom. Gárdonyiból is hiányzott valami: azt hittem, a Jókai-féle könnyed mesemondás, — most, Gyallay Domokos regényének olvastakor látom, más! A magyar regény lelki problémája nem lehet a regényhős problémája csupán, mint Kemény Zsigmondnál; nem lehet a hős korának problémája, mint Herczeg Ferencnél, hanem a hős és a hős kora mellett egyetemes és mégis az író kora aktuális problémájának kell lennie. A történelemben kell gyökereznie: a specifikus magyar regényt csak történeti regénynek tudom elképzelni: a magyar nemzet hagyományokban gyökerező karakterének csak ez felel meg. Egyéni érdekü-

nek kell lennie, mert a magyar mese genre-e is a hős egyéni sorsát domborítja ki: csak az egyén foghatja meg a magyar ember érdeklődését. De az olvasó egyéni és nemzeti problémájának kell benne tükröződnie: mert a magyar ember a nemzeti politika embere. Mindehez valószínűnek, reálisnak és mégis érdekesnek kell lennie: mese-érdekességűnek és valóság-erejűnek. Egyszóval olyannak, mint amilyen Gyallay Domokos regénye, a *Vaskenyéren*. Nem szeretném, ha félreértésre adnék alkalmat: a specifikus magyar regény elsősorban *jelleget*, nem értékmeghatározás. De Gyallay Domokos műve az értékelésben is megállja helyét.

A regény cselekménye a XVIII. század első éveiben Erdélyben játszódik le. Történeti háttere kettős: nemzeti és szűkebb közösségi. Amaz Rabutin alakjával jellemezhető, emez a torockói bányászok harca a bánya-szabadságért. Mind a kettő — nemesak általánosságban, hanem részleteiben is — történeti valóság. A történeti valóságot élő valósággá teszi Gyallay az alakok megmintázásával: maga Rabutin a gögös generális, de francia lovag, keménykezű parancsnok, de könnyenhívó feljebbvaló, józan és kapatos állapotában egyaránt igazi élő, valóságos katona-ember. A finom árnyalatokkal dolgozó jellemzőművészetnek szinte tanulmánykinese a Thoroczkay-familia, Istvántól, a székelyek kapitányától Mihályig, a gubernialis consiliariusig. A jellemzés megelevenítő itala Gyallay művészi ereje: a megszólaltatások, a helyzetek, a cselekvések mesét igazzá tevő tehetségének a művei. Mindebből már két összeütközés sarjad: a császári hatalom és a magyarság közt, másrészt a Thoroczkay-család és a torockói bányászok között. A magyarság a magyar függetlenségért, a bányásznép a jogért küzd. (Vessünk egy pillantást a mai Erdélyre; s egyszeriben elénk tárul e kettős harcnak maisága!) Történeti alak még a két ütközőpont közé helyezett hős: Koncz Miklós is. Apja nemességet kapott, de ott él továbbra torockói bányája gondjában. A fiú nemes, de a bányászok bírójának, a paraszt Tóbisnak leányát szereti. Apja azonban nemes leányt kíván menyülni: a fiúnak meg kell harcolnia a leányért. Itt veszi át a mesemondó fantáziája a fonalat. Az apa a szép Csegezy Anikót választja; Anikó a szerelmes leány. A fiú Tóbis Juditot akarja kiküzdeni; Judit a fajaért élő hősnő. Az író a mesét finom kézzel gombolyítja, váratlan színeket tár elénk, meglepő bogokat old fel, míg oda

jut el, hogy — Csegezy Anikó lesz Koncz Miklós felesége. Ez a szerelmi regény azonban teljesen beleolvad a két történelmi küzdelembe: az olvasó rokonszenve és aggódása, bizakodása és öröme sehol sem oszlik meg, mert a hármas fonál egységes, sehol el nem válik, sehol el nem szakad. A realitás talán csak a holland Van Norden alakján homályosul el: de csak azért, mert a mai ember szeme annyi optimizmust, az érzésnek ezt az erejét el nem tudja hinni. Az egész regényből Van Norden önfeláldozása marad mese, egyebütt mindig az élet valóságának talaján járunk. A teljes művészetet, úgy érezzük, még egy apróság zavarja: a regény végének összefoglaló áttekintése. Fontos ez a néhány adat? Vagy elhithető jellege van? Nem tudom, de a mohó olvasás gyönyörűségét megzavarja. Ez azonban apróság, semmiesetre sem tarthat vissza attól, hogy ezt a specifikus magyar regényt igazán sikerültnek mondjam. És szólnom lehetne a regény szubjektív érzelmi háttéréről, ennek a tiszteletreméltó nemességéről, ma igazán nemzeti jelentőségéről, az akkori és mai székelység rokonságáról, a költészet finom nevelőművészetéről, — avagy Gyallay Domokos fejlődéséről, arról az útról, melynek első állomása az *Ösi rögön*; figyelemébresztőnek azonban talán ennyi is elég.

Az alkalom késztet bennünket arra, hogy itt emlékezzünk meg Surányi Miklós új regényéről is (*A szörnyeteg*). Az író barátai ugyanis annak megünneplésére készülnek, hogy Surányi huszonöt év óta munkása a magyar irodalomnak. Azt hisszük, a magyar kórságot, az örökös ünneplést kár a huszonöt éves rövid időtartammal siettetni, a jelen esetben már csak azért is, mert Surányi fejlődését nem érezzük lezártnak, sőt azt sem gondoljuk vakmerő reménységnek, hogy még az eddigieknél tisztultabb művekkel fogja megörvendeztetni hálás közönségét. Eddigi köteteinek megítélésében nem volt egységes az irodalmi kritika; különösen azt hangsúlyozta az egyik oldal, hogy — Heinrich Gusztáv szavai szerint: — „a szerző nagyon hajlik a pornográfiához, noha... piszkos érzéki helyzetek rajzolásába nem téved: a részletek kiszíneződését az olvasónak eléggé felizgatott képzeletére bízta.“ Világfelfogásának pesszimizmusán is fennakadt a kritika: az önzésnek a tengelyül választásán és a testi gyönyörnek a minden fölé helyezésén. A fejére olvasták *Floriche* szavait: „A művész is olyan állat, mint a többi. Sokat enni, sokat szeretni, s teli hassal elnyújtózkodó, kielégített ide-

gekkel szeretne pipálni, mint a tőzsdeügynök, aki kihasználja a hosszt és elheveredik ebéd után szundikálni.“ Viszont más oldalról méltán emelték ki meglepő művelődéstörténeti tudását, finom mesestílusát, egy-egy indulat mélyére látó művészszeret, meseföltaláló könnyedségét, gazdag színezését. A szorosabb értelemben vett irodalmi elismerést, hogy Surányi nem mindennapi elbeszélő talentum, nem is lehet kétségbe vonni. De a mi mai magyar életünk más, mint a franciáké, nekünk most fáj a komoly törekvés hiánya, a nagy akarás nélkül való élet. Nekiünk ma az a lelkes beszéd a kenyérünk, amely az új regényben száll el az író Mindszentyh ajkáról: „A fő, hogy megmutassuk a világnak: élünk ám még mi is. Él ám még a dunai paraszt, akit La Fontaine oly nagyon lenézett. Élünk ám még mi magyarok és dolgozunk és konyítunk valamit a világot megváltó eszmékhez.“ Ezért fájó szólanunk Surányi eddigi pályájáról, mert éppen ezt a komoly, a felelősség súlyát is érző munkát, ezt a világ igazi nagy eszméit megértő élniakarást nem találjuk benne. Ugyanaz a Mindszentyh mondja a regényben: „Az írás szenvedély, de nem mesterség vagy kenyérkereset.“ Ha ez az állítás igaz, Surányi munkáiról is el kell mondanunk, hogy a nemes írói szenvedélyt nagyon erősen gúzsba köti a közönség izléséhez való alkalmazkodás. Gúzsba kötötte ennél az új regénynél is, letörölt róla minden magyar jelleget és a kozmopolita íziésnek ahhoz a típusához tette hasonlóvá, amelyben a *La garçon* írója aratja sikereit. — Mi ez a szörnyeteg? — lehetne maga a társadalmi és erkölcsi féket lehántott szerelem is, de itt ember, véletlenül (az exotikum kedvéért) magyar ember. Rút, förtelmesen rút ember: „ocsmány; törpe, ferde, esetlen, rövidlátó, kancsal, himlőhelyes. Az arca groteszk, nevetséges és mégis rémítő. Világosszöke, majdnem fehér gyér haja ápolatlan és kócos. A szemöldöke vörös. A szája vértelen és duzzadt.“ Ehhez még tudós és — gazdag. A regény ennek a szörnyetegnek a szerelme: egy szép, csodálatosan szép leányhoz, aki még nálánál is gazdagabb, s „önző. kegyetlen, egocentrikus, követelő és önfeledt, mint egy csecsemő“. A milieu: légüres tér, anyagi, erkölcsi és társadalmi légüres tér; „esupa független, gazdag, szabad, művelt, unatkozó ember: semmi más dolguk nincs, csak szerelmeskedni.“ Ezt a dolgukat azután pathológiai hévvel végzik. És mi ennek a légüres térnek a végpontja? Az író elmondta ebben a társaságban egy törté-

netet egy gazdag ültetvényes feleségéről, aki egy pálmaegyenes, daliás arab hotelportásba szeretett, két hétig csatangolt vele a piramisok alatt, s végül — az asszonyt felakasztva találták a szent szikomorfa szomszédságában. Nem szükséges megjednie ettől a példától annak, aki erkölcsi tendencia esztétikaellenes túlsúlyától félti a regényirodalmat; Surányi nagyon jól tudja, hogy az ő olvasóit nem az erkölcsi tanulság, hanem a szerelmi gyilkosság gondolatának perverz gyönyöre remegteti meg az ilyen részletek olvastakor. Hiszen a regényben is megfigyelésként írja, hogy az érzékiség perverz játéka a nőt látáskor vagy olvasáskor áttüzesíti: „az asszonyok szeméből kicsapott — a gaziják táncakor — valami buja, sötét láng.“ Íme, ilyen a légüres tér, és ezért fáj ma, Surányi ünnepeltetésekorról a légüres térben maradó regényről írnom. Nem komoly irodalmi alkotás, bár alakjai: Mary, Johnny s a többiek, akik nem tudnak perverzzé torzulni, éles vonalakban rajzolódnak elének; nemesak mi, de a regény egyetlen rokonszenves embere, az író Mindszenty is így ítélne róla. Érdekes, hogy ez a Mindszenty a maga írópályájának megindulását azzal a legendával mondja el, amely Surányi saját indulásáról forog közzsájon, — s íme, a felfogásuk mégis mennyire más, esztétikai és nemzeti alapon egyaránt! — Pedig teljesen igaz Erdély költőjének, Reményik Sándornak a megállapítása (Gondolatok a költészetéről. Arad, 1926): a költészet legdrágább gyümölcse egy magasabbrendű élet. Ezt az esztétikai bírálat sem hagyhatja figyelmen kívül.

Mint mikor az ember valamelyik szobrász műtermébe kerül s ott az apró kis agyagtervek ötlet-országát vizsgálja végig, — úgy érzi magát a kritikus Bartóky József *Forgács* című kötetének olvastakor. Az emlékezés a vázlatoknak gazdag sorát diktálja az írónak, s ez a maga emlékfoszlányait közvetlen vázlatmintázásban tárja olvasói elé. Bartóky írói művészetének természetébe világítanak ezek a forgácsok: látjuk, hogy témája maga az élet, amely tapasztalatban is, tartamban is bőséget ad annak, aki az emberiségnek hasznot tud hajtani vele. Végigkísérjük itt egész élete-útját: megjelenik előttünk az aggódó öregapa, aki a Bach-korszak német szavától félti unokáját; látjuk a béka-madarakkal játszó gyermeket, a család körében fejlődő fiú egy-két kedves élete-mozzanatát, a jogászt, ügyvédbajtárt, szigorú szolgabíró, miniszteriális tisztviselőt, végül a

nyugalmazott kegyelmes úr nagyapai gondját. Bartókyt már ezek az emlékek is jellemzik: a tiszta, lelkes, régi-magyar egészséges lélek ragyog ki belőlük, az a lélek, amely írásainak a legvonzóbb varázsa. De jellemzi a szem is, amellyel ma mindezt végigtekinti: az öreg ember gazdag tapasztalata határozza meg a szemszögét. Az „öreg“ jelző nem akar többet mondani, csak annyit: hogy az ész és szív kincse oly bő benne, amilyen csak hosszú életút megjárta után lehet. Sajátos, de épp azért jellegzetes is, hogy — a forgácsok vallomása szerint — az ifjú Bartóky is öreg volt ebből a szempontból, viszont a nagyapa is fiatalos a maga kedves optimizmusában, lelkes hazaszeretetében. Innen van, hogy igazi lelki öröm írásainak az olvasása: derű, melegség, kedves és mégis úri őszinteség, megvesztegető egyszerűség jellemzi. Írásainak típusa a régi magyar világ anekdótázása, de Bartókynál ez a típus elmélyül és gazdagabbá válik. Elsősorban elmélyül: a tanítómesék Bartókyja ő, aki semmit sem tud felületes szemmel nézni, mindent az élet tapasztalatának bölcselő szemüvegével lát. Ez a sajátos látás nem több, csak valami zárt keret, amely az élményt kincs-törmelékké ragyogtatja; úgy veszi kézbe, hogy az érdekesnél melegebb, nemesítő fénye legyen. Az emlék nem marad meg egyszerűen élménynek, benne van az ész és szív okulása is. De nemcsak mélyebb Bartóky írása az egyszerű anekdótánál, gazdagabb is: kikerekedik, valóságos novellává szélesedik; a valóság és valószínűség színeit tudatos gonddal, írói művészettel rakja vásznára. Így formálódik elénk az élményelmondóból a szépíró Bartóky. Elbeszéléseiből is kapott a magyar közönség új kötetet (*Semper idem*): az eddigiektől talán csak azzal különül ez el, hogy még határozottabb benne a mához szólás. Úgy érzem, ezek az elbeszélések, általában Bartóky minden elbeszélése, egy új elbeszéléstípust jelentenek: a meseelbeszélést. Fáy András, akihez magyar lelke sokban hasonlónak teszi, ezt az egyéni műfajt nem tudta megteremtetni; Fáy a romantikus novella ösvényét járta. Bartóky elbeszéléseiben megmarad a fabulátor írói lelkülete; ez teszi újjá őket, noha a forma változatos művészetét csöppet sem befolyásolja. Azt mondják ugyan, hogy az irodalmi kritikát el kell különíteni az irodalomtörténeti kritikától, — mi mégis azt hisszük, hogy az irodalomtörténet értékelését is szabad jelezni akkor, amikor Bartóky jelentőségét ebben, a meseelbeszélés új műfajának megteremtésében látjuk.

Alszeghy Zsolt.

BÍRÁLATOK.

Kosztolányi Dezső: Édes Anna. Budapest. Év nélkül. 268 lap. Genius-kiadás.

Semmi kétség: Kosztolányi Dezső, a sokszor szenvedően modoros lírikus, az erős formaérzékű műfordító, — mint regényíró a legtehetségesebbek, a legérdekesebbek közé tartozik. *A véres költő* című, akadémiai díjjal koszorúzott Néró-regénye, némi stílszerűtlensége mellett is, elsőrangú jellemrajzokban gazdag, — a *Pacsirta* pedig a polgári környezetrajznak egyik legkitűnőbb példányképe.

Legújabb regényének, a Genius kiadásában megjelent *Édes Anna* címűnek hősnője egy faluról a fővárosba szakadt parasztleány, az egyszerű, igénytelen, szorgalmas „jó oseléd”-nek szinte eszményi típusa, akit egy hitvány úrfi gyalázatosan megejt s aki aztán egy szinte önkívületi pillanatában kést márt érte valósággal rajongó háziasszonya szívébe s az álmából fölriadó és rátámadó háziurat is — már magáról igazán mit se tudva — késszúrásokkal megöli.

Ez a sok tekintetben egészen különös mű sokkal mélyebb jelentőségekre utal, hogysem pár rövid szóval — akár dicsérővel, akár gáncsolóval — el lehetne intézni. Azt tartjuk, nagy hibák vannak benne, — de bizonyos, hogy egyáltalában nem közönséges írói tehetségnek részint megragadó, részint megdöbbentő megnyilatkozásai nélkül sem szűkölködik.

A regénynek első fele igazi mestermű. Az író valószínűen munkája izgalmakkal telt második felét tartja jobbnak, értékesebbnek, — mi azonban, boldog lelki szegénységünkben makacsul ragaszkodunk ahhoz az első benyomásunkhoz, mit hosszas utánagondolás és lelkünk mélyén való megforgatás erős meggyőződésé keményített: hogy ennek az érdekes regénynek első fele az értékesebb. Igaz, hogy a cselédleány tragédiája a mű közepén túl kezd kialakulni s persze ott is tetőződik és a könyv első felerése jóformán nem egyéb az összemlás után újra éledni kezdő lateiner középosztály mindennapos életének rajzánál. Nem is az egész életet rajzolja, átfogó tekintettel, csak egy bizonyos szemszögből nézi azt: a cselédkérdésnek igaz, hogy nem könnyű problémája szempontjából. De a költő meglátásai oly eredetiek és élénk tárt rajza oly mestéri, a legkisebb részletekig terjedő festésben annyi művészet nyilvánul meg, hogy ennél különbet ebben a nemben alig termelt irodalmunk. E rajznak nem is élethűségére vetünk mi nagy súlyt. Az életigazság csak úgy ér valamit az irodalomban, ha művészi igazság fényében ragyog. S Kosztolányi minden mesterkedés nélkül árasztja, ezúttal is a fényt, a miniszteri tanácsosék otthonának, egymást fölváltó oselédeknek s a ház többi lakójának rajzára. Írásművészetének ez a természetessége, ez az őszintesége, cikornyátlanlansága és közvetlensége az, ami megragadja figyelmünket, való-

sággal lenyűgözi érdeklődésünket. Nincs itt semmi szenzáció, semmi idegcsiklandozó esemény, semmi ünnepies póz és izgató lelki probléma — s mégis olyan lelki rajz alakul ki az apró vonásokból, a köznapi semmiségekből, hogy az párját ritkítja s a szerző dicsőségét minden úgynevezett nagyszabású feladat megoldásánál jobban öregbíti.

Mert nemcsak nagy eseményekből s nem csupán világtörténeti szereplők vívódásaiból áll az emberi élet e földön. Milliószerre többen vagyunk apró, jelentéktelen emberek, kiknek a nagy világ szempontjából érdektelen, szürke egyhangúságban folyik életük, — de a maga kis bajait mindenki nagynak érzi, az őt érő apró túsúrásokat vérző sebeknek, a vele történő dolgokat mindig nevezetes eseményeknek. Am az ilyen együgyű lelkeknek és egyszerű történetekőknek rajza egyszerűben jelentőssé válik mindenkire nézve, ha igazi íróember valódi művészettel tárja elénk. Magában véve ugyan miért érdekelné a világot, hogy Vizyné méltóságos asszony hogyan akar szabadulni az ő Katica nevű, lusta, kódorgó cselédjétől, s hogyan mozdít meg minden követ, hogy megkapja a vörös „bizalmi“ból egyszerre szolgálatkészsé visszavedett házmester falusi rokonát, Annát, kiben aztán meg is találja házi nyugalmát és családi boldogságát, s aki a házban és a környéken lakók szemében csakhamar legendás alakká válik?! Ha ezt csak éppen élethíven mondja el valaki: igazat adhatunk neki, — de képzeletünket és érzésvilágunkat ez a történet nélküli történet nem tudná úgy megragadni és betölteni, mint ahogy teszi azt Kosztolányi a maga írásművészetével.

A regény közepén, Anna történetének pislákoló mecse egyszerre csak fáklyafüstös lobogássá válik. Megérkezik a méltóságos urék unokaöccse, a léha, elfajzott testü-lelkü Jancsi úrfi, s érzéki vágyának zsákmányává válik a szegény ártatlan cselédleány. Természetesen nem kifogásolhatjuk magát ezt a mozzanatot, mert erre az írónak a maga művészi célja érdekében szükség volt. Meg kell azonban rónunk az eszközöknek felettébb művészietlen voltát, mellyel céljára tör. Mert ezen fordul meg a dolog itt is. Robbanjon ki a silány férfi rút szenvedélye, bukjék el a szegény falusi leány — ezt a témát magát költői munkában csak a szemforgató álszenteskedés kifogásolhatja. De ezeket a jeleneteket úgy leírni, mint ahogy Kosztolányi teszi, a maguk művészietlen póroságében, a fizikai jelenségeknek a legapróbb mozzanatokig terjedő durva rajzában, — ez már nem a költészet feladata, ez már nem is költészet, hanem csúnya pornográfia. Ezeket olvasva, valósággal megundorodunk, de undorodásunk mellett még nagyobb a szomorúságunk, egy igazi költői tehetségnek ilyen sajnálatos eltévelyedését látva. Miért teszi ezt ez a jeles író? Magán nem tud uralkodni? Vagy mások rossz szenvedélyeit akarja felkorbácsolni? Dívatos akar lenni? Ha tudná, hogy a hozzá ellenállhatatlan rokon-szenvenvel vonzó, tehetségét igazán nagyra tartó komoly olvasóban mily végtelen lehangothságot szül a regény eddigi zöld viránya után ez a sorvasztó számuntól vert kietlen homoksivatag, máskor elkerülné azt, s nem traktálna bennünket förtelmes testiséggel, mikor lelket is tud művésziellen rajzolni.

Azután következik a gyilkosság. Nem a gaz csábító őli meg a szerencsétlen leány, hanem a maga ártatlan gazdáit. Miért? Ez a regény fő kérdése, igazi csomója, a valódi nagy probléma. Ebben a látszólagos földi igazságtalanságban mi talán megérezni véljük ugyan a költői nagyszerű igazságot,

de bizonyos, hogy az író nem tudja azt kellő világossággal kifejezni. Az ő szócsöve voltaképen a beteges öreg doktor, az idealista raisonneur, aki — már a regény első felében — utal arra az országra, ahol mindenki, szolgál és úr egyszerre, és egyenlő mindig, az év minden napján: s ez az ország — a Krisztus országa. Ez az érdekes alak, aki ebben a pártoskodó világban egy párthoz sem tartozik, csupán az egész emberi közösség tagjának érzi magát — a gyilkosság törvényszéki tárgyalásán szeretné a földi igazságszolgáltatás mérlegét az isteni igazságszolgáltatás irányába billenteni, s mindegyre csak azt hajtja, hogy ezzel az öntudatlan, szerencsétlen falusi teremtéssel nem bántak a gazdáik igazán emberien. Szó sincs róla: nem ütötték-verték, nem kínozták, sőt örültek neki, s a maguk önzésében boldogok voltak, hogy náluk volt, — de nem úgy bántak vele, mint emberrel, hanem mint egy géppel...

Ez volna hát az Édes Anna tragikumának magva? Az író is érezni látszik, hogy más indítókra is szükség van, s talán ezért told — bár csak futtában — egy röpke vonást a rajzhoz, mikor azt mondja, hogy a gyilkosságot közvetlenül megelőző estén az előszobában ácsorgó Anna észreveszi, amint az ő csábítója, a léha doktornét táncoltatva, buja csókot nyom annak nyakára. Anna „vissza akar futni a konyhába, de nekiment a falnak“, — mondja az író, s mintha az ekkor „kancsal fényvel“ bellobbanó lámpa egy kurta pillanatra bevilágítana a féltékeny leány együgyű lelkének titkos mélyébe...

Igy van-e? S ha így, miért mégis az ártatlan méltóságos asszony szívébe dőli néhány óra mulva a konyhakést Anna? Talán bünszöknek érzi azt is, mert az ő öccse gyalázta meg őt, vagy éppenséggel azért, mert az asszony házában történt az ő romlása, abban a házban, amelyből ő — még a nagy eset előtt — el akart menni, de az asszony nem fogadja el felmondását? Vagy talán csupán csak az a gyilkosság magyarázata, amit a ház egyik lakója úgy fejez ki, hogy a bolsevizmus megmérgezte egészséges magyar népünk lelkét, s ez a véres eset a sok aljas kommunista-propagandának rettentő eredménye?...

Íme, mintha a szerző se lenne egészen tisztában a maga céljaival, s bizonyos, hogy az olvasóval nem tudja felfogását egészen tisztán éreztetni. De azért a bántóan rikácsoló, s a mű egész koncepciójából élesen kirívó középső rész után, a könyv utolsó harmadában, megint a jeles író látjuk Kosztolányiban, aki — úgy érezzük — ha igazán, komolyan, elszántan akarná: talán le tudná rázni a maga írói egyéniségéről azt a sarat, amely azonközben ragadt rá, míg olyan szemétként turkált, amelyre rámutathat az író, de amelynek miázmáit és minden büzt merőben fölösleges a maguk egész undokságában rászabadítani az olvasókra. Az erős testi-lelki alkaton, igaz, nem könnyen fog a rontás, — de hát nincs-e sajnosan sok gyöngye testi-lelki szerkezet, amelyet az írónak nem összetörni, hanem jobbitani, edzeni a feladata.

Az utolsó rövid fejezet egy kis szubjektíveskedés, amelynek néma, de megnevezett hőse az író maga, akit egyik szomszédja egykori kommunistának néz, a másik pedig most nagy kereszténynek ismer. Úgy véljük, hogy ez utólagos igazolás, — mert talán az akar lenni, az író pártatlansága mellett —

főlöleges. Az efféle igazolást, — ha szükség van rá — mindig maga a mű kell, hogy tartalmazza, nem egy tőle úgyszólván független függelék.

Mindenképen bizonyos azonban, hogy az *Édes Annában* megint nagy-szerűen élveztük Kosztolányi írói talentumának fényét és erejét, de sajnálatosan éreztük a regény nagy hibáit és tagadhatatlan fogyatkozásait is. Ha ezek a gyengék csak a regényéi maradnak: kisebb lesz a baj. Ha azonban az író mindenáron magának vindikálja s levotkezni nem akarja őket: pályája koszorúit sajátmaga fogja megtépázni.

Szász Károly.

Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma (1875—1925). Budapest, 1926. 175 lap. A szerző kiadása.

Bartha József munkájának jellegéül Gyulai Pálnak ezt a mondását adhatnók: „Az igazság és erkölcsiség két főforrása a költészetnek.“ Valóban az igazságot keresi a költészetben s a költők értékelésében, de nézőszöge a nemzet ősi hagyományait, hazaszeretét s nemes erkölceit védő magyaré.

Rövid bevezetés után a kiegészést követő politikai állapotokkal foglalkozik, majd rátér századvégi irodalmunk realizmusára és naturalizmusára. Böven fejtegeti a közélet materialista irányának a költészetre gyakorolt változtató hatását, Arany János költészetének jelentőségét, az irányváltozást, Gyulai Pál irányító hatását. Elemzi a magyar realisták és naturalisták működését a regényirodalom, a dráma és líra terén. *A XX. századi új irány: a nyugatosok* című fejezetben a kor általános jellemzése után az új irány szépprózai elbeszélői, drámaírói és kritikusai mellett főképen Ady Endre ismertetése és értékelése nyer a könyvben helyet az Ady-követők galériája mellett. Érdekes vonásokkal eseteli a nemzeti visszahatást irodalmunkban akkor, midőn a jelenkor költészetéről ad képet s végül egy pillantást vet a jövőbe. Ebben a pillantásban a reménység hangja mellett itt-ott a keserűség szomorú akkordjai is megütik fülünket.

Az a kérdés támad bennünk az első oldalak elolvasása után: vajjon polemikus irat lesz-e belőle, vagy felvilágosítás a célja, talán ismertetés, vagy esztétikai értékelés fogja lekötni a figyelmünket? Mindegyik. Bartha József lángpallossal támad a felforgató törekvéseknek, a hamis kritikáknak s a közönség kritikátlanságának, mely a nemzeti talajtól elrugaszzkodó írókért lelkesedett, rámutat arra a romboló hatásra, melyre a nemzetietlen irány szert tudott tenni Gyulai Pál kidöltével. Meglepő igazságokat szögez le a színházi ipar termékeiről, színpadi exportunk internacionális jellegű s a nemzeti szellemet nélkülöző darabjairól. Éles, bátorhangú polémiát olvasunk Ady költészetéről az Ady-magasztalókkal szemben. Értékelések, megállapítások keverednek a tüzes magyar érzés sugallta elvekkal, gondolatokkal.

Bartha József erős magyar. Mikor az internacionalizmus ellen hadakozik, melyet zsidó nacionalizmusnak nevez, nem feledkezik meg sohasem dicsérrettel megemlékezni azokról a magyar zsidókról, akik szolgálatokat tettek hazánknak. Itt-ott magyar elkeseredése kissé erősebben nyomja meg a tollat, de tárgyilagosságra való törekvését elvitatni nem lehet.

Nem haladhatunk el néhány hibája mellett sem. A politikai helyzet ily bőséges vázolását nem tartjuk szükségesnek. Hisz olyan dolgokról ír, melyek általánosan ismertek. Könnyen folyó, gondos, élvezetes stílusát itt-ott megzavarják újszerű kifejezései. Egyik költőnek túlságosan sok helyet szen-

tel, mint pl. Harsányi Kálmánnak, míg mások, mint az elcsatolt területek írói, aránylag igen röviden vannak ismertetve s jellemezve. Mi nem beszélénk elfogadható, vagy el nem fogadható tehetségekről, bár a tehetséget szerzőnk is mindenkor elismeri. A hibákat az erények mellett mindig részletesen felsorolnók. Kisebb jelentőségű írók elismertetése nem cél az ilyen munkában. Hiányos továbbá a drámairodalmunk sivársága és színházpolitikánk iránya közti kapcsolat beható ismertetése. Szerettük volna látni végül — ami tudományos igényű munkában nélkülözhetetlen — a kérdéssel foglalkozó eddigi irodalom időrendi egybeállítását és méltatását. Ne kezdjünk mindent előlről, hanem világítsuk meg újból és újból az irodalomtörténeti fejlődés útját.

Mindezek azonban nem kisebbítik a nemzet és az irodalom szeretetétől áthatott, lelkes mű értékét. Gyulai Pál jelölte ki a szerzőnek az utat s ő a nagy kritikus útmutatásait a közelmúlt szomorú tapasztalataival gazdagította. Súlyát mi sem fogja jobban mutatni, mint az, hogy számos oldalról támadni fogják, erejének pedig az lesz a legnagyobb bizonyítéka, ha agyonhallgatással kísérlik meg értékét csökkenteni. Az azonban bizonyos, hogy akárhogy fogadják is e könyvet, a jövő irodalomtörténésze sokszor fog rá hivatkozni.

Horváth Béla.

Jubileumi emlékkönyv. Blau Lajos a Ferenc József országos rabbiképző-intézet igazgatójának hatvanötödik születésnapja és negyvenéves írói jubileuma alkalmából tanítványai, barátai és tisztelői közreműködésével kiadták Hevesi Simon, Klein Miksa és Friedmann Dénes. Budapest, 1926. 356 l.

„A nagyevű tudóst, a zsidó tudomány elismert tekintélyét, a nagy érdemekkel bíró tanárt, ki papokat nevelt a hitfelekezetnek és hű bűvárokat a zsidó tudománynak, meleg szeretettel ünneplik és üdvözlők munkatársai, elismerésük és hódolatuk jeléül neki szentelve ezen ünnepi emlékkönyvet, kérve a Mindenhatót, hogy a zsidó tudomány büszkeségét, a papok tanítóját és atyamesterét, a zsidó tudomány művelőinek eszményképét eddig kegyelmesen megőrzött erejében tartsa meg tovább Hazánk és a magyar zsidóság javára és díszeré és kísérje áldásával életét és további gyümölcsöshöz nemes működését.“

Ezekkel a sorokkal indul meg az értékes tartalmú emlékkönyv, mely egyrészt ismerteti Blau Lajos életét és munkásságát, másrészt számos zsidó vonatkozású tudományos értekezést közöl Blau Lajos tanítványainak tollából.

A magyar irodalomtörténetet közelebbről is érdekli Csetényi Imre rabbiképző-intézeti tanár tanulmánya: *Zsidó vonatkozások a reformkor szépirodalmi sajtójában*. A tanulmány három részre oszlik: először azt vizsgálja, hogyan jelennek meg a zsidó alakok a magyar irodalomban; másodsor a zsidóságra vonatkozó tudományos cikkekről szól; harmadszor a zsidó személyekre és a zsidó helyzetre vonatkozó híreket tekinti át. Forrásai az 1825—1848-ig terjedő folyóiratok: a Regélő, Honművész, Athenaeum, Figyelmező, Honderű, Társalkodó, Kritikai Lapok, Századunk, Tudományos Gyűjtemény és Budapesti Szemle. E kor szépirói általában barátságos érzéssel írnak a zsidóságról, sőt a zsidó-keresztény házasság kérdését is kedvező hangulattal tárgyalják. A legnagyobb hatású felszólalás a zsidók javára báró Eötvös József személyéhez fűződik. A Budapesti Szemle 1840. évfolyamában a zsidók emancipációjáról nevezetes tanulmányt írt a zsidóság védelmére. — Eisler Mátyás

kolozsvári főrabbi tanulmánya, *A zsidó irodalom határkérdései*, fölveti a kérdést, hogy mit nevezünk ma zsidó irodalomnak. Fejtegetéseinek eredménye: „Zsidó irodalom mind az, amit zsidók írtak zsidó tárgyról bármily nyelven. Sem a nyelv sem a tárgy egymagában nem állapítja meg a zsidó irodalomhoz való tartozást, mert nyelvénél és tárgyánál fogva lehet a mű része valamely más irodalomnak... de az író egymagában sem elegendő kritérium, mert a zsidó szerző írhat teljesen elvonatkozva az ő zsidó szellemiségétől egészen annak a nemzetnek szellemében, amelynek nyelve az ő anyanyelve s akkor műve annak az irodalomnak a része, amelynek nyelvén van írva. Csak ha héberül vagy jiddisül ír a zsidó szerző, tartozik műve feltétlenül a zsidó irodalomhoz. Ellenben nem-zsidó író műve nem tartozik oda, még ha zsidó tárgyról szól is, még ha héberül van is írva.“

Érdekes cikkek még a magyar vonatkozásúak közül Bernstein Béla nyiregyházai főrabbi: *Zsidó honvédek 1848—49-ben.* — Groszmann Miklós pesti rabbi: *A magyar zsidók zsinati törekvései.* — Kecskeméti Armin makói főrabbi: *Régi írások.* — Láczer Dénes vallástanár: *A türelmi adó s a magyar zsidók gazdasági helyzete a reformkor elején.* — Wallenstein Zoltán pécsi főrabbi: *Adalékok a pécsi izraelita hitközség történetéhez.* — Weisz Miksa pesti főrabbi: *Adalékok a magyar zsidók történetéhez.*

Egyéb részünkről ismert nevek a cikkek írói közül: Mezey Ferenc, az országos rabbiképző-intézet vezérlő bizottságának elnöke; néhai Bánóczy József, az országos izraelita tanítóképző-intézet igazgatója; Edelstein Bertalan budai főrabbi, Farkas József pesti rabbi, Fischer Gyula pesti főrabbi, Heller Bernát rabbiképző-intézeti tanár, Kecskeméti Lipót nagyváradai főrabbi, Kiss Arnold budai főrabbi, Klein Miksa rabbiképző-intézeti tanár, Kohlbach Bertalan budapesti reálgimnáziumi tanár.

Magának Blau Lajosnak az 1886. évvel megkezdődő irodalmi munkássága nemcsak szorosan a zsidó hittudomány és bibliamagyarázat körébe vág, hanem vannak munkásságának más részletei is, így elsősorban szerkesztői tevékenysége a Magyar Zsidó Szemlében az 1890-es évektől kezdve és a héber bibliának magyarnyelvű fordítása.

B. L.

Szentek legendái. Régi és új legendás könyvekből fordította és összeállította Révay József. Az előljáró beszédet írta Lepold Antal. Franklin Társulat kiadása. Budapest. Év nélkül. 16 és 456 l. Franklin-nyomda.

A díszes kiállítású könyv a katolikus hitbuzgalom céljait szolgálja. Keresztülment az esztergomi főegyházmegye hivatalos cenzuráján is, tehát semmiben sem áll hátrább, mint a Szent István-Társulat hasonló kiadványai. A legnevezetesebb vértanúk és hitvallók életének története mellett megvannak benne Magyarország szentjeinek legendái is. Az egybeállító és fordító szép munkát végzett. Stílusa hatásosan alkalmazkodik a szent történetek ódon tárgyához.

Az irodalomtörténetet közelebbről érdekli Leopold Antal prelátsukanonoknak, az esztergomi egyházmegye főtanfelügyelőjének, előljáró beszéde. Ebben visszapillant a szentek életének eddigi gyűjteményeire.

A legendákban valóság és költészet ölelkezik. A szentéletű emberek valóságos élettörténetét a későbbi jámbor írók földszitették az utódok száján forgó elbeszélések költői képzelődéseivel. Egyes szentek élete körül gazdag tartalmú elbeszélőköltészet keletkezett. Az eszményített nő vagy férfi a maga önfeláldozó életével erősen hatott a népre. Az életrajzok följegyzése már

a korai keresztény századokban megkezdődött s ugyanakkor megindult az egyes élettörténetek körül a legendaképződés folyamata is.

A szentek életét gyűjteményekbe foglalták. Leghíresebb ilyen középkori gyűjtemény volt Jacobus de Voragine dominikánus szerzetes, későbbi génuai érseké (1230—1298). Ez a kézirat a további századok forrásmunkája lett. De mellette újabb- és újabb egybeállítások is keletkeztek, míg végre a Jézus-társaság a XVII. században megindította a szentek életének tudományos kiadását. Hatvanhárom kötet jelent meg a monumentális vállalatból. (Bollandisták.)

A magyarországi gyűjteményes életrajzok közül híres Temesvári Pelbárt Pomeriumának első kötete (Sermones de Sanctis 1500 körül). Magyar nyelvű gyűjtemény volt Illyés András pozsonyi kanonok, később erdélyi püspök műve: A keresztény életnek példája vagy tükré. Nagyszombat, 1692. Öt részben. (Ennek a XVIII. században több újabb kiadása jelent meg, tehát népszerű munka volt). Újabb kiadványok: Szentek élete. Öt kötet. A Szent István Társulat kiadása. 1860—1878. — Dedek Crescens Lajos: Szentek élete. 1899—1904. — Rosty Kálmán: Magyar szentek legendái. 1905. B. L.

Szilárd Leó: Szent László a magyarnyelvű énekköltészetben.

A pécsi Gróf Széchenyi István reáliskola értesítője. Pécs, 1926. 18 lap.

A rövid tanulmány a Szent Lászlóról szóló egyházi énekekre támaszkodik. Gondos egybeállítás, ismertetés és kritika. Az irodalomtörténet számára új adatot is hoz felszínre, midőn a Varju Elemértől közölt Szent László-ének egy hiányzó szakaszát bemutatja. Rávilágít az egyes énekek forrására is. Érdekes fejtegetései szemünk elé állítják azt az utat is, melyet a katolikus egyházi énekköltés a fejlődés folyamán megtett. Érdemes munka, mely házagot pótol. Ha a helyszüke nem szabna az író elé korlátokat, valószínűleg a mostaninál terjedelmesebb formában látott volna e dolgozat nyomdafestéket. H. B.

Leffler Béla: Ungersk Lyrik. Stockholm, 160 l.

Leffler Béla, Svédországban élő, kiváló érdemű hazánkfi, költői anthológiát bocsátott közre a magyar költők svédre fordított műveiből. A tizíves munka elé írt bevezetésében a magyar irodalom történetének rövid áttekintését adja. A magyar irodalom ismertetését Szent Gellért püspöktől kezdi, megemlíti Balassit, Kazinczyt, Tompát. Hosszasabban foglalkozik a Kisfaludy-testvérekkel, Vörösmarty Mihállyal, Petőfivel, Arany Jánosnak főleg Toldi-trilógiáját méltatja. Vajda János, Tóth Kálmán, Endrődi Sándor, Gyulai Pál, Szabolcska Mihály, Győry Vilmos felemlítése után négy oldalt szentel Kiss József, Ady Endre és Gyóni Géza ismertetésének, Leffler Bélát *itt* nem értjük meg. A magyar irodalom legújabb korát nemcsak Kiss József és Ady Endre képviselik. Ők csak jellegzetes képviselői költészetünk egyik új irányának. Ennek igazságát maga Leffler Béla támogatja, mikor Ady Endrének *Ódeland* (A magyar ugaron) c. versét is a gyűjteménybe iktatta. Ezzel — őszintén szólva — nem a legjobb szolgálatot tette a nemzeti ügynek. Milyen véleményt alkothat hazánkról a svéd olvasóközönség, mikor azt tanulja meg a „modern kor legnagyobb lyrikusától“, hogy a magyar föld elvadult táj, telve dudvával és muharral, égignyúló giz-gazzal, hol még virág sem terem.

Leffler Béla anthológiáját az aránytalanság jellemzi. Tíz magyar köl-

tőt mutat be szemelvényekben. A tíz közül négy a modern kor irányzatát képviseli. Mi azt hisszük, hogy helyesebb lett volna, ha Ady Ödönd c. verse helyett inkább a *Föl-földobott követ*, vagy Szabolcska Mihálytól pl. a Grand Cafében c. költeményt iktatta volna az anthológiába. Helyes lett volna fölvenni Végvárit, Sajó Sándort (Eredj ha tudsz, Magyar ének 1919-ben) s még néhány nemzeti irányú neves költőket is. De hát mindezeket nekünk magyaráznunk kell?!
Zr.

Szilágyi Béla: Erdélyből jöttem! Költemények. Budapest, 1926. 264 l.

Vaskos kötetben gyűjtötte össze Szilágyi Béla egy negyedszázad költői termését. Kelet magyarjának daloskönyve ez, telve a hazaszeretet, hazai tűz, székelybánat s a magyar szenvedés zsoltáiraival. Itt-ott átszővi a boldogtalan szerelem fájdalma. Ez a bánatos szerelem is nemes érzéseket és gondolatokat teremt költészetében, bár a szerző, aki elkeseredéssel gúnyolja a nyugati határról betört magyartalan dalosokat, nem egyszer esik bántó kifejezéssel azok hibáiba. Szilágyi Bélának fejlődő költészetében el kell hagynia minden bántó sallangot, nem költői kifejezést s rövidebbre kell fognia mondanivalóit is! Nemesveretű költészetének oly hibái ezek, melyektől könnyen megszabadulhat. E kötet nyomán költői fejlődése elé érdeklődéssel tekintünk.
Zr.

Sziklay János: Szent László király. Budapest, 1926. 140 l.

Sziklay János ötvenéves írói jubileumán nagy királyunk emlékének szentelt verses elbeszélést bocsátott közre. A huszonnegy énekes elbeszélőköltemény ügyes mesevezetésével megérdemli a dicséretet. Egy nemes tartalommal megtelt írói pálya lelkes munkája ez. Kívánjuk, hogy a jubiláns költő még sok szép és élvezetes munkával gyarapíthassa eddigi megérdemelt sikereit.
Zr.

Palasovszky Béla: Őszi harmat után. Versek. Mindszent, 1926. 63 lap.

Palasovszky Béla a fiatal írónemzedék egyik rokonszenves és tehetséges tagja. Ebben a kötetében kurucos hangulattal megtelt költeményeit kötötte csokorba. Verseivel tervszerűen nem jár új utakon; éppen úgy, mint nagy előde, Endrődi Sándor is megtartotta az elmúlt idők stílusát és hangulatát. A magyarság mai szomorú sorsának elsiratására a poéta lelkének dalait a kuruc-világ édes-bús tárogatós muzsikájára hangszerelte. Itt-ott Balassa Bálint katonanénekének tüzes ritmusára is rátalálunk. Mennyire megfogja lelkünket *Régi ének új strófái* c. költeménye. Az évszázados küzdelmek szomorú magyar sorsa sír e sorokból felénk. Közelebb jöttek a végek az ország szívéhez, az ősi végvárak ablakaiban égő őrtüzeket eloltották s bár a mult idők árnyai intenek „mi mégis, napjain bús vészneknek, megint mardossuk véreinket...“

Dalolhat-e mást a rab magyar, mint Balassa Bálint e késő poétarokona: „Vitézek! Mi lehet e széles föld felett szebb dolog a végeknél...?“
Zr.

Váth János: Imitatio Christi. Elbeszélések. Arad, 1926. 175 l.

A szerzőnek ez nyomtatásban megjelent tizenharmadik könyve. Úgy látszik, a köznép babonája nem egészen oktalan. Az *Imitatio Christi*-n mintha

megéreznék, hogy szerencsétlen szám méhében fogantatott. Elbeszéléseinek kompozíciója nyelvvel együtt a tervtelenség benyomását kelti. Stílusát keresettség, modorosság s nagyfokú pongyolaság jellemzi, anélkül, hogy sikerülne vele a szerzőnek az igazi népies nyelvet visszaadni. Ismerve a szerző régebbi munkáit, a csodálkozás érzésével tettük le a kis könyvet. Zr

Dura Máté: Szebb-jobb világ. Költemények. Bpest, 1926. 184 l.

Dura Máténak ez a negyedik verses kötete. (Eddig megjelentek: *Szöke Dunapartról.* 1889. *Új élet.* 1892. *Rajongás.* 1900.) A kis kötet egy poétikus lelkű író megnyilatkozása. Elmond nótázva mindent, ami érzésé, gondolattá kristályosodott benne. Költeményeiben erkölcsi ideáljainak ad ritmust. Istenhit, hazaszeretet, emberbarátság, férfibecsület, munka, önzetlen szerelem lekesítik s ezek mellett az irodalom szeretete. Zr.

Vadnay Dezső: A furulya meséi. Budapest, 1927, 110. l.

Vadnay Dezső, az ifjúsági irodalom lelkes munkása, egy kötetre való mesét és verset gyűjtött össze, hogy a törpék, manók, koboldok és tündérek világába vezesse a gyermek-sereget.

A régi népmesék nyomdokain halad, a gyermekfantáziába ügyesen kapcsolva bele a csodás elem mellé a technika legújabb vívmányait is. A szerző figyelmét azonban fel kell hívnunk arra, hogy a l'art pour l'art elvének teljes megvalósítását, ha valahol nem szabad megkísérelnünk, az éppen az ifjúsági irodalom! *Táncos csizmák* c. meséje arról szól, hogy egy suszterinas ellopja a vargától a Mócz király bűvös csizmáját s megszerzi vele a világszép királykisasszonyt s még Delejország koronáját is... E meséből a tapasztalatlan gyerekeMBER azt tanulságot vonhatja le, hogy aki lop, az boldogul, csak éppen arra kell ügyelni, hogy az emberek meg ne tudják. A szerzőnek figyelmébe ajánljuk meséiben a költői igazságszolgáltatást, mert az ifjúsági meséknek nemesak szórakoztatás, hanem nevelés is a céljuk! A gyermek pedig még ráér megtanulni, ha megnő, a komoly irodalomtól is, hogy a földi életben igen sokszor azoké az élet és dicsőség, akik ügyesen tudják félrevezetni embertársaikat. Már Kriloff megírta: — a hit elrablása sem jobb a tolvajlásnál. Zr.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

(Folyóiratok és hírlapok irodalomtörténeti vonatkozású cikkei. Munkatársak: *Alszeghy Zsolt, Baros Gyula, Gulyás Pál, Halász László, Pintér Jenő.*)

I. Folyóiratok.

Akadémiai Értesítő. — 1926. évf., 5—9. sz. Berzeviczy Albert: *Gyulai Pál emlékezete.* Gyulai Pál elsősorban és főképp költő, tehát művész volt; a bíráló szigora egyenes arányban állott művészi ideáljához való hűségéhez. A kritikusi hév nála csak a ki-kitörő sértődött művészi rajongás hangja volt. — Balogh Jenő: *Gyulai Pál és a M. T. Akadémia.* Gyulai munkássága a M. T. Akadémiához való viszonyában is egyéniségének jellemző tulajdonságait mutatja: a tudomány szeretetét, bátor szókimondását s az igazság kultuszát; ezekhez járult állandó harcéhsége az Akadémia érdekében. — Voinovich Géza: *Gyulai Pál emlékezete.* Izlése épp oly józan és egészséges volt, mint értelme. Megkívánt bizonyos eszményítést, mely nélkül a legtulzább realista sem lehet el, de elfordult a semmibe épült légváraktól. Megkövetelte az erkölcsöt, de nem az erkölcsi leckét, tanköltészetet. Rendkívüli érzéke volt a külső arány, tartalom és forma összhangja s emelkedése, szóval szerkezet dolgában. Ma példája világít előttünk: az íróé, aki egyszerű szépségekkel hatott; a kritikusé, aki az irodalomért való lelkesülést egyesíteni tudta az igazság méltóságával; az emberé, aki egy munkás és hasznos élet emlékével hív, hogy nyomait kövessük. — Az Akadémia nagygyűlésén szó-kásos választások eredménye, hogy a nyelv- és széptudományi osztályba megválasztottak: 1. tiszteleti tagnak: Badics Ferenc és Szabolcska Mihály; 2. rendes tagnak: Vári Rezső; 3. levelező tagnak: Bajza József. — Újból hirdett pályátétel: „*A magyar dráma története 1867-től 1896-ig.*“ Jutalma: 1000 pengő. — Jakubovich Emil: *Adalékok az Anonymus-kérdéshez.* Béla király névtelen jegyzője a XII. század 30-as éveitől Franciaországban divatos és onnan szétterjedt kifejezést alkalmazta, midőn Gestá-jának ajánló sorait „P. dictus magister“ szavakkal kezdte. Neve tehát minden kétség kizárásával P. betűvel kezdődött. Valószínű, hogy P. mester azonos Péter ó-budai préposttal, aki II. Béla jegyzője volt és művét 1147—1152 közt írta. A Gesta egyetlen, XIII századi, csonka másolata 1665-ben került a tiroli, ambrasi várból a bécsi Udvari Könyvtárba. — *Némethy Géza beszédei* Jakubovich Emil, Zsigmond Ferenc, gróf Zichy István és Horváth Cirill tagokhoz. — Papp Ferenc: *Unnapi beszéd Berzsényi D.-ről a celledömölki irodalmi ünnepen.* A világot kormányzó hatalomnak földre küldött szikrája volt ő, igazi költő, kinek tekintete áthatolt a látszaton s a dolgok valóját tárta fel. — Zsák Károly: *Beszéd Prielle Kornélia sírjánál a szabadszállási temetőben.* Hogy

Prielle Kornélia milyen nagy művésznő s mily ízig-vérig magyar nő volt, annak ékes bizonyítéka, hogy lelke lángjának gerjedelménél Petőfi lelke is lángra gyült.

Budapesti Szemle. — 1926. évf., 12. sz. Galamb Sándor: *A magyar operett első évtizedei*. Az első operettelőadás a Nemzeti Színházban 1860 nov. 21-én ment végbe. Színrekerült Offenbach egyfelvonásosa, az „Eljegyzés lámpafénynél“, Feleki Miklós fordításában. Ez új műfajnak lendületet az egykori Budai Népszínház adott. A legelső magyar operette, amelyet el is játszottak, Bényei István budai népszínházi zenész műve, „A szerelmes kántor“, melyhez a zenét Allaga Géza szerezte. Bemutatták 1862 április 21-én. Szigligeti első operettszerű próbálkozása „A fogadott leány“ (zenéje Bognár Józseftől) 1862 november 16-án került színpadra a Nemzeti Színházban. Egyéb kísérleteket mellőzve, érdemes a megemlítésre, hogy az 1875-ben megnyílt Népszínház egy új magyar operettet hozott színpadra, Berczik Árpád egyfelvonásos művét, „A király csókjá“-t. A Népszínház működésének első, műfajunk fejlődése szempontjából meddő öt évében csak vidéki színpadok adnak elő hazai szerzőtől efaíta darabokat. (Arad, Nagyvárad.) 1880-ban került színpadra az a két mű, melyeknek színpadon való megjelenésétől a magyar operett teljes kifejlődése származhat. Ezek: Lukácsy Sándor Székely Katalinja (zenéje Erkel Elektől). és Rákosi Jenő: Titilla hadnagy-a (zenéje Puks Ferenctől). Mindkettőt a budapesti Népszínház mutatta be. A következő évben Kolozsvár veszi kézbe a magyar operett pártolását (B. Kemény Endre: A gólyakalifa; Csengey G.: Fogoly lengyel). 1886-ban kerül a Népszínház színpadára Strausznak világsikert ért Cigánybárója, amelynek szövege Jókai után készült. A következő évtized is biztatóan kezdődik Verő György sokáig népszerű Szultánjával (1892). — Voinovich Géza: *Jászai Mari*. Nagyságának titka az volt, hogy szerette művészetét, lelkesült érte. Csupa kötelességtudás volt; tehetség és tanultság ebben futott össze nála. — Papp Viktor: *Háry János*. A Garay Obsitos-a nyomán Paulini Bélától és Harsányi Zsolttól írt s Kodály Zoltántól megzenésített daljáték tüzetes bírálata. — 1927. évf., 1—2. sz. Császár Elemér: *Salamon Ferenc esztétikája*. (I.) Eszme, elevenség, valószínűség, jellemző erő, — ezek a fogalmak determinálják Salamon gondolatait a költészet hivatásáról. Az igazi művészet, a költészet is, az, amely valószerűen és erőteljesen ábrázolja az eszmét. Az illúzióknak feltétele a meggyőződésnek és megindulásnak valódi hangja. Szerinte a képzelet teremtő munkája nem események kitalálására irányul, hanem emberek kiformálására. A költői művek értéke a lélektani hűségben, a belső igazságon fordul meg. Ezen túl a költői nyelv az, amit Salamon keres a művekben. A stílus főtényezői: egyfelől erős erkölcsi meggyőződés, másfelől lelkesedés és eszmegazdagság. A művészet Salamon szemében az emberi szellemnek autonóm tevékenysége, de azért az erkölcsöt is nélkülözhetetlen elemnek tartotta. Nem etikai alapon fordul az erkölccsel nem törődő művészet ellen, hanem esztétikain: költői szempontból ítéli el. A helyénvaló nemzeti elemnek is fontos szerepet tulajdonított a költészetben.

Erdélyi Irodalmi Szemle. — 1926. évf., 3—4. szám. Kiss Ernő: *Erdélyi regények*. P. Gulácsy Irén és Berde Mária regényeinek tanulmány-szerű ismertetése. — György Lajos: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*.

Az 1925-ben megjelent erdélyi magyarnyelvű könyvek címjegyzékének egybeállítására. Erdély könyvtermelése 1925-ben 415 könyvből állott, ami az előző évhez viszonyítva 27%-os emelkedést jelent. A szépirodalom a termelés 25%-a. A szépirodalom legkiadósabb műfaja most is a regény és novellások. A tudományos irodalom a termés 25%-át teszi ki. A vallásos irodalom aránylag csekély számmal szerepel s megcsappant a tankönyvek száma is. A vegyes csoportban vannak albumok, almanachok, zeneművek, egyesületi jelentések és jegyzőkönyvek. — György Lajos: *Gyulai Pál levelei Szabó Sándorhoz*. Gyulai Pálnak hét levelét eredetiben közli.

Ethnographia. — 1926. évf., 3. szám. Szendrey Zsigmond: *Történeti népmondáink*. Középkori mondák egybeállítására a források megjelölésével.

Élet. — 1926. évf., 20. sz. Brisits Frigyes: *Szt. Ferenc és a természet*. Szent Ferenc természetérzéke tipikusan középkori, bár alapja a szentnek intenzív életérzése, friss szemlélődése, lírai kedélye. A hangsúly azonban nála is mindig az Isten-szereteten van. — 22. sz. Brisits Frigyes: *Irodalom és megújulás*. A mai irodalomban a keresztény idealizmust sóvárogja. — 24. sz. Nyitrai Dénes: *Panaszos levél*. A legeslegfrissebb hiperdadaista irodalom értelmetlenségéről. — Ágh: *Beszélgetés P. Pál Ödönnel*. Pitroff Pál írói pályájának rövid képe. — 25. sz. Virágh Ferenc: *Farkas Gyulánál*. Beszélgetés a berlini magyar intézetről és a Vögelreiter-kiadó felvidéki munkájáról. — 26. sz. Vas Tamás: *Kincs István*. Néhány vonás a jeles katolikus szépiró egyéniségéről.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1926. évf., 3. sz. Császár Elemér: *Arany János képzelete*. (II.) Arany képzetének legjellemzőbb vonása, hogy azoknak az eseményeknek, melyeket forrásaiban minden megokolás nélkül kapott, meg tudta találni a lélektani rügóját. Példák: a fiatal Toldi gyilkosságának, a sírrablás esetének stb. leírása. A motíválás biztosságának következménye, hogy Aranynál a cselekmény szálai mindig szoros fonallá sodródnak össze. (Pl. rá Toldi.) A motíválás és kompozíció azonban csak eszköz az ő költészetében. Aranynál minden egy pont felé mutat, képzelete mindig az egész felé irányul, amelynek tengelye a költői eszme. Nagyszerű költői eszméi pl. a hún trilógia s a Toldi estéje alapgondolata. — Timár Kálmán: *Adalékok kódexeink forrásaikhoz*. (II.) Középkori latin irodalmunk s a magyar kódexirodalom is szívesen merített a középkori misztika üde forrásából. Árpádházi Szt. Erzsébet, Schönau Szt. Erzsébet s mások jelenéseit éppúgy olvasták a magyar kolostorokban, mint Európa-szerte. E misztikus iratok mellé Szt. Mechtild (1241—1299) látomásait is be kell iktatnunk kódexirodalmunk forrásai közé. A Domonkos-rendiek buzgó terjesztői voltak a két (Hackeborn és a helftai) Szt. Mechtild iratainak. — A Cornides-kódex prédikációi forrását sikerült megállapítani Paratus, Ludolphus és Discipulus műveiben. — Waldapfel József: *Balassi költeményeinek kronológiája*. (I.) Balassinak házasságáig írt énekei közül 1577 előttről valónak látszik a VI., XIV.; 1577—78-ból való a XXIII—XXIV. (Krusith Ilona); XXV—XXVII., IV., s talán a XXIX. (Anna), továbbá a XXX. sz. költemény. A többinek pontosabb vonatkoztatása bizonytalan. A Julia-ciklus után következő énekek némelyikének kronológiáját mindaddig nagyon problematikusnak tekintették. A szövegtörténet alapján mindezek 1589-ben írótnak mond-

hatók. — Tóth Béla: *A Kisfaludy-regék utánzatai*. (I.) 1. sz. eredeti regéképlet. A regék legjellegzetesebb sajátása a bennük nyilatkozó romantika, aminek vonásai Kisfaludynál ugyanazt a képet adják, melyet Mme de Staël nyújt az egykorú német romantikáról. (Gottesdienst, Herrendienst, Frauentienst.) De bár a regék a múlt századeleji romantikus kedély kifejezői, a romanticizmus lelki tényezői közül a nemzeti érzés átéltsége intenzitásával annyira túlsúlyban van, hogy mellette a másik kettőnek a szerepe egészen elhalványul. Romantikus szellemüknél érdekesebbek a regék műfaji sajátásai. Közöttük legfelölőbb az előhang alkalmazása. — Az *Adattárban* Dézsi Lajos a gróf Zichy-család erdélyi levéltárából régi magyar verseket, — Harsányi István a *Ráday-Graduált* illető észrevételeket, — Kerényi György a Rózsám sírja c. Csokonai-vers két dallamára vonatkozó megjegyzéseket, — Neumann Jenő Vajda Pétertől négy levelet, — Pitroff Pál egy Kőlcsey követi állásáról való lemondásán kesergő éneket, — Gulyás József Rédey Rhédeyné gyászjelentését s a Markalf korára vonatkozó jegyzetet. — Császár Elemér Toldy F. levelét Anyos P. életrajza ügyében közli, — Harsányi István pedig megállapítja, hogy a „Magasztallak én Téged“ kezdetű protestáns egyházi ének német szerzője Kohlross János bazeli kath. tanító (megh. 1558), magyarra fordítója Miskolci Csulyak István szerencsi ref. lelkész (1610). — 4. sz. Császár Elemér: *Arany János képzelete*. (II. és bef. közl.) A költői képzelet legnagyobbserű munkája az, amellyel embereket teremt. Arany e szempontból nézve is a legnagyobbak közé tartozik. (Példa rá Toldi és Rozgonyi Piroska alakja.) Hősei lelki válságainak rajza is gazdag képzeletre vall. — Timár Kálmán: *Adalékok kódexeink forrásaihoz*. (III., bef. közl.) A Virginia- és Érsekújvári-kódex egyes fejezeteire (Regula monachorum; Prédikáció az utolsó ítéletről — Ferrer Szt. Vince prédikációi; Evangelium Nicodemi) vonatkozó forrástanulmány. — Waldapfel József: *Balassi költeményeinek kronológiája*. (II., bef. közl.) E fejezet egyrészt a Radvánszky-kódexből hiányzó istenes énekek kronológiáját tárgyalja, másrészt a verselési gyakorlat tökéletesedését, mint az időrend megállapításának alapját vizsgálja. A terjedelmes dolgozatot az eredményeknek az egész anyagra kiterjedő „összegező felsorolás“ a zárja be. — Tóth Béla: *A Kisfaludy-regék utánzatai*. (II., bef. közl.) A regéképlet továbbfejlődésének vizsgálata alapján megállapítható, hogy az utánzók összességükben meglepő biztossággal közelednek egy művészibb célú romantizmus, vagy a mesés elbeszélés népiessége, vagy a balladák drámai előadása felé. Az epigonok idetartozó művei ennek megfelelően három csoportba oszthatók. Az egyes csoportok példákkal szemléltetett részletes taglalásából kitűnik, hogy a Kisfaludy-regék irodalomtörténeti jelentőségének egyik fontos tényezője az a közízlést formáló szerep, melyet irodalmi életünk kezdő korában több mint negyedszázadon keresztül töltöttek be. A regék egy ideig a mintairodalmiságnak azzal a döntő tekintélyével szabtak irányt a költői törekvéseknek, mint később Petőfi lenyűgöző költői stílusa a petőfieskedők korában. — Lukinich Imre: *Arany János életéhez*. Különböző személyektől származó levelek Csengery Antalnak a Nemzeti Múzeumban őrzött hagyatékából. — Csizovszky Sándor Tompa Mihálynak Borsodi Józsefhez írt 16 levelét, — Császár Elemér Kreskay Imrénak Batsányihoz intézett, 1790 augusztus 6-áról kelt levelét közli. — Jónás

Károly: *Gyulai Pál, mint a Budapesti Szemle szerkesztője* címen, — Gulyás József pedig Berzsenyi és Horatius címen közöl érdekes adatokat.

Magyar Könyvszemle. — 1926. évf., 3—4. sz. Zalán Menyhért: *A Pray-kódex forrásaihoz.* A tüzetes vizsgálat eredménye, hogy: 1. a Pray-kódex naptárainak csillagászati bejegyzései, egészségi szabályai és az utána következő részletek Bede Venerabilis művei alapján készültek. 2. A Pray-kódex csíziója nyugati eredetű és Szt. Erzsébetet, meg Szt. Ferencet éppúgy nem ismeri, mint a vele csekély eltéréssel egyező Haltaus-féle csízió. 3. A nyugattal való közösséget árulja el a kérdésekben összefoglalt misemagyarázat is. 4. Az Alcuinus-részlet is bizonyosága annak, hogy e magyarországi tudomány és tanítás a nyugatról vette az anyagot s a formát. 5. Bernoldus Micrológusa, mely azonos a Pray-kódex libellusával, kétségtelenné teszi, hogy hazánkban már a XII. században a tiszta római liturgiát használták. — Lukinich Imre: *Kossuth Országgyűlési Tudósításai-nak történetéhez.* Mikor 1833 októberben az Országgyűlési Tudósítások litográfia útján való terjesztését a hatóság megtiltotta, Kossuth elhagyta Pozsonyt, úgy egyezvén meg társzerkesztőjével, Orosz Józseffel, hogy távollétében ő egyedül végezze a szerkesztés munkáját. Orosz nemsokára az előfizetőkhez körleveleket küldött, melyekben jelezte, hogy 1834 február 1-től kezdve „Diaeta-közlő“ név alatt fogja kiadni újságját. E lap megjelent ugyan, de Kossuth olvasóközönségét nem tudta magához vonni. Az Országgyűlési Tudósítások az eredeti keretek között tovább is megjelentek. (A cikk a két szerkesztő közti ellentétre vonatkozó érdekes leveleket közöl Szinyei-Merse László sárosmegyei táblabírónak a Nemzeti Múzeumban lévő hagyatékából.) — Gárdonyi Albert: *Régi pesti könyvkereskedők* (II.) Érdekes adatok Weingand János Mihály és Köpff János György pesti könyvkereskedők (1770—1786) szerepéről. Üzletük nagy volt ugyan, de nem volt magyar „s akármelyik vidéki könyvnyomtató vagy könyvkötő többet tett a magyar nyelv és irodalom érdekében“. Weingand halála után Eggenberger József folytatta az üzletét, mely még ma is fennáll. — Bajza József: *Adalékok Montenegró magyar könyvészetéhez.* (Bibliográfiai egybeállítás.) — D'Éster Karl: *Egy német újság magyarországi pályafutása.* Trenk von Tonder Moritz nyugalmazott osztrák katonatiszt 1787-ben Neuwiedben „Reich der Todten“, illetőleg „Gespräche im Reiche der Todten“ címen lapot indított. A lap utóbb Frankfurt am Mainban jelent meg és 1810-ig élt. Ez újság öt magyarországi lap mellékletekép is kinyomatott. Három német utánnyomaton kívül egy latin és egy magyar fordítása ismeretes. Magyar fordítása „Toldalék. A' Hazai's Külföldi Tudósításokhoz. Neuwidi Ujság“ fölírással jelent meg. Rosenmann István udvari agens 1808-ban engedélyt kapott arra, hogy a „Neuwieder Todtengespräche“-t magyar fordításban adhassa ki. Az engedélyezés további fejleményeiről azonban nincsenek adataink. — Tóth László: *Magyar vonatkozás a római sajtó történetében.* Arra a körülményre, hogy a mai értelemben vett római sajtó megteremtését az 1716—8-i magyarországi török háborúnak köszönheti, már több mint hét évtizeddel ezelőtt rámutatott Giuseppe Fumagalli. (Lexicon typographicum Italie. Florence, 1905.) — Pukánszky Kádár Jolán: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának III. kötetéhez.* Huszonegy 1711 előtti nyomtatvány könyvészeti leírása.

Magyar Nyelv. — 1926. évf. 9—10. sz. Balogh József: *Miért „Névtelen“ Béla király jegyzője.* (Még egy adalék az Anonymus-kérdéshez.) Béla király jegyzője névtelen, mert a kor ízlése és etikettje szerint csak siglával léphetett a nyilvánosság elé. Ha Jakubovich megállapításai egyáltalán még megerősítésre szorulnának, ez a sigla-szokás is mellettük bizonyítana. Semmi kétség, csak P. lehet a Gesta szerzője. — Szinnyei József: *Utószó a II. B. alaktanához.* (Kinzotvia — és társai.) Szinnyei szerint a Halotti Beszéd egyik mondata így olvasható: „szabadítsa meg őt az ördög üldözéseitől és a pokol kínzásaitól“. Mészöly a magyarázat helyességét kétségbe vonta. A szerző részletes okfejtéssel bizonyítja be a maga igazát.

Minerva. — 1926. (V.) évf. 6—10. sz. Zlinszky Aladár: *Érzelemkifejezés a lírában.* A legtermészetesebb s egyúttal legrimitívőbb eszköz, mely a lírai költő rendelkezésére áll: az indulatszó, az érzelmi felkiáltás. Az érzellem közvetlen kifejezésének népies jelleget adott a szitokszók alkalmazásával. A refrén is olykor ily érzelmi felkiáltás. Másik egyszerű módja a költői érzelmenyilvánításnak: a lelkiállapot pusztja közlése. Ennek hatását fokozhatja a túlzás, meg az ismétlés. Az érzelmenyilvánítás számos módja szó- és gondolatalkzat néven szerepel a stilisztikában. A lírai költő legsajátosabb világa: a hasonlatok, metaforák, szimbólumok birodalma. E képek főcélja a hozzájuk fűződő hangulat megéreztetése. A lírai költő az epikától és a drámától is kénytelen elemeket kölcsönvenni, sőt van a lírának leíró eleme is. — Zolnai Béla: *Magyarcélú filológia.* A magyar romanisztának mindenekelőtt magába kell fogadnia a francia kultúrát. Egy másik terület, ahol szintén gazdag aratás kínálkozik számára: kutatni a francia irodalomban a magyar kultúra nyomait. A magyarcélú romanisztikának bele kell kapcsolódnia a szellemi tudományok egyetemes fejlődésébe.

Múlt és Jövő. — 1926. évf. nov. Komlós Aladár: *Beszélgések a zsidókérdésről.* Babits Mihály nyilatkozata a zsidókhoz való viszonyáról. Halálával gondol azokra az ösztönzésekre, melyeket a zsidóktól kapott. „Babonának tartom, hogy a zsidó valami minden mástól különböző, misztikus fajta: olyan faj, mint a többi, hibákkal és erényekkel. Tehetséges faj. Szamárság az a néha zsidóktól is vallott fölfogás, hogy ez a nép nem termel zseniket. Az emberiség legnagyobb zsenijeit közt zsidók vannak. Hogy mást ne említsék: ott van Jézus!... A zsidó magyar írónak pedig örülnünk kell: zsidó elemeik csak új színekkel gazdagították költészetünket, anélkül, hogy jellemét megváltoztatták volna.“

Napkelet. — 1926. évf., 10. sz. Eckhardt Sándor: *Gragger Róbert* (1887—1926). Nekrológ a berlini egyetem nemrég elhunyt magyar irodalomtanáráról. — Nagy Margit: *Katona József egy prózájának nézett verse.* Abafi Lajos Katona József összes művei III. kötetében a költőnek versei elé írt előszavát prózai alakban közli, pedig verses formában van írva. — 1927. évf., 1. sz. Surányi Miklós: *Herczeg Ferenc és a modern regénystílus.* Mikszáth és Herczeg egyazon tradicionális szellem örökösei, de technika szempontjából egyik keletnek, a másik nyugatnak indult. Herczeg a személytelenség módszerén dolgozik, Mikszáth a közvetlen egyéni előadás hangján cseveg olvasóival. Herczeg regényében nem az író beszél már, hanem a hősei, akik egymás közt dialógusokkal viszik előre a cselekvényt s szinte eljátszák a mesét,

amelyet a középkori elbeszélő naív egyszerűséggel első személyben mond el olvasóinak. A regényírás modern technikája azonban Herczegnél nem vált modorossággá. De azért Herczeg érzelmes is tud lenni; látni azt a „Szabolcs házassága“ végén, ahol a hős búcsúzik feleségétől.

Protestáns Szemle. — 1926. évf., 10. sz. S. Szabó József: *Révész Imre emlékezete*. Révész Imre, az erős kritikával dolgozó, elsőrangú forrásokra támaszkodó, pragmatikus magyar egyháztörténetírásnak szinte máig legkiválóbb képviselője; Debreczeni Ember Pál, Bod Péter, Benkő József és Sinai Miklós méltó utóda. — 1927. évf., 1. sz. Németh László: *Berde Mária*. A huszadik század magyar írójának a hirtelen gyült erőktől tömör vers és a novella az adekvát megnyilatkozása. Berde Máriát költői természete hajtja a hosszabb novella felé. Nincs annyi eredeti mondanivalója, nincsenek oly széles epikus hajzói, hogy azokért regénybe kellene szélesednie. Zenekarasíkok egymást hízoló szólamaiból áll. Nem széles hangszerelésű, de mélyről jövő. S önmagán kívül még valamit kifejez: Erdélyt. Nem az erdélyi multat, nem az erdélyi aktualitást, Erdélyt a fajtáktól független földet. — Csekey István: *Egy magyar tudós halála*. Részletes, bensőséges megemlékezés Gragger Róbertől, a berlini egyetem nemrég elhunyt magyar irodalomtanáráról.

Nyugat. — 1926. évf. 22. szám. Románé Goldzieher Klára: *Vajda János kézírása*. V. J. írását ismerteti facsimillékkel. — Kárpáti Aurél: *Az Ember Tragédiája, mint misztérium*. A Nemzeti Színház Az Ember Tragédiájának új színpadi rendezésével nagy fejlődést mutat, mikor a tragédiát, mint misztériumot fogja fel s a misztérium-színpad modern kiképzésével próbálja természetes keretei közé illeszteni. — Mohácsi Jenő: *Jegyzetek Az Ember Tragédiájához*. A mű utolsó sora a cikkíró felfogása szerint Madách utólagos hozzátoldása. A mű eredetileg Adám kételkedésével fejeződött be, amit cikkíró szerint igazol a rím. Az első hat szín Shakespeare és követőinek hatása alatt rímesen végződik. Madách valószínűleg, sőt biztosan rímesen akarta befejezni Az Ember Tragédiáját, mert az ő idejében ezt így tartották helyesnek. A tragédia mostani utolsó sora rímtelenségével a levegőben lóg, amiből a cikkíró azt következteti, hogy Madách csak később írta hozzá ezt az amúgy is gyöngének tetsző sort, mely a mű konstrukciójával ellenkezik: két rímes sor után egy rímtelen. — 1927. évf. 1. szám. Feleky Géza: *Kafka Margitról*. Unnapi megemlékezés.

Pásztortűz. — 1926. évf. 22. szám. Kiss Ernő: *R. Berde Mária*. B. M. három legjellemzőbb és legértékesebb tulajdonsága: teremtő erejének nagy bősége, alkotásainak soknemű változatossága, nagy koncepciók iránt való fogékonysága és a kifejezésükhöz megkívántató erő. — Lampért Géza: *Régi magyar asszonyok leveleik tükrében*. I. Rákóczi Györgyné Lorántffy Zsuzsanna leveleiből szemelvények. — Rass Károly: *Szegénység és gazdagság az irodalomban*. Szegénység és gazdagság éppúgy változik az irodalomban, mint az értékpapírok ára a valutapiacon. A szűk és kövér esztendő csak olyan jelenség az irodalomban, mint a gazdasági életben. A zsenik születési számarányát azonban semmiféle anyagi jólét nem befolyásolja; csak a zseni érvényesülésének kedvez jobban az anyagi jólét: kevesebb az elkallódási százalék. — 23. szám. György Lajos: *Gragger Róbert*. Nekrológ. — 24. szám.

György Lajos: *Gyulai Farkas*. Írói arckép. — Papp Ferenc: *Gyulai Pál a költő*. Nagy jelentősége Gyulai lírájának, hogy az erdélyi magyar jellem eszményképét vonzó vonásaival örökíti meg s hogy az elnyomatás korának nemes szellemét méltóan fejezi ki. Gyulai lírája irodalmi szempontból új korszakot nem alkot, de Arany János után a legnagyobb képviselője annak a költői irányynak, mely a realizmust az idealizmussal összeegyeztette és örökös harcot jelent a hanyatlás szellemével szemben. — 25—26. szám. Kéky Lajos: *Vargha Gyula*. V. Gy. költészete hangot ad az emberi szív minden nemes vonzalmának, de legállandóbb és legféltebb gonddal a haza sorsát kíséri. Lelkének másik, állandó s nem kevésbé mély vonzalma a természethez fűzi. Ez a határtalan gyöngédség s az érzésnek leheletszerű tisztasága jellemzi szerelmi és családi költészetét is. Szerelme éppoly nemesen gyöngéd, mint amily áhítatosan odaadó családi érzése. Voltak neki szenvedélyes, viharos érzései is. — *Gyulai Farkas: Ujfalvy Sándor emlékirataiból és levelezéseiből*. U. S. levelezéséből Kisfaludy Sándornak hozzá intézett és válaszul adott több levélét közli.

Új Idők. — 1927. évf. 1. sz. Császár Elemér: *Herczeg Ferenc, az író*. A jubiláris díszkiadás megjelenésének alkalmából kiemeli, hogy: „ez a legnagyobb esemény a magyar irodalom életének utolsó szakaszában. A húsz kötetet a közel jövőben még tíz egészíti ki teljes gyűjteménnyé és együtt lesz benne, méltó foglalatban mindaz, amit Herczeg, a költő írt — a legnagyobb magyar írónak minden műve“. Herczeg minden magyar elődét meghaladja regényeinek fölépítésében. Drámáinak és regényeinek szilárdsága, karcsúsága, magasbatörése a német osúcsíves építészet remekait juttatják eszünkbe. Nincs írónk, aki olyan mélyen belepillantott volna a modern ember lelkébe, mint ő. Írói pályája egy folytonosan emelkedő ív. Művészetével együtt erősbödött izzó nemzeti érzése.

II. Hírlapok.

Az Est. — 1927. évf. január 9. Pásztor Arpád: *Ismeretlen adatok Vajda János Ginájáról*. A cikkirő több új adat mellett közli Kratochwill Zsuzsanna arcképét is.

Budapesti Hirlap. — 1927. évf. január 1. Marczali Henrik: *Gyulai Pál*. Több jellemző adatot közöl Gyulai Pál szerkesztői lelkiismeretességéről. „Nem volt nálánál pontosabb szerkesztő, de mint író éppen oly lelkiismeretes és körültekintő. Minden szót latra tett. Verseknél sokszor eldúdogatott minden taktust, hogy teljesen helytálló-e a ritmusa.“ — Január 13. Takáts Sándor: *A Zrínyiek temetőhelye*. A Zrínyi-család temetkező helye két századon át a magyar pálos-rend csáktornyai kolostora volt. Ez a kolostor fél órára feküdt a vártól. Szigetvár eleste után idehozták Zrínyi Miklós fejét is. A dunántúli főurak hatalmas kísérettel vitték temetőhelyére a drága fejet, de Miksa király, aki Zrínyit veszni hagyta, temetés helyett a vizahalászatot nézegette. A pálosok kápolnájába temették el a költő Zrínyit is.

Magyarság. — 1927. évf., jan. 16. Bánffy Miklós és Hatvany Lajos *előretörése Erdélyben*. „A kiéhezett emigránshad és a táborukba került világpolgár-intellektuéllek most mind Bánffytól várják megmentésüket: az írók

vele akarják kiadatni könyveiket, a színésznők férjei az ő kamaraszínházánál várják az elhelyezkedést. A legújabb napokban ugyan kissé megzavarodott ez a tábor, mert megérkezett egy másik vezér, Hatvany Lajos, akinek pénze szintén nem megvetendő csalétek. Most hát kettőjüket tömjénezik. Hatvany már teljes erővel akcióba lépett. Egyik kolozsvári magyar lap hasábjain a maga fölényes, tudományoskodó hangján támadást indított az erdélyi mult nagy alakja, Wesselényi Miklós báró ellen. Széchenyi és Wesselényi nyugati utazását tárgyalja s csak úgy hemzseg a cikk a gazdag magyar gróf és a szegény erdélyi báró szembeállításától s a tanulság mindenütt az, hogy Wesselényi csak lakája volt Széchenyinek. Parlagi báró, műveletlen ember, hangsúlyozza ismételten a szerző.“

Magyar Ujság. — 1926. évf., nov. 13. *Gyulai Pál tanítványa.* Vezéreikk arról, hogy a főváros előkelő egyéniségei aláírási ívet köroznak báró Hatvany Lajos amnesztiája érdekében. „Egyáltalában nem vagyunk hajlandók Gyulai Pál eme tanítványának külön felmentést adni pusztán csak azon a címen, hogy a bécsi emigránsok között ő az egyetlen milliomos, akit rokonsága hazavár Budapestre. Vagyon alapon nem tehetünk semmiféle különbséget a Károlyi-forradalom és a bécsi emigráció bünösei között, söt ellenkezőleg Hatvany gazdagsága súlyosbító körülmény, nem pedig mentő. Hova jutnánk, ha a kis sakálokat üldözöök és Hatvanyt viszont felmentenök a felelősség alól?“

Nemzeti Ujság. — 1926. évf. szept. 15. Körösi Henrik: *Törvényjavaslat a ponyvairódalom ellen.* A szociáldemokrata Németország szigorú intézkedéseket tesz arra nézve, hogy az ifjúságot megóvja a szennyirodalom hatásától. A törvényjavaslat nagy érdeklődést és lelkesedést keltett egész Németországban. „Szinte sorsdöntő az ifjúság egész életére a jó könyvnek megválogatása.“

8 Órai Ujság. — 1926. évf. dec. 25. *Katona József két kéziratós drámája és Arany János kézirata a Nemzeti Színház könyvtárában.* E könyvtár öre Pataky József, a Nemzeti Színház művésze. A régebbi kéziratokon rajta van a cenzor pecsétje. Vannak kéziratok még a Nemzeti Színház megnyitása előtti időkből is.

Pesti Hirlap. — 1926. évf. dec. 12. Bártfai Szabó Aurélia: *Apróságok Tóth Béláról.* Hasznos adalékok az életrajzról számára.

Pesti Napló. — 1926. évf. dec. 25. Mikes Lajos: *Vörösmarty ismeretlen kézirata.* Hat gnomát közöl hasonmással. A hét sor egy gondolatnak hatféleképen kifejezett változata.

Ujság. — 1926. évf. dec. 12. Lestyán Sándor: *Jókai Mór a színésznő férje és Laborfalvy Róza tródeákja.* Mikor Laborfalvy Róza már megöregedett, mellözése miatt sértődve vonult vissza a Nemzeti Színházról. Erre vonatkozik két levele.

FIGYELŐ.

Bánóczi József.

Bánóczi Józsefnek irodalmi munkásságában kétségkívül irodalomtörténeti dolgozatai azok, melyekben írói kedve, tehetsége, jelleme a leghatározottabban nyilatkozik meg s még bölcsellettörténeti tanulmányai is a legértékesebben érvényesülnek. Ezeket a munkákat tekintélyes irodalmi testületek és szakfolyóiratok annak idején többé-kevésbé kedvező bírálatokkal fogadták; de értéküknek megfelelő helyükhöz nem juthattak. Közönség és irodalom hamar megfélelkezett róluk s hogy irodalomtörténetírásunk útján nyomot vertek, azt legfeljebb néhány epés támadásból sejthettük, de világosan, elismerő határozottsággal alig mutatott rá valaki.

Bánóczinak irodalomtörténeti fő munkái: két írói életrajz és egy kisebb kortörténeti tanulmány. Az első: *Révai Miklós élete*, melyet az Akadémia jutalommal tüntetett ki és 1878-ban a nagyobb, művelt közönségnek szánt könyvkiadó vállalatában közre is bocsátott. A másik: *Kisfaludy Károly és munkái*, melynek megírásával a Kisfaludy-Társaság bízta meg őt s amelyet ugyanez intézet adott ki 1893-ban. Akadémiai székét, egy évvel korábban, az utóbbi munkának egy nagyobb, áttekintő tanulmányra bővült szakaszával, *A magyar romanticizmussal* foglalta el, mely az akadémiai értekezések során jelent meg.

Olvasmányoknak mind a három épp oly vonzó és érdekes munkák, mint amennyire bővelkedők a körültekintő, fáradhatatlan kutatásnak napfényre bennük elsőben hozott eredményeivel s tanulságos, irányzó vagy legalább gondolatébresztő új szempontokkal. Mindennek ellenére sem juthattak el oda, ahova emelkedésre meg volt hivatottságuk és joguk is. Ma, egy negyedszázad után, alig értjük ezt a balvégzetet...

Bánóczi *Kisfaludyjának* egész színét és hatását a művészi természet, művészi benyomásra irányuló törekvés és tehetség

adja meg. A korban, hagyományokban, emberi életviszonyokban határozó erők kifejtését; az egyéniségek szabad érvényesülésének csiráit, erejét és határait; az esztétikai értékek mérlegelését és motiválását: mindezt a közélet kiváló férfiai életírásának eltagadhatatlanul fontos részeül tekintvén, jelentőségükhöz mért terjedelemben iktatja elbeszélésébe. Igenis: elbeszélésébe, mert fejtegetéseit, magyarázatait, elemzéseit is igyekszik mindenütt, ahol csak lehetséges, elbeszéléssé tenni, az elbeszélés folyamába és folyamatosságába foglalni. Tovább megy a lessingi követelésnél: nemcsak leírásait, hanem fejtegetéseit is epikai formába öltözteti. Csak két részletére legyen szabad itt utalnom. Az egyik: színpadi drámánk bölcsőkorai termékeinek jellemző beillesztése a Bessenyeivel kezdődő új irodalmunk szellemébe és fejlődésébe; a másik: Kisfaludy Károly lírájának jellemzése, mely a magyar irodalomtörténeti kritikának legkiválóbb termékei közé tartozik. Azonban most inkább előadó módjáról szólok. Ezzel a könnyed, fordulatos, néha tán nagyon is röpké stíllel minden mondanivalóját el tudja juttatni minden olvasójához; a tárgyilag nehezebbet formájával rendezően könnyebbé teszi. Ötleteivel, ellentéteivel, fordulataival, gondolatjátékaival mitsem hagy mereven, amit lehet megelevenít. Elmésségei nem mindig sikerülnek; de a frissesség, a képszerűség, a változatosság végig megőrzi egész előadásának elevenségét és bizonyos művészi színét. Azután költői ere is felbuzog. A vén diófáról írt költői előhang, a nőalakok: Teréz, Heppler Kata és édesanyja, Löffler Nina képe érdekesek, elevenek és kedvesek, az élet melegével meg az író szívének melegével vannak rajzolva és színezve.

És ezzel el is jutottam oda, ahova indultam: Bánóczi *Kisfaludyja* helyének megjelöléséhez és magyar írói életrajzok fejlődésének folyamában. A hely Gyulai és Mikszáth eltérő formái között éppen közbül esik. (Vörösmarty életrajza és Jókai életrajza.) Mint Gyulai, Bánóczi is eleget kíván tenni a tudománynak s a történetíró, lélekbúvár és kritikus feladatáról annál kevésbbé mond le, mert hiszen voltaképp ez a feladat foglalja magában az egész munka indítékát. De mint Mikszáth, szabadulni akar a tógától, leszáll a szószékről s egy avatott, de játékos elmének könnyed elevenségével mesél hőségének nemcsak életéről, küzdelmeiről, örömeiről és bajairól, hanem belső világá-

ról, ennek kialakulásáról, megnyilatkozásáról és hatásáról is. Ím, ez Bánóczyi könyvének díszes és emlékezetes helye irodalmunkban.

Beöthy Zsolt.

Jegyzet. — A Magyar Irodalomtörténeti Társaság első elnökének ezek a meglehangú sorai abból a tanulmányából valók, melyet egy nagyon kevésbé ismert kiadvány, a *Bánóczyi-emlékkönyv* (1919) számára írt. (Az emlékkönyv tartalma: Alexander Bernát: *Bánóczyi József*, Lenkei Henrik: *Bánóczyi kézfogása*, Beöthy Zsolt: *Írói életrajzainkról*, Sebestyén Károly: *Bánóczyi József kritikai művei*, Rubinyi Mózes: *Bánóczyi József nyelvészeti munkássága*, Mezey Ferenc: *Bánóczyi József és a zsidóság*, Blau Lajos: *Bánóczyi József mint a Magyar Zsidó Szemle szerkesztője*, Heller Bernát: *Bánóczyi József és az Izraelita magyar irodalmi társulat*, Málnai Mihály: *Bánóczyi József és a tanítóképzés*, Harmos Sándor: *Bánóczyi József mint tankönyvíró*, Kohlbach Bertalan: *Bánóczyi József irodalmi munkássága*.)

Elhúnytak.

BÁNÓCZI JÓZSEF dr. izr. tanítóképzőint. igazgató, egyet. c. rk. tanár, a Kisfaludy-Társ. r., a M. T. Akadémia I. tagja, szül. Szentgálon (Veszprém vm.) 1849 július 4-én, megh. Budapesten 1926 november 20-án. Az egyetemet Budapesten, Bécsben, Berlinben, Göttingában, Lipsesében, Párizsban és Londonban végezte. 1875-ben tett doktorátust Lipsesében. Tanári pályáját a VIII. ker. közs. reáliskolánál kezdte, majd az orsz. izr. tanítóképzőhöz került, melynek 1894-ben lett igazgatója. Filozófiával s fiatalabb éveiben magyar irodalomtörténettel foglalkozott. Része van a modern magyar filozófiai műnyelv kialakításában. Irodalomtörténeti munkái: *Récai Miklós élete és munkái*. Bp., 1878. — *Kisfaludy Károly élete és munkái*. U. o., 1882—83. 2 köt. — *A magyar romanticizmus*. U. o., 1882. — Kiadta Kisfaludy Károly munkáinak kritikai kiadását.

BENEDEK ÁRPÁD hírlapíró, megh. Budapesten 1926 november 23-án. Nagyváradon, Aradon, majd Budapesten dolgozott. Legutóbb a megszállt területek lapjainak tudósítója volt.

BOD KAROLY (albisi) ny. ref. kollégiumi tanár, szül. Selyén (Maros-Torda vm.) 1848 október 30-án, megh. Sükön 1926 nov. — Cikkei 1871 óta a Székely Nemzetben és prot. lapokban jelentek meg.

HETVÉNYI LAJOS ág. ev. vallástanár, szül. Győrött 1869-ben, megh. Sopronban 1926 végén. Szerkesztette a Luther-naptárt.

JESZENSZKY GÉZA (nagyjeszenai) dr. ügyvéd, megh. Budapesten 1927 január 13-án, 59 éves korában. Az 1919-i kommunén idején szerkesztette a szegedi kormány hiv. lapját, a Szegedi Új Nemzedéket.

KOSZTOLANYI ÁRPÁD ny. gimn. igazgató, szül. Szabadkán 1859 január 11-én, megh. u. o. 1926 decemberben. K. Dezső író édesatyja. Fizikus volt, de fiatal korában elbeszéléseket és epigrammákat is írt szabadkai lapokba, a Képes Családi Lapokba (1881) és az Üstökösbe. Utóbbi helyen Censor álnéven.

Hírek.

Az Ember Tragédiája Palesztinában. — Néhány esztendővel azelőtt élt Budapesten egy mozgékony fiatal író, Feuerstein A., aki Kova Albert néven írt tanulmányokat különböző lapokba. Később átköltözött Palesztinába, fölvette az Avigdor Haméiri nevet s héber nyelven kezdett verseket írni. Lefordította többek közt héberre az Ember Tragédiáját és Molnár Ferenc Liliomát. Az Ember Tragédiáját elő is adták a jeruzsálemi zsidó színházban és kötelező olvasmánnyá tették az egyik héber gimnáziumban. Színre került a Liliom is. Kova Albert a maga napilapjában úgyszólván minden héten közli héberül egy-egy magyar író versét vagy novelláját. Legtöbbször Ady Endre, Molnár Ferenc és Karinthy Frigyes munkái kerülnek hébernyelvű fordításokban a közönség elé. A jeruzsálemi könyvtár igazgatójának nyilatkozata szerint a világ összes tájairól Palesztinába települő zsidók egyetlen könyvet sem olvasnak annyira, mint az Ember Tragédiájának héber fordítását.

Magyar színműtrók Amerikában. — Eddig 21 magyar szerző 62 színdarabban szerepelt Amerikában. A legtöbb sikert Molnár Ferenc aratta. Amerikában eddig 9 Molnár-premier volt. (Ördög, Liliom, Farkas, Testőr, Hattyú, Úvegcipő, Ūri divat, Égi és földi szerelem, Játék a kastélyban.) Lengyel Menyhért és Vajda Ernő nevéhez 5—5 darab fűződik. Herczeg Ferenc és Biró Lajos 3—3 darabban szerepelnek. (Herczeg Ferenc: Kék róka, Gyurkovicsleányok, Tilla.) Drégely Gábor és Lakatos László 2—2 darabban arattak sikert. Heltai Jenő, Földes Imre, Fodor László, Gábor Andor, Orbók Lóránt 1—1 darabban szerepeltek. Az operettek szerzői közül Lehár Ferencnek 7 darabját, Kálmán Imrének 5 darabját játszották. Filmre eddig közel 20 magyar színdarabot és regényt dolgoztak fel. (Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Biró Lajos, Drégely Gábor, Bródy Sándor, Vajda Ernő, Lehár Ferenc.)

Magyar színműtrók Olaszországban. — Olaszországban a magyar színműtrók meglehetősen népszerűek. Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Lakatos László és Fodor László darabjait jó sikerrel játszották az olasz városokban. Főleg Molnár Ferencnek vannak hívei az olaszok között. Munkáinak egy részét olaszra s olaszból spanyolra is lefordították.

Magyar írók esperantó nyelven. — Az esperantista egyesületek száma jelenleg 2000. Van ezek között olyan társaság is, mint a genfi, amelynek közel 10.000 tagja van. Esperantó nyelven ma már nagyon sok írónk megjelent. Kalocsay Kálmán, a kiváló magyar esperantófordító, a magyar népdalok száz darabból álló gyűjteményét adta közre. Fordított Petőfi Sándor, Gárdonyi Géza, Ady Endre, Babits Mihály és Karinthy Frigyes munkáiból. Különös sikert aratott az Ember Tragédiájának fordításával. Ezt a fordítást mindenütt magasztalják, ahol értenek esperantó nyelven. Megjelentek meg esperantóul Arany János, Vörösmarty Mihály, Herczeg Ferenc, Ambrus Zoltán, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Rákosi Viktor és mások munkái is. Az eredeti esperantó költészet legnépszerűbb költője, Baghy Gyula, szintén magyar ember.

Az ötvenéves Petőfi-Társaság. — A Petőfi-Társaság fennállásának ötvenedik évfordulóját nagy fényvel ülték meg. Három kiváló elnöke volt eddig a Petőfi-Társaságnak: Jókai Mór, Herczeg Ferenc és Pekár Gyula. Mind a há-

rom kiváló buzgalommal vezette a Társaság ügyeit. A Társaság működése nemcsak ünnepségek rendezésében, felolvasásokban és tagválasztásokban nyilvánult meg, hanem értékes könyvek kiadásában és a Petőfi-ház létrehozásában.

A Magyar Irónők Köre. — Ez az új egyesülés az írónők szellemi és gazdasági érdekeinek támogatására alakult. Védnökévé gróf Bethlen Margitot, elnökévé: Szikra gróf Teleki Sándornét választották. A tisztikar tagjai: Vándor Iván, Dánielné Lengyel Laura, Ritoók Emma, Tutsek Anna, Kosáryné Réz Lola, Beczássy Judit és Hrabovszky Júlia. Erdemes a megemlézésre, hogy a külföldiek közül eddig három nő kapott Nobel-díjat: Lagerlöff Zelma, Suttner Berta és Curiené. Az utóbbi tudományos munkásságáért.

A pornográfia a magyar királyi Kúria megítélésében. — A magyar kir. Kúria kéthónapi fogházra ítélte egy magyar író, aki azzal védekezett, hogy művészi szándékkal írta azt a novelláját, amelyet a bíróság fajtalannak állapított meg. A Kúria szerint fajtalan minden olyan nyomtatvány, mely tárgyánál, előadói modoránál és az érzéki-égre irányuló célzatosságánál fogva a jó erkölcsöt és a szemérmeket a közfelfogás szerint sérti. A Kúria szerint az olyan szennyirat, amelyik az erkölestelen nemi életet kívánatossá teszi, rendkívül alkalmas a közerkölcsnek lerombolására s különösen a fiatalság lelkének és azután testének is megméltelyezésére. A művészet a jóízűségnek, a szépségnek és igaznak megtestesítője és kifejezője s nem szolgálhat ízlőtelen és undort keltő célt.

Új könyvek.

Verses kötetek.

- Kozma Andor: Turán. Ősrege. Második kiadás. Bp. 1926. 190 l. Pantheon.
 Kutas Kálmán: Versek. Zalaegerszeg. 1926. 80 l.
 Medgyasszay Vince: Vihar után — alkonyat felé. Bp. 1926. 188 l.
 Pakocs Károly: Lélek-ország. Szatmár. 1927. 140 l.
 Palasovszky Béla: Őszi harmat után. Mindszent. 1926. 64 l.
 Rissányi József: Örök úton. Balassagyarmat. 1927. 78 l.
 Zalavári Ödön: Néha éjjel. 1926. 80 l.

Elbeszélő kötetek.

- Bartóky József: Forgács. Bp. 1926. 186 l. Sylvester.
 Bartóky József: Semper idem. Bp. 172 l. Franklin.
 Blaskó Mária: Pityu. Második kiadás. Bp. 116 l. Szent István.
 S. Bokor Malvin: Arpádvér. Bp. 178 l. Szent István.
 Cholnoky Jenő: Repülőgéppel a föld körül. Bp. 1927. 80 l.
 Csűrös Zoltán: A fejedelem bújdosik. Tahitótfalu. 130 l.
 Finta Sándor: Szakállas Kitykirity. Szombathely. 1926. 214 l.
 Gyallay Domokos: Vaskenyéren. Kolozsvár. 1926. 182 l. Páztortúz Könyvtár.
 Gyomlay László: Reng a világ. Bp. 1926. 148 l.
 Hám Antal: Ifjú szentek élete. Második kiadás. Bp. 144 l. Szent István.
 Heitai Jenő: Az asszony körül. Második kiadás. Bp. 256 l. Athenaeum.

- Heltai Jenő: Az utolsó bohém. Harmadik kiadás. Bp. 1926. 158 l. Athenaeum.
 Heltai Jenő: Papírkosár. Bp. 156 l. Athenaeum.
 Homann Károly: A félszemű medve. Bp. 1926. 200 l. Pátria.
 D. Jovanovich Lea S. M.: Nem csak kenyérrrel. Bp. 206 l. Szent István.
 Kincs István: Végredeleti végrehajtó. Bp. 1926. 62 l. Zászlónk Könyvtára.
 Kosztolányi Dezső: Édes Anna. Bp. 264 l. Genius.
 Krúdy Gyula: Mohács. Bp. 1926. 236 l. Pantheon.
 Láczer István: Diákhistóriák. Bp. 1926. 96 l.
 Nagy Endre: Lukits Milos kalandjai. Bp. 164 l. Genius.
 P. Pál Ödön: A bujdosó vagyon. Bp. 172 l. Szent István.
 Pohárnok Jenő: Mesegyöngyök. Bp. 84 l. Szent István.
 Reményi József: Emberek, ne sírjátok! Négy kötet. Berlin. 1926. 876 l. Voggenreiter.
 Szabó Dezső: Tenger és temető. Bp. 168 l. Athenaeum.
 Szabó Mária: Magamtól másokig. Kolozsvár. 1926. 148 l. Pásztortűz Könyvtár.
 Teveli Mihály: Az Ükegy-fűk. Bp. 84 l. Franklin.
 Turchányi István: Aszja. Tiszta emlék a háborúból. Bp. 1926. 146 l.
 Vadnay Dezső: A furulya meséi. Bp. 1927. 112 l.
 Vas Gereben: Nagy idők, nagy emberek. Bp. 312 l. Szent István.
 Zilahy Lajos: Két fogoly. Két kötet. Bp. 1926. 690 l. Athenaeum.
 Zsoldos László: Árnyékherceg. Bp. 80 l. Szent István.
 Zsolt Béla: Házassággal végződik. Bp. 394 l. Genius.

Szindarab.

- Lenkei Henrik: A nagy előjáték. Drámai költemény négy felvonásban. Bp. 1927. 124 l.

Tudományos munkák.

- Balogh József: Szent Gellért és a „Symphonia ungarorum“. Bp. 1926. 16 l. Magyar Nyelvtudományi Társaság.
 Bartha József: Két nemzedék magyar irodalma. 1875—1925. Bp. 1926. 176 l. Pátria.
 Bárány Gerő: Ütközben. (Gondolattörések.) Bp. 72 l. Egyetemi Nyomda.
 Bibliofil Könyvtár. Szerkeszti: Sikabonyi Albert. 1. szám. Zoltán Ferenczi: List of the translations of Jókai's Works into foreign languages. Bp. 1926. 44 l. Grill.
 Dézsi Lajos: Erdélyi arcképek és képek. Kolozsvár. 1926. 116 l.
 Fábrián László: Debussy és művészete. Bp. 1926. 116 l. Pantheon.
 Gabányi János: A magyar nemzet története. III. köt. Bp. 1926. 292 l. Stephaneum.
 Gyulai Pál irodalmi emlékei. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Papp Ferenc. Bp. 1926. Kisfaludy-Társaság.
 Horváth János: Petőfi Sándor. Második kiadás. Bp. 1926. 600 l. Pallas.
 Kiváló matematikusok és fizikusok. Összeállította: Nagy József. Bp. 1927. 256 l. Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapok Könyvtára. 1—2. sz.
 Kristóf György: Három jellemzés. Vörösmarty rózsaí. — Madách emlékezete. — Jókai lelke. Kolozsvár. 1926. 88 l.

- Magyar Művészeti Könyvtár. Szerkeszti: Bálint Jenő. — Róti István: Hol-
 lósy Simon. 52 l. — Ybl Ervin: Donatello. 84 l. Bp. 1927. Amicus.
 Nagy Vilmos: A támadás. Bp. 19. 6. 128 l.
 Rubinyi Mózes: Kiss József élete és munkássága. Bp. 1926. 160 l. Singer
 és Wolfner.
 Schupiter Elemér: Pyramisok Csongrádvármegyében. Szentes. 1926. 72 l.
 Szeibert János: Sárvár monográfiája. Szombathely. 1926. 92 l.
 Verzár Frigyes: Eletről, betegségről és halálról. Bp. 232 l. Athenaeum.
 Zulawski Andor: Az új magyar irodalom problémái. Bp. 138 l. Wodianer.

Fordítások.

- Bordeaux: Az ősi hajlék. Ford.: Petrich Béla. Bp. 340 l. Szent István.
 Bunin: A szerelem szentsége. Ford.: ifj. Bókay János. Bp. 160 l. Athenaeum.
 Fischer: Dante. Ford.: Pitroff Pál. Bp. 1926. 62 l. Zászlónk Könyvtára.
 Ford: A nemzetközi zsidó. Bp. 1926. 456 l. Stádium.
 Ganghofer: Haymo. Ford.: Matza Albert. Bp. 388 l. Szent István.
 Gorkij: Az Artamónovok. Ford.: Gellért Hugó. Bp. 402 l. Genius.
 Paul Keller: Menekülés önmagunktól. Ford.: Schermann Egyed. Bp. 308 l.
 Szent István.
 Orczy Emma: Pimpernel Erdélyben. Ford.: Pogány Kázmér. Bp. 366. l.
 Szent István.
 Oscar Wilde költeményei. Ford.: Kosztolányi Dezső. Bp. 180 l. Genius.
 Stefan Zweig: Ámok. Ford.: L. Ujváry Lajos. Bp. 284 l. Genius.
 Szentirás. Negyedik kötet. A szent iratok. Szerk.: Frenkel Bernát. 346 l.
 Marion Crawford: Corleone. Bp. 392 l. Szent István.
 Willibrord Verkade: Istenkeresés. Ford.: Kádár Titusz. Bp. 226 l. Szent
 István.

Egyéb könyvek.

- Ackermann Kálmán: A mohácsi vész. Bp. 1926. 62 l. Zászlónk Könyvtára.
 Anka János: A füzál evangéliuma. Bp. 116 l.
 Baráthosi-Balogh Benedek: Turáni regék és mondák a világ teremtéséről. Bp.
 1926. 160 l.
 Bene Lajos: Az ismeretterjesztő előadások lélektana, módszere és eszközei.
 Bp. 1926. 52 l.
 Bodor Antal: Szakoktatásunk és a falugondozás úttörőjének önéletrajza. Bp.
 1926. 16 l. Faluszövetség.
 Diákadomák. Közli V. L. Tahitótfalu. 1926. 70 l.
 Hegyaljai Kiss Géza: Lélek és élet. Prédikációk, temetési, esketési beszédek.
 Tahitótfalu. 1926. 174 l.
 Lengyel Miklós: Tamás érdeklődik. Második sorozat. Bp. 1926. 166 l. Pan-
 theon.
 Radványi Kálmán: Drága kis ország. Bp. 1926. 62 l. Zászlónk Könyvtára.
 Ravasz László: A magyar bánat. Tahitótfalu. 40 l.
 Schupiter Elemér: Az ősemler szemétdombján. Szentes. 1926. 62 l.

Temető. Nemzetünk nagyjainak sírjai. Összeállította: Tamás József. Bp. 8 l.
Tóth Tihamér: A vallásos ifjú. Két kötet. Bp. 440 l.

Vas vármegye és Szombathely város kultúregyesülete könyvtárának Címjegyzéke. Összeállította: Pavel Agoston. Szombathely. 1926. 480 l.

Társasági ügyek.

Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1926. év április hó 10-én tartott felolvasó-üléséről. — Elnök: Négyesy László.

Harsányi István: Irodalomtörténeti kutatásaimból címmel tartott felolvasást.

Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1926. év május hó 8-án tartott felolvasó-üléséről. — Elnök: Négyesy László.

Ernyey József: Comenius egy ismeretlen fordítása címmel értekezett.

Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1926. év október hó 9-én tartott felolvasó-üléséről. — Elnök: Négyesy László.

Gulyás József: Csokonai Vitéz Mihály mint kritikus, Nagy Sándor: Ady Endre címmel tartott felolvasást.

Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1926. év december 11-én tartott felolvasó-üléséről. — Elnök: Szász Károly.

Harsányi István: Eddig ismeretlen versek Zrínyi Miklósról és Futó Jenő: Herczeg Ferenc címmel tartott felolvasást.

A választmányi ülés a tisztikar megújítására a következő bizottságot küldte ki: Badics Ferenc, Baros Gyula, Gulyás Pál. A választmány megharmadolására a következők küldettek ki: Pintér Jenő, Alszegehy Zsolt, Baros Gyula.

M E G H Í V Ó.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1927. március 12-én (szombaton) d. u. 5 órakor tartja ezévi közgyűlését a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében.

T Á R G Y A I:

1. Elnöki megnyitó.
2. A titkár és a pénztáros jelentése.
3. A tisztikar és a választmány megújítása.
4. Brisits Frigyes előadása Vörösmarty Mihályról.

A közgyűlést választmányi ülés előzi meg. A közgyűlés után társasvacsora.

Societas Historiae Hungaricae Litterariae.

Societas Historiae Hungaricae Litterariae anno 1911. ad excolendam historiam rei litterariae Hungaricae coaluit. Praeses societatis: Ladislaus Négyesy. Vicepraesides Ludovicus Dézsi, Julius Viszota. Carolus Szász, Irenaeus Zoltvány. Ab epistulis: Zoltanus Alszeghy. Moderator ephemeridiae societatis: Eugenius Pintér. Actuarius: Fridericus Brisits. Arcarius: Josephus Oberle.

Ungarische Gesellschaft für Literaturgeschichte.

Die Ungarische Gesellschaft für Literaturgeschichte wurde im Jahre 1911 zur Pflege der ungarischen Literaturgeschichte gegründet. Vorsitzender: Ladislaus Négyesy, Stellvertretende Vorsitzende: Ludwig Dézsi, Julius Viszota, Karl Szász, Irenaeus Zoltvány. Sekretär: Zoltán Alszeghy. Herausgeber der Zeitschrift der Gesellschaft: Eugen Pintér. Schriftführer: Friedrich Brisits. Kassenverwalter: Josef Oberle.

Historia Litterarum.

Commentarii Societatis Historiae Hungaricae Litterariae.

Moderator: Eugenius Pintér, sodalis Academiae Scientiarum Hungaricae.
Fasciculus XVI. 1927.

Argumentum:

Eugenius Futó: Franciscus Herzeg. — Dissertationes minores. — Conspectus librorum anno 1927. editorum. — Conspectus ephemeridum. — Breves notitiae. — Scriptores emortui. — Miscellanea. — Libri novi.

Literaturgeschichte.

Zeitschrift der Ungarischen Gesellschaft für Literaturgeschichte.

Herausgegeben von Eugen Pintér, Mitglied der Ung. Akademie der Wissenschaften. XVI. Jahrgang. 1927.

Inhalt:

Eugen Futó: Franz Herzeg. — Kleinere Mitteilungen. — Zusammenfassende Übersicht der im Jahre 1927 erschienenen Bücher. — Zeitschriftenrundschau. — Kurze Notizen. — Verstorbene Schriftsteller. — Vermischtes. — Neue Bücher.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ára egy évre 8 pengő. A folyóiratot ezért az árért nemcsak tagjaink kapják meg, hanem megrendelheti minden érdeklődő is. Iskolák, könyvtárak és társaskörök számára az évi előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Oberle Józsefnek küldendők be postautalványon (Budapest, I., Attila-utca 1.), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekkszámlijára fizetendők be.

A társasági ügyeket Alszeghy Zsolt titkár intézi (Budapest, II., Mária-tér 3.).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Pintér Jenő szerkesztő címére küldendők (Budapest, I., Attila-utca 1.).

Folyóiratunk egyes füzetei külön is kaphatók a Studium-könyvkereskedésben (Budapest, IV., Múzeum-körút 21.)

XVI. ÉVFOLYAM.

3—4. SZÁM.

1927.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI

PINTÉR JENŐ.

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

BUDAPEST, 1927.

TARTALOM.

	Oldal
Elnöki megnyitó beszéd. Irta: Zoltvány Irén	69
Herczeg Ferenc. Irta: Futó Jenő. (II. közlemény.)	82
Karikatúrák Széchenyiről. Irta: Viszota Gyula	122
Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei. Irta: Harsányi István . .	123
A magyar hírlapirodalom a szabadságharc után. Irta: Szira Béla	124
Összefoglaló könyvszemle. Irta: Alszeghy Zsolt	128

BÍRÁLATOK.

Berde Mária: Romuald és Andriána. — Lenkei Henrik: A nagy előjáték. — Laczkó Géza: Sátán Trismegistos olvasója. — Krudy Gyula; Mohács. — Csűrös Zoltán: A fejedelem bujdosik. — Homann Károly: A félszemű medve. — Vidor Marcell: Csello. — Kutas Kálmán: Versek. — Bibó Lajos: Báthory Zsigmond. — Szitnyai Zoltán: Bolondok tornya. — Meyer Konrád Ferdinánd válogatott költeményei. Fordította Szigethy Lajos. — Bárdosi Német János: Őreg szilfa árnyékában. — Sándor Pál: Vándor lantos. — Gabányi János: A megbilincselt ember. — Bárány Ferenc: Kleotinos. — Lelkes Nándor József: A multak avarján. — Szabó Miklós: Dér Bálint végzete. — Csengery-émlékkönyv. — Brisits Frigyes: Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. — Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. — Jászai Mari emlékiratai. — Rubinyi Mózes: Kiss József élete és munkássága. — Rubinyi Mózes: Herczeg Ferenc. — Szigethy Lajos: Luther lelke. — Nagy József: Kiváló matematikusok és fizikusok. — Boross István: Gyóni Géza 137

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

I. Folyóiratok	150
II. Hírlapok	153

FIGYELŐ.

Reális és túlsapongó Ady-kultusz. Négyesy Lászlótól. — Jakab Ödön. Szász Károlytól. — Széphalom. V. R. — Elhúnytak. G. P. — Hírek. — Magyar irodalomtörténeti előadások egyetemeken. — Új könyvek. — Társasági ügyek. — Alszeghy Zsolt titkári jelentése. — Perényi József ellenőri jelentése. — A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1927-ben 159

TANULMÁNYOK.

Elnöki megnyitó beszéd.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1927. évi közgyűlésén.

Irta: ZOLTVÁNY IRÉN.

A Bakonynak esendes magányában, a nagy világtól elrejtett kis otthonomban, sok mindentől el vagyok zárva, de viszont gyakorta van módomban elmélkedni, egyebek közt irodalmi viszonyainkról általában s irodalmi életünknek egyes jelenségeiről.

Legyen szabad a jelen alkalommal is ilyen elmélkedésekből leszűrt nézetemet előadni, s inkább csak egy-egy gondolattal, semmint fejtegetésszerűen hozzászólanom egy olyan irodalmi kérdéshez, amely még mindig időszerű s ez okból, úgy hiszem, egyszersmind általános érdekű. Hiszen valamint közéletünkben, noha már kissé meghúzódva és lappangva, még mindig ki-kidugja fejét a fölforgatás kísértő szelleme, szintúgy irodalmunkban is még folyton észlelhető némileg ehhez hasonló forrongás, mely gátolja irodalmunk teljes megtisztulásának folyamatát.

A közelmúlt években, sőt csak nemrégiben is több oldalról fölmerült egyfelől a nemzeti hagyományokban gyökerező s azért úgynevezett konzervatív irodalmi irányzatnak, másfelől pedig a hangos szavakkal a haladás jelszavát kitűző s a nyugateurópai újabb áramlatokat követő s ezért, valamint egy folyóirat címe után nyugatosnak nevezett irodalom irányzatának pörös-vitás kérdése.

A konzervatív irány fogalmilag nem zárja ki ugyan a haladás eszméjét, de azért mindkét táborban voltak és vannak, akik a két irányt, természetesen más-más okból, egymással nemcsak szembenállónak, hanem szöges ellentétben levőnek fogják föl, s ebből kifolyóan különösen a nyugatos irányzat harciasabb hívei, mint tudjuk, ismételten nagyon is erős táma-

dást intéztek nem annyira a más irányú költők ellen, mint inkább a tőlük céhbelieknek nevezett műbírálók, sőt irodalmi társaságok ellen is.

Talán soha igaztalanabb vád nem hangzott el az irodalom berkeiben, mint az, mely az ú. n. konzervatív irány híveinek homlokára a maradiság, sőt nem ritkán az ellenséges érzületű elfogultság bélyegét akarja rásütni.

A konzervatív irány hívei jogosan hivatkozhatnak arra, hogy irodalmunk, fejlődése egész folyamatában, nemzeti jellegének teljes megóvása mellett, a legrégibb időktől kezdve mindig szoros kapcsolatban volt az európai eszmeáramlatokkal, s az újabb magyar irodalomnak, nevezetesen szépirodalomnak fő képviselői, valamint az irodalmi élet szellemét nem egy tekintetben olykor sikeresen irányító írók: a legkiválóbb műbírálók is mindig szószólói voltak nálunk a haladás eszméjének s nem hanyagolták el a művelt nemzetek lelki világára ható újabb szellemi irányok, nevezetesen pedig az újabb irodalmi fejlemények figyelemmel kísérését. Csak egy nagy különbség állapítható meg az ú. n. konzervatív és a nyugatos újabb irodalom közt: röviden szólva az, hogy az előbbi mindig nemzeti alapon maradt s a költészetben is az egész emberiség örök eszményeinek volt ápolója, míg ellenben az utóbbi kirúgta lába alól a nemzeti talajt s az egyetemes emberi eszmények tiszteletbentartása helyett a művészetnek minden korlát nélküli szabadsága, az ú. n. „l'art pour l'art“ elvének örve alatt — elismerem, nem kivétel nélkül minden művelője ennek az új irodalomnak s nem is mindig egész tudatosan és egyenesen romboló célzással, de egészben véve mégis — aláásója lett a szellemi és erkölcsi örök érvényű értékeknek.

Irodalmunk multjára nézve elég csak egy futó tekintet, hogy meggyőzőn bennünket nemzeti irodalmunknak állandó kapcsolatáról a nyugateurópai eszmeáramlásokkal. Társaságunk nagynevű boldogult elnöke, Beöthy Zsolt, a Magyar Irodalom Kis-Tükré-ben s még jóval részletesebben az egyetemen több szemeszteren át folytatott irodalomelméleti előadásaiban, melyek könyomatú ívek alakjában bizonyára sokunk előtt jól ismertek, végighaladva irodalmunk történetének egyes korszakain, meggyőző erővel bizonyítja, hogy a magyar nemzeti lélek, befogadva a különféle külföldi hatásokat, ezeket mindig bele tudta olvasztani a nemzeti és faji egyéniségünkbe. Beöthy

Zsolt tárgyalásában a főhangsúly a magyar nemzeti lélek nagyfokú asszimiláló képességén nyugszik. Én most viszont azt akarom itt hangsúlyozni, hogy irodalmunk kezdetől fogva soha nem zárkózott el semmiféle jelentősebb külföldi szellemtörténeti mozgalom, vagy pedig különösen a koronkint új elemekkel fejlődő irodalmi irányok elől.

Vessünk először is csak egy nagyon röpké pillantást a messze idők távlatába. Szent István király, a magyar államnak szilárd alapon való megalkotója, mint tudjuk, az előrehaladottabb nyugati népek szervezetének mintájára rendezte be az új magyar államot, amely tehát európai színvonalon állott s mégis magyar maradt. Ez utóbbi tényben kifejeződő vezéreszme szólal meg fiához, Imre herceghez intézett s írásba foglalt *Intelmeiben* is, amelyeknek nyolcadik fejezetében mintegy szellemi örökségül azt a tanácsot köti fiának lelkére, hogy az ősök hagyományainak tisztelete mellett meg kell becsülni az idegenek műveltségét is.

Így jelenik meg egy írott dokumentum foglatában is már állami létünk hajnalán annak a nagy eszmének csírája, hogy az ősi hagyományokhoz rakaszkozva, művelődnünk kell idegen hatások befogadásával is; mert csak e kettő: nemzeti jellegünk hő megőrzése és előrehaladás a műveltségben — együttesen biztosítja a magyarság erejét s egész nemzeti létünket. Ez a vezérgondolat a magyarság legjobbainak, közéleti és irodalmi nagyságainknak lelkében egyre öntudatosabban alakult ki s fő éltető elve maradt fajunknak és alapja lett további nemzeti fejlődésünknek.

Irodalmunk legrégebb korszakára nézve Gyulai Pál és Beöthy Zsolt egyaránt kiemelik, hogy a magyar nemzeti lélek megnyilvánulásaként már a keresztény középkorban a katolicizmuson kívül itt-ott a hazafiság eszméje és érzései is fölsilannak. De én itt is azt akarom most hangsúlyozni, hogy ebben a korban teljesen bekapcsolódtunk a nyugat eszmevilágába, s hogy kolostori irodalmunk termékeit meg sem lehet érteni a külföldi hatások, nevezetesen a nyugati egyház egyetemese gondolatvilágának és vallási életének ismerete nélkül. Legyen szabad erre nézve egész kurtán csak két esattanós újabb bizonyítékot említenem. Az Árpád-kori Pray-codexnek mivoltát mind a legújabb időkig tévesen fogták föl a különben nagyon tudós kutatók. Legtöbben ugyanis miscskönyvnek tekintették.

Egyik fiatal bencés rendtársam nemrégiben ugyanis a *Magyar Könyvszemlében* alapos forráskutatások és egybevetések útján kétséget kizáróan megállapította, hogy a Pray-codex nem más, mint római ritusú, bencés eredetű liturgikus könyv, műfaji jellegét tekintve úgynevezett sacramentarium. Ugyancsak kolostori irodalmunknak egy másik nevezetes termékére, a Bécsi, Münchener és Apor-codexekből álló úgynevezett ferences bibliafordításokra nézve Gálos Rezsőnek sikerült megállapítania, hogy az, igazában véve, sem nem bibliafordítás, sem nem ferences, még kevésbé huszita eredetű mű, hanem Szent Benedek-rendi származású liturgikus könyv. Amint tehát a középkori európai irodalomban minden nép nyelvén először a liturgikus szövegek jelentek meg, így történt nálunk is. Egyszóval: legrégibb irodalmunk is szoros kapcsolatban volt a nyugateurópai irodalommal és csakis e kapcsolat alapján érthető meg.

Se szere, se száma nem lenne az ilyen hivatkozásoknak, ha a többi irodalomtörténeti korszakokra nézve is föl akarnók tüntetni ezt az állandó kapcsolatot. Mert a századok folyamán úgyszólván valamennyi világeszme hatását megéreztek. A renaissance s főleg a nyomában járó humanista mozgalom, a protestantizmus és az ellenreformáció, a barokk-szellem, a racionalizmus, a romantizmus, a demokratikus mozgalmak — mind hatással voltak nemzeti szellemünk fejlődésére s a külföldi eszmék legtöbbször kétségtelenül jelentékenyen megtermékenyítette egyetemes művelődésünket s ennek körén belül irodalmunkat is.

Volt ugyan irodalmunkban egy korszak, melyet a hanyatlás korának szokás nevezni s amelyet állami életünknek nemzeti értelemben vett elgyöngülése idézett elő. Az államéleti pangás ernyesztő hatását az irodalom ebben a korban annál jobban megérezte, mert közéletünknek azidétt leginkább hivatott irányítói, a főnemesek, elszakadtak érzésükben a nemzeti szellemtől. De az ennek következtében az erkölcsökben és szokásokban elharapódzó külföldieskedés ellenében lassankint megindult a visszahatás, mégpedig először éppen az irodalom terén. A költészeti szempontból művészi és maradi irányú Gvadányi József az ő erős fajszeretetével s a szintén csekély ízlésű, de tüzes magyarságú Dugonics, több más társukkal együtt, hathatós élesztői voltak a szunnyadó nemzeti érzésnek. Másfelől a nem kevésbé hazafias érzésű, de már a nyugateurópai irányokat követő íróink ismét helyreállították a kapcsolatot a kül-

földi irodalmakkal, ezeknek értékes elemeit átkölesönözve s többé-kevésbé ügyesen földolgozva műveikben. A megújhodó magyar irodalom vezére, a tehetség dolgában nem kimagasló, de hatására nézve mégis kiváló író, Bessenyei György, a bécsi testőrök iskolájának feje, újra fölélesztette, egész írói pályafutása legfőbb jelentőségének tekinthetően, azt a jelszót, hogy csak a magyarság és műveltség szerves kapcsolata biztosíthatja nemzeti előrehaladásunkat. Ez volt később tudvalevőleg Széchenyi István gróf politikai programjának is sarkalatos elve, mint a Hitel-ben a „Kiművelt emberfő“-ről szólóban s még inkább a Stádiumban olvasható fejtegetéséből láthatjuk.

A Széchenyivel beköszöntő reformkornak költői irodalma számos nagy alakot mutat föl, akiknél költői tehetségük eredetiségénél fogva egyre kevesebb és kisebb arányú külföldi hatást észlelhetni, legföllebb tárgytörténeti szempontból való egyezések, továbbá egyes költői motivumok átvételével némi tartalmi rokonság és nagyon csekély mértékben stiláris, vagyis formai hatás állapítható meg. De azért tehetségük eredetisége mellett nem kevésbé nagy volt jártasságuk a külföldi irodalom remekműveinek ismeretében.

A XIX. század egész magyar költői irodalmában a világ-irodalmi műveltség és másfelől a nemzeti lélek kifejezésének ereje legnagyobb mértékben található és legszebb összhangzatban olvad egybe a mi nyugatosainktól oly vakmerő módon lekicsinyelt Arany János költői egyéniségében. Rendkívül széleskörű tanulmányai költészetében teljes eredetiséggel párcsulnak. Tanulmányai kiterjedtek nemcsak az ó-klasszikai remekírókra s az európai újabb nemzetek költészetére, hanem a keleti népek költői nagy alkotásaira is, a perzsa eposztól az ind drámán át egészen a kínai líráig, mint ezt hátrahagyott prózai irataiból láthatjuk. Nagy képzettsége folytán ő a legeurópaibb műveltségű költőnk s mégis tartalomban és formában egyaránt legmagyarabb; mert a magyarság lelkének visszatükrözője, mégpedig nemcsak a magyar népléleké, mint a nyugatosok gyakran emlegetik s nem is annyira a saját kora szelleméé, mint inkább egész faja lelki alkatának, az egyetemes magyar nemzeti szellemnek leghűbb, legtisztább, legmélyebb és bizonyára mindmáig egyszersmind legművészibb kifejezője.

Másfelől azonban Arany János már költői pályájának legelőjén lángelméjének ösztönös erejével megsejtette s később

egyre világosabban látta, hogy a fajunkhoz rendületlenül ragaszkodó hűségen kívül — vagy mint ő maga kifejezi a *Visszatekintés* című prózai iratának negyedik részében: jellemlünk erkölcsi magvának épségben tartása mellett az egyetemes műveltség értékes elemeit is bele kell oltani a magyarság lelkébe, mert csak e kettő együttesen alkotja nemzeti életünknek, fajunk fejlődésének s a magyarság fennmaradásának legfőbb biztosítékát, mintegy alaptörvényét. Igazi arany szavak ezek! Méltók, hogy jól emlélkünkbe véssük. Vajha soha el ne feledték volna!

Arany János halálával lezáródott nemzeti irodalmunknak eddigelő legfényesebb korszaka, melyben ragyogó nagy alakoknak egész csillagsorozata tündöklött a magyar költészet egén. Arany János irányának sok követője volt, köztük néhány nagy tehetségű költő, de midőn ezek elaggodtak vagy kidőltek, az újabb írói nemzedék nagyrésze egyre inkább elhajolt szépirodalmunk hagyományos irányától s a költészetnek mindhárom műnemében, a lírában, epikában és drámában új utakon indult. Lássuk csak egy összefoglaló képben, mennyiben jártak a saját maguk vágta új utakon, avagy talán idegen ösvényen indultak, s hogy vajjon szép és jó utakon jártak-e? Mert egyszerű és világos megfogalmazásban ezek a legfőbb kérdések. Igyekszünk reájuk tárgyvilágos módon lehetőleg rövid feleletet adni.

A múlt század vége felé, a „fin de siècle“ évtizedeiben, Európa-szerte tagadhatatlanul mindinkább szabadosabbá vált a közszellem, s ennek előidézésében több más tényezőn kívül nagy része volt az irodalomnak, mégpedig elsősorban a francia szépirodalomnak. Ennek körében, — hogy a mi nyugatcsaink költői irányával mindjárt egy szerves kapcsolatot ragadjunk meg, — tudvalevőleg már a XIX. század közepe táján lépett föl egyetlen, még életében megjelent verskötetével Baudelaire, aki az úgynevezett dekadens költészetnek lett előfutárja. Eleve is jellem, nem költészetét akarom ismertetni, hanem csak analógiás magyar vonatkozás miatt arra a döbbenetre akarok emlékeztetni, melyet a *Les fleurs du Mal* versei a francia olvasóközönség lelkében előidéztek. Életrajzából tudjuk, hogy Baudelaire züllött ember volt. Ízlése szerelem dolgában természetellenes volt. Ifjonta a forradalmi vörös lobogó alá szegődött. Fiatalkora óta iszákos is volt s a beszédett sok ópiumtól és pálinkától elmebajcs s utóbb egészen hülye lett s mint ilyen élte dere-

kán halt meg. Versgyűjteményének megjelenése egyenesen botrányszámba ment. Az államügyész a kötet erkölcstelen tartalma miatt pört indított az író és kiadó ellen. A versgyűjteményt a közönség nagy része undorral fogadta. A Figaro bírálata szerint: ez a könyv ispotálya a szívbeli rothadtságnak s írójának az örültek házában van helye.

Csak érintve említem, hogy az elrémitő megtévelyedései mellett is tagadhatlanul nagyon tehetséges Baudelaire-nek egyelőre kiválóbb követője nem igen akadt. Az ő költői egyéniségéhez leginkább hasonlít s nálunk is hatást gyakorolt Rollinat, az érzékiség s másfelől a Baudelaire költészetében is fő motívumként szereplő halálnak idegbeteg költője, ki szintén megőrülve fejezte be életét; továbbá a nálunk is jólismert Richepin, kinek első verskötetét a kormány elkoboztatta. Richepin, bár nem utolsó művésze a formának, de erkölcstelen, másrészt vallástalan költő, ki a hitet káromlóan támadja.

A mi nyugatosaink költészetének s különösen elhúnyt vezéreknek, az említettekén kívül könnyen kimutathatólag egyik legfőbb írói mintaképe még Verlaine, az úgynevezett impresszionista és kifejezésmódjára nézve szimbolistának nevezett iskola megalapítója, akinek költészetében kétségtelenül sok a szépség, főleg a hangulatokat és a határozatlan imbolygású hangulatfoszlányokat gyakran — mint erre még rátérek — megkapóan kifejtteni tudó zenei elem. Egyébként Verlaine a szó szoros értelmében romboló irányú költő, amit életviszonyai nagyon is érthetővé tesznek; mert kora ifjúsága óta a nemi élet terén fölötte kicsapongó természetű volt, aki ezenfelül abszintmérgezésről epileptikus rohamokban szenvedett. Egyik jóbarátja ellen elkövetett gyilkossági kísérlete miatt börtönbe is került, mégpedig ismételen, mivel ittas állapotban egyízben 75 éves édesanyjára is késsel támadott rá. Fogságából kiszabadulva, minden idejét kávéházakban, éjjeli lebujokban — és kórházakban töltötte. Ekkor írta pornográfikus műveit, melyek búsás jövedelmet hajtottak neki. De minek részletezzem e züllött egyéniség életrajzi adatait, aki iszákossága miatt élte derekán elpusztult.

Amit a nevezett költők a lírában már korábban megkezdték, ezt a romboló szellemet a századvégi francia elbeszélő költők és drámaírók nagyrésze folytatta. Nem akarok részletezésbe merülni, de legyen szabad a regényírók köréből csak egy kori-

feus alakra rámutatnom: Anatole France-re, erre a nálunk is széles körben olvasott, nagytehetségű és rendkívül választékos stílusú, de egyébként teljesen pogányszellemű és hitetlen, sőt vallásgyűlölő íróra, s a drámai műnemben csupán Jules Lemaitre és François Curet műveire, amelyek reprezentatív termékei ennek a századvégi, mindent csípős gúnnyal fitymáló s a legeszményibb dolgokat is a léhaság köntösébe öltöztető szellemiránynak.

Íme, a mi nyugatos költőinknek mintaképei. Hogy miképpen és miféle államéleti sajátságos viszonyok és társadalmi alakulások hatása alatt indult meg nálunk ez a költői irány, s hogy kik voltak fő művelői, s miben rejlik annak magyarázata, hogy az irodalmi téren a siker jóideig ennek az iránynak és harcias védelmezőinek kedvezett? — mindezt fölöslegesnek tartom itt még csak vázolni is. Elnöki megnyitóm keretében csupán néhány elvi kérdéshez akarok hozzászólni:

Az irodalom, nevezetesen ennek költői ága, a szépirodalom körében az újítások rendszerint nem szoktak gyökeres változásokat előidézni és olyan ellenszegülést vagy éppen megrázkódatást okozni, aminőt a politikai reformok vagy még inkább a ferradalmak támasztanak. Vörösmarty vagy például Petőfi költészete bizonyára nagy újításokat jelentett irodalmunkban, de néhány gánecsokkodó kritizálót, aminő mindig akad, s egy-két hiúbb költőtársukat kivéve, az irodalomnak minden jóízű barátja hamarosan fölismerte újításaik nagy jelentőségét és szépségeit, s még életükben örömmel üdvözölte fölléptüket. A nyugatos költők s különösen vezéralakjuk föllépte ellenben nemcsak a kritikusoknál, hanem a műértő, az irodalmi műveltségű olvasóközönség körében is döbbenetes érzést fakasztott. Mi volt ennek a kétségtelen ténynek az oka?

Legfőbb oka abban rejlett, hogy a nyugatosok a radikális-szocialista politikai irány szolgálatába szegődve, a költészetbe különben sem illő, kirívó politikai irányzatosság mellett, egyre föltűnőbb módon szakítottak egyenesen magával a nemzeti és faji érzéssel, sőt még a hazaszeretetből is gúnyt űztek. Ez fájtt minden jó magyarérzésű embernek legjobban. Tucatszámra lehetne idézni a külföldet imádó s viszont a magyarságot lealacsonyító, sőt pöre módon lealjasító, fölötte bántó kifejezéseiket. Berzsenyi Dánieltől kezdve újabban is sok magyar költőnél találni a nemzeti hibák korholását, de az illetén feddések

náluk mindig a legmélyebb hazafiság érzéséből fakadnak és sohasem korcsosulnak el saját fajuk gyalázásává. Azt csak éppen megérintem, hogy nyugatos költőink vezérének lantján, mint tudjuk, a nemzetközi vörös zászló alatti forradalomra lázító hang is ismételten megcsendül.

A másik fölháborító ok volt a nyugatos költészet vallástalan világnézlete, amely általában a kereszténység ellen irányul. Hogy csak egy példát említsek: a Nyugat című folyóirat egyik dolgozótársa, — a *Tristia* című versgyűjtemény szerzője (nevét szándékosan elhallgatm) — nyíltan bevallja, sőt kérkedve hangcsztatja, hogy neki nincs hite; neki az ördög kell, nem az Isten; a test, nem pedig a lélek; a kereszténység ünnepeit legyalázza és Vénus zsengeinek ünnepét dicsóíti *Pünkösd* című versében. Nincs időm hozzá, de nem is volna kedvem ilyen istenkáronló és a francia dekadens költőket majmoló otrombaságokat idézni. Pedig van belőlük bőven. Kiegészítőleg csak azt említem, hogy egy nyugatos irányú költői antológiának bevezető cikke — szó szerint idézve — azt hirdeti, hogy: az új poéták nyíltan kinevetik a burzscá morált és negligálják az összes polgári szentségeket. Egy másik hasonló irányú versgyűjtemény bevezetésében pedig ezt olvassuk: Mi nem állunk semmiféle vallás-erkölesi alapon; a mi etikánk rövid: hűség a természethez. Nem reflektálunk túlvilági jutalmakra, de attól a büntetéstől sem félünk.

Ennek a szeliden szólva legalább is vakmerő cinizmussal kijelentett állásfoglalásnak természetes folyománya az a sokszor megdöbbenően aljas és leplezetlen nyíltsággal föltárt érzékiség, amely a nyugatos költészetnek egyik legfőbb jellemző vonása s amely lírai költészetükről hamarosan átterjedt az elbeszélő és drámai irodalomra is. Főlöszleges az erotikus szemelvényekre mintegy bizonyítékul kiterjeszkedni s itt e helyen tiltja a jóízlés is.

A mi dekadens irányú költőink ezeket a romboló irányú eszméket s ezeknek teljesen megfelelő érzéseiket egyre hivalgóbban és merészebben tárták föl, s miközben egymást egekig magasztalták, másfelől megfélemlítően s gúnyos hangon iparkodtak lehurrogni azokat, akik irányzatuk ellen szót emeltek. A konzervatív irodalmi eszmények és hagyományok hű őrreiben, tudós képzettségük mellett, tagadhatlanul nem volt meg a Gyulai Pál-féle harcias készség, másfelől — úgy gondolom — eleinte mintegy várakozó álláspontra helyezkedtek, hogy a dekadens

költészet szertelen túlzásainál fogva talán önmagától fog elfuladni; utóbb azonban egyre több műbírálonk fölemelte elítélő szavát, de a nemzeti érzésben gyökeredző aggódó intelmük a nyugatosokra nézve akkor már a pusztában kiáltó szó gyanánt hangzott el.

A jobb érzésű magyar olvasóközönség amely fokozódó döbbenettel látta a nyugatosok egyre inkább fölburjánzó költészetének eszmei tartalmánál fogva és a benne megnyilvánuló érzésvilága miatt föltűnő romboló hatását, viszont eleinte — széles körre terjedő tapasztalatból mondható — éppoly derűtlenséggel, szinte nevetésig ingerlő hangulattal fogadta azt, amire a nyugatosok legönérzetesebben és leghüszkébben szoktak hivatkozni, mint legfőbb újításokra: költészetük formai szépségeire. Ennél a pontnál, nézetem szerint, az olvasóközönségnek csak félig volt igaza. Itt is pár év letelte s az idő higgasztó hatása hozta létre a nyugodtabb nézőpontból kialakítható ítéletet.

A nyugatos költők, a költői kifejezésmód tekintetében, mint tudjuk, a francia szimbolista költőket utánozzák. A szimbolista iskola követői azt vallják elvül, hogy a külső világ jelenségeit mi mindig a magunk nagyon is differenciált egyénisége szerint fogjuk föl, s ezért a külső tárgyak szemléletmódjában voltaképp saját alanyiságunk tükröződik vissza, s így a külső világ önmagunknak mintegy jelképe. A szimbolisták iránya, az ő saját fölfogásuk szerint, visszahatás a naturalizmus ellen, mert a naturalisták ő szerintük, pusztá másolói az életnek és természetnek, holott a költőnek saját alanyiságán át csak mintegy sejtetnie kell a dolgokat és szemléleti tárgyakat, nem pedig szembeötlő külső tulajdonságaik szerint lapos módon egész világosan megnevezni. Ezért a szimbolizmus határozott képzetek s mindenkitől egyszerre megérthető fogalmak helyett csak jelképeket nyújt, de ezek a jelképek nem értelmi és szemléleti lelki tényekből származnak, hanem érzelmi állapotokból fakadnak, s így elsősorban hangulatokat keltenek s ez okból a szimbolista költészet legtöbbször lírikus jellegű. A szimbolizmus e szerint a tárgyi világot mintegy eltüntetve, egy képzelet alkotta világot teremt, melyet érzelmi talajból fakadó kifejezésekkel ábrázol, de tegyük hozzá: viszont olykor — sajátoságos ellentétképpen — még a szaglásra is kiterjedő érzelelemű szavakkal érzékít meg.

Mindez csupán a költői kifejezésmódra vonatkozik, s habár

a szimbolizmus a modern költészetben a világszemlélet és az egyéniség szempontját, filozófiaiag tekintve, helytelenül a túlzó szubjektivizmus, sőt nem ritkán nagyon is az anyanyelvi eszmevilág körébe vonja, magában véve mint költői kifejezőmód nemesak hogy nem ítéhető el, sőt esztétikai szempontból újszerű szépségek fejlesztőjévé válhatik s különösen a teljesen ki nem alakult érzelmi állapotnak, a hangulatnak keltésében nyilvánul meg nagy ereje, amint több kiváló szimbolista költőnél láthatjuk. A szimbolista kifejezőmód csak akkor helytelen, ha a jelkép fogyatékos vagy éppen zavaros, mert akkor a homályos elképzeltetés hangulatébresztésre nem alkalmas.

A mi nyugatos költőink föllépésük elején még szemlátomást küszködve a nyelvvél, a költői stílus tekintetében igen gyakran a napsütés világosságát szerető magyar léleknek szokatlanul ködös, homályos és rejtvénytyszerűen érthetetlen dalaikban a szimbolista kifejezőmódot igen félszeg módon s nem ritkán erőltetett mesterkéeltséggel és affektáló keresettséggel honosították meg. Ehhez járult még fölötte szabados, minden ritmikai szabályosságot lerázó verselésmódjuk, melyet szintén a franciáktól tanultak el, akiknél a különben csekély tehetségű Mallarmé lett e tekintetben híressé, vagy inkább hirhedtté. Vannak, akik ezt a szabados verselésmódot, mely később teljesen elfajulva, a futurista költőknél egészen nevetségessé vált, a modern élet nyugtalan, folyton lüktető szellemi mivoltának természetes folyományául tekintik, sőt még művészi értéket is látnak benne. Úgy vélem, az életszerűség ennek a modern verselésmódnak magyarázatául szolgálhat ugyan, de magában véve nem szépség s a művészetnek nem az a föladata és célja, hogy az életet ferde kinövéseiben is utánozza. Ezt a szabados verstechnikát tehát mint ilyent, újabb művészi vívmányul alig tekintetheti.

Nemesak a szokatlanság, hanem több dekadens költőnk szimbolista kifejezőmódjának látszatra csillogó fényű szólamai, de igazában véve kerékbetört zagyvaságai, sületlen, éretlen és azért élvezhetetlen frazeológiája, sokszor pedig teljesen érthetetlen fureságai is okozták, hogy olvasó közönségünk, mint már említettem, néha kacagásig fokozódó derűltséggel fogadta a legújabb lírának nagyon is hangos reklámmal fölmagasztalta termékeit. Néhány tehetségesebb nyugatos költőnk szimbolista kifejezőmódja azonban teljesen művészivé tökéletesedett, s ma-

napság, úgy vélem, legalább annyit megállapítottnak vehetünk, hogy ennek a nyugatos költői iskolának a feje és még néhány tehetséges követője új szint adott a magyar költői nyelvnek, s ez a formai művészetük — nem merném mondani, hogy világ-irodalmi érték volna, mint egy tekintélyes műbírálónk állítja, mert hiszen igazában csak utánzat, de — a mi költészetünkben csakugyan irodalomtörténeti érték fog maradni.

Ámde nem kell hosszasan bizonyítgatni, hogy a költészet végre is nem csupán forma, nemcsak művészi kifejezőmód, hanem eszmei és érzéstartalom is. Hiszen az az újabban oly sokat emlegetett egyénileg differenciált fölfogás és kifejezőmód is végső elemzésben tartalmi különbözet. Sőt a tartalmat már a művészet fogalma is magában foglalja, mert a művészi kifejezőmód föltételezi a kifejezettet, épp úgy, mint a tükör a képet. A nemes érzéstartalom hatásos formában együttesen teszi a költészetnek egyetemes jellegét.

A mi dekadens nyugatos költészetünk, általánosságban szólva, fittyet hányt a nemes érzéstartalomnak, s a nemzeti hagyományok, valamint az erkölcsi eszmények ellen megnyilvánított romboló irányzatával nem kis mértékben segítette elő a közszellem megmérgezését. Bekövetkezett azután a nagy összeomlás. Ekkor már költői vezérük halálos ágyán feküdt. A többiek halkabb szavúak lettek és kritizáló tollforgatóik mentegezni igyekeztek főleg elhúnyt vezérük gyöngéit és a költészetének destruktív, különösen pedig nemzetietlen iránya ellen emelt vádaknak élet iparkodtak és iparkodnak legalább letompítani.

Több biztató jel után ítélve, reméljük, hogy költői irodalmunk a nélkül, hogy lelépne a fejlődés útjáról s elszakadna a világirodalom nagy szellemeitől, visszatér ismét a valódi értékes irodalmunk állandó éltető forrásaihoz, az egészséges világnézelethez s különösen a nemzeti eszméhez és nemzeti életünknek bőséges, sokféle élményt nyújtó megismeréséhez.

Eötvös József báró Petőfiről szólóban már a negyvenes években igen helyes szempontból íteli meg Petőfi költői nagyságát, midőn úgy nyilatkozik, hogy Petőfi a szó legszigorúbb értelmében vett nemzeti költő s ez az, ami valamint magyarázatul szolgál művészi nagy hatásának, egyszersmind irodalmi érdemeinek is legfőbbike.

Nem szabad feledni, hogy ezt a nagy igazságot az mondta ki, aki egyike egész irodalmunkban mind máig a legeurópaibb

szellemeknek. Valóban, ha a jövőben még nagy magyar költőink támadnak, azok mind csak a nemzeti geniustól megihletve s mint a magyar nemzeti lélek hű kifejezői fogják költészetünket újabb fölvirágzásra emelni.

Ezt a vezérelvet mint irodalmi hitigazságot fönnen hirdetve, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ezévi rendes kögyűlését ezennel megnyitom.

Herczeg Ferenc.

Írta: FUTÓ JENŐ.

Művészi emelkedése.

(1896—1905.)

Herczeg az 1893—1895-ig terjedő idő alatt szokatlan népszerűsége emelkedett irodalmunkban, de még leglelkesebb hívei sem sejtették a következő évek óriási sikereinek hosszú láncolatát. Míg előbb csak az olvasóközönség dédelgetett kedvence volt, akit a komoly kritika az elsőkélyesedéstől féltett, addig a milléniummal kezdődő kilenc év alatt főként költészetének elmélyülésével és izmosodásával vonja magára a figyelmet s most már a legelsőrendűbb irodalmi fórumok felkentje lesz. Az Akadémia először 1898-ban nyújtja feléje az elismerés pálmáját, amidőn a *Szabolcs házassága* c. társadalmi regényét a Péczely-jutalommal tünteti ki. A következő évben, 1889-ben, ugyanez a legmagasabb tudományos fórum levelező tagjai közé sorozza, 1902-ben pedig *Pogányok* c. történeti regényét a Péczely-díjjal koszorúzza. A Petőfi-Társaság 1903-ban másodelnökévé választja, majd Jókai halála után, 1904-ben, az elnöki tisztelet is vele tölti be. Ezek az osztatlan elismerésen alapuló kitüntetések azonban nemcsak akadémiai jutalommal koszorúzott regényeinek szövegeket, hanem elbeszéléseinek és drámáinak is, ez utóbbiak között főként a színpadon óriási diadalt aratott *Ocskay brigadérosnak* és *Bizáncnak*. Szokatlanul nagy írói sikerei, valamint a még 1894-ben megindított *Uj Idők* c. szépirodalmi hetilapjának fokozatos térhódítása vezető szerephez juttatják irodalmunkban s bár világszerte becsült nagy mesemondónk, Jókai, még él s pálmájának örököse, Mikszáth, fényesen tündöklök irodalmunk egén, mégis ez utóbbi már így nyilatkozik róla a *Pogányokhoz* írt előszavában: „Herczeg még mindig fölfelé megy pályáján; láttam őt magam alatt, magam mellett és látni vélem már fölötte.” Kétségtelen, hogy a vezető szerepre emelkedéshez nagyarányú termékenység is szükséges, amely az olvasóközönség felkeltett érdeklődését nemcsak állandóan ébren tartja, de fokozza is. Herczeg írói termékenysége pályájának ebben az

újabb korszakában pazarul kielégíti még az ilyen irányú és legmesszebbmenő igényeket is. Nem adjuk az ezen idő alatt megjelent művek számszerű statisztikáját, csak röviden arra utalunk, hogy ez az idő Herczeg nagy íróvá fejlődésének korszaka. Ekkor emelkedik ő valódi jelentőségre, igazi nagyságra, ekkor ébred saját zsenialitásának tudatára, pazar szellemének saszárnyain ekkor repül fel a magasba: a magyar halhatatlanok közé! S midőn ennek a nagyarányú fejlődésnek az okait kutatjuk, eszünkbe jut az, amit Kozma Andor még 1893-ban írt róla, hogy t. i. ő „mindent rögtön felfog és megtanul. Ha figyelmessé lett egyszer valamely írói botlására, fogadni lehet rá, hogy az, vagy afféle soha többé műveiben ismétlődni nem fog.”¹ Ennek az önfegyelemmel és rideg önbírálattal párosult önképzésnek tudható be Herczeg folytonos emelkedése és a művészi tökéletesedés felé való rohamos haladása!

Herczeg költészetének elmélyülését írói pályájának ebben a korszakában legelsősorban az mutatja, hogy az előkelő körök humoros rajza helyett éles analízáló elméjével költői érdekű reális életszemléleteket dolgoz fel műveiben. Már a *Simon Zsuzsával* kapcsolatban utaltunk éles elemzőképességére, ezután egész sorozata következik azoknak a műveknek, amelyekben a való élet hasonló jelenségeit veszi éles dialektikával boncolás alá. Legelső, ebből a korszakból származó művében, a *Szabolcs házassága* (1896.) c. akadémiai jutalmat nyert társadalmi regényében is, egy ilyen költői érdekű reális életszemléletet öltöztet művészi köntösbe. A mű alapeszméje az, hogy vajjon az érdek-házasság biztosíthatja-e a házastársak boldogságát. A mese bonyolítása s a tragikus kifejlés Herczeg nemes eszményi felfogásáról tanuskodik és tiszta erkölcsi tanulságot enged leszűrni a történetből.

A főhős, Szabolcs Sándor, egy nagy miniszter könnyelmű, de önérzetes és büszke fia, aki néhai apja óriási nimbuszából hatalmas erkölcsi tőkét kovácsol és eladja magát a bájos és dúsgazdag Forgács Malvinnak, hogy ennek pénzéből nyugodt, gondtalan életet éljen. De a sorsot hívja ki boldogsága ellen, amidőn azt egy olyan nővel kötött házasság által akarja elérni, akinek sem testét, sem lelkét nem szereti, csak pénzét imádjá. Szabolcs végzete mindjárt a házasságkötés után működni kezd. Eleinte apró összetűzésekkel ingatja meg neje mélységes szerel-

¹ Nemzet 1893. évf., 71. sz.

mét, majd „a pénzkérdések cinikus szellőztetésével“ porig alázza szépségére hiú fiatal feleségét, a Leticia hercegnővel kötött viszonya által is arculütésként hat még mindig ártatlan és őt visszahódítani akaró nejeére, akit végül is — közeledése ellen rideg megvetéssel védekezve — unokatestvére és legjobb barátja: Bakó gróf karjaiba hajt. Bűneit tetézve, a sors előbb hatalmas kártyaveszteség alakjában anyagilag sujtja, majd igen kegyetlen csapást mér önérzetére, amidőn feleségét számításból visszahódítva, megtudja, hogy az Bakó kedvese volt. Most már az önvád marja, mert ő volt az, aki neje ártatlan lelkét megfertőzte, aki karjaiba dobta „a megrögzött, kíméletlen nővadász-
nak“, aki arra kényszerítette a még mindig ártatlant, hogy idegen kezéből fogadja el mindazt, amit tőle várt, de amit megtagadott: társadalmi állásának védelmét és szórakoztatását, aki tehát így megérttette a tapasztalatlan fiatalasszonnyal azt, amit ő és Bakó közös elvként vallottak: „az erénynek nincs jutalma és a bűnnek nincs bűnhődése, asszonyi dolgokban nincs se bűn, se erény, csak élvezet.“ Teljesen meghasonlik. Hiába öli meg párbaiban Bakót, ezzel csak külsőleg rehabilitálta magát, belül forrong. Közben újabb csapás éri: adósságával kegyetlen uzsorása apósa elé áll, aki előtt azt függetlensége megóvása céljából eltitkolta. Az adósság rendezésével közte és Malvin közt a mérleg kiegyenlítőddött: Malvin kifizette a Leticia-kaland kiadásait, hogy ő meg lezárhassa a Bakó-kaland számadásait. De felébred férfias önérzete s bár felesége ismét szenvedélyes szerelemmel csügg rajta és ő sem tudna nélküle élni, nem akar mégsem közönséges kitarzott lenni. Belátja alaphibáját, azt, hogy „házassága meg az egész jelen élete a hazugság ingoványára épült“ s hogy bizonyosságot tegyen mostani szerelme mély és igaz voltáról: agyonlövi magát.

A mese eleje és a főhős jelleme *A lép virága (Napnyugati mesék)* c. elbeszélésére és hősére emlékeztet, Szaboles történetét azonban tragédiává formálja Herczeg, nem kölesönözvén neki annyi lelkierőt, amelynek segítségével a bonyodalomból kivezető utat megtalálja. A *Szaboles házasságában* olyan ellentétes jellemek kerülnek a házasság köteléke által egybe, akik közül az egyik „lemondás“-nak, a másik pedig „az előrenyomulás első stációjá“-nak akarta tekinteni azt. A házastársak tehát nem közös, hanem ellentétes célokért küzdenek s ez a cselekmény hajtóereje, de egyúttal a tragikum rúgója is. A küzdelmet a

lelkekben látjuk lefolyni s így a regény elsősorban mint lélekrész-jöhet tekintetbe. Látszólag nyugodtan élnek a hős és partnere, belsőleg azonban eleitől fogva szörnyű vívódáson mennek át. A belső küzdelem arányos és indokolt fokozatokon át érlelődik megrázó tragédiává s bosszuló nemezisként a jó erkölcs szerepel. Herczeg aránylag elég mélyre hatol az emberi lélek rejtekeibe, de ugyanilyen mélyen látni is enged. Itt már nem csupán sejtet, hanem mindent elénk tár, ami a fejlemények lélektani megértéséhez szükséges. De nemcsak a lelki élet ábrázolásában, hanem a jellemzés technikájában is szembeszökő a haladás. Amint néhány sorral találóan tud leírni, éppen ilyen röviden tud egy-egy taglejtéssel, mozdulattal vagy helyzettel a szereplői lelkében végbemenő folyamatokra tökéletes világosságot deríteni.

Első kiváló bírálói Kemény, Eötvös és Bérczy méltó utódjának tekintik Herczeget a főúri társadalom életének rajzában.² Valóban annyira otthonosan még egyetlen művében sem mozgott ebben a körben, mint itt. A finom külső, a szalonias forma mindig elegáns takarója volt az arisztokrata léhaságoknak, bünnös vágyaknak és szenvedélyeknek. Az ügyes színlelés, a bevett formákhoz és előítéletekhez való makacs ragaszkodás, előkelőségük tudata és ennek megtartására és diszkrét kifejezésére való törekvés éltető eleme volt és marad minden idők főúri világának. A *Szabolcs házasságának* szereplői ebben a légkörben és ilyen életelvek mellett élnek és ez által válik a mű az arisztokrácia életének kiválóan sikerült rajzává.

A szerkezet szempontjából is kiváló mű bizonyos rokonságot mutat Flaubert *Emma Bovary* c. regényével. Mindkét mű az érdekházasságról szól s mindkettő tragikusan zárul. Forgács Malvin Bovary Emmára emlékeztet: mindkettő lépcsőnek tekinti a házasságot, de Emma rosszabb, nem csupán meggondolatlan, hanem végtelenül könnyelmű is. A két mű között fennálló kapcsolat azonban nem feltétlenül irodalmi hatás eredménye, lehet véletlen találkozás is.

Még egy kötet novella lát napvilágot mindjárt ez új kor-szak legelső évében *Az első fecske és egyéb elbeszélések* (1896.) c. alatt. A novella az összes költői műfajok közt legközelebb áll Herczeg írói genre-hez, s ebben nemcsak legtökéletesebb, de tökéletesedése is a legszembeszökőbb. A haladás itt a jellemzés

² Akad. Ért. 1898. évf., 247. l.

terén mutatkozik. Már a *Szabolcs házasságánál* rámutattunk arra, hogy Herczeg a szereplői lelkében végbemenő folyamatokra mily tökéletes világosságot tud deríteni egy-egy taglejtéssel vagy más lényegtelennek látszó külsőséggel. A novella szűk keretei közt kevés tér nyílik a lelki élet részletesebb festésére s Herczeg itt is olyan külsőségekkel látja el szereplőit, amelyek tökéletes világossággal tárják fel a lélek legrejtettebb zugait is. *Az első fecskében* pl. a Mária orvoskisasszony külsején végbemenő változás világít rá a lelkében lefolyó érzelmi átalakulásra, amidőn előbb másként öltözködik, majd „alig hallható puha hangon, alig észrevehető mosollyal“ maradásra inti a grófot, végül pedig levelet ír neki. A *Lehelben* az ifjú s fürge herceget az ébredő szerelem először szórakozottá teszi, aztán ellustul, arca elborul, midőn magában kell sétakocsizásra mennie, hazatérve némán, lesütött szemmel ül a helyén s csak akkor pillant fel idegen tűzzel a szemében. amikor azt hitte, hogy senki sem látja s végül a kastélyt „édesanyja oldalán sötét arccal“, ajkát rágva, viharosan dobogó szívvel hagyja el. *A kis leány beteg* címűben a tudós tanár „mintha elvesztette volna egyik inggombját“ — hajlik meg a szentkép előtt, voltaképen azonban hálálkodó leánya láttára, a hit győzött az ő lelkében is a tudás fölött. *A félreismert asszonyban* Szerdayné előbb fiatal lányként ábrándos, aztán „a különben elbizakodott asszony egyszerre szelíd és kezes lett“, végül egy szenvedélyes jelenet rögtönzésével adja tudtul az egész lelkét betöltő mély szerelmet. A *Katalin és Kata*ban Kata előbb azzal tereli a figyelmet a belsejét emésztő lángra, hogy szórakozottságában kesztyűbe akarja dugni úrnője lábát, aztán a japáni ernyőt nem úrnőjéhez viszi, hanem a várkert bükkfái felé integet vele, majd sírva fakad s minden kérdésre könnyzáporral felel, míg választottjának fellépte megindokolja egész magatartását. Herczeg tehát némely külsőséggel jelzett biztos lelki támpont megadásával abszolút világosságot derít a szereplői lelki életére, mert az olvasó képzelete könnyen és biztosan kitölti a támpontok közt levő űrt.

A katonai életből csak két novella veszi tárgyát, s míg *Az emberölő* igazi novellagondolatot foglal magában, addig *A Rákóczi-induló* erőltetettnek látszik. Vannak a kötetben olyan novellák is, amelyek egy-egy aranyigazságot rejtenek magukban. Ilyenek pl. *Az első fecske* s az *Emberek a hegytetőn*. Az előbbi megírására ösztönzést az a kormányintézkedés adhatott,

hogy az orvosi pályára nők is mehetnek. A női emancipációnak ezt a diadalát Herczeg igen finom szatírával kíséri és meggyőzően igazolja, hogy a nő akár orvos, akár más foglalkozást űz, természetből fogva mégis csak nő: a természetben változtatni nem lehet. Hasonlóan aranyigazságot jelképez a másik: a férj tragédiáját, mert a férj „a társaság, a szokás, az illem, a divat“ következtében valóban sohasem tudhatja, hogy neje vajjon csak az övé. Ez így van a barlanglakó ősemlék korától fogva napjainkig: a férj hiába védi, sőt, mint a novella mondja, maga mutatja be „gyöngébb társát“ a „teremtés legfélelmetesebb ragadozójának“: a másik férfiúnak s a nő, az egykori barlanglakó éppen úgy, mint a mai, mimózaként zárja be hallgatásával a lelkét férje előtt és soha nem lehet tudni, hogy a hallgatás mögött nem árulás lappang-e.

A női lélek ismeretéhez nyújt Herczeg egy-egy finom megfigyelésen alapuló adalékot *A jó fiú*, *Az asszony imádkozik*, *A félreismert asszony* s az *Olga megöregszik* c. novellákban. *A jó fiú* megható képben ecseteli a sírba készülő édesanya szeretetét élőnek hitt jó fia iránt; *Az asszony imádkozik* egy rejtelmes álomnak és a kegyetlen valónak szomorú találkozása; *A félreismert asszony* a hitvesi hűség erőpróbája, az *Olga megöregszik* pedig a női hiúság finom szatírája. Van a kötetben két humoros novella is: *A marathoni ütközet* és a *Miért halt meg Izaura* címűek. Talán mindkettő egyéni élmény, de inkább anekdota, mint novella.

A *Honthy háza* (1897.) c. színmű szintén éles elemző elmére vall és költői érdekű reális életszemléleten alapul. A mű alapeszméje az, hogy bűnhődhet-e az ártatlan gyermek szülei vétkeiért. Herczeg nemes idealizmusával itt is az erkölcsi jó mellett dönt s a mű az erény diadalával zárul.

Nemere Sándor, Honthy megyéspüspök ügyésze, olthatatlan szerelemmel viseltetik a püspök öccsének, az elhunyt jeles költő, pártvezér és politikus Honthy Attilának a leánya, Ida iránt. Célja elé sok akadály gördül. Elsősorban maga Ida is Sass Iván báróhoz vonzódik, de a szülők is csak úgy egyeznek a házasságba, ha a püspök halála után remélt nagy örökségtől Ida elesik. Sándor tisztában van ezzel, megtudja az Ida származásának a titkát is, amely szerint ő nem a Honthy Attila gyermeke, hanem feleségének Sass Miklós báróval, férje magántit-

kárával szőtt viszonyából született, de ez csak állhatatosabbá teszi szerelmében és arra sarkallja, hogy az ártatlan leány megmentése érdekében minden tőle telhetőt megtegyen. Miután a püspöktől pénzt nem tudnak kapni, Idát szülei Sándornak ígérik oda, de megbánják, midőn a püspök meghal és az a hír járja, hogy végrendelet nincs, az óriási vagyonnak egyharmada tehát a törvény értelmében Idát illeti. Mesterségesen előidézett összetűzés után vissza is vonják az ígéretet, Sándor azonban állhatatosan tovább is kitart Ida mellett. Miután belátja, hogy a leány mindenben bűnös és kapzsi szüleinek a hatása alatt áll, Honthy Attila naplójának a birtokában egyrészt a szülőket akarja saját szavuknál megfogni, másrészt az Ida „hazug“ világát szétrombolni. Ez a terve sikerül s bár Ida rettenetes lelki válságon megy át, lelki egyensúlyát el nem veszti és Sándor felesége lesz.

Hogy a mű Herczeg nemes eszményiségének legyen a kifejezője, olyan mesét kellett szőnie, amelyben az erkölcsi jó küzd a gonosz ellen. A cselekvény ennek a kettőnek a küzdelméből áll. Magát a harcot azonban Herczeg mintegy megosztja: külsőleg elvégzi Nemere Sándor, belsőleg pedig Honthy Ida. Az együvé tartozó küzdelemnek ez a szétválasztása nem szerencsés. A hős ugyan az ész harcával lép előtérbe, de ez kevés érdeklődést kelt partnere rettenetes lelki küzdelmével szemben, jöllehet erre is szükség van, mert Idának szívét és eszét egyaránt meg kellett győzni, hogy végül is azt tegye, amit jelleméből folyólag tennie kellett. A kifejlést ugyan ezáltal nemcsak lélektanilag, hanem mintegy logikailag is megindokolva látjuk, de a főhős háttérbe szorul.

A jellemekek közül elsősorban Ida köti le a figyelmet. Rettenetes harcokat vív, de nem holmi vetélytárssal, hanem önmagával és közvetlen környezetével. Szenvedő médium, akiért folyik a viadal, a jónak és a rossznak elkeseredett harca, amely az ő erkölcsi súlyánál fogva végződik az erény győzelmével. Azt az egész világot, amelyet húszéves koráig naiv, hiszékeny lelke homoktalajra épített, romba kell döntenie, hogy tisztába jöjjön helyzetével és hogy helyesen tudjon dönteni sorsa fölött. A rideg való kegyetlenül sujtja, de nem közönséges lelki és erkölcsi erejénél fogva kül- és belvilágának tragikus összeesztanását lelki egyensúlya elvesztése nélkül kiállja és azé lesz, aki elejétől fogva megmentője akart lenni. Lelki élete majdnem tragédia, amelyből ő fölocsudva, s nem megtisztulva kerül ki, mert min-

dig az volt. Jelleme a legrokonszenvesebb női jellem, aminőt Herczeg eddig alkotott.

Nemere Sándor nem igazi főhős. Bár a cselekvény szálai az ő kezébe futnak össze, de nincs meg benne a hős szenvedélye. Szerelme határtalan, jellemének ezen vonása által erősen emlékeztet Orlay Sándorra (*Simon Zsuzsa*), tetteiben azonban apatikus. Éles, elemző elméjével maga Herczeg okoskodik.

A mű szerkezet tekintetében nem elég arányos. A cselekvény menete ugyan világos, de különösen az utolsó felvonásban nagyon sok történik. A forrására Keszler József mutatott rá,³ szerinte Maupassant *Pierre et Jean* c. műve lebegett Herczeg előtt, amelyben ugyanazt az alapeszmét dolgozza fel a nagy regényíró.

Szintén költői érdekű reális életszemlélet szolgáltatott élményt az *Egy leány történetéhez* (1899.), amelyet Herczeg „elbeszélés”-nek nevez ugyan, de a mű bonyodalma és terjedelme túllépi e műfaj kereteit. A létét a saját munkája által biztosító tisztességes úrileány sorsát festi Herczeg igen markáns, reális képekben. Nemes idealizmusa itt is kifejezésre jut: a primadonna hős tisztult erkölcsi felfogása miatt szerencsétlen az életben.

Atalay Mariska, egy nyugalmazott tábornok eszes, emancipált, de jó erkölcsű leánya, anyja halála után színésznő lesz s mint ilyen, igen szép karriért csinál. Tatáry főispán azonban rossz hírbe hozza, ami miatt rokona és ideálja: Hajdú Balázs újságíró és a főispán között lovagias ügy támad. A párbaj s az a körülmény, hogy a kósza hírek miatt a főispán közkedvelt felesége öngyilkossági kísérletet követett el, elidegeníti a közönséget Mariskától úgy, hogy direktora hosszabb szabadságra küldi. Ennek ideje alatt Hajdúval találkozik naponkint s most már vele hozza össze a pletyka — nem alaptalanul, mert midőn Sebastiani külföldi körútra akarja vinni, Mariskát szerelme otthon tartja. A szerelem már-már friggé érik, de az öreg Atalay a Hajdu megpumpolásával végleg elrontja azt s Mariska végül „háládatlan gyermek módjára hátat fordított a hazai műzsának, aki rápazarolta mindenét.”

Ugyanaz az éles, elemző elme, amelyet már néhány előbb tárgyalt műből megismertünk, tárul az *Egy leány történetéből*

³ Nemzet 1896. évf., 45. sz.

is élénk. Herczeg itt egy testileg-lelkileg egyaránt erős úrileány-nak a sorsát veszi boncolás alá s az ő külső és belső küzdelme képezi a bonyodalmat. A hős rengeteg megpróbáltatáson megy keresztül, de erkölcsi ereje megóvja a bukástól. Az örökös küzdelemnek a rajza bizonyos egyhangúságot önt el a művön, amely mégsem válik unalmassá, mert az érdeklődés a hős sorsa iránt végig megmarad. Kifogás alá eshet azonban a Mariska majdnem férfias jelleme. Oly sok megpróbáltatást és kudarcot, mint amennyin neki kell átmennie, a női lélek alig bírhat el. Önállósága is feltűnő, úgy tetszik, hogy Mariska a Herczeg fejével gondolkozik. A mű összetevőit már előző művekből ismerjük. Láttuk már az előkelő körök, az újságírók életének, valamint a sajtó hatalmának a rajzát. Itt új elemként a színház- és a klubélet szerepel, amelynek rajza szintén nagyon élethű; látszik, hogy ezeket Herczeg igen jól ismeri.

Évekkel előbb felkeltett várakozást elégíti ki Herczeg *Gyurka és Sándor* (1899.) c. művével, amelyben a Gyurkovics-család legifjabb két férfitagjának gyermek- és ifjúéveit és társadalmi álláshoz jutását meséli el. Ezzel a Gyurkovicsokra vonatkozó művek trilógiává bővülnek. Ugyanazzal a pajzán jókedvvel, a komikus helyzeteknek ugyanazzal az ügyes kiaknázásával beszéli el itt Herczeg a „kölykök“ históriáját: jól táplált szervezetükből, fékezhetetlen vérmérsékletükből s az ereikben folyó hamisítatlan Gyurkovics-vérből eredő csínyeket. A műből részletesen csak a Gyurka históriájáról értesülünk, a Sándorét a befejező részben kapjuk igen tömören s így a cím nem felel meg a tartalomnak. A mű jelen formájában nem egyéb, mint a Gyurka személyéhez fűződő kalandok sorozata. A gyermek psziché festésében, a naiv hang utánzásában s Anikó jellemének megalkotásában valósággal remekel az író. Anikónál a lelki élet mélyebbre nyúló szálaival is találkozunk, a Gyurkovicsok lelki élete pedig abban a minden tettükből kisugárzó és egész életükön áthúzódó vezérgondolatban domborodik ki, hogy sok meggondolatlan tettük ellenére is teremt a protekciós világ születésüknek és társadalmi helyzetüknek megfelelő állást.

Az első vihar (1889.) c. színmű művészi kombináció eredménye. Nemcsak szereplőivel, de motivumaival is találkoztunk már Herczeg előző műveiben. Itt ezeknek felhasználásával egy olyan cselekvényt fejleszt, amely hű és eleven képekben azt mutatja, hogy az első szerelem, mint az egész lelken uralkodó

vihar, a szenvedélyeknek és indulatoknak milyen vad orkánját kelti fel az ifjúi lélekben.

A hőse Lorántfi Lehel, akit anyja Litvay báróékhoz viszarra az időre, míg ő fia birtoka ügyében a bécsi udvarnál jár. Lehel nagyon jól érzi magát az új környezetben s pár nap alatt annyira beleszeret Litvay bárónéba, hogy nevelőanyja fogadására ki sem megy az állomásra. Az első szerelmi fellobbanást azonban nyomon követi az első csalódás, ami Lehelt nagyon mélyen érinti, mert „férfitú“ mivoltának lekicsinylését látja benne. Hogy ennek alaptalan voltát bebizonyítsa, beleköt Dobóba, aki nevelőanyjának lovagja s aki nem ad neki elégtételt. Ekkor vadászfegyverrel vállán eltűnik, Dobó vállalkozik visszahozatalára. A visszakerült Lehel könnyek árán megtanul lemondani és sírva vesz búcsút a bárónétól, nevelőanyja pedig a Dobó felesége lesz.

A cselekvény javát egy gyermek-ifjú első szerelmi fellobbanásának pompás rajza képezi. Herczeg igen finom ecsetvonásokkal festi, hogy az első szerelmi láng mint égeti le egy naiv lélekről az ártatlanság mázát, mint teszi hazudozóvá, titkolózóvá, majd a csalódás mily szörnyű emóciót vált ki belőle s végül mint tanul meg lemondani. Hiba azonban, hogy amidőn Lehel szerelmi regéje végződik, a mű nem zárul, hanem a nevelőanya és Dobó szerelme új irányt ad a cselekvénynek. Így két olyan szerelmi történetről van a műben szó, amelyek nem szerves kiegészítői egymásnak. A cselekvény egységének ezen fogyatékoságáért kárpótolnak bennünket a jól sikerült jellemek. Nemcsak Lehel sikerült jellem — őt igen rokonszenvessé teszi az, hogy az első csalódás után nem dévaj mulatozásban, hanem egy fontos tanulság levonása által vigasztalódik —, de Olga és Klára is. Amabban az idegesen szeszélyes nőt, emebben a női ravaszságot látjuk találó vonásokkal megérezkítve. Sikerült a főúri körök rajza is és kiemelendő az előadás könnyedsége, választékossága.

A mű jellemeit és motívumait Herczeg következő műveiben lehet feltalálni. A Dobó—Alpáry-párbaj azonos *Az emberölő (Az első fecske és egyéb elbeszélések)* Prutkay—Alpáry-párbajával. A külső becsület és lovagiasság, amelyről Klára bárónő és Dobó tárgyalnak, a cselekvény hajtóerejeként *A dolovai nábob leányában* már szerepelt. A *Tacsó (Mutamur)* Viktora teljesen megfelel Lorántfi Lehelnek, de még szembetűnőbb a hasonlóság

a *Lehel (Az első fecske és egyéb elbeszélések)* Hadfalussy Leheljének és *Az első vihar* Lorántfi Leheljének sorsa és jelleme között. Van még egy motívum, amelyet majdnem szósz szerint vesz át Herczeg a *Fenn és lenn* c. regényéből. Dobó *Az első viharban* éppen úgy jár a kaukai király udvaribálján, mint Kun Attila a *Fenn és lennben*. Dobó Kopeczky Ginának, Kun Attila pedig Szentmáray Dzsina grófnőnek meséli el ott szerzett élményeit.

Herczeg éles elemző elméjével ismét az egyedülálló úri-leány sorsát veszi boncolás alá az *Idegének között* (1900) c. regényében, amely ennél fogva közeli kapcsolatba hozható az *Egy leány történetével*. Paula, az új hős, azonban egy másik változatát játssza végig az élet utain egyedül bolyongó becsületos úrilány sorsának: józan belátása a házasság révébe vezérli.

Paulát az Isten feltűnően előnyös külsővel és értékes belsővel ajándékozta meg. Ennek tudatában többre hivatottnak érzi magát, mint amennyivel a hasznló helyzetben levők átlaga beérné. Bár nincs már anyja, egy ideig állást sem kap, mégsem akar hallani sem arról az iránta érdeklődő tisztességes hivatalnokról, aki után a hasonló helyzetben levő leányoknak két kézzel kellene kapniok, inkább nekivág az életnek, amely Janusarcán örömet és szomorúságot, felemelést és lealázást éreztet vele. Az a tény, hogy mint nevelőnőt egyik helyen megszeretik, máshol megirigylik, ismét máshol féltékenykednek rá, csak nagyravágását, jellemének ezt a legkirívóbb vonását fokozza s már-már egy beleszeretett kis grófról álmodozik, ebből még a kurta elbánás: az aránylag rövid időn belül bekövetkező felmondás sem józanítja ki mindaddig, míg kénytelen-kelletlen be nem látja, hogy az általa óhajtott biztos jövőt és nyugalmat csak féltve őrzött becsületének feláldozásával szerezhetné meg. Ekkor észbekap és álmai egéből a földre száll: házasságra lép a lenézett tisztviselővel, akivel ugyan még most sincs egy közös gondolata, kis gyermeke azonban kárpótolja elvesztett képzeletbeli édenéért.

A mű bonyodalját Paulának ide-oda hányódása, különböző családoknál szerzett élményei képezik, amelyeknek mind-egyikét egy-egy tárcarajz nagyságú részben írja le Herczeg s amelyeknek kiszínezésében és a szereplők jellemének kidomborításában mutatkozik kiválósága s nem a mese szövésében, mert az bár nem úntató, de nem is nagyon érdekeltő. Paula nagyravágása nem mindennapi tulajdonai következtében indo-

költ ugyan, de nem könnyen egyeztethető össze — szinte férfias — éleslátásával és higgadt ítélőképességével. Az okos és művelt, a büszke és önhitt, a sima modorú és hideg, szókimondó Paulában Atalay Mariska képmására ismerünk; benne van még más férfias vonás is: a feltűnő határozottság, a „szkepszis és az ironikus emberismeret”.⁴ Igaza van Riedlnek, hogy Paula „nem egy fiatal leány ragyogó szemével, hanem Herczeg gyakorlott, kutató szemével”⁵ nézi a világot és vizsgálja az embereket. A többi szereplő jelleme kifogástalan. Akár Sándor grófra, akár Z. miniszteri tanácsosnéra, akár a Cox és Box hölgyekre gondolunk, mindegyik rajza eleven és megkapó. A műben korunk intelligens társadalmának belső életéről hull le a lepel.

Az *Arianna* (1900) c. kötet novellái főként meseszövé- és előadóművészet szempontjából érdemelnek különös figyelmet és jelölnek haladást Herczeg írói pályáján. Ezek is tárcanovellák, bennük is a való élet alakjairól és jeleneiről készített pillanatsfelvételeket kapunk. Vannak köztük olyanok is, amelyeknek tárgya is egészen megszokott, a mese szövéseben és előadásában sincs semmi új, a kötet legértékesebb részét azonban azok a novellák képezik, amelyek Herczeg művészetét egészen új oldalról mutatják be. Herczeg meseszövése itt különösen azért válik leleményessé, hogy egyik-másik novellájában látszólag egészen mást akar megfejtteni, mint amire maga a mese a legtalálóbba felelet. Kitérzi maga elé az elérendő célt s a mese bonyodalma közben azon vesszük észre magunkat, hogy olyan kérdésre is kapunk feleletet, amelynek megfejtése látszólag nem volt célja, amely azonban magából a meséből önként folyik s mélyebben pillantva a műbe, annak tulajdonképeni tendenciáját képezi.

Az *Ariannában* látszólag csak azt az általános elvet akarja tisztázni, hogy milyen férfi tetszik a nőnek s midőn erre a kis társaság leghivatottabb tagjának ajkáról általános szempontból nézve igen egyoldalú feleletet kapunk, egyúttal okát és magyarázatát nyerjük a problémát megoldó nő családi boldogtalanságának és férjétől való elválásának. A *Jancsi édesanyjában* egy olyan nő szerepel, akinek nagyon furcsa nevelési elvei vannak. Megoldatlan kérdésként azonban folyton előttünk lebeg,

⁴⁻⁵ Budapesti Szemle. 102. kötet., 463. l.

hogy ennek az eszes és gazdag asszonynak a férje miért lett öngyilkos. Midőn azonban a nő nevelési elveit megismerjük és azoknak a csődjét a kislia sorsában megpecsételve látjuk, nemcsak az előbb még rokonszenvesnek látszó nőből ábrándulunk ki, de a nő jellemében rejlő okát, magyarázatát kapjuk férje tragédiájának. A *Nacó*ban a vidéki orvos okos, dolgos és örökké jókedvű leányában az igazi nő mintaképét kapjuk, aki hasznára kíván lenni a férfinak. A háttérben pedig megvilágítva látjuk a nő torzképét megszemélyesítő Yvette-t, hogy okát és magyarázatát nyerjük a gróf betegségének. A *házibarát*ban látszólag egy házaseset felbomlását meséli el Herczeg, de az elvált asszony és házibarát találkozásai egészen más okot és magyarázatot nyújtanak a válás megértéséhez, mint ami a műből az első pillanatra kitetszik. A nő nem a gróf miatt csalta meg az urát, akivel tényleg házasságtörést követett el, hanem a házibarát miatt, aki az ő vonzalmát nem akarta megérteni.

Míg a jellemzésben itt is azt a már előbb ismertetett eljárást követi Herczeg, amely szerint néhány biztos lelki támpont megadása által állítja össze a lelki élet vázát, úgy azonban, hogy az olvasó képzelete könnyen kitölti a köztük levő űrt, addig a meseszövevényben leleményét a matematikus műveletéhez lehet hasonlítani, aki ismert mennyiségekből a bennük rejlő ismeretlen élénk varázsolja. A hatás ezekben a novellákban az ellentétben alapszik. Az ellentét megvilágító ereje azonban nem csupán két szélsőség között levő különbség kifejezésére szolgál, hanem új tényt is igazol, amely az ellentétből szűrődik le.

Néhány más novellájának pedig az előadásában van ritka meglevenítő és színező erő. A *Csak leányban* a régi jó barát meglepődve találkozik Velencében egykori bizalmasával, aki egy feltűnően szép, asszonyias termetű és kacér nővel a karján járja be a lagunák városát. A régi jó barát feleségnek nézi a leányt s annál nagyobb ámulat fogja el, amidőn megtudja, hogy a szép nő barátjának a huga: csak leány. Ebben a két szóban nemesak az ámulattal vegyes megdöbbenést, de a régi jó barát szájának tátyamaradását is kifejezi az író. Magán az aránylag rövid novellán pedig végighúzódik az érzelmeknek színeiben gazdag az a skálája, amely a találkozás kellemes örömetől a kiábrándulás keltette elkedvetlenedésig a flörtre kész lovag lelkében végbement. Ugyancsak a meglevenítő és színező erő által tűnik ki a *Leánykérő* c. novella is, amely egy kocsi-

verseny keretében két fiatal szív egymásratalálását meséli el. A kocsiverseny lázas hevével és gyorsaságával párhuzamosan fejlődik a fiatalok egymás iránt való érdeklődése s a pálma elnyerésével, ébredő szerelmük eljegyzéssé érik. A robovga haladó elbeszélésből kiérzik nemcsak a száguldó paripák ügetése, de a gondolatok cikázása és az egymásra talált szerelmes szívek dobogása is. Látszólag nincs ezekben a novellákban mélyebb lelki élet, de az érzékeltetés és színezés feneketlen lelki mélységekre mutat.

De a főúri körök humoros, eleven rajzán s a reális élet költői érdekű szemléleteinek megelevenítésén kívül a mult is visszhangra talál a jelenben is beszédes tanulságaival Herczeg kobzán. A történelem anyagából különösen azok a részek ihletik, amelyek hatalmas szellemi áramlatoknak, világnézeteknek a harcát, tragikus összeecsattanását mutatják. Első ilyen műve a *Pogányok* (1902) c. történeti regénye, amelyet az Akadémia a Péczely-díjjal koszorúzott s amellyel Herczeg a legkiválóbb magyar történeti regényírók sorába kerül: Jósika, Eötvös, Kemény és Jókai méltó utódja lesz. A mű a nyugateurópai keresztény műveltség és a magyar barbárság tragikus összeütközéséről szól. Beöthy *Az élet kapuja* mélyreható bírálatában mutat rá arra a gondolatra, amelyet Herczeg a történeti anyagba és hőseibe belevisz és amely a *Pogányoktól* kezdve költészetében újra meg újra, szinte jellemzőleg visszatér. „A barbár eszményisége és eszményítése ez a gondolat — úgymond Beöthy —, hűsége, egyenessége, becsületessége, áldozatkészsége, nemzeti érzése, hősisége által.”⁶ Eszméje művészek körében ötlött fel először Herczeg lelkében. „Amíg Feszty a „Magyarok bejövetele”-t festette — úgymond Herczeg *A Nép* 1925. évi húsvéti számában olvasható interju szerint —, szinte éjjel-nappal ez a téma izgatta, másról beszélni sem tudott, mint a magyarság sorsáról, jövőjéről. Környezetét is magával sodorta ebbe az elragadtatásba... Arra... határozottan emlékszem, hogy a *Pogányok* gondolata itt ötlött fel bennem először.”⁷ A Feszty Árpád hatalmas műve már a milléniumi ünnepélyre elkészült, így tehát éveken át hordozta Herczeg lelkében a gondolatot, míg az eszme testet öltött.

⁶ Új Idők. 1920., 5. sz.

⁷ A Nép. 1925. húsvéti számában: Herczeg Ferenc Széchenyi Istvánról drámát ír.

A regény a pogány magyarság egyik sorsdöntő vállalkozását: az 1046-i Vata-lázadást tárja elénk. István király a keresztény vallásra térítette a magyarságot, de egy, a bessenyők közül hozzátalazott töredék, fellázad az új rendszer ellen. A lázadók vezére a bessenyők egykorú nagy vezérének, Thonuzó-bának a fia, Alpár, aki a kereszténységben Márton nevet nyert. Alpár-Márton István király a bakonyi papoknál neveltette s az új hit oly rendíthetetlennek látszó híve lett, hogy Gellért püspök legkedvesebb kanonokjaként kerül idővel Csanád földvárába. Itt nyomasztólag nehezedik lelkére a pusztaszele s a marosmenti, valamint az erdélyi magyarság általános elégedetlensége következtében lelkileg kezd meghasonlani. Seruzád, a bessenyők asszony-ispánja, már nyíltan elpártolt az új hittől. Csanád fegyverrel akarja megtörni, de meghal, mielőtt ütközetre kerülne a sor. A zavaros viszonyok miatt Csanád özvegye, leánya: Zenóbia-Ángyika hazatérése érdekében, aki Konstantinápolyból útban van hazafelé, Gellért püspök segítségét kéri. Gellért Alpár-Mártont bízza meg a leány hazahozatalával, de még azt is megparancsolja neki, hogy vágja le a Seruzád haját és törje össze az üzbégek kőbálványát. Alpár-Márton a hármass feladatot fényesen oldja meg, de beleszeret Zenóbia-Ángyikába, ami végleg megingatja hitében.

Közben az elégedetlenség országszerte egyre nő s midőn András és Levente közeledésének hírére Vata nyíltan fellázad, Alpár-Márton is elpártol az új hittől és a bessenyők élére áll. Ekkor Csanád özvegye a zavaros viszonyok miatt leányával együtt Dunántúlra menekül. Szerelme tárgyát követve, ide vezérli Alpár-Márton is bessenyőit s a német Kunrát védelme alatt az ország határa felé menekülő Zenóbia-Ángyikát foglyul ejti, a sereget pedig tönkrevéri. Alpár-Márton már-már azt hiszi, hogy a lázadók győzelmet arattak, de a székesfehérvári országgyűlésre menet arról értesül, hogy seregének java az újhítek ellen vívott harcban megsemmisült s hogy András herceg, aki királlyá koronáztatta magát, mérte rá a legnagyobb csapást. Alpár-Márton ekkor Zenóbia-Ángyikát a bessenyő berénybe viteti, ő pedig Vataival egyesülve, Leventében bízik, akit magyar királynak szeretnének megtenni. Taksony alá érve azonban tanui Levente temetésének, akivel meghalt a magyarok Öreg Istene. Ekkor kénytelen belátni Alpár-Márton, hogy „a fekete papok jó munkát végeztek. Ha nem is

tudtak új hitet önteni minden szívbe, a régit ki tudták ölni“. Vata visszamegy földet túrni és esikót nevelni, Alpár-Márton pedig a bessenyő berénybe vonul. Itt értesül Zenóbia-Ángyika tűzhaláláról, akire elkeseredett vetélytársa, Seruzád, az orosz-lamosi kolostort rágyújtatta. A megrendítő hír Alpár-Márton teljesen megtöri. Elfogadja Tyrák khánnak, a fekete bessenyők fejedelmének, a görög császár ellen való segélyhívását és lélekben teljesen meghasonulva, alhagyja az országot.

Herczeg a regény keretei közt valóságos tragédiát nyújt. Az alapgondolatra, amelyet úgy a történeti anyagba, mint a hős lelki életébe belevisz, már fenn utaltunk. Két hatalmas világnézetnek a küzdelme pereg le előttünk a műben s ugyanezt látjuk megérezkítve a főhős lelki életében. A hős lelke mélyén más világnézet rabja, mint amit külsőleg képvisel, ez hozzá összeütközésbe önmagával és a fennálló világrénddel s ez az oka erkölcsi megsemmisülésének is. Azt az ingadozást, a lelki életnek azt az ide-oda hullámozását látjuk megelevenedni a műben, amelyen a keresztény vallásra tért magyarok eleintén keresztülmehettek. A hős csak egy azok közül, akik ezen a lelki hullámozáson átestek és akik a küzdelem hevében megsemmisültek. Innen érthetők jellemének ellentmondó vonásai. Alpár-Mártonban ugyanis megvan nemcsak a IX. század tudós szerzetesének hitbuzgósága és pallérozott esze, de a pogány ember féktelen szenvedélye és szabadságvágya is. Ezt a két végletet áthidalja Herczeg, lélektanilag megindokolja, hogy miként lesz a tudós kanonokból pogányvezér. Tetteinek rúgója s egyideig a köré fonódó cselekménynek a hajtóereje az új renddel való elégedetlenség. Míg ennek megérezkítése kapcsán színes és korhű képekben a történelem fonalán haladó események elevenednek meg előttünk, közben egy szubjektív motívum: a szerelem lép fel új hajtóerőként, amelynek kétségtelenül része van a hős katasztrófájában, de nem nélkülözhetetlen tényezője annak. Alpár-Mártonnak Zenóbia-Ángyika nélkül is buknia kellett volna, Herczeg felfogása, történetiszemlélete folytán amúgy is az ő katasztrófája felé bonyolította volna a cselekményt. Benne, általa a pogány magyarság bukik, azok az utolsó ütköző kövek tűnnek el, amelyek, mint a múlt hagyományai, a keletre törő nyugateurópai kultúra útjában állottak.

A főhős alakja mellett különösen két női jellem köti le a

figyelmet. Az egyik Seruzád, „aki haragjában oly fölségesen szép, mint a háborgó tenger, ha mosolyog, ellenállhatatlan és elragadó, mint a tengeren felkelő nap“. Ösztönös indulatainak rabja, legérzékenyebb pontja a szerelem. Ez az imponáló férfi előtt megalázkodóvá teszi, mint a nőtényt a him előtt, de az állat ösztönével ragaszkodóvá is. Megalázkodásában és ragaszkodásában azonban nem határtalan, mert midőn a bálványként szeretett férfi rangjában és női büszkeségében sérti meg, véresesikoltással dobja a gyilkot feléje, amely bár mást sebez halálra, de őt készíti az öngyilkosságra. Jelleme nemcsak eredeti, de mesteri. Szilaj szenvedélyességével, ügyességével és szépségével a regény Brunhildja. — A másik kiválóan sikerült női jellem Zenóbia-Ángyika. Szép, mint a tavasz pompájában hasadó hajnal. Erénye győzedelmesen vetekszik szépségével. Seruzád merő ellentétje. A bizánci kultúra magaslatán áll, lelke a korhoz képest túlfinom s művelt. Bizonyos liúság és naivság nem tagadható meg tőle, ami részben műveltsége fitogtatásában, részben az érte kifolyt férfitér fölött érzett mámorában nyilvánul. Jóllehet nem vonzódik lelkileg hőiséhez, sőt rémült sikoltással ajultan rogyik össze, midőn megtudja, hogy egy barbár ágyasává kell lennie, Alpár-Márton hatalma mégis hatással van reá s talán kegyetlen sorsa előérzetében, mint utolsó szalmaszálba, kapaszkodik bele. Sorsa ártatlan szenvedése miatt megható, jelleme a legszebb, legüdébb leánykarakter, aminőt Herczeg valaha alkotott. Fiatalos hájával, szépségével és szemérmességével az ifjú Kriemhild képmása.

A két „denevérhitű“ szereplő: Kocsobur-Omodé és Lantos Ekese azon kor típikus alakjai. Amaz a hitében ingatag, de urához odaadó hűséggel ragaszkodó szolga megtestesítője, emez pedig félig a kém, félig az áruló cselszövő szerepét vivő, az új hitet kényszerűségből elismerő, de ahol lehet, nyiltan ellene forduló táltosutód.

Mégis legerősebb, legkiválóbb oldala a regénynek a korrajz. Irodalmunknak nincs még egy másik költői alkotása, amely oly híven és jellemzően tükrözné vissza az ezeréves multat, mint Herczegnek ez a regénye. Nemesak az itt-ott ódonszerű stílus, a keresztény és pogány életből vett képek elevenítik meg a kort, hanem a szereplők tettei és gondolkodásmódja is. Látjuk egyfelől az első magyarországi kereszté-

nyek hitbéli fanatizmusát, a papok apostoli munkáját, befolyását az állam életében, az iskolázást, de önkénytelenül lebilincseli a figyelmet másfelől a szabadságvágyában korlátot nem ismerő pogányság tábori élete, hadakozási módja, társas élete, lakomája, a regösök szerepe, az iskolázás és a hitvilág teljesen eredeti és megkapó rajza. Páratlan az a megelevenítő erő, amellyel Herczeg ezt a munkát végzi. A szerzetesek imáinak mormolása éppen úgy a szívünkbe nyilal, mint a teli hold feltűnte után a szentfa felől felhangzó Holdisten dala; Gellért mártír halála éppen úgy megkap, mint Levente temetési szertartása. Míg pl. a lakoma és haremodor leírásában a húnmagyar hagyományokat látszik figyelembe venni, sőt követni az író, addig a pogány hitvilág rajzában teljesen eredeti mitológiát teremt.

A korrajznál nagy haszonnal forgathatta Herczeg az egykorú forrásokat, főként a Szent Gellért nagy legendáját, bár egyes nyomok arra látszanak mutatni, hogy a Ferenc-legenda is előtte lebegett. A mű forrásául tekinthetők — amint ezt a hivatalos kritika kiemeli⁸ — Scheffel *Ekkehardja* s Octav Feuillet *Julia de Trécoeur* c. műve. Főként a hős sorsának rokonvonásai hozzák közeli kapcsolatba *Ekkehard*-ot a *Pogányok*-kal. *Ekkehard* éppen olyan tudós, eszes szerzetes, mint Alpár-Márton; mindkettő előjáróinak a kedvence, mindkettőt a szerelem teszi tönkre s mindkettő a menekülésben talál lelki enyhülést. Octav Feuillet művében pedig a Seruzád öngyilkosságának analógiáját lehet feltalálni. De Herczeg előtt lebegetett Sienkiewicz *Quo vadis*, amely szintén a kereszténységnek a pogányság fölött aratott diadalával végződik s Eötvös *Magyarország 1514-ben* c. regénye, amely szintén egy hatalmas lázadást állít a mese központjába s Csanádné és Zenobia-Angyika menekülése a Telegdi Frusina és Bebek Katalin menekülésére emlékeztet.

Nyomon követte az új magyar irodalom legkiválóbb történeti regényét korunk leghatásosabb történeti drámája, az *Ocskay brigadéros*. (1902) c. négyfelvonásos színmű, amely ugyanazon felfogásból, történetiszemléletből fakad, mint a *Pogányok*. Eszméje az Országos Kaszinó ebédlőjében merült fel Herczeg lelkében, amidőn ott várta az orient-expressz hajnali vonatának indulását. „Rajtam kívül alig volt vendég a

⁸ Akad. Ért. 1904. évf., 551—554. l.

teremben — úgymond Herczeg — és Berkes Béla, aki bandájával éppúgy unatkozott, mint magam, megkérdezte tőlem, hogy nem akarom-e meghallgatni a banda tárogatójának régi kuruc nótáit. Megszólalt a „török síp“ és nekem hirtelen a lelkeembe nyilalt az ősi kuruc fájdalom, a magyar attak mámorító és dühítő képe, a nagyszerű roham, amelyet az utolsó pillanatban mindig elgáncsol a pártoskodás. Még ott a vendéglőben megcsináltam az egész tervet, nagyjában még a jeleneteket is. Eredetileg Bezerédy árulása lett volna a tárgy, de később Ocskayt állítottam a darab középpontjába.⁹ Holló Lajos szerint a mű sértvén Rákóczi emlékét, teljesen alaptalanul Herczegre zúdította a *Magyarország* c. lap hasábjain a hazafiatalanság vádját. A vád nem érdemli meg a beható foglalkozást. A mű ugyanis — mint Rákosi Jenő röviden, de igen találóan jellemezte — „nem egyéb, mint glorifikációja a kurucmozgalom és szabadságharc tüzeiben égett hazaszeretetnek“.¹⁰

A mű a kurucmozgalom kellő közepébe vezet. Ocskayt, a hőst, halálra keresi a császári hadsereg. Míg azonban Königsberg császári vértés kapitány Pyber vikárius szkaesányi kastélyában tudakozódik Ocskay felől, addig „Rákóczi villáma“, a „Tűz fejedelme“ hirtelen rajta üt, elfogja és fel akarja akasztatni. A foglyokat jegyese, Tisza Ilona, kérésére később mégis kegyelemben részesíti, majd három napig tartja lakodalmát Léva várában. Ocskayt még boldogsága közepett is aggasztja egyik legderekkabb főhadnagyának, Taricsnak, a fogsága és a fogolytiszték ellenében ki akarja cseréltetni. Pyber azonban elárulja a tervet s bár a foglyok megszabadulnak, Tarics fogva marad. Ozoróczy és Jávorka azt sejtik, hogy áruló működik. Palócot, Ocskay emberét, rajta kapják, amidőn Pálffyhoz akarja vinni urának Tarics kiváltása végett írt levelét, rabul ejtik és azt hiszik, hogy Ocskay az áruló. „Rákóczi villáma“ értesülvén emberének elfogatásáról, Ozoróczy után ered, de ez a Garam hídját maga után felégetve, egyszerre a fejedelem udvarában termett. Ocskay is ide tart, de hiába vár ifjú nejevel egy óráig a fejedelem előszobájában, Ozoróczy intrikája miatt nem tud Rákóczi elé jutni, mert az „fontos ügyek — állami akták“ miatt „nem fogadhatja“, jóllehet belülről vidám zene hangzik. Rettenetes bosszúra gondolva tér haza s midőn azt a

⁹ Literatura. 1926. évf. jan. szám, 9. l.

¹⁰ Rákosi J.: Ocskay és írója. Magyar Hírlap. 1901. évf., 45. sz.

parancsot kapja, hogy csapatával siessen a Vághoz „fontos ügyek — házi ügyek“ miatt megtagadja urának az engedelmességét. Csak akkor akar kardot kötni, midőn a vész növekszik s „neve úgy kering a csatatér fölött, mint a karvaly“. De már késő. Rákóczi Ozoróczyt tette a brigád élére, aki kardját követeli a lázadónak. Erre Ocskay seregestül a labancokhoz pártol, amiért megkapja a generálisi rangot és az aranyláncot. A labancok között azonban nincsen becsülete, emberei lassanként visszaszállingóznak a kurucokhoz, Jávorka pedig saját feleségével csalja törbe az áruló s lelkileg teljesen meghasonlott brigadérost. Önként megy Újvárra a hóhér pallosa alá. Egykori kurucái levett süveggel és meghajtott zászlóval szomorúan nézik volt kiváló vezérük utolsó útját.

A tárgyat a történelemből vette Herczeg, onnan a szereplők nagyrészét is, a hős jellemét azonban egészen átformálta. A történelem Ocskayja egyike a legvakmerőbb, legvitézebb, de a legkegyetlenebb és a legalávalóbb hadvezéreknek, akik valaha ismertek voltak. A Herczeg Ocskayjában megvannak ugyan ezek a jellemvonalak is, de ő mégis nagyon eszményített alak. Tragikumát a lelkében végbemenő két ellentétes világnézetnek: az idealizmusnak és a barbarizmusnak az összeütközése adja s a cselekvényt lelkének e két ellentétes véglet közt való ide-oda hullámozása képezi. Az Ocskay idealizmusa: lángoló hazaszeretete, fejedelme iránt való megingathatatlan látszó hűsége „barbár fajszeretetében gyökerezik“. Ez az a hatalmas, ösztönös erő lelkében, amely diadal után diadalra sarkalja, amellyel minden képességét szent áldozatként teszi le a haza oltárára. De ez az a leki indíték is, amelynek következtében „nem viselheti az udvari és a diplomáciai formák fékét“, amely „kiengeszteli életének“ rettenetes tévedését és képessé teszi arra, hogy megtérő bűnössé válva, önmaga fölött egy utolsó nagy diadalt arasson: maga vigye „a magyar bírának az áruló Ocskay fejét“. — A történeti anyagnak ez az elmélyítése és az a tény, hogy a gondolat pályája jelen korszakától fogva állandóan foglalkoztatja és megtermékenyíti Herczeg lelkét: a hazafiatlanság vádjával illetett író mély nemzeti érzésének legigazibb bizonyítéka.

Ocskay lelki élete úgy a fejedelemtől való elpártolásnál, mint a belső összeroppanásnál lélektanilag jól megalapozott fokozatokon megy keresztül. Az idealizmus lelki életének

kezdő és végső akkordja. Lelkében ott lappang ez még a bár indulatok fékevesztett dühöngése között is, de a legválságosabb pillanatban úrrá lesz felette a „sértett önérzet“, amellyel mint drámai hajtóerővel izgalomokban igen gazdag lelki élet fejlődik ki. Egy egyén élete zúzódik össze ebben az izgalmas lelki küzdelemben, de az erkölcsi bukás a lélek nemes indítéka következtében még egy utolsó nagy győzelmet eredményez, mert a megtérő bűnös maga megy bírái elé. Ocskay sorsa éppen lelkének nemes indítéka következtében megható és ezért áll előtte megrendülve az, „aki sorsát végig követi“.¹¹ Mellette Tisza Ilona köti le a figyelmet. Ő a mű legrokonszenvesebb alakja, urának jó angyala, akinek szörnyű bűnét megbocsátja és sorsát jóban-rosszban egyaránt megosztja. Együttes fellépésük idilli jelenetet varázsol elénk. Rokonszenves két jellem Tisza Jutka és Ocskay Sándor is. Szívükben az első látásra a szerelem ver tanyát és minden vallomás nélkül is megható módon szeretik egymást. A többiek: a kuruc és a labanc vitézek, mind azon kor jól sikerült alakjai, a hős mellett a mozgalmas idő ékes szószólói, elénk varázslói. Nem csupán az ajkukról el-elröppenő kuruckorbéli szavak, de főként érzésük és gondolkozásuk az, ami a kor lelkét és irányeszméit megszólaltatja. Kár, hogy Rákóczi és Bercsényi közvetlenül nem szerepelnek, mindkettőnek a nagysága csak másokra való hatásában domborodik ki.

Az anyagot Thaly Kálmán történeti munkájából merítette Herczeg.¹² A mű kidolgozásánál azonban előtte lebeghetett Jókai *Szeretve mind a vérpadig* c. regénye, amelyben a kurucok tüneményes, kalandorrá vált hőséneke szerelmét és árulását dolgozza fel a nagy mesemondó. Jókai hatása a műre kétségtelen. Eltekintve több szereplő nevének közös voltától. Ocskayt Jókainál a „sértett büszkeség“, Herczegnél a „sértett önérzet“ készíti az elpártolásra. Ez a lelki rúgó azonban mindkét műben más előzmény után működik. Herczegnél a szolga elfogása és az audiencia elmaradása az ok, Jókainál pedig az, hogy „annyi hőstett után most keresve-keresik az ürügyet, amiért minden koszorúját letéphessék sisakjáról“. Ocskay mindkét műben az intrika áldozata. Herczegnél Pyber

¹¹ Rákosi J.: Ocskay és írója. Magyar Hirlap. 1901. évf., 45. sz.

¹² Thaly K.: Ocskay László, II. Rákóczi Ferenc fejedelem dandárnoka és a felsőmagyarországi hadjáratok 1703—1710.

és Ozoróczy a főinrikusok, Jókainál a tüneményes Ozmonda grófnő, aki majd mint Czinka Panna, majd mint Delianesa, majd mint soror Arminia szerepel s egyúttal Ocskay Briseise. Herczeg Ocskayjának is van Briseise: Dili, de ez nem oly tüneményes, nem oly csábító és szépséges, ez inkább csak ragaszkodó. Közös vonás bennük a jóstehetség és az, hogy mindkettő mindkét Ocskay életében minden nevezetes forduló előtt megjelenik. A Jókai Ocskayja diadalszonjasabb, vérengzőbb a Herczegénél, jobban ráillik a név: „Rákóczi villáma“, s a „Tűz fejedelme“. A Jókai Ocskayja „rettentő álomból“ ébred fel bírái előtt, aki szeretné megölni a tegnapi Ocskay Lászlót, a Herczegé bűnbánó ugyan, de még egy nagy utolsó győzelemre vágyó. — Tisza Ilona egyformán szép, kedves és szerelmes mindkét műben, pedig Istók bátyját Ocskay ölte meg, de „pár-bajban“. Herczegnél Tisza Ilona megbocsátja ezt Ocskaynak, Jókainál azonban még anyja halálba kergetésénél is megbocsát-hatatlanabb bűnnek tartja. Szerelme mindkét műben oly határtalan, hogy az árulást, sőt Jókainál a hitvesi hűség megszegését is megbocsátja. A régi nagy magyar asszonyok mintaképe. — Mindkét írónál csaknem azonos szerepben szerepel Jávorka Ádám, Jókai Marcija, Tisza Gábor inasa, elevenedik meg Herczeg Palócában. — De még sok rokonvonás kiemelésével lehetne igazolni, hogy az anyag költői feldolgozásánál Herczegre hatással volt Jókai regénye. A hatás azonban nem szolgálkú utánzásban nyilvánul. Sok dologban egyezni kell a két műnek, mert mindkét író köti a közös történeti anyag. Az *Ocskay brigadéros* Herczegnek egyik leghazafiasabb, legsikerültebb és teljesen önálló felfogású drámai alkotása.

Shakspere-i hatás nyomaival találkozunk a *Balaton-i rege* (1902) c. regényes vígjátékban, amelyben egy Mátyás király személye köré fonódó, jól sikerült tréfát dolgoz fel Herczeg. A tárgy nem új, mert, mint Keszler József rámutatott,¹³ Sziglieti Ede *Kinizsi Pál* c. vígjátékában ugyanezt már feldolgozta. A mű cselszövényes vígjáték. Mátyás király a komikus hős, aki a szép Benignához titkon szerelmi légyottra akar menni, azonban Sió, a Balaton lakója, megtudja szándékát és pecsétgyűrűjét ellopva, Benignát Kinizsivel esketteti össze a tihanyi apát által. Midőn Mátyás a sötétben megérkezik a találkára, a násznép megéljenzi. A király egy ideig dermedten áll

¹³ Magyar Nemzet. 1902. évf., 51. sz.

meglepődésében, majd a helyzet magaslatára emelkedve, még a tiszteletére rendezett színi előadást is végignézi, amely tulajdonképen az ő felsülését példázza. A rókafejű király ugyanis térdre hull egy lúdfejű urihölgy előtt, aki esőket vetve egy kulcsot ad át neki, de távozásakor hosszú orrot mutat utána. Azután megjelenik egy ökörfejű vitéz, taglejtéssel szerelmet vall a lúdnak s a kettőt összeszeti a bagolyfejű pap. Míg ez történik, megjelenik a róka lámpással és kulccsal. Sió, az értelmi szerző, nem tudja kibogozni a csomót s Mátyást kéri meg erre. A király a helyzet magaslatára emelkedve azt mondja, hogy ő maga is így tervezte. Másnap már mosolyog a történeteken és Somogyba távozik.

A mű meséje leleményes, a komikum tökéletes. Mátyás akar tréfát üzni és belőle üznek tréfát; ő akarja a szép özvegyasszonyt meghódítani és ő hoppon maradván, kedvenc vitéze nyeri el azt; titokban akar a várba bejutni s beléptekor a fél vármegye fogadja és éljenzi; titokban akar a szép özvegygel kellemes órákat eltölteni és a saját szemei láttára játsszák el az allegorikus vígjátékot, amely a szimbólum köpenye alatt az ő kalandját és titkait fecsegi ki. A komikum a helyzetből táplálkozik, amely fölött egy eselszövő személy uralkodik s azt tetszése szerint aknázza ki a hős felsülése érdekében. Ez a eselszövő egy valóban nem létező személy, egy sellő, a Balaton lakója. Ilyeneknek szerepeltetése nem szokatlan jelenség, nem csupán Shakspere-nél találunk rá példát, hanem Vörösmarty *Csongor és Tündéjében*, Petőfi *János vitézében* s ott is szerepük van a cselekmény bonyolításában.

E shakespere-i játék után ismét a való élet ábrázolásához tér vissza Herczeg néhány művében. Az *Andor és Andrásban* (1903) újra az újságíró és pesti zsidóvilág tipikus alakjait és jeleneteit eleveníti meg oly élethűséggel, hogy ha ez a sajátos világ egyszer elpusztulna, műve alapján rekonstruálni lehetne. A mese mindössze sem sok. A mű a Gyurkovics-históriákra emlékeztető tárcaszerű rajzok sorozata, amelyet a két főbb szereplő személye fűz össze. Herczeg zsenialitása az egyes helyzetek kiválóan sikerült rajzában és az ügyesen kidomborított jellemekben nyilvánul. A mű sebző szatíra, amelynek zsidó- és sajtóellenes tendenciát lehet tulajdonítani. A két főbb szereplőt éles felfogáskülönbség választja el s egyik a sovíniszta nemzeti érzés, a másik pedig a kozmopolita világnézet képviselője.

Szembeállítja Herczeg a zsidó élelmességet a magyar élheterlenséggel, a zsidó tolakodást a magyar szerénységgel, a zsidó megalázkodást a magyar önérettel, a zsidó „stréberség“-et a magyar lassú, de becsületes előhaladással, a zsidó gazdagságot a magyar szegénységgel. S míg ezt a különbséget a folyton változó helyzetek rajzában kidomborítja, nemesak mulattat, de közben alkotja meg a legsikerültebb jellemeket, amelyek nem egyéniek, hanem a típus fele hajlanak. Gombos Andor a pesti zsidó-, Kapuváry András az eleinte zsidó kollégájára hallgató, később magát tőle függetlenítő keresztény újságírónak, szilasi Szinger és egész családja a dúsgazdag lipótvárosi zsidó családnak, Koller báró, a zsidó pénzen politikai karriért elérni akaró bukott magyar mágnásnak, dr. Külföldy, a hatalmas reklámmal dolgozó pesti zsidó orvosnak a kiválóan sikerült típusa. A jellemeket aránylag kevés vonással és mégis markánsan rajzolja. Annyira élethűek ezek, hogy ismerőseinket fedezhetjük fel bennük.

Hasonlóan reális életszemlélet terméke a *Kéz kezet mos* (1904) c. vígjáték is. Herczeg lelkét itt a magyar közéletnek az a kinövése ihlette, amelyet ő Magyarország „rákfenéjének“ nevez, közönségesen pedig protekciónak hívnak. Az a benyomásunk a műről, hogy bár benne a kómikus helyzetek felette kacagtatók, a nevetés könnyei azonban csak a felületes néző és olvasó szeméből patakzanak, a mű mögött a Herczeg elkeseredése tombol.

A cselekvény bizonyos csillagászati biztosi állás és némely más előnyt nyújtó megbízatás protekció útján való elnyerése körül forog. A hős: Zentay udvari tanácsos, aki egész nap „kijárást“-okkal van elfoglalva a „közügy érdekében“, de aki a csillagászati biztosi állásra az arra legalkalmasabb Szergiusz Jánost találja legkevésbé alkalmasnak, mert ezt csak világszerte elismert tudománya protegálja. Sokkal alkalmasabb erre a kitűnő bosztontáncos és elsőrendű reprezentáns Faragó Zoltán, továbbá Eberle báró, aki „katona, a rendszeret a vérében van és reprezentálni nagyon jól tud“, valamint Sólyom Sándor, aki mint „jogászember hamar beledolgozza magát minden szakmába s ez inkább reprezentatív állás“. Zentay vállalja a kijáráásokat, azonban mivel a tudományok és művészetek miniszteri széke jelenleg üres, csak a miniszter kinevezése után léphet akcióba. Közben az a hír terjed el, hogy a

helyszínén: Balatonfüreden időző Tatár nevű képviselő a kiszemelt kultuszminister, aki üres lélek, felül a hiób hírnek s ünnepeletti magát. Elfogadja Zentay előterjesztéseit s miután a homályos származású Sólyom Sándort Ignác Szalvátor főherceg protegálja (azt hiszik róla, hogy Sólyom az ő törvénytelen fia) s miután így két csillagászati biztosi állás nem elég, „egy főbiztosi hivatal szervezését“ látja szükségesnek a nagy tudós rideg mellőzésével. A holdkóros álmokat Berkenyey képviselőnek, az igazi kiszemelt miniszternek hirtelen elutazása oszlatja el, aki eljegyzí Zentay hugát, Annát, de aki miniszteri kinevezéséről még jegyesének sem szól, hogy ki ne tudódjék. Berkenyey már Pest felé utazik, amidőn a fürdő közönsége a friss pesti lapokból megtudja a valót. A protekciót hajszolók hoppon maradnak, mert tudják Berkenyeyről, hogy ő minden protekciónak ellensége. Legjobban felsül azonban a hős, Zentay, aki nemcsak a protekciós kijárások hasznától esik el, de kénytelen nem csupán elvben, hanem valóban is demokratává lenni s leányát, Mariette-t, az egyszerű cipész fiának. Sólyom Sándornak adni, mert ő azt szereti.

A mű igen sikerült alkotás. Motivumai teljesen újak. Herczeg itt mint országgyűlési képviselő tart szemlét országos dolgok felett s eleven, hű képekben azokat a visszaéléseket tárja elének, amelyeket éles szeme az országos ügyek elintézésében észrevesz. Az alakok és a helyzetek kiszínezésében kétségtelenül túloz, a mű azonban nem paszkill, nem is karikatura, hanem igen találó szatirikus korkép, amelynek megalkotásánál valószínűen a használniakarás volt a cél. A protekciós rendszer kinövéséi igen sikerült képekben tárulnak elének. Mindegyik kép középpontjában a társadalom különböző rétegének helyes érzékkel kiválasztott egy-egy tipikus képviselője áll, akik lelki ürességük ellenére való előretörtetések által maró szatiraként hatnak és mintegy hirdetik a protekció páratlan hatalmát. Különösen a szájhős, egyébként üresfejű képviselőt, a doktori diplomájával mindenre egyaránt képesített jogászt, a születése révén minden állásra egyaránt alkalmas mágnást s a magas intelligenciája ellenére teljesen élhetetlen tudóst rajzolja a mű kitűnően. Tendenciája már kevert. Nemesak a protekciót gúnyolja, hanem a modern demokratizmust, a jelszavas politikát is. A komikumot a helyzet szolgáltatja s ez, tekintettel a mulatságos helyzetek nagy számára, meglehetősen erővel buzog. A cselek-

vény egységes, minden szála a főhős körül összpontosul s a részek is szervesen kapcsolódnak egymásba. Talán a belső elrendezés kifogásolható: a mesteri expositio nem folytatódik. A mű részint alaptendenciájával, részint demokratikus vonatkozásával Eötvös *Éljen az egyenlőség* c. művével hozható kapcsolatba: egyik a szabadelvűségnek, a másik a protekciónak maró szatirája. Átvételről azonban szó sem lehet. A *Kéz kezet mos* Herczegnek egyik legönállóbb s a való életet leghívebben visszatükröző alkotása.

A társadalmi és a politikai élet reális ábrázolása után ismét a multhoz tér vissza — de a jelen időkre vonatkozó tendenciával — a *Bizánc* (1904) c. színművében, amely nemcsak Herczegnek, de egész újabb drámairodalmunknak legklasszikusabb értékű alkotása. „Ezt a darabot — úgymond Herczeg — a parlamenti obstrukció hatása alatt, az általános politikai és társadalmi bomlástól rettegve írtam. Eredetileg *Mohács előtt* volt a címe, a színhelye Magyarország volt. Írás közben azonban annyi keserűség szivárgott a tollamból, annyi politikai aktualitás keveredett bele a történelmi miliőbe, hogy megjedtem a saját munkámtól, eltéptem a kéziratot és Bizáncba helyeztem át a drámámat.“¹⁴ Eszme küzd a műben eszme ellen: a materializmus az idealizmus ellen s bár az ez utóbbit képviselő hős testihalált hal, az általa képviselt eszme azonban győz és megrázó képekben hirdeti a mű alapeszméjét képező örök igazságot és a belőle levonható tanulságot: „Minden nemzet akkor hal meg, ha megásta a maga sírját... és amely nép nem okul Bizánc szörnyű példáján, az megérett a pusztulásra.“

Az ellentétes eszmék elkeseredett harcát a mult egyik legmegrázóbb világégésének, a bizánci császárság összeomlásának napjára: 1453 május 29-re helyezi Herczeg. A hős Konstantin, Bizánc utolsó császára, „aki — saját szavai szerint — addig élt, míg vak volt, amint egy napon megnyílt a szeme: megölte az undorodás“. A sokszoros török túlerő által körülzárt Bizáncot csak ő maga és genuai zsoldosai védik, mert elkorcsosodott népe elpártolt tőle és titkon a hódító Mohamed célját segíti elő. Giovanni, a zsoldosok kapitánya, sivár meztelenséggel tárja fel előtte a kilátástalan jövőt s minden baj főforrásául a nép romlottságát jelöli meg. Konstantin azonban úgy hiszi, hogy Giovanni az ő népét félreismeri, neki az a meggyőződése, hogy

¹⁴ Literatura. 1926. jan. szám, 10. l.

ha jön a vég, meg fogja az mutatni, hogy Hellász méltó utódja. De midőn a török a vár feladása árán szabad elvonulást ajánl s ennek megtárgyalása végett Konstantin tanácsba hívja Bizánc népét, megdöbbenve látja beteljesedni az egyik török követnek, az agg Kalilnak a jóslatát: „Egy sajka ring a Márványtengeren, az elég nagy neked és minden hívednek, tiszteltreméltó Konstantin.“ Hermán és zsoldosain kívül nincs híve, nincs senki, aki az északon megalapítani szándékolt új hazába kövesse. Konstantinra kijózanítólag hat a nyílt árulás s miután belátja, hogy Mohamed az ő becsületére vágyik, mert „a gőgje nem tud belenyugodni abba, hogy birodalmának jövőendő fővárosa egy császári vértanu dicsőségére emlékeztesse a világot“, méltó választ ad a török ajánlatra: a szultán öcesét lefejezteti, az agg Kalilt pedig kikorbácsoltatja a várból. Hasztalan próbálta meg a nép fölszabadítása által Bizánc megmen-tését: Dukászt, az első miniszterének megtett demagógot a nép lehurrogta, kiröhögte s hiába áll mellé Korax, a népies író, mert szerinte „a Dukászhoz hasonló tüdő-atléták sohasem fogják lerontani a szultán népszerűségét Bizáncban, erre csak az író toll hatalma képes“ — a nép végleg elfordult tőle és Mohamedet éljenzi. Ekkor látja be, hogy bukása elkerülhetetlen. Miután még Iréne császárné is elhagyta hűtlenül, a halálig hű Hermát emeli maga mellé a trónra és karddal a kezében csinál magának utat a hősök csarnokába. Mohamed szörnyű ágyúzás-sal vezeti be öccse legyilkolása miatt az utolsó ostromot. A papok Mohamed kegyét hajhászva kinyitják Bizánc egyik kapuját, amelyen át a janicsárok behatolnak a várba és rettenetes mézszárlást visznek véghez. Az udvar népe, élén Irénével, méltó fogadtatásban akarja részesíteni Mohamedet, még senki sem tudja a szultán szörnyű parancsát, hogy t. i. legyilkolt öccse miatt élő lénynek nem szabad Bizáncban maradni. De közben Giovanni sebesülve a palotába jut s tőle megtudják a kegyetlen jövőt. Mindenki elveszti lelke egyensúlyát s még a csöcselék is a palotában keres menedéket. Konstantin a harc hevében egy hullahegy tetején elesik, Herma, mint igazi görög nő, ura holtteteme fölött szívenszúrta magát. Konstantin ugyan meghal, de az eszme, amelyért küzdött, bosszuló nemezisként száll alá. Mohamed előtt Bizánc útain ezer szerecsen hóhér halad s ahová ő elérkezik, élő lény tényleg nem marad. Ez az eszme győzelme, ez a meghalt Konstantin bosszúja. Bizánc

koros népe, maga Iréne császárné is, a hóhér pallosa alatt fejezi be életét.

A *Bizáncot* egyesek a legmegrázóbb modern tragédiának tartják s azt rójják fel hibájául, hogy a cselekmény tulajdonképpen már a második felvonással véget ér s a harmadik csak szándékos kitágítása, epilógusa a műnek. Kétségtelen, hogy Konstantinban a tragikus hős sok jellemvonása egyesül, szerintünk azonban a mű ennek ellenére az, aminek maga az író nevezi: színmű, amelynek a harmadik felvonás nem epilógusa, hanem nélkülözhetetlen kiegészítő része. Már fenn utaltunk arra, hogy a műben Herczeg a materializmus és az idealizmus elkeseredett harcát ecseteli. Ez utóbbinak képviselői Konstantin császár, Herma és a génuai zsoldosok, az előbbi a „patkány had”: Iréne, az udvar és Bizánc egész népe. Ez a tendenciózus két táborra oszlás már a mesteri expozícióban nyilvánvaló s a küzdelem a két ellentétes világnézet jegyében már itt megindul. Hajtóerőként a hős nemes idealizmusa, fanatikus hite szerepel, amely fanatikus hitből csak a második felvonás végén ocsúdik fel, amidőn bukása nyilvánvaló. De az idealizmus továbbra is megmarad a cselekvény hajtóerejének, ez az, ami a hőst „császári“ halálra készíti s testi bukása után az eszme győztesévé avatja. A kifejlés tehát nem bukást, hanem az erkölcsi világnézet kielégítő, kiengesztelő győzelmet eredményez; nem tragédia tehát a mű, hanem kiengesztelő megoldással végződő színmű.

A drámai összeütközést és a jellemeket is a két ellentétes világnézet jegyében formálja és fejleszti Herczeg. Egyfelől látjuk az istenfélelemnek, a házaszeretnek, a hűségnek és a katonai becsületnek megható példáit, másfelől pedig mindannak, ami keresztényi világfelfogásunk szerint szép, jó és nemes itt e földön, lábbal tiprását, a léhaságnak, a hiú, az üres csillogásnak, az erkölestelenségnek feneketlen mélységű poklát. Az ellentét már az előkészítő részben nagyon elmélyül. A lélek szorongó félelemmel telik meg s mintegy előre érzi, hogy az ellentétes áramlatok összezapásából olyan vihar támad, amely egyaránt hant alá takar hazát, nemzetet, uralkodót s velük a világtörténelem egyik legnagyobb korszakát. S a megsemmisülésnek ez a szörnyű réme tervszerűen és igazi drámai gyorsasággal közeledik. Néhány kitűnően sikerült korszék mondható jelenettel a régmúltba helyez vissza bennünket az író,

megismerteti velünk annak mozgató erőit, eszméit s aztán amennyire kimélyíti minden jelenet az ellentétes áramlatok közt levő űrt, éppen annyira érleli a kifejlést. Az ellentétes áramlatok összeesapása rettenetes megrázkódást eredményez. Egy világ omlik össze, hogy romjain egy új keletkezzék. A hősnek és maroknyi táborának fanatikus eszményi törekvése és az ellentábor züllöttsége szerencsétlen külső körülmények hozzájárulásával idézi elő ezt az összeesapást. Shakesperei erőt visz bele Herczeg ennek megérzékítésébe. Maga Herczeg a hős nemes idealizmusában él és gondolkozik s a kort a jelen szemüvegén át ítéli és mérlegeli. A hős azonban tulságosan eszményi alak. Már az első felvonás arról győzi meg a figyelmes olvasót, hogy emberi sorsán: a bukáson át krisztusi diadalra: isteni megdicsőülésre van kiszemelve. Konstantin császár eszmények világában élt, eszményekért küzdve és bukva dicsőült meg. A nemes idealizmus, a fanatikus hit jellemének legfőbb vonása, amely a rengeteg csalódás és a tengernyi csapás közepette sem inog meg egy pillanatra sem lelkében. Eleinte gyengének látszik, de amint a csalódás fanatikus, vak hitéből kijózanítja, isteni erejének mutatkozik az eszméért vívott élet-halálküzdelemben. Jelleme erőteljes vonásokkal megfestett, következetes.

A többi jellem által inkább a kort festi Herczeg, mint egyéneket rajzol. Kirívó két alak is van köztük: Herma és Giovanni. Amaz a női hűségnek és üde bájnak, emez a katonás egyenességnek és becsületnek hű megtestesítője. Egyik sem egészen új. Herma Zenóbia-Ángyikára (*Pogányok*) emlékeztető, finoman megrajzolt női karakter, Giovanninak pedig Herczeg számos katona-alakjában lehet feltalálni az őst. A többiek az elkorcsosodott kor tipikus képviselői. Társadalmi helyzetük különböző volta ellenére is teljesen egyívású, romlott erkölcsű, hivalkodó, önző, hazájukat és koronás urukat eláruló alakok, a „patkány“-szervezet méltó tagjai. Közülük is kiválik két, mindenre, még gyilkolásra is kész alak: Iréne császárné és Zenóbia. Mindkettőben a női ragadozót festi Herczeg. Tőrölmetszett és teljesen a jelenben élő, tipikus két demagóg alak Dukász és Korax. Amaz a „tüdőatléták“, emez pedig a nép kegyét háhászó sajtónak, „az író toll hatalmá“-nak, kiválóan sikerült megtestesítője.

Bár a műben a hely, idő és cselekvény egysége érvényesül, mert a cselekvény minden része a bizánci császári palota tróntermében 1453 május 29-én játszódik le, ez a megkötöttség a mű szerkezetében zavart nem okoz. Az exoziccióban mindjárt működni kezd a cselekvény hajtóereje s ettől kezdve fokozatosan emeli és rohanva viszi a cselekvényt a kifejlés felé. Henye, hézagpótló epizód nem zavarja menetét, minden rész alkotóelemként szervesen szövődik bele az egészbe és pilléreként támasztja alá a kifejlést. Amilyen mintaszerű a mű felépítése, éppen olyan erőteljes, művészileg csiszolt a dráma nyelve. Az alkotó művészet minden kelléke fényesen érvényesül a *Bizánc*-ban, ezáltal válik ez a mű az újabb magyar irodalom egyik legértékesebb remekévé.

A *Bizánc* önálló és nagyarányú koncepcióra, de Shakspeare beható tanulmányozására vall. Nem állítjuk, hogy a mű a nagy britt költő bármelyik drámájának a hatása alatt készült, de az a véleményünk, hogy a drámai élet elevensége, az ellentétek kiélezése s a bonyodalom mesteri megoldása a nagy britt költő műveinek beható tanulmányozására vezethető vissza. A mű egyes szereplőinek és részleteinek vannak klaszszikus emlékeztetői. Az övétől galád hitszegéssel elhagyott Kontsantin császár a szintén galád módon elbuktatott Egmont grófot juttatja eszünkbe; közös vonás mindkettőben a fanatikus hit. A Konstantinhoz haláláig hű Herma Clärchen-re emlékeztet, aki Egmonttal szintén együtt akar meghalni; közös vonás mindkettőben a mélységes szerelmen kívül a tántoríthatatlan hűség. A francia forradalomra emlékeztet a műnek az a jelenete, midőn a legnagyobb fejvesztettség idején az utca söpredéke a császári palotát megrohanja és a csócselék a trónt megszenségteleníti. Az egész utolsó felvonás Björnson *Erőnkön felül* c. művének utolsó jelenetét idézi élénk. Olyan motívumok azonban ezek, amelyek a megjelölt helyeken egészen más vonatkozásban fordulnak elő.

A múlt jelenben is beszédes tanulságainak költői ábrázolása után régi kedvenc tárgyához: a magyar nemesi társadalom életének rajzához tér vissza Herczeg *A honszerző* (1904) c. regényében. „Már kezdő korából idéztünk műveket, melyek az egyszerű ábrázolaton túlmenve, erkölcsi állásfoglalást is jelentenek ebben a kérdésben. De legvilágosabb feleletét ebben a regényében adta meg reá. E regény azt hirdeti, hogy a

züllésnek indult társadalmi osztályt csak a munka mentheti meg.”¹⁵

A mű hőse Szitnyay György, egy többszázéves nemési család sarja, aki a házaselet gyönyöreitől csömört kapva, egy női démon, Vivó Edit nevű művésznő hatása alatt elkártyázza minden vagyonát. Míg felesége egy Jordán nevű jogtanár neje lesz, ő vagyona roncsaival Pestre költözködik és démona hatása alatt irodalmi babérokra vágyik. Almai egéből azonban „irodalmi sebesültként“ pottyan le és egy régi barátjának, Bakónak a tanácsára, aki Braziliában jól megszédte magát, Amerikába akar menni. Előbb azonban Abbáziában felkeresi az ott üdülő Vivó Editet s miután itt első kifosztója, egy Balázsovics nevű hamiskártyás, lelketlenül még megmaradt vagyonától is megfosztja, már-már öngyilkos akar lenni, de megemberelvén magát, kazánfűtőnek szerződik Fiumében egy hajóra. A nehéz munka miatt tüdőbeteg lesz s ezért később a vitorlamester tisztét bízzák reá. Mint ilyen ismerkedik meg egy Kupelián nevű szmirnai gubaeskereskedővel, aki osztrák vetélytársának, Mingusznak, letörése végett levelezőként magához szerződte. Szitnyay vagyoni helyzete Szmirnában különösen egy keletafrikai bazárvásár következtében nagyon kedvezően alakul. Kupelián ugyan meglopja, de a kis Zábel segítségével, akihez ő még ennek halála után is oly megható módon ragaszkodik, visszaszerzi pénzét és az osztrák Mingusz szolgálatába lép át. Tizenhat évvel hazájából történt elköltözése után levelet kap Budapestről immár nagyoeska leányától, akivel folytatott levelezésből értesül felesége második házasságának tragikus kimeneteléről és nyomasztó helyzetükről. Jordán jogtanár ugyanis, bár államtitkár lett, félév múlva megőrült, egykori gazdag apósa pedig, gyermekeit kitagadva, egy rosszhírű művésznőt vett el. Midőn megtudja, hogy leánya egy Kemény Béla nevű, bizonytalan foglalkozású egyénbe szerelmes, hazajön, régi birtokát az öreg Weisz bácsi eladósodott fiától, sőt még az általa alapított bőrgyárat is megvásárolja s Kemény Bélát egy pesti gyárban szakembernek kiképezve, a gyár élére állítja. A meghalt kis Zábel hamvait Szitnyára szállíttatja és az ősi családi sírbolt mellett temetteti el. Így lett Szitnyayból talpig ember.

A meseanyag nem új. Hasonlóval már találkoztunk Her-

¹⁵ Horváth János: Herczeg Ferenc. Irodalomtörténeti Füzetek. 1. sz., 9. l.

czeg előbbi műveiben, pl. *A lép virágában* is. Itt hasonló motívumokat használ Herczeg, de a jelen mű hőseit nem a börtön, hanem „saját jobb ösztönei vezetik rá”¹⁶ arra, hogy „csak a munka mentheti meg”.¹⁷ Ezt az alapgondolatot a mese által szépen kifejti és a hős átváltozását lélektanilag is megalapozza az író. Szitnyay egész tönkremenetelig csenevész, életképtelen, akarat nélkül való organizmus. Az még hagyján, hogy a kártyaadóság rendezése miatt eladja az ősi birtokot, erre úgy a kékvér, mint a becsület egyaránt kötelezi, de elhiszi démona szavára, hogy ő zseniális író s midőn ez a hite is kámforként oszlik el, mámorossá teszi a gondolat, hogy majd Amerika exotikus klímája alatt megtalálja önmagát és megéri az életet. Akarat csak akkor plántálódik át lelkébe, amidőn mindenét elveszti és lemállik róla ruhája, neve, multja, modora, fölveti méltósága. A szénhordás nemcsak tenyerét kérgesíti, de akaraterejét is edzi, tudatossá teszi munkáját, édes gyümölcsökké annak keserves verejtékét. Most már van akarata nemcsak démona, de az élet ezer megpróbáltatásával szemben. Sorsa majdnem a tragikus hősé, de lelki erejének végső megfeszítésével megtérő regényhőssé válik.

A mű szerkezetileg erős. A cselekmény szálai mind a főhős körül csoportosulnak. A részek nemcsak szervesen kapcsolódnak egymásba, de érlelik és alátámasztják a kifejlést. Van következetlenség is a műben. Szitnyaynak tizenhat évig „rokonaival és hajdani barátaival nem volt semmiféle összeköttetése” s leánya mégis anyjától tudja meg az apja címét, attól, aki Szitnyayval szemben még visszatérése után is a legridegebb s vele semmiféle összeköttetést nem tart fenn. A mű finom romantikáját a kis Zábel esete a szentimentalizmusba viszi át. Ennek a rokonszenves teremtésnek a hulláját Szitnyay Magyarországra hozza és ősei sírboltja mellett temetteti el. A szeretetteljes ragaszkodásnak e megható példáját inkább a szentimentalizmus, mint a romantika légköre kedveli.

Az *Elbeszélések* (1904) tárcanovellái hangban és tartalmában éppen olyan változatos alkotások, mint Herczeg előző novellás kötetei. Újdonság csak annyiban tárul elénk ezekből a novellákból, hogy bennük nemcsak az előkelő civil és katonai körök alakjai elevenednek meg, hanem az író által jól ismert

¹⁶—¹⁷Horváth János: Herczeg Ferenc. Irodalomtörténeti Füzetek. 1. sz., 9. l.

délvidéki sváb és szláv népélet is. Mindegyik novellában van valami érdekes, lebilincselő. Elbeszéléseinek ezt a varázst az által éri el Herczeg, hogy az életet bennük is olyannak festi, mint amilyen a valóságban. A kritikus magaslatáról, fölényével szemléli az életet, figyeli az embereket. Alanyisága csak ott lép előtérbe, ahol a gyengék sorsát festi a hatalmassal szemben. Pártállást azonban ekkor sem foglal el, csak hangjából érzik ki a rezignáltság, a mélabús szánalom, amit az élet küzdelmében bukó embertárs sorsa lelkéből kivált s az általános emberszeretet elvénél fogva megérdemel. Humora és szatírája is tárgyilagos világszemléletből fakad és érthető. Légváratok építő, hiú ürességek szolgálatában álló embereket pórul járat. sorsuk felett hangosan felkacag, de nem öli, nem fojtogatja a maró gúny fegyverével őket, csak kijózanítja.

Élökké, mozgókká jellemző művészete által teszi Herczeg szereplőit. A tárcanovella szűk keretei között nem írhatja le az elbeszélő terjengőségével a szereplők külsejét és belsejét, nem is végezteshet velük részletes leírást kívánó tetteket, hanem úgy a belső, mint a külső visszatükrözésénél csak a legkirívóbb jellemvonásokkal ismerteti meg, csak a legfeltűnőbb helyzetekbe világít be, de aztán a nap vakító fényével derít világosságot a megelevenedő emberre. S amilyen művész a jellemzésben, éppen olyan leleményes a meseszövében és kifogástalan a szerkesztésben. Olykor in medias res ragad s az előzményeket később, alkalmas helyen szövi be, máskor egészen vékony szálat ragad meg s ezt forgatva, bonyolítja a mesét. Szerkesztő művészete a műkertész dédelgetve ápolt melegházi virágának fejlődéséhez hasonlítható, amely szemünk láttára ereszti bimbóit, fakasztja szirmait, árasztja el a levegőt kellemes illattal és feltűnést kelt bájos külsejével. Herczeg novelláinak szíromlevelei is egy központból indulnak ki, arányosan fejlődnek. Mindegyikben szigorú egység uralkodik s bár valamennyiben sok történik, a cselekmény mégis a robogó vonat gyorsaságával halad a kifejlés felé.

S mielőtt lezárnánk Herczeg írói pályájának ebbe a korszakba eső részét, még egy remek útleírással és egy kötet novellával kell megismerkednünk. Az előbbi címe *Szelek szárnyán* (1905), amely Herczeget nemcsak kitűnő megfigyelőnek és behatásokra felette fogékony léleknek, de a természet megihitt, bizalmas barátjának is mutatja. Lelke itt mintha Petőfié-

vel találkozának és ölelkeznek. Ami Petőfinek az Alföld óriási rónasága, ugyanaz Herczegnek a tenger végtelen síksága! Amint Petőfi élete szép napjának nevezi a természet kebelén eltöltött időt, úgy Herczeg is vágyik „ki a tengerre, ahol nincs nyomda, nincs telefon, nincs posta és színház“. Petőfi azért szerette az Alföldet, mert az előtte a szabadság szimbóluma volt, viszont Herczeg is mindig mámoros volt tengeri bolyongása közben a „szabadság gondolatától“.

Látása is rokon a Petőfiével. A tenger óriási nyitott könyvéből nagyon sok szépet olvas ki. „Aki gőzhajón járja a tengert, az nem talál ott egyebet, mint vizet és megint csak vizet, valamint a gyorsvonat utasa is csak egyforma szántókat lát az Alföldön. Aki azonban kocsin kalandozza be az országot és vitorlásan a tengert, az nyüzsgő életet, mozgást, ezer képet és szépséget lát mindenütt.“ A parttól húsz mérföldnyire lebegő pillangó az elveszett élet tragikumával hat reá. Az árbóca körül kecses ívben tovasuhanó halászmadár a művészi tökéletesség fogalmával ajándékozza meg. A fekete éjben a parti házak ablakának derengő fénye ifjúkori emlékek erejével markol a szívébe. A vitorlás fölött mosolygó olimpuszi közömbösség megnyugtatja, felemeli és megtisztítja lelkét. Az örökké zúgó nagy szimfónia hatása alatt megváltoznak fogalmai az élet értékeiről: fontosnak és fájdalmasnak látszó dolgokon mosolyogni tud, kis dolgok pedig megnőnek előtte.

Ilyen látással, behatásokra ilyen fogékony lélekkel járja be Herczeg a „szirénabúgástól hangos kikötőket“, látogatja meg „az Adria ósdi városait és düledező kastélyait“, köt ki „elátkozott sziklaöblökben és áldott pálmás szigeteken“. Érdeklí és feljegyzi mindazt, amit a tenger tarka, nyüzsgő élete nyújt. Hangja nem csupán a békóitól megszabadult rab szabadságmámorának, hanem olykor a pajzán humornak, gyakran a tárgyilagos megfigyelőnek, nem ritkán a hazafias elérzékenyülésnek, a merengő honfíui bánatnak a hangja. S ez nem is csoda! A Fiumétól Cattaróig tartó vitorlás út a ködbe veszett vagy talán egészen elfelejtett magyar dicsőségről regél neki, arról a régen letűnt szép időről, amidőn még magyar zászló lengett Zara, Szebenico, Spalato s Raguza ormain: a soha vissza nem térő dicső Árpádkorrról! Magyar lelke szűrőszitája nem engedi átömleni a vitorlás út ilyen emlékeit az emberi feledés isteni végtelenségébe, buzogányütésekkel szögezi azokat le útinapló-

jába, hogy általa hasson, emlékeztessen, s majdnem politizálásba átesapva, tette, cselekedetre buzdítson! Érzékeny lelke mindenre rezonál s a lelkébe felszított élmény visszaadásánál nem pusztán leírást nyújt, hanem beleviszi az élménykeltette hangulatot is: hol a majdnem ódaszerű lelkesedést, hol az elégikus bcrongást, hol a tárgyilagos szemlélő higgadt, józan nyugalmát. A mélyen és melegen érző Herczeg állandóan előtérben van a műben. A *Szelek szárnyán* igen sok helye nem egyéb, mint hol leplezetten, hol leplezetlenül kifejezett érzelmi líra. A mű nem egyszerre készülhetett s naplószerű feljegyzések képezheték alapját. Innen érthető a benyomások könnyed, nagyon is az alkalomhoz tapadó, üde előadása.

S a novellás kötet címe, amelyre előbb utaltunk, *Böske, Erzsi, Erzsébet* (1905.) Az itt közölt elbeszélések tárgyát legnagyobb részben szintén a főúri és katonai életből meríti Herczeg, de éppen tárgy tekintetében van bennük újdonság is. Riedl szerint Herczeg az élet kérlelhetetlen megfigyelője s műveiben azoknak az eszméknek a szószólója, amelyek a kort leginkább foglalkoztatják. Az újabb kor legféltebb kincse a gyermek s innen érthető, ha a közfigyelem mindinkább feléje s azon dolgok felé fordul, amelyekről léte és fejlődése függ. Így kerül a gyermek és világa Herczeg novelláiba. Sajnos, ez a világ nem is olyan szép, mint aminőnek az ember képzelné, hanem olyan furcsa, sok tekintetben aggodalmat keltő, mint a mai gyermek az ő koraérettségével, fékezhetetlen természetével, vad indultaival, korlátot és felsőbbbséget ismerni nem akaró szenvedélyességével. Herczeg ezekben a novellákban is megmarad a való élet festőjének, pedig egyikben-másikban elérne egy kis eszményítés. *A Jankó jó útra tér* c. novellának pl. erkölcsileg éppen nem épületes tendenciája van, mert Jankó hősi tette hazugságon alapszik. *A bátor ember* sem nagyon épületes gyermeki „huncutságok“-ról szól — kevés valószínűséggel. *A Lóri nénit férjhez adjuk* kis hősenek verekedése és „koplalása“ igen vonzó példa a hasonló korúak és hajlamúak számára. Sokkal kedvesebb és naivabb képet nyújt a gyermek világából a *Mai gyerekek* meséje, amely ártatlansága mellett nemesebb érzések és gondolatok felkeltésére is alkalmas, valamint a *Karácsonyi levelek* jóízű humora, amely nemcsak kacajra fakasztja a gyermeket, de meg is nyugtatja, mert „karácsony után már úgy sem hisznek a Jézuskában.“

A gyermekekkel kapcsolatban vonul be Herczeg novelláiba az iskola és a tanár. Úgy az intézmény, mint vezetői magasztos eszmék világában élnek s éppen eszményiségük folytán igen nagy eltérést mutatnak más intézmény és társadalmi réteg általánosan reálisnak nevezett világfelfogásától, így leginkább látszanak különönek, mulatságosnak s gúnyolhatónak. S a tanár és az iskola ilyen mezben és tényezőként vonul be Herczeg novelláiba. Itt azonban már „szebbit s nagyít“ a való rovására, mert a *Bandi megbukott* Bénicska tanár ura s *A kék folt* meséje igazán csak elképzelhető, de a valóságban fel nem található.

Van azonban ezekben a novellákban valami megkapó, igazán művészi: a naiv, gyermekes hang és észjárás mesteri utánzása. Az elbeszélést egy-egy gyermek szájába adja Herczeg s mígez a maga érdekes modorában mondja el mondanivalóit, gondoskodik arról is, hogy itt is, ott is majd egy „kis öreg“-re valló jóváhagyással, majd valami talpraesett naiv megjegyzéssel, vagy ötlettel adja meg elbeszélésének azt a naiv mázt és bájt, amely a mai gyermek előadásának tulajdona, s amely hol bámulatot, hol kacajt vált ki belőlünk. Herczeg a gyermek álarca alatt is megmarad mesteri elbeszélőnek. Főszájátsága itt is a rövidség és a kifejező erő.

A kötet zömét megszokott tárgyú novellák képezik. Hol a mágnásvilág, hol a katonaság, hol a művészet tükröződik az elbeszélésekből vissza. Az *Ulászló király pajzsa* a mágnás könnyelmű jó szívet példázza; *A svadron apja* a közös hadsereg élétére és szellemére nagyon jellemző; *A sárga boa vagy az isteni Lia* az egykori szobaleány művészi pályáját festi; a *Husztli báró úr úti kalandjának* történeti magva van; a *Kleopatra királynő lovagja* komikusan igazolja, hogy mily bolond az élet; a *Gyurinak igaza volt* a feleséggel való „célirányos“ bánásmód élvezetes leírása. A *Bekvártélyozás* tulajdonképen nem is elbeszélés, hanem monológ, amelyben szembetűnő az előadás elevensége és a mesének drámai fordulatokban való bősége. A *Böske, Erzsi, Erzsébet*, a *Miss Daisy*, az *Akinek szerencséje van* s a *Jónás kalandja* c. novellákban a női lelket festi Herczeg teljesen egyéni felfogáson alapuló megvilágításban. Hol finomabb, hol élesebb körvonalakban a női ragadozó tűnik fel bennük, s valamennyit Éva hercegnő előfutárjának tekinthetjük. Míg a *Böske, Erzsi, Erzsébet* egyéni élményből táplálkozik, addig a *Miss Daisy* és az *Akinek szerencséje van* c. novellákban a virtuozitásig megy Herczeg

jellemző művészete, amennyiben mindkettőnek a hőse tulajdonképpen nem is szerepel, jellemük azonban a személyük köré fonódó mese alapján, kellő megvilágításban áll előttünk. Általában Herczeg jellemző- és szerkesztő művészete bámolatra méltó. Amint csak a leglényegesebb vonásokra szorítókozó a jellemzésben, úgy nincsenek túltengések, aránytalanságok a szerkezetben. Amint a jellemzésnél főként arra ügyel, hogy a legfontosabb vonások alkossák az egyént, úgy a szerkesztésnél is arra törekszik, hogy arányos részek képezzenek szervesen összefüggő, kerekded egészt.

*

Herczeg írói pályájának 1896-tól 1905-ig terjedő korszaka nemcsak termékenység és siker, de művészi fejlődés szempontjából is igen fontos, sőt ebben az utóbbi tekintetben éppen döntő fordulatot jelent. A legszembeütőbb jelenség, amely mindjárt ebbe a korszakba eső első művein is észlelhető, életszemléletének elmélyülése. Míg előbb inkább a könnyelmű fiatalember szemével nézte a világot, vizsgálta az embereket és művei pajzán jókedvet lehettek, ezután az érett férfi komolyságával szemléli az életet, hatol be a szív és lélek legrejtettebb zugaiba s művei sokszor zord fenséggel hirdetik az élet megrázó tragikumát. A múltó, röpké benyomások művészi rögzítésének korát felváltja tehát az elmélyedésen alapuló komoly művészi alkotások sorozata. Az életet és jelenségeit ezután nem kívülről nézi, kopizálja, hanem éles, boncoló elméjével behelyezkedve, belső összetételében, mivoltában tárja elénk. Tárgyával szemben elfoglalt diszkrét, tartózkodó álláspontjának merevségéből enged, s ha lirailag nem merül is el anyagába, éles dialektikája és nemesen érző szíve-lelke mégis felismerhető egy-egy szereplőjének árca alatt. Ezzel a nemesen érző szívvel és lélekkel, ezzel a mély, elemző elmével veszi boncolás alá a reális élet jelenségeit, vizsgálja azokat a kérdéseket, amelyek az egyest és a közt egyaránt foglalkoztatják, amelyekre oly sok ember felelet keres. Többször az élet igen reális, felette kényes kérdései merülnek fel előtte, de lelkének nemes idealizmusa mindig megóvjá a naturalista irány szennyes szélsőségeitől s minden ilyen nemű alkotása a jó erkölcs diadalát példázza. Általában Herczeg nemes idealizmusa valósággal kirívó az élet reális jelenségeivel szemben s egyik legnagyobb érdeme marad, hogy a szélsőséges naturalista irány tobzódása közepett, meg tudta tartani a magyar olvasóközön-

séget egy, élethűségében pártját ritkító, nemesebb értelemben vett naturálizmus talaján.

Ugyanezzel a nemes ideálizmussal fogja fel és tárja elénk Herczeg a dzsentri-világ válságát, amely társadalmi rétegnek az élete pályája elejétől fogva foglalkoztatja. Előbb mulat, hangosan felkacag ennek az osztálynak a bohóságain, később maró gúnnyal mutat rá hanyatlására, itt pedig éles szemével azt veszi észre, hogy ennek az osztálynak a válsága nemzeti válság s a lelket nemesítő munkában jelöli meg a válságból kivezető, egyetlen képzelhető és helyes utat. Bizonyos fájó, szánalommal vegyes keserűség csendül meg kobzán, amidőn ennek a nagy multú osztálynak a sorsát szemléli, mert

„Fájhat, ha dőlnek a bérc ősi fái,
Ha pusztulnak s enyésznek a nagyok,
Lehetne tán sokat szemökre hányni,
Ha fényes tettök is nem volna sok!
Kevéssel volt bűnöknel több erényök,
Mely az apákról a flakra szállt;
De annyiszor, ez a kevés — ha vész jött —
Nem engedé elveszni a hazát!”

(Tomba: Sirboltban.)

Élményforrása is bővül. Míg előbb műzsája csak a jelen szemléletéből táplálkozott, most feltárul előtte a mult gazdag romantikájával, a jelenben is beszédes és érvényes tanulságaival. Történeti tárgyú művei komoly tanulmányon alapuló és nagy elmélyedésre valló alkotások. Rendszerint a nemzeti mult eleve-
nedik meg bennük, ihletet mindig a jelen objektív szemlélete szolgáltat hozzájuk, „de általános érdeket nyernek az író szemléletétől, mely korok, népek, civilizációk, világnézetek összeütközéseit, válságát, sorsát ragadja ki a mult nagy anyagából!”¹⁸ Hősei a legszentebb nemzeti erényeknek: a faji hűségnek, szabadságszeretetnek, hősiségnek, becsületességnek, s a legvadabb indulatoknak: a felsőséget túrni és elismerni nem akaró féktelenségnek, szabadságvágyanak a képviselői. Éppen ezeknek az eszményi és barbár vonásoknak az összeférhetetlensége adja lélektani magyarázatát az általuk képviselt korok, népek, civilizációk, világnézetek összeütközéseinek, válságos sorsfordulásainak. A történeti anyagba és hősökbe átplántált ezen mély s fajunk pszihéjét érintő gondolat teszi Herczeg történeti tárgyú műveit izig-vérig magyarrá, igazán értékessé. Az irodalomtörténet hosszú idő mulva sem fog napirendre térni fölöttük s a tör-

¹⁸ Horváth János: Herczeg Ferenc. Irodalomtörténeti Füzetek. 1. sz., 12. l.

téneti regény fejlődésében Jósika, Kemény, Eötvös és Jókai, a történeti dráma terén pedig Katona és Szigligeti méltó utódjának fogja tartani irónkat.

Az újabb kor süllyedő erkölce és gazdasági viszonyainak sajátos alakulása a reális életnek egy egészen új jelenségét is tárja Herczeg élesen figyelő szeme elé: a nőt, ennek a férfihoz való viszonyát, de egész világát. Volt alkalmunk látni, hogy milyen éles elemző elmével veszi boncolás alá a női lelket, hogy nemes ideáлизmusával és erkölcsi felfogásával mint szolgálat igazságot az ártatlanul vagy tapasztalatlanság következtében szerencsétlen helyzetbe kerülő nőknek. Azt is láttuk, hogy mint termel képzelete az élet ezer megpróbáltatásával sikeresen küzdő, szinte férfiasan elszánt női jellemeket, de nem hallgathatjuk el, hogy ugyanekkor élesen figyelő szeme előtt feltűnik a nő torzalakja, mely nem javára, hanem kárára törekszik a férfinak: a női ragadozó, amely mind démonibbá válik előtte s végső fokon Éva hercegnővé és Tillává érik. A nőnek ez a torzalakja először ebben a korszakban tűnik fel Herczeg műveiben, s átmenetet képez a következőkhöz, amelyben majdnem uralkodó női típus lesz.

Az anyag művészi feldolgozásában is nagyon szembezőkő fejlődés mutatkozik. Előző műveinek anyagát nem annyira átélte, mint inkább az életből elleste. Most akár a jelenből merít, akár a múltba száll vissza, az anyag minden részét az énjébe szívja föl s végtelen érzékeny lelke szűrőszitáján megtisztítva és megnemesítve adja vissza. Ennek tulajdonítható az, hogy miután most már mindent átél, lelkében mindent a magáévá tesz, a lelki élet ecsetelésével, a lélektani indokolással sem marad adós. Most már mindegy neki a szerelmes szív örvénye vagy a szenvedélyek, az indulatok tomboló viharában küzködő lélek feneketlen mélysége, egyforma könnyedséggel férközik oda. Lelki indítékokat találóan kapcsol, lelki rúgókat mesteri kezekkel hoz működésbe és páratlan megelevenítő, színező és jellemző erővel vetít ki mindent vásznára, ami által nemesak hat, de sokszor valósággal kápráztat. Az ihlet pillanatában felbukkanó anyag nem kaotikus tömeg előtte, már belsőleg uralja és biztos kezekkel rendezi részeit s mint tudatosan alkotó művész nagyon tisztában van azzal, hogy az egyes elemeknek hova kell kerülniök. Ennek a feltétlen tudatos műalkotásnak tulajdonítható, hogy az anyag már a technikai kivétel előtt nagyon szilárd vázat nyer Herczeg

mesteri kezei között s hogy a külső szerkezet a részek aránya és szerves összefüggése következtében megingathatatlan szilárd. Általában azzal zárhatjuk összefoglalásunkat, hogy Herczeg 1896—1905 között ért igazi nagy alkotó művésszé. Amilyen sokat tanult, éppen olyan sokat fejlett. Művei a világirodalom jeles alkotásaival mutatnak eszmei kapcsolatot s míg ő így világirodalmi magaslatra emelkedett, idegen nyelvekre lefordított művei a világirodalom tényezőivé váltak.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Karikaturák Széchenyiről 1843-ban.

A *Kelet népe* után Széchenyi egy új könyvvel, a *Garattal* akarta Kossuth modorát megtámadni. Hosszú küzdelem után e művét mégsem adta ki. A Pesti Hirlapnak és pártjának a nemzetiségi kérdésben való állásfoglalása azonban csakhamar arra bírta Széchenyit, hogy újból sikra lépjen Kossuth és követői ellen. Ezt tette 1842 november 27-i akadémiai beszédében, amelyet viszont Kossuth és követői támadtak a *Pesti Hirlapban*. Erre Széchenyi elhatározta, hogy ő is hirlapban, Helmecey *Jelenkorában* veszi fel a további harcot. A harc meg is indult és mindkét részről nagy hevességgel folyt 1843-ban és 1844-ben.

Érdekosen világítják meg a harc kezdetét, színességét az 1843 elején közkézen forgó karikaturák, amelyeket Sedlnitzky rendőrminiszternek a be-szűgő jelentések (gr. Majláth János) alapján készült és az Országos Levél-tárban fennmaradt összefoglalásai őriztek meg számunkra.

Egy rajzon Széchenyi mint harcias elefánt ormányával csipkével díszíti fel a *Pesti Hirlapot* ez aláírással: „Ez a nagy állat milyen csodálatraméltó kicsinyben“.

Egy másikon Helmecey és Landerer sakkozik. Helmecey a toronnyal (Széchenyi) lép és ezt monda: „Ez 1000 előfizetőt jelent!“ (T. i. ennyivel gyarapítja fellépésével a *Jelenkor* előfizetőinek számát.) Landerer viszont, aki a futárral (Kossuth) előnyben van, a lóval (Eötvös, aki könyvvel lépett föl Széchenyi ellen és Kossuth mellett) mozog és ezt mondja: „500-zal több!“ (T. i. a *Pesti Hirlap* előfizetőinek száma.)

Egy másik rajz a *Pesti Hirlapot* és a *Világot* szélmalomnak ábrázolja, amelyek ellen Széchenyi mint Don Quijote harcol.

Egy újabb lapon Kossuth és Helmecey fáraót játszik. Kossuth előtt e szám van: 4200 (t. i. lapja előfizetőinek száma), Helmecey előtt pedig 700. Helmecey ezt kiáltja: „va banque!“ és Széchenyit teszi fel az egyik kártyára; Kossuth meg Eötvöst és fedett lapként Pulszkyt (mert ez névtelenül írt a *Pesti Hirlapban* Széchenyi ellen).

Egy további rajzon Széchenyi egy szalonban van, a *Világ* mint szegény rokon közeledni akar hozzá, de Széchenyi elkerüli és ezt mondja környezetének: „Csak nagyon távoli rokonok, tulajdonképpen két különböző ágából vagyunk“. (Széchenyi a vitában a konzervatív *Világ* hibáira is kitért.)

Az utolsó rajzon Széchenyi mint Faust van ábrázolva, mögötte pedig Helmecey mint Wagner, Goethe Faustjából e szavakat mondja: „Önell

sétálni Doktor úr tisztesség és nyereség". (Ennek megértéséhez tudni kell, hogy Helmecky lapjában Széchenyi munkatársi szövetségét ily kezdetű levéllel üdvözlö: „Önnel szövetkezni nemcsak nyereség, de tisztesség is“.)

Viszota Gyula.

Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei.

A Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából b. c. Váczy János Kazinczy F. levelezésének huszonegy kötetét (1890—1911.) tette közzé. A 22. pótlékkötet, alólírott szerkesztésében, most van sajtó alatt. Ez magában foglalja a huszonegy kötet megjelenése óta egyes lapokban és folyóiratokban megjelent leveleket (86), továbbá azokat, amelyeket nekem sikerült fölkatatnom (160). A Kazinczy iskolai inspektor-sága idejéből (1786—1791) való hivatalos levelek, amelyeknek egy ívrét alakú kötetét a sárospataki főiskolai könyvtár őrzi, a 23. (második pótlék-) kötetben fognak megjelenni.

A készülő, első pótlékkötet most fölkatatott, eddig kiadatlan 160 levele közül a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában van 70, özv. Kazinczy Arthurné családi levéltárában 45, a Nemzeti Múzeumban 10, gróf Vay Gábor berkeszi levéltárában 12, az Erdélyi Múzeumban 5, Ducsay Dénesnél 3, a Ráday-könyvtárban 2, Debrecenben, Pápán, Miskolcon, Gibárton, Sátor-aljajújhelyben 1—1. E levelek több mint egyharmadrésze ama levelekből áll, amelyeket fogolytársai s azok barátai írtak hozzá. Ezeket már Kazinczy Gábor ki akarta adni. Két másolatban maradtak ránk. Az egyik az Akadémiáé, a másik, Kraynik Ferenc írásával (1834) Ducsay Dénes tulajdona. Az Akadémiáé teljesebb, de a Kraynik-félében van három olyan levél, amely nincs meg amabban.

A levelek egy jórésze, mintegy 30, Kazinczy anyagi ügyeivel (örökösödés, kölcsönök, azok időközönkénti rendezése stb.) foglalkozik. Örökösödési ügyben írott levelei, adataikkal, újabb világosságot vetnek a sokáig húzó-dott ügyre. Leányához, Eugeniához (Kraynik Imréné) írott levelében (1824 febr. 9.) bánatosan panaszoja, hogy verdesi a sors egy nem jó testvér és egy nem jó sógor által, akik őt az anyagiakban igen megkárosították. Kölcsöneit, nehéz anyagi viszonyai között, alig-alig tudja rendezni. Van olyan kölcsöne, melyre tíz éven át nem fizetett interest. Legbecsesebbek azok a levelek, amelyek családi, baráti, vagy irodalmi vonatkozásúak. Előkerült Kazinczynek 1764 dec. 3-án Ersemlyénből szüleihez írott, elvesztettnek hitt, legelső levele, melyről azt írta a Pályám emlékezetében (371. l.), hogy: „Még bírom egy 1764 dec. 3-án írt levelemet“. Becses jegyzetekkel ellátott levél ez. Méltó volna hasonmásban is kiadni. Előkerült 1767 jan. 31-én Reg-mecről anyjához írt levele is, a Késmárkról 1768-ban írott eredetivel együtt, melyet Váczy 2. szám alatt kelet nélkül sorozott be Toldy után. Megvan Patakról 1769 szept. 13-án atyjához írott levele is. Mind a négy az Akadémia egyik oklevélgyűjteményéből került napfényre. Édesanyjához írott, most előkerült néhány levele a gyermeki hűség ékes bizonyossága. Igen érdekes Emil fia születéséről szóló, édesanyjához küldött híradása, mely határtalan

örömét megkapóan festi. Igen figyelemreméltók az ifj. gr. Török Józsefhez (sógorához) s leányához (Eugenia, Kraynik Imréné) írott levelek is. Vay Ábrahámhoz küldött levelében boldogan mondja, hogy a házi örömeket jobban szereti, mint a nagyvilág cifra tolongásait (1818). Szerfölött érdekes Kácsándy Zsuzsannához (1787) küldött szerelmes levele.

Elénk érdeklődésre tarthatnak számot irodalmi vonatkozású levelei is. Ilyenek a Siegwart szerzőjéhez, Millerhez (1782 nov. 1.) s a Bessenyeihez (1802 júl. 29.) írottak. Bessenyeit kéri, hogy összes műveit, megtisztogatva, adja ki. „Nemzeted megvallja, úgymond, hogy írói közt nem nevezhet senkit, a ki több genieval, több erővel s igazabb ízléssel költ volna elő nyelvének virágoztatására.“ Arcképét is kéri, hogy rézre metszethesse. Beleznay Sámuel meg arra kéri (1809), hogy a legédesebb dalköltő verseinek kiadására ezer forintot adjon. Irodalmi s művészeti vonatkozásainál fogva különös figyelmet érdemel Guzmicszhoz (1829 máj. 27.) írott igen terjedelmes levele. Erős, hazafias érzés lüktet Berzeviczy Gergelyhez írott levelében (1809 febr. 5.), melyben önrizzettel hangsúlyozza, hogy nemzete létfenntartásáért, a nationalis-mus, drágább előtte, mint az arany. Megfordúlna sírjában, ha afelett fia vagy unokája németnyelvű és beszédű lenne s nem magyar. Aldja sorsát, hogy magyarnak teremtette. Meleg érdeklődésre tarthatnak számot Szemere Pál, Igaz Sámuel, Kézy Mózes, Nádaskay András, Verseghy, Ruzsicska stb. levelei. Ruzsicskájában magyar nóták tervbevett kiadásáról is szó van s egy munkácsi vincelérleány dalának dallamát is közli 1801-ből. Figyelemreméltók az ifj. gr. Gyulay Lajoshoz írt levelek is. Szellemes a Gábry Istvánhoz (1811.) küldött, melyben nősülni akaró, de betegeskedő barátjának óhajtja, hogy mostani állapota tartós ne légyen s örömeit, az igazi „mennysországot a földön“ ne hátráltassa. Keserves csere volna, folytatja, egy szép leány kebele helyett egy vén, szakállas pátriarcha kebelén lelni fel az embernek magát. — Úgy az említettek, mint a többi tőle való, vagy hozzáírtak, eddig kiadatlan levelek egytől-egyig becsesek, mert adataikkal vagy hézagokat pótolnak, mint már ismeretes levelekre való válaszok, vagy homályt oszlatnak, s eddig nem eléggé világos dolgokat magyaráznak, világosítanak meg, vagy éppen új dolgokat, mozzanatok, adatokat tárnak a kutatók elé.

Harsányi Istrán.

A magyar hírlapirodalom a szabadságharc után.

Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Angyal Dávid. Kiadja a Pesti Lloyd-Társulat és a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1926. VIII + 735 l.

Ez a levélggyűjtemény az újságíró Falk Miksának és a Bécsből írogató, osztrák rendőri szolgálatban álló Kecskeméthy Aurélnak 121, illetve 83 elkobzott levelét közli az Ausztria-Magyarország bukása óta felszabadult bécsi állami levéltárakból. Két okból becses előttünk: egyik az, hogy az 50-es évek irodalmi, társadalmi és politikai életének e meglepően érdekes anyagát szélesen tudományos, biztos ítéletű, szinte hajszálig pontos, szenvedéllyel vált kutatás alapján önti elénk, oly bőségben, amelyet eddigi ismereteink után (Ferezezy József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig.* Bp.,

1887.) nem is reméltünk; a másik ok pedig, amiért e rendkívül értékes adatyűjtést örömmel üdvözöljük, a tudós szerkesztőnek az a jólelő megállapítása, hogy a magyar hírlapírók akkor, a kiegyezést megelőző magyar pártok kövek alatt fejlődő reménycsiráinak minden elképzelhető baj közt való naponkinti öntözgetése idején, példátadó egységgel és önfeláldozó szívóssággal állottak egymás mellé, egypár félreesett tehetség kivételével. Ez utóbbit nem minden vonatkozás nélkül értjük — Falk bátor, hazafias működését végigkísérve — a közelmúlt eseményeire, sőt napjainkra.

Angyal Dávid 222 oldalas bevezetése a Világos után megmozdult, élni akaró magyar hírlapírodalom viszontagságos éveit foglalja össze 1860-ig, tehát éppen a legküzdelmesebb időt, amikor a Bach-rendszer katonasággal, rendőrséggel ügyelteti, kihallgatásokkal zavarja, feddészekkel tiltja, de egyben — a maga befolyásának erősítésére, terveinek népszerűsítésére — óhajtja, sőt segíyezi is a magyar napisajtó működését. Kérdések és találgatások százait oldja meg ez a csodálatos szorgalommal készült, széles keretű tanulmány a maga lassan, évek és lapok szerint haladó hőmpölygésével, tiszta, minden részletet egybefogó, tömör stílusával, mely szinte sziklákat hordoz; kisebb-nagyobb, súlyos tartalmú élet- és jellemrajzokat, írói és politikai egyéniségek lelkének legtitkosabb redőit fürkészve ki s világítva meg.

Hogy mennyire fontos a publicista-lelkületek mélyére hatolni, elsőnek Vida Károly esete mutatja, ezé az erőstollú, tanult főé, aki háromszéki református székeley létére dinasztikus érzelmű, indulatos, szókimondó természet volt: gúnyolta Kossuthot és a függetlenségi harcot s ugyanakkor keményen bírálta az osztrák hadműveleteket. Lapja, a *Figyelmező*, 1848 júl. 19-től — többszöri eltiltás után — csak 1850 jan. 8-ig élt. Geringer, Haynau császári biztosa, aki „márc. 4-iki alkotmány“, „egységes Ausztria“, „konzervatív szellem“, „mérősklet és tisztesség“ feltételei alatt szerzte meg Vidának a szubvenciót, belátta, hogy a különben népszerűtlenül feketesárga, nyakas székeley nem tudja a Bach nótáját fujni. Az új hangnemet egyedül az élesszemű Falk találta el: kellemesen csevegő bécsi levelei, melyek a mérőskelt liberáliszmus jegyében óvakodtak elő burkolt mondanivalóikkal, csakhamar kedveltekké lettek.

Jellemző, hogy Geringer mihamar új szerkesztőt foghatott Szilágyi Ferenc, Kolozsvárról megugratott református tanár személyében, aki már előbb is tanuélet adta „hűségének és ügyességének“: bécsi megrendelésre röpiratot adott ki *Erdély és az unió* ellen, s kész volt *Magyar Néparbat* vagy akár *Magyar Kormánylap* címen is kiabrándítani a magyarságot Kossuthból, a forradalomból és a függetlenségéből, ámbár — mégis inkább tanárnak vagy egyházi főgazgatónak kívánczozott. A sors iróniája, hogy lapjának, az 1849 okt. 29-én megindított *Magyar Hírlap*nak, bármennyire hirdette is az „egy és erős Ausztriát“, éppen bécsi laptársra, a Reichszeitung vetett többizben gáncsot, kivált egy amesztiát ajánló cikke miatt. A „látszólag független“ szerkesztőt színvallásra kényszerítő Geringer rosszaságát fejezte ki Szilágyi memoranduma fölött, amely valóban sokat kívánt összeegyeztetni: a nemzetiség megőrzését — a nemzetiségek egyenjogúsítása mellett, alkotmányos szabadságot — egységes Ausztriában, és területi épséget — a temesi bánóság és szerb vajdaság megszavaztatása alapján...

Bach „papiros-rendszernek“ védelmére tehát, a Magyar Hirlap mellé, friss lap és új szerkesztő vált kívánatossá. A választás Császár Ferencre esett, aki költő, kritikus, jogtudós és publicista volt egyszemélyben. Megalakult a *Pesti Napló* 1850 márc. 9-én. S a hétszemélyes tábla volt bírójának halvány vezércikkei, hiába fogyott az előfizetők száma, megnyerték Bach tetszését; pedig rendőrfőnökszemek lestek a sorok, kivált Falk írásai mögé, aki most is szorgalmasan küldözgette finom célzásokba burkolt megfigyeléseit a „birodalmi székvárosból“. A Magyar Hirlap magyarabbnak tűnt föl, de Császárnak erősebb volt a gárdája: Szenvey József, Bánffay Simon — későbbi helyettesei —, Kelmencz (Hazucha), Lévay József, Garay, Obernyik írtak a lapba. Irók és főurak szemet is vetettek rá. A helyzet nem volt kedvezőtlen: Császár betegeskedett (költő: ingatag — volt róla a vélemény), lassankint csak a lap tulajdonosa maradt, Bánffay nyert szabadabb kezet — 1851-re is megmaradhatott a lap, de szubvenció nélkül —, s új munkatársakul Kemény Zsigmond báró és Csengery Antal léptek be. A közvélemény, s joggal, kivált Keményre nézett várakozással... Angyal Dávid, aki eddig az egymást követő szerkesztők jellemképeit állította össze élesen találó vonásokkal, itt mély és gondos véleményt ad az ezidőbeli Keményről. Az impromszónábilis nagy elmélkedő politikailag középen állt: Kossuthot is támadta, de a kormány várakozását sem elégítette ki. Belül komor, fatalisztikus, külsőre hol melankolikusan lomha, hol élénk egyénisége távolba húzódik, hogy tisztábban lásson. Benyomásait kötelességszerűen rendezi is *Forradalom után* c. történeti művében, amely nem könnyű formában, nem is népszerűen egyelőre óvatos tájékozódást ajánl: egy erőt, egy pártot. — Benne volt ez a levegőben, s ezt érezte meg Protmann, ez a nem annyira magyargyűlölő, mint inkább hiú paragrafusragó rendőrfőnök, mikor 1851 jún. 10-én átvette a katonaságtól a sajtóra való felügyeletet: egy-kettőre el is gáncsolta a Császárnál nem jobb hazafi, de erővesebb, bátrabb Bánffayt. Elég volt neki Pest németizáló népszámlálási ügye, egy emigrációs levél, egy francia forradalmi falragasz ártatlan közlése — s az új sajtótörvény értelmében, kétszeri írásbeli intés után a száraz, kimért stílusú Récsi Emil egyetemi tanár ölébe hullott a szerkesztői gond. Kecskeméthy Aurél, aki pedig körmönfont magaaajánlásával és sokszínűen pergetett, szellemesen bizonytalan politikai felfogásával szintén jelentkezett, vizsgálatul legfeljebb a visszahúzó Falk helyett bécsi levelezőnek ajánlkozhatott. De Récsinek sem volt több szerencséje: hiába volt pedáns, óvatos, hiába írt neki Jókai — apadt az előfizetők száma. Elkeseredett, lemondott.

Ugyanígy küzdött ezalatt a Magyar Hirlap is a létért: az olvasók bizalmáért és a minden sorban lázítást szimatoló rendőrség vaskalapossága ellen. 1850—51-ben párisi emigránsok, majd bátor vidéki hazafiak leveléért, végül tulajdon Rákóczi-novellájáért kapott intést Szilágyi Ferenc. 1852-ben óvatosabb volt: jutalmul, 1853 jan. 1-től, tehát az ő lapját tették hivatalos lappá *Budapesti Hirlap* néven, kétfejű sással a homlokán. De sorsát ő sem kerülte el. Történetíró fia, Sándor *Ordalia* c. cikke miatt botelt a mértéke, pedig most már nem is rendőri, hanem polgári hatóság kezében volt a sajtóügy. 1853 jan. 1-én végre elmegetett Sopronba főigazgatónak.

Az orosz-török háború idején — 1853-ban —, a széchenyieskedő, de ügyes tollú Török János szerkesztésében váratlanul fellendült a *Pesti Napló*

is. Ebben, Jókai, Toldy Ferenc, Jósika, Gyulai Pál és Greguss érdemeit nem kibőbítve, Falk szellemes leveleinek is sok az érdemök. Kár, hogy Bach 500 milliós „nemzeti kölcsönét“ fölkapva — kényszerkölcsön vált belőle — kissé félreszántottak.

Török János várható bukása után valóságos szerkesztői láz fogta el az írókat: engedélyt engedélyre kértek, s ha nem is kaptak — Pákh Albertet (*Vasárnapi Újság, Politikai Újdonságok*), Császár Ferencet s a népszerű Tóth Kálmánt kivéve —, legalább az utókor számára jellemezték nemzeti s irodalmi felfogásukat. Fölbukkan Kuthy Lajos szomorú alakja, akinek tehetségében és jellemében, jól mondja Angyal Dávid, valami zavar van. Szánalmas olvasni ennek az irodalomban külföldieskodó, életében pedig arisztokratát játszó tehetségnek megbízhatóságát bizonyígtató védekezését, hogy mikép keresztelte ő mindig a nemzeti lelkesedés útjait. Lett is belőle szatmármegyei másodosztályú biztos, kivetve, elfeledve... Nevek sorakoznak itt: Vanot Imre, Vas Gereben, a most már bátortalan Vida, Bérczy Károly s a vele együtt alkalmazkodó Bulyovszky Gyula, Pompéry János, a kétszínű denunciáns-természet, sőt egy nőíró is, Vachott Sándorné Csapó Mária, akiről Protmann jelentése ezt a dicséretet írta: „szellemes, tehetséges, de szenvedélyesen magyar érzésű“.

A Kocskeméthy Auréllal barátságba került Török János most Bécsben indít magyar lapot 1855 májusában, *Magyar Sajtó* címen, Szilágyi árulkodó levele ellenére. 1857-ig él a lap. Bátran ír a németesítő tanítás és gyarmatosítás ellen, közli Falknak Keménynél nem mélyebb, de határozottabb, gúnyosabb modorban megírt külpolitikai csevegéseit, kerüli a „császár“ szót, de nem kerüli el Kempen rendőrfőnök intéseit. Ugyanezt nyeri a Kemény szerkesztette Pesti Napló is: elkobzás, felfüggesztés, pörbefogás csak növeli a lap népszerűségét. Virrad... A kirendelt Falk röstelkedve áll az ifjú uralkodó pár utazásához kijelölt újságírók közé, 1859 karácsonyán pedig már nyíltan jósolja a háborút Ausztria ellen. Bach napjai számlálvák — győz a türelmes közvélemény, a szerkesztők és neves írók önfeláldozása, akik esetleges anyagi veszteségük ellenére, alkalmazkodva, de meg nem törve, arcot gyakran, de szívet sohasem cserélve megvárták, míg túlléphetnek a gyöngéken és törtető áskálódókon s megkezdhetik a nemzet talpraállításának bölcs munkáját.

Ennek a korszaknak mozaikképét hordta össze szemenkint Angyal Dávid. A sokoldalú történet szemlélő eleganciájával vezet bennünket végig az egykori hírlapírás útvesztőin, de úgy, oly biztos lépésekkel, mintha egy régi, féltett emlékekkel megrakott kastélyban járnánk. S mikor bevezetése után látszólag magunkra maradunk a levelek előtt, akkor is ott áll a hátunk mögött s a visszafordulónak máris felel ezer apró, tökéletes jegyzettel, vonatkozással: kikutatja a levélíró életét, jellemét, érdekét, az ügy szálait, elintézését, meghatározza, helyesbíti a levelek keltét, hozzászól a kért vagy megköszönt cikkekhöz, elolvassa s megbírálja azokat, ügyel a honoráriumra, kiegészít, véd és vádol, töpreng és magyaráz, de — kétségben sohasem hagy; inkább két oldal jegyzetre érdemesít egy kétsoros névjegyet. Munkája minden elismerést megérdemel.

Szira Béla.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖNYVSZEMLE.

Dézsi Lajos tudományos pályája.

„Akit a tudomány őszinte megbecsülése hat át, szívesen felhasználja az alkalmat, hogy meglátogasson egy tudóst dolgozószobájában, tanuja legyen munkálkodásának és tudományos fejlődésének“ — írja Dézsi Lajos abban az emlékezésben, amelyet Széchy Károlyról a Magyar Tudományos Akadémián tartott. Ez a készség ihleti tollunkat most, amikor mi viszont Dézsi Lajosról óhajtunk itt szólni. Írásunknak alkalmiságot az ad, hogy összefoglaló szemlénkben egyszeriben négy Dézsi-könyvről kell megemlékeznünk: a *Horologium Turcicum* kiadásáról (Régi Magyar Könyvtár: 38. köt.), a Régi Magyar Költők Tára VII. kötetéhez összeállított *Jegyzetek*-ről (M. Tud. Akadémia kiadása), az Apponyi Sándor-féle *Hungarica* IV. kötetéről (München, J. Rosenthal kiad.) és *A történeti tárgyú szépirodalom* című hatalmas tanulmányról (A Magyar Történettudomány Kézikönyve). A munkásságnak ez a fiatalos lendülete annál inkább megállásra készíti a magyar irodalomtörténeti kritikát, mivel az író munkás életének hatvanadik évét ünnepli a sors játékából folyó önkéntelenséggel ezzel a négy kötettel. Kedves kötelességünk megállapodni ennél a véletlenél s néhány sort szentelni annak a pályának, amely fáradhatatlan munkaerejével mindannyiunk csodálatát, gazdag eredményével mindannyiunk tiszteletét kényszeríti ki.

Aki az irodalomtörténettel foglalkozik, azt az irodalom szeretete hajtja erre a pályára, — így tanítja Dézsi, és ezt igazolja hatvanesztendő életével. Nincs jogunk ennek az életnek a belső történetével, ennek a pályának a külső rajzával más alapon foglalkoznunk, mint azokból az adatokból, melyeket művei adnak elénk; de itt is Dézsi módszerét követjük, hiszen szerinte „egy tudós életrajza tulajdonképpen műveinek ismeretése“. De az ő művei között vannak olyan szubjektív vallomások is, amelyek az értelem munkája mögött az érzés ihlető

munkáját is mutatják, afféle műhelytanulmányok, amelyek a lélek célkitűzésére is világot vetnek. Ezek között találjuk azt a vallomását, amelyet az előbb idéztünk: hogy az irodalom történeti vizsgálatához az irodalom szeretete hajtotta. Az irodalom szeretete nála nem téma-történeti vagy forma-történeti érdeklődés: benne az az irodalom kelt meleg érdeklődést, amelyben „őszinte, nemzeti, hazafias szellem“ jut kifejezésre. Az irodalom az ő szemében is elsősorban a magyar lélek tükre, az író pedig az a lélek-darab, amely az utókornak ebből a magyar lélekből őriz meg valami érdekes és értékes vonást. Az irodalom a nemzeti lélek termése, az irodalomtörténet tehát „az a tudomány, mely az emberi szellem nyelvi termékeit a szerző életével, kora erkölcsi, társadalmi elveivel kapcsolatban módszeresen ismerteti; értéküket úgy magukban véve, mint ugyanazon műfaj hazai és idegen termékeivel, esetleg forrásaikkal összehasonlítva bírálat útján meghatározza s a nyelv és művelődés fejlődésére való hatásukat kimutatja“. (Az irodalomtörténet módszerei. 7. l.) Az irodalomtörténet mai kifejlett módszertanának nincs problémája, amelyet ez a klasszikus meghatározás magában ne foglalna: teljességén kívül azonban bennünket annak a hangsúlyozásával érdekel, hogy az irodalom és a nemzeti szellem *közösen* tárgya az irodalomtörténetírónak. Épp ezért nála nincs is oly élesen elválasztva az irodalmi kritika és az irodalomtörténet, mint például Császár Elemérnél. „Az irodalmi kritika tárgya csak egyes irodalmi mű, az irodalomtörténeté az egész irodalom, egy korszak vagy egy műfaj irodalma; az irodalmi kritikánál főszempont a mű értékének meghatározása, az irodalomtörténetnél a történeti fokozatos fejlődés kimutatása“. Más, lényeges különbséget nem lát a két studium között; azt hisszük, a pártatlan irodalmi kritikát, a na termékeiről szóló pártatlan kritikát csak ez a hitvallás biztosítja. Hitvallásnak mondom, mert Dézsi minden megállapítását, de különösen módszeres fejtegetéseit a hitvallás komoly, tántoríthatatlan meggondoltsága diktálja. Nem alkalmi megjegyzések ezek nála, nem is eredetieskedő fejtegetések: Dézsi sohasem arra törekszik, hogy újnak, hanem mindig arra, hogy *igaznak* bizonyuljon. Azt írja egy helyen, hogy még mint egyetemi hallgatóban ébredt benne Zeller és Geiger berlini előadásain a vágy, tisztázni az életfeladatául választott studium módszertanát: csak 1902—03-ban jutott el tisztázó elmélkedésének

szóabafoglalásához, de éppen ez a hosszas érlelés biztosítja azok nyugodt, határozott, cölöpépítményes erejét.

„Az irodalomtörténet tárgya — írja — alapjában véve az irodalmi mű és az író életrajza. Ez a kettő szorosan összefügg egymással. Hogy az író élete a kor történetétől, a mű azon műfaj történetétől, amelyhez tartozik, el nem választható, az természetes. Az író életén nem annyira a külső életet értjük, mint a belső, lelki életet, az író lélektanát. A külső élet meglehetősen unalmas egyformaságot mutat, míg a belső lelki világ változatos hullámszásban tárul elénk. Egyik ismerete elősegíti a másik teljes megértését. Az író életének művéhez való vonatkozása irodalmi műfajok szerint változik. Az irodalomtörténet foglalkozhatik csupán a műfajok fejlődésének ismertetésével, csakhogy ezzel az irodalomtörténet feladatát nem meríti ki, vagy az eszmék fejlődése történetével, de figyelembe kell venni, hogy erre ismét az író élete vet legtöbb világosságot.“ A munkát pedig így jelöli ki: „A művet az író külső és belső életével kapcsolatban tárgyalni, a mű szellemébe behatolni, létrejötté körülményeit megismertetni s ekként az írói fejlődést is kimutatni: ez az irodalomtörténetíró feladata.“

Mikor azonban ezt a feladat-komplexumot célul kitűzi, jól látja azt is, hogy részletmunkákra is szükség van. A magyar irodalomtörténetírás sajátos helyzete e részletfeladatok közül különösen hármat hangsúlyoztat vele (1902-ben): az irodalmi emlékek felkutatását és megmentését, a módszeres tanulmányozást, a forráskutatást. *A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól* írt tanulmányában önérzetesen mutathat rá azokra az eredményekre, amelyeket e három területen aratott. Pályájának rövid rajzában mi is ezt a hármas elkülönítést vehetjük első fonáknak.

Dézsi Lajos tudományos pályájának gazdag eredménye az a sok emlék, amelyeket éppen az ő szorgossága kutatott fel; csak néhányat említsünk: Arany János didaktikus levele és irodalomtörténet-töredéke, az ismeretlen Jósika-levelek nagy csomója, a régi magyar iskoladráma néhány emléke, Szenczi Molnár levelei, Bethlen-korabeli versek, stb. Dézsi Lajos kutatása révén kerültek elő. A módszeres tanulmányozás munkáját kettőben jelölte meg: a betű-hív kiadásban és a beható tanulmányban. A kettőt egyesíteni óhajtotta Dézsinek az a terve, amelyet 1906-ban akart megvalósítani a *Magyar Irodalomtörté-*

neti Könyvtár megindításával. Toldy Ferencnek 1851-ben felvetett — s talán a magyar prózaírók csonka kötetével meg is indult — tervéből veszi az ihletést: sorra akarja venni és kiadni azokat a műveket, amelyek ritka, nehezen hozzáférhető kiadásban vagy kéziratban hevernek. A Szilády szerkesztésében megindult Régi Magyar Költők Tára ez időben elakadt, Heinrich Gusztáv vállalata (Régi Magyar Könyvtár) nagyon lassú volt, de nem is feleltek meg Dézsi kiadói elveinek; ő a darabokat betűhíven, az ortográfiai és nyelvi sajátságok pontos visszaadásával óhajtja lenyomatni, hogy azok teljesen pótolják az eredetit. (Azt hisszük, teljes pótlásról itt szó nem lehet, ha a régi nyomda ortográfiai sajátságaira gondolunk; akkor pedig az okosan jelzett átírásnak megvan az az előnye, hogy nagyobb közönségre támaszkodhatik.) A bevezető tanulmány természetét is másképp képzeli el, mint Heinrich kiadványában találja: összegeztetné (de elsősorban összegezné, mert önmaga vállalja a kiadást) a mű szerzőjéről, forrásáról, nyelvi és irodalomtörténeti értékéről szóló kutatások eredményét és a szövegeket nyelvi s tárgyi magyarázatokkal kísérné. A terv túlságosan nagyszabású volt ahhoz, hogy megvalósulhasson: a programmba vett műveket kilenc csoportba rendezte volna és egyszerre hat kiadvánnyal lépett volna a nyilvánosság elé. A sorozatból két füzet készült el: Tinódi *Jázon*-ja és a *Leukippe*-széphistória. A tudományos szövegkiadásnak mintája mind a kettő; a kísérő tanulmány — különösen a Tinódi-műnél — a bevezető tanulmány felvett ideálját teljesen megvalósítja. Körültekintésére, aprólékoskodó gondjára jellemző, hogy a *Jázon* kéziratot leőhelyének, a Csereyné-kódexnek ismertetése kapcsán a kézirat többi szövegrészének is nemesak leírását, de szövegkritikai összevetését, sőt, ahol szükségesnek érezte, magát a szöveget is adja. Ezt a kiadás-programmot teljesen kialakultnak mutatja már 1900-ban *Szent Agoston reguláinak magyar fordítása*. (M. Tud. Akad.)¹

Fáradhatatlanságára jellemző, hogy már előbb *Magyar Irodalomtörténeti Ertekezések* címen egy kiadványsorozatot indít (1904), amelyben — úgy látszik — inkább tanulmányokat akar — az Irodalomtörténeti Közlemények olvasókörién túl is —

¹ A leghívebb, ú. n. hasonmás kiadást is lehetővé tette Dézsinek a Magyar Bibliophil Társaság, amikor a *Telamon-históriát* adta tagjainak tagilletményül. (1922.)

terjeszteni. Az 1916-ig megjelent 12 füzet közül hat Dézsié: köztük az amott megakadt *Jázon-király*, Mankóczy István tréfái, az akkor még iskoladrámának vélt *Kara Mustafa*-töredék, s kéziratos énekeskönyveink közül a Lugossy- és a Lipesei-kódex ismertetése és ismeretlen verseinek közlése. (Ezeket folytatta az Irodalomtörténeti Közlemények évf.-aiban.) Dézsi munkásságának másik területére vezet a 3. füzet: *Mikes fordításairól*. A határozott irányban való forráskutatásnak becses eredményeit adja e füzetében, de becses terméke kutató munkásságának az a kötet is, melyet a M. Tud. Akadémia adott ki *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése, irományai* címen (1898). A már ismert naplón és az ú. n. Molnariana Collection kívül a saját kutatása eredményeként harminchárom ismeretlen levelet tett benne közzé. Természetes, hogy ez a nagy anyag ösztönözte arra is, hogy Molnár életrajzát megírja: a kettő egy időben jelent meg (az életrajz a Magyar Történeti Életrajzok sorában).

Szilágyi Sándortól vette át a *Magyar Történeti Életrajzok* szerkesztését 1899-ben. Ez a vállalat ugyan a nemzeti történet kimagasló alakjainak életrajzait vette programmba, de Dézsi irodalomtörténeti felfogása az író és a kor kapcsolatát oly hangsúllyal emeli ki, hogy természetesnek találhatjuk azt a programmbővülést, amely egyre több íróat is feldolgoztat. Maga Dézsi négy kötetet írt meg: Szenczi Molnár Albert, Misztótfalusi és Páriz Pápai, Tinódi, Jósika Miklós életrajzát. Első műve is írói életrajz volt: Bogáti Fazekas Miklós-é (1895). A XVI. században marad Tinódi-életrajzával — szerény véleményünk szerint — legjobb munkájával. A három régi tárgyú kötet közül ez a leginkább irodalomtörténeti, és irodalomtörténeti szempontból is a legteljesebb. Szenczi Molnárban az írónál jobban érdekelte a tudós-condottieri: az irodalmi elemzés inkább tartalomjelzés; a *Magyar író és könyvnyomtató* kötetében az orvostudomány állásának rajza, az iskolai szokások érdekességei mellett csak a nyelvészeti jelentőség vázolására és némi tartalmi ismertetésre tér ki. *Tinódi* életrajza a módszerében kifejtett elvek megvalósítása. Hivatkozhatom a megértetés kedvéért rajzolt irodalmi korszakra, a sok és aprólékos forráselemzésre, az íróval szemben felvetődő kérdésekre (pl. honnan értesült Tinódi a saxoniai hadról? stb.), egy-egy pompás író-portréra, mint pl. Hegedős Mártonéra; ki kell emelnem a Tinódit jellemző lapokat (130. sk. l.), nyelvi, esztétikai,

történeti értékelését, a mellékesen felvetődő s mégis jelentős megállapításokat (pl. Csáthy Demeterről), a kötetben kiformalódó hatalmas műfajtörténeti tanulmányt, a sok összevetést, a témák továbbélésének gondos jelzését. Nem hallgathatom el azt a nagy körültekintést sem, amellyel a kötet képanyagát összeválogatta: a történetíró és irodalomtörténetíró jobbat és gondosabbat régi magyar író életrajzaként nem kívánhat.

Dézsai hangoztatja ugyan, hogy „az irodalomtörténetnek alphája és omegája az esztétika“, mégis azt kell mondanom, *Jósika Miklós* életrajzában sokkalta becsesebb a történeti adatok sora, mint az irodalomtörténeti bemutatás. A történeti kutatás itt is bámulatos anyagot állítat a szerzővel össze: az iskolai élet Erdélyben, a bécsi élet, a háború stb. szinte kinőnek egy-egy apróbetűs jegyzetből. Az életrajznak irodalomtörténeti értékét a Jósika-hitbizományi levéltár kincseinek a felhasználása ad: Jósikát, az embert sokkal határozottabb vonalakban mutatja be, mint elődei. Értékesek azok a megjegyzései is, amelyek Jósika olvasmányaira utalnak, egy-egy forrást jelölnek meg, egyes motívumok ismétlődésére figyelmeztetnek, — de az is tagadhatatlan, hogy az esztétikus elmaradt a történetíró mögött.

Sajnos, ugyanez a hibája új művének, *A történeti tárgyú szépirodalom* címűnek is. Célul azt tűzte maga elé, hogy 1. minden történeti tárgyú magyar (sőt hazai idegen) művet megemlíti, 2. lehetőleg jelzi forrásukat, 3. esetleg a történeti hitel szempontjából is megvilágítja őket. Az első zavaró az, hogy az egykorú korképet is történeti jellegűnek veszi és így két esztétikai területet egymásba kapcsol. Az irodalomtörténet folyamán halad és így egy-egy téma továbbélését nagyon nehéz végigkísérnünk. Ajánlatos lenne a kötethez egy téma szerint készült névmutató. Lehető teljességre törekszik, de azért első pillantásra is talál az ember hiányzókat, pl. Fazekas Alajos eposzát (*Jász-Kúnok emlékezete*, 1845), Patzek Vilmos drámáját (*Várnai csata*, 1841) stb. — Az ilyen természetű tanulmányban vagy a teljességre kell törekedni, és akkor a forrásjelzéses összeállítás a legfontosabb, vagy esztétikai megválogatásra, s akkor a jelentéktelenek minden megjegyzés nélkül függeléként adandók. Dézsai a két szempontot nem választja el, s ezért a rengeteg fáradsággal összeállított lajstrom nem teljesíti feladatát. Az esztétikai értékelés az ilyen összeállításban már azért

is nehéz, mert a történelmi szempont könnyen zavart okoz. Két példáját hozom fel ennek a zavarnak: vajjon Somló egyik darabjában néhány esetlegesen átvett név a tárgy minden történetietlen volta ellenére a történelmi hűségre való törekvést igazolja? — vajjon egy szerző gondolhat-e egyetlen egyszer a hű korrajzra, ha egyébként ezzel sohasem szokott törődni, s most is csak egy elfogult vád emlékeztet benne a korra? (170. §). Az ilyen apró méltatások nagyon meggondolandók, — Dézsi, ha már nem akart esztétikai jellemzéseket adni, ezeket az apró méltatásokat ritkíthatta volna. De a kötetnek nem is ez a célja: hanem az összeállítás. Elismeréssel kell itt hangsúlyoznom, hogy az említett művek könyvészeti adatát is közli; ahol a kéziratos eredetét tudja, arra is utal; — ahol ritka könyvről van szó, a lelőhelyre is figyelmeztet. Irodalomtörténeti érdekességei közül ki kell emelnem: a külön értekezésben is méltatott Wathay Ferenc rövid bemutatását (20), Paskó Kristóf (23), Zrínyi Miklós (32), a Névtelen labanc-vers (39), a Wesselényi-összeesküvést követő idők termésének (40), a pasquilluskoknak (50), Bessenyei hatásának (59) stb. méltatását. A részletekben sok ellenmondásom volna: kezdve a Kálmán-féle népmesei mythosz-részletek félrevetésén, Sebestyén Gyula regös-elméletének teljes elfogadása, a líra idekapcsolása, Kármán színdarabja, a magyarországi latin költészet vázlatossága, az iskolai drámák termésének egyoldalú regisztrálása, a Sárosy-féle Fátyolozott trombita, a Toldi-méltatás, a Mikszáthról és Gárdonyiról szóló rész és az újabb írók egész serege miatt, de azt hiszem, az ilyen mérhetetlen nagyságú anyagösszehordás sohasem lehet teljesen mindenkit kielégítő. Ahogy a Széchy Mária, Kún László, Toldi stb. témák összes feldolgozásait önálló értekezések világítják meg, úgy fog ihletni száz meg száz részlettanulmányt ez a gazdag anyaghalmoz, — és Dézsinek ez volt a célja vele. Hiszen az összeállítást sem lehet lezárni, mert a kutatás egyre új terméket hoz felszínre, mint a nemrégiben Harsányi István és Gulyás József kutatásai a latin költészet hazai erdejéből; a közelmúlt terméséről részletes megvilágítást még nem kaptunk, ott tehát Dézsinek sem volt mire támaszkodnia. A rengeteg anyag mellett a tér meg volt szabva számára: kétségtelen, hogy ezt a jelentős eredményt csak az ő szorgalma és tudása érthette el.

Ismertetett kiadói programjának szép terméke a *Horolo-*

gium Turcicum kiadása. Jellemző a gond, amellyel, az eredeti adatokra visszamenve, újra megrajzolja Rosnyai életét; teljesen új a *Tantrákhyayika* történetének elmondása, Rosnyai fordítói eljárásának vizsgálata és a gazdag bibliográfia. A kiadás szövege igazi gonddal ellenőriztetett. A jegyzetek ezer apró érdekes feltevése közül egyet itt is fel kell említenem: nem tartja lehetetlennek Dézsi, hogy az ú. n. *Erdély siralmas állapotáról* szóló komédiát Rosnyai írta (251. l.). Csak lehetőségnek veti fel, mint annakidején a Comico-tragédiával kapcsolatban Rimay szerzőségét (*Comico-Tragoedia című moralitásunk koráról*. 1904), de valószínűvé tenni ezt sem tudja. Az ilyen szerzőkeresés jóformán mindig sikertelen munka: érezhette ezt Dézsi abban az értékes két kötetben is, amelyben *Balassa Bálint Minden Munkáit* tette közzé (1923). Ez a kiadás — irodalomtörténeti érték szempontjából — a legjelentősebb Dézsi kiadványai közül, hiszen a legnagyobb régi magyar lírikus poétának költészetét szedi össze, és a Szilády-féle kiadás ritka volta miatt éppoly kívánt volt, mint a Rosnyai-fordításé. A Dézsi-féle Balassa-kötetek becsét a Balassára vonatkozó adatok összegyűjtése és regisztrálása, az ezeknek alapján megírt életrajz és a gondos bibliográfia adta meg. A szövegkiadásban a nagyközönségre számító kiadó átírást követelt meg. A kétes Balassa-verseknek és a valódiak sorrendjének problémája egy lépéssel előbbre jutott, és a vita tárgyát képező anyag legalább egy helyre gyűjtetett: ha nem igazolódik is Dézsi feltevése, de ösztönző a következő vizsgálóknak. — Így van a Rosnyai-fordítás jegyzetötletével is: aki tovább halad a nyomon, talán tovább jut.

A Régi Magyar Költők Tára VII. kötetének jegyzeteit még Szilády kezdte összeállítani: az abbamaradt gyűjtést Dézsi fejezte be; hogy milyen kiegészítések erednek a tollából, azt néhány példával szemléltetem: Pesti György haláltánc-versének közli a forrását, összeállítja Melius munkáinak jegyzékét, egész kis tanulmányt szentel a *Szilágyi és Hajmási históriájának*, a magyar eredet mellett törve lándzsát; annakidején füzetes vállalatában is ki akarta adni az itt jegyzettel kísért *Halcyone*-regét és *Balassi-comoediát*. Különösen a comoediánál szélesedik ki a jegyzet: előbb korképet ad, azután röviden ismétli az eddig felvetődött véleményeket. A jegyzetek között a leg sikerültebb, legkörültekintőbb a Bornemisza Péterről szóló,

amelyben néhány pont, pl. a nyomda kérdése, önálló megállapítás. Becses a *Halcyone*-rege forrásmeghatározása: az első magyar Ovidius-fordításnak jelöli meg Besenyei Jakab versét (1562). A *Metamorphoseon libri e* kis epizódja kedvelt olvasmánya volt a kornak; a többi ilyenféle szerelmi történet forrásjegyzékét és ismertetését Dézsi abban az újabb értekezésben adja, melyet a Csengery-émlékkönyv számára írt (1926). Kilenc regényfordításról szól benne: a Czobor-féle *Charikleiaról*, a külön is méltatott *Leukippé-ről*, Szakmári Fabricius István Parthenios-fordításáról, Bogáti Fazekas Miklós négy munkájáról és az ú. n. *Effectus amoris*-ről. Ebben a kitűnő értekezésben (*Verses görög regények és regék a régi magyar irodalomban*) visszanyúl első művének tárgyköréhez, a Bogáti Fazekas-művekhez, újra szól két saját-kiadványáról, és mégis: a tárgy-történeti szempont újjá és értékessé teszi tanulmányát. Csodálatunkat kelti fel az a jártasság, amellyel a görög regények között e magyar versezetek forrásait ellenőrzi és megállapítja; amiről módszertani műve tett bizonyosságot, arról tanuskodik ez is: Dézsi felmérhetetlenül gazdag olvasottságáról.

Erre az olvasottságra, Dézsi bámulatós könyvismeretére volt szüksége gr. Apponyi Sándornak is a *Hungarica* összeállításánál; nem tudjuk, semmi jelzés sem árulja el, hogy mikor volt a nagy gyűjtőnek segítője Dézsi: de a történelmi és irodalmi adatok párhuzamba állítása, utolérhetetlen bősége aligha érte volna el ezt a teljességet Dézsi Lajos közreműködése nélkül. Leginkább az 559 számot felölelő IV. kötetnél kell természetesenek találnunk ezt, mivel a sajtó alá rendezést Apponyi Sándor már nem érte meg.

Ahogy most e hatvanesztendő pályája rövid áttekintését írom, ezt a nagy tudást kell magamnak is Dézsi Lajosban a legimponálóbbnak tartanom. Ez a tudás nemcsak könyvészeti, hanem — szinte így írhatnám: — minden magyar könyv ismerete. Dézsi irodalomtörténete tehát nem adatok, hanem az irodalom ismeretén épül fel; ezen a téren Toldy Ferencnek ő a legméltóbb utóda. A nagy tudás megszerzése, a rengeteg könyvtári és levéltári kutatás, olvasás és betűzgetés, elemzés és leírás — hál' Istennek — nem törte meg Dézsi fiatalos munkabírását: a mult fáradságos munkája és a jelennek éppen maradt frissége szól új műveiből hozzánk.

Alsözghy Zsolt.

BÍRÁLATOK.

Berde Mária: Romuald és Andriána. Széphistória. 1927. 224 l. L. Voggenreiter Verlag, Berlin. Concordia-kiadás, Pozsony.

A regényt a Magyar Tudományos Akadémia az Ormódy Amélie-díjjal tüntette ki. Úgy látszik, megszállt területen kell lagnia ma a magyar írónak, hogy megőrizhesse tiszta magyar nyelvét. A Királyhágón túl élő írónőnk zamatos magyarságát olvasva, önkéntelenül ez a gondolat merül föl lelkünkben.

A valkenfelseni vár kisasszonya, Andriána és Anderhaldeni Romuald ifjú lovag örök hűséget esküsznek egymásnak. Egy vén boszorkány jóakarójuk megjövendöli nekik, hogy ha egyikök hűtlen volna, azt a másik életével fizeti meg. Hogy a szegénysorsú ifjú kiérdemelje előkelő jegyese kezét, részt vesz Barbarossa Frigyes kereszties hadjárataiban. Bámulatos hőstettei híressé teszik, mind elbizakodottabb lesz, jegyese sokszor megcsalja, összevész Oroszlánszívű Richarddal, a Lessing Bölcs Náthán-jából jól ismert Saladin szultán fogságába kerül, egy vadállatias gaztettéért az emberséges uralkodó halálra ítéli és már a vesztőhelyen senyved, mikor régi pajtása kimentí. Későre érkezik haza, mert jegyese, kit anyja egy gazdag kőrőnek szánt, hűtlen jegyese karjában meghal.

„Széphistória“ mivoltának teljesen megfelel a regény. Van benne csodás elem, istenítélet, naivsáig menő költői igazságszolgáltatás. Meseszövése is eléggé leköti a figyelmet.

Néhány keresett szava figyelmet érdemel, bár dicséretet kevésbbé: hénap, férjéremenendője (völegényjelöltje), osintani (osonni), dalmahodol (hízol). Hibás kifejezés (az írónő bizonyosan szépnek gondolta): körüljárta magát az éjszakába (24. l.). Hogy némelyik szavát rossz helyesírással szedték, arról valószínűleg nem tehet a szerző, mert a mai határok szerint még csak nem is a szomszéd országban, hanem Pozsonyban, sőt Bratislavában nyomtatták könyvét.

Szabó István Andor.

Lenkei Henrik: A nagy előjáték. Drámai költemény négy felvonásban. Budapest, 1927. 124 l. A Magyar Goethe-Társaság megbízásából kiadja Pfeiffer Ferdinánd.

Lenkei Henrik régi munkása irodalmunknak. Amióta 1886-ban első verseskötete megjelent, majdnem tizenöt kötetet írt meg és adott ki. Ezeket a kritika mindig elismeréssel fogadta. Legfontosabbak köztük: *Az én hőseim* (1911), *Egygyűrűk* (1914), *Petőfi és a természet* (1896). Akadémiai pályadíjat nyert *Leáldozás* c. szomorújátékával (1911) és *Kató bosszúja* c. vígjátékával (1918). E két verses színdarabja azonban még máig nem került a nyilvánosság elé. 1904-ben adták elő a Nemzeti Színházban *Csetepaté* c. vígjátékát és 1911-ben *Májusi fagy* c. drámáját.

Legújabb műve, ez a 18 képből és négy felvonásból álló drámai költemény, az emberiség történelemelőtti korszakát tárgyalja a paradicsomból való kiűzetéstől a vízözön előtti időkig.

Milton *Elveszett paradicsoma* azzal végződik, hogy az Angyal kivezeti

Adámot és Évát a paradicsomból és ők Istenben bízva indulnak világgá. Itt kezdődik Lenkei drámai költeménye.

Hőse Adám, aki a szenvedések tüzeiben megtisztult s halála előtt Nőét választja ki eszméinek és Istenbe vetett hitének további hordozójául. Körülötte rajzanak, mint a jó és a rossz képviselői: Éva, Ábel, Kain, Szilla, Lamek, Lea, Ábdász, Támár, Jubál s a hosszú nemzedékek egyéb típusai és egyénei, akik cselekedetükben, beszédükben, hibáikban, erényeikben már a későbbi emberiséget példázzák és sok tekintetben a ma is nyüzsgő, vágyakozó, bűnöző, boldogságra és tökéletességre törekvő emberiség tükröi.

A filozófiai szellemű munka eredeti elgondolású jelenetekben mutatja be az ősi biblikus erkölcs fejlődését. Kompozíciója kitűnő, verselése könnyen folyó. Egő hit árad belőle, melyre a világháború után élő világnak nagy szüksége van. Költészetünk valóságos értéket kapott benne, mely méltó irodalmunk hasonló drámai termékeihez.

Szabó Istrán Andor.

Laczkó Géza: Sátán Trismegistos olvasója. Budapest, 1927. 194 l. Athenaeum-kiadás.

Laczkó Géza új könyvei mindig lelki élményt jelentenek azok számára, kik az irodalmi csemegét kedvelik és azt élvezni is tudják. A novelláskötet címével azonban nem vagyunk egészen tisztában. A sikkasztóról, utcai leányokról, a férjet még más állapotban is megcsaló feleségről, a barátja feleségére vágyó férfiről szóló elbeszélések mind egy-egy szeme a hatalmas Sátán rózsafüzérének. De akkor mit keresnek itt az olyan szép történetek, melyeknek a sátánhoz semmi közük, amelyekben Petőfi, Vörösmarty, Bajza, Vachot és Kazinczy Gábor szerepelnek? Vagy a két Riequet-ről szóló kutyahistória?

Nyelve annyira egyéni, hogy jellemzésére legjobb volna itt vagy egy féloldalt idézni a munkából, erre azonban kereteink szűkek. Ezt a kevés szóval sokat kifejező és még többet sejtető stílust megtartja, akár a leszerelt tartalékos tiszt beszél, aki nem tud beletörődni, hogy most már nem utána szaladnak a nők, akár az állatszedítő, akin a nősténytigris megérzi az úrinő parfőnjét és ezért féltékenységből szétmarcangolja gazdája fél arcát. De amikor a multba vezet bennünket, akkor nyelve is mesterien beleilleszkedik abba a korba. S mikor „A leszerelt“ felutazik Pestre, az utazás benyomásai olyan szépen váltakoznak a bányászakadémikus emlékeivel, hogy Arany János V. László-ját juttatják eszünkbe, hol a ballada páratlan strófái a természet jelenségeit és a menekülőket írják le, a párosak pedig a királyról szólnak. —.

Krudy Gyula: Mohács. Budapest, 1926. 236 l. Pantheon.

Habsburg Mária hercegnő neveltetése az innsbrucki apácakolostorban, II. Lajos király házassága, a magyar király szomorú sorsa, a magyar urak nemtörődömsége, majd a mohácsi csata Lajos király halálával: ez a regény tartalma.

Az író jó jellemzőerővel festette a már oly sokszor földolgozott korszakot. A jellemzés jobban érdekli őt, mint maguk az események. Történeti alakjai élnek. A fiatal királyt és a fiatal királynét két bús gyermeknek látjuk magunk előtt. Drámái erővel nem tud lelkünkbe markolni, talán nem is célja, de olvasói figyelmét magához köti. Nagy érdeme: érzékiségtől mentes tiszta levegője. Végre egy Krudy-regény, melyet oda lehet adni az ifjúság kezébe is.

(B. B.)

Csűrös Zoltán: A fejedelem bujdosik. Tahitótfalu, 1926. 130 l. Sylvester-kiadás.

Csűrös Zoltán mindegyik novellája egy-egy csöpp olaj hazafiságunk hamvadó tüzeinek fellobbantására.

... Mikor a csehek átvoszik Kassát, Rákóczi fejedelem visszabujdosik Rodostóba. Bűcsűszavai: „Hungária régi sebei fakadoznak, de vajjon ki gyógyítja meg azokat, ha öngyermekei tépik fel édesanyjuk gyógyuló testét? Míg magyar marcangolja, harapdálja a magyart, mindig idegen martalék lesz Hungária.“ A szerző a ráncszakadt nyomorúság legfőbb okát, az egyenetlenséget, több mesében tárja elénk. Mátyás király az olasz doktorral a magyar főurat vérét oltatja be vadaskertjének békés oroszlánjaiba, mire ezek megölik egymást. Hogy a képet mindenki megértse, a dögszagra felcsendül a sakálók diadalordítása. — Aznap, mikor a török elfoglalja Budát, a városházán tettségességig menő veszekedés folyik a fölött, hogy a két napra megbetegedett polgármestert ki helyettesítse, a gyűlés kitűzött tárgya pedig az, hogy a céhek milyen sorrendben következnek egy ünnepi körmenetben. *Morbus hungaricus.* — A *Belga kastély*-ban a háborúban odakerült harminc pesti tiszti röstel magyarul beszélni egy-két cseh előtt, míg odakünn a konyhán a legénység megtanítja magyarra a közéjük tévedt idegent.

A szerző ebben a kötetében nemcsak erős magyarságáról tesz tanúságot, hanem írói erejéről is. A második kiadásban valószínűleg változtatni fog az ilyen nyelvbotlásokon: koporsója felpattanva volt (4. old.), legoroszlánibb szívé (12. old.), furcsa egy idők jártak (21. old.). Törlendő azután a 85. oldal utolsóelőtti sorának esztétikailag kifogás alá eső kifejezése. (sz. i. a.)

Homann Károly: A félszemű medve. Budapest, 1926, 200 l. Pátria-nyomda.

Régóta nem volt a kezemben ilyen regény. Végre egy elbeszélő kötet, mely a legkisebb kellemetlen érzést sem ébreszti az olvasóban, akár esztétikai, akár nyelvi oldalról nézzük is a dolgot.

A harctéren küzdő katonákat gyakran bosszantotta, hogy az itthoniak legtöbbször milyen képzeletből szedett leírásokat kapnak haditudósítóinktól, mondjuk, egy roham század lelkiállapotáról. Hóman Károly leírásán meglát-szik, hogy nem volt haditudósító, hanem saját bőrén érezte mindazt, amit megír. Ime néhány sor az Asiago-fejezetből: „A robbanásokat már számolni sem lehet... Vezényszavak, kiabálás, hörgés, éles kattogás, szitok, jajgatás, füst, kövek, nehéz szag: vér és lőpor szaga... Egy nagy káosz... szívet-remegtető... Halottak, nyöszörgő sebesültek, por, apró tüznylevek, idegesen fellőtt rakéták, ordítás; néha pillanatokra a legteljesebb csend, hogy a szíve lüktetését a fülében hallja a honvéd; aztán megint ördögi vijjogással zuhan hat—tíz—húsz—hetven gránát, újból gránát és megint gránát, az örületig.“

Kétségtelen, hogy a regény érdekessége a félúton lankadni kezd; hogy kissé túlzott a léha szerelmi kalandra éhes hős hálátlan viselkedése édesanyjával szemben, azé a hősé, aki régebben a jellem megtestesülése volt; végül, hogy a mellékalakok többnyire csak típusok. De ezek a hibák elenyésznek a sok érték mellett. (sz. i. a.)

Vidor Marcel: Csello. Budapest, 1927. 64 l. A szerző kiadása.

Vidor Marcel több mint két évtizede ír már, számos verseskönyve je'ent

meg s mégis kevesen ismerik nevét. Ez nem csekély értékét jelenti, hanem arra bizonyosság, hogy manapság még a poétának is adminisztrálnia kell magát; máskülönbén újabb meg újabb verseskönyveit állandóan *első* megjelenésnek tekinti a rossz emlékezőtehetségű közönség s a költő aztán dalolhat holta napjáig, mint a lovagi líra névtelen trubadurjai.

Vidor Marcelben nem volt soha tülekedő ambíció. Dalolt magának és barátainak. Egészséges, vidám, mondhatni hiúságnélküli, gyermeki lélek. Szomorúsága sohasem mélyül komoly bánattá, hangulatának iránytűje inkább a tiszta derűtség, a jóízű kacagás felé mutat. Könnyen hangolódó természet, nagy formakészsége van. Impresszionizmusa nemrég egy egész köteten keresztül hangolta inkább a szemét, mint a szívét eleven színek, futó ritmusok, tűnő képfoszlányok megérezkítésére. *Muzsikál az élet* című kötete egyoldalú forma-művészet volt: gondolat és érzés csupa zenei és szinkáprázattá légiesedett nála. Új kötetében, a *Csellóban*, a régi Vidor Marcel beszél megint: a szívnek impresszionistája, az élet csöndes élvezője, a másodvirágzás boldog kertésze. Őszi dalokat ír, de a nem vénülő poéta tavaszi frissességével. A bohém évtizedek után végül igazi otthonra lelt ember széles mosolyú boldogsága ez: néha alig meri nevén nevezni, annyira tüneménynek, mesének hiszi, mely hangosabb szóra talán szétfoszolnék. Legszebbek azok a versei, melyekben feleségéről, kislányáról énekel. Ezek közvetlenek, mint egy sóhajtás. —ó.

Kutass Kálmán: Versek. Zalaegerszeg, 1926. 80 l.

Kutass Kálmán a szelíd rezignáció poétája. Alig van vidám verse, viszont szomorúsága sohasem válik sötét peesszimizmussá. Az a költő, aki méla borongásban leli örömét s kedvenc versformájának, a jambusnak hullámzásában, halk zokogást érzékítő szavak választékosságában, valami öröklött, de nem beteges mélabú állandó kíséretében érzi jól magát. Örök emberi gyarlóságokon tündök, a világ javíthatatlanságán s az érzelmes lélek tiszta hitével bolyong álmai soha meg nem valósuló, de képzeletnek oly jóleső világában. Formaérzéke feltűnően jó, sőt néhol kitűnő, szókincse bőségesen patakozó. Néhány verse fel tudja kelteni az olvasóban azt a hangulatot, mely a vers forrása volt. Gondolatai még sok helyen magukon viselik irodalmi olvasmányainak hatását. Kutass Kálmán első kötete — a jó verselés mellett is — még forrásban levő, irányt kereső költőt mutat, de feltétlenül szép reményekre jogosító tehetséget. —ó.

Bibó Lajos: Báthory Zsigmond. Dráma, három felvonásban. Budapest, 1927. 120 l. Pallas-kiadás.

Nehéz feladat olyan drámáról írni, mely a sajtóban és a színpadon eléggé megbukott. Mindenesetre hibája a darabnak, hogy sokat szavalnak benne és hogy a szerző az előadó művészeknek zárójelben nagyon sok hosszas utasítást ad. Pl. Mária Krisztierna (vergődő, árva kis szíve talán nem is dobog, csak azt érzi, hogy szédül és megsemmisül földöntúli nagy szerelmében). — Bocskay (érzi a bukás szennyét). — Zsuzsánna (a megsemmisülés gyönyörében). — Zsuzsánna (megnémul a halál borzalmas bizonyosságával). — Zsigmond (reszkető orrcimpákkal. — Reszketve attól a forróságtól, amely lassan az egész testét átjárja).

A dráma alaphelyzete ez: Báthory Zsigmond fejedelem látja, hogy a főurak a törökhöz szűtanak, ezért idegenekkel köt szövetséget, hogy meg-

valósíthassa álmát; Európa megszabadítását a töröktől. Megszegi a békét, rátámad a törökre, de serege elpusztul.

A dráma nyelve több helyen azt a benyomást kelti, hogy írója verses drámának tervezte s csak mikor egyes részek már készen voltak, alakította át prózává, amelybe beleolvasztotta a kész verses részeket. Pl. Milyen halovány az arcod. Milyen felhős a homlokod. Hadd nézlek Krisztiernám. Úgy, nézz csak te is rám. Lám itt egy kovésko rózsapír, sugár a szívből, mely a leg-tisztább pergamentre ír. Itt megint fehér, mellette áttetszik egy félénk kis ér: az holt tó, elvarázsolt égi hegytetőn, ez álompatak tündéri hómezőn.

És így tovább ívszámra lehetne folytatni.

Hiszem, hogy lesz idő, amikor — talán színre alkalmazását módosítva — felelevenítik és jobban megbecsülik. Ezt már nemes nyelvezete, ragyogó stílusa miatt is megérdemli.

Szitnyai Zoltán: Bolondok tornya. Tevan-kiadás. 1926. 151 lap.

Sokkal jobbat ad ez a novellás kötet, mint amit rikoltó címe és ijesztő borítékrajza után várhatunk. Nem kapunk hátborzongató rémmeséket, hanem érdekes problémákat tárgyaló elbeszéléseket, melyeknek szimbolikus jelentőségük van. Sitnyai, akinek ez már második kötete, ügyes meseszöveg, szépen, simán és színesen ír. Hibája, hogy mindenáron új és eredeti ötleteken töri a fejét. Sokszor érezzük, hogy ezek csak az íróasztalnál hidegen kidolgozott könyvszagú esetek, amelyek nem az élet aranyfáján termettek.

A szerző már két ízben volt nyertes a „Nyugat“ novellapályázatán. Talán nem tévedek, éppen különcködő ötletei miatt. Pályadíjas novelláját (Olga szerencséje) bátran kihagyhatta volna kötetéből. Csúnya. Ellenben igen rokonszenvesek azok a darabok, amelyekben az író gyermekkorából vagy Selmezbánya patriarkális életéből merítette ihletét. Ha Sitnyai az elképesztő témák utáni futkosásával felhagy és kétségtelen tehetségét szülőföldi emlékeinek kiaknázására fordítja, nemcsak ügyesen csiszolt csillámot, hanem aranyat is várhatunk tőle.

Lám Frigyes.

Meyer Konrád Ferdinánd válogatott költeményei. Fordította Szigethy Lajos. Budapest, 1925. 80 l.

Meyer Konrád Ferdinándnak kitűnő elbeszélő munkái mellett figyelemre méltó lírája is van. Lírája az elvontabb, gondolati költészet köréből való, tele nemes és tiszta idealizmussal. Témáit legszívesebben a természetből veszi. Szereti az erdőt, a hegyet, a zúgó vízesést, a szent hóvilágot, a fehér csúcsot. E mellett meglát minden szépet és fenségeset, minden magvalókat és tisztát az életben éppúgy, mint a művészetben. S mindezt minő könnyedén, minő hangulatosan, minő egyszerű és érthető módon tudja kifejezni. A magyar fordítónak választékos és jól folyó, gördülékeny és magyaros fordítása mindenben méltó a nemes életfelfogású költőhöz.

Halász László.

Bárdosi Németh János: Öreg szilfa árnyékában. Versek. H. n. 1926. 68 lap. Nemzedékek kiadása.

Szombathely derék kis írói körének egyik érdemes tagjának gondoljuk Bárdosi Németh Jánost, mert ez a kötete csendes vidéki hivatalnoknak mutatják. Piszkos, poros akták eltemették a számok erdejében, de azért a maga gyönyörűségére lelkének fel-feltörő dallamait szívesen énekelgette. A kötet témaköre meglehetősen szűk: a mult sóvárgása és a szelíd csöndességű boldog-

ság óhajítása. Természetes és aránylag könnyen folyó kifejezései változatosak, a lírai hangulatok megérzékitéséhez simulók. A versformát sokszor a mesterkélttségig ügyesen használja, hangulattörmelékei apró dallamos sorokra hullanak szét. A belső tartalmi súly akárhányszor a formára tolódik át, ami az amúgyis érzelemszegény kötet értékének nem mindig válik előnyére. A betűrimnek a kikerekítése látszik az ihlet előidézőjének, ami csaknem keresetté és modorossá teszi, miáltal csak hideg kaleidoszkópjáték lesz a vers és alig több üres semmitmondásnál. Ahol „borzas bokor bólint bátorító bókkal“, ott nem csodáljuk, ha Tündér Ilonka a „fodros felhőn forog“. Bizonyára a betűrim kedvéért kell „kis fészken félénken fűjnia“ az éj dalát, pedig lehetne bátor és merész, tüzes és lendületes, ha nem kötné fölösleges sallang és csillogó cifraság. A kritika sok jót nem mondhat a bemutatkozóról, bár értéke van. A hibák felemlítésével használni szeretne, hogy értékesedjék a költői tartalom.

Halász László.

Sándor Pál: Vándorlantos. Vigjáték három felvonásban. Pápa, 1926. 80 l. Pápai ref. főiskola nyomdája.

A vigjáték Csokonai Vitéz Mihály életének legérdekesebb részét varázsolja elénk: mint vall szerelmet imádott Lillájának, aki viszonzza is ezt, de az üzleti érzékű, gazdag apa nem akarja leányát egy poéta bizonytalan sorsához kötni, hallgat a Lillába szerelmes, gyáva jurátus rágalmazó hazudozásaira, Lilla pedig engedelmeskedik apjának s nőül megy egy gabonakereskedőhöz.

Erdekessége a darabnak, hogy irodalomtörténeti alakok szerepelnek benne: Csokonai, Pálóczi Horváth Adám, Baróti Szabó Dávid, Édes Gergely. Munkáikból a szerző jellemző idézeteket ad szájukba, de kissé túl könnyelműnek, iszákosnak rajzolja ezeket a tiszteletet parancsoló egyéniségeket.

A darab ifjúsági előadásra kiválóan alkalmas s az ilyen célból írt darabok átlagos színvonalát felül is múlja. Sz.

Gabányi János: A megbilincselte ember. Athenaeum. 336 l.

Az internacionalisták talán megmosolyogják azt a lángoló hazaszereztet, mely ennek a szép munkának minden sorából kiizzik, de minden igaz magyart, ki Trianon átka alatt szenved, meghat szomorú témája.

Bártfay Sándor vezérkari tiszt a világháborúban számtalanszor kitünteti magát vitézségével és a Trianont követő elfásultságban sem nyugszik meg: Erdélyben magyar felkelést szft, végül azonban elesik a nagy túlerővel szemben. Ettől kezdve szerzőnk a jövőbe lát: Oroszország lerázza a bolsevista jármot, Csehország, Jugoszlávia meghódol a pánszláv eszmének; vége a kisentente-nak. A nyugati nagy államok belátják, hogy szükségük van a békebeli Magyarországra, tehát visszaállítják.

A regénynek vannak szembetűnő fogyatékosságai is. Szereplői, mint a XVII. századbeli regényekben, vagy angyalok, vagy ördögök. Minden magyar ember a jellem és bátorság megtestosülése, a cseh, szerb és román pedig mind született gazember. Több valóságosság nagyobb hatást váltana ki az olvasóból.

A regény szerint közös hadseregünkben már 1908-ban annyira megszokott beszédtárgy volt a monarchia hamarosan bekövetkezendő szétesése, hogy még a tisztiszolgák is erről beszélgetnek.

Néhány történelmi kérdésre, pl. hogy Dalmáciának miért kellene a miénknek lennie (40. o.), későbbre ígér feletet, de ezzel adós marad.

Nyelvét ki kell emelnünk. Az ilyen zamatos magyarsággal megírt munkát mindenki élvezettel olvashatja.

Serdültebb ifjúságunknak is — különösen katonaiskoláknak — melegen ajánljuk ezt a hazafias regényt. Sz.

Bárány Ferenc: Kleitosz. Történelmi regény. Budapest, 106 l. Hellas r.-t. kiadása.

A regényt szójegyzék előzi meg: a munkában előforduló görög és héber kifejezések magyarázata. Ebből megtudjuk, hogy az atléta bajvivót jelent, a botanika növénytant, a filozófia bölcsészetet, a geográfia földrajzot, a monoton egyhangút és a naiv együgyűt.

A regényben komikus és erőszakolt a sok eredeti görög szó a megfelelő magyar szó helyett, pl. két rhapizmával viszonzotta a kapott koláfoszt.

Meséje a rablóromantikának és az Ezeröregjé-mesék utódainak keveréke. Krisztus fellépte körül egy görög orvos elveszti feleségét, rokonainál hagyja kis fiát, ezer kalandon megy át, utálja a rómaiakat, megkedveli a zsidókat (az író szerint: hebraioszokat!), végül Jézus és Pál apostol hatása alatt átér a keresztény hitre. — Kissé valószínűtlen, hogy kalandozása éveiben egészen megfélemedezék forrón szeretett kis fiáról. Kétértelmű ez a rész: „Bularkhosz felesége mesterségesen pirosította arcát. Gyermeke ellenben nem volt... Ez nem volt szokatlan látvány szemeimnek, mégis az ízlésem irtózott tőle.“ (Mitől? A gyermektelenségtől, vagy a „rúzs“-tól?)

Ha a szerző azt akarja, hogy regényét ne csak a klasszikus-filológusok értsék, írja át magyarra. Sz.

Lelkes Nándor József: A multak avarján. Budapest, 1927. 130 l. Az Apostol-nyomda kiadása.

Ezt az ízlésesen kiállított és csinos rajzokkal díszített munkát mint az írónak a forradalmak óta hetedik kötetét üdvözljük. Az eddigiekben jobbára elbeszéléseket adott a kuruc-világból, különösen II. Rákóczi Ferenc életéből. A jelen kötet inkább hangulatos lírai megszólalása az írónak egyes kuruc eseményekhez vagy olyan felföldi helyiségekhez, melyekhez a kurucvilág szötte hagyományait. Lelkes Nándor mindenkor a felföldi hagyományokkal foglalkozik, különösen szűkebb hazájával, Nyitra vármegye mondáival és történeteivel. Míg előbbi munkáiban tartózkodott attól, hogy személyét vagy különös érzelmeit megszólaltassa, most kizárólag azokat a hatásokat elemzi érző lélekkel, melyeket ez események reá gyakoroltak. Ezzel a munka bizonyos szubjektív zománcot nyer. Szeretettel tekint az elmúlt időkre s ezért könyvét bárkinek méltán ajánlhatjuk olvasmányul, főleg az ifjúságnak.

(mgy.)

Szabó Miklós: Dér Bálint végzete. Budapest, 1927. 64 l. Hellaskiadás.

Dramái bonyodalmat és finomabb lélektani elemzéseket nem ismerő, de komoly irányú író irányregénye az alkohol ellen, melynek romboló hatását mutatja be. Ha az író a magasabb műveltségű olvasóközönséget is meg akarja hódítani, akkor le kell szoknia az olyan bombasztikus kifejezésekről, mikor sok szóval keveset, vagy semmit sem mond: Mohón szívta fel a feléje höm-

pölygő szelíd szóhullámokat. A grófnő ajkairól, mint az áldott sziklákából üdén előbuggyanó csermelyek vize, ömleni kezdett a szó.

A regényt követő három elbeszélés közül az utolsónak szókinccse figyelemreméltó. Kétségtelen, hogy a szerzőnek van írói készsége. (sz. i. r.)

Emlékkönyv Csengery János születésének hetvenedik, tanári működésének negyvenötödik és egyetemi tanárságának harmincadik évfordulójára. Írták: Tanítványai, barátai és tisztelői. Szeged, 1926. 310 l. Városi Nyomda és Könyvkiadó R. T.

A kolozsvári és szegedi egyetem kiváló nevű tanáranak, a legérdemesebb magyar műfordítók egyikének, tiszteletére jelent meg ez az érdekes tartalmú emlékkönyv. Vargha Gyula *Akteon* című kis költeményével kezdődik, utána Szegzárdy József szegedi középiskolai tanár *Csengery-életrajza* és *Csengery-bibliográfiája* következik, majd Janovics Jenőtől *Csengery János*, továbbá a következő Csengery-méltatások: Juhász Gyulától: *Csengery János, a lírikus*, Kiss Ernőtől: *Csengery János és a középiskola*, Kati Erzsébet: *Emlékeimből*, Szeremley Béla: *A művészeti oktatásról*, Novák Sándortól: *Symphoniák*, Faragó János: *A fordításról*, Oravecz Ödöntől: *Mikszáth Kálmán selmecbányai diákévei*, Végh Samutól: *Agriokrácia*, Arday Páltól: *A pedagógiai emberismeret problémája*, Banner Jánostól: *Rákóczi Szegeden*, Bartók Györgytől: *Demokritos tana az erkölcsi értékről*, Bíró Venceltől: *Képek a régi Erdélyből*, Buday Árpádtól: *Két régiségtani kérdés*, Darkó Jenőtől: *Michael Apostolios levelei Laonikoszhoz*, Dézsi Lajostól: *Verses görög regények és regék a régi magyar irodalomban*, Erdélyi Lászlótól: *Képek a magyar lovagletből*, Erdős Józseftől: *Comma Johanneum*, Horczog Ferencről: *Taorminai levél*, Hársing Istvántól: *Pyramus és Thisbe történetének erdélyi magyar feldolgozása a XVIII. századból*, Hornyánszky Gyulától: *A görög műveltség*, Horger Antaltól: *A többes 1. személyű tárgyias igealakok ragja és a magyar ige-ragozás őstörténete*, Károlyi Gábortól: *Aiskhylos színháza*, Marót Károlytól: *Homeros harcletrajzi és az epikus műfaj kialakulása*, Melich Jánostól: *Bara*, Mészöly Gedeontól: *Pogány görög virágénekek*, Módi Mihálytól: *Herondas mimiambusai*, Pap Károlytól: *Horvát István az irodalomtörténetről*, Pálffy Mártonról: *Votják népdalok*, Pruzsinszky Jánostól: *Miscellanea*, Roska Mártonról: *A görög megaron eredete*, Szádeczky Kardoss Lajostól: *A székelyek oláh rokonságának meséje*, Szentiványi Róbertől: *A runák eredete*, Zolnai Bélától: „Hungarian Literature“, Márky Imrétől: *Ave Csengery!*, Juhász Lászlótól: *Ad professorem nostrum*.

Magyar irodalomtörténeti szempontból legértékesebb cikke a kötetnek Dézsi Lajos tanulmánya a XVI. századi magyar irodalomnak görög vonatkozású verses elbeszéléseiről. Ezek a következők: 1. Heliodoros Aithiopiakája Czobor Mihály fordításában és Gyöngyösi István átdolgozásában (Kharikleia). — 2. Akhilleus Tatios Leukippe és Kleitophon című szerelmi regénye. Egy névtelen magyar versszerző fordításában. — 3. Parthenios „Szerelmi szenvedélyekről“ című elbeszélései Szakmári Fabricius István verses fordításában. — 4. Bogáti Fazekas Miklós széphistóriája „Az tökéletes asszonyállatokról“ (Plutarchos). — 5. Ugyanattól Kharon vagy a világlátók (Lukianos). — 6. Ugyanattól „Halottak párbeszédei“ (Lukianos). — 7. Ugyanattól „Aspasia asszony dolga“ (Ailianos). — 8. Ugyanattól Demeter és Stratonika története

(Plutarchos vagy Lukianos). — 9. Az Szerelemnek ereje. Névtelen magyar fordítótól (Athenaios).

„A görög elbeszélések itt ismertetett forrásai és átdolgozásai eléggé meggyőzhetnek arról, hogy nálunk már a XVI. században nemcsak a tudósok érdeklődése fordult a görög irodalom felé, hanem íróink a költői művekben gyönyörűséget találó közönség nagyobb tömegéhez is igyekeztek közelebb vinni azokat... A következő században, az ellenreformáció korában, ez az irodalmi érdeklődés is megcsappant, ezzel is mutatva, mily szoros volt nálunk is a kapcsolat a humanizmus és reformáció között.“ (B. L.)

Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Brisits Frigyes. 156 l. Pallas-kiadás.

Vörösmarty Mihályt először Toldy Ferenc méltatta, majd Erdélyi János, Eötvös József és Kemény Zsigmond után Gyulai Pál. Az utána megindult hatalmas Vörösmarty-irodalom leginkább Gyulai nyomdokait követi. Vörösmarty munkáinak legjobb, teljes kiadását is Gyulai rendezte sajtó alá és kísérte jegyzetekkel. (Méhner Vilmos kiad. 1884—5. 8 kötet.)

Brisits Frigyes e nagyjelentőségű gyűjteményben Vörösmartynak a Gyulai féle teljes kiadásból kimaradt, ismeretlen 134 költeményét, 42 töredékstrófáját és egy drámai töredékét adja előre, legnagyobbbrészt a költő 1816—20 közt írt pesti diákkori jegyzeteiből. A költemények Zádor György hagyatékából a nagyváradi premontrei főgimnáziumba, onnan pedig Vörösmarty unokájának, Bernneder Jánosné Széll Ilonának birtokába kerültek. Gyulai Pál ezeket a verseket nem azért hagyta ki a teljes kiadásból, mintha nem tartotta volna őket érdemesnek a megjelentetésre, hanem — mint azt Brisits meggyőzően bizonyítja — a költeményeket nem ismerte.

A görög drámát és eposzt mintegy készen kaptuk, fejlődésének útját csak sejtethetjük. Így voltunk a Gyulai-féle kiadás ismeretére szorítkozva Vörösmartyval) is. Brisits Frigyes munkájával most a nagy költő ifjúkori munkáit is megismerjük. A szerzőt forrásmeghatározásai és egyéb megállapításai nemcsak mint kiváló Vörösmarty-sp cialis'át mutatják be, hanem mint a latin és görög irodalom alapos ismerőjét is.

Maga a gyűjtemény nem mondható kellemes olvasmánynak, mert a költő diákkorabeli szárnypróbálgatásain erősen érzik a latin hatás; gyakran a parallel szöveg is csökkenti az érdeklődést és a sok töredék mind egy-egy csalódást vált ki belőlünk.

Első pillantásra az az érzésünk, hogy kár volt megmenteni az utókor számára az olyanfajta verseket, mint *A bialok közelítése*:

Amikor a tónak füves partjára le dülnek,
Íme jön és kesereg a tunya, marha sereg.

Jobban meggondolva a dolgot, megnyugtatóan hat a bűvár lelkiismeretesége, mely a lángelme zsengeit is megőrizte. Fejlődéstörténeti szempontból mindegyik versnek megvan az értéke.

Vörösmarty ifjúkori költészete alanyibb, mint a későbbi; többet beszél magáról, mint férfikorában. Érdekes, hogy már ekkor sejtí nagy hivatását:

Ki fogja méltán zengeni érdemes
Honnunk vitézeit, s nagyjait, a setét
Óság kódéből visszahozván
Léteiket ragyogóbb egünkre?

Egy könnyre-készítő nyájas öröm repes
 Szivemben a szép hajdaniség iránt,
 Mely őseinknek szerzte zörgő
 Fegyvereit lelapulva nézte.

Moglett babonás emberek tanulhatnának a tizennyolc éves Vörösmarty felvilágosodott verséből *A babonás Sallayhoz!*

Sallay! hogy fecskét láttál legelőször ez éven
 A Duna habjaiban, arcodat öblögetéd,
 Hogy megtisztuljon. — Ne siess szenny-lepte pofádat
 Mosni. Eszed szennyét mosd le, s okulj meg előbb.

A későbbi nagy gondolkodó is elárulja magát a 107. sz. költeményben, mely filozófiai magasságokra hág fel.

A nyelvtudósokra külön munka vár, hogy összehasonlítsák az ifjú költőnek bizonyos mértékig fejletlen nyelvét a későbbi öntudatos nyelv-művészével. A gazdag bányából néhány példa: tekengess, helheztek, erdéji (erdei), veszélek, irégy, váras, kisztet, böcsös, kéreli, alajtja, mellyem, ernyejében, barbély, ütlek (ütleg), üdő, zuggó, róny, tám, szorgat, orkormét (?), sogédem (o h. segítségem), éjfélül (-kor), intetével, nyílás (felvonás); az ural szót eredeti értelmében (urának elismer); üdökhöz bizál, rettegtem szavokat; a dátumot így: Karácson hav. 2. 1817. *Szabó István Andor.*

Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. Budapest, 1926. 160 l. A szerző kiadása.

Erdélyi Lajos ebben a munkájában a mintegy három évtized alatt írt és észörtan megjelent nyelvtudományi dolgozataiból tizenkettőt ad közre. Megírásukban tudományos mondattani és nyelvjárástudományi szempontok vezették. A mondattant lélektani és történeti, a nyelvjárást történeti alapon műveit s a nyelvjárástudományt irodalmi kérdésekben is értékesíti. Rámutat arra, hogy a magyar szellem egyik legnemzetibb tudományunkban, a nyelvtudományban, miképen állta meg a helyét a külfölddel szemben, sőt hogyan előzte meg több tekintetben.

Itt most csak *A Gyulafehérvári sorok* ról írt értekezésének eredményeit óhajtjuk összefoglalni. A Gyulafehérvári Versek, Glosszák, Töredékek stb. néven ismert nyelvemlékekben Varju Elemér verseket látott, s többen szintén annak vették, így Simonyi Zsigmond (Nyr. 27, 529), Beöthy Zsolt (A magyar nemzeti irodalomtört.) és Pintér Jenő (A magyar irodalomtörténet kézikönyve). Horváth Cyrill hozzászólásai után azonban sokan csak prózai fordítású lapalji jegyzeteknek, glosszáknak tekintették. Erdélyi bobizonyítja, hogy a magyar sorok eredeti latin versecskékhöz hasonlítanak s nemcsak szolgálai, hanem művészi, ritmusos fordítások és minthogy ritmus van bennük, tehát versek, mert a vers lényege nem a rím és a mérték, hanem a ritmus.

Szerzője, aki 1310 táján írhatta e verseket, Mihalovits Edé szerint (A kath. prédikáció tört. Magyarországon, 1900) Frater Joannes Elschert, ki a kódex második, újabb részében fordul elő, de Erdélyi kutatásai nyomán Pintér Jenőnek ad igazat, aki azt mondja (A m. irod. tört. 1921), hogy szerzője egy ismeretlen ferencrendi szerzetes. *Szabó István Andor.*

Jászai Mari emlékiratai. Sajtó alá rendezte: Lehel István. Budapest, 236 l. Egyetemi Nyomda kiadása.

Napló, önéletrajz, emlékirat már annyi jelent meg nálunk, hogy egybefüggő tanulmányozásukra sok idő kellene. Különösen gazdag naplószerű munkákban az 1848—49. évi szabadságharc s a világháború korszaka. Az elmúlt hetekben egymásután jelentek meg: József főherceg sikerült háborús emlékirata, majd Rákosi Jenő értékes önéletrajza s most kaptuk Jászai Mari emlékiratait. Az utóbbi azért is érdekes, mert nő írta. Ilyenfajta mű — természetesen — nem nagy számban jelenik meg.

Jászai Mari hihetetlen őszinteséggel tárja fel életének logrejtettebb eseményeit, úgyhogy ez már szinte nem is a természetes őszinteség benyomását kelti. S aki elolvassa a könyv elejére írt nyershangú mottót — „Csak a tehetőségek és a rajongók érdemlik meg az ember nevet. A többiek, a közönyösek, a szemétdombra valók: ott rohadjanak el.“ — az mindjárt látja ebből a pár sorból, hogy milyen erős túlzásokra készül neki az író, ami pedig az emlékirat szavahihetőségét határozottan gyengíti. Mert a jó emlékiratnak olyannak kell lennie, hogy teljes egészében elhigye az olvasó, azonkívül fordulatosnak, változatosnak s eseményekben is eléggé bővelkedőnek. Ebben az értelemben Jászai Mari emlékirata mint emlékirat nem a legsikerültebb. Az ő sorai egy önmagával elégedetlen, keserű lélek egyhangú vallomásai. Indulatos és zsörtölődő, de egyben igazán magyar érzelmű és igazságosságra törekvő. Született színész, aki csak a színpadon érzi jól magát, aki csak a színpadnak él. Vidámság sohasem csillog elő soráiból. Örökké harcban áll önmagával, magát mindenkinél szigorúbban bírálja. Lelkére csakugyan három húr van feszítve: a harag, a fájdalom, a szeretet. A megöregedés fájdalmas hangja igen szomorúvá teszük könyvének lapjait.

Az Egyetemi Nyomda tetszetős külsőben adta ki Jászai Mari emlékiratait. Kár, hogy az illusztrációkat nem vizsgálta fölül művészi ízlés. Az olyan kép, aminő a 69. oldalon látható, állattani könyvbe való. Itt undort ébreszt. (B. B.)

Rubinyi Mózes: Kiss József élete és munkássága. Budapest, 1926. 160 l. Singer és Wolfner kiadása.

Tudományos munka érdekes szépirodalmi stílusban. Derék alkotás, bár a szerzővel nem tudunk mindenben egyetérteni. Elfogultsággal vádolja a mai magyar irodalom jó részét, pedig kell-e nagyobb elfogultság annál, mikor ő azt mondja, hogy alig van magyar költő, kinek költészetében több keresztény-katholikus elem volna, mint Kiss Józsefében. Megköszönné a katolikus egyház, ha legnagyobb költői olyanokat írnának, mint Kiss József a *Strófalak*-ban, mikor az új hitben nem talál megnyugvást:

Úgy rémlik, becsapott a Názáreti...

Vagy mikor az *Odesszá*-ban a pogrom szörnyűségei miatt felelősségre vonja Jézust is. — Önmagáról írja: Iszom a Jordánból hűtlen, pogány (*Örökbe*). — Az *én imádságomban* pedig:

A költészet magasztos templomom,
Más templomot keveset jártam.

A szerző itt-ott jobban ügyelhetett volna kifejezéseire. Pl. líráját megolvashatni (e helyett: elolvashatni, 38. l.); megvetkőzve megy vissza a mulató terembe (101. l.); azok sem mind ehivatottak (hivatottak, 143. l.); lelkén

eluralkodnak az új élet városi eszméi (144. l.). Hibás mondat szerkezet: Arany a támadókat agyonverte a második tölgyek alatti versével (126. l.). — A 111. lap első sora valószínűleg sajtóhiba miatt értelmetlen. — Ha Kiss József arcképeiről beszél, miért nem említi meg László Fülöp és Vadász Miklós mellett Réti István olajfestményét is?

A meglehetősen gazdag Kiss József-irodalomnak teljessé tételéhez sokban hozzájárul Rubinyi Mózes értékes monográfiája. —r.

Rubinyi Mózes: Herczeg Ferenc Budapest, 1926. 32 l. Singer és Wolfner kiadása.

A szerző szerényen ezt írta munkája címe alá: „A magyar ifjúság számára“; de elolvashatja könyvét minden felnőtt, művelt magyar, sőt a szakemberek is haszonnal forgathatják világos, érdekes fejtegetéseit. Megtanulhatjuk belőle, hogy nemzetünknek azt a kitűnő fiát írói vénája minden protekció nélkül hogyan juttatja magasba.

Rubinyi Mózes meghatározásai közül sok megérdemelné, hogy bekerüljön a köztudatba. Közülök csak egyet idézünk: Jókai tovaszáll a fantázia hegycsúcsai fölé, azért nem látja a világot; Mikszáth az ambituson ül és pipázik és csak annyit lát sokszor, ameddig az ambitusról ellátni. Herczeg az élet útján jár. Jár, nem száll és nem ül. —r.

Szigethy Lajos: Luther lelke. Budapest, 1926. 144 l. Az Evang. Tanáregyes. kiadása.

Ha nem is tudnók a szerzőről, hogy a budapesti ev. főgimnázium tudós történettánára, munkája azonnal elárulja a magyar történelem és irodalom szakavatott mesterét. Ezt a munkáját, mely hangulatképek sorozata a lutheránus magyarság multjából, a protestáns lapok lelkesedéssel fogadták s mi innen, semleges helyről is, csak aláírhatjuk véleményüket. Azt tudtuk eddig is, hogy — mint szerzőnk mondja — a kiváló tudósok, tanárok, orvosok, ügyvédek, írók, művészek aránytalanul nagy száma adott és ad az evangélikus egyháznak hívei számát messze túlhaladó, országos jelentőséget, de hogy az erre vonatkozó adatokat Szigethy Lajos ilyen lelkiismeretesen összeszedte, érdekes és tanulságos könyvvé feldolgozta, ezzel nemcsak egyházának, hanem az egész magyar műveltségnek is nagy szolgálatot tett.

Sárvár, Sopron, Pozsony, Eperjes, Szepesség és Zólyom vármegye történetéből megkapó képeket tár elénk. Részletesen foglalkozik egyháza nagy fiaival, amilyenek Thurzó György, Irányi Dániel, Székács József, Kossuth Lajos, Dessewffy Arisztid. Az irodalomban és tudományos életben ennek az egyháznak hatalmas képviselői: Kis János, Bél Mátyás, Berzsonyi Dániel, Vajda Péter, Hunfalvy Pál, aki tizenhétéves korában kezdett magyarul tanulni s 284 nagyobb munkát írt, Pákh Albert, Petőfi Sándor és sokan mások.

Egyházuk kulturális munkájából a nők is kivették részüket: gr. Teleki Józsefné, Mária Dorottya főhercegnő és Veres Pálné. Utóbbi a XIX. században az előkelőbb magyar családoknál tartózkodó tízezer Fräulein, mies és mademoiselle elidegenesítő hatásának ellensúlyozására megteremtette a magyar nőnevelést.

Sok lap tanuskodik az egyház szenvedéseiről is. Csepregén 1621-ben II. Ferdinánd francia zsoldosai ezerkétszáz polgárt gyilkoltak le, köztük

papjukat, Zvonarics Imrét az oltár előtt. — Wittnyédi István, soproni híres ügyvéd, ki lutheránus létére sok katolikus főúrnak volt udvari bizalmasa és akinek áldozatkészségéből nyílt meg a soproni magyar gimnázium, a Wesselényi-féle szövetkezés miatt vagyonát vesztette. — Caraffa 1687-ben Eperjesen huszonnégy evangélikus magyart végeztetett ki, stb. Sz.

Kiváló matematikusok és fizikusok. Összeállította: Nagy József. Budapest, 1927, 254 l.

A tudomány tizenegy hősozsa (Archimedes, Copernicus, Kepler, Galilei, Newton, Laplace, Gauss, Cauchy, Faraday, Bólyai és Eötvös) vonul fel hét szerző életrajzában. Finom didaktikai érzék és készség nyilvánul meg mindannyiban; egyik sem lexikonszerű életrazi és működési adatok tára, hanem mindegyik eleven kép, az illető tudósnek korába való helyes beállításával és tudományos működésének ismertetésével és méltatásával. Ahol szükséges, tudománytörténeti előzmények megrajzolása, némi korrajz megvázolása vezet be egyes cikkeket. Nagyon méltánylandó a szerzőknek az az eljárása is, hogy a nehezebb fogalmakon nem surrannak át a név pusztá megemlítésével, hanem azokat az ifjú kezdőknek meg is magyarázzák. A cikkek tagoltsága, arányos beosztása és magvas tartalma következtében rendkívül plasztikusok és jól megvilágítottak az illető egyéniségek tudományos arcképei. Kívánatos volna, ha e sikerült minták szerint mihamarabb új sorozat látna napvilágot. Csak maradjon majd ott el két szépséghiba: egyik-másik szerzőnek szembántó furcsasága az idegen szavak írásában s fülsértő, ósdi, avult kifejezési módja.

B. A.

Boross István: Gyóni Géza. 92 l. Mezőtúr, 1927, Török-könyvkiadóvállalat.

Gyóni Gézát úgy szokták emlegetni, mint siralmas háborúnk legjobb poétáját, a világháború Petőfijét, a harcér izonyatosságainak leghivatottabb tolmácsát. „Lengyel mezőkön, tábornűz mellett“ c. verskötetét a przemysli várórség magyar csapatai tízezer példányban kapkodták szét. Költői erényei mellett férfias bátorsága is tiszteletet érdemel.

Az irodalomtörténeti kézikönyvek még nem foglalkoznak bővebben Gyóni Gézával, ezért Boross munkája hézagpótló. Pontos életrajzot nem ad. A poéta szibériai életrajzát most írta meg fogolytársa, Balogh István, teljes életrajzát pedig Szolár Ferenc állítja össze.

A sajtóhibák a munkát több helyen egészen érthetlenné teszik, pl. a 4. old. legalsó sorai, a 34. old. 3—4. sorai, stb. A 14. oldalon ezt a germanizmust találjuk: Nem lettek kitéve!

Boross István hasznos munkát végzett, de Gyóni Géza megérdemelt egy életrajzában és irodalmi méltatásában is részletesebb monográfiát. Sz.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

(Folyóiratok és hírlapok irodalomtörténeti vonatkozású cikkei.
Munkatársak: *Alszegehy Zsolt, Baros Gyula, Gulyás Pál, Halász László, Pintér Jenő.*)

I. Folyóiratok.

Akadémiai Értesítő. — 1926. évf. 9—12. sz. Ferenczi Zoltán: *Beszéd a borjádi Petőfi-emléktábla leleplezésekor.* — Négyesy László: *Berzsenyi Dániel sírjánál Niklán.* — Kéky Lajos: *Beszéd Bánóczi József ravatánál.*

Budapesti Szemle. — 1927. évf. 2. sz. Császár Ferenc: *Salamon Ferenc esztétikája.* A valóságérzést és az eszményesítést összebékítette, a realizmust és a romanticizmust egyforma hévvel üldözte Salamon. A szélsőségek kerülése általában jellemző e műbírálonk lehiggadt, művészivé nemesedett realizmuásra. A történeti hűség és költői szabadság viszonyát illetőleg az volt a nézete, hogy a költőnek a történet szelleméhez s nem betűjéhez kell hűnek lennie. A költői műfajok rangsorát tekintve a drámát, főképp a tragédiát tartotta legtöbbre. A líra az ő szemében alsóbbrendű műág, még alacsonyabb a regény. Salamon esztétikai elmélete több tekintetben egyoldalú. Alapjában véve nem elméleti esztétikus, hanem lírikus. Hivatásának az egyes konkrét irodalmi jelenségek megértését és értékelését tartotta. Jelentősége, hogy észrevételei megtanították a közönséget a költészet hivatásának, értékeinek fölismerésére. — Zalovich Kornél: *Széchenyi és az ifjúság.* Széchenyi a nemzet s így az ifjúság nevelésében is legfontosabbnak a nemzeti önismeret fejlesztését tartotta. Különösen hangsúlyozta e tekintetben a jó iskolák (pl. műegyetem és reáliskola) alapításának szükségét. Széchenyi Ferenc atyai intelmei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy fiában a nemzetnevelés gondolata megfogalmazott és hogy saját élete lett elsősorban nemzetnevelő hatású. Széchenyi István minden tettet az önzetlen hazaszeretet jellemzi. Nemzetnevelő tisztében is ezt a hazaszeretetet hirdeti. — 1927. évf. 3. sz. Berzeviczy Albert: *Irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság.* Irodalmunkban ma bizonyos szakadás van. Két tábor áll egymással szemben: egyik a konzervatív, a másik merészen újító, mely nem szeretet különbséget tenni hazai és külföldi szellem között. Az utóbbi irány legkiválóbb képviselője nálunk Ady. E költőnk tehetsége vita tárgya nem lehet, de vele szemben a tárgyilagos ítéletet megnehezíti az ő intranzigenciája. Az Ady-probléma a költő cinizmusának őszinteségén vagy tettett voltán fordul meg. Cinizmusa nem saját lényéből fakadt, hanem annak

az irodalmi körnek a ráhatásából, amelynek ő egészen odaadta magát. Egy lelki egyensúlyát veszített nemzedék kapva-kapott Ady versein, mert benne látta minden eddigi-ideáljainak megtagadóját. Egyébként irodalmunk jelenségei olyanok, hogy nemzetünk mai nagy szerencsétlensége középett is reményre hangolhatnak. Drámairodalmunk oly sikereket ért el újabban, amelyekhez hasonlót alig találunk a multban. A helyzet az erők egyesítését teszi szükségessé. Ennek módjai nemzeti ideáljaink soha el nem hagyható alapján keresendők. — Sebestyén Károly: *A rászédett ördög*. A középkori misztériumjátékok egyik legkedveltebb tárgyának vizsgálata a világirodalom néhány remekművében (Shakespeare: A velencei kalmár; Goethe: Faust; Madách I.: Az ember tragédiája; Ibsen: Brand, Peer Gynt). — Gragger Róbert: *A népballadáról*. Az újabb gyűjtések a mellett szólnak, hogy az északi balladának Andreas Heusler adta meghatározása: „refrainnel átszőtt táncdal“ (amellyel nálunk egyetemi előadásaiiban Katona Lajos élt) bizonyos korlátozásokkal a régi magyar balladára is érvényes. Balladaszerű magyar költeményeink egyik forrása a régi első személyű hősdal, mely majdnem minden népnél előfordul, különösen kifejlődött azonban az ugor népeknél. A másik forrást a históriás énekekben találjuk meg, amelyek rövidítés, kopás, kihagyások útján fordultatos, balladaszerű dalokká váltak. A táncdalocska minden bizonnyal egyik forrása a balladának. A másik az egyházi ének, a liturgikus dráma, a misztériumjáték, amelyből a dráma fejlődése is kiindult. A balladának egy másik gyökere leginkább a Spielmann-költészetből, a népies novellákból, mesékből szitta anyagát és formuláit. (A szerző hangsúlyozza, hogy az ő analógiákra és a ballada belső törvényszerűségére alapított föltevését, mely szerint a régi balladák legnagyobb része táncballada volt, nálunk eddig senki sem vallotta.) — Mészöly Gedeon: *A „modern“ irodalomtudomány*. A Széphalom című folyóirat első számában Zolnai Bélának ily című dolgozata jelent meg: Modern irodalmunk és az irodalomtudomány. Értekezésében megkülönbözteti Zolnai a „modern“ irodalmat a „konzervatív“-tól. Modernnek a Nyugat költőinek irodalmát nevezi. Ebben — az előbbivel szemben — arra lát Zolnai példát, „amikor a versbe rejtett szellemi energiák tömegeket tudnak megmozgatni...“ Zolnai idézett soraiban „a konzervatív költészetnél a modern költészetet nem aestheticum, hanem politicum miatt tartja értékesebbnek, annak a politicumnak nem iránya, hanem egyáltalában a politicumnak az irodalomban való jelentkezése miatt“. Megfelel-e vajjon a valóságnak az a jellemzés, melyet Zolnai a konzervatív irodalomról ad. Igaz-e, hogy az csak a csinosásra törekedett, anélkül, hogy tudatában lett volna az irodalom politikai és társadalmi hatásának? Szabolcskát ne háborgassuk. Jobb, ha elhiszik róla, hogy egyetlen vágya az, hogy minden versét „csinosnak találják, tetszetősnek, szépnek, mint egy játékszert, női arcot, ékszert, ruhát“. Kozma Andorról azonban aligha hiszi el a közönség, hogy ő ne tartaná költészete értékes és komoly céljának bizonyos politikai és társadalmi irányzat szolgálatát. Vargha Gyuláról ugyanez idézetekkel bizonyítható (Országháza c. versét 1898-ból vagy A magyar társadalomhoz c. költeményt 1918-ból s egyéb darabokat). Az a felfogás sem állja meg a helyét, mely a Petőfit támadó kritika jogosulatlan voltával akarja bizonyítani az Adyt támadó kritika jogosulatlanságát. Történeti távlatba helyezve az irodalmi jelenségeket, Adyt és a Nyugatot csakis Petőfi kritikusi mellé tehetjük, az Ady-féle költői irányt támadó kritikásokat pedig éppen

Petőfivel igazolhatjuk. (E cikkhez a Budapesti Szemle szerkesztője jegyzetet fűz, melyben érdekesnek mondja, hogy a „Széphalom“ egyik munkatársa rója meg Zolnait irányáért, oly munkatárs, ki a folyóirat megindítására pénzt is áldozott. Kérdés, hogy akik a folyóirat megindulását lehetővé tették, kivel értenek egyet: a szerkesztővel-e vagy a munkatárssal. A szegedi egyetem rektora azt jelölte meg a vállalat egyik céljául, hogy „a nemzet multjában rejlő nagy értékeket felszínre hozza“. A folyóirat nem ezen az úton jár. Elismeri azonban a szóbanforgó jegyzet, hogy van a kötetben néhány szép vers, egy jeles tanulmány s egy pompás elbeszélés is, de a folyóirat irányát nem ezek a komoly munkák szabják meg, hanem az a szellem, mely itt is, ott is kiüti magát.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. — 1926. évf., 7—10. sz. Moravcsik Gyula: *Attila és Buda*. Megállapítható, hogy Priskos szerint a két testvér közül Bleda (= Buda) volt az idősebb s hogy az a részleteiben felderíthetetlen tragédia, mely az utóbbi életét kioltotta, jóval a bizánci követség hunföldi útja, vagyis 448 előtt játszódott le. Hogyan lett Buda a germán és magyar mondai hagyományokban mégis a fiatalabb testvér, e kérdés megoldása modern filológusainkra vár. — Kozáky István: *A középkori haláltánc keletkezéstörténete (II.)*. A középkori haláltánc, a „danse macabre“ francia neve állítólag arab eredetű s idővel elvesztette legendai eredetét. A francia szó annyit tesz, mint „temetői gyülekezet, játék“. E szerint a tánc szó a haláltánc-motívumokkal és az őselegendával együtt jött át a XII. században az európai nyelvekbe. Mikor az első modern haláltánc, Holbein műve 1538-ban megjelent, már senki sem tudta, hogy mily tekervényes utakon jött létre az a fogalom és külső forma, amelyet ma már általános emberinek látunk. — Kerényi Károly: *A Jávorfal-mese és a Midász-monda*. A Solymossy Sándor ily című tanulmányában előforduló klasszikus vonatkozások további megvilágítása.

Élet. — 1927. évf., 1. sz. Virágh Ferenc: *Kőrösi Albinnál*. A kiváló hispanológus munkásságának ismertetése. — 2. sz. Harsányi Lajos: *Beszélgetés a költőkről*. A költészet a nemzet élő lelkének a kifejeződése. A nagy költők a nagy idők szülik. — Suhajda Róbert: *Vörösmarty költői elindulása*. Bratis Frigyes kiadványának ismertetése. — 3. sz. Harsányi Kálmán: *Önéletrajz*. — 4. sz. Harsányi Kálmán: *Bartóky József*. Kiemeli Bartóky nyelvének önkéntelen, de szép magyarságát; művészetében mosolygva bölcselkedő, melegszívű realista. — 5. sz. Vas Tamás: *Sik Sándor*. Attekinti pályája fejlődését. Modernnek benne a szép, kifejező és lélekbeható képhangulatot látja. Egyéni érték nála a természeti képek sajátos összeolvasztása a lélekrezdülésekkel. Témakörébe tartozik a szenvedő ember és a gyermek is. — Harsányi Kálmán: *P. Gulácsy Irén*: Emberformáló és korrajzfestő művészetét ünnepli.

Literatura. — I. évf. 1—10. sz. II. évf. 1—4. sz. — Ez az elevenen és tapintatosan szerkesztett folyóirat nemcsak az irodalmi újdonságokat kedvelő művelt közönséget érdekelheti, hanem az irodalomtudomány művelőit is. Eddig megjelent füzeteinek tartalmából kiemeljük a következő nagyobb cikkeket: Móra Ferenc: *Aranytoll*. Herczeg Ferenc szegedi éveiről. — Supka Géza: *A földnek itt varázsereje van*. Herczeg Ferenc pályakezdéséről. — Kállay Miklós: *Nagy Endre*. — Balassa József: *Erdős René csodálatos élete*.

— Dánielné Lengyel Laura: *Hegedüs Loránd, az álmodozó*. — Kállay Miklós: *Négy új magyar dráma*ról. Zilahy Lajos, Bibó Lajos, Fodor László, Zágón István. — Ugyanaz: *Az új magyar líra*. Szabó Lőrinc és több fiatal író. — Tonelli Sándor: *Juhász Gyula*. — Lukinich Imre: *Mohács*. A legújabb Mohács-irodalom. — Balassa József: *Szomaházy*. — Rubinyi Mózes: *Egy magyar könyvkiadói probléma*. A végleges teljes kritikai Vajda-kiadás megteremtéséről. — Supka Géza: *Révay Mór János*. — Pásztor Árpád: *Vajda János és Gina*. — Balassa József: *Vészi József*. — Benedek Marcell: *Benedek Elek, a mesemondó*. — Pásztor Árpád: *Niobe*. Vajda János özvegyéről. — Ugyanaz: *Xantus János megkéri Doleschal Gabriellát*. — Kállay Miklós: *Az Ember Tragédiájának három színpadi formája*. — Mohácsi Jenő: *Hogyan kell Az Ember Tragédiáját külföldön színrehozni?* — Ugyanaz: *Fanni hagyományai és egy operaszöveg*. — Rónay Mária: *Gróf Bethlen Margit*. — N. A.: *A másik Karinth*. — Ignóty Pál: *Hatvany Lajos*.

Magyar Nyelv. — 1927. évf. 1—2. sz. Jakubovich Emil: *Két magyar glosszás bécsi kódex*. A bécsi Nemzeti Könyvtár 3150. számú, XIV. századi és 4723. számú, XV. századi kódexeinek magyar bejegyzéseit ismertető cikk.

Mult és Jövő. — 1926. dec. P. E.: *Bánóczy József*. Meleghangú megemlékezés, melyben főleg mint az I. M. I. T. elnöke van méltatva. Az ő nevéhez fűződik a Társulat magyaros bibliafordítása s a héber költők antológiája. Egyéniségének varázsa alól senki sem tudta kivonni magát. Mikor a kurzus szelleme az Akadémiára is bevonult... Bánóczy Józsefet semmi bántódás nem érte. — *Patai József bevezetője Kiss Arnold szerzői estjéhez*. Kiss Arnoldban nehéz elválasztani a költőt a rabbitól. Első kötetének már a címe: A pap hárfája is pedzi ezt a kapcsolatot. E kötetben szólt meg először Morris Rosenfeld s ez volt Magyarországon az első lépés a jidisz költészet emancipációja felé. Kiss költészetének alaptónusa a középkori héber költészet is jellemző melanchólia. Ezt a hangulatot Kiss harmadik verskötetete: Elborult csillagok alatt, már címében is jelzi. De azért a humor iránt is van érzéke. Példa rá: A fekete Horovitz s az Álom és valóság sok kedves figurája, kacagtató jelenete.

Protestáns Szemle. — 1927. évf., 2. sz. Németh László: *Gyallay Domokos*. Gyallay Domokos novelláinak jelentékenyebb fele a történelemben visz. Írásai egy egészséges kedély mesélő kedvét tükrözik. — 3. sz. Németh László: *Erdélyi József*. Erdélyi József lírájának egy cselédház volt a kristályképző magva. A cselédház, amelyben született, a tanya, a földek, a gyermekkor. Ebredő lírájának legszebb darabjai a gyermekkor emlékeit forgatják. Szerelemre alig van hangja. Költészete a magyar föld új beleszólása a nagyon is eleurópaisodó magyar lírába. Szinte rokontalanul állt elő az Ady halálát követő kereső káoszából.

II. Hírlapok.

Budapesti Hírlap. — 1927. évf. február 8. *Berzeviczy Albert* az *Ady-kérdésről*. A Kisfaludy-Társaság ünnepi közülésének elnöki megnyitó beszédében a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság elnöke rámutatott arra, hogy irodalmunkban szakadás van a konzervatív-naciona-

lista és a velük ellentétes világnézetű írók között. Az utóbbi iránynak kétségkívül Ady Endre a legkiválóbb képviselője. Ady tehetségének nagysága és hatásának rendkívülisége vita tárgya nem lehet. Tehetségét és hatását sem agyonhallgatással, sem ledorongolással, sem kiátkozó haraggal nem lehet meg nem történné tenni. Vannak versei, melyek minden érző szívbe belemarkolnak s melyeknek semmi közük a mindent romboló titánkodásához. E verseivel szemben ott vannak azok a versei, melyeket alig lehet másnak minősíteni, mint egy beteg fantázia eltévedéseinek és egy beteg lélek megnyilatkozásainak. Ady alig mondott valaha valami jótt nemzetéről. Cinikus kedvteléssel tapodta a magyarság legszentebb eszméit. A felforgatók táborához csatlakozott, akik irodalmi téren előkészítették azt a forradalmat, mely az országot vérbe és gyalázatba fullasztotta. A hazátlan internacionalisták pajzsukra emelték őt s megtették annak a proletárságnak költőjévé, amely a vörösuralomban mutatta meg igazi ábrázatát. Adynak ez a végtelen cinizmusa talán nem is az ő saját lényéből fakadt, hanem annak az irodalmi körnek ráhatásából, melynek egészen odaadta magát. Az élet habzsoló élvezetére vágyó nemzedék elvesztve lelki egyensúlyát kapva-kap Ady versein, mert benne látja a régi eszmények megtagadóját. De eljön még az idő, amikor egy boldogabb nemzedék el fog fordulni attól, aki a régi eszményeket lerombolni segített. Remélünk kell, hogy e gyászos kor szomorú költőjének hatása idővel csökkenni fog. — Február 20. Bársony István: *Az Ady-„kultusz“*. Rámutat Ady Endre imádóinak bárdolatlan hangjára s arra a terrorra, mellyel a radikális írók állandóan megfélemlíteni igyekeznek a nacionalista „véneket“. Ady Endrét ünnepelték az oláhok és ünnepelték a forradalmárok, a magyarok azonban csak sajnálhatják, mint olyan embert, aki nemzetében az édesanyját gyalázta. Az Ady-párt lármázó hívei nem ismerik, nem is ismerhetik a magyarnak sem lelkét, sem erkölcsét, sem földjét, sem azt az érzést, mely elfog bennünket, amikor föl-szakad lelkünkől annak tudata, hogy a nagyvilágon e kívül nincsen számunkra hely. Ez ellen a rajongó magyarság ellen ágált és verselt Ady s ez tetszik benne azoknak, akiknek leghőbb politikai vágyuk a magyarság megsemmisítése. — Február 22. *Irodalmi testületek tisztelgése Berzeviczy Albert-nél*. Február 20 án harmincnégy irodalmi, tudományos és művelődési egyesület képviselője kereste fel lakásán Berzeviczy Albertet, hogy kifejezze rokonérzését az Ady-bírálatra miatt ért támadások alkalmából. A megjelentek nevében Fereneci Zoltán üdvözölte Berzeviczy Albertet, kifejtve, hogy az ildomtalan támadásokkal a nemzeti irodalmi irány és a kritika szabadsága is méltatlan sérelmet szenvedett. Berzeviczy Albert válaszában legfontosabb pontja: „Adyt tisztán irodalmi bírálattal illettem s különválasztottam a politikától és attól a törekvéstől, amely politikai céggül használta olyan időkben, amelyek a vörösuralomhoz vezettek. Beszédem célja a kiegyenlítődség volt. Elismerem, hogy rendkívüli tehetségek vannak a másik táborban is és remélem, hogy együtt működhetünk, de ne kívánják nemzeti multunk megtagadását. A harcot, melyet nem mi idéztünk föl, ha kell álljuk, de inkább a kiegyenlítés, mint a széthúzás felé haladunk“. — Február 27. Kőrösi Henrik: *Törvény a ponyva-és szennyirodalom ellen*. Németországban erőlyesen védik az ifjúságot a rossz könyvektől. A német törvényhozás most hét szakaszból álló törvényt alkotott. A cikkíró ismerteti a törvény szövegét. — Március 6. Buday Barna: *Ostor alott*. A magyar életet festő írásművek folytonosan a legsajátabb magyar

középosztályt ostorozzák. Főleg a vidéki dzsentrí vagy csuhajozva ropja szerintük a könnyű életet, vagy a haladó kor csámpásaként botorkál. Hogy ez az osztály nemcsak léhaskodással töltötte életét, hanem hogy képviselte a történeti érzéket, a hagyományokat, hogy ő volt a közjogi ellenállás gerince, a köztisztviségek magyar munkása és tartotta erős kezekkel a falusi élet gyepelőjét: az íróinknak mintha eszébe sem jutna. Zrínyitől Petőfiig nem egyszer korholták a történelmi osztályt, de szárnyat is adtak lelkének és tökéletesebb élet felé akarták vezetni. „De nézd Adyt, a mi korunk seregvérő költőjét! Őt ni tudott; az őserő tajtékot-verő keserűségével rontott fájának, ám sohasem tudtam kitalálni, hogy mit kíván tőlem: sovinszta magyarságot-e vagy szocialista ideológiát? Fejlődést vagy forradalmat? Annyit tudok, hogy beteg zsenijével a fajtáját nem tisztította, nem emelte, ellenben hallatlan erőt adott a magyar társadalom örök kajánjainak a lejárató harcukhoz. Ezek tömjénezésükkel azért is igyekeztek fokozni költői súlyát, hogy nagyobbat üthessenek bele. Mit ér a társadalom a titáni énekkel, ha ezek csak annyit tesznek érdekében, hogy a veséjét rugdossák? A törzsökös magyarságból torzalakokat formáltak ki, gúny tárgyává tették őket s bennünket hozzászoktattak ahhoz az ízlésünktől idegen, cinikus szórakozáshoz, hogy tulajdon magunkon mulassunk. Ezzel, ha talán nem tervszerűen, de ösztönösen azt igyekeztek bizonyítani, hogy a magyarság avult, maradó, mai vezetésében haladásra képtelen s az új eszmék széltozóit kell élre állítani, ha megtespedni nem akar. És ezt a támogatást a magyar értelmiség visszautasítani nem tudta, sőt érdeklődésével és obulusaival szolgálta is. Elfördült önmagától és csak az kezdte érdekelni, amiben más élet, más probléma, idegen szellem és idegen ízlés szólt meg.“ Napjainkban azonban a magyarság mintha visszakiváncokznék boldogabb multjának karjai közé s akadnak írók, akik megérik ezt a lelki megmozdulást s meglátnák a vidéki életet a maga igazságában, mert hiszen közben az is átalakult s az egykori dzsentrí a mai kor emberévé lett.

Magyar Hírlap. — 1927. évf. február 20. Ignótus: *Ady körül.*

„Vajjon a régiebb magyar forradalmakat is: mondjuk ki: kávéházi zsidók csinálták? Zsidó volt-e, például, Martinovics apát és zsidó volt-e Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor? Vajjon őket is zsidók sugalmazták? Szakasztott ez volt ellenük is a kifogás, hogy a népet az urak ellen bujtogatják s megdöntik a nemzeti alkotmányt.“ — Február 22. *Ady Endre és a Heraldikai Társaság.* Az Ady-Berzeviczy ügy alkalmából a Heraldikai Társaság, Statisztikai Társaság, Régészeti Társaság stb. is állást foglalt abban a kérdésben: milyen szerep illeti meg Ady Endrét a magyar líra fejlődésében. Furcsa világ. Bajos megérteni például azt, miért mondja Berzeviczy Albert cinizmusnak Ady Endre költészetében azt a keserűséget, amelyet a konzervatív irodalmi körök egész más néven szoktak emlegetni, ha Berzsenyi Dánielről, Széchenyi Istvánról vagy Vörösmarty Mihályról beszélnek. Ady Endre oldalán kétségkívül több a tehetség, de a másik oldalon több a hatalom. Berzeviczy igazságtalannak érzi a mai állapotot s megpendíti a béke eszméjét: a hatvanhetes kiegyezést a mai irodalom két tábora között.

Esti Kurír. — 1927. évf. február 8. *Fenyő Miska nyilatkozata.* Az Esti Kurír munkatársa Berzeviczy Albert beszédének Ady Endrere vonatkozó részével kapcsolatban megkérdezte Fenyőt, a gyárosok igazgatóját, hogy mit

szól a dologhoz. Fenyő így válaszolt: „Nem Ady felett ítélt az Akadémia elnöke, amikor zavaros frázisaival Ady eszimaszárára kapaszkodott, hanem önmaga felett: a megnemértés, a vakondhorizont, a szempontok nyárspolgári alacsonyága felett, melyet Berzeviczy Albert tudományos kultúrája képvisel. Adyt, a nagy közös ideált, nem kezdheti ki semmiféle államilag engedélyezett szépszerűsítéssel, műfészettel és perzekútor politika.“ (Perzekútoroknak hívták régente a vármegyei csendbiztost.) — Február 17. *Berzeviczy és a tekintélymentők.* „Ahelyett, hogy a tudományt mentenék, tekintélyt mentenek. A helyett, hogy a feltörekvő pompás, de a ma minden nyomorúságával nehezen küzdő fiatal irodalmat mentenék, tekintélyt mentenek. Megengedheti-e magának még az Akadémia elnöke is Ady. Endrével szemben az olyan megállapításokat, mint: beteg fantázia eltévelyedése, beteg lélek megnyilatkozása, alkoholgőzöt lehelő költészet stb.“ Hogy a költő lelkét néhány ember kibérelte és cégérül használta fel a hazátlan internacionalizmus céljaira, hogy fajtájától és hazájától elidegenítette: ilyen kijelentéseket mégsem lehet tenni a tudomány címen elfoglalt pozíció sérthetlensége alatt. A költő barátjainak köszönhető, hogy a költőt nem hagyták elmerülni a létért való küzdelemben akkor, amikor az irodalmi társasági elnökök miatt elpusztulhatott volna. „Nos hát ez a Fenyő Miksa, ezt a bírálatot nem volt hajlandó szó nélkül eltűrni. Nem tűrte és nem tűrhette el. Más időkben talán tova lehetne haladni az ilyen vádak mellett, de ma, a calumniare audacter korában az illet igenis vissza kell utasítani.“

Magyarság. — 1927. évf. február 9. *Ady Endre hagyatéka.* Alig hangzott még el tárgyilagossabb és igazságosabb méltatás Ady Endrérol, mint Berzeviczy Alberté. Egy nagy igazság azonban hiányzik belőle. Ady a maga emberi gyöngöségén kívül azért fordult el a konzervatív-nacionalista világnézettől, mert a hivatalos nemzeti irodalmi körök ridegen elzárkóztak tőle s valósággal átutalták őt az élelmes ellentáborba, ahol a költőt pompásan hasznosították a maguk leplezett céljai számára. A második igazság az, hogy ez a dekadens lángelme ma már nem képviseli az új magyar nemzedék lelkét. Lehet, hogy Ady iránya is más lett volna, ha a hivatalos magyar irodalom nem számkiveti a maga kebeléből. Ki tudja, mi lett volna Petőfiből, ha nem hajol le hozzá korának legnagyobb költője és legemberségesebb embere, Vörösmarty Mihály, hogy kimentse őt a nyomor gyalázatából és a lázadás démonainak karjaiból. Ha a századeleji konzervatív irodalmároknak meg lett volna Vörösmarty Mihály nemességének gesztusa, akkor Ady Endre nem zuhant volna az idegenlelkűek közé. (A harmadik igazság — vagy mondjuk csak meg nyíltan: az egyetlen igazság — pedig az, hogy Berzeviczy Albert beszédét az arra hivatott irodalmi tekintélyeknek nem most, hanem tizenöt-húsz esztendővel azelőtt kellett volna elmondani, bátran és ismételtten. De Rákosi Jenő egymagában, elhagyatva küzdött s a főlháborodás hangjai csak zárt körben és suttogva hangzottak el. Egyik-másik pályakezdő megpróbálta ugyan, hogy hangot adjon az elitélő kritikának, de ki hallgatott ezekre az akkor még névtelen fiatalemberekre? P. J.)

Nemzeti Ujság. — 1927. évf. február 23. Surányi Miklós: *Ady Endre körül.* Ha valaki tiszta fővel és magyar józansággal nyilatkozik Ady Endre költészetéről, úgy jár, mint Berzeviczy Albert: megdöbölják sárral.

És ebben van Ady tragikuma. Lelkének bérlői még most is szedik az ember-telen kamatokat. Ocsmányul lehurrognak mindenkit, aki rádobja köpenyét a költő meztelenségére. „Ady Endre mögött egy csúf és gonosz kórus áll, amely undok szerelmével benyálazva, végre is visszataszítóvá teszi őt, ha még sokáig ünnepli. És gresztek komikum, hogy ennek a kórusnak mindig ugyanaz a karvezetője van: egy lobogó temperamentumú vézna kis öreg, egy irodalmi borraivalókat osztogató pénzemberke a gyáriparosok szövetségéből, bizonyos Fenyő Miksa nevű igazgató, aki valósággal specialistája lett az Ady-kompromittálás művészetének. Most ő az Ady Endre halhatatlanságának fogadatlan és dilettáns prókátor, szenvedélyes, durvanyelvű és felelőtlen Don Kihótéja az Ady-kultusz, aki nem létező ellenségekkel szemben védi azt, akihez Berzeviczy Albertnek, Rákosi Jenőnek, Herczeg Ferencnek, minden esett, szomorú fejű magyarnak, minden teremtet szegény, szomorú, átokvert, árva úri fajtának van köze, csak éppen neki nincs, Fenyő Miksának, a gyáriparosok irodájából, a pesti aszfaltról, a pesti vásárból és a pesti kávéházból. Berzeviczy Albert bizonyára nem vette zokon Fenyő Miksa gyáripari igazgató gorombaságait. Mi rossz néven vesszük; kezdjük megenni, hogy valahányszor irodalmi és esztétikai kérdésekről van szó, vágvainkba és bánatainkba, reménykedéseinkbe és panaszainkba, örömeinkbe és haragvásainkba, bús magyar lelkünk siránkozásaiba és ujjongásaiba minduntalan belerikácsol egy durva és bohóckodó hang — egyszer Beöthy Zsolt, máskor Herczeg Ferenc, vagy Berzeviczy Albert ellen — abból az utcából, ahol jól ismerik a tőke, vállalkozási haszon és munkadíj kalkulációját, de nem értenek a magyar írás és a magyar sors tragikumához. Egyszer már véget kellene vetni ennek a perverz orgiának, amelyet piszkos és sóvár fantáziájú dilettánsok rendeznek Ady Endre körül. De véget kell vetni annak az arroganciának is, amelynél fogva Fenyő Miksák bele mernek szólni Berzeviczy Albertok, Ady Endrék és a többi magyarok legszentebb dolgába. A Berzeviczy Albertok és Ady Endrék majd elintézik a maguk családi ügyét, ahogy az oroszok és angolok is elintézték a Dosztojevskij- és Byron-problémákat; de ha Fenyő Miksa minduntalan Ady Endre elé fekszik, a cselekedés mindaddig elodázódik, míg e dísztelen akadályt el nem takarítják.“

8 Órai Ujság. — 1927. évf. február 8. *Irodalom és feltámadás.*

„A magyar irodalomtörténet lapjain egész sereg dicső nevet találunk, de ott találjuk azoknak a költőknek nevét is, akik nem az apostolok szerepét vállalták, hanem a rombolás szellemét hirdették. Az ő költészetük volt a pionírja annak a szörnyű összeomlásnak, mely ezt az országot érte, az ő rímeik bűvös és megvesztegető mérge rombolta szét a magyar ifjúság egy nagy részének ellentálló erejét. Az Akadémia elnöke joggal mutatott rá arra a lélekrombolásra, melyet a nagytehetségű Ady Endre költészete végzett, azokra a politikai érdekekre, melyek ezt a költészetet a maguk nemzetgyilkos céljaira használták fel s ezzel ráirányította a figyelmet a védekezés szükségére is. Igenis védekezni kell ezzel a lélekmérgezéssel szemben. A magyar írók csak a nemzeti feltámadás munkásai lehetnek, nem pedig egy újabb összeomlás előkészítői.“

Pesti Hírlap. — 1927. évf. február 8. Rákosi Jenő: *Értsük meg egymást.* Vezércikk Berzeviczy Albert Ady-bírázata kapcsán. B. A. odaállt

A. E. ellenfelei és fanatikus imádói közé, hogy kibékítse a két táborn. Míg a XX. századig egységes áramlatban hömpölygött a magyar irodalom folyama, a jelen században két ágra szakadt s most két mederben folyik. „Itt van már az ideje, hogy az irodalom érdeke győzzön, a szakadék betemetessék s a nagy folyó két ága ismét egyesülve folyjon tovább.“

Pesti Napló. — 1927. évf. február 18. *Irodalmat politika nélkül.* Az Akadémia elnöke Adyt és a modern irodalmat pártpolitikai színezetű kijelentésekkel bírálta. Az irodalmi kritika jogosultságát senkitől sem lehet elvitatni s az Akadémiák feladata nem lehet az irodalmi forradalmak védelme vagy propagálása, de politikumot ne keverjen az Akadémia elnöke a konzervatív esztétikába. A politizáló esztétikushoz most tüntető körmenet indul, hogy dokumentálja irodalmi társaságaink politikai együttérzését. Hát ezen aztán lehet mosolyogni, de sajnálkozni is.

FIGYELŐ.

Reális és túlcsapongó Ady-kultusz.

Kénytelen vagyok egy magánlevelemet közzétenni, amelyet Hegedüs Loránthoz intéztem. Két okból vagyok kénytelen. Először közérdekből, másodsor, mert Hegedüs Loránt maga kezdi idézgetni, nem éppen pontos hűséggel. Ezzel ő szabadított föl arra, hogy a közönség elé vigyem a levelet, a maga valódi szövegében. Előbb nem adtam nyilvánosság elé, bármennyire követelte is tőlem néhány barátom, a magyar irodalom néhány vezérémbere, akiknek tudomásuk volt róla.

A levél még ősszel kelt, mikor Hegedüs Loránt megkezdte a budapesti egyetem jogi karán pénzügytani előadásainak új sorozatát. Első előadását a világháború pénzügyi hatásáról tartotta s ezt az előadást a Pesti Hirlap 1926 október 10-én színes tárcában ismertette. A cikk szerint Hegedüs Loránt ezzel a fordulattal fejezte be szavait:

A pénzen kívül még egy érték van: a vér, az emberek szaporodása, fogyása, születés, halál, kivándorlás. Ha előadásaimról jegyzetet készítenek, mottóul írják oda Petőfi után legnagyobb költőnknek sorait, Ady Endrét, aki mélyen belenyúlt a magyar faj törvényszerűségének vizsgálatába:

Meghal minden és elmúlik minden,
A dics, a rang, a dal, a bér,
De él az arany és a vér.
Nemzetek halnak és újra kikelnek,
Szent a hátor, ki, mint magam,
Vallja mindig: vér és arany.

Az első levélváltás.

Erre írtam azután Hegedüs Loránthoz következő levelemet:

Kedves Barátom!

Ebben a percben olvasom a tudósítást egyetemi előadásodról. Általán szeretek olvasni mindent, ami Tőled való. De engedd meg, hogy ezúttal nagy meglepetésemnek adjak kifejezést egy állítólagos nyilatkozatod miatt.

A közlemény szerint úgy hivatkoztál Adyra, mint Petőfi után legnagyobb költőnkre. Ebben engem bánt, *nem a méltánylás Adyval szemben,*

hanem a kisebbités legnagyobb költőnkkel szemben. Úgy érzem, ezekben a szavakban olyan inzultus van, hogy többeket ne említsék, például Vörösmarty ellen, amit ez a titán, aki minden magyar költő számára nyelvet teremtett és a képzelet szabadságának már Petőfi előtt addig ismeretlen világokba nyitott utat, nem érdemelt meg olyan jó magyar embertől, mint Hegedüs Loránt.

Amíg csak Hatvany Lajosék emelték Adyt Arany és Petőfi és minden magyar költő fölé, nem volt helyrehozhatatlan baj. De amikor Hegedüs Loránt is beáll Ady propagálói és más nagy költőink hátra-tessékelői közé, az mérhetetlen következményekkel járhat a magyar közizlésre és a magyar költészet jövőjére nézve. A Te szavadnak rendkívül szuggesztív ereje van. Éppen azért, mert az van, érezned kell a felelősséget mindazért, amit mondasz. És nagyon vigyáznod kell, hogy a magyar szellem régi nagy értékeit ne devalválj éppen a magyar ifjúság szemében olyan könnyedén. Ezek lelki értékek, de legalább is olyan becsesek, mint a vér és arany. A magyar ifjúság úgy is elég hajlandó arra, hogy ne olvasson; egyéb se kell, mint hogy Hegedüs Loránt is kimondja, hogy Vörösmarty és Arany *quantités négligables* Ady mellett.

Lehet Adyért rajongani, lehet őt nagy költőnek is tartani, ez ellen semmi szavam. Én is tudom, hogy nem közönséges költői temperamentum. De rangsorozni őt, nyilvánosan, hogy ne mondjam: hivatalosan, legnagyobb költőink rovására, igazságtalanság.

Egy régi magyar nemzetgazda, Széchenyi, a lelki értéket is belekalkulálta a nemzeti értékállományba. A *Hitelben* az arany mellett az erkölcsiség a főmotívum. Tudom, Te is vallod a szellemi és erkölcsi értéket. Előadásodban is a merő aranytól a vérhez emelkedté fel, amely közvetlenebb kapcsolatban van az élet legfőbb értékeivel. Ebben a szellemiség felé emelkedő gondolatmenetben találkoztál Adyval, s üdvözölted őt. Nem is vetted észre, hogy ő ellenkező irányban haladt, a szellemi javak hátratételével jutott el a vérhez és aranyhoz, amelyek nála materialista szimbolumok. A Te lifted fölfelé mozgott, az övé lefelé. Egyik emeletnél egy pillanatra egymás mellett voltatok és Te siettél vele azonosítani magadat: „egy platformon vagyunk!“ Még csak azt se mondtad a pillanatnak: „O bleibe doch, du bist so schön!“ És biztató az ifjúságot, kövesse az Ady liftjének irányát. Szépen fog vele járni az ifjúság és szépen fog járni az ország. Egy kis tartózkodás nem ártana olyan költő világnézetének az ajánlásában, akinek szívében egy ideg, lantján egy húr meg nem rezdült szerencsétlen nemzetünkkel, mikor élet-halálharcunkat vívtuk, legfőlegbb gúnyolni tudott bennünket ellenségeinkkel együtt.

Am ez: esztétikán kívüli szempont, ezt intézd el magaddal, mint magyar államférfi. De Te nemcsak világnézeti, hanem esztétikai ítéletet is mondtál és noha az aranyon kívül még csak egy értéket ismertél el: a vért, mégis ezen a határon túllépve, a pénzügytani órán esztétikai értéke'ésbe csaptál át. Hogy mire alapítod ítéletedet, azt nem mondtad meg, nem mutatál rá: miféle értékekkel borítja homályba Ady a többi magyar költő értékeit, s miért kell Petőfinék mégis megkegyelmezní. Talán intuicióból beszélsz: az ilyet látni kell, aki nem képes rá, magára vessen. Erre azt

mondhatná az ember, hogy az ilyen „meglátás“ sokszor apodiktikus bizonyosságot ad, de még többször csalódásnak bizonyul. Nem foglalkozom azzal: nem a magad lelke tartalmát vetíted-e Ady költészetébe? És nem azzal az érzékesalóddással nézed-e ideológiáját és költészetét, amellyel a vér és arany szimbolumát nézted? Csak arra utalok, hogy nagy költőket, nagy művészeket összeméretezni igen-igen nehéz, hiszen mindegyik egész külön világ, mindegyikben más értékfajok jelennek meg és más-más arányokban vegyülnek. Ilyen összemérésekben nem lehetünk elég óvatosak. Vannak, akiknek lelkében Ady rezonál legjobban, de más, nem kevésbé fogékony és differenciált lelkekben más költők rezonálnak. Vannak, akik például Vörösmartyban — hogy nála maradjunk — százszor oly gazdag érzelemláthatóság és százszor annyi esztétikai szint találunk, mint Adyban, akik Vörösmarty-nak nem éppen legemlegettebb költeményeiben is, például *A rom*-ban, megkapóan fenséges költészetet találnak, s még a hanyatló költőnek, még töredékversében is, mint a forradalom után írt *Előszó*-ban, hatalmas ihletet éreznek. Vannak, akik egy pillanatig se haboznának, hogy Jókai és Ady közül melyiket válasszák, ha egyikükről le kellene mondanunk. Mit kezdjen az a magyar ifjú, akinek lelke nem veszi be Adyt, ha szellemi tekintélyektől azt hallja: a többi magyar költőben még kevesebb méltó lelki élményt fog találni, talán az egy Petőfit kivéve? — Nem, így nem lehet elbánni a magyar költészettel. A mi nemes valutáink hitelét ne ingassuk meg egy-egy hatásos kiszólás kedvéért.

Régi szeretettel vagyok igaz barátod

Budapest, 1926 október 10.

Négyesy László.

Hogy semmit el ne hallgassak, ideteszem még e levél következményeit, Hegedüs Loránt válaszát, arra írt feleletemmel együtt:

Budapest, 1926 október 14 én.

Kedves Barátom!

Nagyon jól esett az, hogy barátságod annyira terjed, hogy még oly csekélységet is, mint az egyetemen való megnyitó előadásomat, figyelemmel voltál szíves kísérni. Ez a Te gyöngédségedre vall, amelyet, ha emlékszel reá, még Eger óta ismerek, mikor a „Holt költő szerelmét“ szavaltad.

Ami leveled tartalmát illeti, azt talán leghelyesebb volna, ha szóval megbeszélnök, miután én lírikusnak nagyobbnak tartom Adyt Vörösmarty-nál és Arany-nál. Természetes, hogy epikában ez utóbbiak sokkal nagyobbat nyújtottak. Viszont szíves figyelmemet felhívom arra, hogy nemcsak mi ítéljük meg költőinket, hanem a külföld is és míg Vörösmartyt senki nem ismeri odakint, addig Adynak csak lírai fordításaiból csak ezen a héten két új kötetet láttam franciául.

Ezt is szíves figyelmébe és magamat további meleg barátságodba ajánlva maradtam régi híved és tisztelőd:

Hegedüs Loránt.

A második levél.

Erre a levélre válaszom itt következik:

Kedves Barátom!

Örvendek, hogy nem értettél félre.

A szóbeli megbeszélésre bármikor készséggel állok rendelkezésedre.

Előadásodban általában legnagyobb költőnknek jelentetted ki Adyt Petőfi után, most már csak mint lírikust írod legnagyobbnak. Ez különbség. Tudomásul veszem, mert haladás.

Vörösmarty nem az epikában volt legnagyobb, hanem a lírában: eposzaiban, drámáiban is lirizmusa a legmegkapóbb. De milyen megkapó! A Csongor és Tündében van annyi költészet, filozófia, sugár, édesség és báj, amennyit egy csomó „modern“ költőben együttvéve sem találni.

Új érved a külföld itélete. A külföld eszerint illetékesebb bíró, mint mi, akik ismerjük költőinket. Az a külföld, amely rendkívül hiányosan, gyarló fordításokból, s a szervezett propaganda és a reklám nyomán egyoldalúlag ismeri irodalmunkat. Hiszen a külföld, mondjuk Amerika, jobban ismeri Lengyel Menyhértet, mint Katona Józsefet. De hogy az export-színművek alapján minő megítélésben reszesül például Amerika komoly közönségénél a magyar irodalom fajsúlya, arról én elszomorító közléseket hallottam egy amerikai angol úrtól. Külföldön jobban terjesztik Szabó Dezsőt, mint Herczeg Ferencet. Vörösmartyt és Aranyt meg sem ismerheti igazi valójukban a külföld. Ezekért meg kell tanulni magyarul. Egy okos ember azt szokta volt mondani: Arany az az írónk, akiért érdemes megtanulni a magyar nyelvet. Vörösmarty nevét különben régen megismerte az angol közönség Sir John Bowring fordításaiából. (Nemzetgazda!)

Szeretettel vagyok nagyon tisztelő híved

Budapest, 1926 október 15.

Négyesy László.

Sajnos, a szóbeli eszmecsere máig sem esett meg közöttünk s én mind e percig nem ismerhettem meg tisztelt barátom kritikai érveit.

Azonban hónapokon át nem érintette cikkeiben Ady költői elsőségét. Azután jött február elején *Berzeviczy Albert* elnöki megnyitója a Kisfaludy-Társaság ünnepi közülésén, amely megnyitónak különben semmi összefüggése sem volt levelimmel, minthogy Berzeviczy nem is tudott a levélről, viszont ő is tisztán a maga kezdéséből nyilatkozott. Hogy az ügy erre új hullámokat vert fel, Hegedüs Lóránt is újra kezdte értékeléseit s például egyik cikkében Adyt a református magyarság három vagy négy legkimagaslóbb képviselője közt említi. Úgy emlékszem: Bethlen Gábor, Tisza István és Ady Endre-féle triumvirátust állított össze. Mindenesetre hátrateszi Ady miatt a magyar református hitfelekezetnek egy sor nagy alakját,

akik az egész nemzet tiszteletének tárgyai, történelmünk és irodalmunk tündöklő nagyságai.

Legújabban pedig *Makkai Sándor* erdélyrészi református püspök *Ady*-könyvének megjelenése alkalmával *Ady, a püspök és a sátán* felírási cikkben diadalmasan tapsol a püspök könyvének, idézi belőle a 99. lapról ezt:

„*Adyban* szólalt meg eddig igazán és egyedül az a magyar lélek, melyet saját nemzeti költészete ezen a téren soha nem táplált és nem ihletett, a bűnben az Istent szerető és kereső, a megújhódásért síró magyar Advent lelke. *Ady* az első igazán vallásos költő.“ — Ez a püspök ítélete, — teszi hozzá Hegedüs. És cikkét ezzel fejezi be:

„Mikor az egyetemen tavaly először neveztem *Ady*t *Petőfi Sándor* után legnagyobb lírikusunknak, nem kisebb tekintély, mint egyetemünk irodalomtörténeti tanára szólított fel hosszú és bensőségteljes levélben, hogy hagyjam abba «közismert veszélyes szuggesztív hatalmamats. Mikor a *Pesti Hírlapban* írtam így *Ady*ról, legelső irodalmi társaságunkban, legbensőbb hitsorsos író-társamtól hallottam azt, hogy *Ady és én a sátán útján lovagolunk. Most arra kérem őket, hogy vitatkozzanak tovább Makkai Sándor püspökünkkel, mert én nem értek az ördögüzéshez.*“

Az az egyetemi tanár, akire hivatkozik, mindenestre én vagyok, bár néhány év óta nem az irodalomtörténetnek, hanem az esztétikának vagyok a tanára; hiszen a levelet én írtam. Az olvasó láthatja, hogy a Hegedüs cikkében idézőjel közé foglalt kifejezés, mely úgy van adva, mintha így írtam volna, nincs benne levelemben; én nem bélyegeztem Hegedüs Loránt szónoki és írói hatását „közismert veszélyes“-nek. A levél pedig nem azért volt bizalmas, mintha valami irodalmi kamarilla türekedett volna tisztelt barátomba belefotni a szót, hanem, mert Hegedüs Loránt nagy képességeit és lobogó magyar lelkét jobban tiszteltem és becsülöm, semhogy egy elszólásért nyilvánosan meg akartam volna támadni.

Az utolsó levél.

Most azonban a közérdek kívánja, hogy multkori leveleimet is a nyilvánosság elé tárjam, mostani felhívására is a nyilvánosság előtt adjam meg a következő választ:

Kedves Barátom!

Olvastam *Ady, a püspök és a sátán* című kis cikkedet, amelyet azzal vezetsz be, hogy az *Ady*-pörben a *Soli Deo Gloria* nevű református ifjúsági egyesület nem kisebb emberhez fordult, mint *Makkai Sándor* erdélyrészi ref. püspökhöz: ő szóljon s a megzavart fiatal lelkek előtt döntse el a csatát, — s amely cikket azzal fejezel be, hogy a püspök úr egész könyvet írt, a könyv

meg is jelent: akinek veled volt vitája, most már ne veled vitatkozzék, hanem a püspökkel. (Emlékezteted az embert a székely elmésségre, amely szerint az erdélyi szász azt mondja a segítségkérőnek: menjen a szomszédba, ott lakik a jó ember.)

Hát majd elolvasom a püspök úr művét; kívánom, hogy nyeresége legyen a könyv a magyar kritikai irodalomnak. Szóval, rákerül a sor. De egyelőre szíves engedelmeiddel Nálad maradok, mert cikkedben egy idézet van, amelyért, éppen azzal, hogy mint tekintélyt idézed, Te vagy felelős.

Mivel érdemelte meg olyan tiszteletreméltó férfiú, mint egy püspök, hogy szájába olyan hihetetlen, hogy ne mondjam: monstruózus állításokat adj, aminőket a könyv eredményei gyanánt cikkedben idézel? Még ha az én igénytelen levelemnek adsz, egy elmés fordulat kedvéért, más értelmet, hadd legyen! De egy könyvet, egy püspök könyvét már csak híven kell idézni! Ha pedig csakugyan a könyvben van is az a szerencsétlen részlet: miért, de miért idézed az egész könyvnek — kétségtelenül — éppen a legképtelenebb pontját, amely, kivált így, az összefüggésből kiszakítva és aztán eredmény gyanánt bemutatva a legkínosabb hatást teszi?! Tartalmilag hamis, stilisztikailag cifráldó, nehézkes és anakolouthiába fulladó. Mi bizalma legyen az olvasónak egy könyvhöz, amelynek az a veleje s amelynek szerzője így tudja megfogalmazni az eredményt? Mire való, jaj, mire való a tekintélyt ilyen nyilatkozat nyilvános továbbadásával lejáratni? Ha jó emberünk az, aki ilyet talált írni, hallgassuk el, hogy megírta, vagy sűgjük meg neki, ha még nem késő, hogy írja meg jobban, így ne adja ki a kezéből. Nem, édes Barátom, ezek a scrok nem a Makkai püspök úr tollából kerültek a könyvbe. Ki tudja, milyen misztifikációval van dolgunk?

Makkai püspök úr nem írhatta le a magyar költészet ellen azt a vádat, hogy sohasem táplálta és ihlette a magyar lelket a büntudat motivumával, „az Istent szerető és kereső, a nemzeti megújulásért síró magyar advent” vágyával. Ilyen, nyilvánvalóan alaptalan vádat nem írhatott le se mint püspök, se mint „ismert, kiváló műbíráló s a magyar irodalomtörténetnek neves kutatója“, ahogy cikkedben nevezed. Hiszen csak ismeri a magyar költészet multját legalább fő vonásaiban. És tudva nem foszthatta meg a magyar protestantizmus első századát attól a dicsőségétől, hogy költészete az egyéni és nemzeti büntudatból fakadt, a nemzet erkölcsi megújulásért siránkozott, a magyarság megtisztulásáért és feltámaszásáért esengett Istenhez. Annak az avatag nyelvű XVI. századi protestáns költészetnek ez egyik megható, szinte megrendítő, belső igazságával ma is imponáló tulajdonsága, állandó értéke. Tisztelet ennek a régi költészetnek, kedves Barátom!

És a XVII. században Zrínyi fenséges költészetét nem a büntudat, az Istenhez térés és a nemzeti újjászületés epedő vágya ihlette? Mi más a Zrínyiasz, mint a nemzet önmegváltásának eposza? Lehet ezt akár Adnyak, akár bárki emberfiának magas piedesztálra állítása kedvéért nem tudni, elhallgatni, letagadni? Nem tudná Makkai püspök úr, hogy Zrínyinek ez az ihlete milyen mély forrásból fakadt? Hogy az Afumban is mennyi szeretettel, gúnynal feddi, ostorozza a magyarság gyengéit, de mennyire tudja nemzetét lelkesíteni is, erényeire eszméltetni? Nem tudná, hogy ez a költő igazán adventet készített elő? Mert nemzeti adventet nem az csinál, aki csak kiseb-

bíteni, gúnyolni tudja fajtáját, hanem aki lelket is tud bele önteni, eszményt tud eléje tűzni, hát még aki személyes életében is megtestesíti az eszményt, mint Zrínyi tette, aki bizony nem várának ablakából nézte boldogtalan nemzetének vergődését, hanem költői ihletének hitelért a csatamezőkön kezeskedett!

Vagy újabb időkre vonatkozik a püspök úr állítólagos ítélete? Hát nem a nemzet süllyedését ostorozta, erkölcsi megújulását sürgette a XIX. század hatalmas lírája, Berzsenyitől Tompáig? Még újabb időkből nem ismerné a püspök úr Gyulai Pál költői feljajdulásait nemzeti hibáink láttán. Kasszandra-intelmeit közéletünk züllésén? A XX. századból nem ismerné Vargha Gyula keserű lírai lobogását? Ki figyelmeztette annyi látomással és bűgő siralommal nemzetünket a lába alatt tátongó örvényre, mint ő? És nem ismerné a püspök úr, más hangnemből, Kozma Andor szatirai műszájának szellemes és találó vágásait a bomlás jelenségeire és tetteseire?

Egy kolozsvári származású magyar kritikus állapította meg — Gyulai Pálnak hívták — ezt a vezeklő, megigazulásért epedő, vallásos érzésbe olvadó hangot, mint líránknak a középkori katolikus énekektől fogva egyik uralkodó jellemvonását. Mióta veszett ki ennek az emlékezete Kolozsvárott? Így ápolják ott nemzeti hagyományainkat? Vagy jobban tudják ezt, mint Gyulai tudta? Hiszen annyira jellemvonása ez líránknak, hogy akár gyöngye oldalának tekintheti az eléggé nem beavatott kritika. Carlyle például — hogy kedvedért angol gondolkodóra hivatkozzam — csak nagyon másodrangú helyet jelöl ki a hazafias ihletnek a költészet ihletforrásai közt. A politikai értelemben vett hazafias költészetre nézve ez igaz is. De egy boldog nemzet fia nem is igen érti meg az ír melódiákat, nem érti meg, hogy van olyan hazafias ihlet is, mely sugalló erejére és jellemére nézve rokon a vallásos ihlettel, azzal sokszor össze is olvad, aminthogy az ótestamentomi zsidó költészet ihlette a magyar hazafias lírát. De akár erénye, akár gyöngéje ez a magyar lírának, mindenesetre történetileg adott, jellemzetes tulajdonsága. A magyar líra mindig teljesítette nemzetjavító, ébresztő, megigazulásra serkentő, Istenhez emelő hivatását.

Ezek oly köztudomású tények, hogy ezekkel ellenkezőt a püspök úr nem írhatott. Olyan rémitő tájékozatlansággal, vagy ferdítéssel, vagy ítélet-hiánnyal nem kompromittálhatta magát. Elhinni róla ezt annyi volna, mint elhinni azt, hogy káromkodott. De hogy eshettél Te is áldozatul annak a kísértésnek, hogy ilyen elszólást, mint valami kinyilatkoztatott bölcseséget átvég a magad cikkébe?! Ha nem tudnám, hogy gyermekkorod óta irodalmban levegőben éltél, ki kellene fakadnom, hogy közéletünknek még nagyműveltségű vezéralakjai is mily kevésbé ismerik éppen saját irodalmunkat.

„Ady az első igazán vallásos költő!! Ady az első magyar lírikus, aki megigazulást hirdetett és a magyar adventért sóhajtozott!” — Mi lesz még, ha így folytatjátok?

Soli Ady gloria! Csak Adyt illeti a dicsőség!

Hát nem tudtok ti máshonnan szedni babért Adynak, csak más költők homlokáról? És nem riadtok vissza a legnyilvánvalóbb történetmásítástól sem? Mit nyertek vele? Ady egykori szövetségeseinek a tetszését? Azok titeket naiv dilettánsoknak fognak tartani, hiszen ha százszor bebizonyítjátok is, hogy Ady az egyetlen költő a világ teremtése óta, akinek fajmagyar és vallásos ihlete van, azok mosolyogva mondják egymás közt: szegények, mennyit erőlködnek hiába, pedig *l'art pour l'art*, mindez nem is művészi érték!

Vagy a klasszikus irányú irodalmi felekezetet győzitek meg? Az nem fog hitelt adni olyan „eredményeknek“, amelyek a legcsekélyebb irodalmi ismeret előtt is semmivé válnak. Másutt érték el eredményt: a könnyen lobbanó ifjúságnál, melyre a lelkes szavak, a nagy mondások mindig hatnak, amely bizalommal fordul hozzátok és tiszta igazmondást remél tőletek. Ti ez ártatlan bizalom fejében azt szuggeráljátok a magyar ifjúságnak, hogy ha legszentebb érzelmi felzajlanak, ha tisztulásért eped, ha a nemzet züllése, kishitűsége bántja, ha magába szállva költőinknél megváltó lelki ölményt keres, akkor sehol az egész magyar költészetben nem talál egy rokonlelket, nem hallja a megigazulás egy forró sóhaját, az Istenhez emelkedő lélek epedését, nem látja a nemesebb jövő felé lendülését, ilyen forrásban a magyar líra egész hegyvidéke szűkölködik, csak Ady Endre költészetében talál a büntudattól gyötört és Isten kegyelmével igazulást szomjazó magyar kebel üdítő cseppeket. Így viszonzátok az ifjúság bizalmát. És eléritek azt, hogy a magyar ifjúság előtt ismeretlenek maradnak nemzeti költészetünk nagy értékei s az ifjú lelkeknek az a része, amely Ady költészetében nem talál kielégülést, ott sem keres majd, ahol találna. Elszoktatjátok az ifjúságot egész Ady-előtti költészetünktől. És elszakítjátok a fonalat a múlt és jövő közt, gyengítitek a jövő alapját, csak azért, mert „Soli Ady gloria!“

Ezt nyeritek és ezt éritek el. Akaratlanul is azt teszitek, amit a porhintők tesznek. Pedig ti nem vagytok porhintők. Nektek különben a legnemesebb céljaitok vannak. Szívetek tiszta, elmétek magasan szárnyal. Jóhiszemű, lelkesedő emberek vagytok, csak el-elvetitek a súlykot, csak egy kicsit féltetek attól, hogy hátha maradiaknak tűntök fel; szeretitek a népszerűséget, az elmésséget, a csillogást, a nagyotmondást és nem mindig nézitek meg, hogy igazság-e, vagy csak féligazság, amit mondotok. Magyar emberek vagytok ebben is, nemzeti gyöngéinknek is képviselői. Legalább a magyarságnak egyik típusa. Mert van más típus is, azoké a magyar koponyáké, akik megnézik a dolognak mindkét oldalát s összefoglalóan tudnak ítélni, mint Deák Ferenc, Gyulai Pál, Tisza István. Ti a másik típus vagytok, az impresszionisták, az egyoldalúan, elhamarkodva ítélok típusa. Megjárhatjátok Angliát, hozhattok onnan sok szép tanulságot, de egyet ott sem tanultok meg, amit pedig ott jól tudnak: végiggondolni a gondolatot. Pedig milyen nagy ember lehetnél, ha szellemedet kissé fegyvelmeznél tudnád!

Ne vedd tőlem most se rossznéven e kemény és őszinte szót. En azt szeretném, ha a Te fényes elméd és hatalmas készültséged minden irányban áldást terjesztene. Figyelmeztetni akarlak, ahol hatáson kártékonynak látom s ha kell, közbe is lépek, mert a közérdek előttem is a legfőbb és legszentebb. Azt tettem a multkor és ezt teszem most.

Ha Ady-kultuszt akartok csinálni: csináljatok reális Ady-kultuszt. Mutassátok ki Adynak igazi esztétikai értékeit; ezzel hasznos és szükséges dolgot végeztok, Adynak is jobb szolgálatot tesztek, mint alaptalan nagymondásokkal és hihetetlen tódtításokkal. Azt a derék magyar ifjúságot pedig ne tévesszétek meg, hanem tiszteljétek!

Régi igazmondó barátod:

Budapest, 1927. április 15.

*Négyesy László.**

* A Budapesti Hírlap húsvéti cikke.

Jakab Ödön.

Ezelőtt bizony több mint félszázaddal — 1874 őszén — ismeretlen név állott a jó Vadnay Károly kedves Fővárosi Lapok-ja egyik számának élén közölt vers alatt. A népballadák hangján és formájában írt versnek az volt a címe, hogy: *Nem látták a kicsi fiam?* Az új költő neve pedig: Jakab Ödön.

Jakab Ödön akkor — mint a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának hallgatója — a fiatalság legszebb napjait élte, az élet gyöngyvirágos tavaszában járt: húszesztendő volt! Az említett vers figyelmet keltett irodalmi körökben is és a minden fiatal tehetségért nagy örömmel lelkesedő Szász Károly, a későbbi püspök, akkor még tanácsos a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, Trefort oldalán — mindjárt érdeklődni kezdett az új kis költő-társ iránt, akivel egy-két év múlva aztán élénk levelezést folytatott. Szász Károly után nagyértékű levélgyűjtemény maradt a család birtokában, s ezek közt a levelek közt ott van a dévai fiatal tanárnak, Jakab Ödönnek is több kedves levele. Olyan igaz szeretet és tisztelet érzik ki ezekből a levelekből a nagytekintélyű irodalmi vezér iránt, amilyennek őszinte, meleg hangja a mai önző, rideg világban bizony ritkán esendül meg. És észre lehet venni a sorokból, hogy a bennök megnyilatkozó érzés voltaképpen visszhangja annak az önzetlen ragaszkodásnak, kedves érdeklődésnek, amellyel a neves író az ő ifjú kezdő pályatársa iránt viseltetett.

Beh boldog világ is volt az! A lángoló érzésű Jakab Ödön alighogy 25 esztendő korában kinevezték helyettes tanárnak, évi 800, mondd: nyolcszáz forint díjazással már meg mert házasodni, elvévén diákkori eszményképét, Rózát, ki aztán neki — időnap előtti haláláig — nemcsak hűséges élettársa, hanem valósággal műzsája lett, s kinek nevét, lelkét, szellemét sok szép költeményben örököltette meg a költő-férj.

Alig féléves boldog házas volt a dévai poeta-tanár, mikor nagy irodalmi kitüntetés érte: *Fehér Agnes* című, igen szépen írt, drámai líkttetésű népies balladáját, hűséges öreg barátja, a kitűnő előadó Szász Károly bemutatta a Kisfaludy-Társaságban. Az ülés programja különben is nagyon érdekes volt, úgyhogy a nagyobbára hölgyekből álló közönség egy része már kiszorult a teremből, s a képes-teremre nyíló ajtóban szorongott. Jakab Ödön balladája igen nagy hatást tett, s a fiatal

költőt egyszerre az újabb nemzedék egyik legtehetségesebb tagjának ismerte el. A közönség és kritika egyaránt.

Ugyanabban a levélben, mellyel ezt a balladát Szász Károlynak felküldötte, szerényen szóba hozta Jakab Ödön azt is, hogy vajjon folyamodhatnék-e már rendes tanárságért? „Én — írja — 800 forinttal kijönék, de lehetetlen a szállások drágasága miatt. Hitvány szállást is 250 forinton alul nem kaphatni. A kollégák nagyobb része 300 forintosban lakik. Ilyen drágaságot sohasem láttam. 250 forintot pedig lehúzva szállásra, csak 550 forint marad. Ennyi pedig nagyon kevés mindenre...”

Ötszázötven forint — mindenre... Hát annyi, valóban, ötven évvel ezelőtt is kevés volt. Ám azért valahogyan mégis csak kijött belőle a boldog pár — de hogy miképen, azt persze a mai nemzedék nemcsak elhinni, de még elképzelni sem tudja. Nemcsak azért nem, mert ma az árak mások, hanem mert egészen mások az igények is. Ő, azok a régimódi, fiatal tanárok, különösen ha még poéták is voltak — és a hitveseik, különösen ha úgy szerették urukat, mint Róza az övét: az életnek csak eszményi oldalát nézték s ha kevés volt a tüzelőjük, hát pótolták szívük melegével. Körülbelül harminc esztendővel Jakab Ödön dévai tanársága előtt — az ötvenes években — Arany János, aki költői munkássága mellett szintén tanárkodott, ugyancsak ilyen, nem sok százforintos professzori fizetésből éldegélt családjával s a dévai ifjú poéta-tanár lelki szemei előtt vigasztaló és bátorító mintaképül ott ragyoghatott annak a nagykörösi szerény tanári szállásnak mécsvilága, amely mellett egykor az ország első költője szigorgott, rendületlenül javítgatva a tanulók dadogó dolgozatait és irogatva a maga halhatatlan verseit. Az a harminc év, ami az ötvenes évek íróit a nyolcvanas évekéitől elválasztotta: óriási változást hozott a magyar közéletbe, a politikai elnyomatás keserves korából a nekilendült alkotmányos élet ragyogó éveibe vezetvén át a nemzetet, — de nem változtatta meg a régi magyar egészséges világnézetet, felfogást, szokásokat és erkölcsöket. A további évtizedek azonban bezzeg felforgattak mindent, elporlasztották sok szép hagyományunk köszikláját, úgyhogy bizony nem üres frázis, mikor a mai szomorú viszonyok között a régi jó időket emlegetjük...

Az erdélyi fiatal poétából azóta öreg ember lett. A kilene-

venes években fölkerült tanárnak a fővárosba s csakhamar bekerült rendes tagnak a Kisfaludy-Társaságba, hol mint vendég, már nagy népszerűségre tett szert. Költeményeinek első kötete már előbb, 1880-ban jelent meg, előfizetéssel és — ami akkor nagy szó, szinte irodalmi esemény volt: majdnem ezer előfizető jelentkezett! Azután sok könyve jelent meg Jakab Ödönnek, nemcsak verseskötetek, hanem prózai elbeszéléseket is tartalmazók, *Argirus* című szép tündérmeséjével megnyerte az Akadémia Nadasdy-díját, amit nem igen gyakran adtak ki, írt több színdarabot is, tagja lett az Akadémiának — és most, mikor már túl van a hetvenen, de egészsége és munkakedve még mindig töretlen: megjelenik a Kisfaludy-Társaság kiadásában, a Franklin-Társulatnál legfrissebb versgyűjteménye, az *Este felé* című.

Este felé... Igaz, De szépen élve, szorgalmas munka közt töltvén el a néha felhős, sokszor verőfényes napot: mily kedves az az esti hangulat. Az öreg lantos kedves álmodást lát: kiül a ház elé, hallgatja a kis templomból az alkonyi csöndben feléje esendülő harangszót, a hazatérő nyáj kolompját, a munkából érkező fiatalok vídám dalolását — s mintha mindezeket túl, messze távolból, még más ismerős, édes melódiák is zengenek... Nem, nem a messzeségből, csak a lelke mélyéből hallatszanak ezek a hangok — hangok, a maga ifjúságából. S ezeknek hatása alatt dúdolni kezd és ugyanazon a hangon, ugyanazzal a tiszta érzéssel, mint egykor, újabb dalok kezdenek zsongani lelkében, s törnek elő ajkán.

Énekel a világ sok összetört bálványáról, lejárt istenekről, s boldogan nyugszik meg annak tudatában, hogy:

„... Válozatlan él az Isten,
Az egy, valódi és, örök!...”

Hajdani módja szerint — mely költészetének jellemző vonása lett — reflexióit egy-egy találó, kedves, költői képpel világítja meg verseiben, s megindítóan újítja föl nagy poéta-elődöknek: a Himfy-dalok költőjének, s a *Négy-ökrös szekér* halhatatlan lantosának emlékét. Közbe-közbe egy-egy szép francia verset tolmácsol nyelvünkön, Hugo-tól, Béranger-től, Verhaeren-től, Rostand-tól. Azután látja, hogy az alkonyi ég elborul, zúgó szél támad, s kitör a fergeteg... Rettenetes ítéleti idő — megreszketnek a Kárpát bérci, recseg-ropog az egész világ épülete. De az öreg költőt ez nem hallgattatja el, sőt mintha új

erőre kapna a kitört vérzivatarban, lantján megrázóan harsog az ének. *Az álmok most nem ülnek itthon — Háborús időkét élünk — Végítélet — Szomorú esték — Románia — Az alföld magyarjaihoz — Riadó* — hát valóban estére fordult volna már pályája annak, aki ezeket a költeményeket zengi? Hisz az érzésnek ez a frissesége, a formának ez a szépsége fiatal költőnek is becsületére válnék. Oh, az ilyen estétől még messze van a néma, sötét éjszaka. Az ilyen erővel teljes versek után még csak hasonlót várhatunk — várunk is örömmel, szeretettel, az elismerés színes, illatos virágait szórva az öreg költő lábai elé, hogy azokon járjon álmodozva, életének enyhe alkonyatában...

Mikor Jakab Ödönt, harminc és egynéhány évvel ezelőtt a Kisfaludy-Társaság megválasztotta tagjává — Beöthy Zsolt titkár az ünnepies közülésen előadott jelentésében így referált erről az eseményről: „Megválasztottuk Jakab Ödönt, ki a költészetnek mindhárom ágában évtizedek óta olyan szinte áhítatos komolysággal működik, mely éppúgy kifejezi a költészet iránt való odaadó lelkesedését, mint eszményeinek nemességét.“

Mily jól esik most megállapítanunk, hogy ezek a jellemző szavak ma is a maguk teljességében ráillenek az *Este felé* című kötet költőjére, aki az évek számát tekintve talán megöregedett, de áhítatos lelkesedésében és eszményei nemességében esőppet sem változott.

Szász Károly.

Széphalom.

Ezt a címet viseli homlokán a legújabb magyar szépirodalmi és kritikai folyóirat. Amint elolvassuk a boríték pázsitzöld mezejében pirosuló címet, majd alatta megpillantjuk a kiadó-társaság művészi bélyegét, első gondolatunkkal és érzésünkkel elismerjük azt a korunkban páratlan bátorságot és önzetlen lelkeséget, mely egy ilyen folyóirat tervének megvalósításához kellett. Mielőtt fellapozzuk a nagy testes és mégis izléses formájú könyvet, önkénytelenül eltűnődünk a borítéklapon. Az alkonypir színében égő, sokatmondó cím és a görögstílusú csarnok mélabús látomást ébreszt bennünk. Úgy érezzük, hogy elfátyolosodik szemünk, képzeletünk ragyogó fényvel körülfelhőzi a nagyjelentőségű szót és belőle kiszáll az eleven szimbólum: a magyar irodalom csodálatos szentje és mártírja. Megelevenedik a papíroson Kazinczy Ferencnek

klasszikusan szomorú arca, csupa-lélek szeme és horatiusi feje. Kilép a könyv levelei és betűi közül a majd százötven év előtti idők nagy irodalomvezére, ki hosszú életét, szellemének minden erejét és egész vagyonát magyar fájának művelésére, nemzeti irodalmának felvirágoztatására áldozta. S fájoan rezegnek fü-lünkbe Petőfi Sándor *Széphalmon* című szatírájának keserű szavai:

Te a nemzet-hálátlanság
Égbekiáltó némasága,
A nemzetszégnyen Káin-bélyege,
Ó Széphalom!

Hiszen mit tett ő a hazáért?
Miatta hét esztendeig szívá csak
A börtönök dögvészes levegőjét
És csak félszázadig
Tartá vállán, mint Atlasz az eget,
A nemzetiségnek ügyét.

Kazinczy Ferenc korában voltak magyar mecénások, áldozatrakész hazafiak, pedig kevesen voltak gazdagok s az áldozatért csak koszorútlan feledékenység lett osztályrészük. Ma pedig, mikor az ezerszemű sajó mindent észrevesz és följegyez, a nemzet és az állam a legkisebb kultúrálldozatot is hálával fogadja, a mecénások nevét megörökíti és — a milliárdosok száma ezernyi: ma alig akad egy-két Széchenyi-lelkű magyar, ki egy tudományos és szépirodalmi folyóirat fennmaradását nemes adomány-nyal biztosítaná.

Évenként megrendezik az automobilversenyeket, s nábob-jaink képesek milliárdokat költeni azért a kétes dicsőségért, hogy első lehessenek az életpusztító iramban. Pedig hazánk kultúrája, boldogulása, jóléte ugyan mit nyer azzal, hogy magyar-e vagy német nyer az autóversenyen?... Sok olyan nábob él a szegény országban, ki csak azért a szeszélyes kedvtelésért, hogy neki különb autója legyen multimilliomos kollégájánál, nem sajnál nyolcszáz milliót kockáztatni egy Rolls-Royce automobilért, pedig gépe talán az első kiránduláson forgácsokká fog szétzúzódni, vagy éppen embert fog ölni!?! De még nem akadt három olyan mecénás, ki három Rolls-Rayce autó árát felajánlotta volna egy magyar folyóirat fenntartásának biztosítására.

Üdvözljük Szeged városának litterary-gentlemenjeit, Kazinczy-lelkű tudósait, íróit és szellemi kincsekben gazdag mecénásait, kik megalapították a *Széphalom* folyóiratot. Kívánjuk, hogy munkásságuk által a sokáig elhanyagolt Alföldön is

„égnek emelkedjék a tudományok és művészetek szent hegye.“
 És hogy e magasztos céljuk beteljesedjék, segítse őket Kazinczy
 Ferenc szelleme, kit géniuszuknak fogadtak. V. R.

Elhúnytak.

AKOS FERENC dr. teol. tanár, szül. 1890 júl. 9-én, megh. Pécssett 1927 febr. -án. Publicisztikai működését fejtett ki pesti lapokban és a pécsi Dunántúl-ban.

BAUMGARTEN FERENC dr. magánzó, megh. Berlinben 1926 végén. Eltemették Budapesten jan. 27-én. Történeti dolgozatai a Századokban (1902, VI.), a B. Szemlében, irod.-tört. tanulmánya az Egyet. Phil. Közölnyben (24. köt.). Egy nagy budapesti bérházát haladó irányú írók segélyezésére létesítendő alapítványra hagyta.

DAMÓ OSZKAR hirlapíró, megh. Miskolcon 1927 jan. 21-én. — Szerkesztette az ottani Reggeli Ujságót.

FENYÉRI (Peterdi) MÓR színész szül. Budapesten 1857-ben, megh. u. o. 1927 jan. 31-én. Vidéken és a budai színpályán működött. Számos verset írt vidéki lapokba s több színdarabot írt és fordított. A késő ébredés című szomorújátékával 1883-ban megnyerte a M. Tud. Akadémia Teleki-díját.

GÁRDOS SANDOR, volt építőmunkás, meghalt Budapesten 1927 febr. 2-án, 45 éves korában. Két évtizeden át volt a Népszava b. munkatársa. 1919-ben emigrált s csak kevéssel halála előtt tért vissza Budapestre.

GYÖRGY ENDRE volt földművelésügyi miniszter, a M. Tud. Akadémia r. tagja, szül. Huszton (Máramaros vm.) 1848 márc. 18-án, megh. Budapesten 1927 jan. 15-én. Közgazdasági író volt, de pályáját 1869-ben esztétikai értekezésekkel és egy szatírával kezdte meg.

KARPÁTI MANÓ keresk. isk. tanár, szül. Beőn (Sopron vm.) 1863 nov. 14-én, megh. Bécsben 1927 jan. — 1882 óta szépirodalmi és esztétikai cikkei a Sopron-ban s fővárosi lapokban jelentek meg.

KERSIK JÁNOS ügyvéd, szül. Léván 1869 július 12-én, megh. u. o. 1927 febr. 9-én (temetése napja). — Versei, kis színdarabjai az Ország-Világban és a B. Hirlapban jelentek meg. 1885 óta munkatársa, 1914-től felelős szerkesztője volt a Bars c. hetilapnak. — Munkái: *Hegedős énekek*. Léva, 1910. — *Az aranyerdőből kifelé*. Versek. U. o., 1914. — *Muzsikálnak*. Versek. U. o., 1911.

KVASSAY EDE (kvassói és brogyáni) cs. és kir. kamarás, ny. min. o.-tan., a Petőfi-Társ. tagja, szül. Pesten 1845 febr. 15-én, megh. Pozsonyban 1927 febr. — Az 1860/70-es években a Föv. Lapok, Magyarország, Otthon, P. Nap'ó, Színházi Láteső című lapokba dolgozott. — Munkái: *Rövid éjek, rövid álmok*. Pest, 1864. — *Amikor ábrándozunk*. Versek. U. o., 1869. (2. kiadás 1877). — *Ahol az ember kezdődik*. Regény. U. o., 1871. — *Egy világi albuma*. Elbeszélések. Bp., 1876 (2. kiad. 1879). — *A vármegeye szava*. Regény. U. o., 1884. — Kéziratban több eredeti és ford. vígjátéka. — Álneve: Taubrid.

ROSTY ANNA (gr. Arnadei Rudolfné, barkóci) német költőnő, szül. 1825 márc. 5-én, megh. Bécsben 1927 febr. — Magyar népdalfordításai *GEDICHTE*. Wien, 1897. c. kötetében.

SZALANCZY JÓZSEF földmives, volt lapszerkesztő, szül. Aszalón 1863-ban, megh. u. o. 1927 febr. — 1920/22-ben nemzetgyűlési képviselő volt kisczardapárti programmal.

SZASZY ISTVÁN dr. ny. közs. orvos, szül. Óbecsén 1862 júl. 28-án, megh. Szentendrén 1927 febr. 25-én (temetés napja). Óbecsén működött. Cikkei és szerb népdalfordításai a Vasárnapi Ujságban (1902/05). — Munkája: *Tiszavirágok*. Költemények. Óbecse, 1897 (köz. Vas. Ujs. 1897. 18. sz.).

SZÉKELY ISTVÁN dr. teol. ny. egyet. ny. r. tanár, a Szt. István Akadémia alelnöke, a M. Tud. Akad. I. tagja, szül. Nagyváradon 1861 febr. 26-án, megh. Bpsten 1927 febr. 27-én. Filozófiai és exoetikai műveket írt. Kiadta Pázmány Péter *Rövid felelet* c. művét, legutóbb az Új-Szövetség fordításán dolgozott. G. P.

Hírek.

Magyar írók nagy öröksége. — Baumgarten Ferenc budapesti származású író és tudós minden vagyonát a szűkölködő magyar írók anyagi gondjainak enyhítésére hagyta végrendeletében. A nagylelkű adományozó szerint: „Ennek az alapítványnak létesítésében nem a tehetség jutalmazása lebeg szemeim előtt, hanem olyan komoly törekvésű magyar írók hathatós támogatása, akik minden vallási, faji és társadalmi előítéletektől mentesen csakis eszményi célokat szolgálnak és így személyes előnyök kedvéért megalkuvást nem ismervén anyagiakban szükségét szenvednek“.

Egy jézustársasági költő emléke. — A Kalocsai Diákok Országos Szövetsége a budapesti Mária Kongregáció dísztermében fényes ünnepséggel leplezte le Rosty Kálmán neves egyházi költő arcképét. Az érdemes munkásságú jézustársasági atya mint magyar tűzér harcolt a szabadságharcban s később mint magyar tanár nemzeti szellemben nevelte a magyarországi katolikus mágnás családoknak az ausztriai kalsburgi német iskolába küldött gyermekeit. Költeményei közül a Magyarok Nagyasszonya címűt szavalták el a vallásos-hazafias-irodalmi ünnepélyen.

Heltai Jenő és Molnár Ferenc francia becsületrendje. — A francia köztársaság elnöke a két íróat a francia becsületrenddel tüntette ki írói érdemeikért s a magyar-francia irodalmi és művészeti kapcsolatok megteremtése körül szerzett buzgóságukért. A Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének mind a két író tiszteletbeli elnöke.

Sebestyén Gyula és Szekfü Gyula tudományos pöre. — Sebestyén Gyula, a Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatója, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, bepörölte Szekfü Gyula egyetemi tanárt, akadémiai tagot, mert Szekfü Gyula szokatlanul erős hangon bírálta, a Napkelet című folyóiratban, Sebestyén Gyula verses elbeszélő munkáját: a Gesta Hungarorumot. A budapesti büntetőtörvényszék fölmentette Szekfü Gyulát a becsületsértés vádjától azzal az indoklással, hogy bírálata nem lépte

túl a jogos kritika határait. Ha valakiről a kritikus megállapítja, hogy csapnivalóan rossz verset írt — mondja a bírósági indokolás —, ezzel még nem támadta meg a megbírált munka írójának személyét s nem bélyegezte meg a társadalom előtt egyéni becsületét. Az ilyen sérelem miatt senki sem kívánhat jogörvoslatot a bíróságtól.

Kártérítési pör egy lexikon ellen. — Egy író, akinek nevét eddig senki sem ismerte, háromsoros életrajzot kapott Benedek Marcell Irodalmi Lexikonában. Véletlenül az is belekerült a három sorba, hogy az illető 1926-ban meghalt; — mondani sem kell, hogy a kártérítési pörre máris megvolt az alap. Legalább is így gondolta a sértett fél s mindjárt be is pörölte a lexikon kiadóját, Győző Andor könyvkereskedőt, hogy fizessen csekély 50 millió korona kártérítést, mert — ezentúl a kiadók nem adnak neki munkát, mivel azt gondolják, hogy már meghalt! A bíróság kénytelen volt az esettel foglalkozni.

A színgazgató köteles előadatni az elfogadott színdarabot. — A magyar királyi kúria kimondotta, hogyha egy színház valamely darab előadására kötelezte magát, akkor kötelezettségének teljesítésére bírói úton is kényszeríthető. Ha a színgazgató a megszabott határidőben nem játsszatja el a darabot, kártérítéssel tartozik a szerzőnek. A kártérítés összegét az ítéletábla állapítja meg. Ezzel a kúria magáévá tette a panaszos szerző ügyvédjének érvelését, azt, hogy egy színdarab előadásának elvállalása éppen olyan teljesítmény, mint az, mikor valaki megállapodik egy vele szerződő féllel például egy gépszerkezet elkészítésére.

A könyvkiadó köteles kinyomatni a kiadás céljából elfogadott kéziratot. — Ezt a megnyugtató ítéletet a budapesti királyi törvényszék hozta. A Népszava könyvkiadóvállalata szerződést kötött a szocialista párt egyik tagjával, hogy könyvet ír a gazdasági kérdéstről. Mivel a szerző időközben szakított a szociáldemokrata párttal s a kommunistákkal szövetkezett, a Népszava-könyvkereskedés nem nyomatta ki kéziratát. A törvényszék ezt a felfogást jogtalannak jelentette ki s a szerződés jogi alapijára állva, kötelezte a kiadót a könyv kinyomatására. A könyv meg is jelent, de nyomban el is tűnt a forgalomból, mert valaki mindjárt a megjelenés után megvásárolta az összes példányokat.

Erdély magyar színésze. — Az erdélyi magyar színészet középpontjai: Kolozsvár; Marosvásárhely, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Szatmár. A hat állandó színtársulat mellett van két vándor-színtársulat is. Ezek a színtársulatok nemcsak az énekes színműveket, hanem a komolyabb drámai munkákat is sikerrel játsszák. A Budapestten előadott legújabb darabok Erdélyben is színrekerülnek. A kolozsvári magyar színészek az ottani régi színtársulatban játszanak, míg a kolozsvári Nemzeti Színház a román társulaté. Erdélyi magyar írók darabjai is színrekerülnek a nagyobb városokban.

A Felvidék magyar lapjai. — A Felvidék hírlapi életének középpontjai: Pozsony és Kassa. Pozsonyban 126 napilap, hetilap és havi folyóirat jelenik meg magyar, német és tót nyelven, Kassán 25. Az egész Felvidéken 8 tótnyelvű, 6 magyarnyelvű és 2 németnyelvű napilap van.

Magyar irodalomtörténeti előadások egyetemeken.

A magyar tudományegyetemek tanárai az 1926—27. tanév második felére a következő előadásokat hirdették.

A budapesti egyetemen. — Négyesy László: Költői művek fejtegetése, tekintettel a középiskolai olvasmányokra. Heti 1 óra. — Császár Elemér: A protestáns kor költészete. 3 óra. A magyar dráma a szabadságharc után. 2 óra. A XIX. század nagy magyar költői. 2 óra. — Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. 3 óra. Csongor és Tünde. 2 óra. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk története. 2 óra. — Kéky Lajos: A magyar regény a kiegészítés után. 2 óra. — Zlinszky Aladár: Poétika. 2 óra. Poétikai gyakorlatok. 1 óra. — Solymossy Sándor: Bevezetés az általános néptudományba. 2 óra.

A debreceni egyetemen. — Pap Károly: Irodalmunk története a XVI. században. 3 óra. — Irodalmunk története a szabadságharc bukásától Arany haláláig. 3 óra. — A magyar lírai költészet fejlődése. 2 óra. — Újabb szépirodalmunk remekeinek tárgyalása. 2 óra.

A pécsi egyetemen. — Tolnai Vilmos: A XVIII. század magyar irodalma. 3 óra. Arany János kisebb költeményei. 1 óra. Poétika. 2 óra. — Vargha Damján: Boldog Margit legendája. 1 óra. Zrínyi Miklós és költészete. 3 óra. Kölcsey Ferenc. 1 óra. Retorika. 2 óra. — Kastner Jenő: O'asz hatások a magyar irodalomban. 1 óra.

A szegedi egyetemen. — Dózsi Lajos: A magyar regény története a XIX. században. 5 óra. A regény világirodalmi fejlődése. 2 óra.

Új könyvek.

Verses kötetek.

- Antal János, Becski Andor: Verseskönyv. Kolozsvár. 1923. 80 l.
 Gyulai Pál irodalmi emlékei. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Papp Ferenc. Bp. 1926. 186 l. Kisfaludy-Társaság.
 Gyurói Nagy Lajos: Magyar zsoldárok. Bp. 1925. 128 l.
 Harsányi Lajos: A boldog költő. Bp. 1926. 96 l. Pallas.
 Horváth István: Magyar vércsöppek. Bp. 1926. 96 l.
 Mécs László: Vigasztaló. Berlin. 1927. 132 l. Vogenreiter.
 Nagy Lajos: Egy prédikátor dalaiból. Bp. 1924. 190 l.
 Orosz Iván: Boldogok szigete. Nagykanizsa. 1927. 48 l.
 Palasovsky Ödön: Punalua. Bp. 1926. 80 l.
 Radó Antal: Magyar sirámok és egyéb költemények. Bp. 192 l. Lampel.
 Reiner János: Regék és történetek ciklusából. Bp. 1926. 60 l. Stephaneum.
 Tamás Lajos: Jóságom sátora. Berlin. 1927. 108 l.
 Vargha Gyula: Hamvadó tüzek. Bp. 1927. 414 l. M. T. Akadémia.
 Vidor Marcel: Csello. Bp. 1927. 64 l.

Elbeszélő kötetek.

- Ajtai-Ackermann Kálmán: Az ördögvár. Bp. 1927. 64 l. Magyar Diákkönyvtár. 3. szám.

- Balla Irma: Vaskuthy Gábor. Bp. 1927. 348 l. Pantheon.
- Bárány Ferenc: Kleotinosz. Bp. 106 l. Hellas.
- Berde Mária: Romuald és Andriána. Berlin, 1927. 222 l. Voggenreiter.
- Gabányi János: A megbilincselte ember. Bp. 336 l. Athenaeum.
- Gyomlay László: Elindult a tábor... Bp. 1927. 64 l. Magyar Diákkönyvtár. 5. szám.
- Heltai Jenő: Family hotel. Bp. 162 l. Athenaeum.
- Heltai Jenő: Írók, színésznők és más csirkefogók. Harmadik kiadás. Bp. 1926. 176 l. Athenaeum.
- Kárpáti Aurél: A nyolcadik pohár. Bp. 192 l. Athenaeum.
- Komáromi János: Az idegen leány. Egy magános ember följegyzései. Bp. 1926. 208 l. Stádium.
- Laczkó Géza: Sátán Trismegistos olvasója. Bp. 194 l. Athenaeum.
- Lőrinczy György: Magyar éjtszakák. Bp. 1927. 48 l. Magyar Diákkönyvtár. 1. szám.
- Simon Lajos: Cserépvári történetek. Bp. 1927. 168 l.
- Szabó Miklós: Dér Bálint végzete. Bp. 64 l. Hellas.
- Szitnyai Zoltán: Bolondok tornya. Békéscsaba. 150 l.
- Teveli Mihály: A bányarém. Bp. 1927. 40 l. Magyar Diákkönyvtár. 2. szám.
- Váry Rezső: Urak és gazdagok. Bp. 1927. 160 l. Lempel.
- Váth János: A Balaton tükröződése. Balatonfüred. 1926. 72 l.
- Váth János: Ungok, nádak, rónavizek. Bp. 1926. 136 l.

Szindarabok.

- Bibó Lajos: Báthory Zsigmond. Dráma három felvonásban. Bp. 120 l. Pallas.
- Sándor Pál: Vándorlantos. Vígjáték három felvonásban, előjátékkal. Pápa. 1926. 80 l.

Tudományos munkák.

- A Petőfi Társaság ötven esztendeje 1876—1926. A szerkesztésért felelős: Sas Ede. Bp. 1926. 236 l.
- Az elszakított magyarság közoktatásügye. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: Kornis Gyula. Bp. 1927. 232 l. Magyar Pædagogiai Társaság.
- Balogh István: Gyóni Géza szibériai életrajza. Bp. 1927. 200 l.
- Borbély István: A régi Torockó. Kolozsvár. 1927. 176 l. Minerva.
- Boross István: Gyóni Géza. Mezőtúr. 92 l.
- Császár Elemér: Arany János. Második, átdolgozott kiadás. Bp. 1927. 24 l. Irodalomtörténeti Füzetek. 8. szám.
- Császár Elemér: Arany János képzelete. Bp. 1927. 30 l. Irodalomtörténeti Füzetek. 14. szám.
- Dézi Lajos: Rosnyai Dávid Horologium turcicum. Bp. 1926. 260 l. Régi Magyar Könyvtár. 38. sz.
- Emlékbeszéd az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1926 december 22-i felolvasó estéjén. Elmondotta: Blau Lajos. Bp. 1927. 8 l.
- Fellner Frigyes beszéde a közgazdaságtudományi kar ünnepi ülésén I. Ferenc József halálának 10. évfordulója alkalmával: Magyarország közgazdasági fejlődése I. Ferenc József alkotmányos uralkodása idejében. Bp. 1927. 12 l. Franklin.

- György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1925. év. Kolozsvár. 1927. Erdélyi Tudományos Füzetek. 7. sz.
- György Lajos: Az erdélyi magyarság szellemi élete. Bp. 1927. 80 l. Irodalomtörténeti Füzetek. 12. szám.
- Harsányi István: A magyar biblia. Bp. 1927. 146 l. Bethlen-Könyvtár. 10—11. szám.
- Karácsonyi János: Szentkláray Jenő l. tag emlékezete. Bp. 1926. 14 l. A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek.
- Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916—1926. Bp. 1927. 700 l. Athenaeum.
- Lám Frigyes: A Gründlerok irodalma. Bp. 1926. 58 l. Egyetemi Nyomda.

Társasági ügyek.

Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1927. évi február hó 12-én tartott felolvasó-üléséről. — Elnök: Négyesy László.

Földessy Gyula: Vajda János.

Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1927. évi március hó 12-én tartott közgyűléséről.

1. Zoltvány Irén elnöki megnyitója.
2. Alszegehy Zsolt titkári jelentése.
3. Perényi József ellenőri jelentése.
4. A tisztikar és a választmány megválasztása.
5. Brisits Frigyes előadása Vörösmarty Mihályról.

Alszegehy Zsolt titkári jelentése.

Társaságunk életerejének és élettevékenységének két fokmérője van: rendes tagjaink száma és folyóiratunk munkateljesítménye. Mind a kettőről örömmel tehetek jelentést. Folyóiratunk, amely 1924-ben mindössze egyetlen egy 56 oldalas füzetet tett ki, az elmúlt esztendőben 6 füzetre (17 ivre) terjedt. A kritikai, figyelő- és szemle-rovatok bő tartalmán kívül 8 nagyobb tanulmányt kaptunk benne: Négyesy László elnökünknek Toldy Ferencről, Szász Károly alelnökünknek Gyulai Pálról írott tanulmányát, Perényi József kritikai írását Jókai Mór drámáiról, Zoltvány Irén alelnökünk új fölfedezését, Czuczor Gergely ismeretlen költeményeit, Lakatos Dénes beszámolását Péterfy Jenő ifjúkori levélsomójáról, Gábor Géza esszejét Zempléni Arpádról, Baros Gyula becses összeállítását a Szép Ilonka témájának továbbéléséről és László Vince meggyőző érvelését a H. B. könyörgésének a beszédhez való viszonyáról. Folyóiratunk szerkesztője, Pintér Jenő, lankadatlan kedvvel és fáradhatatlan gond- dal állítja össze folyóirata anyagát, hogy tanulságot és felvilágosítást szolgál- tasson a magyar irodalom minden hívének: az irodalom multját és jelenét, az irodalomtörténetírás munkáját egyaránt figyelemmel kísérő, egyaránt meg- világitó igyekszik lenni folyóirata, — azt hiszem, m. t. Közgyűlés, az én jelentésemből sem maradhat el a hála és köszönet szava e fáradozás meg- említésekor.

Folyóiratunk tanulmányaival karöltve, tudományszakunk művelésén

fáradoztak felolvasóületeink előadásai is. Hat ilyen felolvasóülést tartottunk. Az egyikben Gál János társunk a modern német esztétikában boncolgatott formaproblémákról olvasott fel tanulmányt. Az irodalomtörténeti kutatás munkájának eredményeiből Harsányi István és Erneyei József mutatott be érdekes újdonságokat. Gulyás József szorgalmas Csokonai-tanulmányai közül a kritikai megnyilatkozások összeállítását torjesztette elő. A közelmúlt irodalmi problémái közül Nagy Sándor bogozgatta Ády Endre egyéniségének sajátos vonásait. György Lajos az elszakított Erdély irodalmi viszonyairól és könyvterméséről tájékoztatott. Decembri ülésünkön pedig Futó Jenő társunknak Herczeg Ferencről írt nagy tanulmányából hallottunk érdekes részleteket. Ahogy az egyik felolvasóülésen alelnökünk, Szász Károly is kiemelte, örömmel kell megállapítanunk vidéki tagtársaink érdeklődését és tudományos munkában való lelkes fáradozását: a nyolc felolvasó közül öt vidéki tagtársunk volt.

A folyóiraton és a havi ülések munkáján kívül, Társaságunk mindössze egy nyilvános szerepet vállalt: az irodalmi kritika jogainak tisztelete, másrészt az irodalom nemzeti hagyományaiban az életfenntartó erőknél a tudata, de egyszersmind az a tisztelet is, amellyel elnökségünk és választmányunk Berzeviczy Albertet, a M. T. Akadémia elnökét tekinti, kötelességünké tette, hogy a személyét ért durva és elítélendő támadás alkalmával tiszteletteljes ragaszkodásunkat kifejezésre juttassuk. Elnökünk és Szász Károly alelnökünk adtak hangot ennek az érzésünknek.

Tagjaink száma — és pedig tagdíjat fizető tagjaink száma — meghaladja a nyolcszázat. Ma, mikor éppen a Társaságunk gerincét tevő középiskolai tanárság olyan keserves anyagi viszonyok között még a szellemét is a megélhetés anyagi feltételeinek megszerzése kedvéért igába kell hogy fogja, ez a szám a szeretetnek és a megértésnek olyan őszinte igazságáról tanuskodik, hogy ez büszkeséggel tölthet el mindannyiunkat. Ha a nyomorúság egyet-kettőt arra a vallomásra készítetett, hogy az „előfizetést (v. tagsági díjat) megújítani nem tudja,“ a lemondó levélben mindig ott van a szeretet és meleg köszönet önkéntes, kényszerítetlen szava és a sajnálkozás azon, hogy a folyóirattól el kell szakadniok. Hisszük, hogy a nemzet kulturális kötelességének felismerése végre is segít ezen az elviselhetetlen helyzeten s akkor a most válásra kényszerített tagtársak újra s örömmel visszatérnek.

Fájó veszteség Társaságunknak az a négy név, akiket a halál törölt tagjaink sorából. Gragger Róbert és Bánóczy József tudományos jelentőségéről folyóiratunk nekrológiája is megemlékezett; Révai Mór János, Társaságunk egykori alapítótagja, a könyvkiadónak az a nemes típusa volt, akinek az irodalom szívéhez nőtt, nemcsak üzleti érdek. Nagy munkája a Révai-cég életét rajzolja meg, de a múlt század utolsó negyedének egész irodalmi életéhez ad friss és nélkülözhetetlen adatforrást. Így vált ő a kiadóból irodalomtörténet-íróvá. Lakatos Vince választmányi tagtársunk, Társaságunk legnehezebb napjaiban mutatta meg a hozzánk való szeretetét: Keszthelyen irodalmi ünnepséget rendezett s annak jövedelmét folyóiratunk kiadására ajánlotta fel. Hogy a magyar irodalom multját szerette, azt a helikoni ünnep felújításánál mutatta meg, — hogy tudományszakunk munkása volt, azt az elnyomatás koráról szóló tanulmányától kezdve a Petőfiről írt latin dissertációjáig érdekes írásainak egész sora igazolja. Mind a négyük emlékét szeretettel őrizzük.

Társaságunk munkáját elsősorban tagtársaink szeretete biztosítja; s ennek jele a készség, amellyel tagsági kötelezettségük anyagi terhét vállalják. De hálával kell megemlékeznünk a VKM-ről, a székesfőváros tanácsáról és Léderer Károly úrról, akik jelentős segélyükkel folyóiratunk kifejlesztését lehetővé tették. Amidőn azt kérem, hogy nekik ezért jegyzőkönyvi köszönetet határozzon a m. t. Közgyűlés, kérem egyszersmind azt is, hogy ugyanúgy jegyzőkönyvi köszönetünket juttassuk el a M. T. Akadémia főtítkárijához, aki e termet minden hónap második szombatján olyan lekötelező szívességgel bocsátja rendelkezésünkre.

Perényi József ellenőri jelentése.

I. Alulírt napon megvizsgáltam az 1926. évi január hó 1-től december hó 31-ig terjedő számadásokat (a Pénztári Főkönyvet, a Zárószámadást és a Vagyonmérleget). Azt találtam, hogy 1926-ban a bevételek összege 7.594 pengő 94 fillér és a kiadások összege 6.500 pengő 80 fillér s így 1926 december 31-én a pénztári maradvány 1.094 pengő 14 fillér.

II. A Társaság vagyona 1926. évi december hó 31-én: 3.427 pengő 86 fillér. Ebből alapító tagdíjak: 307 pengő 40 fillér (még pedig készpénz: 261 pengő 40 fillér, hadikölcsön: 46 pengő); tagdíjhátralék: 1.489 pengő 60 fillér, előfizetési díj hátralék: 536 pengő 72 fillér; készpénzmaradvány 1.094 pengő 14 fillér.

III. A számadások részletes megvizsgálásából meggyőződtem arról, hogy a pénztár kezelése pontos és minden tekintetben lelkiismeretes. Javaslom, hogy a közgyűlés Oberle József pénztáros úrnak az 1926. évnek január 1-től december 31-ig terjedő idejére a fölmentést adja meg és buzgó működéséért fejezze ki köszönetét.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1927-ben.

I. Tisztviselők.

Elnök: Négyesy László. — Alelnökök: Dézsi Lajos, Szász Károly, Viszota Gyula, Zoltvány Irén. — Titkár: Alszeghy Zsolt. — Szerkesztő: Pintér Jenő. — Jegyző: Brisits Frigyes. — Pénztáros: Oberle József. — Ellenőr: Perényi József.

II. Választmányi tagok.

Agárdy László	Bleyer Jakab	Gulyás Pál
Ágner Lajos	Borbély István	Gyomlay László
Angyal Dávid	Császár Elemér	György Lajos
Badics Ferenc	Császár Ernő	Gyulai Ágost
Bajza József	Czapáry László	Hajnóczy Iván
Baranyai Zoltán	Farkas Gyula	Halász László
Baros Gyula	Ferenczi Zoltán	Harsányi István
Bán Aladár	Fóris Miklós	Hartmann János
Binder Jenő	Galamb Sándor	Horváth Cyrill
Birkás Géza	Gálos Rezső	Horváth János
Bitay Árpád	Gulyás József	Imre Sándor

Jakab Odön	Mixich Lajos	Szira Béla
Kardos Albert	Morvay Győző	Szomolányi József
Kéky Lajos	Német Károly	Teveli Mihály
Kisparti János	Pais Dezső	Thienemann Tivadar
Kiss Ernő	Pap Károly	Timár Kálmán
Klemm Antal	Papp Ferenc	Tolnai Vilmos
Kocsis Lénárd	Pekár Gyula	Tordai Anyos
Korpás Ferenc	Petri Mór	Vajthó László
Kovács Dezső	Pitroff Pál	Vargha Damján
Kőrös Endre	Prónai Lajos	Vargha Gyula
Kristóf György	Radó Antal	Ványi Ferenc
Kürti Menyhért	Radványi Kálmán	Várdai Béla
Leffler Béla	Sajó Sándor	Váry Rezső
Lengyel Miklós	Sik Sándor	Vikár Béla
Madai Gyula	Solymossy Sándor	Voinovich Géza
Madzsar Imre	Szemkő Aladár	Werner Adolf
Marczinkó Ferenc	Szigetvári Iván	Zlinszky Aladár
Melich János	Szinger Kornél	Zolnai Béla
Mitrovics Gyula	Szinnyei Ferenc	Zsigmond Ferenc

III. Tiszteleti tagok.

† Id. Szinnyei József. — † Szilády Áron. — † Beöthy Zsolt. — Pintér Jenő. — Négyesy László. — Badics Ferenc.

IV. Alapító tagok.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak ez idő szerint 36 alapító tagja van. Közülük a választmányának is tagja: 16.

V. Rendes tagok.

A rendes tagok száma: 462. Ezek közül egyetemi tanár: 51, középiskolai tanár: 310, egyéb foglalkozású: 101.

VI. Előfizetők.

Az előfizetők száma: 323. Ezek közül budapesti: 136, vidéki: 137, külföldi: 50.

VII. Cserepéldányok.

Cserepéldány gyanánt 75 példány ment szét. Ebben az összegben benne van 14 tiszteletpéldány is.

VIII. Összefoglalás.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1927-ben 507 tagja, 323 előfizetője és 75 cserepéldányosa volt. Ezek közül tiszteleti tag: 3, alapító tag: 36, rendes tag: 465, előfizető: 323, cserepéldányos: 75.

Az Irodalomtörténet 1000 példányban jelent meg. Ebből havonként 902 példányt küldtünk a tagoknak, előfizetőknek és cserepéldányosoknak a 98 példány került könyváruis forgalomba.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Pintér Jenő. Budapest, I., Attila-utca 1. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. — Főigazgató: Czákó Elemér dr.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI

PINTÉR JENŐ.

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.
BUDAPEST, 1927.

TARTALOM.

	Oldal
Herczeg Ferenc. Irta: Futó Jenő. (III. közlemény.)	181
Tőke Ferenc; „Spira históriája“. Irta: Dézsi Lajos	211
Összefoglaló könyvszemle. Irta: Alszeghy Zsolt.. . . .	218

BÍRÁLATOK.

Szász Károly: A szabadfalvi pap leánya. — Palágyi Lajos válogatott költeményei. — Komáromi János: Hat vőlegény. — Hegedüs Sándor: Vörösbőrű romantika. — Váry Rezső: Urak és gazdagok. — Dormándi László: Sólyommadár. — Turchányi István: Aszja. — Simon Lajos: Cserépvári történetek. — Balassa Imre: Nagy idők. — Verses kötetek. — Prohászka-breviárium. — Szigetvári Iván: Kisebb munkák. — A Petőfi-Társaság ötven esztendeje. 1876—1926. — Viczián Márta: Nestroy János hazánkban. — Vashegyi Margit: A magyar Molière-fordítások. — Balogh István: Gyóni Géza szibériai életrajza. — Lám Frigyes: A gründlerek irodalma 233

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

I. Folyóiratok	245
II. Hírlapok	258

FIGYELŐ.

Ferenczi Zoltán. V. M. — A legújabb irodalom és az ifjúság. — Elhúnytak. G. P. — Hírek. — Új könyvek. — Inhalt der selbständigen Mitteilungen 263

TANULMÁNYOK.

Herczeg Ferenc.

Irta: FUTÓ JENŐ.

A nő-problémáktól a világháborúig.

(1906—1914.)

Herczeg Ferenc külső élete 1906—1914 között folytatólagos írói sikerek közt telt el. Ezen idő alatt ismét több művével nyert akadémiai jutalmat s a legelső magyar tudományos társaság érdemei elismeréséül 1911-ben rendes tagjává, 1914-ben pedig tiszteleti tagjává választotta. Herczeg 1899 óta, amidőn mint levelezőtag kerül az akadémikusok sorába, igen élénk tevékenységet fejtett ki az Akadémia belső életében. Alig van az I. osztály B) alosztályában pályázat, amelyen ő bírálóként ne szerepelne, alig van vidéki kultúrünnep, amelyen az Akadémia képviselőjében meg ne jelenne. Elbeszélései közül több jelenik meg az Akadémiai Értesítő lapjain s a kifejtett lelkes és intenzív munka eklatánsan mutatja az Akadémia és Herczeg közt létrejött áldásos összeforrást.

Nagy változást mutat azonban ugyanezen idő alatt Herczeg belső élete. Lelkét most különösen egy fogalom tartja fogva: a nő, s ez visszatükröződik költészetéről is. A nővel kapcsolatos témák ugyan már előbb is foglalkoztatták, mert, mint láttuk, hol a bukott nő sorsát (*Simon Zsuzsa*), hol az érdekházasságot (*Szabolcs házassága*), hol a szülei vétke miatt bűnhődő leány (*Honthy háza*), hol a teljesen magára hagyott úrleány (*Egy leány története. Idegenek között*) sorsát esetelte előző műveiben. Úgy tetszik azonban, hogy ezeknek a műveknek az eszméi mind kívülről jöttek, külvilági impressziókként vertek gyökeret az ihlet pillanatában és váltak élménnyé lelkében. Ebben az új korszakban keletkezett s a nővel kapcsolatos témákat feldolgozó művek eszméi pedig mind a Herczeg legsajátosabb énjéből fakadnak, amelynek magyarázatát az életében be-

következő változásban találjuk. Az élet útain eddig egyedül járó író ugyanis élettársat keres és talál magának s 1908 májusában vezeti oltár elé szíve választottját. Ez a fontos lépés nemcsak egyéni életében, de költészetében is fordulópontot jelent. Eddig tárgyalt művei alapján Herczeget tárgyilagosságnak ismertük meg, akinek alanyisága csak itt-ott tör elő, ezután írt művei pedig azt mutatják, hogy nem a külvilágnak, hanem önmagának és családi életének „kérelmelhetetlen“ megfigyelője s külső impressziói helyett saját, sokszor legbensőbb dolgait veri ki lantja húrjain. Herczeg költészetén művészi pályájának ebben a korszakában sajátos lírai sáv húzódik át s bár természetesen más genre-hez tartozó művekkel is lesz ezen idő alatt dolgunk, az alanyi elem a szimbolikus keret ellenére is szembeszökő és nem marad titok a figyelmes olvasó előtt.

Már mindjárt ebben a korszakban megjelent első művének, a *Lélekrablás* (1906) e. regényének az alapeszméje clárulja a házaselet kérdésével való foglalkozást. A regényben ugyanis a házastársi viszonyt fejtegeti s a tragikus kimenetelű meséből végső konkluzióként az az egyébként egyszerű igazság vonható le, hogy a házastársak életét csakis a lelki közösség és az egyenlőség teheti igazán boldoggá. A mű egyik legkiválóbb lélektanai regényünk, amelyet az Akadémia a Péczely-díjjal koszorúzott.

Hőse Sárkány József, dúsgazdag földbirtokos, országgyűlési képviselő, nagytevékenységű mérnök, aki a női nemet bár tiszteli, mégis bizonyos mértékig lenézi, a férfi egyenrangú társának nem tartja s a szerelemről, a házaseletről igen sajátos fogalmat alkot magának. Mint negyvenéves férfi feleségül veszi egyik elhúnyt barátjának árváját: Gyöngyössy Hajnalkát, akit tízéves kora óta saját elvei szerint nevelt s aki szívtelen környezetéből való megszabadulása óta istenként imádja megmentőjét. A házasság egy ideig nagyon boldoggá teszi Hajnalkát, miután azonban férje mellett sokat kell egyedül lennie, önállóan kezd gondolkodni s urával szemben elfoglalt alárendelt helyzete ködfátyolt borít boldogsága verőfényes egére. Később belátja és felette bántja, hogy ő szellemileg mennyire mögötte marad urának s arra törekszik, hogy férje lelkét meghódítsa, de egyik ballépést a másik után követi el s férje lelkét meg sem közelítheti. Férje nemcsak azt látja be, hogy ő szellemileg egészen jelentéktelen, de a Fáber bárónéval való szakítás következtében

azt is sajnosan tapasztalja, hogy ő érzelmeiben is egészen közönséges. Elégedetlen lesz urával és a Farkasics társaságában keres szórakozást. Hosszabb ideig eljár udvarlója legénylakására, megengedi, hogy őt csókolgassa, de midőn döbbenve látja, hogy a híres nőcsábász végül reá is ki akarja vetni hálóját, rémülve menekül urához, akinek kevéssel előbb elnyert miniszteri tanácsosi állása megrendült. Sárkány a bukás fájdalmas érzetében lelkiileg össze akar forrni feleségével, aki nem tud hova lenni örömeiben, hogy urának ime szüksége van rá. Feledni Olaszországba akar utazni, de Hajnalka előbb megvallja urának a Farkasicssal kötött barátságát, ami miatt az, jóllehet tudja, hogy neje a hűséget nem szegte meg, válópert indít ellene. Hiába próbálja Fáber báróné a neje ártatlanságáról meggyőzni, hasztalan bizonygatja, hogy az elhanyagolt asszony Farkasicsnál is az urát kereste; nincs reá hatással a Hajnalka levelezése sem, amelyből az tűnik ki, hogy egész élete az ura után való szomorú várakozásban telt el, Sárkány hajthatatlan marad, Hajnalka pedig az első hivatalos irat megérkezése után a Dunába ölte magát.

A regény keretei közt tragédiát ad Herczeg. A házastársi viszonyt nagyon sajátos szempontból fogja fel s ennek megfelelően alkotja meg a jellemeket is, amennyiben a hősnőben csak a saját akarát ismerő zsarnokot, partnerében pedig láncravert rabot rajzol. Két ilyen ellentétes jellem egymás mellé állítása — jóllehet a maga módja és elvei szerint mindegyik szereti a másikat, de lelki közösség és egyenjogúság nincs közöttük — előre sejteti a katasztrófát. A kifejlést az igen következetesen keresztülvitt jellemrajz alapján kellően előkészítve, lélektanilag megalapozva látjuk. Sárkány jelleme álló, nyugvó kép, amely lényegében nem változik. Fővonása az önzés és a nőről, szerelemről s a házastársi viszonyról alkotott exotikus felfogás. Szerinte a nő „drágább kelléke a férfinak a pipájánál, de nem olyan fontos, mint a kardja; úgy bánik vele, mint a gyermekkel és miután jószívű, alkalomadtán elhalmozza játékszerekkel és édességekkel, de minden törekeny holmit elkoboz tőle, egyebek közt a lelkét is és felrakja az almáriom tetejére, ahol nem érheti el a gyermek“. De sokkal inkább férfi, minthogy „meg tudna lenni az asszonyi gyöngédség melege nélkül“, viszont kevesebb a szíve, minthogy „boldoggá tudna tenni egy nőt“, tehát olyan feleség kell neki, akinek „a lelkét Wertheim-

szekrényben őrizheti“, akit saját elvei szerint neveltek. Midőn Hajnalkában ilyen hitvestársat talál, megpróbálja ugyan magához asszimilálni a békóival küzdő fiatal asszonyt, de leghőbb óhaját, hogy igazi hitvestársi közösségben éljenek, nem teljesíti. Nemesak a felesége tragédiáját idézi így elő, de a saját boldogságát is feldúlja.

A Hajnalka lelki élete a legkínosabb vergődés, a legelszántabb küzdelem képét mutatja. Jellemének legfőbb vonása a fanatikus szerelem, de naiv is és végtelen becsületes. Már ártatlan gyermekkorában is megértő lélek után vágyik s midőn Sárkány rideg környezetéből kiragadja, nem istenhez, hanem megmentőjéhez imádkozik, akinek egész lénye már akkor csodálattal töltötte el. Midőn huszonegyéves korában egy derék fiatalember meg akarja kérni, Sárkány felhívására leplezetlenül tárja fel belsőjét, amelyből a megmentője iránt érzett szerelem szinte elemi erővel tör elő. Mint Sárkány neje, készséggel aláveti magát fanatikus szerelmében a házasság feltételeinek, lemond egyéniségéről és szilárd hangon jelenti ki ura előtt: „Királyné leszek minden férfi számára, eseléded csak neked.“ Amidőn tudatára ébred, hogy milyen tömlöcbe került, rab lelke szabadság után vágyik s ezután minden törekvése oda irányul, hogy urával szemben egyénileg érvényesüljön, hogy lelkét meghódítsa. Ezért vesz össze Fáber bárónéval, ezért akar irtó háborút indítani férje könyvei és jegyzetei ellen s miután ez sem használ, daeból barátságot köt Farkasiccsal, aki egyéni érvényesülési vágyát kielégíti s annyira megérti és méltatja, mint senki más. A híres nőcsábász hálójából rémülve szökik ki, felébredése kínos lelki tusát von maga után, de megmarad becsületesnek. Midőn ura bukása után közeledik hozzá, nem tartja addig csókjaira és bizalmára érdemesnek magát, míg titkát meg nem vallja. A szakítás után egész magatartása annak kifejezése, hogy ő mindenütt a férje lelkét kereste s miután azt sehol sem tudta feltalálni, a halálban keres menekvést.

Hajnalka lelki élete igen finom vonásokból álló lélekrajz. Küzdelme, amelyben még az utolsó idegszálát is munkába állítja, egy olyan várostrom képét mutatja, amelyben a vár ereje tudatában szilárdan ellenáll s az ostromló a sikertelen támadások miatt megöli magát. Ennek a küzdelemnek kettős indítéka s így a mű cselekményének kettős hajtóereje van. Az egyik egy rablélek szabadságvágya, a másik a bálványként imá-

dott férfi lelkének meghódítása. A kettő mintegy átjárja, kiegészíti egymást és együttesen érleli meg a lélektanilag jól megalapozott katasztrófát. Sárkány mögött Herczeg hideg értelme lappang, ő igazi Kraft-Mensch, aminőket írónk elejétől fogva szívesen rajzol, Hajnalka pedig Simon Zsuzsára emlékeztető leánykarakter. A férfival szemben való érvényesülési vágy nem új motivum a műben, ugyanezt, mint általános elvet, láttuk az *Arienne* c. elbeszélésben. Fáber báróné új jellem: a modern, tudós nő érdekes típusa.

A mű belső szerkezetét tekintve, igen érdekes és sajátos képet mutat. A bonyodalom javát kitevő küzdelem nem a főhős, hanem a Hajnalka küzdelme. Küzd, harcol Sárkány is, de nem Hajnalkával, hanem a külvilággal. Az ő küzdelme nem egyenesen befelé, hanem előbb kifelé hatva, kívülről irányítja és támasztja alá a cselekményt. Úgy a Hajnalka, mint a Sárkány küzdelme között az ok és okozat viszonya lépésről-lépésre kimutatható, de nem közvetlen, hanem közvetett hatásról lehet szó s irányító, mozgató erőként mindig Sárkány szerepel. Ilyen értelemben hős Sárkány, így van a műben egységes cselekmény.

Ezen kiváló, teljesen alanyi felfogásból eredő lélektani regény után ismét a multhoz tér vissza Herczeg a *Déryné ifjasszony* (1907) c. színjátékában. Keletkezéséhez a kolozsvári Nemzeti Színház új épületének 1906 szeptember 7—8-án történt felavatására szerzett *Színházavatás* c. egyfelvonásos drámája adja a kulcsot. Ez utóbbit illetékes körök felkérésére írhatta s a legrégebb magyar színház multját a Déryné Naplójából ismerhette meg. A kor tanulmányozása közben foganhatott meg lelkében az eszme, hogy a magyar színművészet lánglelkű apostolának örök emléket állít és a jelen háláját lerója a még életében elfelejtett és eltemetett alapozók legkiválóbbika iránt, akinek csak sovíniszta magyarsága volt nagyobb tehetségénél és mégis világhírré emelkedett. A háromfelvonásos színjáték azt ecseteli, hogy Déryné, illetve a magyar színészet, mint hódítja meg ezer küzdelem és nélkülözés között a magyar közönséget, mint szorítja ki az anyagilag erősebb lábon álló s az akkor inkább méltányolt német színészetet. Nem művészekre, hanem igazi apostolokra volt ennél a munkánál szükség. Ilyen volt a valóságban Déryné, ilyennek festi Herczeg is színjátékában. Nemesak feltalálja magát minden helyzetben, de áldoz, fárad, ha kell, koplal és másban is nélkülöz, de a harcot soha abba

nem hagyja, csak az eszme testet öltön. Ő tényleg „tarkatollú kis énekesmadár“, akinek „a lába nyomán virágot hajt a szikla is“ s aki ha egyszer a színpadon megjelent, „verőfény csapott“ a nézők szívébe, a lelkének pedig „mintha szárnya nőtt volna“. Valóban „láthatatlan kincset“ hordozott folyton magával s ez még életében „elérkezett oda, ahol szükség volt rá“, de őt már, mint tisztes matrótnát, ekkor elfeledték. Mégis az ő nevéhez kapcsolódik a magyar színészet megteremtésének és térhódításának dicsősége. A magyar közönség megnyerését Thuretzky táblabíró szerepeltetésével érzékelteti az író, aki a mű elején még engedélyt sem ad a színészeknek a játszásra, a végén pedig védelmezi őket, mert „ők a mult idők hírhordói, a jelen sötétség lámpagyújtogatói, a jövő szántóvetői“, sőt támogatja is őket, mert ő viszi vissza a gyámfiát, az otthonról többször elszökött Egressy Gábort, a Kolozsvárra menő társulathoz, hogy színész lehessen.

A mű meséje aránylag csekély, egy kiragadott rész Déryné életéből, amint a meg nem értés miatt Alsóturáról Kassa felé mennek s innen egy szerelmi idill miatt Kolozsvár felé tartanak. A színjáték határozottan a Déryné Naplója alapján készült. A lelkesedésnek ugyanaz a heve jellemzi magát a művet, mint a naplót. A szereplők nagyrésztben történeti alakok s a mű egyebekben is ragaszkodik a valóhoz. Déryné a valóságban is szerette Szentpéteri Zsigmond, hugának, Zsuzsikának és Egressy Gábornak a szerelme sem költött. Dérynének a Kolozsvárra szöktetése is nagyon közel áll a valóhoz s gróf Szepessy Teodor alakja nagyon hasonlít a Napló által említett grófhhoz, akivel Déryné Kassán a pletyka összehozta. Még a füttynek is van a Napló szerint történeti alapja. Ebben tendencia nélkül egy tordai kékdolmányos részeltette Kolozsváron Déryné, de éppen olyan csúful járt, mint az a felbérelt szepesi német diák, akinek meg a színjátékban Szepessy gróf vette el a kedvét hasonlók elkövetésétől.

A kort is híven tükrözi a mű. Látjuk az első magyar színészek apostoli munkáját, de a közönyt is, sőt itt-ott a majdnem ellenséges indulatba átcsapó magatartást. Így a maga korába visszahelyezve elevenedik meg Déryné isteni küldetésével s a magyar közönség meghódítása által az ő alakját övezi Herczeg glóriával. A műnek nincs szigorú drámai koncepciója, amint-hogy Déryné élete sem drámai. Egyedül szerencsétlen házas-

életéből lehetett volna drámát alkotni, de írónknak nem ez volt a célja. Ő a kor keretei közt Dérynét akarta megeleveníteni s az elfelejtett hősnek a homlokát glóriával övezni. Ez remek költői, hangulatos képei által sikerült is.

Herczegnek ebben a korban aránylag lassan csörgedező költői ere egy újabb novelláskötettel gyarapítja elbeszélő irodalmunkat. A *Kaland és egyéb elbeszélések* (1908) c. gyűjteményre célzunk. A novella terén Herczeg már elérte azt a magaslatot, amelyet tetőpontnak nevezhetünk. Ez az újabb novelláskötete nem jelent emelkedést, de nem kelthet meglepetést sem. Az itt közölt novellák mind kiváló alkotások. Tárgykörük megszokott, hangjuk is hol humoros, hol szatirikus, hol az elbeszélő nyugodt, higgadt hangja. De van ezekben a novellákban valami új is. Köztük is találunk olyanokat, amelyekbe alanyi elemeket visz be írónk. Különösen a *Kaland, A vörös ember, A lantos házassága* s a *Mese egy asszonyról, aki nem akarta, hogy gyermeke legyen* c. művek jöhetnek ebből a szempontból tekintetbe. Valamennyi mély költői allegória. A *Kaland* középkori mezbe öltöztetett regényes történet, amely a nőt démoni oldaláról mutatja be sivár meztelenséggel s az *Éva boszorkány* miniatúr kiadásának tekinthető. *A vörös ember* fantasztikus őskori történet, amelynek azonban minden időkre szóló reális magja van. A mese ugyanis azt példázza, hogy a szerelem mint vonzza egymáshoz a fajilag legellenségesebb egyéneket is. *A lantos házassága* szimbolikus mese, amely a női hiúság és nagyravágyás kielégíthetetlen voltára mutat rá. Szintén szimbolikus a *Mese egy asszonyról* c. is, amelyben a modern, csak önmagát szerető nőt ábrázolja Herczeg, aki „istensége“ kíván lenni a férfinak s nem akar anya lenni, mert annak „élete merő gond és fájdalom“, ő pedig „fiatal, szép és vidám“ akar maradni. Ehhez az eszmekörhöz tartozik bizonyos tekintetben még a *Virág, bók* c. novella is, amely sokszorosan és humorosan azt igazolja, hogy a szép nem megnyerésére hetenként egyszer egy csokor ibolya és egy bók menüire elég.

De Herczeg tekintete a gyermek felé is fordul s néhány novellát ennek ebben a kötetben is szentel. A társ nélkül felnövő, elhagyott gyermek sorsával foglalkozik a *Péterke* című novellában. Péterke nyomorék kisfiú, aki társtalanul ódöng és állandóan sajátos gondolatokkal van elfoglalva. Eszméi, vágyai azonban, mivel nagyon is egyéniek, páraként oszlanak el s

egyéni világának megsemmisülése még meghatóbbá teszi a sors által amúgy is sujtott nyomorék gyermek sorsát. Rendkívül eleven és színes leírást ad Herczeg ebben a remek kis alkotásában. Szintén a gyermek világából való az *Ismerkedés* c. novella anyaga. Ebben igen leleményes módon a megismerkedő gyermekek egy-egy elejtett szavából világlik ki a szülők házasságra lépése. A naiv, gyermekes hang és észjárás visszaadása kitűnően sikerült.

Van néhány humoros novella is a gyűjteményben: *A nagyságos úr ingei* és a *Füredi emlék*. Az előbbi egy elmebeteg rögeszméjének, az utóbbi régi idők tipikus alakjainak és nem éppen nobel hűségpróbájának érdekes leírása. A *Lizi* szatirikus irányzatával rokon elemeket mutat a *Julcsa szobalány (Elbeszélések)* c. novellával. A mese rugója itt ugyan más, de az egyszerű cselédleány mindkét műben igen frappánsan főzi le úrnőjét. *A bestia* erotikus külső alatt azt igazolja, hogy a látszat s a köztudat mennyire csal. Rendkívül eleven két jellem tárul elénk a *Május* c. novellában: egy bájos, hamis grófleány, akin azonban már felfedezhetők a későbbi asszony jellemvonásai és egy akaratértől duzzadó ifjú, aki elérhetetlen magasságba tör.

Művészi kombináció eredménye *A kívándorló* (1909) c. színmű: *A lép virága (Napnyugati mesék)* c. elbeszélésnek dramatizálása. A szereplők nevei nagyrésztben mások, de a mű alap gondolata és a mese még részleteiben is csaknem azonos. Mindkét műben egy-egy olyan férfi és női szereplőről van szó, akiket végzetük a társadalomban nem megfelelő helyre állított, az egyiket feljebb, a másikat lejjebb. A véletlen összehozza és a szerelem rózsálcáival egybekapcsolja őket. A sors továbbra is kedvez a szépen fejlődő, frigyre vezető viszonynak, mert a feljebb állót képzelt magasságából a mélységbe döntve, kegyetlen próbára teszi, partnerét pedig felemelve, tisztességes keresethez juttatja. A társadalmi renden ejtett esorba így kiköszörülődik s valódi egyéni értékük tudatára jutva, munkájuk által mindketten hasznos polgáraivá válnak a társadalomnak.

Inkább kigondolt, mint a reális életből vett mese, amelynek erkölcsi tanulsága azonban mélyen a lelkünkbe vésődik. Herczeg művészete az anyag feldolgozásában áll, amely egyúttal fejlődésének is fokmérője. Az azonos anyag művészi feldolgozása ugyanis ebben a műben kétségtelenül sikerültebb, mint *A lép virága*-ban. Ez utóbbiban főként azt kifogásoltuk,

hogy a Jurisics és Jesszi házasságra vezető szerelme nincs kellően motiválva, lélektanilag megalapozva. *A kivándorló*-ban Pálfalvy és Jesszi szerelme természetes fokozatokon át érik meg a házasságra. Jesszi itt mindjárt a személyes megismerkedés alkalmával ibolyacsokrot ad vonzalma jeléül Pálfalvynak s midőn ezt apósáék a faképnél hagyják, vigasztalni próbálja. Viszont Pálfalvynak az első látásra megtetszik Jesszi „csodálkozó, nagy szeme“, s midőn a leány azt mondja, hogy „valamikor nagyon sokat adtam volna érte, ha önnel beszélhettem volna“, lakására hívja, hogy a mulasztást helyrehozzák. A lakásán álmában fej- és szívfájásról panaszkodó Pálfalvyt Jesszi „édes urának“ szólítja, homlokon csókolja s midőn felébred s a leány a szerelmi vallomást Pálfalvy menyasszonyára vonatkoztatja, őszintén megmondja, hogy nem arról, hanem „magáról álmodtam“. Aztán, midőn Jesszi elmeséli neki, hogy régebben mennyire szerette, hogy tőle virágüzlet berendezésére pénzt is akart kölcsön kérni, Pálfalvy sokat jelentő vallomást tesz neki, mondván: „Mindennel elkéştünk, Jesszi. Most már nem lehet semmit jóvá tenni. De elmondom önnek, amit tegnap óta tudok. Ön az első nő, az egyetlen, akit életemben szeretni tudtam volna. Azzal a nagy, tiszta és örökös szenvedéllyel, amelyben tegnapig nem mertem hinni.“ Az eljegyzés felbomlása után Jesszi nem hagyja magára a hajótörött Pálfalvyt. Midőn a herceg meglepi őket a legénytanyán s nyílt színvallásra, választásra hívja fel Jesszit, ez Pálfalvy pártjára áll, s midőn Pálfalvyt a titkosrendőrök elviszik és a herceg diadalmasan így szól Jesszihez: „No, édes barátnóm, mi lesz most már? Megengedi, hogy elkísérjem?“ — Jesszi nyersen így válaszol: „Ezt a ruhát magam varrtam, ez az enyém. Ezt (pénztárcáját) öntől kaptam, a többit ott találja a lakáson.“ A börtönbe csomagot és ibolyacsokrot küld Pálfalvynak, aminek következtében az sírógöresöt kap. Midőn Jesszi értesül Pálfalvy kiszabadulásáról, örömeiben nem tud hova lenni s midőn Pálfalvy első útján Jesszi felkeresésére indul, nem akar többé tőle elszakadni s végül tényleg egyesíti őket kölcsönös szerelmük alapján a házasság kapcsa.

De nemcsak a szerelem lélektani fejlesztésével teszi Herceget *A kivándorló*-t sikerültebb alkotássá, hanem magukon a jellemeken és a mesén végrehajtott változtatások által is. *A lép virágá*-ban Jesszi éj idején egyedül jár mulatóról-mulatóra, hol

itt, hol ott fog magának udvarlót s amelyik nem tetszik, a faképnél hagyja, végül a herceg kedvese lesz. *A kivándorló*-ban nincs szó a Jesszi éjjeli kalandjairól, itt a nyomorgás miatt lesz a herceg kedvese. *A lép virága*-nak a Jesszije minden éjjeli kóborlása és annak ellenére is megmarad ártatlannak, hogy a herceg kedvese, *A kivándorló* Jesszijét nem öltözteti Herczeg az ártatlanság mezébe, sőt a herceggel szőtt viszonya ennek elvesztésére enged következtetni. Így *A kivándorló* Jesszijének a jelleme reálisabb, természetesebb, a kényszerűségből a bűn útjára terelődött, jobb sorsra érdemes leány típusa, míg *A lép virága* Jesszijének jelleme az utca romlott kokottja és a még ártatlan, de a bűn felé hajló leány jellemének határai közt ingadozik. A jegygyűrű visszaadása is sokkal indokoltabb *A kivándorló*-ban. Az após és menyasszony itt ugyanis rajtacsípi a vőlegényt, hogy lakásán „bestia“ tartózkodik és érthető, ha az eljegyzést emiatt felbontják. *A lép virága*-ban az apa érdemei képezik az eljegyzés alapját és halála után fel is bomlik az. *A lép virága*-nak Jurisics Jánosa „balek“ alak: nem ő veszít a kártyán és mégis ő hamisít váltót az apja nevére, akit szeret, *A kivándorló*-ban Pálfalvy maga veszít és a saját céljaira hamisít váltót az apósa nevére, akit gyűlöl. Jurisicsot a pap téríti el a börtönben öngyilkossági szándékának végrehajtásától, Pálfalvyt pedig az egyszerű észjárású Kelemen Kovács. Egyes jelenetek, mint pl. Jurisics egésznapos kirándulása Jesszivel, a börtönben a felügyelővel való összetűzés, az egykori menyasszonnyal a temetőben való találkozás, *A kivándorló*-ban teljesen elmaradnak. Szerencsétlen fogás azonban, hogy Pálfalvy nyilvános étteremben hívja fel menyasszonyát őszinte színvallásra, hogy t. i. számíthat e minden körülmények között rá, holott arra sem az idő, sem az alkalom nem megfelelő. Az anyagon végrehajtott változtatások azonban legnagyobb részben szerencsések. Herczegnek sikerült a lelki életet minden ízében indokolttá, a jellemeket határozottabbakká, a mesét kerekébbé, a cselekvényt drámai menetűvé, a szerkezetet egységesebbé tenni. Kétségtelen, hogy ezeknek a változtatásoknak némelyikét a dráma szigorú szabályai vonták maguk után, de Herczeg művészi érzéke jelezte az irányt s míg a legtöbb elbeszélő mű dramatizálása sikertelen vállalkozás, *A kivándorló* sikerült alkotás.

Jókai színekben gazdag, pompás romantikája elevenedik meg *A királyné futárja* (1909) c. „regényes történet“-ben. A fran-

cia forradalom eseménydús napjait háttérként felhasználva, egy magyar nemesi ifjú szerelmi kalandját beszéli el benne Herczeg. Hőse Szentgály András, Mária Antoinette királyné futárja, aki Clermont hercegné kedvese lett, de midőn a dolog kitudódik, Lajos király parancsára el kell hagynia Franciaországot, viszont a hercegnének „egészsége helyreállítása végett“ clermonti birtokára kell utaznia. Midőn András megtudja a hercegné tartózkodási helyét s azt is, hogy pásztor életet él, maga is pásztorrá lesz és egy szép holdvilágos éjjelen egymásra talál. Szívük roskadozik a boldogság terhe alatt, de véget vet a szerelmi idillnek a francia forradalom tomboló vihara. Menekülni kénytelenek, amely közben András megvédelmezi a hercegnét a parasztok támadásai ellen. A belga határ közelében azonban Bouillé tábornok a francia nemesség és a nők noblesse oblige-ére hívja fel a figyelmet, hogy t. i. a zivataros időben a nemességnek a király, a nőknek meg az urak mellett van a helye, levélben közli tehát a hercegné Andrással, hogy a kötelesség ura mellé szólítja. András ekkor Bouillé seregébe áll, hogy a Bourbon-zászlóval együtt elvigye Párisba a hercegnőnek a szabadságot és boldogságot, de midőn sok viszontagság után odajut, már Bonaparte Napoleon lett úrrá Európa felett s a hercegnőt a forradalmi zűrzavarban meggyilkolták. Ekkor András hazájába tér s magába vonuló, nőgyűlölő öregúr lett belőle. A mult század negyvenes éveiben még élt és végrendeletileg meghagyta, hogy lilomos tászkáját, amelyben egykor a hercegné mintababáját vitte, koporsójába, a feje alá tegyék.

Valószínű, hogy valamelyik idegenbe szakadt magyar testőr szerelmi kalandját (mint amilyen pl. Kisfaludy Sándornak volt) beszéli el Herczeg a műben. A kalandot ügyesen illeszti be a francia forradalom forgatagába s a finom vonásokkal megrajzolt pasturale a korrajzzal együtt a legértékesebb elemét képezi a műnek. A francia forradalom előzményeiről és lefolyásáról bár rövid, de igen találó képek által értesülünk s a pasturale nemesak művészi szempontból szép, sikerült kép, de a korra is jellemző adalék. A finnyás, túlfinomult ízlés időszakában sokan voltak Rousseau hívei, akik a természethez és természetességhez való visszatérést igyekeztek megvalósítani egyéni életükben s a legelőkelőbb francia körök eszménye ekkor az igénytelen tiszta szegénység volt. Clermont hercegné lelke is ez után epedt, ezért szeret bele a hozzáképest alacsony száрма-

zású, szép magyar testörbe s ezért él vele uradalma Árdádiájában olyan egyszerű, boldog, igazi idilli életet, mint akár Theokritos pásztorai. Csak egyet nem találunk a hercegné életében kellően indokolva, t. i. azt, hogy ő, aki a szép magyar testört oly forrón látszik szeretni, midőn a kötelesség „hideg vaskéoi-nak szorítását“ érzi lelkén, elhagyja azt és visszatér urához, akihez az ő szívének „semmi köze“. A hercegné különben bájos, a rokokó környezethez illő, finom alak, s ha a hazafiságát fölébe helyezzük szerelmének -- megalapozva ugyan ezt a műben nem találjuk — megértjük a fajmagyar katonához való hűtlenségét, akit ezáltal szívéen örökre és halálra sebez, aki „a ragyogó, de üres formák, a finom és hazug játékok között is megőrzi barbár lelke érzéseinek szent komolyságát“³⁸ s aki a magyar pusztó szülöttjének mélységes érzésével sírjába is magával viszi szerelmi hűségét.

A romantika ezen bájos terméke után ismét egészen alanyi elem csörgedez Herczeg költői eréből. A *Szerelmesek* (1909) c. alatt kiadott két hosszabb elbeszélés közül az elsőben: a *Férfiszív* címűben, egy férfi szerelmi életének teljesen egyéni felfogáson alapuló evolúcióját adja. Azt fejtegeti benne Arady Sándor képében, hogy a férfi a nőben nem annak egyéniségét, hanem a szerelme formálóerejével megteremtett női ideált: férfi mivoltának asszonyi kiegészítőjét szereti s ezt a szerelmet a harc, az akadályokat legyőző küzdelem hevíti és tartja ébren, a nő feltétlen bírása pedig lelohasztja. Arady Sándor már Szepessy Klotildban is saját énjének női kiegészítőjét szerette, mivel azonban az ő bírása nem ütközött akadályokba, nem kellett neki, s csak akkor ébredt szerelme mélységének tudatára, amidőn az már más karjai között találta fel a boldogságot. A Kovács Ilona egyéniségében újra modellálta Arady Sándor az ő ideálját s mivel ennek bírása már folytonos és őt gyakran felette bosszantó akadályokba ütközött, iránta táplált szerelme nem vált megszokottá, sőt ellenkezőleg szenvedéllyé, mert szerelme nem volt más, mint akadályok leküzdésének az eredménye.

Mindezt igen finom lélekrajz alapján fejti ki Herczeg, elvei azonban nagyon egyéniek és a társadalmi szempontokat kevésbé veszi. A műnek nincs szilárd szerkezete. Az anyag líraian folyik Herczeg lelkéből.

³⁸ Beöthy Zsolt: Az élet kapuja. Új Idők. 1920. évf. 5. sz.

A másik elbeszélés: *Huszt* *Huszt* meséje detektívtörténetre emlékeztet, amely azonban Herczeg mesteri kezei közt szatirikus korrajzzá finomul. Az egészen előmlő pajkos jókedv, a hősek gyakori felsülése, a legfuresább helyzetekből talpraesett módon való kikerülése nemcsak mindvégig leköti a figyelmet, de némileg feledteti azt is, hogy a műből nem a legerkölesőbb dolgokról értesülünk. A mese meglepő fordulatokban igen gazdag, a romlott társadalom néhány tipikus alakja jelenik meg benne. Ugyanezt az anyagot később *Az ezredes* c. művében drámai formában dolgozza fel Herczeg.

A kisvárosi élet és jellemző alakjainak eleven rajza által tűnik ki *A fehér páva* (1910) c. „kisvárosi történet“. Hőse Ábel Mariska, szép, bátor, eszes, könnyelmű leány, Atalay Mariska (*Egy leány története*) képmása. Sorsukban is van közös vonás: anyjukat korán elvesztvén, megértő lélekre nem találhatnak s egész életük csupa belső vívódás, dráma, de egyik sem bukik, mert szinte férfihoz illő energiájuk által mindketten szerencsésen kerülnek ki bonyodalmas helyzetükből. A hős jellemét igen finom vonásokból és teljes lélektani indokolással alkotja meg Herczeg s ez, valamint a kisvárosi élet néhány tipikus alakjának, különösen a pletykakedvelő Etelka és Viola néninek, a polgármesternének, legkülönösebben azonban Sturz Bandinak a jelleme képezi a mű legértékesebb részét. Maga a mese nem érdekes, szövésében bizonyos lankadtság észlelhető, az eleven-ség helyett ritka színező és jellemző erőt találunk a műben.

Ugyanez a ritka színező erő van meg a *Napváros* (1912) c. kötet novelláiban. Az itt közölt novellák tárgyát egészen más körből meríti Herczeg, mint eddig. Az előkelő civil és katonai körökhöz itt minél kevesebb szál fűzi, a nemzeti múlt sem izgatja képzeletét, gyakran egészen exotikus tárgy egészen sajátos miliőben és igen pazar színezésben jelenik meg itt nála. Eddig csak a *Pogányok*-ban jelent meg Herczeg képzelete olyan káprázatos, színpompában, mint a *Napváros* egyik-másik novellájában. Talán Itália és Görögország örökké derűs égája alatt tett utazásainak benyomásait tükrözi vissza ezekben a novellákban. Humora egyik-másik elbeszélésében groteszk, szatirája itt-ott keserűvé válik, néhol elmés és könnyed, viszont máshol mély, majdnem megfajthetetlen gondolat lappang a szimbolizmus burka alatt.

A *Napváros* meséje szimbolikus kontrasztok által mutat

rá a szerelem minden ellentétet kiegyenlítő hatalmára. A daliás Leif szerelme és halála, a Madonna-arcú Filippa epekedése, Leif után való vágyódása az egészen exotikus miliő ellenére is azt a reális igazságot hirdeti, hogy a szerelem minden korban és minden körülmények között a szélsőséges ellentétek legreálisabb áthidalója. A láthatatlanná tevő csodás köpeny ősrégi meséje elevenedik meg *A láthatatlan Pokorny* c. elbeszélésben. A csodás elemet a modern technikai vívmányok felhasználásával teszi valószínűvé Herczeg. A műből Jókaira emlékeztető humor és fantasztikum tárul elénk, mélyebb szimbolikus értelme azonban nincs. *Bucenloro úr* nem érdekfeszítő kalózhistóriával kapcsolatban egy család őseinek történetét adja, amely családnak „mocsos, szurtos” leszármazottjai Lesina szigetén a Herczeg ablaka alatt zajongtak, míg elbeszélését írta. *A Békák a kútban* a kisvárosi környezet akaratérőt, ambíciót megsemmisítő, nagy tehetséget közönséges nyárspolgárrá átalakító hatását mutatja erős realitással és finom lélekrajzzal. *A becsületcs ifjú* ötletes, szellemes párbeszéd, amelyből tanulságként az vonható le, hogy a férfiaknak a nők megismeréséhez nincs tehetségük. A mű „fekete dominó”-ja a női ragadozót képviseli, aki a férfiak előtt kész levetni kámzsáját, álarcát azonban soha. *A rabszolga* színes, erőteljes kép a honfoglalás korából, amelybe, mint keretbe, illeszti be Herczeg Dola hercegekisasszonynak és a daliás Vuknak szerelmi regéjét. Mesteri kezekkel festi az acélizmű rabszolgának a helyzet magaslatára való emelkedését és a gögjéből kivetkőző hercegekisasszonynak néma megalázkodását. *A Lozenko* egy politikai merénylet története. Az elbeszélés a modern romantícizmus mázát viseli magán. Hőse Paľov Mária, egy orosz diákkisasszony, aki Genfben agyonlövi a moszkvai főkormányzót, mert az Lozenkot, az ő álmának ismeretlen lovagját halálra korbácsoltatta. A mese az orosz psziché alapján érthető. Paľov Máriaiban az exaltált nihilista női lelket sikerülten festi az író. *Holdas éjjel* a pezsgővérű fiatalság mámorát festi színes, eleven képekben. A mese a férfi ostobaságát példázza: „festettarcú kurtizán előtt térdepel”, midőn „fehérruhás fiatal hercegnő remeg az ajtaja előtt”. *Szilveszter-éji lovasok* meséjében a babonába vetett hit hívja tetemre az újév küszöbén két igen tehetséges, de elzüllött ember mardosó lelkiismeretét. A színekkel és hangulatokkal való költői hatás utólérhetetlen művészete teszi ezt a rövid kis elbeszélést igazi

remek alkotás. Ugyanez által válik ki *A mester* c. novella is, amelyben megkapó színekkel ecseteli Herczeg, hogy a kávéházi asztaltársaság élén a mester mint veszt el a reggel közeledtével az egész társaság fölötti uralmát, mint lesz semmivé minden fölénye, szellemének minden delejes hatalma, amellyel a legtávolabb eső dolgokat is össze tudja kapcsolni és az élet legszövevényesebb jelenségeit is szét tudja bontani.

Egészen szubjektív felfogáson, életszemléleten alapul az *Atomország* (1912) c. szimbolikus regény. A férfinak és a nőnek az elsőbbségért folytatott elkeseredett küzdelmét festi benne Herczeg és oly mélyre száll a „modern“ nő szövevényes lelki világába, amilyen mélyre még egyetlen írónknak sem sikerült.

Hőse Ladányi Edit, aki azért hagyta el az urát, mert „felháborítónak és kétségbeejtőnek találta az ötletet, hogy neki most már holtanapjáig teljesülni fog minden gondolata“ s a „kereső asszonyok közé“ áll, „de senki sem tudja, hogy mit keres — mindig azt, ami nincs a kezeügyében: a hegyet, völgyet, a tisztaságot s mindezt nem egy férfi, hanem a *férfi* szimbolizálja, mert egy férfival hamar végez a fantáziája“. Híre rossz, de ez csak szerencse számára, érvényesülésének a titka. „Ő a forgalom kellő közepén, a szerelem fórumán áll. Minden épkézláb ember reflektál rá, mindenki jogot formál hozzá... mert a társaság, a művészet, szóval az élet célja és végpontja nem az erény, hanem a bűn.“ Úgy hiszi, hogy ő „más, mint minden egyéb asszony, köze van a férfihoz“ és szerinte „az asszonyi élet sava: egy férfi társaságában, akinek acélidegei és vasizmai vannak, bekalandozni a veszedelmes és ingerlő ismeretlenséget“.

Ezt a vasizmú és acélidegzetű férfit Belizárban, egy amerikai milliárdosban véli feltalálni. Azt hiszi, hogy ez „meg tudja váltani a nőt örökös magányából, akinek a lelke egész világot fog magába: eget horzsoló ormokat, ahonnan az asszony, ha letekint, meglátja és megérti az életet — rettenetes mélységeket, ahonnan nincs többé visszatérés“. Amazon kegyetlenséggel veti rá magát a vasemberre s Arkay báró estélyén addig kacérkodik vele, míg az pompás yachtján tengeri útra viszi. Edit ekkor „érezte, hogy nagyon szépnek kell lennie“, mert „a vakmerő játékban tétje az ő teste“. Belizár a prédára éhes fenevad mohóságával tapasztja szomjas ajkát már az első este Edit meztelen vállalához, aki a merénylet miatt nem érez erkölcsi

felháborodást, hiszen azért ment a hajóra, „mert kétségbeejtőnek, leverőnek találta a gondolatot, hogy (Belizár) keresztül-siklik az életén, mint egy látomás és hogy sohasem fogja meg tudni, hogy ki ő“ — az undor gesztusával felel a támadásra s a görög Patraszban partra száll.

Míg Belizár azt hiszi, hogy prédáját elvesztette, addig a rá, mint zsákmányra éhes Edit őt Athénben továbbra is a körmei közt tartja. Az athéni földrengésnél Belizár igen erősnek bizonyul s Edit már-már azt hiszi, hogy benne tényleg feltalálta azt a férfit, „akinek lelke egész világot fog magába“, megbékélve visszatér a hajóra, amelyen a győztes Belizár diadalmasan vitte gazdag prédáját. Edit abban a reményben hajózik az ázsiai vizek felé, hogy most oda fog bejutni, „ahol Belizár egyedül van, ahol önmagában az embert rejtegeti s azt a férfias elhatározást, hogy nem lesz játékszer semmiféle nő kezében“, de kijelenti, hogy „ha a gránitember megcsalta a világot (azaz ha a nő szerelme őt is békóba veri), demolálni fogja: kő kövön nem marad“. Edit, testét a vasember mohó érzéki vágyainak átengedve, úgy érzi magát útközben, hogy „megint felért élete egyik csúcsára, ahonnan minden lépés a mélységbe visz s ott van a halál“, de óva inti Belizárt, hogy ne akarjanak itt „megállani“ (azaz ne legyen belőlük házaspár), mert neki „a házassághoz nincs semmi tehetsége“, hiszen az ő „élete örökös utazás a férfi felé, de minél közelebb ér hozzá, annál kevésbé tud rátalálni“. Midőn azonban a trójai síkság alatt egy rádió-telegramm Nápoly felé tereli a hajót s Editnek emiatt omló könnyei a vasember „szívére szabadították az ősi nagy részvétet, melyet a férfi készen tart a nő számára“... „Edit könnyezve vallja meg Belizárnak, hogy így nem tud élni, ő első akar lenni, az egyetlen, mindene“ s midőn erre Belizár Konstantinápoly felé terelteti vissza a hajót — megváltozik helyzetük: Edit győzőnek érzi magát: a szerelem szörnyű hatalmával békóba verte a vasembert. Mint macska a megfogott egeret, egy ideig még körmei közt tartja és kínozza. A hisztérikus nő szekszuális beszámíthatatlanságával, bestialitásával „veri fel Belizár lelkének utolsó sűrűségeit“, csalja ki legféltettebb titkait, a Konstantinápolyból Velence felé haladó Ariane azonban az örömtanyából „úszó koporsóvá“ változott, amely Edit testét szállította, lelke ugyanis már régen visszaérkezett a Belizár lelkében tett körútjáról s arra a meggyőződésre jutott, hogy

„Belizár nem az a férfi, akiért élni és halni, akit legyőzni és szolgálni egyaránt üdvösség volna“. „Belizár kiolvasott könyv volt Edit kezében, a polcra azonban még nem rakhatta vissza, nem is harcolt ellene többé, esőpp részvétet is érzett a nagy gyermek iránt... az amazon megint asszonyá puhult.“

Velencében Editnek nem tetszett a Belizár s a szintén ott időző Arkayék társasága. „A vérét megint felkavarta a szabadság után való nagy és keserű vágyakozása“ s a véletlen egy Tihanyi nevű íróval hozta össze, akit még Budapestről ismert. Editben ekkor az amazon „hirtelen, merész erőlködéssel“ ismét talpra ugrik s most már Tihanyi hatása alá kerül. Féléjszakákat tölt el gondolóján, tüntet előző társaságától való elmaradása által, majd alakoskodó szenvedélye arra ösztönzi, hogy a „laguna-boszorkány: Nera repülő köntösét“ öltse magára. Inkognitó eltáncolja Belizár és Arkayék előtt a forlánát s aztán egy órára felajánlja magát a vasembernek, de rideg elutasításra talál.

Később visszatér előbbi társaságához, elfogadja Belizár ajánlatát s hazafelé Fiuméig az Ariane-n akar utazni, kettőjük között az igazságot látva, csak vendégül. Elutazása előtt azonban meglátogatja Velencében lakó magyar barátnőjét: Titusz Klárát és rémülve tapasztalja, hogy a férj mint tartja rabságban még halála után is az özvegyet. Éppen olyan gyalázatos dolognak tartja ezt, mint a férjeknek azt a kívánságát, hogy a nő első ábrándja is az uráé legyen, holott ők „mocskos testtel és lélekkel“ közelednek a nőhöz mind. Midőn azonban Titusz Klárától megtudja, hogy az ő ura „éppen olyan tisztán“ ment a házasságba, mint ő maga, „áhitatos szédülést érzett... és most már tisztában volt azzal is, hogy a saját életét darabokra törte“, ő most már csak „hazajáró lélek... semmi keresni-valója az emberek között“.

Hazautazóban megvallja Belizárnak, hogy „szerette volna szeretni, de nem sikerült“. Döntőcsatáját elvesztette, mert azt hitte, hogy a férfiak mind hitványak s „az igazi, az erős még vár rá valahol... de mindez önámítás“. Belátja, hogy a férfiak nem hitványak, hanem ő teszi azzá őket, ő, akinek a kezében „az arany is iszappá lesz“. Titusz Klárától azt tanulta, „hogy az ember azt találja a szerelemben, amit maga visz bele“ s „akiben van hit, az mindent találhat, de akiben nincs hit, annak rossz vice az élete és szerelme“. Önérzetének „tépett rongyai-

val“ haza akar térni s „a lázadó rabszolga nagy keserűségével“ utasítja vissza Belizár ajánlatát, hogy ne hagyja el. De közben elfogja a félelem, „hogy az ő amazon-ereje hamar ki fog merülni, hogy egy nap, egy hét vagy egy esztendő múlva megint az lesz, aki volt. Megint ott fog térdepelni a férfi lába előtt és vérének együgyű rajongásával oda fogja tartani fejét a cselédkorona alá. Mert hátha mégis ez az igazi?“ A tengeren tomboló viharban saját élete katasztrófáját látja és száraz szemmel szemléli saját pusztulását. A derengő világosságban „tündöklő sellőtáncot jártak a hullámok“ s a megkapó képben *Alomországot* látja, azt szeretné, ha „odavinné a hajó“. *Alomországból* a felajzott idegzetű Belizárnak az a kijelentése ébreszti fel, hogy őt mégsem vehetik el tőle, amire Edit a harmadiknak meghívott igazságra emlékeztetve megvallja, hogy Tihanyi még akkor éjjel elrabolta tőle, amidőn Nerát játszotta. A hörgő, dühöngő vasember meg akarja ölni Tihanyit, de Edit azzal csillapítja, hogy önként ajándékozta oda magát neki s őt sem ölte meg az elődje. „Ha ölni akar — úgymond —, öljön meg engem. Én már eljártam minden Salome-táncomat, nincs több mutogatnivalóm, Heródes király inthet a hóhérnak.“ Lelkében teljesen meghasonolva a habokba veti magát s Belizár „két homályosuló szemem keresztül bámult ki a maga reménytelen sötétségéből a tajtékos fehér tengerre“.

A mű meséje aránylag kevés. Az *Alomország* inkább igen finom vonásokból álló és rideg megfigyelésen alapuló lélekrajz, mint a szó igazi értelmében vett regény. Külső esemény és bonyodalom nem sok van benne, voltaképen egy yachtkirándulás leírása, de annál több van a műben a „modern“ nő lelkének szenvedélyes harcából, kínos vergődéséből. Az elsőségért folyó elkeseredett küzdelmet egészen vad erotikus miliőbe helyezi Herezeg, mert nem a házasság, hanem a legérzékiesebb szerelem által egyesített férfi és nő harcában mutatja be. A vad erotikum jeleneteit azonban nem is érinti, legfeljebb sejteti. A Herezeg célja az lehetett, hogy a „modern“ nőt és egész világát sívár meztelenséggel, a legridegebb valót a legigazabb színezetben adja vissza. Ezért könnyeden megszövi a maga sovány meséjét, de a lelki élet ábrázolásában a valótól egy pillanatra és egy hajszálnyira sem térve el, festi meg azt az egészen exotikus lelki világot, amelyben a „modern“ nő él és amelynek, igen találóan, *alomország* elnevezést ad. Mit akar tulajdonképen

Ladányi Edit? A férfiak között olyanra akar találni, „akinek lelke egész világot fog magába: eget horzsoló ormokat, ahonnan az asszony, ha letekint, meglátja és megérti az életet — rettenetes mélységeket, ahonnan nincs többé visszatérés“. Ez az utópisztikus vágy magában rejti Edit tragédiájának a csiráját. Valóban, Herczeg a regény keretei között igazi tragédiát nyújt. A mese anyagát olymódon bonyolítja, a jellemeket akként formálja, hogy belőlük önként következik a tragikus kifejlés. A cselekmény hajtóereje a nőnek álnok ragadozóként a férfi fölé való emelkedésvágya, alattomos, de egyben igen elkeseredett küzdelme az elsőség elnyeréséért. Edit valóban a prédára éhes fenevad álnokságával áll lesbe, szemeli ki, szaglássza körül és ejti meg áldozatát s midőn a körmei közt tartja, a bestia kegyetlenségével kínozza, marcangolja, „demolálja“ zsákmányát, hogy „kő kövön“ nem marad lelkében. Edit ebben a tekintetben utólérhetetlen és ez az ő jellemének, miut tragikus hősnök kiváló, tökéletes oldala, mert a gránitember lelke összemorzsolódik körmei között. De tökéletlen is, mert hisz exotikus világában, abban a sehol fel nem található férfiban, akinek lelke egész világot fog magába. Elvei, vágyai igazi álomországgra vallanak, amelyben csak fajtája hisz és él s amelynek kártyavárszerű alapjai rendre összeomlanak, mihelyt hozzájuk a rideg való lehelete ér. Így jön összeütközésbe az egyetemes-sel, így dől meg egész álomvilága, így érik meg ő maga a pusztulásra.

Herczeg Editben a „modern“ nőt, „az asszony-embert, az amazont“ rajzolja, „aki megveti a nőben és gyűlöli a férfiban a nemet“. A hisztérikus, a szekszuális szempontból beszámíthatatlan nő jellemének a megformálása a legnehezebb feladatok közé tartozik, amelyre író vállalkozhatik. Herczeg ezt a nehéz feladatot sikerülten oldja meg. Jóllehet Edit jellemét sokoldalúnak rajzolja s inkább típusnak, mint egyéni jellemnek festi, mégis a valót utánozza benne. Ő valóban korunk „modern“ nője, „asszony-embere, amazonja“. Ennek a sajátos kasztnak minden jellemvonása feltalálható lelkében, egyéni jellemmé talán csak katasztrófája teszi, mert a hozzá hasonlóknak meglehetősen nagy számmal úsznak az élet tengerén többnyire büntetlenül. Igazi ragadozó, akit a műben szimbolikusan maga Belizár jellemez igen találóan akkor, amidőn a macskához hasonlítja, mondván: „Teste karesú, de erős és szívós, nesz nél-

kül jár, a sötétségben is lát és nagyon tiszta. Könnyen megszelidül, de vérengző hajlamáról nem mond le és mindig megbízhatatlan és beszámíthatatlan marad.“ Edit a maeskatermézetnek megfelelően egy személyben romlott és mégis vonzó, kiesinyes, de lényegbevágó dolgokon könnyen keresztülsikló, vakmerő, de mégis meghunyászkodó, lidércek után nyargaló, de mégis reálistan számító, finom ízlésű, magas műveltségű, érzékeny nő. Az erkölcsileg romlott Edit jelleme rokonszenvessé azáltal válik, hogy erkölcsi fogyatkozásait esztétikai értékekkel pótolja Herczeg. Erre is a reális való vezethette, mert „moderu“ nőink belső romlottságukat a valóságban is a külsőleges szép hajhászásával takarják.

Míg Belizár hamisítatlan Herczeg-féle Kraft-Mensch, aki jelenleg nem a hadvezér (Ocskay), nem is a vakmerő Afrika-utazó (Kun Attila *Fenn és lenn*), nem is a nagytevékenységű politikus-mérnök (Sárkány József *Lélekrablás*), hanem a kéj-utazó amerikai milliárdos maszkját ölti magára, addig Edit komplikált jelleme sem egészen új, hanem igen hosszas és rideg megfigyelés eredménye. Herczeg a nőt már régóta különös és tüzetes tanulmány tárgyává teszi és mi úgy találjuk, hogy Edit komplikált lelki életének alkatelemeit a *Szabolcs házassága* Leticia grófnőjének, *Az első vihar* Olgájának és Klára bárónőjének, az *Arianna* Zajesárynéjének, *A házibarát (Arianna)* Csonka Gyulánéjének, a *Bizánc* Iréne császárnéjének, *A hon-szerző* Vivó Editjének, a *Kaland* Katalinjának, *A lantos házassága (Kaland)* királyleányának, a *Mese egy asszonyról (Kaland)* Gpöngyömjének, a *Férfiszív (Szerelmesek)* Éder bárónéjének és Kovács Ilonájának s *A becsületos ifjú (Napváros)* fekete dominójának a jellemében lehet feltalálni. Edit a maga komplikált-ságában Herczeg rideg megfigyelése alapján, évek hosszú során át kialakított, megérlelt, összesűrített általános női jellem, típus és nem egyéni karakter, amelyben Herczeg nem egy nőt, hanem általában a „modern“ nőt rajzolja. Olyanféle súlyos feladat megoldására vállalkozik tehát, mint Madách Évában. *Egyetemesít* ő is és az *Alomország*-ban tulajdonképen azt akarja bemutatni, hogy milyen is hát a „moderu“ nő. Egy végtelen sokoldalú és színes jellemkép alapján meg is eleveníti és valóságos *démonnak* festi azt.

Van a műnek bizonyos örök emberi magva is. Ha Editről a „modern“ jelleget lehántjuk és Belizárhoz való viszonyának

„modern“ voltától is eltekintünk, előttünk áll ősanyánk Éva, az örök nő s ekkor arra a meggyőződésre jutunk, hogy az *Alomország*-ban Herczeg lényegében majdnem ugyanazt a problémát fejtegeti, amelyet később más cselekmény kapcsán az *Éva boszorkány*-ban tár elénk. A két műből levonható tanulság is majdnem azonos. Az *Alomország* is arra tanít bennünket, amire nagynevű bírálója szerint az *Éva boszorkány*: „a nő kezében a férfi pusztá játékszer, akit a boldogság tetőfokára emel, ha szükségét érzi és eldob magától“;³⁹ mihelyt önzése, kedvtelése rajta betelt.

A mű szerkezet szempontjából erős. Az anyag: a „modern“ nő lelki világa líraian buzog az író leike mélyéről, egyéni meggyőződéséből, minden legkisebb részében előreviszi a cselekményt és érleli a kifejlést. Az egységes, kerek, szervesen összefüggő mesébe gyönyörű leírásokat sző Herczeg, amelyekben úti benyomásai elevenednek meg. Különösen kiemelendő Athén, Konstantinápoly és Velence szépségeinek és műemlékeinek, valamint a tengeri útnak színes, eleven leírása. Az érdeklődést az izgató mese állandóan ébrentartja, sőt fokozza.

Életszenlélet, szellem és tendencia tekintetében az *Alomország*-gal rokon az *Éva boszorkány* (1912) c. háromfelvonásos színjáték, amelyet az Akadémia a Vojnits-jutalommal tüntetett ki. Ez is szimbolikus mű, ebben is a férfinak és a nőnek az elsőségért folyó harcát festi Herczeg s tanulságként is majdnem ugyanazt lehet levonni belőle, mint az előbb tárgyalt műből. A cselekvényt azonban itt nem kalandhoz, hanem házassághoz kapcsolja és a babonás középkorba helyezi.

A mű hőse Éva hercegnő, a bölönyvári boszorkány leánya, akit Gorieia rettenetes grófja muravári birtokáról elüldöz. A hercegnő egy szál ingben egy nádasba menekül. Itt talál rá Eperjesi András, aki istenfelő deák volt Bolognában s kölesnősen szerelemre gyulladnak egymás iránt. A deákot a gróf lovasai foglyul ejtik, Évát pedig a pápai legátus arra akarja rávenni, hogy a gróf felesége legyen, ekkor ugyanis a vitás birtokok, amelyek miatt a gróf már évek óta rabolja a hercegnőt, közös tulajdont képeznének. Éva Orsolya néne rábeszélése következtében hajlik a házasságra, jóllehet gyűlöli a gróft s még aznap estére ki is tűzik az esküvőt Bölönyvárbán. A gróf

³⁹ Császár E.: Jelentés a Vojnits-jutalomról. Akad. Ert. 1913. évf. márciusi füzet.

követétől, Anzelmustól, Éva csak azt kéri, hogy a fogoly lantos deákat vigye el hozzá, ennek ellenében Muravár bírói tisztét neki juttatja, a gróf karikagyűrűjét pedig a nyakán viselt vasláncal viszonozza. Anzelmus elviszi urához az örvendetes hírt, átadja a vasláncot is, amelyet a gróf, mint boszorkányságot, a földre dob, mivel azonban bőjti nap van s különféle égi jelekből is rosszat jósolnak, visszaüzen Évának, hogy csak napfelkeltekor érkezik s ha van kedve, tartson lakzit Éva maga. Anzelmus ezen az útnán magával viszi András deákat is, aki elnyerte a gróftól Éva bűvös vasláncát.

Bölönyvárban ezalatt nagyon készülődnek az esküvőre. Orsolya néne erdei virágot hintet az Éva küszöbére, borókagallyat rakat a völegény útjára. A vénasszonyok rózsavizet öntenek Éva fürdővizébe, selyemkendővel szárítják fel fehér tagjait és aranyfésűvel fésülik vörös haját. Nagyon meglepi azonban a várbelieket, hogy naplementkor a gróf és kísérete helyett Anzelmus és András deák érkeznek a várba. A gróf nyers izenete miatt nem gerjed haragra Éva, hanem macskaléptekkel megkerülve a deákat, elhíti az egész várnéppel, hogy a deák, aki külsőleg hasonlít is a grófhöz, maga Goricia álruhába öltözött grófja. Mig Anzelmust megteszik a gróf udvari bolondjának. Pazzónak, aki komoly pofával badar dolgokat beszél és tiltakozása ellenére a borospincébe zárják, addig a deákra hercegi süveget és ruhákat adnak s a várkapólnában megtartják az esketési szertartást. Aztán lakoma következik s ezalatt jelenti a toronyőr, hogy egy fáklyás sereg közeledik a várhoz és éjjél után meg is érkezik. Évát és a deákat nem zavarja meg dőzsölésükben a gróf közeledése, mindketten a „ma“ emberei és hogy fenékig ürítsék az élvezet poharát, a menyasszonyi kamarába térnek. Előbb azonban Éva kiadja a szigorú parancsot, hogy napfelkelteig senkit se bocsássanak a várba, még akkor sem, ha valaki az ő ura parancsával henege.

Érthető meglepetést szül a várbeliek előtt az igazi gróf megérkezése s viszont ez előtt az a hír, hogy egy gróf még az este megérkezett és meg is esküdött Évával. Az igazi gróftól szörnyű haragra lobbantja, hogy zuhogó esőben nem engedik a várba s már létrákkal akarja megmászni a falat, midőn végre a hajnali szürkületben Éva parancsára beengedik. A gróf hóhér kíséretében megy az ünnepi terembe és végítéletet akar

tartani. Éva nem veszi el fejét, a deákot a trón mögött levő erkélyre rejtve, bátran a gróf elé lép, a deák iránt érzett szerelmét megtagadva, a gróf iránt szerelmet hazudva. Anzelmust, a koronatanút, a muravári bírói tiszt által hazugságra bírva, végül is meggyőzi a grófot és egész kíséretét ártatlanságáról. Míg a deák, aki a trón mögött levő ajtón keresztül mindent hall, szerelmi bánatában az erkély alatt tátongó mélységbe veti magát, elpattant húrú lantját hagyva Évának emlékül, addig Éva sápadt arccal, könnyes szemmel s hisztérikus kacagás közt ölti karját a benne még mindig kételkedő, de már szerelmes gróféba s fájdalmát leküzdve, erőltetett, szilaj jókedvvel készül az esküvőre.

Az *Éva boszorkány* tulajdonképen művészi kombináció eredménye. Meséje nem új, előbb ugyanezt az anyagot a *Kaland* c. elbeszélésében dolgozta fel Herczeg. A mese ott is a közép-korban játszik, de más kifejléssel zárul. Ott ugyanis a deák a vár előtt megjelenő és fenyegetőleg bebocsátást kérő gróf elé megy, kardélre kapják és halálra sebzik egymást, míg emitt a deák szereimi bánatában öngyilkos lesz és látszólag a gróf, voltaképen azonban az Éva győzelmével végződik a mű. Az *Éva boszorkány* azonban nagyon sokban különbözik is a *Kaland* tól. Míg ez utóbbi egy középkori történet hatását kelti, addig amaz a régi mese keretei között teljesen a Herczeg énjéből eredő és érthető elemeket foglal magába s benne minden egészen mást jelent, mint aminek első tekintetre látszik.

Már utaltunk a mű szimbolikus voltára és arra, hogy Herczeg az *Éva boszorkány*-ban is a férfinak és a nőnek a hatalomért folyó harcát ecseteli. A drámai cselekvény hajtóereje a műben tényleg ez a küzdelem s az egész mű tulajdonképen ennek a harcnak a házassággal kapcsolatban való bemutatása. A küzdelem akkor indul meg, amidőn a gróf felsőbb parancsra feleségül kéri Évát. Már akkor elhinti az író a felülkerekedési vágy magvát úgy az Éva, mint a gróf lelkébe. Orsolya néne ekkor a következő tanácsot adja Évának: „A házasság különös dolog, egészen különös dolog. A régi harcok elmúlnak és új harcok jönnek. A férfi... az olyan, mint a vártorony. Ha vívod, akkor baj, hogy erős, de ha benne lakol, akkor jó, hogy erős. Tekints a szívedbe Éva, a szíved legmélyére!... Nem lappang szerelmem a te nagy gyűlöleted alatt?“ S midőn Éva azt mondja, hogy „pestis halott“-ként szereti a grófot s „hozzáfekszik a gödörbe,

megöleli“, Orsolya néne további tanácsként ezt adja neki: „Annyira gyűlölöd? Nos, akkor meg éppen azt mondom: eredd hozzá, Éva! Ha akarod, megfordul a sor. Kezdj újabb harcot, de a magad elemében, a magad fegyverével és meglátod, esúffá teszed a vadállatot! A kutya és az aranyhattyú csatája ez. Éva! Eddig a parton ütköztetek és elveszett sok szép aranytollad. De az ostoba ellenség most utánad úszik a tó vizébe. Rajta, aranyhattyú, ne hagyd magad! Most a tiéd, végezz vele! A szemét, mind a két szemét vájld ki! Merítsd alá! Fojtsd el! Fullaszd meg!“ — De a gróf lelkében is megvan már kezdetben a felülkerekedési vágy, mert midőn a követek nyers üzenettel elindulnak Bölönyvárba, így szól: „Váratlanul fogom megzörgetni a várkaput, mikor már senki sem gondol rám. Aki uralkodni akar, az legyen kiszámíthatatlan és titokzatos. Egyik pere ne tudja, mit hoz a másik. Mint örökös veszedelem kóválygok eselédeim feje fölött. Ha összeroskadnak a rettenetes súlya alatt, akkor érzik, hogy uruk vagyok. És az asszony is eseléd!“ A küzdelemhez az alap tehát mindkét fél lelke mélyén megvan már akkor, még mielőtt arra tulajdonképen ok lenne. Az okot a nyílt harcra nem Éva adja ugyan meg, de magatartása nyílt kihívás, midőn a nyakán viselt s a szolgaságot jelképező vasláncot küldi a grófnak a gyűrűért cserébe, s midőn később azon kérdésére, hogy miként „repül a boszorkány“ Orsolya nénétől ilyen feleletet nyer s azt követi is: „Föléje kerülni mindennek, ami szent és nagy... az a boszorkányrepülés. Föléje mindennek, amit mások megsüvegelnek!“ S midőn azt kérdi Éva, hogy „ki ad neki szárnyat?“ Orsolya néne ilyen tanácsot adva felel: „A férfi. Az asszony mindent a férfitől kap! A szentek diosfényét és a boszorkány denevérszárnyát is! Ha szeret az asszony, akkor mosolyogva vérzik és megcsókolja a lábat, amely rátipor. De ha gyűlöl, akkor szárnya nő, akkor fölszáll a férfi ostoba feje fölé!“ Mélyen lekébe vési Éva Orsolya néne azon tanácsát is, hogy az édesanyja is „tudott volna repülni, de nem mert! Gyereke volt és attól gyáva lesz az asszony. A szeretet lehúz a földre ezermázsás súllyal. A boszorkánynak nem szabad szeretnie csak önmagát. Meginni a férfiak vérét, megenni a gyerekeket, de nem szeretni. Az édesanyád szeretett, azért is került láncra!“ Ezután hangzik el a durva, sértő üzenet s a küzdelem mindkét fél részéről nyíltan dúl. Mindegyik a maga módja szerint és fegyverével küzd. A gróf fegyverei hatalmában bízva, meglepetésre

készül. Éva pedig bosszútól lihegve, ekkor válik boszorkánnyá. A drámai küzdelem a gróf megjelenése után éri el tetőfokát és Éva győzelmével végződik.

A cselekvény legfőbb mozgató eleme tehát az elsőségért folyó harc. Ennek az esetelésével olyan elem kerül a műbe, amely az első emberpár óta minden család életében új életre tér. Herczeg alanyisága a műben éppen a férfi és a nő viszonyának kiélelésében, továbbá Éva jellemének megmintázásában jelentkezik. Amint nem feltétlenül szükséges kelléke a műnek a középkori keret, mert benne örök emberi dologról van szó, éppen úgy helytelen dolog Évában is csak középkori boszorkányt látni, mert ő sokkal általánosabb jellem, típus és nem individuális női karakter. Bölönyvári Éva hercegnő boszorkánysarjnak mondja magát. Ha anyja virágot tűzött a keblére, elhervadt, ha férfitra vetette szemét, az elsorvadt. Ezért őrizte az apja vaslánccon s Évának a nyakán kell viselnie anyja vasláncát, hogy „önkéntes megalázkodásával védekezzék a gonosz törvetései ellen... Mert ketten vannak mellette: jobbról a fehér, szelíd — balról a fekete, a szilaj. És mert az apja szent ember volt, az édesanyja pedig boszorkány, nem tudni még, hogy ő hova tartozik: jobbra-e, balra-e!” A boszorkánysarj Éva jellemét aztán a legváltozatosabb és a legellentétesebb vonásokból állítja össze Herczeg. Éva egy személyben és egyszerre forrón szeret és tajtékozva gyűlöl, lépre megy és mást zár a kelepcébe, megalázza magát és mást kényszerít térdre, mélyen sértett és kínosan sértő, alázatos és kevély, alattomos és nyílt, ártatlanul beszélő és furfangosan számító, másokat könnyen megigéző és maga gyorsan szerelemre lobbanó, önmaga ellen valló és önmagát felmentő, hazug és igazmondó, nevetésre és sírásra egyaránt hajló nő, aki emellett még önző, szívtelen, uralomra vágyó és vérszopó. Ilyen változatos és ellentétes vonásokat egyetlen nő jelleme sem bír el s már ez maga is emellett szól, hogy Éva jellemének a megmintázásánál Herczeg előtt különös cél lebeghetett, annyival inkább, mert az a változatos és ellentétes vonások ellenére sem következetlen és nem tökéletlen.

Amint az *Éva boszorkány* középkori meséjébe a házasságra vonatkozó felfogását rejti Herczeg, úgy rejti Éva ördögi jellemének leple alá a női nemre vonatkozó nézetét. Nemesak a mese szimbólum, hanem Éva boszorkányjellege is. Ez utóbbi is régi ismerősünk: Ladányi Edit (*Atomország*) ikertestvére.

Köztük csak annyi a különbség, hogy Édit a „modern“ nő köntösében, Éva pedig a középkori boszorkány mezében jelenik meg előttünk. Lényegében azonban a kettő egy: ősanánk Éva, az örök nő — Herczeg szemüvegén keresztül. Éva éppen olyan rideg megfigyelés alapján és hosszú idő alatt kialakított, megérelt, általános női jellem, mint Ladányi Edit, csak talán a „boszorkányos“ jellemvonások vannak meg benne nagyobb mértékben. De a változatos és ellentétes vonások egységbe tömörülnek az ő jellemében is, ha egy magasabb átfogó gondolattal őt minden idők minden Évájának tekintjük, az örök nő típusának tartjuk. Herczeg tehát itt is egyetemesít, mint Madách s ha a bölönyvári Éva jelleméből a boszorkányos vonásokat elhagyjuk, megkapjuk a nő Herczeg felfogása szerint kialakított képet. Éppen ebben domborodik ki Herczeg alanyiséga, valamint a meséből levonható tanulságban. A szimbólikus mese és Éva szimbólikus jelleme ugyanis azt példázza, hogy Herczeg szerint a nő a jónak és a gonosznak, a szelid és a vad érzelmeknek a vegyülete s mivel nem tudni, hogy melyik kerekedik benne felül: rabláncra való. Ez a rablánc a férfi fölénye, amely alól ha felszabadul, akkor „kezében a férfi pusztá játékszer, a hegedűs csak úgy, mint a félelmes nagyúr; akit a boldogság tetőfokára emel, ha szükségét érzi és eldobva magától a kárhozalba küld, ha ezzel meg tudja váltani a maga nyugalmát.“⁴⁰

A szimbólum burkát így felfejtve, nemcsak tisztán áll előttünk az egész mű, de igazolva találjuk az *Éva boszorkány* első kiváló bírálójának azt a megállapítását is, hogy a „látszólag kiengesztelődéssel végződő romantikus mesejátékból szimbólikus tragédia“ lesz.⁴¹ Éva győzelme a férj tragédiája, Goricia grófjának „diadala“ a férj rövidlátásának, butaságának tragikomédiája. Az ugyanegy kifejléssel jelzett diadal és bukás a szimbólikus mese teljesen egybeforrasztott, de mégis két irányban haladó eselekvényéből ered. Az egyik kiengesztelődéssel zárul és mindenki által könnyen érthető, a másik szimbólum által takart, de azért nyilvánvaló. Herczeg mesteri kezeire vall, hogy a két irányban haladó eselekvényt úgy fejleszti, hogy az a mű egységét nem zavarja s mindket kifejlést egyaránt megindokolja. A két irányban haladó eselekvény fejlesztéséhez az alapot Éva Janus-arca, kétkulaesos jelleme adja meg.

⁴⁰⁻⁴¹ Császár E.: Jelentés a Vojnits-jutalomról. Akad. Ért. 1913. évf. 157. l.

Az *Éva boszorkány* nem tartozik írónk legkiválóbb alkotásai közé. A szimbólikus mese és Éva szimbólikus jelleme megnehezíti igazi megértését. Az anyag: a nő lelki világa líraian folyik Herczeg lelke mélyéről és sajátos pesszimiztikus felfogásra vezethető vissza. A kort azonban sikerülten adja vissza s a cselekvényt is mesterien fejleszti. A műnek sok szép része van s mivel benne nehéz probléma megoldására vállalkozik Herczeg, kiválik az újabb drámairodalom jeles alkotásai közül.

Szintén művészi kombináció eredménye *Az ezredes* (1914) c. háromfelvonásos vígjáték, amennyiben a mesét a *Huszt* *Huszt* (*Szerelmek*) c. elbeszélésből már ismerjük. A művet Herczeg „fantasztikus vígjátéknak“⁴² nevezi, a meséjét „a jóra való gazembereknek és a züllött tisztességeseknek összeütközése adja.“⁴³ Jóra való gazemberek fészkelődtek be Huston amerikai milliomos nyári lakába s midőn Huston rajtuk üt, nem juttatja őket rendőrkezdre, hanem magyarországi rokonaitól általuk akarja ellopni a tőle jogtalanul elsajátított családi kincset: Kleopatra gyöngyeit. Az ezredes, ő volt a lakbitorlók feje, vállalja a megbízást. Fiuméba utazik s mint az elhalt amerikai Huston fia, az Angol Bank hamis részvényeivel maga iránt bizalmat keltve, befészkelődik a „rokonok“ közé. A „züllött tisztességesek“-et képviselő fiúmei Husztiak ellopják a hamis részvényeket s ellenérték képen mintegy engedik ellopni Kleopatra hamis gyöngyeit, mert az amerikai vicekonzultól megtudják, hogy az ezredesben és Johnban közönséges betörökkel van dolguk. Kate-től, a Huston leányától, sürgöny által értesül erről a konzul, aki rögtön közli a hírt Husztiékkal, valamint azt is, hogy a Babiloniával bővebb tudósítás érkezik. Ezzel a hajóval érkezik Fiuméba Kate, akit az ezredes iránt érzett szerelme visz oda s tanúja a betörés után az ezredes és Huszti asszony-leánya csókolódzásának. Kate, mint az amerikai lélekmentőtársaság elnöknője, a bűnöst nem büntetni, hanem a jó útra akarja téríteni s míg a lopás ügyét úgy intézi el, hogy mindenki tartsa meg azt, ami birtokában van: Huszti a hamis részvényeket, az ezredes meg a hamis gyöngyöket, ő maga azáltal akarja megmenteni ez utóbbit, hogy férjül kéri.

Egyesek talán moziból ismert apacshistóriát látnak a műben, pedig sok finomság van benne. A lényegében közönséges

⁴²⁻⁴³ Színházi Elet. III. évf. 3. sz. 9. l.

tárgyat a beállítás és a drámai összeütközés által nemesíti meg Herczeg. A jóra való gazembereket egészen rokonszenveseknek, a zuillott tisztességeseket pedig igazán romlottaknak festi s midőn a bonyodalom fejlődése folyamán a két ellentétes tábor összezsap, az összeütközésből származó komikus helyzetek s a visszás jellemekből fakadó komikus tettek a mérleg serpenyőit egyensúlyba hozzák: kölcsönösen lealcázva egymást, a gazemberek éppen olyan értékeknek bizonyulnak, mint a tisztességesek. Ennek komikus igazolása képezi a mű célját. Az természetesen más kérdés, hogy a meséhez a való életnek mennyiben van köze. A mű a szerző szerint „fantasztikus“, éppen ezért a valószínűtlennek és lehetetlennek látszó dolgokat ebből a szempontból kell mérlegelni. A fantasztikus mese ellenére valószínű, hogy az író éles, megfigyelő szeme itt is valóból indul ki. A két ellentétes tábor lealcázása által az életről mond ítéletet s kacagásába rengeteg szarkazmus vegyül. A jellemeket következetesen motiválja, következetes a kifejlés is. Csak Kate-tel nem vagyunk tisztában. Az író szerint ő a mű „drámai hajtóereje“, ennek ellenére aránylag kevés szerep jut neki s lelki élete az imádásra méltó fiatal leány és az amerikai lady jelleme között ingadozik. A cselekvény egységes, a mese kerek, a szerkezet erős.

* * *

Herczeg írói pályájának 1906-tól 1914-ig terjedő korszakában már mint teljesen kiforrott művész jelenik meg előttünk. Az előző, világirodalmi magaslaton álló alkotásokban gazdag korszakot most aránylag terméketlennek mondható kor váltja fel. Herczeg most kikerült az élet „dolgoss hullámai“ közül s bár igen kiváló alkotásokkal pályájának ebben a korszakában is találkozunk, mégis mintha bizonyos elkedvetlenedés, fanyar közöny venne erőt lelkén. Az ihlet nem oly gyakran szállja meg, művei között művészi kombinációkkal is találkozunk, amelyekben régi anyagot más műformában dolgoz fel. Művei alapján azt lehet sejteni, hogy a változás oka életének belső viszonyai-ban rejlik. Ebbe a korszakba esik házasságkötése. Sajátságos és feltűnő, hogy a házaselet boldogsága nem visszhangzik lantja húrjairól, helyette éppen a házasságkötés évében a *Kaland*, *A lantos házassága s a Mese egy asszonyról, aki nem akarta, hogy gyermeke legyen* c. műveiben a női hiúságról és csalárd-ságról regél. A következő években is a családi boldogság eese-

telése helyett hol a romantika bájos virágaival gyönyörködtet, hol a házaselet, majd a női psziché lényegéről elmélkedik s midőn valóban a lelke mélyéről jövő hang zendül meg kobzán, a női ravaszságról, a nő ragadozó, macskatermészetéről mesél. Talán a csalódás, sejtelve szállja meg lelkét; gondolkozóvá, pesszimistává lesz. Az *Alomország* és az *Éva boszorkány* fanyar, keserű pesszimizmusa, Herczegnek ezekben a művekben a nőről és a szerelemről alkotott „kérellehetetlen“, rideg felfogása egyáltalán nem egyeztethető össze a fiatal férj családi boldogságával és Böcklin híres önareképét juttatja eszünkbe, amelyen a mester közeli katasztrófától fél. Az *Alomország* és az *Éva boszorkány* pesszimiztikus akkordjai a jövőbelátásnak, a jövő előérzetének panaszos sirámjai, amelyek előjátékként olvadnak bele *Az arany hegedű* fájdalmas, elégikus muzsikájába. Egy egész világ bomlását jelzik ezek a pesszimiztikus akkordok, amely a Herczeg énjében élt s amelynek összeomlása családi szentélyét temeti el.

Herczeg életének belső viszonyaiban sejthető tehát az aránylagos terméketlenségnek, a műveit jellemző alanyi színezetnek, a pesszimizmusnak az oka. A hidegnek és ridegnek látszó, de igen mélyen és nemesen érző „sváb“ már ekkor a lelki megpróbáltatások útján jár s most már nem külvilági impressziókat, hanem keserű egyéni élményeket ver ki kobzán. Ezért buzog az anyag líraian és pesszimiztikusan lelke mélyéről s mivel énje csordultig tele van érzéssel, ezzel szemben háttérbe szorul maga az esemény. Innen érthető, hogy éppen alanyi forrásból táplálkozó műveiben minél kevesebb a bonyodalom s hogy nem annyira a tetteknek vagy az eseményeknek, mint inkább a léleknek, az érzésvilágnak a festésére, kiszínezésére törekszik. Herczeg írói pályájának ebben a korszakában éppen a színekkel és a hangulatokkal való hatásban mutatkozik a fejlődés, mivel jellemző és szerkesztőművészete már eddig olyan magas fokot ért el, amely minden kritikát büszkén kiáll. Színei a festőművész legtalálóbb és legfinomabb esetvonásaival kelnek versenyre s nemcsak a vidék mesteri leírásában érvényesülnek, de a lelki élet redőinek feltárásában is. A szó hatalmával előidézett hangulatai a zene által keltettekkel vetekednek, hol megvárának, hol felemelnek, de mindig elbűvölnek. A művészi keret egyébként a régi marad. Új motívumokat, jellemeket Herczeg ezen korszakban írt műveiben nem találunk. Csirájában vagy

annál magasabb fejlődési fokon már minden tényező megvolt előbb tárgyalt műveiben is, itt legfeljebb elmélyítésről, tökéletesítésről lehet szó. Naturálista művekkel ebben a korban kevés-
sel találkozunk, Herczeg ridegen megfigyelő szeme a külvilág helyett most saját belső világa felé fordul s míg játszi képze-
lete olykor elég szabadon csapong a romanticizmus csodás vilá-
gában, a lelkére nehezedő, kínos tehertől: keserű egyéni élmé-
nyeitől szimbólikus alkotásaiban szabadul meg.

Tőke Ferenc: „Spira históriája“.

Írta : DÉZSI LAJOS.

Az olasz reformáció históriájából ismeretes Spiera, Spira v. Spera Ferenc históriája. Ez a citadellai (Padua mellett) jogtudós 1542 körül a reformációhoz csatlakozott, de később megbánta hitehagyását s jelentkezett Joannes Della Casa velencei pápai követnél, hogy vissza akar térni az elhagyott egyházba. Ez nem elégedett meg ezzel a kijelentéssel, hanem azt kívánta, hogy a nagy nyilvánosság előtt tegyen vallást arról, hogy szánja-bánja bűnét s visszatér az elhagyott akolba. Ez az izgalom annyira megzavarta Spiera lelkivilágát, hogy lelkibeteg lett, folyvást azt hajtogatta, hogy kiesett Isten kegyelméből s reá most már kárhozat vár. Nem akart ételt venni magához, sőt öngyilkosságot is kísérelt meg. Páduába vitték, hol három híres orvos is kezelte, de siker nélkül. Az 1549. év végén halt el. Betegsége alatt az emberek csodájára jártak, próbálták eloszlatni aggodalmait, vigasztallák, bátorították. Ezek között volt a híres Vergerius Péter Pál, a magyar Tordai v. Torda Gelous (Gyalui) Zsigmond, akit Vergerius „philosophiae professor“-nak nevez, Curio pedig azt mondja róla: „eujus eruditio et probitas et pietas singularis, non in Pannonia modo, sed etiam apud Italos et Saxones, celebrabatur“ (A Michaud-féle „Biographie universelle“ hibásan írja Géléniusnak); Gribaldi Máté és Serimger Henrik, aki Henricus Scotus néven szerepel, mert Skótországbán született. Ezek a látogatók mind leírták tapasztalataikat, miket láttak és miket beszéltek a beteggel s a legtöbb nyomtatásban is közrebocsátotta jelentését. A Scotusé elé maga Kálvin írt előszót, mely ez esetet és ennek tanulságait egyházi szempontból magyarázza. Csakhamar azután egybegyűjtötték ezeket s a Caelius Secundus Curiotól már korábban olaszból latinra fordított, Páduából keltezett hat levéllel és Kálvin előszavával és Borharius Márton baseli lelkész Véleményével Baselben 1550-ben latin nyelven egy kötetben kiadták.

A meglehetősen ritka nyomtatvány címe: FRANCISCI SPIERAE, QVI QVOD SVSCEPTAM femel Euāgelicę ueritatis professionē abnegaffet, damnaffetq₃, in horrendam incidit defpe- rationem, | HISTORIA, | A' quatuor fummis uiris, fumma fide cou- | scripta: cum clarifs. uirorum Præfationi- bus Cælij S. C. & Io. Caluini, & Petri Pau- | li Vergerij Apologia: in quibus multa hoc tempore scitu digna grauifsi- | mē tractantur. | *Accebit quoq₃ Martini Borrhai, de usu, quem Spieræ tum exemplum, tum do- | ctrina afferat, iudi- | cium.* | 2. Petri 2. *Satius fuisset non cognouisse uiam iu- | stitię, quam ea cognita, ab eo descuiße | quod illis traditum est, sancto | præcepto.* | BASILEAE, M. D. L. Kis 8°. 7 számozatlan levél, 1—191 lap, 9 számozatlan lap. (Index.) A 144. lap után a Függelék külön címlappal, mely nem számító- dik be a lapszámozásba. (Szép példánya van meg a Ráth-könyv- tárbán, a M. Tud. Akadémiában; egy 1608. évi hely nélküli kiadása a hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium könyvtárában.) Még ugyanazon évben megjelent angol nyelven is. Német fordítását 1564. évből ismerem, melyet a frankfurti Baer 506. sz. antiquar- katalogusában láttam s ez a cég volt szíves azt használatra köl- csön adni. Ennek címe: „Ein erschrockliche Historia / Von Fran- cisco Spiera | Wie er in grausame ver- | zweiffung gefallen ist nach dem er mundlich | vnd schriftlich / die erkante warheydt des heiligen Euangelij / vonn / wegen des zeydtlichen vnnnd auß forcht der menschen / widerumb | verleugnet / hat. * | Zu einem Exempel Göttliches zorns / ... Matth. 10. | Fürchtet euch nicht für denen / | M · DLXIII. || 4°, A—Lij + 1 lev. = 4 $\frac{1}{2}$ számozatlan levél. Lij b. lapon: Gott allein die Ehr | Ist meim (!) beger [Vignette] Gedruckt durch Leonhardum | Nassinger ||. Tartalma: A²: Volgen als zur vorred / Drey Christliche vermanungē ... az első a magyar reformáció történetéből is jól ismert Illyricus Flaccius Mátyástól, a második Melancton Fülöptől. A három intés után a fent leírt latin kiadásban is meglevő, olaszból fordított hat páduai levél (1548 nov. 12—27.) következik. Ezután E^b: Diß hieher ist die History von dem er- | schröckligenn fall Francisce (!) spiere durch ettliche | Sendbrieff stucks weiß erzöhlt worden. Jetzund folget die selbig aus den Schrifften des Hochgelehrten Herrn Matthei Gribaldi ... Majd (G²^b) bibliai idézetek s „Ein schön Gebett“ után a Vergerius Capo d'istriai püspök 1548 dec. 30-án Páduából keltezett levele „Dem Ehrwirdigen | in Gott Vatter vnnnd Herrn Suffraganeo ihn (!) Padua / ꝛc. Grueß vnnnd heyl / durch

vnsern Herrn | Ihesum Christum | Amen. | DER geist gottes . . .
Bewegt vnd treibt mich . . .“ (V. ö. Goedeke Grundr. II. 245. 25^b.)

Magyarra Tőke Ferenc fordította, akinek nevét Sziget első ostromának (1556 jún. 11—júl. 22.) megénekeléséből (1556) is ismerjük. Mind a két művet Alsó-Lindván szerzette, ezt a Spiera-történetet 1553-ban, még pedig „énekbe“, hogy az énekmondók is előadhassák. Curio azt írja a tőle latinra fordított hat olasz levél elé tett előszavában, hogy ennek a csodás esetnek három hónap alatt az egész keresztény világon híre ment, nálunk több idő kellett, míg feldolgozhatták: három-öt év, ami az akkori viszonyokhoz képest is elég hosszú idő, kivált ha meggondoljuk, hogy magyar is volt az eset szemtanúi és leírói között. De lehetett korábbi magyar feldolgozása is, mint az 1553-iki, különösen azért, mivel prot. térítői célokra hatásosan használhatták fel. A Tőke feldolgozásának minden valószínűség szerint az 1550-iki kiadás volt a forrása. Erre való célzás lehet az ének 405—8. sora:

„Az ő nagy sok dolga nem férne énekben
Csak azok, melyeket megírtak könyvekben.
Kik ők magok látták, környüle forgottak,
Nagy szépen életit például megírták.“

Szilády Aron, aki ezt az éneket a Régi M. Költők Tára VI. kötetében (115—130 l.) becses jegyzetekkel (334—8. l.) ellátva kiadta, jól sejtette, hogy a forrása ez lehetett, mert ugyanezt a címet közli egy hely- és évnélküli kiadás után, melyet „ma már felette ritka könyv“-nek nevez, *úgy hogy nem is tudta megkeríteni, össze se tudta tehát vetni vele*, mint maga elismeri, idézetei másodkézből valók, t. i. Ch. H. Sixt: „Petrus Paulus Vergerius“ c. monografiája második kiadásából (Braunschweig. 1871. V. ö. Biblioteca della riforma I. Vergerio. Roma, 1883.). Ez magyarázza meg, hogy mindössze 17 sort használhatott fel összehasonlításra; ez magyarázza meg, hogy mi most újra foglalkozunk vele.

Összevetve a Tőke feldolgozását az 1550-i bázeli szerkezettel, megállapíthatjuk, hogy e gyűjteményben megjelent különböző tudósításokból szabadon alakította elbeszélését. A bevezetés alapeszméje, hogy aki nem hisz a régi csodáknak, higgyen ennek a mostani időben történt nevezetes esetnek, megvan a Curio előszavában („Miracula et prodigia . . . quod si qui negent: vel hoc uno, ut innumera taceam, quae in aliis oris, hac ipsa

nostra aetate, edita sunt, convinci possunt“). Az elbeszélés elején Gribaldit követi. Pl.:

„Házastársa néki gyermeki sok vala,
 Világi marhával ékes, dicsős vala,
 Tisztes méltósággal becsületes vala,
 Nagy sok ajándékot Istentől vött vala.
 Az szent írást által megértette vala,
 Magát és istenét megismeré vala,
 Minden idvössígnék Krisztust vallja vala,
 És nagy buzgósággal prédikálja vala.“

„... Uxore, liberis undecim, terrenis bonis, officiis, & dignitatibus egregie dotatus: cum, per ineffabilem Dei gratiam, Spiritus sancti dona recepisset; Dominumque Jesum Christum, servatorem nostrum per Scripturarum omnium revelationem plenissime cognovisset; ac Spiritus sancti luce illustratus, solum Christum cum magno fervore palam fateretur; ac praedicaret...“

Nem lehetetlen, hogy a 16. sorban levő „Citadelle város ő hazája vala, Ötven esztendőben mikor írnak vala“, a Gribaldinál levő „Fr. Spiera... ex castro Citadella oriundus vir circiter annorum quinquaginta natus“ félreértése; annál bizonyára sokkal jobban tudott latinul, hogy ne tudta volna, hogy itt Spiera mondatik ötvenévesnek, de mivel maga mondja, hogy „vizhivonó néppel való vesződésben“ „szerzé ezt versekben“, tévedését sok baja közt nem vette észre; az is lehet, az ötven évről jutott eszébe, hogy az esemény 1550-ben (recte: 1548) történt.

Mikor a pápai követ Velencébe idézi Spierát s az útrakél: útközben heves tusa foly a Lélek és Test között. Ez a rész Gelous históriájában van meg ilyen bőven, pl. kezdete:

A lélek az ellen ígyen inti vala:
 „Francisce magadba miért búsolkodol,
 Mely felé hajolnál azon gondolkodol?
 Hadd el az félelmet kiből sápolóddol,
 Higgyed Istenedet, kivel bátorodol!
 Hol vagyon most néked régi bátorságod?
 Hol vagyon most néked régi erősséged?
 Hol vagyon most néked állhatatosságod?
 Hol vagyon te benned Krisztusról vallásod?

„Jusson jól eszedbe Dániel írása,
 Egő kemencéből kiszabadulása,
 És az szent Péternek Krisztusról vallása,
 Nagy erős temlecből kiszabadulása.“

„Et spiritus prior: Francisce-inquit-quid tamdiu dubius fluctuas, utram in partem animum inclines? Abjice formidinem, indue arma fidei, sollicitudinem pone: Deo curae eris. Ubi est illa pristina tua animi magnitudo, ubi virtus digna te? ubi constantia? Agitur de Christi gloria... Veniant tibi in mentem Danielis socii illi, in fornace aestuantis flammae, admirabili Dei ope, conservati: et Petrus, Angelo duce liberatus, ex arctissima carceris custodia...“

A test és lélek beszélgetése a 49. verssortól a 116-ig terjed s Gelous előadását követi, hol ezt maga Spiera beszél el; az ezután következő részletet Tőke összevonja; Velencében Sp. megtagadta hitét s kötelezte magát, hogy a „másodtagadást“ otthon nyilvánosan végrehajtja, de hazatérő útjában megint a Szentlélek s itt Gelous elmondja az intőszavakat, Tőke csak egy versszakba vonja össze az egészet. Hogy itt Gribaldit nem követheti, abból is kiviláglik, hogy Gribaldi csak a Velencéből hazatéréskor történt megintést ismeri.

Ezután ismét Gribaldi nyomán halad, de erősen kivonatolva s egyszersmind Geloust is felhasználva, t. i. Gribaldinál nines meg, hogy Nardinus Jakab házába vitetett (az ének szerint: „A böles doktorokhoz viteték Padvában, Nardinus Jakabnak ő híres házában“). Scotus előadása Jacobus Ardinust említi, Gelous ellenben Jacobus Nardinust, sőt azt is mondja, hogy ő maga ott látta a szerencsétlen beteget. Ez a versszak:

„Hallj ez csoda dolgot! semmit ő nem eszik,
Igen szomjuhozik, de nem hevejtőzik,
Derék folyóvizet meginná úgy tetszik,
Színe állapotja semmit nem változik.“

„Gribaldinál: „... nec appetit, nec edit; nec quod per vim illi ingeritur, digerit; nec quisquam excernit, solum potat; imo sibi inexplibili torquetur: Histrum et Nilum biberet.

A műtetés megint Gelousnál található meg. Gribaldi a forrása az ezt követő versszaknak. A három jeles doktorról Curio és Henries Scotus is beszél ugyan, de a nevek írásából (Curionál: Frizimeliga, Bellacates, et Stephanelus; Scotusnál: Frismedica, Bellocatus, et Paulus Crassus; Gelousnál: Franciscus Frizimeliga, Paulus Crassus, Aloysius Bellachates) megállapítható, hogy itt is Geloust követi, de Gelous után Gribaldi is forrása (169—180. v. s.). A 181—184. verssoroknak Vergerius lehet alapja, habár meglehetősen szabadon kivonatolva:

„Efféle sok mondást mikor beszél vala,
 Sokan csodájára oda gyűlnek vala,
 Tizenkét országból nemzetség ott vala,
 Kik közül némelyik *tanoló* is vala.“

„En tibi *ex diversis nationibus duodecim*: quanquam etiam plusquam trecenti, aut quadringenti, una cum his, viceni-quini aut triceni, saepius interfuere: adeo ut id quidem jam universo terrarum orbi, nedum toti Gymnasio, notissimum sit. *Nam bona pars eorum Scholarium*, qui adfuere, ad patrios etiam lares eâ de re conscripserunt.“

A folytatás: Vergerius és Gribaldi látogatása és vallási vígasztalása Gribaldi elbeszélésével egyez meg, de a légyepizódnál a szómagyarázat (Beelzebub) magától Tökétől származhat, kinek erre az ötletet a Curio-féle harmadik levél adhatta; a 257–260. verssornak szintén ez lehet forrása.

Ezután a Spiera kétségbeesett nyilatkozatait (261. kk. v. s.: Ott jó reménységre ötet intik vala — Monebatur in frequenti consolatione, ut spe bona esset stb.) főleg Gelous szerint közli, de természetesen több rész a mások elbeszélésében is megtalálható. A 361. kk. v. s. szerint: „Egy ördögforgató hozzája jött vala, Kinek Sandiomus Bernáld neve vala“; erről a Curiotól fordított negyedik levél szól (az exoreista neve itt Bernardinus Scardoneus), a továbbiakban is ezt követi egész a 396. verssorig. A Spiera öngyilkossági kísérletét (397. kk. v. s.) Gribaldi beszéli el s ezzel véget ér Tőke elbeszélése is. Ami tárgyhoz tartozó még ezután következik, az csak annyi, hogy azt írják, hogy kétségben, kínjában „Pápa ellen való nagy sok kiáltásban“ megholt vala s „az ő nagy sok dolga nem férne énekben“. Egy hosszú elmélkedés zárja be az elbeszélést azokról, akik csak névleg keresztyének (fejedelmek, szörzetek, tisztviselők, minden emberek): vajha ezeknek megjobbulására szolgálna a Spiera Ferenc doktor példája. Az elmélkedés végére Kálvin előszava lehetett hatással, ő hangsúlyozza azt benne, hogy ez a csoda a pápa megszegyenítésére szolgál s az utolsóelőtti versszak is a Kálvin előszava befejezésének visszhangja:

Tartson meg az Isten mindnyájan az hitben,
 Neveljen, éltessen az ő beszédében,
 Bátorítson minket az igaz vallásban,
 Ez csalárd világból vigyen országában.

Kálvinnál: „Dominus Jesus, in rectâ sincerâque Evangelii sui fide, corda nostra confirmet; ac linguas in constanti ejus confessione retineat: ut

nunc Angelis concinentes, una cum ipsis beato coelestis regni gaudio tandem fruamur!”

Miként ez egybevetésből is kitetszik, Tőke eléggé szabadon bánik a tárggyal. Nem fordítja le a latin kiadást, hanem annak alapján maga ír egy egyháztörténeti éneket, mely a különféle tudósításokat egységes műbe foglalja össze. Ismerve ezt a latin gyűjteményt, meglep, mennyire tud uralkodni magán, hogy a véget érni nem akaró szentírásbeli idézetek s párbeszédék közül csak a lényegeseket válassza ki, habár mint papi embert hivatása csábíthatta, hogy lehetőleg semmit el ne hagyjon belőlük. Tőle származik az ének szerkezete, mely szokásos prolóógus és epilógus közé iktatva, elég érdekesen mondja el az akkor főleg protestánsok által nagy buzgósággal terjesztett eseményt, melyet — mint Tőke is — térítői célra is igyekeztek felhasználni. A latin gyűjtemény egyik szerkesztője említi, hogy az egész keresztyén világon elterjedt az, tehát midőn magyarra fordították, a magyar irodalom ezzel is belekapcsolódott a nyugati eszme- és érdeklődésközösségbe. A belekapcsolódás módja figyelemreméltó, t. i. irodalmi szempontból értékesebb, mint pl. a németek száraz prózai fordítása.

(Irodalom. — Francisci Spierae... historia. Basileae 1550. (Akad. Ráth-kvt.)... Historia Francisci Spierae... (S. l.) Anno 1608. (Hódmezőv. ref. főgimn. kvt.). — Ein erschrockliche Historia / von Francisco Spiera... (S. l.) 1564. — Tőke F.: Az Istennek rőttenetes haragjáról (1553.). Born. Enekesk. 1582. CCXLI—VI. és Lugossy-kód. 34—40. lev. (1—408. v.-s.) Szilády A.: Régi M. Költők Tára VI. k. Bp. 1896. 115—30. l. (szöveg), 334—8. l. (jegyzetek). — C. L. Roth: Franz Spiera's Lebensende. Nürnberg, 1829. — M. H. Stzt: Petrus Paulus Vergerius. Braunschweig, 1855. II. kiad. U. o. 1871. — Michaud-féle Biographie Universelle. Tome XL. Paris. (S. a.) 50—51. l. [Ez említi, hogy I. D. C. G. (mely monogrammok a szerző nevét rejtik) egy ötfelvonásos rossz tragédiát is írt róla jelenetezés nélkül, karokkal, egy szonettel és tartalommal, Claude Bouchartnak, a filozófiai tanárának Lausanneban ajánlva; címe: „François Spera, ou le Désespoir.“]. Dr. Herzog: Real Encyclopädie für protest. Theologie u. Kirche. XIV. Bd. Gotha 1861. 668—76. l. (magától Herzogtól). — Biblioteca della riforma Italiana. I. Vergerio. Roma. 1883.—)

ÖSSZEFOGLALÓ KÖNYVSZEMLE.

Jelentősebb szépirodalmi alkotások.

1. *Vargha Gyulának*, a magyar poéták nemes nesztorának a Magyar Tud. Akadémia kiadásában új verskötete jelent meg: *Hamvadó tüzek*. Az 1922–1926. év termése ez a huszonhat éves szép kötet. Mivel a költő ismételve hangsúlyozza, hogy „a költemény költője ifjú vagy agg, az egyre megy“, szinte félünk leírni örömünket azon, hogy a hetvennégy esztendő fát ilyen dús virágzásúnak látjuk; pedig tagadhatatlan, hogy ez is oka annak, amiért oly jóleső érzés fogja el szívünket a kötet láttán. Hiszen mi, akik csupán versein keresztül ismerjük magyar lelkét, nemes szívét, nem kevesebb tisztelettel és ragaszkodással gondolunk Vargha Gyulára, mint barátai és személyes hívei. És azt sem tudjuk elhallgatni, hogy éppen ezt a magyar lelket, ezt a nemes szívet nélkülözvén leginkább a ma vásári zajában, nagyon is érezzük és tudjuk, hogy ez nem a mai világ hajtása; korántsem leszolás, korántsem leöregezés tehát az a megállapításunk, hogy a régi világ egyik munkás, becsületes, nemesérszésű, tiszteletreméltó alakjának a lelkisége az, ami bennünket e kötetben megkap. Dehogyan is akarunk mi a dióverő vakságával (*Dióveréskor*. II.) szólni költészetéről; nem is ítéljük verseit „dérvelte virágoknak“ (*Arany őszikéi*): lelkes örömmel állapítjuk meg, hogy kötetében sok szépséget talál az olvasó. Az igazi poézist hangulati lírájában találjuk. Ezekben rendszeren a helyzetiség reflexív megjelenítése adja a hangulati tartalmat. Maga a hangulat inkább elgondolásból, mint közvetlen élményből ered; nem a helyzetiség ihleti a hangulatot, az képzeleti megvilágító vagy művészi megjelenítésre felhasznált köntös csupán. Nincs tehát szoros bilincsel az élményvalóságához kötve, nincs az elképzeltetés teljességére kényszerítve, s így a hangulatot szuggesztívebb erővel tolmácsolhatja. A helyzetiség ritkán vált a hangulat ihlet-emelőjévé; még ha valóságos élmény is, akkor is csak a hangulat-kifejezés eszköze. Az állandó hangulat az

idős, sokat tapasztalt és sokat szenvedett poéta légköre. Van benne erős szomorúság, ebből eredő elvágyódás, pihenéskívánás, nyugalom-óhajtás. Ezt a hangulatot magyar szíve termette: a nagy vihar után immár nincs igazi vígasztalása. Maga panaszozza, hogy „megúnta hordani tovább a mostani feldúlt világ bűját, baját“. A szív, amely ennyire a magyarság sorsához kötötte nyugalalmát, természetes, hogy kikényszeríti minden magyar olvasó rokonszenvét. A hazaszeretet, ez a páneurópai hóbortja alatt olyannyira lemosolygott érzés, benne mély, teljesen szubjektív élmény (*Élnem kell*), de magyarsága nem a nagyhangú melldőngetés, hanem kínzó, szomorú, keserű tudat. Az ő szeme látja, hogy sok tehetség, nemesség, vitézség, erő van ebben a nemzetben, de rengeteg salak is: kajánság, galádság, vak önzés. Nincs is szabadulás a fájdalmas szomorúságtól, ha kimondta: „Öngyilkos nemzet fia vagyok én“. Így válnak állandó nectivummá nála az élet alkonyának gondolatai: az elkíváncozás, az élet érték-kérdése, a múlandóság kesernyés nézése, az emlék-szedegetések és emlék-vágyak. Legmelegebb, mert legközvetlenebb az elvágyódás hangja. Egyéni jelleg ebben a hangban a béke uralma: nincs lázongása, csak szomorú megnyugvása. Hangulati lírájának legsikerültebb az a formája, amely a helyzetiség vázolója után az utolsó versszakban párhuzamként adja a reflexiót, a saját életére vonatkozó gondolatot. Máskor a reflexió allokutív jellegű, de ilyenkor hangulatközvetítése élesebb; néha a helyzetiség és a reflexió egybeolvadása szorosabb, talán versszakok szerint váltakozó, de a hangulatot ilyenkor is inkább kimondja, mint megjeleníti. A kötetnek talán legszebb darabjai hangulatos természet-pasztelljei: ezekben az elképzeltetés egy-szersmind hangulatot is sugall (*Nyári hajnal a pusztán, Pasztellkép*). Igazi művészet egy-két emlék-játéka, amelyet a ritmikus alátámasztás is kiemel (*Vasfog, csontfog*), és egy-két magyar fajképe, amelyben nem az eseményes-jellemzéssel, hanem a meleg vázlattal vetíti eléink alakjait (*Az Alföld szélén*). Kötetében rengeteg a forgács: egy-egy versbeszedett megjegyzés, találó mondás, ítélet, néha sóhaj, máskor kifakadás vagy aggódó kérdés; a prózából a hasonlat szárnyán vagy a pontos kiélézéssel emeli ki, de költészetté csak akkor tudja teremteni, ha lelke vergődésének foszlányául érezhetjük. Azt mondja önmagáról: „Lelkem sötét mélységeket s nehéz sziklákat rejteget.“ A forgács tehát csak akkor költői, ha a mélységből vetődik fel. Hazafiás

lírájában is, különösen olyankor, amikor alkalmi a megnyilatkozás, a pátosz hűt le bennünket: költemény helyett vezércikket olvasunk. Az ilyesmi mindig reakényszerített hang; az ő honfi-érzése a hangulat csendesebb dalában tud igazán költőivé válni. Nem tudjuk a lírából megismert lélek hű tükrének tekinteni történeti epikáját sem: a belső ihlető sugallatot sem érezzük illetén verseiben; az ötlet, anekdóta vagy vázlatos mese elmondása mögött az összefogó alapgondolat, eszmei tartalom nincs meg vagy elsikkadt. Mennyire más az a néhány epikuma, amely érzéslélménnyel fonódik össze (*Kassai harangok, Legenda, Julián barát*): a *Királyok könyve* talán mesteri formapróba, érdekes stílustánzás, könnyed ötletformálás, de hideg. A szíve Vargha Gyulát nagyon is a mához bilincseli: a multba tehát nem tudja átvinni. Még az ügyesebbekben is sok az állandó álom-motivum, kevés a költői motiváció. Népi történetei is legfeljebb az ötlet komikumával hatnak. De a forma sokszor művészi, kedves. A ködsüveg azonban, amellyel olvasóit a jelenből átröpíteni szeretné, nincs a hatalmában (*Hasztalan menekülés*). Történeti verseit néha egy megriadt szem vázlatainak gondoljuk: annyi az árny, a vér bennük. A hamvadó tűz ezeket nem tudja áthevíteni, de ahol ez a tűz átcsillan, a hangulati lírában Vargha Gyula poézisa ma is öröm, ma is érték.

Mintha igaz lenne, hogy nálunk minden újság csak három napig újság; *Mécs László*nak új kötete jelent meg (*Vígasztaló*), s a poétáról, akinek megszólalása annak idején éppoly erős elismerést, mint megítélést provokált, figyelemreméltó kritikát új könyve kapcsán nem olvashattunk. Talán megúnták barátai is, talán csalatkoztak benne hívei? — nem hinném; a harmadik kötetrel csak az bizonyult be, hogy a politikai irányzat, amely az emberszeretetet a maga számára kisajátítotttnak tartja, a szocializmus nem tudta Mécsét vak hívójévé tenni, és épp azért a szociáldemokráciával kacérkodó irodalmi kritika megelégette a dobverést Mécs László mellett. Igaz, hogy ezzel még nem szállt el főülre a másik oldal naiv vádja, hogy poézisa „szabadkőműves frazeológia, vörösbe játszó jelszavaktól ittasultság“, de a költészetén kívül levő szempontok végre is helyet adnak a költői szépségekben való gyönyörködésnek és a helyes esztétikai ítéletnek. Az kétségtelen, hogy Mécs László erősen benne van a mai korban; mint ember és mint pap nagyon sűrűn találkozik a nyomorral, a szociális gondolatban tehát állandóan benne él, —

természetes, hogy a szenvedő emberek sorsán érzett szánalom a költészetét is megihletti. De mi azt hisszük, hogy nem is költő az, aki ma csak a saját szívének játékos álmait dalolja, aki el tud zárkózni gondolatainak játékszobájába és a tücsökciripelés mellett a gyárkémény túlkölését meg nem hallja. Az igazi lírikust mindig szívének ez a nagyobbkörű érzékenysége jellemezte; Vörösmarty lírai nagyságát ezért mutatja a leghívebben az *Emberek, Gondolatok a könyvtárban, Vén cigány*. Ez a nagyfokú érzékenység az igazán termékeny lírai talaj. Hogy ez Mécs könyvében megvan, azt eltagadni nem lehet. De emberi tökéletlenségünkhöz tartozik, hogy a poéta érzésvilágát nem törekszünk megérteni, hanem már eleve szembehelyezzük vele a magunk érzéseit és e szembehelyezkedés alapján formáljuk meg esztétikai ítéletünket is. Ha ez az érzésítéletünk objektív, van jogosultsága; csakhogy éppen érzési volta következtében nagyon nehéz a szubjektivizmus fölébe emelkednie. Mécs László poézisének érzéstartalmán az objektív mérlegelés nem ütközhetik meg: az emberszeretet fájó jajkiáltása lehet szelíd, lehet kemény, de mindenesetre jogos. A józan irodalmi kritika nem is ezen akad meg, hanem Mécs László költészetének „pongyolaságán”. Ha a klasszicizmus merevségéről lemondunk, a pongyolaság fogalmát is relatívnak fogadjuk el: mert a lélek típusa pontosan illeszkedőnek mutathatja azt, ami más típuson pongyola. Különösnek látszik, de a szabad vers épp olyan zárt forma, ha igazi költőnek igazi ihletét tolmácsolja, mint a görög ódai mérték: sőt még zártabb, mert más hangulati tartalomra nem is illik reá. A szabad vers esztétikáját még nem írta meg senki; talán nem is lehet, — de ugyanolyan kényszerítő normája van, mint a zenének: ha nem tölti be minden szótagját az áradó érzés hullámverése, egyszeriben pongyolának érezzük. Annak, hogy Mécs László poézisa nem szükségképen pongyola, egy ilyen szabad vers, az *Alázat* a legszebb igazolása. De Mécs László formai művészete egyebütt is meglepő: ritmikus hullámzása avatott versíróra vall. Inkább az áradó érzés szóbafooglalása keltheti a pongyolaság látszatát. Az olvasót meglepi a rengeteg kép, a sok különös, új képkapcsolat. De a pongyolaság vádját ennek alapján csak az mondhatja ki, aki a költői kifejezés egyéni pszichológiáját nem ismeri. Itt is csak az a pongyola, amiben a kifejezés nem fedi tökéletesen a kifejezendőt. És ha felvesszük azt, hogy a modern költészet a gondolatot a teljes értelmi ki-

kristályozódás előtt vetíti ki, akkor a modern költészetet általában pongyolának fogjuk — Croce felfogása szerint — találni. De hogy ennek a felfogásnak nincs teljes igazsága, azt például Mécs László *A gyermekség prófétasága* című költeményének hatalmas második versszaka is igazolja. Másutt is meglep, minden különössége ellenére, Mécs László stílusa (*Az én családfám*). Egy helyen legényes könnyedséggel mutatkozik be: *Legényesen*; ez a legényes gesztus jellemzi nemcsak az embert, de stílusát is. Nekünk, nyugodt polgár-vérűeknek szokatlan ez a hang, de Mécs László lelkének ez felel meg. Képzelete a stílus egyénítésében a legfrissebb; szava különös, de érezzük rajta, hogy önkéntelen, nem mesterkélte. És a szokatlanság bőségében nagyon sok a csodálatos virág: színt és illatot ez ad egyéniségének. Sok helyt nem elég világos ezért a beszédje, a gondolatot homályban hagyja, de az érzésünket mégis a legtöbbször meg tudja hatni (*Hóolvadás*). A pongyolaság harmadik területe a kompozíció. Igaz, hogy a lírai költészet kompozíciójának törvényeit még egy esztétikus sem tudta megállapítani, de azért az alapot sokan meglátták: a költemény a lírai magot teljes szuggesztivitással kell, hogy élénk tárja. Ami ezt a szuggesztíót zavarja, a plusz vagy mínusz, az hiba. Mécs Lászlónak van néhány rövid, egyszerű-kristályodású verse (*A harmincadik névnapon, Ajándék*), de a legtöbb költeménye áradóbb. És mégis, az áradó költemények is itt már zártabbak; nincsenek túlesapásai a zártság gátján, nincsenek elaprózó kitérései. Költeményeiben az érzés és gondolat rendesen az utolsó versszaknál ér el a lélekpart magaslatára; közben minden versszak előre, e felé visz. Ez a kompozíció önkéntelen, s mentől egyenesebb az útja, annál művészebb. Természetes, hogy Mécs nem ér el mindig ehhez a művészethez: a költő, akinek verse lángolás közben születik, nehezen tudja az irányt megtartani, mert láng gyúl e lángról; de nem egyszer eléri, s ezzel művészi intuiciójáról tesz bizonyosságot. Az is természetes, hogy az új kötet sem teljes szépség: de a groteszk és durva egyre ritkább benne, a legényes hangban pedig friss és új színt kapott. Magunk érezt is, fejlődést is látunk az új kötetben: örömmel köszöntjük tehát.

2. Meglepő fejlődésről kell beszámolnunk *P. Gulácsy Irén* új regénye kapcsán is. Gulácsy Irénről eddig csak azt írhattuk (1926. évf. 222. l.), hogy írásának legfőbb törekvése: megőrizni alakjain, meséin, stílusán a föld szagát. Ez a törekvés kötötte

meg a szemét, a képzeletét, tette egyoldalúvá azt a világgépet, amelyet rajzolt, fullasztotta érzéki lihegésbe a problémát, melyet meglátott. Új regénye (*Fekete vőlegények*) csak az ízléstelen kiadói reklám szavában („Zápolya Borbála szerelmei“) vall erre a régi irányra; mély, lélekbemarkoló nemzeti és művészi problémát tűzött itt maga elé: a mohácsi magyarság tragikumát. A történelmi magyarságban akarta megmintázni az örök magyar sors szobrát.

A történelmi regény esztétikájának még nem minden törvénye forrott ki; és ez természetes is, hiszen a művészete még nem a múlté, mint az eposz művészete, a nagy egyéniség formai lehetőségei tehát bizonyos mértékben szabadok. Az azonban kétségtelen, hogy az egyén sorsával kell az egyes olvasóra hatnia. Gulácsy Irén is, noha címében fekete vőlegényeket említ, voltaképpen egy hős sorsa köré sűríti az eseményeket: Czibak Inure köré; regénye ennek a Czibak Imrének a története, süldő gyerekkorától haláláig. A kor azonban, amelynek Czibak Imre a *harcosa*, a száraz történelemben is eposzi árnyalatú, a regényírónak is így élt a szeme előtt; a kor mozgalmi annyira jelentősek a magyar sorsra, hogy magyar lélek ebben a korban a nemzet sorsától elkülönzött egyéni sorsot sem elképzelní, sem megérteni nem tud: így nő a regény is Mohács magyarságának regényévé. Ebben a téma-felfogásban tehát Gulácsy Irén műve a legnagyobb magyar regények, Eötvös, Kemény, Herczeg, Gárdonyi történelmi regényeinek a rokona.

A nemzeti művészet azonban a tárgy feldolgozásával szemben is némi megkötést ad: a történelem itt is olyan valóság, amely a képzelet röptének körét megszabja. Gulácsy Irén a reális emberábrázolás művésze; a történelem reális talajáról tehát Jókai példáján nem szakadhat el. Bár Czibak Imre történelmi jelentősége eposzivá nő a regényben, a körötte élő történelmi alakok rajzát el nem torzíhatta, sorsukat meg nem változtathatta, történelmi felelősségüket el nem ferdíthette. Mesemondó fantáziáját gondos történelmi tanulmányban fűrdette meg; helyesen megérezte, hogy éppoly körültekintéssel kell a kor forrásaiban elmerülnie, mint ha szoros értelemben vett történelmi munkát írna. Az a jegyzék, melyet műve végéhez illesztett, erről a lelkiismeretes gondról tanuskodik; de tanúságot tesz róla annak az alaknak a megmintázása is, aki először alkalmazza magára a fekete vőlegény megnevezést, Tomory Pál.

A regényben megtalálunk minden adatot, ami csak előkerült a történeti kutatások során Tomoryról; élete sorsának minden változását forrásos hivatkozással lehetne kísélni, lelkülete is teljesen megfelel Fraknoi és Szekfű megvilágításának — és mégsem érezzük seholsem a regény meseszövedékétől való elkülönülést, seholsem vesszük észre, hogy itt a mesemondást a történelem irányítja. Czibak Imre nincs ennyire történeti tudatunkban: sorsát az író szabadabban alakíthatta, de az adatok vázlatát itt sem kuszálja össze. Azok a formák azonban, amelyeket az alakok öntvényéhez a történelem ismerete ad, a legtöbb esetben repedezettek, töredezettek; az író képzelete egészíti ki a csonkokat, simítja el a horpadásokat, domborítja vissza az időközben lekopott domborulatokat. A képzetet ebben a munkában az életszemlélet irányítja; Gulácsy Irén életszemlélete pedig a mai világé, a mai ember érzés- és gondolatvilágával van összeforrv. Érezzük ezt már a Zápolya-család rajzán is. János és Borbála természete patológiai megvilágítást kap; a bővérű, italos magyar apa és a tescheni túlkulturált lilium gyermekei ők. Borbálában valami perverz kéjvágy virágzik ki ebből a természetből (szinte megzavarja az olvasót a szalagjelenet törzsűrésével), János akaratgyengesége, látomásai, a vad bosszúban való kéjelgése ered a vérkeveredésből. A formajavítás azonban néha túlmegy az elfogadható határon. Szathmáry György sorsát például ez a modern életszemlélet hamisította meg. Elismerem, hogy az átköltés és a meghamisítás között nehéz határvonalat húzni, de Anna királynőhöz való viszonyát mégis hamisításnak kell mondanom. Nem az a baj, hogy Szathmáry életének dátumai ellenkeznek a regény dátumaival; nem is azon ütközöm meg, hogy a püspökben olyan követelődő szerelem él (hiszen a renaissance püspökeinél ez érthető), hanem azon, hogy minden történeti adat ellenére Lajost, a királyt, Szathmáry György gyermekévé teszi. Lehet, hogy az írónőt erős realizmusa vezette; nem tudta elképzelni, hogy a kiélt, beteg Ulászlónak még fiúgyermeké szülessen, de a tény maga a motiváció csillogó finomsága ellenére is olyan visszataszító, hogy a képzetnek ezt a változtatását csúnya hamisításnak kell ítélnem. Ez a hamisítás az író lelkének egy szembetűnő vonását hangsúlyozza: a pletykákban való gyönyörködését. Bármilyen gondos tanulmány és gondos művészet látszik is a regényen, a pletykákban gyönyörködő ósaszony nem egyszer megzavarja a művész mun-

káját. Ezért kedveltebb neki a motivációnak az a fonala, amelyen egy kis pletyka furcsasága csillog. Másutt ez a hajlandóság nem zavar: sőt frissíti a mesét, erősíti az íróno gazdag mese-fantáziáját.

Gulácsy Irén ugyanis a mesének is nagy művésze. Nem a mindent megmotiváló írok közé tartozik; éppen a gondos motívumok bátorítják arra, hogy itt-ott magyarázatlanul hagyott meserészekkel is játsszék (— ilyen Giovanna eltűnése az udvarból), másutt pedig váratlan jelenetekkel lepjen meg (mint Imre és a királynő jelenete a nagy kihallgatás után). Van néha itt is túlzás, köztük a kis király koronázása, de nagyon sok, sokkal több szépség és friss élet. Maga a megindulás is ilyen mese, a kis Cilike rajza ilyen frissen odavetett színfolt, — és mese a vége is, Czibak Imre halála. De éppen a mese a regényben az élet. Gulácsy Irén művészetét ez az élet dícséri a legjobban. Életet a multban így megeleveníteni — ez a történeti regény igazi művésze. Az élet itt embert és kort varázsol elének. Embert, Czibak Imrét, aki ott él — igazi apja-fia — Palotán és virtuosos véréát játékos halászásban, ha kell: nekifeszült verekedésben edzi; első hadi készülődése a bosszuló Csákyak ellen viszi, de első virtuosos kardforgatása (milyen művészi ötlet!) veszélytelen harc. Azután az apja lelkesedése és a maga neki-lobbanó rajongása Zápolya János oldalára sodorja; itt az ifjúság legényes virtusa a gyors híradás elvállalására hajtja, s így kerül a szepesi várba. A bihari bölény udvari emberré formálódik: kedves humorú képek perdülnek előttünk, de egyre bíborlombok a Borbála szerelmétől. A Zápolya-hűséget egy pillanatra kettéhasítja egy új arc: a szenvedő királyné arca Budán; a szerelem pedig ösztönző erővé változik. A maszkabál, amelyen Imre megküzd a lengyel herceggel, a sablonos renaissance-mulatságnak pompás átfestése. A szerelem hirtelen megtorpan: Imre otthagya Zápolya táborát, hogy megmentse a királynét; ez is mese, de a testi erő hőse lelki értékben nő oly magasra, hogy immár a mesén túl az embert kísérjük figyelemmel. A második kötet Fogarasra visz bennünket: ott edződik a nemzet hőségé Czibak Imre. Mellette feltűnik Tomory és mi a végvárak erős realizmussal festett élete mellett belelátunk az akkori Erdély életébe. Az ökörsütés adója immár igazi harcba sodorja hősünket: az eposzi nagyítás itt kezdődik, de finom elhíthető művészettel. Czibak Imre pályája nekilendül, megkapja a foga-

rasi kapitányságot, Borbála is növeli reménységét, de a palotai látogatás már sejteti, hogy a boldogság nem jut részül hősiünknek. A putnoki tűz-esküvő két ember életét tépi meg: Tomoryét és Imrét, de nemesebb célt is jelöl ki nekik: a másokért való életet. Ez az élet tesz próbát Palotán a betegházzal és ez viszi Imrét Váradra, hogy Szent László városának védelmezője legyen. Átviharzik előttünk a parasztlázadás, látjuk a borzalmas dühkitörést és a borzalmas bosszút. A kötet végén ott találjuk Imrét a haldokló Ulászló ágyánál. Ez a kötet a regény leg-mezgalmasabb, legregényesebb része. A harmadik kötetben az egyén egyre jobban a nemzet sorsába olvad. A kis Lajos biztonságáért Imre magára vállalja Zápolya megölését, de Borbála teteme visszariasztja: barátnek áll, elveszti földi célját, csak az égit kívánja biztosítani. A sors — alig vesszük észre, hogy a véletlen — újra összesodorja Tomoryval, hogy láthassuk a lelki küzdelmet, amely a mohácsi vezér lelkében lejátszódik. Hősiünk mellett tanui vagyunk a Délvidék végső erőfeszítésének és a mohácsi szomorúságnak. Ez a mohácsi csata az író művészetének talán legszebb termése: izgalomban vászonra-vetett vázlatdarabok vetődnek elénk, tépő színekkel odavetve, izgalmat, lekötő izgatottságot keltve. A megjelenítés és a művész szíve oly csodálatos összhangban van, mint a legnagyobb művész ösztönös teremtésében lehet. Az olvasó úgy érzi, a magyar történetnek itt vége, — be kell fejeződnie a regénynek is. Az író azonban nem ejti el meséje fonalát: mint Berzsenyi a *Magyarokhoz* írt ódájában a kétségbeesés konstatálását újra fölveti, az író is el akarja mélyíteni a mohácsi örvényt. Ami ez után következik, az még Mohácsnál is mohácsabb. Czibak Imre oda-áll Zápolya mellé, de benne Katalin-királyt talál; hiába, a magyar érdek még élteti benne a hitet, megpróbálja a lehetetlent: megőrizni Zápolya Magyarországot. A képek-jelenetek perdlünek előttünk; immár rohan az idő; halál-lovon ül a vágató Sors. Az önzetlen hazaszeretet előbb csak hátraszorul, majd egyedül marad a gaz Grittivel szemben; Felméren püspöki díszében, vajdai buzogányával, első bárdjával küzd Czibak Imre, egymaga Gritti pribékserege ellen: elesik, de alakja, a tiszta, nemes, hősi lélek holtában a magyar lelkiismeretet, tetterőt, akaratot lángragyujtotta.

A hatalmas eseménysor, a történelmi eseményekben szomorúan leggazdagabb kor a regényíró művészetével vonul el

előttünk. Nincs elfáradása, nincs ellankadása: mesemondó ereje a cselekményt lenyüggő érdekességűvé teszi. Alakjai élettől duzzadnak; mindet maga alkotja újjá, teremti meg. A történetük formálása az író műve, a szavuk pompás illeszkedése az ő művészete. Meglepő, hogy a megszólaltatás igazsága milyen teljes; néha egy-egy emberének a gondolkodása komplikáltabb, mint abban a korban lehetett, néha a beszédjük átgondoltabb tartalmú, mint a pillanat engedi, de általánosságban csodálatos erő és igazság van a beszédjében. A kor viharai a felhőket odakötik a magyar ég fölé, de az író könnyed művészettel csalja át a napfényt, egy-egy pillanatra, elpihentetőnek. Művészi szépség a nagy mozgalmasságok rajza: a vezedi tűznél, a váradi ostromnál, a mohácsi mezőn. A rekonstruáló képzeletnek olyan alkotásai ezek, amelyekkel szemben a kritikus értetlenül áll, ha a művészi intuiciónak létét el nem ismeri. A fenség hőseinek történetében néha zavar a túlságos köznapiság, talán — a realizmus kedvéért — kissé keresi is ezt az író (mint a pulykacombos kihallgatás alkalmával), de az ellentetek árnyjátéka egyrészt az élet igazságát sugározza, másrészt feloldó humorra ad módot. Az alakoknak nagy számát követelte meg a nagyjelentőségű kor képe: és nincs egy se, akiről az olvasóban legalább élesvonalú vázlat ne maradna (mint a sokbeszédű Szerémiről). A történettudós talán fennakadhat egy-egy vonalukon, mint például Zápolya turáni álmán, de ritka az a motívum, amelyet igazán „mesének“ érez az ember. Néha az érdeklődésünk sajnál egy-egy elhanyagolt mozzanatot, talán furesáljuk azt, hogy a fogarasi kapitánnyá lett Imrét sohasem látjuk Fogarason, — de az író a lélek regényét írja és a képeket ebből a szempontból válogatja meg. Nagy előnye a regénynek az is, hogy az író nemcsak képzelettel, de szívvel is írta. Ezért tud az olvasóban érzési állásfoglalást kelteni minden alakjával szemben, ezért tud olyan megkapó jeleneteket rajzolni, mint Mária királyné utolsó kézsökje, ezért ragad meg olyan megrázó ellentétekkel, mint a Sárka álma az esküvő előtt. A rengeteg anyag, amelyet a történelem és az adatokon ihletődött képzelet diktált a tolla alá, az író művészetében zárt kompozíciót kapott: alig van elaprózódás és alig van jelenet, amely a főhős sorsától elvonná figyelmünket. A regény fölépítése nem a mesemondás önkéntelen áradása: már maga az író lüktető beleérzése is szabályozza a tempót, de az elrendezés is drámai haladású. Az

ifjú a szerelem, az embertárs, a haza bajnoka; amint emelkedik a kötelesség vonala, úgy nő a megjelenítő anyag is, és nő a kör, amelyben elvegyül. A művészi kompozíció még azt is meg-
 hozza, hogy a regény végén az első emlékeinktől újra búcsút
 vehessünk: látjuk a pompás humorral megrajzolt Fülöp atyus
 megváltozását, és az utolsó kardesapás, az első harci kardot
 villantja meg újból előttünk. El kell ismernünk: nagy az író
 mesemondó ereje, nagy az alakformáló művészete, de ennél a
 nagy anyagnál bámulatos a szerkesztő művészete is. Nagy gyö-
 nyörőség ez a regény: egy igazi művészethetségnek meglepő
 emelkedéséről, egy mélyérzésű magyar szívnek nemes fájdalmá-
 ról tesz tanuságot.

Az új Mohács tűzanyagának érlelődését dolgozza fel a má-
 sik monumentális regényújdonosság, *Babits Mihály* könyve, a
Halálfai. Ez a regény a maga művészi mivoltán kívül még
 két érdekességet nyújt az irodalmi kritikuskak: tájékoztat arról,
 hogy a modern magyar irodalomnak egyik vezéralakja hogyan
 gondolkodik arról a lelkiségről, amelyből modern irodalmunk
 megszületett, másrészt érdekfeszítő problémául kínálja azt a
 kérdést, hogy a saját lelke, a lírikus lelke hogy csillan át a
 mesealkotáson. Az író ugyan tiltakozik végszavában az ellen,
 hogy alakjaiban a való élet embereit keressük, mert „ezek a
 portrék nem követnek hű modellt”, de aki a főhős életesemé-
 nyein túllát, az Babits lírai költészetének nem egy megfejtetlen
 lelki problémáját érti meg a főhős belső élete alapján. Tagad-
 hatatlan, hogy Sátor-di Imre külső életsorát a költőjével azono-
 sítani nem lehet; de a lelkük mégis azonos, és éppen ez mutatja,
 hogy Babits mindig elsősorban és leküzdhetetlenül lírikus. Az
 egyezést nem lehet azzal magyarázni, hogy a kor formálta őket
 azonosakká; hiszen jó egynéhányan vagyunk ugyanennek a kor-
 nak a fiai és a lelkünk mégis mássá fejlődött; de maga a regény-
 író sem tudta leküzdeni ezt a belső lírai kényszert: ezért ragadja
 a sors Sátor-di Imrét is abba az erdélyi városba tanárnak, ahová
 Babitsot vitte, — azaz még az eseményes elkülönítést is legyőzte
 ez a regény végén. A regény hőisében ugyanaz az érzékeny plánta
 áll előttünk, mint Babits lírájában; ugyanaz a magát prűdnek
 érző finom lélek, ugyanaz a minden szociális érzék mellett úri
 arisztokratizmus, ugyanaz az emelkedett művészeti felfogás,
 ugyanaz a nagy világirodalmi elmélyedés, gazdagságában ver-
 gődő böleselkedés. ízlés alá fojtott erotika, tehetetlenségre szüle-

tett lázongó akarat, vallási dogmákon tipródó vallásos magnetizmus. Nincs jogunk ellenőrizni az élménytalajt, de azt, amit a személyes jellegesen kívül megad, a középosztály társadalmi életét, gondolkozását, az új világ szellőjének gallyatmozgató erejét Babits életének majdani megírói ilyen személyes jellegű megvilágításban Babits lelke formálóinak fogják regisztrálni. Úgy hisszük, Babitsot a lírikust e regény ismerete nélkül igazán megismerni aligha lehet.

De érdekes a másik probléma is: milyennek látja a modern poéta e modern magyar poézis kortalaját. Hebbel írja egyik levelében (1857 nov. 10. Cottához), hogy az „Agnes Bernauer“ az államot minden emberi fejlődés alaptételül állítja elének, — ez a regény a magyar bukás egyik főokaként az állam mindenhatóvá emelkedését jelöli meg. A kor, amelyben a cselekmény megindul, Tisza Kálmán érája, „mikor a Hivatal, mint egy vasdéliab, kelt föl a magyar szemek előtt“. Annak a kornak az embere maga elé „a *derék ember* ideálját rajzolgatta; ez volt a kor legszebb eszménye: egy Deák Ferenc, egyszerű, szabad böles, igazi férfi“. A mindennapi társaság beszélgetése a közjog körül forgott. „A jog istennője tapsolt e vitáknak. Állítsd hegytetőre Árpád unokáját: mit fog látni onnan? Jogtárgyakat és jogalanyokat.“ Az emberek megnyugodtak abban a hitben, hogy az állam örökké tart. Az igazi, kardos harcok kora a múlté lett: „eszméik únt ereklyékké váltak, mint régi fegyverek, melyekre többé semmi szükség: hisz minden rendben: haza és szabadság!“ Mámort e szilárdság közepette a szerelem adott, a „Jókaiból tanult szerelem“. Az élet egyéb munkáit elvégezte vagy megszabta az Állam; az emberek „kerekek voltak, gondolkodás nélkül“. A hivatalos kerekeknek nem kellett nagy böleség, a többi ember pedig „kissé céltalanul szaladgált, mint az üstökösök a naprendszerben“. „Ész és ábrándok fölöslegesekek voltak ebben az országban, s így visszafejlődtek, vagy különös, parazita képződményekké virágoztak ki.“ Az élet az Állam körül gördült; a Pénzt az Állam szolgájának hitték, alapjában megvetették s a pénzembert is lenézték. Hangos volt a liberalizmus; még a paptanárok is büszkén kezelték egyetlen zsidó tanítványukat. Az emberek befelé hangulatok szivárványában fürdöttek; de a fürdésre csak az asszonyoknak volt idejük, a férfiak a mindennapi robot egyhangúságából csak az italozás lármájában mertek és tudtak kiemelkedni. A poharak csengése is a liberalizmus dia-

dalénekét kísérte: „ember s ember között nincs különbség, csak becsületes s jó hazafi legyen“. Az esetleges problémákat megszületésük előtt fojtotta meg a kor macskabölcsesége: „valahogy csak lesz, mert úgy még sohase volt, hogy sehogyse lett volna“. Csak egy-egy kultúrzsídó ajkán hangzott el a dekadencia külföldi példáinak kultusza, a magyarságnak egy volt a kultusz-tárgya: a magyar Állam. Kristóffy általános választójogát megvetéssel utasította el magától a nemzet: „Hogy a tót, meg az oláj legyen az úr az országban?!“ — „A társadalom lelkiismerete“ aludt, csak a fiatalokban élesztgette a külföldi szellő. A modern leány „Vörösmarty hazafias retorikáját sem becsülte többre, inkább kevesebbre, mint a Tinódi naivságát“. Az ifjak már Spencert olvassák, gyűlölik a „honffy“ lelkesedést, a hazafiságot a militarizmus eszközének vallják, amely a hivatalos tömeggyilkolást készíti elő. És a militarizmus gyűlöletében az ifjakkal egyetértett a függetlenségek aggja is, hiszen osztrák militarizmust értett rajta, s elégedetlen volt Kossuth fiával is, aki katonai cafrangokért „a gyűlölt Habsburg-dinasztia minisztere“ lett. Az ifjúság az egyetemeken nem igen tanulhatott; „a tanárok nimbusza is csökkent... Az egyik féléven át tárgyalt valami nevetségesen apró részletkérdést, a másik ünnepélyes és üres frázisokkal húzta ki az órát, a legkülönbek rapszódikusan beszéltek mindenféle témáról, ami éppen foglalkoztatta őket.“ Ennek a látó ifjúságnak tehát hamarosan kiformalódott az ítélete: „Korrupció az egész vonalon... Így van ez a katedrákon és fórumokon, iskolában és életben egyformán.“ A látás által megzavart ifjú megragadta tehát azt a kezét, amely értéssel dicsekedett: a zsidóságét. A zsidó ifjúság nagy részét nyugtalan idealizmus jellemezte, erős ösztön a kultúra iránt, gondolkozásbeli szabadság; az elnyomott faj alázatos simulásának dresszúrájából kinőttek és jórészt titkos ösztönnel megérezték, hogy „minden fölforgató törekvés a keresztények között csak hasznára válhatik a zsidóságnak.“ A régi világból szabadulni kívánó ifjú lélek a zsidósággal egy kórusban hirdette az úri magyarság halálra érett voltát: „Halálfiái vagytok mindannyian: ha nem is sejtitek! A falra már föl van rajzolva a Mene Tekel Fárezs!... A zsidó utazik, olvas, belekapcsolódik a Nyugat szellemi életébe. Ha nem megyünk velük, megposhadunk az útszélen, mint kiöntött semlyék, mely elmarad a rohanó folyótól“. De a zsidósággal együtt hangoztatják a „kapitalista világrénd kor-

hadtságát: kivált itt nálunk, Magyarországon, ahol a hitbizományok rengeteg ezerholdjai mellett a kultúra és minden jobb ügy fillérek híján éhen senyved el“. A „szellemileg és testileg is exogén természetű“ intelligens zsidóság hangos megértéssel fogadja az intelligens forradalmárokat is, — amíg az üzlet engedi. Adyban is a pikáns ellentét (— magyar poéta a magyarság ostorozója —) van az ínyükre. Hangoztatják az új ember új erkölcsét: „túl a magántulajdon igazságtalan és szűkkeblű erkölcsén is“. A Magyar Ugar pusztulhat: tobzódásban — forradalmiságban. Ezek a pusztuló magyarok a halál fiai!

Igaz ez a korkép? — Nem egyezik meg Beksics és Concha liberalizmusdicsőítésével, de sokban közös azzal a megállapítással, amelyet Szekfű Gyula ad. A regényben különben sem a történeti hitel érdekel bennünket, hanem a művészi. Azt pedig el kell ismernünk, hogy a művészi elhitetésnek nincs elsiklása. Mégis ezen a képen fordul meg a regény hatása: mert a magunk koráról szól és ebbe a magunk korába a regény egyénei mellé a magunk tapasztalatának alakjait állítjuk önkéntelenül és az általános igazságában kételkedünk. A regényt így bizony sokan kedvetlenül tesszük le. Maga az író is mondja, hogy a költő hivatása vigaszt és enyhülést nyújtani: ezt a vigaszt és enyhülést a regény nem adja meg. Lehangol, elkedvetlenít a kép, — de talán azért, mert az író maga is ilyen lehangolónak, elkedvetlenítőnek látja a századforduló magyarságának a képét. És mintha lenne egy — a regényen kívül adódó — igazolása is: a világháború eredménye. Magunk ezt az eredményt nem mindig a regényben megrajzolt eredőkből vonjuk le; de az író így látta és ezért így kellett ábrázolnia.

Bármennyire hangoztatja is az író, hogy őt „a gyökér érdekli, nem a virág“, a regény művészi értéke mégis a jellemrajz. Maga a főhős a régi mesterekre emlékeztető gonddal, teljes lélekrajzban formálódik elénk. A megfigyelésnek vagy megérzésnek csodálatos jelenei kerülnek a regény lapjaira: a másik nem első megpillantásai, a gyermeki lélek sajátos alakulása, anyja csábítójának mese-elképzelése, az anyjánál töltött napok, az apjával tett séták, a millenáris látványosságok emléke, az első irodalmi benyomás, a dekadens ihlet hatása, a pesti élet, a kávéházi irodalmiskodás, a váltóhamisítás egész históriája, az öngyilkos próba, a kötelesség kényszerzubbonyának fölvétele mesteri finom esetnek munkái. Mellette aprólékos

gond teremti meg az anyát, a még gyermekleányt, az asszony-ságba csöppenőt, a tragikus hűtlenség akarattalan bábját, a sötét szoba bűnhődőjét. Apja típusabb, de a halálítéletet követő furdalások, a gyermek lelkét kereső tapogatózások egyéni szí-nét hangsúlyozzák. Talán a legjobb alakja Hintás Gyula, a félreismert lángész-Prometheus: modora, hangja, szavajárása, gesztusa, élete Babits Mihály alakformáló képzeletének legeredetibb virágja. És nincs a nagy könyvben név, aki a képzelet élet-vizében meg nem fürdik. A vénlánynak maradt Jolán azzal a gesztusával, hogy a maga félrerakott pénzét ajánlja a fiát kereső asszonytestvérnek, egyszeriben kilép a szerelmetlen, zsémbes vénlánytípusból; Döme bácsi a maga furcsa Nellihez állásában válik élővé; a zsidó Rosenberg azzal a lehajlással árulja el dobogó szívét, amellyel a nála megpihenő Imre ébredését nézi. Az írónak a nagy regényben bő tere volt hozzá, de meg is tette azt, amit a regényművészet követelt tőle: alakjait élőknek, igazaknak, erősen megformáltaknak találjuk. És elem-zései, elmélyedő lélekleírásai nem fárasztanak: mert regényé-nek meséje is van, egy emberi sors rajza, amely magához köti az olvasó érdeklődését. A mesében a madártávlati pillantás és a megfigyelés váltakozik: amaz rendszeren a nagy színfoltjaival ígéz meg, emez az író lelkéből sugárzó érdekeltséggel köt meg. Mindez sok és néha nehéz, de mindig éreznünk kell, hogy a költő a maga magyar lelkének problémájával vívódik, s ez bennünk is lelki izgalmat ébreszt. Csak egy zavar: stílusának különös jellege, a mesemondástól ugyancsak különböző hangja, amely néha izgatott, mint a napló, máskor irodalmi vonatkozásoktól nehéz, majdnem mindig a tudományos lélekrajz színével ható. A költő stílszépségei néha hosszas elgyönyörködést követelnek egy-egy mondatánál, de azt mindig éreztetik, hogy nem mese, hanem a magyar problémával való számvetés van előttünk.

Alszeghy Zsolt.

BÍRÁLATOK.

Szász Károly: A szabadfalvi pap leánya. Verses regény. Budapest, 1927. 156 l. Franklin.

Egy kiskúnsági református esperes leánya, Balog Katinka beleszeret egy ifjúba, Gerendai Bélába, aki néhány bókka elszédíti, de hamarosan el is felejtá. A leány némán szenved, de szülei kívánságára jegyet vált egy vagyonos jegyzővel. Gerendait később a fővárosból képviselőjelöltnek küldik le, meglátja a kis menyasszonyt, megkéri és kosarat kap. Katinka durva férje mellett boldogtalan: későbbi özvegységében leánykája, Ilonka vigasztalja. Ahogy a kislány felcseperedik, vőlegénye érdekében felküldi anyját, a már ősz Katinkát, Gerendai miniszterhez pártfogásért s ekkor a fiatalok esküvőjét az öreg pár esküvője követi.

Ebből a vázlatos tartalomból Szász Károly pompás költői művet varázsol. A Kiskúnság lakóit s az alföldi magyarságot idealizálja, de csak annyira, amennyire azt a költészet megkívánja. Ma, amikor a költészetre az élet ocsmányságai annyira rányomják bélyegüket, oázisként hat ennek a nemeskedélyű költőnek bájos verses regénye. Megvigasztal és fölemel bennünket, gondolatokat ébreszt és gyönyörködtet.

Poézisét legjobban jellemzi őmaga:

Ha lángja nem is csap az égig,
De benne tiszta tűz lobog.

A befejezésnek van egy kételkedő sora: *De ha költők közt nincs helyem.* Túlágos szerénység! Költő Szász Károly, igazi költő, magyar költő.

(—r.)

Palágyi Lajos válogatott költeményei. Sajtó alá rendezte Vajthó László. Budapest, 1927. 136 l. A Palágyi Lajos-jubileumi bizottság kiadása. Légrédy-nyomda.

Vajthó László előszavából tiszta képet alkot az olvasó Palágyi Lajos jelentőségéről. Mi azonban, úgy hisszük, nem végezzünk fölösleges munkát, ha közreadunk néhány adatot a költőről.

A fiatal Palágyi fivérével, Menyhérttel az 1880-as években a Kammonkörnek (a Kammon-kávéház a Kossuth Lajos-utcában) volt a tagja, hol társai Vajda János, Reviczky Gyula, Zempléni Árpád, Komjáthy Jenő és mások voltak. Ez írók később az Otthon-kávéházba tették át székhelyüket, mint „Vajda-kör“. Vajdához legközelebb Palágyi állt, élete utolsó tizenöt évében minden nap érintkeztek. Utolsó levelét is Palágyihoz írta: szellemi hagyatékát akarta rábízni. A Kisfaludy-Társaságba tagnak ajánlotta a két Palágyit. Halála előtt tíz nappal kénytelen volt aranyóráját elzalogosítani, még orvosságaira is Palágyi gyűjtött.

Komjáthy Jenővel Reviczky Gyula hozta össze Palágyit, de csak Reviczky halála után került Komjáthival közelebbi érintkezésbe. Reviczky Komjáthyt nem tartotta költőnek, stílusa nem tetszett neki és Komjáthy el is hitte neki, hogy ő csak filozófus. Mikor aztán egyszer Komjáthy Palágyinak felolvasta Oda a naphoz c. kéziratos versét, Palágyi rábeszélte, hogy foglalkozzék a poézissal. A szeneicei polgári iskolai tanár erre összegyűjtötte verseit és felkérte Palágyit, hogy rendezze azokat sajtó alá. Egyszer Palágyi ceruzával írt levelet kapott az Erzsébet-szállóból Komjáthytól, ki betegen feküdt ott. A haldokló költő még megláthatta az aznap megjelent verskötetét, de másnap meghalt. Utolsó útjára csak a két Palágyi kísérte el.

Palágyi pályája elején szocialista irányú, de nemzeti érzésű verseket írt. A nemzeti érzés pályáján végigkíséri. *Aradi vértanúk* c. költeményével avatták fel az aradi vértanúk szobrát. Az egyetemi ifjúság az október 6-i ünnepélyeken sokszor szavalta és ez a vers színházakban is gyakran szerepelt. *Az anyaföld* c. elbeszélő költeményével 1912-ben a M. Tud. Akadémia Nádasydíját nyerte el. Az Akadémia bírálói: Badics Ferenc, Hegedűs István és Voinovich Géza „a gyöngéd fajszeretet és a nemzeti fölény érzését” emelik ki. Valóságos apothéozisa ez a magyar vitézségnek. A *Bibliai Emlékek* bibliai történetek alakjában írt hazafias allegorikus versek.

Utóbb bölcselmi és satírikus irányban dolgozott. Különösen a satírikus epigrammában kitűnő. Költői munkáin kívül számos irodalomtörténeti tanulmányt írt, így Vajda Jánosról, Komjáthy Jenőről, Petőfiről, Aranyról, Vörösmartyról, Széchenyiről, Reviczkyről. A magyar irodalmon kívül különösen a görög irodalmat tanulmányozta. Egy nagyobb Homeros-tanulmánya Pauer Imre Athenaeum c. folyóiratában jelent meg.

Ideális életfelfogását híven tükrözi életének mottója:

Nekem zöld domb, ezüst folyó, virágos rét, berek.
Neked csak bánya, vizi út, legelő s fatelep.

Szabó István Andor.

Komáromi János: Hat vőlegény. Regény. Budapest. 190 1. Dick Manó kiadása.

Hat különböző korú úr vacsora után meghitt társaságban sorban előadja vőlegénységének történetét. Ez az a keret, melybe Komáromi néhány sikerült és néhány kevésbé sikerült elbeszélést elhelyezett, de hogy miért nevezi regénynek ezeket az egymással egyáltalában nem érintkező elbeszéléseket, azt nem tudjuk. Talál rájuk a német mondás: Weniger wäre mehr. Pl. határozottan kihagyandó, vagy legalább is erősen átdolgozandó a negyedik elbeszélés. Koczák fővárosi polgári iskolai igazgató, kit már nevével is kómikussá akar tenni a szerző, bárdolatlan falusi tanító volt, kit még a falusi társaság is folyton kikacagott. Egyszerre csak a Néptanítók Lapjának szerkesztője elfogad tőle néhány cikket, egy-két költeménye is megjelenik és Komáromi szerint ez már elég magyarázat arra, hogy ebből a félkegyelmű emberkéből fővárosi polgári iskolai igazgatót csináljon. Az író tanítja, irányítja a közönséget, ismernie kell tehát a tárgykört, melyről ír. De még a jóízlést is bántja az a jelenet, mikor az előbbi szerencsétlen tanító táncközben kiejti zsebéből a Pesti Művelt Társalgó-t és erre nagynénje fel-

pofozza. Annál nagyobb emelkedést mutat az ötödik elbeszélés: e gyűjteményben a legsikerültebb.

Komáromi egy-két kifejezésének megértéséhez lexikonra volna szükség. Pl. fika (109. o., miféle undok és ízléstelen szó!), romák (121. o.). Utóbbi a Magyarság tárcáiról cigány értelemmel használják, de a cigány-szótárban ezt rom-nak találjuk. Szépirodalmi művek olvasóinál még sem lehet arra számítani, hogy állandóan szótárakkal szórakozzanak!

Változtatni kellett volna az ilyen kifejezéseken: A fiatal leányon rajta felejtkeztem (125. o.), a húgomon rajtafelejtkeztek az aranyifjak (162. o.). Nem szerencsésebbek ezek az egybeírások sem: Bennevoltam (55. o.), táncra-kértem (94. o.), ittvolt (101. o.), szívenszúr (110.).

Komáromi egyébiránt oly kellemes elbeszélő, oly élvezetes és tiszta magyarsággal ír, hogy öröm olvasni. (Sz.)

Hegedűs Sándor: Vörösború romantika. Indián történetek. Budapest, 1927. 160 l. Légrády.

Az indián regénynek — amely voltaképpen Chateaubriand *Atala*-jával kezdődnek — igazi megteremtője Cooper volt, aki 1823-ban megjelent első Bőrlarisnya-történetében ajándékozta meg a világot a Vad Nyugat romantikájával. Coopernak számos követője akadt, pl. Sealsfield, Gerstäcker, Armand. Bibra, Möllhausen, Pajeken, Gustave Aimard, Gabriel Ferry sat. Ez a műfaj csakhamar rossz hírbe keveredett, száműzték a gyermekszobába, végre teljesen a ponyvára került a Buffalo Bill-féle füzetek alakjában. May Károlynak példátlan népszerűsége vergődött műveivel renaissance-át látta ez a műfaj. Maynak tagadhatatlan nagy elbeszélő tehetsége volt, de könyveiben igen bosszantó a couleur locale teljes hiánya, a földrajzi és etnográfiai háttér tökéletes elmaradása. Iróasztal-romantikának mondhatjuk az ő vérengző képzeletét.

Magyar nyelvű indián-irodalmunk nem volt, hacsak annak nem vesszük a külföldi műveknek az ifjúság számára gyárilag készített selejtes átdolgozását. A L'Ingenu mintájára írt „Podoc és Kasimir utazása“ sem számíthat annak. Nendtvich, Xanthus, Kecskeméthy, Bánó sat. útirajzai foglalkoznak az indiánokkal is, de ezek komoly tudományos munkák, nem tartoznak a szépirodalomhoz.

Hegedűs Sándor az első magyar, aki saját élményein alapuló indián-történeteivel, a fenti, hiányosan közölt névsorban helyet foglalhat. Két évet töltött az Egyesült-Államokban. Mint szemtanú írja le a rezervációkra szorult, állami nyugdíjon tengődő utolsó rézbőrűek pusztulását és átalakulását. Földrajzi és néprajzi aláfestése többet ér, mint meséi, bár azok mindig érdekesek.

A valóság tükrét mutatják; több igazat találni bennük, mint az összes közkézen forgó ifjúsági olvasmányokban. Olvastassuk el Hegedűs könyvét a tanulókkal! Más szemmel fogják nézni az elavult romantikát. Súlyosmese és Winnetou érdekesek maradnak aztán is, de nem lesznek már követendő eszményképek! Nagyon sajnálatos, hogy Hegedűs legszebb indiántörténete kimaradt a kötetből, t. i. az, amelyben az ifjú indián törzsfőnök avval áll bosszút a vasútkirályon, aki ősi földjét eltulajdonította, hogy mérnök lesz és feleségül veszi a fehér nábob leányát az apa ellenére! (Megjelent a *Nemzeti Újság*-ban.) A könyv olyan gazdag néprajzi vonatkozásokban, hogy megérdemli a folklorista figyelmét is.

Lám Frigyes.

Váry Rezső: Urak és gazdagok. Budapest, 1927. 460 l. Lampel R. kiad.

Váry Rezső irodalmi próbálkozásai — kis tárcanovellák, humoros karcolatok és színes útleírások — a nagyváradi Tiszántúl-ban jelentek meg 1894-től kezdve. Első igazi novellája a Napkeleti bölcsek (Magyar Szemle, 1898.). Tárcait ezentúl a Nemzeti Újság, a Hazánk és a Magyar Allam hozta. 1907-től kezdve a Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Magyarország, Alkotmány, stb. tárcaírója. Első novellás kötete: Éva leányai, 1912. A második tíz évvel később: Az aranymarkolatú kard. Közben két fordítása jelenik meg: Gottfried Keller Hét legendája, 1913. és Detlev von Liliencron háborús novellái, 1915. Az újságokban, folyóiratokban a legutóbbi években megjelent novellái köteteket tesznek ki. Regényírói fejlődésének következő állomása a Rittmeister-család, 1925.

Most megjelent regénye pompás tanulság azok számára, kik abban a tévedésben élnek, hogy az urak gazdagok és a gazdagok urak. Jóízlést tanulhat belőle és sok meggondolni valót találhat benne az is, akinek életcélja a pénzszerzés és amikor összeharácsolt egy zsák pénzt, akkor fitogtatja. — A miniszterelnök fia, Zarándy Miklós, hogy családját az anyagi romlástól megmentse, lemond szíve szerelméről és eljegyzi a dúsgazdag, léha bankárlányt, az elkényeztetett kis hetérát. A bankár csalással szerezte vagyonát, a háborúban mint hadseregszállító lopja a katonákat, papírtalpu cipői miatt ezrével fagy le a hazájukat a Kárpátokban védő hősök lába. Még a gyógyszereket is összelopatja a táborig kórházakból: a sebesülteket az orvosok kénytelenek érzéketlenítés nélkül operálni. Ezt a gazember-típust nem az író fantáziája alkotta, hanem az életből vette, csak hogy itt a költői igazságszolgáltatás végül megbuktatja a bankárt, Miklós pedig rendezti anyagi ügyeit, földhöz juttatja a falu népét, végül feleségül veszi régi hű jegyesét. A bankárlány teljesen elzúlik.

Kifogásainkat csak a teljesség kedvéért említjük meg. A „kisaszony“-megszólitást a XX. században meglehetősen lefokozták és az előkelőbb társaságok hölgyeivel szemben nem alkalmazzák. Nem helyeseljük ennek a régi, szép, magyaros megszólításnak kiszorítását, sőt, ha a rehabilitálás kedvéért használja Váry, akkor dícséretet érdemel, de a miniszterelnök fiának menyasszonyát nem nevezheti ma kisasszonynak udvarlás közben egy divatos festőművész, kinek a legelőkelőbb körök hölgyeivel van viszonya. (42—3. o.). — Ilyen idegenül hangzik az is, mikor Miklóst menyasszonyának anyja Zarándynak szólítja (231. o.). — Csomafáy táblabíró Irakkhan megy vizitelni az ezredeshez (398. o.). — Aktív tiszt nem vár a háborúban behívóra (229. o.). Kifogásolhatjuk, hogy a szereplők túlságosan angyalok vagy ördögök. Ha a pénzemberek társaságában volna néhány tisztességes vagy legalább is kevésbé tisztességtelen, ez a jellemzést valószínűbbé tenné. (Sz.)

Dormándi László: Solyommadár. Budapest, 1927. 432 l. Pantheon-kiad.

Balassa Bálintnak közismert tulajdonsága volt az erőszakosság és érzékiesség, de Dormándi, nézetünk szerint, túlozza a költő vétkeit s a lovag és poeta helyett részeges krakélerként, durvalelkű rablólovagként szerepelteti, ki nem röstelli egy hentes özvegycét kirabolni és rablójártaival Jézus! kiáltással tör

rá a hatvani vásárosokra; emiatt „nem is szereti senki, csak egynéhány magaszórú italos cimborája“ (329. o.). Lehet, hogy mándezeket megtette a költő, de aki életéről regényt ír, annak talán nem ezeket a csúf dolgokat kellett volna kiemelnie. Dormándi könnyen találhatott volna a költő életében megörökítésre méltóbb részeket, pl. hogy csak egyet-kettőt említsünk: nevelőjének, Bornemisza Péternek, a híres prédikátornak hatását az előkelő ifjúra; vagy mikor a Habsburg-udvarban Balassát bízzák meg, hogy az előkelőségek előtt bemutassa a juhásztáncot, mint azt Istvánffy Miklós történeti munkájában leírja. Ezeket Dormándi csak futólagosan említi.

Nagyon lehangoló jellemzését adja Dormándi az akkori magyar előkelő úrileányok nevelésének. Batthyányné, a várúrnő, annyira nem törődik az udvarában élő és nevelésbe hozzáadott előkelő leánykákkal, hogy csak egy öreg cseléd vigyáz rájuk, egyiküknek éjjel találkája van a kertben Balassával, áldozatul is esik az ifjú kéjvágyának és mikor már az egész udvar a leányka állapotáról beszél, sőt édesanyja emiatt gyorsan haza is viszi, a vár úrnője még mindig nem vesz észre semmit.

Maga a munka, mint olvasmány, érdekes, élvezetes. Mint korkép tanulmányos és szerzőjének nagy művelődéstörténeti jártasságáról tanuskodik.

(sz. i. a.)

Turchányi István: Aszja. Budapest, 1926. 146 l. A M. K. Orsz. Tiszti Kaszinó Egyesület Katonai Írók Köre kiadása.

Csak most, jóval a háború után, kezdenek előbukkanni olyan regények, melyek a harctér borzalmaival, az ott szenvedők gondolataival az igazságnak megfelelően rajzolják, nem úgy, mint azt az egykorú sajtó tette. Ilyen reális, de azért hangulatos leírása a háború egy kis részletének Turchányi regénye is, melyet naplószerűvé tesz azzal, hogy első személyben írja meg.

A mese magva: Az ifjú kimegy az orosz harctérre, melyről eddig sok borzalmat hallott. Közvetlenül a front mögött megismerkedik egy szomorú orosz úrileánnyal, Aszjával, ki egy kis erdészházban rekedt. A fiatalok megszeretik egymást és mikor az előjelekből mindenki azt látja, hogy a fronton az eddigieknél borzalmasabb nagy támadás készül, Aszja anyja az orosz imazsámolyon megáldja az ellenséges harcost, aki a támadás kúnjain, poklain keresztül, sebesülten bár, de élve marad, de Aszját később hiába keresi, a kis ház helyén csak üszkös gerendákat talál.

A helyzethez illően állandóan komor hangulatú regény tehetéges író munkája. Nyelve jó magyarságú. Izléses, hibátlan kiadása a BUM nyomdáját dicséri. Jól esik a szemnek ez most, mikor az írógép és a szedőgép nem ismeri a hosszú ú-t, ű-t.

(—r.)

Simon Lajos: Cserépvári történetek. Budapest, 1927. 168 old. A szerző kiadása.

A történeti bevezetésből azt következtetné az ember, hogy szerzőnk a borsodmegyei Cserépvár történetéből fog egyetmást feleleveníteni. E helyett azonban inkább korunkkal, vagy az ezt megelőző emberöltővel foglalkozik. Valóságintűleg mindegyik elbeszélést külön-külön, hírlapi tárcaként akarta megjelentetni. Így összegyűjtve ki kellene hagyni a gyakran ismétlődő magyarázatot, hogy Cserépvár hol fekszik, stb. Az elbeszélésekben sok az önéletrajzi adat, családi vonatkozás. A falusi tanító életéből sok szép jelenetet örökít

meg, ebben a témakörben és a naivsáig egyszerű leikek rajzában melegsik fel legjobban. Kár, hogy stílusa ugyanaz marad, akár a bécsi közvetítő iroda tulajdonosát, akár a cserépvári vadászlegényt beszélgeti.

Protestáns olvasói nagyot fognak nézni, hogy mikor Füleki plébános úr áttéríti katolikusnak a kis protestáns Kozsehubát, ezt a szerző ezzel a megjegyzéssel kíséri: Ez az esemény nagy kitüntetés volt a sorstól János számára.

Tollhibából eredhetett ez a mondat: A várat elhagyta, a várat pedig prédára hagyta. (7. o.) — Hiányzik a névelő e kifejezésében: Fizikai szereket maga gyártotta. (12. o.) — Fölösleges a határozatlan névelő: Megvizsgáltam a beteget, észrevettem, hogy *egy* idegbeteg asszony. (109. o.) — Magyar-talan az ural igének ilyen használata: uralta a vidéket. (96. o.) — Nyelv-járására jellemző: böstörködik (zsémbel, 62. o.); megfullik. (132. o.) (—r.)

Balassa Imre: Nagy idők. Világirodalom-kiadás. Budapest, 1927. 376 lap.

„A szerző vallomása“ c. előszó szerint Balassa nem tudja, miféle mű-fajhoz tartozik könyve. Pedig egyszerűen ezt írhatná a cím alá: Petőfi életének regénye. Hiába szabadkozik, hogy: „Nem írtam regényt. Munkámban korlátozott a valóság, a történelem, a köztudat.“ Abban igazat kell adnunk neki, hogy egy egyszerű történeti regényhez nincs szüksége a szerzőnek annyi lelkiismeretes forrástanulmányra, amennyiről ez a munka minduntalan tanu-ságot tesz.

A munka regényfejezetek helyett hangulatos, gyakran jóízű, kisebb el-beszélésekből áll, melyek, bár önállóan is élvezetesek, egymásba szövődve élénk tárják Petőfi életét, szenvedéseit. Balassa ügyesen fonja be egy-egy érdekes mesébe Petőfi egyes költői műveinek születését, hogy honnan kapta a költő az ihletet, mi volt rá hatással, hol adta először közre, stb. A költő életének pontos ismerői is sok új, érdekes adatot kapnak benne.

A munka hibái kis jelentőségűek. A szabadságharc reális leírásában meggyőzően tárul élénk, hogy a fejetlenség, tudatlanság, egyéni önzés és az ősi magyar pártoskodás hogyan teszi tönkre a nemzet szent áldozatát, de március tizenötödikének leírása előtt nélkülözzük a hazai előzményeket; a leírást olvasva úgy tűnik, mintha ez a nemzeti ünnepünk csak a bécsi forradalom következménye lett volna. Egy mondatban kétszer fordul elő ez a kifejezés: megrázza a szél. (41. o.) — Seine Durchlaucht-nak alanyesete nem Seiner Durchlaucht. (186. o.) — Bosszantó sajtóhiba, mikor a női kisagy helyett kis agy szerepel. (176. o.) (—r.)

Verses kötetek. Nemesszeghy Elemér: Letörött a zászló. — Rissányi József: Örök úton. — Pakocs Károly: Lélek-ország.

Az első gyűjtemény egy lelkes irredenta költő kis kötete. A másodikban egy sorsával elégedetlen poéta mutatja be költeményeit.

Pakocs Károly izmosabb tehetségű költő. Néhány év előtt lépett föl, de méltán magára vonta a figyelmet, mert a papi érzésvilágot költői módon szólaltatta meg, úgyhogy a nem egyházi olvasó is érdeklődéssel mélyedhet lírájába. (Sz.)

Prohászka-Breviárium. Összeállította Brisits Frigyes. Budapest, 1927. Élet-kiadás.

Mikor e kis könyvhöz a bevezetőt írták Prohászka Ottokárról, akkor még nem lehetett „nemesebb és fölemelőbb öröm számunkra, mint az ő homlokára, erre a fénylő gondolat-földre feltekinteni.“ S mikor e kis könyv a sajtó alól kikerült, akkor azon a homlokon éppen halotti gyertyák szomorú fénye vibrált s összeállítója munkáját már csak ravatalra, nem az élő kezébe tehetta le.

Igy ez a Prohászka-Breviárium kettős, ellentétes érzelmet szít lelkünkben elevenebbé: lesújt annak a meggondolása, hogy ez a diadalmas egyéniség, ennyi örökértékű lelki kincsnek magában hordozója s Istentől ihletett osztogató prófétája nincs többé közöttünk; de vigasztal is, s felemel a tény, amelyre ez a breviárium figyelmeztet bennünket: hogy milyen boldogító, gazdag örökséget hagyott nekünk műveiben Prohászka Ottokár.

Kicsiny vászonra, de igazi írásművészettel remek miniature portrait-t fest Prohászka Ottokárról a könyv elejére Brisits Frigyes. Azután három részre csoportosított idézetekben tárja elénk „Krisztus dalnokának“ legjellegzőbb gondolatait a keresztény világnézetnek a modern életbe való beállításáról. Az első: *A diadalmas világnézet* című rész is nemcsak a címül vett munkából, hanem egyéb művekből is ad idézeteket. Minden korok legégetőbb problémái s az élet legvigasztalóbb adottságai forognak itt szóban: az ember helye a világban; az eszmék, világnézetek harcai; Isten; Krisztus; Evangélium; Egyház, az Istenhez-térés két nagy eszköze, az imádság és gyónás; feltámadás, örök élet; igaz hit. A katolikus világnézetnek magasan szárnyaló, mindent diadalmasan elsodró erejét lángoló meggyőződéssel hirdeti itt a nagy püspök. -- Majd: *A harmonikus ember* c. rész az embert, az emberi egyéniséget értékeli, megállapítja a viszonyt test és lélek között, ráeszméltet bennünket nagyvraihivatottságunk királyi öntudatára. Megtanít a lélek kultúrájának s a szép egyéniség kialakításának nagyszerű művészetére, s kijelöli az így kialakított vallásos lélek helyét az erkölcsi világrendben. A legszebb remekműnek: a szép erkölcsnek és harmonikus életnek művészei, hősei közül élénk állít néhány olyant, akiknek élete a magyar földnek örök dicsősége: Szent Istvánt, Szent Imrét, Szent Lászlót, Szent Erzsébetet, Szent Margitot; s fölébük, mintegy koszorúnak, megragvogtatja a mennyei Asszony napbaöltözött szépségét... — A harmadik rész: *A győzelmes élet* címmel a modern ember lelkületét elemzi, végigtekint kultúráján, technikai alkotásain.

A breviáriumokról azt tartják, hogy azok egy-egy író műveiből érték-kritikai kiválogatással „a korokat túlélő örökértékeket“ mentik meg a feledéstől. A Prohászka-Breviárium szerepe ez nem lehet; Prohászka művei teljes egészükben tovább élnek és közkincsünk maradnak; várva várjuk megígért egységes, teljes kiadásukat. Azonban ennek a breviáriumnak ettől független, önálló a jelentősége és értéke. Egyik legkitűnőbb Prohászka-ismerőnk tömörít benne vonzó rendszerré Prohászka műveiből tündöklő gondolatokat a modern ember világnézeti útmutatójául s — mondhatni — lelkét gyógyító fűves kertcskéül. Továbbá szélesebb körbe elviheti s megkedveltetheti ez a breviárium Prohászka gondolatvilágának szépségeit, mint a készülő nagy gyűjtemény. Szerencsés gondolatnak tartjuk, hogy a breviáriumot a nagyközönség-

nek szánt csinos amatőr-kiállításon kívül egyszerűbb köntösben is megjelentek — a Zászlónk Könyvtárában — az ifjúság számára. *László Vince.*

Szigetvári Iván: Kisebb munkák. Budapest, 1927. 320 l. Hajnal könyvkiadóvállalat bizománya.

A szerzőnek filológiai folyóiratokban megjelent 33 dolgozatát kapjuk itt megtoldva egy kis szépirodalmi résszel. A kötet címe túl szerény, mert nemcsak terjedelmre nagyobb (40—50 oldalas) értekezések vannak benne, hanem különösen tudományos fajsúlyuk teszi ezeket értékké. Hiszen egy-magában a *Nemzetünk költői tehetsége* c. 35 oldalas cikk úgyszólván valamennyi számottevő magyar poétát végigbírál és méltat. A cikkeknek majdnem fele francia vonatkozású. Szigetvári Iván, mint a francia irodalom alapos ismerője, kiaknázza azt a magyar irodalom javára. Gondolkozását tekintélytisztélet jellemzi, de mindig egyéni felfogással bírál. Noha cikkei másodszeri átnak napvilágot, érdekes megállapításaiból hadd közöljünk itt néhányat:

Az Ember Tragédiájá-nak forrásai: Charles Fourier, a francia szocializmus egyik iskolájának megalapítója és Plato Allan-a. — A Gyárfás Tihamértől 1909-ben: „Az első magyar jezsuita dráma 1668-ból” címmel ismertetett munkáról Szigetvári kimutatja, hogy sem jezsuita, sem dráma, hanem egyenesen jezsuita-ellenes, valószínűleg református munka. — Széchenyi néhány francia eredetű kifejezését Szigetvári magyarázata nélkül bajosan értenők meg. — Császár Elemérrel szemben vitatja, hogy a magyar regény nem előzmények nélkül szökkent másfél évtized alatt a magasba, hanem a mai értelemben vett regénynek útját kezdetlegesebb írásművek egyengették. Szerinte a *Kártigám* (1772) az első magyar regény, nem pedig a *Béteky-ház*, sem az *Etelka*. 1772-től kezdve már eleven regényirodalmi életet láthatunk. *A falu jegyzőjének* is van előfutárja: Kölcsey *A vadászlat* c. novellája, mint arra Pintér Jenő rámutatott. (A m. irod. tört. 1913. II. 61.) — Eötvös *Nővérek* c. regényének forrását Szigetvári br. Podmaniczky Frigyes: *Tessék ibolyát venni* (1856) c. regényében látja. — Gyulai *Éji látogatása* forrásaként egy dán balladát jelöl meg. — Vörösmartyt és Petőfit is beiktatja a nibelungi vers művelői közé.

A könyv végén kár volt a hat kis tárcaszerű elbeszélést az előbbi tudományos dolgozatokkal egy kötetbe venni. *Szabó István Andor.*

A Petőfi-Társaság ötven esztendeje, 1876—1926. Szerkesztőbizottság: Császár Elemér, Lampérth Géza, Petri Mór, Sas Ede. A Petőfi-Társaság kiadása. Budapest, 1926. 236 l.

Az irodalmi társaságok feladatát és célját Herczeg Ferenc a Petőfi-Társaság 1909 január 6-i nagygyűlésén így határozta meg: Ez nem írók teremtése vagy osztályozása, nem is egyes irodalmi irányok vagy iskolák támogatása, hanem az irodalom szeretetének a terjesztése írók egyesítésével, akiket erre a hivatásra alkalmasnak tart. A társaság tagja nem látja hasznát tagságának. A Társaság azonban igenis áldozatokat követel tagjaitól a közös munka érdekében.

A Petőfi-Társaság legfontosabb feladata a Petőfi-kultusz ápolása. Agitációjának eredménye: A Petőfi-ház, a Petőfi-kiadványok hosszú sorozata és az a tény, hogy Petőfi szelleme ma a nemzet és a külföld előtt megérdemelt nagyságában áll.

A könyvben Petri Mór az ötvenéves Petőfi-Társaság történetét írja meg. Havas István a Petőfi-centenáriumról ír, Bán Aladár pedig a Petőfi-centenárium külföldön kiváltott nagy sikeréről. Ezt követik Pekár Gyula és Ferenczi Zoltán elnöki tagavató és üdvözlő beszédei. Komáromi János műzeumőr a „Petőfi-ház és ereklyemúzeum“-ról számol be. Az utolsó cikk a mai Petőfi-Társaság elnöksége, tisztikara, tizennégy tiszteleti, ötvenhét rendes tagjának névsora és irodalmi munkásságának feltüntetése, mely alapján tagságukat nyerték.

A magyar műveltség egyik fontos egyesületének története nemcsak az irodalomtudomány művelői, hanem minden művelt ember számára érdekes és tanulságos. (Sz.)

Florián Kata: A kassai német színészet története 1816-ig.
Budapest 1927. Német Philologiai Dolgozatok XXXII.

Florián Kata doktori értekezése, amelyben a kassai német színészet történetét adja az első nyomoktól 1816-ig, figyelemre méltó dolgozat. A kassai német színészettel eddig keveset foglalkoztak színésztörténetíróink. Bayer, Váli, Klestinszky és Benona egészen röviden, behatóbban Czobor Alfréd befejezetlen munkájában tárgyalta a kérdést. Florián Kata felhasználta Czobor munkáját is, de adatait főképp a kassai városi levéltár színházi aktáiból és tanácsülési jegyzőkönyveiből merítette. A 13 fejezetre osztott dolgozat foglalkozik a kassai német színészet kezdetével, bemutatja a rögtönzött darabok korát és ismerteti az első komédiáscapatokat. Kassán már a XVII. század közepe óta voltak vándorszíntársulatok és ezek rögtönzött mutatványokkal szórakoztatták a közönséget. Az első rendszeres darabok kora 1762-ben kezdődik. Az első női színigazgató a magyarországi német színészet történetében Bodenburg Gertrud, aki Kassán is szerepelt. Az első rendezett színtársulat működése után szünet áll be Kassán. 1774-ben játszott ugyan egy komédiáscapat Kassán, de ennek nincs jelentősége, csak 1781-ben jelenik egy jobb társulat (Hilverding-társulat). Ez a társaság 17 tagú volt (5 férfi, 12 nő). A társulat tragédiákat, színműveket, vígjátékokat és daljátékokat adott elő. Hilverding játszotta Lessing darabjait, az akkori bécsi színműírók műveit, Goldoni, Garrick, Voltaire, sőt Shakespeare átdolgozott darabjait is. 1783-ban Mayer József és Dietelmayer József igazgatók pályáztak a játszási engedélyért. Színműveket és balleteket játszottak a maguk építette színházban. 1784—88-ig kisebb színtársulatok keresik fel Kassát. 1789-ben megnyílik a kassai színház, az ország hatodik állandó színháza — majdnem ugyanazon a helyen, ahol a mostani áll: a város közepén levő téren, szemben a városházával. Ennek a színháznak a híre a külföldre is eljutott.

A kassai színház megnyitása Balla Henrik nevéhez és társulatához fűződik. Kassa közönsége meg volt elégedve Ballával és társulatával és mégsem tudott boldogulni. Sok kiadásával nem volt arányban bevétele, a várostól pedig semmiféle anyagi támogatást nem nyert. Balla után többen vállalkoztak a színház bérletére, így Steinhardt Károly (1791—93), majd pedig Kuntz F. Bernát és társa, Stöger (1793—1800), Hornung András, Fournier Louise (1800—1804); Móhrle Vencel (1804—1807), akivel megkezdődik a látványos darabok kora; Holzmann József (1807—1810); Möller és Holzmann (1810—1813); Zöllner Fülöp (1813—16), 1816-ban fordulat áll be a kassai színészet

történetében. Ez év májusában megjelenik az első magyar szintársulat és megkezdí előadásait.

Florián Kata munkáját lelkiismeretes kutatás teszi értékesé. Igen kívánatos volna, ha a kassai német színészet további sorsával is foglalkoznék. Igen hasznos szolgálatot tenne vele a hazai színésztörténet írodalmának.

Perényi József.

Viczján Márta: Nestroy János hazánkban. Budapest, 1927.

Szerzőnek munkájával az volt a célja, hogy Nestroy Jánost, a bécsi vígjátékíró és színészt a magyar vonatkozásokra való tekintettel ismertesse. Előzőleg ismerteti Nestroy életét, írodalmi működését, szíli Nestroy vendégszerepléséről a magyarországi színpadokon, majd ismerteti Nestroynak a magyarországi német színpadokon bemutatott darabjairól, azután áttér Nestroynak a magyar színpadokon előadott darabjairól és ismerteti Nestroy hatását a magyar drámaiírodalomra. Nestroynak hatása nálunk csak kevés darabon mutatható ki. Az 50-es évekig volt valamelyes hatása, de később már alig játszották darabjait és a 70-es években végképen letűntek a Nemzeti Színház műsoráról. Az értekezést Nestroy Magyarországon előadott darabjainak jegyzéke zárja be. Ez a jegyzék, sajnos, nagyon hiányos. Egy teljes jegyzéknek összeállítása ma már alig lehetséges. A megszállt területeken levő színházaknál kutatást végezni igen nehéz dolog. A sok szorgalommal és nemcsigyekezettel készült értekezés ha nem is felel meg teljesen várakozásunknak, hasznos szolgálatot tehet a későbbi kedvezőbb körülmények között kártársainak.

Perényi József.

Vashegyi Margit: A magyar Molière-fordítások. Bpest, 1926.

Vashegyi Margit összefoglalja mindazt, amit eddig elszórtan olvashatunk különösen a régebbi Molière-fordításokról és adaptatiókról. Bemutatja az első kísérleteket, majd a Kisfaludy Társaság Molièrejét ismerteti és bírálja a legújabb Molière fordításokat is. Mindenekelőtt teljességre törekszik. Molière „Bourgeois gentilhomme“-jának adaptatiói között meg kellett volna említenie Hagymási Imre munkáját a „Szemtelen nagyravagyódásnak megcsúfolása“-t is, annyival inkább, mert ez már ismertette volt az Irodalomtörténeti Társaság egyik felolvasó ülésén és azóta Csávássy Alice is szólt róla a Magyar bohózat története c. értekezésében. Bántó megjegyzéseivel nem értünk mindenütt egyet. Helyenként elfogult és igazságtalan, különösen Simai Kristóffal szemben.

Jó szolgálatot tett a legújabb Molière-fordítások ismertetésével. Ebben a fejezetben szól Hevesi Sándor (A fősvény, Dandin György, Kénytelen házasság, Scapin furfangjai, A kényeskedők), Laczkó Géza (A mucsai széplkek), Gabányi Árpád (A botcsinálta doktor), Váradi Antal (A képzelt beteg) prózai fordításairól; továbbá Telekes Béla (A mizantróp), Gábor Andor (A tudós nők, Tartuffe), Kosztolányi Dezső (A szeleburdi vagy minden leben kanál) és Ivánfi Jenő (Tartuffe) verses fordításairól.

E fordításokról mondott ítéletei nagyobbrészt helytállók.

Perényi József.

Balogh István: Gyóni Géza szibériai életrajza. Budapest, 1927.

200 l. A szerző kiadása.

A szerény cím szerint szerzőnk Gyóni Gézának csak szibériai életrajzát

ígéri, de a valóságban Gyóninak egész életével megismerkedhetik az olvasó. Balogh fogolytársa volt Gyóninak. A búskomorságra hajló és társaságot kerülő poétának jól esett fiatalabb társának hódoló ragaszkodása, bizalmába fogadta őt s naplószerű vallomásokat mondott el neki egész életéről. Ezeket Balogh lelkiismeretesen összegyűjtötte s most közreadta.

Balogh István erős megjelenítő erővel írja le a szibériai hadifogság borzalmait. Ökölbe szorul kezünk a gondolatra, hogy míg itthon bármily úton szerzett pénz és összeköttetések gyanús hősei gőgösen tobzódtak a jólétben, addig a Gyóni Gézák, kiknek egyetlen vétkük, hogy hazájuk védelmére siettek, az elégtelen táplálkozás következtében nem bírták ki a szibériai nélkülözéseket.

Balogh munkájának árnyoldala, hogy túlozza Gyóni irodalomtörténeti fontosságát. Nyelve és stílusa ellen is vannak kifogásaink; ezeket a helyeket sorra vesszük: a felhők egy-egy csusszanó jégtáblák (15. és 192. o.), dacára (115), beképzelés (Einbildung) e helyett: képzelődés (156. o.); a könny szót köny-nek írja (11. és 54. o.). Az első és utolsó oldalon hiányzik a határozott névelő: Szerző kiadása. Címlapot V. J. rajzolta. A tragédia hamis kézzel lett szítva (64. o.). Ahogy ti vádoltok most e lapra maradiságomért (110. o.). A „levelet“ szó kimaradt e mondatból: S Gyóninak reszketően fáj. hogy nem kap elég, de se Isten stb. (113. o.) (Sz.)

Lám Frigyes: A gründlerok irodalma. Budapest, 1926. 58 l. Kir. M. Egyetemi Nyomda.

Bevalljuk, hogy mikor a könyvet kezünkbe vettük, nem tudtuk, kik azok a gründlerok. Szerzőnk mindjárt az első oldalon megmagyarázza, hogy „a szepesi németiség déli csoportját nevezik így, mivel hegykatlanokban laknak a hajdanában virágzó bányászattal foglalkozó emberei. Szepes megye határain túl a stósziai, mecenzéfik Abaujból és a dobsinaiai Gömör megyéből is ide tartoznak.“

A gründler tájszólással sokan foglalkoztak (Gréb Gyula, Fröhlich Dávid, Mohr Győző, Lersch Ernő, Gedeon Alajos, Mráz Gusztáv, Grusz Lipót, Mátyás Károly, Klein Sámuel, Lux J., Reisz János, stb.), de irodalmukról csak egyes cikkekben volt eddig szó. Ezeket most sorra idézi Lám Frigyes. Nagy kár, hogy ezeket az érdekes népdalokat, verses és prózai szemelvényeket csak az élvezheti, aki ismeri ezt a tájszólást. Legalább prózai fordításban is kellene az idézett példákat adnia, mert igaza van Korabinskynak, ki már 1786-ban mondja Geographisch-Historisches und Producten-Lexikon von Ungarn c. munkájában, hogy: Meczenseiffen, zwei deutsche Marktstellen. Die Finwohner reden deutsch, doch so, dass man sie schwer verstehen kann. Ugyancsak Mecenzéfről írja gróf Teleki Domokos 1805-ben: Reisen durch Ungern und einige angrenzende Länder c. munkájában: Metzenseif, das wegen des aller-unverständlichsten teutschen Dialektes in ganz Ungarn berühmt ist.

Grusz Lipót gölnici polgári iskolai igazgató 1925-ben indította meg Der Gründler c. havi folyóiratát, mely történelmi, néprajzi és irodalmi cikkek közlésével szolgálja a bányavidéki németiség ügyét. Mohr Viktor gölnicbányai születésű pesti realisk. tanár éposztban örökítette meg azt a kulturmunkát, amelyet ősei évszázadok óta folytatnak. Rattenberger Ferenc szepesbélai lelkész, a gölnievolgyiek legismertebb költője. Tájszólásban írt költeményei a

Zipser Boteban és a Karpathen-Postban jelentek meg. A gründlerok legnagyobb irodalmi emléke Kliegl József könyve: „Die Gründler. Eine Entdeckungsfahrt in das Ländchen der Mántáken. 1894.“ Megrajzolja a nép jellemét; a népdalokat, versfordításokat és három színdarabját is közreadja benne.

A meczenzéli nép nyelvét a költészetbe Scholz Frigyes késmárki tanár vitte be. A meczenzéli születésű Gallus Péter Losonc kerületi esperesnek sok mánta-nyelven írt költeménye forog közkézen. Dobsinának tehetséges poétája, Klein Sámuel, a polgári leányiskola igazgatója.

Igazat adunk Lám Frigyesnek, hogy a magyar hazának nem voltak jobb fiai, mint a szepesti németek. Szirmay Antal is azt mondja Hungaria in Parabolis, 1807. c. munkájában: A németek már kilenc évszázad óta laknak köztünk. Nem erőszakkal törtek be, mi hívtuk őket, megosztzkodtunk velük testvéri módra mindenben.

Tudtuk, hogy a szepességiek szép irodalmi működésre tekinthetnek vissza, de hogy azt ilyen tudományos rendszerességgel és mégis vonzóan érdekes előadásban tette számunkra hozzáférhetővé Lám Frigyes, ezzel nemcsak szűkebbkörű honfitársait kötelezte le, hanem a magyar és a német irodalomtudománynak is nagy szolgálatot tett.

(Sz.)

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

(Folyóiratok és hírlapok irodalomtörténeti vonatkozású cikkei.
Munkatársak: *Alszeghy Zsolt, Baros Gyula, Gulyás Pál, Halász László, Pintér Jenő.*)

I. Folyóiratok.

A Cél. — 1927. évf. június. Bartha József: *Az Ady-kérdés.* Válasz Makkai Sándor Ady-tanulmányára. Cáfolja M. S. Ady-tanulmányának állításait. A cikkíró szerint Ady költészete „a zsidó-radikalizmus és a hazátlan szocializmus verses kifejezése, telítve osztálygyűlölettel, nemzeti hagyományaink lebecsülésével, intézményeinket felforgató szándékkal és a magyar fajtánk megvető lekicsinylésével... Makkai püspök úr tehát ne ajánlgassa a magyar ifjúságnak Ady költészetét, mint olyat, amelyből kritikai hazaszeretetet tanulhat. Láttuk, éreztük és keservesen tapasztaltuk, hogy ez a kritikai hazaszeretet a hirhedt októberi és még hirhedtebb márciusi kritikus fordulón hova vezet... Adyról találón írja Tormay Cecil Bujdosó Könyvében: „A bűn, amelyet a daloló sírásó elkövetett saját nemzedékén, ki tudja hány nemzedéket temet majd sírba, míg jóvátesszik a nemzet szerencsétlenségét.“

Akadémiai Értesítő. — 1927. évf. 1—4. sz. Kéky Lajos: *Jelentés a Vojnits-jutalomról.*

Az Akadémia az 1927. évi Vojnits-éremet 29 darab közül Harsányi Zsolt A Noszty-fiú esete Tóth Marival c. vígjátékának ítélte oda. *Jelentés az Akadémiai választásokról.* Az 1927. évi nagygyűlésen megválasztottak az I. osztályba levelező tagnak: Csűry Bálint, Klemm Antal magyar nyelvészek és Baros Gyula irodalomtörténész.

A Magyar Asszony. — 1927. évf. 5. sz. Brisits Frigyes: *A koronázó ember.* Prohászka Ottokár búcsúztatása. „Koporsója mellett mindenki lezuhan. Úgy, ahogy összeomlik a dal, mikor a lantról lepattan a húr.“ — *Szobrot emeljünk!* Berta Ilona lelkes felhívása a Prohászka-émlékszobor ügyében.

A Sajtó. — 1927. évf. 1. sz. Kelényi Ottó: *Buda és Pest hírlapirodalmának multja.* Ismerteti az első budai német hírlap fennmaradt számait. Ez a hírlap, a Mercurius, 1731 körül indult meg Nottenstein János György budai nyomdász költségén. Szerkesztőjét nem ismerjük. Hetenkint kétszer jelent meg negyedrét alakban 4—14 oldal terjedelemben. Leginkább a külföldi eseményekről tájékoztatta olvasóit, a bécsi lapokból vett értesülései alapján.

Budapesti Szemle. — 1927. 4. sz. Viszota Gyula: *Kossuth Lajos trott hírlapjai* (I.). Kossuth Lajos 1832 dec. 7-én kezdte meg az Országgyűlési Tudósítások kiadását és folytatta az országgyűlés végéig. Összesen 344 szám

jelent meg és egy toldalek. Az 1—68. számokat legnagyobbbrészt Kossuth fogalmazta meg s ezeket azután lemásolták és borítékban küldték meg az előfizetőknek. A 68—82. számok kősaajtón készültek, a többi ismét úgy, mint az előző számok, csakhogy most irnokoknak mondták tollba és ezek gondoskodtak tollbamondásukról és további másolatukról. (A tanulmány részletesen ismerteti a kiadással járó nehézségeket.) — Császár Elemér: *A régi és az új magyar irodalom*. Két, egymással alig érintkező irodalmunk van, egy jobboldali és egy baloldali. Más a két irodalom fölfogása az erkölcs és más a művészet kérdésében. Szemére vetik a jobboldal irodalmának, hogy nem helyezkedik a *l'art pour l'art* álláspontjára. Ez a vád alaptalan, sőt a vádat meg kell fordítanunk. Modern költőink voltak azok, akik tévesen magyarázták s akaratlanul is álutakra juttatták a művészetet. Valóban, a modernek lírája ma már szinte tudatosan kerüli nemcsak az egyetemes nagy érzések költői értékesítését, hanem a maga egyéni élményeit és szívének vívódását is elfojtja. A modernek egyik elméletírója szerint mennél kevesebb a versben az értelem, annál mélyebben fekvő hangulatot tud vele a költő kifejezni. Ez a fölfogás a szellem üres játékvá alacsonyítja a költészetet. Vajjon a költészet igazi hivatása nem az-e, hogy az emberi lélek mozgalmainak rajzával megindítsa szívünket és foglalkoztatassa képzeletünket? Az esztétikumtól nem választható el a politikum, az erkölcs, a világnézet. A haza, erkölcs, vallás szentháromságának megsértése semmiféle jelszó kedvéért sem tűrhető. — Kéky Lajos: *Vargha Gyula új költeménykötete*. Vargha Gyula egyénisége és költészete egyike mai életünk kevészámú vígasztaló és fölemelő jelenségének. Kötete egészében is méltó költői nevéhez, tiszteletet keltően nyilatkoztatja meg kiváló egyéniségét, s lélekemelően érezteti, hogy költészete belső szükségből fakadó nagy lélekföltárás. — U. i. 5. sz. Angyal Dávid: *Lord Loftus és Széchenyi*. A londoni Külügyi Levéltár adatainak felhasználásával készült tanulmány az egykori bécsi angol követnek, Lord Loftus Ágostonnak, Széchenyivel való összeköttetéseit ismerteti. Loftus annak idején Strafford marquisének kérésére és Széchenyi kedvéért szétosztogatott néhány példányt a Blick-ből, bár ő maga különös jelentőséget aligha tulajdonított a könyvnek. Ő küldötte el 1859 december 1-én John Russelnek Hollán röpiratát (*Zur ungarischen Frage*), majd 1860 február 2-án Széchenyinek Offenés Promemoria-ját. Zichy Edmund gróf társaságában 1860 április elején Döblingbe is ellátogatott. Nem sokkal ezután április 7-én, egy nappal öngyilkossága előtt, Széchenyi elküldötte Loftusnak azt a huszonnégy palack tokaji bort, melyet már előzőleg följajnlit neki. „Végső küzdelmében is a lordra gondolt. Mintha utolsó küldeményével azt izente volna neki, hogy ne felejtse el azt az országot, mely napjának tüzeit öntötte a tokaji borba.“ — Viszota Gyula: *Kossuth Lajos trott hírlapjai* (II.). Kossuth tudósításait pontosan folytatta az országgyűlés befejeztéig. Reviczky már a kezdetén meg akarta szüntetni a tudósításokat, de a nádor és personális aggodalmassága és késlekedése meggátolták őt e szándékában. Amikor az 1835 február 15-i országos ülésen Balogh barsi követ, utasítása értelmében hírlap létesítését indítványozza, Kossuth tudósításai is szóba kerültek, sőt kemény bírálat hangzott el róla báró Ferényi Zsigmond részéről. Kossuth erre lapja 222. számában hosszan válaszolt. Megengedi, hogy ítélete a módok felett lehet fonák, de hogy a hazát s emberiségét nála valaki forróbban szerethesse, azt kereken tagadja. — Berzeviczy Albert: *Még egyszer: irodalmunk*

és a *Kisfaludy-Társaság*. Felelet Babits Mihálynak a Nyugat 1927 április 1-i számában „A kettészakadt irodalom“ c. válaszára. A szerző szerint a vég-célra, erőink egyesítésének szükségességére nézve egyetért vele, s ami nézet-eltérés van köztük, azt nem tartja oly természetűnek, mely kölcsönös meg-értéssel elosztható, vagy legalább enyhíthető ne volna. — Voinovich Géza: *A Széphalom, a Szemle, az Izlés meg az Igazság*. A Széphalom 4—6. számá-ban a szerkesztő hosszú cikkben válaszol azokra a megjegyzésekre, melyeket a Budapesti Szemle márciusi száma szerint az új folyóíratra tett. Ez újabb cikkben a szerző részletesen foglalkozik a Széphalom szerkesztőjének válaszá-val s a maga felfogásának helyességét bizonyítja. — U. i. 6. sz. Viszota Gyula: *Kossuth Lajos írott hírlapjai* (III.). Az Országgyűlési Tudósításokkal Kossuth magának nemcsak jó hírnevet szerzett, hanem tekintélyes megélhetést is, amire nagyon rá volt szorulva, mert szüleit, testvéreit támogatnia kellett. Az országgyűlés végén pártfogói szerették volna állandósíttatni az eszmeköz-lés bevált formáját. Így születhettek meg a Törvényhatósági Tudósítások, amint azt Kossuth Országgyűlési Tudósításai utolsó száma után közölt, 1836 május 15-én keltezett „Jelentés“e mutatja. (A tanulmány ezután nagy ala-possággal s részletesen ismerteti a terv megvalósítását akadályozó körülmé-nyeket.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. — 1927. évf. 1—6. sz. Huszti József: *Francesco Maturanzio magyar vonatkozású költeményei*. E tanulmány írója megállapította, hogy a Vatikáni Könyvtár Cod. Ottob. Lat. 2011. jel-zésű kódexének szerzője Francesco Maturanzio perugiai humanista. A kódex magyar vonatkozású versei közül az „Ad Ladislaum Pannonium“ Vetési Lászlóhoz van intézve; az „Ad Pompilianum Pannonium“ címzettjének neve megfejtésre szorul. (Az értékes dolgozat a magyar humanista irodalom tör-ténete szempontjából több becses adatot tartalmaz.) — Kastner Jenő: *XVII. és XVIII. századi olaszból fordított vallásos műveink*. Figyelemreméltó ada-lékok Faludi Ferenc, Illyés András és István, Molnár János és Debreceni Kalocsa János munkásságának forrásaihoz.

Élet. — 1927. évf. 9. sz. Lampérth Géza: *Önéletrajz.* — Vas Tamás: *Finta Sándor*. A szombathelyi poéta immár tíz kötetten él a Dunántúl olvasó-közönségének szeretetében. Versei meleg hangulatok, egy nemes szívű, opti-mista ember világszemléletének színes foszlányai. Prózája a hétköznapiaknak Dickens humorára emlékeztető rajza. — 11—12. sz. Alszeghy Zsolt: *A Híri költészet művészete*. (Különnyomatban is megjelent; könyvismertetésünk során szólunk róla.) — Virágh Ferenc: *Victorisz Józsefnél*. A nyíregyházi poéta beszámolója költői pályájáról. — 13. sz. A. Zs.: *Emlékünnepe Nyúlfauban*. Domonkos István, kath. szépiró emléktáblájának leleplezéséről. — 15. sz. Harsányi Kálmán: *Egy sor Lucifer*. Kürti József, Palágyi Lajos, Nagy Ador-ján és Sugár Károly színészi alakítása az Ember Tragédiájában. — 17. sz. Radványi Kálmán: *A drámatörtéltől a közönségig*. Az irodalmi mű színházi megjelenítéséről.

Erdélyi Irodalmi Szemle. — 1927. évf. 1. sz. Perényi József: *Aranka György és Kazinczy Ferenc*. Aranka György a XVIII. század végén lelkes mozgatója volt az erdélyi írói törekvéseknek. A szerző ismerteti Kazinczy Ferencel folytatott levelezését. — Kiss Ernő és Kristóf György: *Erdélyi*

regények. A legújabb regények jó ítéletű és beható esztétikai elemzése. — 2. sz. *Emlékfüzet Márki Sándor tiszteletére.* Történeti tanulmányokban gazdag füzet Bíró Vencel Márki Sándor életrajzával és Ferenczy Miklós Márki-bibliográfiájával.

Ethnographia. — 1927. évf. 4. sz. Tolnai Vilmos: *Cserebogár, sárga cserebogár.* Az értékes tanulmány közvetlen bepillantást enged abba, hogyan bukkan föl egy-egy népdal s hogyan lesz azzá műdalból. A Cserebogár szövege és dallama sem eredeti népdal, hanem a szövegében is dallamában is: műdal. Ismeretlen szövegszerzője és dallamszerzője az 1810 körül vándorló színtársulatok tagjai közt kereshető. Egyesek szerint Gál Dániel református lelkész szerzette szövegét 1822-ben debreceni theológus korában; mások szerint Szűcs Abrahám debreceni diák, utóbb pestmegyei földbirtokos ugyanazon időtájt. Helyesen mondja a tanulmány szerzője, hogy ideje volna már egybeállítani a műköltői eredetű népdalok jegyzékét. — Szendrey Zsigmond: *Történeti népmondáink.* Az értékes anyaggyűjtemény folytatása. — 1927. évf. 1. sz. Solymossy Sándor: *A gondolatritmus eredete.* Ennek a témának első megnyugtató tudományos feldolgozása külföldi viszonylatban is. Szilárd Leó: *Szent László a népköltésben.* Nemleges eredmény: az egész népköltés terméséből alig lehet néhány homályos adatot összeszedni Szent Lászlóra nézve.

Híd. — 1927. évf. 2. sz. Imre Sándor: *A legújabb irodalom és az ifjúság.* (Különlenyomatban is megjelent; külön ismertetjük.) — Csanády György: *Patroklos körül.* A cikkíró szerint sűrűn hangzanak fel ilyen kijelentések: Ady az ifjúság megfertőzője; Ady a politikai és etikai destrukció költője; ami volt Károlyi Mihály, Kunfi Zsigmond, Jászi Oszkár a politikában, az volt Ady az irodalomban; Adyt ünnepelték a románok és a forradalmárok. Ezzel szemben a cikkíró védelmébe veszi Adyt s jelzi, hogy a most folyó ütközet nem a keresztény-nemzeti közvéleményben, hanem a magyar ifjúság lelkében fog eldőlni. Ennek az ifjúságnak ma még alig van szava, megnyilatkozási alkalma, cselekvési területe s már az a benyomás keletkezhetik, hogy az Ady-pörben a konzervatívok győztek. Pedig nem így van a dolog. Új generáció nőtt fel az Ady-hagyomány örökségében és a magyar irodalom korhadt fájának törzsökén. „Az Ady-revizio elkésett. Az a tény, hogy egy olyan könyvet írhatott valaki, mint aminőt Makkai írt: bizonyosság arra, hogy Ady minden szépségének, minden döbbenetességének, minden igazának és minden kálváriájának lángjai már bennünk égnek. Az Ady-revizio elkésett. Ady zokogása, vére hullása, küzdeleme, bukása és diadala bennünk már friss malter, amely a szűk és látható határokon túl építi már az új, a tágas, a tisztább és jobb magyar jövőt. Az Ady-revizio elkésett. A magyar irodalom sebe már össze van forrva az Ady vére által. Magyar irodalom ma csak egy van és mindaz az irodalom, amely távol érzi magát az Ady által megtermékenyített irodalomtól, amely szakadékot lát a magyar irodalomban, mindaz az irodalom ma már hervadt lomb, nem irodalom, vagy nem magyar. Az Ady-revizio elkésett. Felnőtt egy magyar ifjúság, amely magáénak, jóratánítójának, jövőre való útmutatójának meri vallani Adyt, anélkül, hogy az ő szomorú testi-életét például kívánná. anélkül, hogy a destruktivitás, az ellenséggel való cimborálás, az istentelenség, hazafiatlanság és erkölcstelenség gyanújának árnyéka is hullhatna rá, anélkül, hogy nemzeti hagyományait megtagadná, hogy Pető-

fit, Vörösmartyt, Aranyt becsülni és szeretni ne tudná.“ (A cikk azért érdemel figyelmet, mert a folyóirat a székely egyetemi ifjúság és az erdélyi fiatal írók lapja s a cikkíró egyben magának a folyóiratnak szerkesztője is.) — Szentimrei Jenő: *Erdély írói*. Bevezetés egy írói arcképsorozathoz. 1918 december 24-én vonultak be a román csapatok Kolozsvár főterére s az erdélyiek ettől a naptól számítják az impériumváltozást. „A mi életünk ezzel a nappal fordult át egy számunkra elképzelhetetlen új világba.“ A tetszhalál akkori hónapjaiból az erdélyi hírlapok támasztották fel az ottani közéletet és irodalmat.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1927. 1—2. sz. Balogh József: „*Nemzet*“ és „*nemzetköziség*“ *Szent István intelmeiben*. Az „*Intelmek*“ az első Magyarországon keletkezett irodalmi publicisztikai mű. A XI. század első évtizedeiben Szent István udvarának egy kiváló nyugati képzettségű papja írta. Egyik fejezetében a mű szerzője azt a kormányzati eszmét védi, amely hazánkat a XI. században nyugati jövevényekkel népesítette be. Az idegenek beözönlésének veszedelme az egykorú s hasonló tárgyú művekben ugyanolyan közhely, aminő az *Intelmek* szerzőjének hospitalitása. Az idegenek e védelmével, tehát a nemzetközi elv hangoztatásával kapcsolatos az *Intelmek* egy másik helye, amely az idegen hatásokkal szemben a nemzeti hagyományokat védi. Így fonódnak össze intelmeinkben az európai latin irodalom közhelyei sajátlagosan magyar eszmékkel. — Szerb Antal: *A magyar újromantikus dráma*. Az idevonatkozó színdarabok lényegjegyeinek összegezése odatorkollik, hogy ezek a drámák a mese távolában állnak az étellel szemben, lényegük a mese. Éppen ezért a „magyar mesedráma“ elnevezés talán helyesebb volna, mint az „újromantikus“. E műfaj fejlődése Ejszaki Károly Cydoni almájának megjelenésétől (1855) 1896 ig tart. Gyökerei Vörösmarty Csongor és Tündé-jéig nyúlnak vissza. A külföldi irodalomból főképp Shakespeare s a spanyolok hatottak rájuk alakítólag. Mesedrámaink jelentsége, hogy a XIX. század második felének vergődő, új problémákkal szembekerült, de a velük való birkózásra még fel nem készült lelkét őrizték meg. — Trencsény Károly: *Arany János és az eposzi közvagygon*. (I.) Mindaz, amit a nagy költő Zrínyi és Tasso c. tanulmányában epikai közvagygonként szinte leltárszerűen kimutat, Arany epikai alkotásaiban is rendre föltalálható. Az értekezés további része e megállapításnak példákkal való igazolása, még pedig először a szerkezeti hatásokra nézve. (1. A propositio; 2. a dedicatio; 3. az invocatio; 4. az enumeratio; 5. az anticipatio; 6. az események időrendjének megváltoztatása; 7. az epizódok, idillek, lírai s komikus részletek; 8. átmenetek az énekek végén, fordulat-jelzések az elbeszélésben.) — Timár Kálmán: *Magyar kódex-családok*. (I.) Vargha Damján szerint a Ferences-kódexek száma: 19; a Domonkos-származásúaké: 14; pálos-ház munkája: 4; karthauzi eredetű: 2; nyolcrol nem tudjuk, milyen műhelyből kerültek ki. Ez öt csoport kiegészíthető még a premontrei és a bencés-kódexekkel. A Ferences-kódexek népes csoportjában az apácák használatára készült könyvek két alcsoportra osztathatók: Klára-szűzek és Szt. Ferenc-harmadrendi apácák részére készült kódexek csoportjaira. (Az értekezés a továbbiakban részletesen ismerteti a kódex-családokat.) — Dózsi Lajos: *Régi magyar verseskönyvek ismertetése*. VII. *A Decsi-kódex*. (I.) A M. T. Akadémia kéziratárában található régi

magyar verseskönyv tudományos leírása. — Waldapfel József: *Adalékok Balassi istenes énekeinek mintáihoz*. Balassi istenes énekeinek legfőbb forrása a zsoltár s az abból táplálkozó protestáns énekköltés. — Az Adattárban Badics Ferenc *Két kuruckori költeményt*, Gárdonyi Albert *Kisfaludy Sándor és az insurrectio* viszonyára vonatkozó leveleket közöl. — Waldapfel József szerint Gálos Rezső Legrégibb biblia-fordításunk c. tanulmányának végső eredménye (mely szerint a Bécsi-, Münchener- és Apocriphon-kódex bibliai szövegeinek fordítása a benecéseknek köszönhető) sok kétséget kelt. — Szabolcsi Bence: *Pálóczi Horváth Adam ötödfélszáz énekének töredékes kézírata*. A M. T. Akadémia kéziratára P. Horváth Á. dalgüyteményének, az „Ó és új, mintegy ötödfélszáz ének“-nek egy töredékes, eddig érdemlegesen nem ismertett kéziratát őrzi. A töredék 40 levélből áll és széttagoltan van belevetve Horváth Magyar Arionának kéziratába. (A cikk kritikailag ismerteti a kéziratot s ezemelvényeket is közöl belöle.) — Harsányi István: *Eddig ismeretlen költemények Zrínyiről, a költöröl*. Adatközlés. — Hajnal István: *Görög Demeter az Esterházyaknál*. Esterházy Pál herceg, a későbbi negyvennyolcas külügy-miniszter, tizennyolc éves korában, egy évre rá, hogy Görög megvált tőle, naplót kezdett vezetni németül. E naplóban igen rokonszenvesen emlékezik meg egykori nevelője nemes egyéniségéről. — Spencler Andor: *Schiller és Szigligeti*. Szigligetinek A világ ura c. drámája két pontban is feltűnő egyezést mutat Schiller Don Carlos-ával. — Harsányi István: *Csokonai „A reményhez“ c. versének* dallama Kazinczy szerint Kossovich Józseftől — egy ma már elfeledett zeneírótól való. — Harsányi István: *Egy Csokonai-vers sárospataki dallamának szerzője*. Orbán József A sárospataki énekkar története c. könyvében (1882) följegyezte, hogy Csokonai „Forró sóhajtások“ kezdetű versének dallama Sárospatakon készült... Fogarasi János „dolgozta ki a harmónia szabályai szerint“. — Gulyás József: *A Kölcseyt sirató énekhez*. A Pitroff Páltól az Irod.-tört. Közl. 1926. 240. l. közölt dal nemcsak régebb Kölcsey lemondásánál, hanem a múlt század első felében általánosan ismert is volt. — Gulyás József: *Lengyel József versei*. Lengyel József „Tavaszi gondolat“ c. versét a kortársak Csokonai versei közé iktatták, de újabban kitűnt, hogy ez tévedés. — Gulyás József: *Tompa gyűjteményben kiadatlan verse*. Adatközlés. (A vers címe: „A szép Kati.“) — Hegedüs Zoltán: *Mikor gyűjtötte össze verseit Katona József?* Az eredeti kézirat nem bizonyítja, hogy Katona 1818-ban gyűjtötte össze verseit s már ekkor gondolt volna kiadásukra (mint ahogy eddig hitték). — Könyvismertetések. — Goriupp Alisz: *Irodalomtörténeti repertórium*.

Izr. Tanügyi Értesítő. — 1926. évf. 12. sz. *Emlékfüzet Bánóczi József tiszteletére*. Szegő Arnold, Harmos Sándor és Cseh Arnold cikkei mellett közli a füzet az elhunyt tudós halálát gyászoló részvétiratokat is. „Bánóczi József kettős munkával, a tudósnak és a tanárnak összefonódó munkájával, szolgálta híven, kitartóan az emberi és a magyar eszményeket és ezek közt kiváltképpen a zsidó vallásos eszményt.“

Katholikus Szemle. — 1927. évf. 3—4. sz. Bártfai Szabó László: *Széchenyi és Wesselényi barátságának első éve*. A téma anyagának gondos földolgozása Széchenyi és Wesselényi naplója alapján. — 5—6. sz. *Prohászka Ottokár*. Emelkedett szellemű megemlékezés az elhunyt püspökről és ugyan-

csak órála Csernoch János esztergomi érsek szép elnöki megnyitója a Szent István-Társulat hetvenkettedik évi közgyűlésén, 1927 június 2-án.

Keresztény Nő. — 1927. évf., 4. sz. *Prohászka-emlékfüzet.* Némethy Ernő közli az elhunyt püspök életrajzát, a szociális missziónövérek elmondják utolsó óráinak történetét, megvan a füzetben Glattfelder Gyula csanádi püspök és Schütz Antal egyetemi tanár gyászbeszéde, Bangha Béla hatásos megemlékezése s több más értékes és jellemző életrajzi adalék.

Korunk. — A Dienes László szerkesztésében Kolozsvárt megjelenő progresszív szemle 1926. évi I. évfolyamának csak tartalomjegyzéke áll rendelkezésünkre, ebből közöljük a magyar irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányok címét: Földessy Gyula: *Ady harcai*, Hovosy István: *Kassák Lajos költészete*, Komlós Aladár: *A kivándorolt Balázs Béla*, Raith Tivadar: *A XX. század magyar irodalma.* — 1927. évf., 1. sz. Benedek Marcell: *A magyar irodalom decentralizálódása.* A világháború végéig az egész magyar szellemi élet centralizálva volt az ország fővárosában, ma, az elcsatolt országrészekre nézve, megszűnt Budapest központi helyzete. Csonka-Magyarország határain belül két ellenséges irodalmi tábor harcol egymással. A hivatalos és nem-hivatalos irodalom úgy áll egymással szemközt, ahogy azelőtt soha. De ez a kettőszakadás még csak kisebbik része az irodalom magyarországi decentralizálódásának. Az új irodalom maga is százfelé ágazódik. Ennek a belső decentralizációnak hatásai kiszámíthatatlan arányokban mutatkoznak a határon túl is. Erdélyben is folyik a harc az erdélyiek és bánáságiak, öregek és fiatalok, konzervatívok és progresszívek, felekezeti-eskedők és ultramodernek, művészek és professzorok közt. Hogy van-e és lesz-e külön erdélyi irodalom? „A budapesti akadémikus körökhöz simuló erdélyi professzor-kritika siet kijelenteni, hogy külön erdélyi irodalom nincs és nem is lesz. En nem ennek az ellenkezőjét állítom, csak azt, hogy így nem lehet és nem szabad feltenni ezt a kérdést. Bizonyos, hogy több és több lesz az erdélyi ízü könyv, azért, mert a decentralizálódás több erdélyi tehetséges embert enged megszólalni, anélkül, hogy kiragadná a maga pátriájából és hazai közönsége köréből. Egyelőre, ha nem is külön erdélyi irodalom, de külön erdélyi, szlovenszki stb. irodalmi élet van és lesz.“ — 2. sz. Komlós Aladár: *A magyarországi magyar irodalom.* A mai magyar irodalmat két egymástól elég élesen elválasztott réteg termeli s ez a két réteg még csak nem is ismeri egymást. Két külön világú tábor él egymás mellett a magyar művelődés világában. A kritika ügye rosszul áll. „Azok a becstelen és nagyképu zagyvaságok, amelyekkel a budapesti napilapok könyvismertetés címén bolondítják jó olvasóikat s amelyekben a jóhiszemű igazságkeresésnek még a szikrája sem található meg: minden, csak nem kritika.“ Ezek után a bíráló sorra ismerteti az 1926. évi magyar könyvtermésből a progresszív szellemű írók verses és prózai köteteit. — Szentimrei Jenő: *Magyar irodalom Erdélyben.* Az 1926. évi erdélyi könyvtermés elég elfogulatlan ismertetése. — Fábry Zoltán: *A szlovenszki magyar irodalom.* Nem komoly folyóiratba való irkálás. — László Ferenc: *A sarjádó jugoszláviai magyar irodalom.* Az 1926. évi délvidéki könyvtermés helyes ismertetése. — 5. sz. Hatvany Lajos: *Egy zsidó-magyar monológja.* Részlet a szerzőnek *Ady világa* című előadásából; elmondta Kassán, Losoncon, Kolozsvárt, Nagyváradon és Pozsonyban az Ady-ünnepségeken. — 6. sz.

Gaál Gábor: *Egy Ady-könyv és az Ady-kérdés*. Tanulmányserű ismertetése Makkai Sándor Ady-könyvének. Az író szerint a könyv értéke az Ady vallásosságáról írt fejezet, ahol a püspök azt hangoztatja, hogy Ady az egyetlen igazán vallásos magyar költő.

Literatura. — II. évf. 5—8. sz. Krudy Gyula: *Kálnay László*. Egy elfeledett író emlékének hangulatos felújítása. — *Költészet vagy történelem*. Egy athéni görög lap indulatos támadást intézett Herczeg Ferenc ellen azért, mert H. F. a Bizáncban a görögöket aljas embereknek mutatta be. A görög lap szerint Bizánc rossz hírbe hozza a görögséget és meghamisítja a történelmet. H. F. a Literatura szerkesztőségének nyilatkozott a támadásról, rámutatva arra, hogy darabjában nem a történeti események hűségét kell nyomonni, hanem a szenvedélyek, indulatok és bűnök szimbólikus megjelenítését. — Ezenkívül számos könyvismertetés, irodalmi cikk, beszélgetések Babits Mihálylyal, Füst Milánnal, Lenkei Henrikkel, Somlyó Zoltánnal, Surányi Miklóssal, Szász Zoltánnal. Tersanszky Jenővel, cikkek Babits Mihályról, Teleki Sándorról, visszaemlékezések a régi magyar irodalmi szalonokra és régi írók időtöltésére. Számos cikk ismerteti a külföldi irodalom régiebb és újabb mozzanatait.

Magyar Könyvszemle. — 1927, 1—2. sz. Hoffmann Edit: *A Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának Magyarországon illuminált kéziratai*. (Tizennyolc hasonmással.) A magyar könyvdíszítés kezdetét a Nemzeti Múzeum Pray-kódexe jelöli s így e kézirat, mely a benne foglalt Halotti Beszéd miatt egyik legfontosabb nemzeti emlékünknél, még művészeti szempontból is figyelmet érdemel. A kódex a XIII. század elején készült. Zalán Menyhért újabban kiderítette, hogy a kézirat forrásai mind nyugatra mennek vissza és hogy megírásához nagy számban használtak fel bencés műveket, ami bencés környezetre vall. A rajzok e megállapításokat művészi szempontból megerősítik. (A gazdag anyagot felölelő terjedelmes dolgozat utolsóának egy XVI. század elejéről való, hihetőleg kassai eredetű Graduale miniatürképeiről emlékezik meg.) — Zalán Menyhért: *A Pray-kódex benedictiói*. A Pray-kódex benedictiói művelődéstörténeti emlékek az Árpád-korból és felvilágosítással szolgálnak a kor lelki és szociális világának megismeréséhez. (Közelebbi vizsgálatuk azt mutatja, hogy egyházi „áldásaink” nyugati eredetűek.) Két csoportba oszthatók. Vannak olyanok, melyek a nép lelki gondozásához tartoztak s összefüggnek az egyházi év lefolyásával, és vannak olyanok, melyek kolostorokban voltak használatban. — Ernyey József: *A Pray-kódex termőhelye és eredeti rendeltetése*. — Bíráló észrevételek Karácsonyi János „Hol írták a Halotti beszédet?” és Zalán Menyhért „A Pray-kódex forrásaihoz” c. értekezésekről. „Bármennyire nyomós argumentumokkal támogatja a két szerző új elméleteit, hogy közelebb hozzuk őket egymáshoz, mindenikről le kell nyesni valamit. Ha Karácsonyi cikkéből leszeliük a székesfehérvári-somogyvári kalandot, Zalánéból pedig a Beda-féle Computust „lactius e trunco flore bunt”, értéket hoznak és haladást jelentenek a kódex kutatása terén”. — Jakubovich Emil: *Az Ambrózi-gyűjteményből való-e Béla király Névtelen jegyzőjének kódexe?* (Egy szövegközi ábrával.) Az újabban felkutatott adatok szerint Anonymus kódexe nem származott, sőt nem is származhatott az Ambrózi-gyűjteményből; a kódex már 1636 előtt a bécsi

császári könyvtár birtokában volt. Honnét került oda, nem tudjuk. — Hoffmann Edit: *Mátyás király könyvtárának egy ismeretlen darabjáról* értekezik. — Gárdonyi Albert: *Régi pesti könyvkereskedők.* (III.) Trattner János Tamás és utódai, Pauer János Mihály, id. és ifj. Kiss István szerepe a magyar könyvkereskedelem történetében. — Haraszti Emil: *A magyar zene történeti emlékeinek kiadása.* Valamint a nyelvtudományak nyelvemléktárra volt szüksége, éppen úgy van szüksége a zenei tudománynak Zeneemléktárra. — Harsányi István: Adatokat közöl *Nyéki Vörös Mátyás műveinek bibliográfiájához.* — Miskolczy István: A nápolyi Biblioteca Nazionale magyar vonatkozású kéziratait, Szabolcsi Bence *Mándoki György magyar zeneelméletét,* Krompecher Bertalan pedig a vizsolyi biblia ismeretlen, 1600 körüli kiadásának újabb töredékét ismerteti. — Pukánszky Kádár Jolán adalékokat közöl Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának III. kötetéhez.

Magyar Paedagogia. — 1927. évf., 3—6. szám. — Kemény Ferenc: *Pestalozzi Magyarországon.* A nagy svájci pedagógus hatásának első nyomai 1728-ig nyúlnak vissza. Az idevágó későbbi adatok közül említést érdemel, hogy Zsengeri Samu volt nálunk az első, aki Pestalozzi műveit irodalmunkba átültette. („Lienhard és Gertrud“, 3. köt., 1878; Pestalozzi válogatott munkái, 4. köt., 1879—1882.). — Kemény Ferenc: *A magyar Pestalozzi-bibliográfia.* Részletes könyvészeti egybeállítás.

Magyar Zsidó Szemle. — 1927. évf. 1. sz. *Emlékfüzet Bánóczy József tiszteletére.* A kegyelettel szerkesztett füzetben értékes megemlékezések találhatók a kiváló irodalomtörténétfírőről. Blau Lajos: Emlékbeszéd Bánóczy Józsefről, Fischer Gyula: Bánóczy József koporsójánál, Kornis Gyula egyetemi tanár gyászbeszéde a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem bölcseleti Karának nevében, Kéky Lajos búcsúztatója a M. T. Akadémia nevében, Mosdóssy Imre gyászbeszéde az elhunyt kartársai nevében, Friedmann Dénes életrajzi vázlata. — 2. sz. Waldmann Ernő: *Madách Mózes.* E drámai mű forrása a biblia, de vannak benne részletek Madách régebbi drámáiból is. A szerző részletesen szól a Mózes műfajáról, személyeiről és nyelvéről, megállapítja, hogy a mű a színi hatás kellékeinek híján színpadon nem érhet el méltó sikert, de mint könyvdráma olvasva, mindenkor hatni fog, mert gazdagon ömlik el rajta Madách szelleme. Befejezésül közli Madách egyik kiadatlan levelét, melyet a drámaíró 1861-ben írt Nagy Ivánhoz.

Minerva. — 1927. évf., 1—3. sz. C. H. Becker: *Gragger Róbert.* (A porosz kultuszminiszternek — a berlini egyetem nemrég elhunyt magyar tanáráról a berlini egyetem régi aulájában elmondott emlékbeszéde.) A mélyenjáró, terjedelmes tanulmány szerű megemlékezés részletes jellemzését nyújtja a boldogult tanár egyéniségének, tudományos és kultúrpolitikai szervező munkájának. Megállapítása szerint Gragger jelentősége jóval több, mint tisztán tudományos. Ameddig szellemi kapcsolatok lesznek Németország és Magyarország között, neve feledhetetlen marad. — Szekfü Gyula: *Gragger Róbert művelődésünk történetében.* Meleghangú megemlékezés. — Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak.* (I.) Az irodalomtörténet, mint minden történettudomány, a XVIII. század óta, a fejlődés gondolatára épít. Kétféle fejlődést különböztetünk meg: az egyik szerves fejlődésnek, a másik szellemi fejlődésnek nevezhető. Amaz a jelenségek változását, az élő szervezet alaku-

lásának analógiájára fogja föl; a szellemi fejlődés pedig a tudatosság irányában való haladást jelent és kizárja a hanyatlás képét. A továbbiakban a szerző részletesen ismerteti a kétirányú felfogás történeti előzményeit és mai állását a német s a magyar irodalomtudomány körében.

Napkelet. — 1927. 4. sz. Gr. Klebelsberg Kuno: *A népek szellemi együttműködése.* A magyar lelket olasz kulturális befolyások befogadására különösen fogékonyt teszi az, hogy az utolsó négy században közös történeti sorsot viselve, a két nemzet pszichéje is sok tekintetben egyenlőképpen alakult. Az olasz-magyar szellemi kapcsolatok ápolása terén fontos mozzanatot, hogy a nemzetgyűlés törvényben rendelte el az olasz nyelvnek és irodalomnak kötelező tárgyként való bevezetését a magyar középiskola tantervébe. Ezt egyéb érveken kívül az a megfontolás is érthetővé teszi, hogy az olasz nyelv és művelődés beható oktatása nélkül a magyar középiskola az újkori művelődés fejlődésének igazi képét nem adhatná. (A továbbiak során a szerző mélyreható és széleskörű szellemtörténeti tájékozottsággal mutat rá az olasz-magyar kultúrkapcsolatok ténybeli adataira.)

Néptanítók Lapja. — 1927. évf. 15—16. sz. Gopcsa László: *Gárdonyi mint gyorsíró.* G. G. már kora ifjúságában foglalkozott a gyorsírással, a Szunyoghy Miatyánkjába bele is kapcsolt egy gyorsírási motívumot s még verset is írt a gyorsírásról.

Nyugat. — 1927. évf. 7. sz. Babits Mihály: *A kettészakadt irodalom.* Válasz Berzeviczy Albert beszédére, mely a Kisfaludy-Társaság elnöki megnyitójaként hangzott el a magyar irodalom kettészakadásáról s Ady Endréről. Azzal a megállapítással szemben, hogy a magyar irodalom zavartalan egységét Ady és a köréje gyűlt írók bontották meg, a Nyugat szerkesztője kifejti a maga álláspontját s cáfolja a Kisfaludy-Társaság elnökének fejtegetéseit. Nyilatkozataiból legfontosabbnak tetszik a következő pont: „Ady a világ-irodalom egyik legnagyobb költője; Ady egyszersmind a magyar nemzet egyik legméltóbb büszkesége is; s aki őt bármily politikai vagy irodalmi párt-szemponatok miatt nem tudja vagy nem akarja élvezni, a legmagasabb szellemi élmények egyikétől fosztja meg magát s hasonlít ahhoz a gelfhez, aki a gibelin Dante könyvét olvasó-polca helyett a máglyára tette... De sohasem tagadtuk a kritika jogát s bizonytalanságunkkal más véleménye van Adyról s megírja: azt mi azért nem fogjuk ellenpártnak vagy éppen ellenségnek nézni; ily esztétikai véleménykülönbség nem fog oly éket verni közénk, mely miatt a magyar irodalom kettészakadásáról lehessen panaszkodni... Egyet azonban mint emberek és magyar emberek bizonytalanságunkkal kívánhatunk mi is; és ez az, hogy legyen bár valaki munkáink esztétikai értéke felől bármely véleménnyel, emberi erkölcsünk komolyságát s hazafias szándékunk magától-értetődőségét ne vonja kétségbe. Lehetünk rossz írók s erről mindenkinek joga van ítélni; de a hazaárulás rettenetes vád s nem is irodalmi fórumra tartozik.“ — 8. sz. Schöpflin Aladár: *A kettészakadt magyar irodalom.* Fölvívja a figyelmet arra, hogy az irodalmi megbomlás első jelei már Arany János idejében is megvoltak. Már Arany János is úgy érezte, hogy az ifjabb írók elfordulnak az őbenne megtestesülő nemzeti hagyománytól s ezzel elindította azt a gondolatsort, melyet az akadémiai kritika tovább fejlesztett és variált a mindenkori újabb nemzedékek törekvéseivel szemben. Valójában

főlöleges volt félni. Ami történt, az természetszerűen történt s gyökerében két okra vezethető vissza. Az egyik ok irodalmi. Az a stílus és szellem, melynek legtökéletesebb megvalósítója Arany János, öbenne teljesen ki volt fejezve és így ki is volt merítve. Ebben az irányban nem lehetett az irodalomnak több mondanivalója. Az ezután következő költőknek más irányban kellett keresniök a kifejezés új útjait s más stílusproblémákat kellett megoldaniök, hogy előtárják a magyarság átalakulni kezdő lelkiállapotát. A másik ok inkább társadalmi volt. A magyar élet lényegesen átalakult, új eszmék özönlöttek be s más világ keletkezett a régi helyén. Az Arany János korának közös világfelfogásban összeforrott magyarságát egy olyan társadalom váltotta föl, amelyben képviselve volt a legszélsőbb konzervatívától a legszélsőbb újítóig minden álláspont. Ady és társai már egy olyan Magyarország gyermekei voltak, melyben százféle eszmék és izgalmak sűrűlödtek egymással. Így támadt az a nyugtalan líra, melynek kialakulását legkevésbé sem lehet bajnak tartani. A magyar életben különböző vágyak, nyugtalanságok, fájdalmak élnek, baj-e az, ha az irodalom ezeket mind megszólaltatja? A kettészakadást a politika betolakodása idézte elő. Az Ady és társai ellen irányuló támadások célja mindig az volt: politikailag diszkreditálni öket. Ma is gyűlölködés és gyanú fertözi körülöttünk a közelet levegőjét.

Pásztor-tűz. — 1927. évf. 1. sz. Várady Aurél: *Dózsa Endre 70 éves.* Melleghangú megemlékezés az érdemes erdélyi regényíróról. — Gyalui Farkas: *Ujfalvy Sándor emlékirataiból és levelezéséből.* Közli Vörösmarty Mihálynak két ismeretlen levelét 1850-ből, továbbá özvegy Vörösmarty Mihálynénak egy levelét 1856-ból. — 3—4. sz. Várady Aurél: *Az erdélyi magyar sajtó a 80-as években.* Pontos följegyzések azok számára, akik a magyarországi hírlapirodalom multjával foglalkoznak. — Valkó László: *Harsányi Kálmán.* H. K. írói munkásságának áttekintése. — 5. sz. Kiss Ernő: *Mécs László.* M. L. költői működésének jellemzése.

Protestáns Szemle. — 1927. évf., 4. sz. Németh László: *Tamási Aron.* Egyik erdélyi író erősen lírai jellegű ismertetése. — U. i. 5. sz. Németh László: *Komáromi János.* Első emlékeit a nyomor böjtjei színezik. Nem elbeszélő, inkább emlékező. Emnyire alanyi regényírót még a mi alanyi poézisunk is keveset termel. Elbeszélő modorában két szín uralkodik, vagy a fejbeszakasztó fenegyerekeskedés, vagy a meghatott széppéllátás. — Szabó Imre: *Prohászka Ottokár.* A kath. igehirdetés Prohászka Ottokárban egyszerre háromszázéztendős lépést tett előre és személyében egy ideig felülmúlta a protestáns igehirdetést is. Minden könyve, különösen az „Elmékedések az evangéliumról“, a kath. kegyességi irodalomban azért korszakalkotó, mert a hívek széles rétegeinek nyitja meg az evangéliumot. Másik könyvében, a „Kultúra és terror“-ban prófétai magasságra emelkedik, mikor lelke, mint a földrengésjelző, elkövetkező katasztrófák jövetelét jelenti be a már-már józan esztét vesztő magyarságnak. Reá hatást gyakorol a protestántizmus, s neki is megvolt a hatása a magyar protestántizmusra. — U. i. 6. sz. Németh László: *Harsányi Kálmán.* Első könyve a Tölgylevel: verses elbeszélés négy énekben. A részletek kedvessége legfőbb érdeme. Harsányi tudós költő, aki bölcselő dialógust, aforizmákat, ékköveket ír. Jellemzők rá azok a kis drámai miniatűrök, melyek a Pater Benedek c. kötetben jelentek meg. Egy-

egy kor kis drámába gyúrva. A Kristálynőzök című regényében imponál az a férfias bátorság, mellyel 1914-ben a magyarság és Budapest helyzetét látni merete. Ellák e drámája eszmei elgondolásában egyike az új irodalom legértékesebb alkotásainak. Harsányi lírája „az ifjan borongó színektől a kultúrában dermedt színeken át a zeneiségben felolvadó absztrakciók felé halad. Legszebb verse: Az aggteleki barlangban „a magyar bölcselkedő líra ormán álló remek“.

Revue des Études Hongroises Et Finno-Ougriennes. — 1926. évf. 1—4. sz. Közli a M. T. Akadémia megalapításának százéves fordulója alkalmából elhangzott akadémiai előadásokat s ezek között Négyesy Lászlónak a magyar irodalomról szóló mélyreható tanulmányát. Egyéb, a magyar irodalomtörténetet érdeklő közleményei: Zolnai Béla: Sources italiennes d'une ballade hongroise. — Eckhardt Sándor: Télémaque en Hongrie. — Baranyai Zoltán: Robert Gragger. — Bibliographie des traductions françaises des oeuvres de Jókai. — 1927. évf. 1—2. sz. Szinnyi Ferenc: Le romantisme français et le roman hongrois avant 1848. — Thienemann Tivadar: Erasme en Hongrie. — Rácz Lajos: L'inspiration française dans le protestantisme hongrois. — Baranyai Zoltán: H. F. Amiel, traducteur de Petöfi. — Eckhardt Sándor: Voltaire, Michelet et la catastrophe hongroise de 1526.

Széphalom. — 1927. évf. 1—3. sz. Zolnai Béla: *Modern irodalmunk és az irodalomtudomány.* Sok időszerű tudományos szempontot érintő tanulmány, melynek itt csak néhány gondolatát adjuk. Az író értékelése és élvezése nem követeli az olvasótól, hogy azonosítsa magát az író világnézeti állásfoglalásával. Ady Endre életéről és erkölcsiségéről bármint vélekedjünk is, az elitélő felfogás sem menthet fel attól, hogy megérteni törekedjünk benne a zeni kiválóságait, a kor bűneit és erényeit. Mikor a magyar irodalom letért a Petőfítől kezdeményezett és Aranynál klasszikus művészeté emelkedett, de az ő epigonjainál már sablonná vált népies-reális stílusról és egy komplikáltabb stílusra tért át: ez a stílusváltozás párhuzamos jelensége volt az élet általános megváltozásának. A falusi-vidéki ember világnézetének helyébe a világvárosi-európai ember világnézete lépett. A régiebb irodalmon nevelődött ízlés szembekerült egy egész serög új jelenséggel, amit meg kell érteni. Ezek között szerepel például a szimbolizmus kérdése. Érthető, hogy a tudományos kritika eleinte idegenkedve fogadta az új kifejezési módot. Ady irracionális költészete valóságos gátszakadás volt, romantikus lázadás a régi törvénnyel szemben: felszabadulás valami alól, amit az új ízlés konvencionának és sablonnak kellett hogy érezzen. A modern irodalom inspiráló hatása alatt az irodalomtudomány is új szempontokat nyert. Sokáig Arany János halála volt a korhatár, ahol a mult végződött: ami újabban történt, azzal nem mert foglalkozni a szaktudomány. Ady zajos föllépése lejobb gurította a multnak ezt a határkövét és most már megindulhatott a 80-as—90-es évek tudományos feldolgozása. Számos költő belekerült az újjáértékelés középpontjába. A modern irodalomtudomány új dolgokat látott meg a régiebb irodalom lírikusai-ban és elbeszélőiben. — Zolnai Béla: *Gragger Róbert.* Meleghangú megemlékezés a korán elhunyt tudósról. — 4—9. sz. Szerb Antal: *Az intellektuális költő.* Párhuzam Babits Mihály és Swinburne angol költő között. — Zolnai Béla: *A janzenista Rákóczi.* A szerző Troyes város könyvtárában és a párizsi

Bibliothèque Nationale-ban hatalmas kéziratok anyaggyűjteményt talált, amely egyrészt fényt vet Rákóczi vallásos életére és olvasmányaira, másrészt magában foglalja II. Rákóczi Ferenc két ismeretlen munkájának három kéziratát, eddig ismert munkáinak öt ismeretlen kéziratát és egy ismeretlen levelét. Ennek az anyagnak filológiai módszerű földolgozását kapjuk a tanulmányban. — Juhász Gyula: *Tömörkény*. A költő megemlékezése az elbeszélőről. — A *Széphalom taglatlatjában* tudományos vita a modern irodalomról a Budapesti Szemle szerkesztőjével, Vojnovich Gézával. Zolnai Bélának ebbe a vitájába szintén belefoglalódik az Ady-kérdés, úgyhogy most már szükség volna egy olyan könyvre, mely időrendben összeállítja a modern író és a magyar irodalomtudomány viszonyának fejtegetése során eddig felvetődő kérdéseket.

Színházi Élet. — 1927. évf. 28. sz. *Költői verseny a Színházi Életben*. Incze Sándor színházi hetilapja költői versenyt rendezett. „Nos, a tizenkét költőhöz, akinek versei itt következnek, külön-külön azzal a megbízatással ment el a Színházi Élet munkatársa, hogy megkérdezze: volna-e véletlenül verse a következő szám részére? Nagyon jó lenne, tette hozzá, ha véletlenül éppen a Margitszigetről szólna a vers, vagy azzal állna vonatkozásban, hiszen a költő urak kedvenc nyaralóhelye a Margitsziget. Majdnem mindenütt sikerült a gyanútlan költőt a szó legnemesebb értelmében beugratni egy inspirációba.“ A „versenyző“ költők: Ady Endre, Babits Mihály, Farkas Imre, Juhász Gyula, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Kosza Andor, Somlyó Zoltán, Szép Ernő, Tóth Árpád, Vargha Gyula, Zsolt Béla. A tizenkét költőhöz csatlakozott a tizenharmadik, a versenyről szóló bevezető sorok szerzője: Karinty Frigyes.

Társadalomtudomány. — 1--2. sz. A Magyar Társadalomtudományi Társulat Szombathely György szerkesztette folyóiratában sajtóságot irodalmi vonatkozású cikkek vannak. Sz. Gy. a *Széphalom* szegedi szemlérről írt cikkében nem valami jó véleményt táplál azokról a folyóiratokról, amelyek ugyanazokat az eszményeket szolgálják, melyeket a Társadalomtudomány is köteles volna — programmja szerint — szolgálni. „A jó öreg Budapesti Szemlérről“ megállapítja, hogy „az élő világhoz kevés a köze, mert ösztönyszerű öregek megkötöttség miatt kevés a bátorsága“. A Napkeletről, erről az igazán talpraesetten szerkesztett, előkelő színvonalú folyóiratról írja, hogy: „A Napkelet szűk területre sáncolta el magát. Magyar tehetségeket és magyar problémákat rekesztett ki s ami ezzel jár: magyar érdekeket hagy figyelmen kívül. Amit az előkelőség és a hivatalos tetszés nyújt: a kellemes presztizst igen drágán: becses tartalom, gazdag színek, életközelség, eleven hatékonyság feláldozásával kell megfizetnie. A lehető érték önkéntes devalválása ez. Lesz-e ereje és bátorsága a Széphalomnak, hogy távoltartsa sajkáját a Nyugat ingoványaitól s azoktól a lanyha haboktól, melyeken a Napkelet hajója ring és kimerészkedve a sík tengerre, súlyosabb terhet is vállalni a szabad sodrú ár felett?“ — 3—5. sz. Németh László: *Az Ady-pör*. „Ady nagyságát nem lehet kétségbevonni, mondja az Akadémia elnöke, kelletlenül talán, de kényszerülten s az Ady ellen szegzett „de“-k sorozatával a vissza nem nyelhető elismerés mögött. S e sok „de“ mögött ott áll az egész hivatalos Magyarország, a hazafiasság, a vallásosság és az erkölcs sziklaszirtján.

Biztos szer, mely megkönnyíti az ítélkezést... Őnekik nem kell szempontokat keresni Ady értékeléséhez. Ezek a szempontok készek és kérlelhetetlenek, a norma-ember, az iskolakönyvekben tanított honpolgár szempontjai... Csak-hogy rejtőzködnek itt másféle s nem — hivatalos társadalmak. A kérlelhetetlen szó ellen hadd vonuljanak fel Ady fegyvertársai: a heterogén had, kiket Ady különös dedikáció ordóival rendelt el a maga sergégévé. Félretolva az illetlen közberikácsolókat, álljon elő innét is egy fedhetetlen férfiú, egy Babits Mihály, akinek fáj a magyar irodalmi élet egységének a megbomlása s a leg-tulzotabb lojalitás hangján is kész a mult, sőt az előbbi századok megacélo-sodott és megpatinásodott álláspontja ellen. Ő, aki mint a szépség papja állt eme harcos oldalán (türelmesebben és a magyar mult alaposabb ismerője-ként), bizonyos jogos védője lesz halott barátjainak. Szíve mélyén talán undorodik a ráhárult feladattól. Mit számít a pártok bolond tusája az örök Szépség lehellete mellett s mit fog számítani Ady kurucsága vagy istentelen-sége élete költeményének gyönyörű egysége mellett s egyáltalán: miért kell egy élet öncélúan kivirult virágát az idegen szempontok pergőtűzével agyon-taposni. Meg fog halni ő is és az Akadémia elnöke is s Adyból egyre inkább a sugárzó szavak nemes fensége marad, kivetkőzöttén mindabból, ami a kor hozzátapadt salakja volt... Ady körül még kavarog a háború előtti világnézetek harca, de távol e tusától egy másféle fiatalság roborog másféle tusák elé s talán épp ők viszik ereklyeként szent szekrénybe rejtve, az Ady melléből kiszakított szívet... Ady nagy falat volt a magyar gyomornak, de nyugtalan ifjú emésztőnedvek már bontják, erjesztik és felszívják őt s mint üde friss vér fog tovább keringeni a magyar szervezet elmeszesedett artériáiban... A mi életünkbe beforrt Ady költeménye, az érzelmek iskolája volt számunkra... Ady Endre ma már történelmi jelenség, akinek a helyét a tulajdon gesztusai jelölik meg fellebbezhetetlenül... Ami Adyban múlandó, máris a múlté, ami halhatatlan benne, ifjú szívekben csirázik tovább.“

Ungarische Jahrbücher. — 1927. évf. 1. sz. *Emlékfüzet Gragger Róbert halála alkalmából.* Közli az elhunyt irodalomtudós arcképét, életrajzi adatait, irodalmi munkáinak címjegyzékét és C. H. Beckernek a berlini egyetem aulájában tartott emlékbeszédét. — 2. sz. Ez a füzet Szinnyei Józsefnek van ajánlva hetvenedik születésnapja alkalmából. Sz. J. arcképének közlése mellett őt méltatja E. N. Setälä bevezető cikke.

II. Hírlapok.

Az Est. — 1927. évf. márc. 31. Pásztor Árpád: *Hol és milyen körülmények között született Vajda János?* V. J. születésének hiteles napja: 1827 május 7. Anyja Vaálból rokonai meglátogatására Pestre utazott s itt született a költő, akit azután hazavittek Vaátra. Keresztatyja Kultsár István volt. Május 8. Pásztor Árpád: *Két riport Vajda Jánosról.* V. J. születésének századik évfordulóján a cikkíró kiment a Kerepesi-temetőbe, hogy megnézze a költő sírját. A sírnál nem is volt kívül senki. Elment a csákvári szegényházba is, ott fölkereste a százéves halott költő egyetlen élő testvérét, aki a Vajdák közül még megmaradt, Vajda Gizellát. A szegény öregasszony már alig emlékszik valamire V. J. életéből. A cikkíró közli végül V. J. egyik ki-

adatlan levelét, melyet a költő Nagy Miklóshoz intézett, indulatosan panaszkodva a sajtóhibák miatt. „Beteggé tesz, talán halálos beteggé, ha nem úgy lesz kinyomatva, mint én most kijavítottam.“

Budapesti Hirlap. — 1927. évf. márc. 27. *Ravasz László az erkölcsrdelmi rendelet körül támasztott elvi zürzavarról.* „Az igazi esztétikai szemlélet kirekeszti az érzéki ingerlés vágyát; igazi művész az élet ama részének ábrázolásánál, amelyet közönségesen erotika néven ismerünk, nem tartja céljának, hogy érzéki izgalmat keltsen. Ne feledjük, hogy itt az első lépést azok teszik, akik visszaélnék a művészet szent nuditásával, akik ürügyül használják fel a művészetet arra, hogy ez nekik jól jövedelmező érzéki feszültséget teremtsen, akik tehát a művészetből üzletet csinálnak. Meg kell védeni a művészetet azok ellen, akik prostituálják azt, nem törődve vele, hogy ily úton a leggonoszabb kerítői munkát művelik.“ — Apr. 24. *Buday Barna: Robinsonok országa.* Az író faluhelyen töltötte a husvétii ünnepeket, megnézte házigazdájának könyvtárát s lehangoltan látta, hogy mi van benne és mi hiányzik belőle. Ebből az alkalmából igen értékes vezércikket írt s panasolja, hogy már Petőfi és Arany is eltűntek a falusi házakból. „Ma már a kisasszonyoknak nincs kedvelt poétájuk. Most a filmszínészek köréből veszik az ideálokat. A tánc, a zene, meg a mozi meríti ki ifjú hölgyeink esztétikai érdeklődését; felőlük a magyar költők elmehetnek zabot aszalni. Mert kinek írjanak, ha már a női szív is bezárja előttük az ajtót. Minek is dalolok ti magyar lelket ostromló szegény fiúk?... Az új nemzedék filmsztárokban, tánc és sportmatadorokban keresi az élet hőseit, a róluk szóló híradások egész külön irodalmat foglalkoztatnak. De hol ábrándoznak a költőkről, művészekről, nagyszerű szellemi teljesítmények atlétáiról?... Ma már egy jólábú labdarúgót jobban ismernek a nemzetfenntartó munka hőseinél.“ — Jún. 16. *Bodnár István: Deák Ferenc mint poéta.* Közli Deák Ferencnek egy tréfás versét, melyet a haza bölcse Pakson írt Jozefa nénié, férjezett Nemesi kéri Kiss Józsefné házában.

Magyarország. — 1927. évf. február 27. *Milotay István: A bakonszegi str.* Vezércikk arról, hogy Bessenyei György sírja és egykori lakóháza milyen elhanyagolt állapotban van. B. Gy. sírjára csak véletlenül bukkantak rá 1883-ban s akkor a sír gondozását a biharmegyei, bakonszegi református egyházközség vállalta magára. Ma gondozatlan a sírhely s a falu csúrhéjének mocskos disznói dörgölődznek a síremlékhez. A sírhantot száraz dudvák, magas katángkórók, mérges túskebokrok koszorúzzák. „Kőrösi Csoma Sándornak a világ túlsó végén, a Himalája tövében, hinduk és angolok jóvoltából becsültebb sírja van, mint ennek a másik magyar vándornak, aki a maga szomorú útját ugyanúgy értünk tette meg, de akiért mi Bakonszegig sem tudunk elmenni.“ — Ujvárossy Fedor: *Ki a szerzője a Cserebogár, sárga cserebogárnak?* A cikkíró szerint Szathmáry Király János gömörmegei földbirtokos, úri zeneköltő, szerezte ezt a dalt 1810 körül. — Március 5. *Németh Pál: Ki írta a Sárga cserebogárt?* A cikkíró szerint ezt a kérdést már eldöntötte Szeremley Sámuel Hódmezővásárhely történetéről írt nagy munkájában. Eszerint a dal szövegét Gál Dániel hódmezővásárhelyi református lelképásztor szerezte debreceni diák korában 1815 körül s dallamát tanulóútára, Szücs Abrahám készítette. — 1927. évf. ápr. 10. *Dóczy Jenő: Magyar zsidó iroda-*

lom. Ma már szinte hétről-hétre szaporodnak azok a regények, melyek magyar nyelven vannak megírva, de minden mondatuk és egész szellemük elárulja, hogy íróikat a zsidóság külön világa érdekli. Ha szerepelnek is ezekben a regényekben itt-ott magyarok és keresztények, a főalakok kivétel nélkül a zsidók s az írók a zsidók életsorsával, problémáival, e problémák megoldási lehetőségeivel foglalkoznak. (Földi Mihály: A Halasi-Hirsch fiú, Székely Nándor: Az örök idegen.) — Júl. 14. *Hogy jöttem Szalkára.* Vezércikk a magyar nyelvű zsidó regényekről, Erdős Renée, Hatvany Lajos, Biró Lajos könyveiről. „Szomorú Dezső azonban messze túltesz mindezeket. Ő egy ötezeréves családfa magasságából ereszkedik le a szegény paraszti magyarság közé, amelynek ezeréves kis élete a kárász sorsát példázza a zsidóság elmulthatatlan és végeláthatatlan évezredeivel szemben. Szomorú azt akarja itt finoman tudtunkra adni, milyen képtelen gondolat az, hogy egy ilyen ötezeréves faji és lelki egyéniség kapituláljon, alkalmazkodjék, felolvadjon egy olyan újsütetű, most érkezett jövevénynépség kultúrájában, amely még bocskorokban poroszkált a népek nagy vándorútján, amikor a zsidóság már szinte dekadensen viselte egy a görögökénél is régebb s a babyloniaiakéval egy idős kultúra dicsőségeit. Babyloniak, görögök, rómaiak, mind elmúltak körülöttünk s így fognak elmúlni ezek a bocskorosok is, mint egy epizód a zsidóság örök életében.“ — Jún. 16. Móricz Pál: *Beszélget az Arany János 88 éves vője.* Debrecenben él Széll Kálmán nagyszalontai nyugalmazott református esperes. Arany János egyetlen leányának férje s a költőnek holtig bizalmas vője. Sz. K. akkor ismerte meg első feleségét, Arany Juliskát, mikor a nagyszalontaiak 1860-ban papjukká választották. Esküvőjük 1863 nyarán volt. Leányuk, Piroška, 1865-ben született s még ez évben meghalt édesanyja. 1886-ban elhunyt Piroška is, Arany János kedves unokája. — Júl. 17. Krudy Gyula: *Rudnyánszky Gyula, aki a magyar költők közül először járt Amerikában.* Ez ugyan nem igaz, mert Kerényi Frigyes már 1850-ben bujdosott az újjvilág földjén, egyébként azonban hangulatos a cikk s benső vonásokat ad Rudnyánszky Gyula egyéniségéhez és szomorú életéhez.

Nemzeti Ujság. — 1927. évf. márc. 20. Hetyey József: *Alexander Schumacher a régi és új Magyarországról meg a magyar irodalomról.* Kopenhágában él a 73 éves dán író, Mikszáth Kálmán és Herczeg Ferenc fordítója. Az 1880-as évek közepén megtanult magyarul s azóta sok szolgálatot tett fordítói munkásságával a magyar irodalom külföldi megismertetésére. Buzgalmának köszönhető, hogy a dán folyóiratok és hírlapok állandóan közöltek magyar novellákat és regényeket. Sch. a világháború előtt körülbelül tizen-négyszer járt Magyarországon, ahol sok jóbarátja volt, így Gyulai Pál és Szily Kálmán. A Kisfaludy-Társaság is megválasztotta kültagjai közé. Első magyarországi útja alkalmával nagy meglepetés érte: „Próbáltam magyarul beszélni, de senki sem értett meg. Ha meg németül kérdezősködtem, azt a választ kaptam: Nem tudok németül.“

Népszava. — 1927. évf. máj. 15. Révész Mihály: *Ötven é. Cikk a Népszava megindulásának félszázados évfordulóján.* A Pesti Napló és a Pester Lloyd után legidősebb hírlap a Népszava. 1877 májusában indult meg, de napilappá csak 1895-ben alakult. Már volt előtte egy munkás-újság: a nyomdai munkások Typographiája, melyet 1869-ben indítottak meg a pesti nyom-

dászok. Ezt követte 1873-ban a Munkás Heti Krónika, az akkori szocialista szervezet közlönye. Ennek versenytársa lett 1877-ben a Népszava, mely köré a szocialisták harciasabb része csoportosult Külföldi Viktor vezetésével. A két párt 1880-ban kötött békét: ekkor olvadt bele a Munkás Heti Krónika a Népszavába.

8 Órai Ujság. — 1927. évf. ápr. 17. *Szigligeti Ede első szerződése.*

Közi annak a szerződésnek szövegét, melyet 1835-ben Döbrentei Gábor a budai magyar játékszín igazgatója kötött Szigligetivel. A kezdő színész negyven váltó-forint havi fizetést kapott s kötelezte magát, hogy fizetése fejében még egy színdarabot is ad ingyen az igazgatóságnak vagy ehelyett fordít két darabot. Elvállalta a balettokban és kardalokban való szerepeltetést is. „Kimondásomban a magyar nyelv grammatikai helyességére utasítottasom szerint ügyelek, a jambusok és trocheusok elszavalásában különösen vigyázok lejtésükre s nem magamtól beletoldott szavakat, hanem a verséit mondom. Harmadszori megintés után mindannyiszor maradjon benn fizetésemből egy huszas pengőben.”

Pesti Hírlap. — 1927. évf. ápr. 3. Rákosi Jenő. *Az Ember Tragédiája héberül.* A mű fordítója a héber világban Avigdor Hameiri néven ismert költő, aki mielőtt Palesztinába telepedett volna, Feuerstein Avigdor és Kova Albert néven magyarországi újságíró volt. Fischer Gyula budapesti főrabbi szerint a fordítás kitünően sikerült s a fordító ezzel a munkával nemcsak költői léleknek adta tanujelét, hanem hazafiságának is, mellyel egykori szülőföldje iránt viseltetik. „A héber nyelv nem holt nyelv, mint az ember gondolná, él a jelenben is, számtalan ember írja és beszéli, kiváltképen Oroszországnak, Lengyelországnak és a Keletnek milliói. Főleg ezek számára fordította Feuerstein-Hameiri az Ember Tragédiáját. Ezeknek akarta hozzáférhetővé tenni nemzeti irodalmunk e felséges művét. Ez a szándéka sikerült is, mert számtalan mohó olvasója van és a Tel-Avivi gimnáziumban, ahol a tanítás héber nyelven folyik, máris kötelező olvasmánnyá tették Az Ember Tragédiáját. Be is mutatták a jeruzsálemi színházban, ahol osztatlan sikert aratott a nagy és áhitatos közönség körében.” — Ápr. 10 és jún. 5. Darnay Kálmán: *A táblabíró-világból.* A cikkíró érdekes adatokat közöl Kisfaludy Sándor életéhez: második házasságának történetéhez és tervezett harmadik házasságának históriájához. — Máj. 15. S. E.: *Arany János ismeretlen kézírásai.* Arany János barátjának, Gönczy Pálnak leánya Etelka, Csiky Kálmánhoz ment nőül. Özvegy Csiky Kálmáné a cikkíró rendelkezésére bocsátott több Arany-kéziratot s ebből a cikkíró közöl is néhányat hasonmásban.

Pesti Napló. — 1927. évf. máj. 7. Pásztor Árpád: *A százéves Vajda János.* Érdekes adatok Vajda János születéséhez, Gina személyéhez, Nagy Miklós és Vajda János baráti viszonyához, Vajda házasságának történetéhez s élete végén beköszöntő nyomorához. Egyik utolsó levelében írja a költő: „Tegnap óta betegen fekszem... Orvos szükség lett volna már tegnap, el is hivatnám, de nem merem, ha nyomor volt egész életem, haljak meg nyomorban is!... Nincs egy levesrevalóm! Nem szörnű sors, hogy a betegséghoz még az üvöltő nyomor is járul? Nem mehetek ki a szobából, hogy valami szép verset eladjak, de ha betegség miatt mehetnék, zálogházban a

télikabát... Koplalással gyógyítom magamat, de egy vénasszony van körülöttem, aki enni akar.“

Ujság. — 1927. évf. ápr. 30. Alexander Bernát: *Erkölcös művészet.* „Erkölcstelen művészet nincs. Mert ha erkölcstelen, nem művészet; ha művészet, nem erkölcstelen. Akit erkölcstelenséggel lehet vádolni, nem lehet művész; aki művész, mint ilyen nem alkothat erkölcstelen dolgokat... Az életben legyünk becsületesek, a művészetben fenségesek; akkor mindenkép jól járunk. Nem avégett élünk, hogy mulassunk és élvezzünk; ez az út a pokolba vezet. Ne féljünk a megpróbáltatásoktól és a velük járó szenvedésektől, mert a szenvedés az emelkedés útja mentén van és jobb emberileg szenvedni, mint hitványul elmerülni a sárban.“

Veszprémi Hirlap. — 1927. évf. 16. sz. Horváth Konstantin: *Verseghy Ferenc ismeretlen szentbeszédei.* Ismerteti V. F. hat magyar prédikációját a zirci kéziratárból. Eddig úgy tudtuk, hogy V. F. ifjúkori szabadszellemű prédikációi elvesztek; most azonban nyilvánvaló, hogy miért nem engedte meg annak idején az esztergomi hercegprímás, hogy a progresszív hajlamú szerzetes legyen a pestvárosi plébánia hitszónoka. Hozzá kell tenünk, hogy V. F. pályájának második felében szigorúan dogmatikus katolikussá lett.

FIGYELŐ.

Ferenczi Zoltán

(1857—1927.)

Egy hasznos, munkában eltöltött, sikerekben nem szűkölködő pálya alkonyán ért földi útja végére Petőfi életírója és kultuszának leghűségesebb ápolója: Ferenczi Zoltán. Azok közé a boldog halandók közé tartozott, akik fiatalon ráeszmélnek hivatásuk lényegére, s ehhez igazodva, képességeik kifejtésében gondos tervszerűséggel járnak el. Igaz, ha magától nem jött volna rá, irodalmi hajlamai révén korán megtanúlhatta, hogy annak az életösszhangnak, melyre mindnyájan törekszünk, legfőbb biztosítéka az erőnk szerint vállalt feladatok tisztas megoldása. Ezt Ferenczi sohasem felejtette el.

A munka volt éltető eleme. Célkitűzésében számot vetett önmagával s amihez hozzáfogott, igyekezett kemény szívóssággal és becsülettel elintézni. Nem volt föllengős, önhitt, vagy túlságosan töprengő lélek. Tervei megvalósításában a tudósoknál sem közönséges, az íróknál meg éppen ritka gyakorlati érzék vezette. Nem mindig várta meg az ihlet percét, ez talán észre is vehető írásain, de munkaösztöne tudatos irányításával elérte azt, hogy pályája végén gazdag aratásra tekinthetett vissza. Bizalmasai szerint e termékenység magyarázata, az a némelyektől lekicsinyelt, tőle azonban igazolt, józan munkarend, melyet ő következetesen alkalmazott. Állítólag egy-két nyomtatott lapnyi szöveget minden nap megírt.

Eleinte középiskolai tanár volt s már ekkor szívesen foglalkozott irodalmi kísérletekkel. Fordított németből, francziából, angolból, olaszból, de eredeti művek írásával is megpróbálkozott. „Az aranykakas“ című népdramáját, „Lázár János“ról szóló tragédiáját és a „Száz év előtt“ című alkalmi darabját a mult század nyolevtanas-kilencevenes éveiben elő is adták a

kolozsvári színpadon. E mellett a magyar szellemi élet multját tanulmányozta, s számos kisebb cikkben és nagyobb dolgozatban tette közzé a népies versalakokra, a kuruevilág énekeire, egyik-másik régibb és újabb íróra, főleg Petőfire, meg az erdélyi játékszínre vonatkozó kutatásai eredményét. Résztvett a királyhágón-túli művelődési mozgalmak társadalmi megszervezésében is. Széles alapokon nyugvó bűvárkodása egyik szócsovéül alig harmincegy éves korában indította meg (két társával) a Petőfi-múzeumot, melynek nyolc évfolyama a nagy magyar költőt illető kutatásnak mindig nélkülözhetetlen forrása lesz. Ferenczi sokoldalúságára jellemző, hogy ugyanazon idő tájban írta meg az erdélyrészi technológiai iparmúzeum történetét is. Ez a vállalkozása hivatali állásával függött össze, amennyiben ekkor a kolozsvári állami ipari szakiskola igazgatója volt.

Munkássága főkép azóta nyert határozottabb irányt, mikor 1891-ben aránylag ifjan az Erdélyi Múzeum Egylet és a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója lett. Fölmentve a középiskolai tanárkodással járó terhektől s rendelkezve egy gazdag könyvtár szellemi kincseivel, a hivatali elfoglaltságtól szabad idejében teljesen kutató szenvedélyének élhetett. Így készült el, szinte milleniumi ajándékul — az addigi irodalom és saját gyűjtése fölhasználásával — a nemzet nagy költőjének legkimerítőbb biográfiája. (*Petőfi életrajza*. 3 köt. Bp. 1896.) Fáradozásának e becses gyümölcse annak idején a Kisfaludy-Társaság jutalmára is érdemesnek bizonyult s Endrődi Sándornak „Petőfi napjai“ című munkájával együtt — a magyar Tyrtaeus sorsának külső mozzanataira nézve — ma is a legtöbb irányú és legkimerítőbb felvilágosítást nyújtja.

E főműve megjelenése után Ferenczi továbbra is folytatta az erdélyi műveltség multjának föltárását. Előbb a b. Jósika Miklós működésére vonatkozó anyaggyűjtését foglalta össze egy rövidebb dolgozatban, majd a *kolozsvári nyomdászat történetét* írta meg, végül kiegészítve az erdélyi játékszínre tartozó kutatásait, egy ötszáznegyven lapra terjedő kötetben közzétette *A kolozsvári színészet és színház történetét* (1897).

Ez a munka Bayer Józsefnek tíz évvel előbb kiadott „A nemzeti játékszín története“ című kétkötetes műve mellett is számottevő alkotás. Mert bár Bayer monográfiája vázlatosan Ferencziének tárgykörét is felöleli, az utóbbi mű a témát illető teljesebb anyagánál fogva részletesebb képet nyújt, s az erdélyi

német színészet régebbi nyomairól is tájékoztat. A jó fajsúlyú könyv elsősorban a helyi érdektől sarkalt becsvágy eredménye ugyan, de a maga nemében így is nagyértékű, s Ferenczi munkái sorában Petőfi-életrajza mellett, tárgyánál fogva a legjelentősebb. Erdélyi kutatásainak emléke még a *Vásárhelyi-dalok-könyv* című értékes kiadványa (1899), mely XVI—XVII. századi líránkra vonatkozó ismereteinket a költői adalékok egész sorával bővítette. E nagyarányú tudományos buzgalom elismeréséül tisztelte meg a kolozsvári egyetem Ferenczit, tizennégyévi docenskedése után a rendkívüli tanári címmel és jelleggel.

A Vásárhelyi-dalokkönyv kiadásával le is zárul a fáradhatatlan tudós életének első, mondhatnók erdélyi korszaka. A századforduló évében a fővárosba, a budapesti Pázmány Péter-egyetem könyvtárának élére került, s ezzel mintha tudományos érdeklődése is új változatokat mutatna. Nem szakít ugyan teljesen az erdélyi témakörrel, de kutatásainak határai nyugat felé tolódnak és ő maga valami nemes mohósággal veti magát a nagyobb horizontú szellemi élet forgatagába. Rengeteg kisebb cikkein kívül, először is egy szakszerű műbe foglalja össze a könyvtárak berendezésére vonatkozó tanulmányait és tapasztalatait (*Könyvtártan*. 1903); majd érettebb szempontjai szerint dolgozza át b. Eötvös Józsefről szóló ifjabbkori művét, mely aztán a Történelmi Életrajzokban jelent meg.

Úgy látszik, Ferenczi egyidejűleg több nagyobb-szabású témával is foglalkozott. Így érthető meg, hogy alig egy évvel most említett könyvének megjelenése után nyomdába adhatta háromkötetes *Deák életét* (1904); melynek célja — az előszó szerint — „az eddigi irodalom és az ezenkívül felkutathatott eredeti források alapján“ az Akadémiától még 1897-ben közzétett „pályahirdetésnek (Kívántatik D. F. élet- és jellemrajza) megfelelni“. E kortörténetileg mélytávlatú munka főértéke ugyanaz, mint a Petőfi-életrajzé: a hangyaszorgalommal egybehordott adatok bősége és pontossága. Részben ugyanezek az erényei *Csokonai-ról* és *Rimay János-ról* írt monografiáinak is, bár közülök az előbbiben a vállalkozás természete, utóbbiban a rendelkezésre álló anyag csekélyebb volta korlátozta a túlságos részletezést.

Érdemes munkássága természetesen a főváros irodalmi körei részéről is meghozta számára az erkölcsi elismerést. A Petőfi-társaság még 1897-ben, hat évvel később a Kisfaludy-tár-

saság, 1905-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia választotta tagjai sorába. Ezek a kitüntetések újabb ösztönt nyújtottak a cselekvés lázától hevülő tudósnak, hogy széleskörű tájékozottságát s munkabírását a közművelődés javára értékesítse. Bő alkalma nyílt erre a szabadságharc ötvenéves fordulóját követő hatalmas Petőfi-kultusz kapcsán, mikor egyik szerkesztője lett az akkoriban megindított, harminc kötetre tervezett Petőfi-könyvtárnak s a műkedvelőktől és íróktól egyaránt szívesen fogadott díszes kiállítású egyéb kiadványoknak. (Petőfi-album, P. alma-nach stb.)

Ezzel egyidejűleg vállalta a Kisfaludy-társaság Shakespeare-tárának, meg az Írók és költők című életrajzgyűjteménynek irányítását. Valamennyi kiadványcsoportot több tartalmas dolgozatával gazdagította. 1913-ban, öt más irodalombúvárral társulva, egy a Beöthy-Badics-fele „képes“ magyar irodalomtörténetre emlékeztető szerkesztett művet adott ki (Műveltség könyvtára. X. köt. Bp.), melyben először tett kísérletet a korabeli szellemi állapot, az ú. n. „élő“ irodalom összefoglaló bemutatására. A jóakarató tárgyilagossággal készült egybeállítás használhatóságát növeli a hozzácsatolt bő könyvészeti fölszerelés.

E szédítő arányú irodalomtudományi termelés mellett (melynek itt csupán főbb darabjairól esik szó) még mindig maradt annyi ideje, hogy régi kedvtelésének, a műfordításnak is áldozzon. Így történt, hogy őt a külföld szellemóriásainak világszerte ünnepeelt százados forduló sem érték készületlenül. *Shakespeare szonettjei*-nek, *Dante Vita nuova*-jának tőle származó művészi fordításai ily alkalmiság révén jutottak a könyvkedvelők asztalára. Nem lehetetlen, hogy Goethe Faust-jának kéziratban teljesen kész magyar szövegét is e célból tartogatta fiókjában.

Élete utolsó éveiben, Bornemisza Péter Elektra-jának szerencsés előkerülésével egyidejűleg a Petőfi-centennárium s az újraéledő Széchenyi-kultusz adott szárnyat soha nem szünetelő tevékenységének. Ennek köszönhető, hogy kisebb alkalmi közlésein kívül gyors egymásutánban jelentek meg a művelt közönségnek szánt, élvezetesen megírt tanulmányszerű kis Petőfi-életrajza és Széchenyi Kelet népe című röpiratának a tudományos igények szemmel tartásával sajtó alá rendezett becses kiadása.

Már e teljesnek egyáltalában nem mondható felsorolás-

ból is kitűnhetett, hogy a Ferenczit később érő tisztességek, minő a Petőfi-társaság alelnöksége, az egyetemi rendes tanári cím s legutóbb a M. T.-Akadémia főkönyvtárosává történt választása, nem méltatlannak jutottak. Ferenczi valóban igen értékes munkása volt a magyar irodalmi életnek. Mint tudós főleg a tényszerű jelenségek iránt érdeklődött ugyan, de alkalomadtán nem egy jelét mutatta a szellemi élet finomabb rezdüléseit megértő fogékonyságának is. Sokoldalúsága, világirodalmi tájékozottsága, higgadt önmérséklete, izléssel párosult magyaros előadása, majd minden művének jellemző vonásai. Elmúlása kétségtelenül mély és iudokolt megilletődést keltett közművelődésünk igazi barátainak lelkében.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, melynek a megboldogult alapításától választmányi tagja volt, s amelynek munkáját mindvégig rokonszenves érdeklődéssel támogatta, őszinte együttérzéssel gyászolja a veszteséget, mely nagynevű tagjának halálával a magyar tudományosságot érte. V. M.

A legújabb irodalom és az ifjúság.

Imre Sándor: A legújabb irodalom és az ifjúság. Budapest. 1927. Könyvnyomat a Hid 1927. évfolyamából.

Ez az értékes tanulmány olyan fontos irodalmi és köznevelési mozzanatokra hívja fel a figyelmet, hogy gondolatmenetét és eszméinek egy részét ismertetjük. A kiváló szerző mindenekelőtt behatóan elemzi az Ady-vita nevelési vonatkozásait. Ady Endre költészete nagy választófal az irodalmi körökben és egyebütt is; ehhez a vitához azonban, a szerző helyes észrevétele szerint, csak annak illik hozzászólnia, aki nem egyszerűen a hangulatát fejezi ki, hanem valamilyen szempontból érveket is szolgáltat, habár igaz, hogy az ilyen vitát nem az érvek ereje szokta eldönteni, hanem az, hogy a küzdőfelek közül melyiket veszi körül nagyobb tömegszemlélőnek az együttérzése.

A vita folyamán ismételten felmerült Ady és az ifjúság viszonyának kérdése. Mi a hatása az ifjúságra Ady költészetének; mi van Adyban, ami az ifjúkor érdeklődését megragadja; miképpen jelentkezik az Ady-hatás az ifjúság magatartásában, későbbi éveiben? Általában milyen viszonyban van mindegyik korszak ifjúsága az ő korszakának irodalmával. A régi irodalomból csak annyi hat az ifjúságra, amennyit az iskola közvetít és annyira hat, amennyi ereje az iskolai nevelésnek van. A legújabb irodalom és az ifjúság viszonya ellenben éppen azért kíván komoly érdeklődést, mert ezt a viszonyt nem szabályozza semmi, tehát esetlegességeken fordul meg. Az iskola a legújabb irodalommal nem foglalkozik rendszeresen s nem ügyel arra, hogy mi

jut az iskolán kívül az új irodalomból az ifjúság lelkébe. Pedig ebben a tekintetben a nevelés minden szükségletet kielégíthet, a régi és az új irodalomnak az ifjúsághoz való viszonyát is közmegegyezésre megoldhatja. Az irodalomtanítás az iskolában nem önmagáért van, hanem a nevelésnek egyik eszköze s így a nevelés rendeltetéséhez kell alkalmazkodni. A nevelésnek az a rendeltetése, hogy beleállítsa az új nemzedéket az emberiség fejlődésének menetébe, felemelje arra a pontra, amelyen a maga nemzete van s képessé tegye arra, hogy a nemzet közös munkájában résztvegyen. A fiatal lélek az irodalom kérdéseiben keresi és óhajtja, vágyva várja az eligazítást, vezetést, megnyugtatót, a jelennek megvilágítását. Az iskolának ezzel a fejlődési ténnyel kell a maga célkitűzéseit megegyeztetnie. Olyan időben, mikor az irodalmi ellentétek jóformán a közbeszéd tárgya, érthető elégedetlenség támad a tanulóban, ha éppen erről nem kap semmi tájékoztatást. Az iskolai nevelés sikere érdekében ezt az elégedetlenséget meg kell előzni, a felébredt érdeklődést bent az iskolában ki kell elégíteni. Ha az iskola nem vezeti el növendékeit a legújabb, az élő irodalomhoz s nem ad benne útmutatást, ezzel a régi irodalomról szóló tanítás hatását is bizonytalanná teszi.

„A legújabb irodalomnak az iskolában elegendő szóhozjuttatását nehezíti az a nem ritkán hallható vélemény, hogy ez nagy óvatosságot kíván, mert az iskolába való bevitel, a tantervbe való hivatalos beiktatás elismerést jelent, már pedig az élő irodalom, egyes élő írók további alakulása még bizonytalan, könnyen megbánhatjuk, ha valakinek a tantervben helyet adunk. Másik ilyen aggodalom, hogy csak értékes irodalmi műveket szabad az iskolába bevinni, az értéket azonban többféleképpen lehet elbírálni, ebből tehát könnyen egyoldalúság és pártos eljárás következhetik. Mindkét tételben sok igazság van, de ez nem akadály a tanulóknak, hogy az iskola a legújabb irodalommal is megismeresse a tanulókat, akik az iskolát elhagyva, irodalmi vezetésben többé nem részesülnek, jóllehet az irodalommal mindennap találkozhatnak.“ A régi, új és legújabb írók műveiben egyaránt lehet találni olyan olvasmányokat, melyek a szépet, jót, igazat érzékeltetik. Aminek értéke bizonytalan, az természetszerűen nem juthat be az olvasmányok közé, mert a tantervbe és a tankönyvekbe való beiktatás igenis megbecsülést, sőt ajánlást jelent, mert annyi, mintha azt mondanók: ezt a felfogást, ezeket a gondolatokat tedd magadévá és ne fogadd el az ezzel ellenkezőt! Világos, hogy az olvasmányok közé való beiktatás nem egyetemes fémjelzést jelent, hanem a kedvező vélemény csak a kiválasztott darabra vonatkozik. Hiszen kinek jutna eszébe, hogy pl. Petőfi bármelyik versét elemi iskolai vagy középiskolai tanuló olvasókönyvébe beletegye válogatás nélkül? De ugyan ki venné a lelkére, hogy a nem-odaválók miatt az odaválókat is kihagyja? Ugyanez az eset az új, az élő írókkal is. Az iskola nem eresztheti el tanítványait iránytű nélkül az élet tengerére, hanem megmondja mi szépet láthat, mi veszedelem fenyegeti. A VIII. osztálynak ebben a munkájában — szemben a többi osztállyal — már nem érvényesülhet a felfogás, hogy iskolai tárgyalásban csak minden tekintetben kifogástalan mű részesülhet. Itt már nem egy-egy olvasmány jótékony hatásáról van szó, hanem az önálló állásfoglalás előkészüléséről, ezért az új irodalmat olyannak kell bemutatni, amilyen: a szépet szépnek s a visszataszítót, nyeglét, üreset, piszkosat is a maga mivoltában. Az új irodalmat nem kell általánosságban sem dicsérni, sem

ócsárolni, mert van benne szép is, rút is. Így megóvjá az iskola a magára maradó ifjút a váratlan tapasztalatoktól s a zűrzavarban mégis csak megmutatja a kivezető utat.

Elhúnytak.

ALSZEGHY KALMAN (rőtfalvi), a m. kir. Operaház ny. főrendezője, szül. Budapesten 1852 nov. 7-én, megh. u. o. 1927 szept. 8-án. Ő írta Mader Rezső Mályvácska c. balettjének szöveggönyvét.

BALKAY ADOLF (nemespodhrogyi) a herceg Esterházy-hitbizomány ny. jószágigazgatója (1857—1927). Vadászati író; szerkesztette a Soproni Naplót.

BANÓ JENŐ (topolylucskai és kükemezei) ny. Máv. tisztviselő, volt mexikói főkonzul, szül. Roskoványon 1855-ben, megh. Malagában 1927 aug. 2-án. Sokáig élt Mexikóban. Utalásai: *Utiképek Amerikából*. Bp., 1890. — *Mexikó és utazásom az Újvilág trópusaiban*. U. o., 1896. — *Bolyongásaim Amerikában*. U. o., 1906.

BRÜNDL KAROLY, a parlamenti gyorsiroda titkára, megh. Budapesten 1927 márc. 13-án 43 éves korában. A Pesti Hírlap munkatársa volt.

CSERNOCH JÁNOS bibornok, Magyarország hercegprimása, szül. Szakolcán 1852 jún. 2-án, megh. Esztergomban 1927 júl. 25-én. 1901-ben országgyűlési képviselő, 1908-ban csanádi püspök, 1912-ben esztergomi érsek, 1914-ben bibornok lett. Az egyházi és politikai szónoklat terén működött.

FERENCZI ZOLTAN, c. egyet. r. tanár, a M. T. Akadémia r. tagja és főkönyvtárosa, a Petőfi-Társaság alelnöke, szül. Kolosborsán 1857 okt. 7-én, megh. Budapesten 1927 máj. 31-én. Pályáját mint polgári iskolai igazgató kezdette Kolozsvárott. 1891—1903 a kolozsvári, 1903—1925 a budapesti egyetem könyvtárának volt az igazgatója. Végül az Akadémia könyvtárának élére került. Számos irodalomtörténeti és könyvészeti cikket írt a szaklapokba. Szerkesztette 1888—96-ig Csernátóni Gyulával és Korbuly Józseffel a Petőfi-Múzeumot, Endrődi Sándorral a Petőfi-könyvtárt, egymaga a M. Shakespeare-tárt, a Költők és írók c. sorozatot, a Petőfi-almanachot s a Mindentudó Kis Lexikont. Kiadta Bornemissza Péter Elektra-fordítását, Széchenyi: Kelet népe c. művét, a Vásárhelyi daloskönyvet, Petőfi centenáriumi-kiadását és több magyar író műveit a Remekírók Képes Könyvtára c. vállalatban. Mint műfordító is tevékenykedett. Irodalomtörténeti munkái: *A népies versalakok története műköltészetünkben*. Bp., 1877. — *A kurucvilág énekei*. U. o. 1880. — *Br. Eötvös József*. U. o. 1884 és új kidolgozásban u. o., 1903. (M. Tört. Életrajzok.) — *E. Kovács Gyula életrajza*. Kolozsvár, 1885. — *Petőfi ismeretlen költeményei*. U. o. 1890. — *Petőfi naplója 1848 márciusról*. U. o., 1891. — *Az erdélyi magyar játékszín kezdete*. U. o., 1892. — *Jósika Miklós élete*. U. o., 1894. — *Petőfi életrajza*. Bp., 1896. 3. kötet. (Fü-munkája.) — *A kolozsvári színház és színház története*. Kolozsvár, 1897. — *Petőfi és a nő*. Bp., 1902. — *Petőfi és az Alföld*. U. o., 1903. — *Csokonai*. U. o., 1906. (Költők és írók.) — *Petőfi és a szocializmus*. U. o., 1908. — *Szabadság, szerelem*. U. o. 1908. (Petőfi-könyvtár 6.) — *Rimay János*. U. o.

1911. (M. Tört. Életrajzok.) — *Petőfi eltűnésének irodalma*. U. o., 1911. (Petőfi-könyvtár 24.) — *A magyar irodalom története*. U. o. 1913. (Műveltség Könyvtára. Pintér Jenővel és Kardos Alberttel.) — *Petőfi és a szabadság eszméje*. U. o. 1913. — *Zrínyi és Busbequius*. U. o., 1916. — *Zrínyi jelszava*. U. o. 1921. — *Petőfi*. U. o. 1923.

GALLUS PÉTER, r. k. esperesplébános, szül. 1868 júl. 31-én, megh. Rapon, 1927 júl. 14-én. Magyar népdalokat fordított német tájsozlásra.

GARVAY ANDOR író szül. Máramarosszigeten 1875-ben, megh. Amerikában 1927 ápr. 8-án. — 1901-ben fővárosi hírlapíró lett. 1912-ben kivándorolt Amerikába, ahol előbb vasmunkás, majd farmer lett. 1919-ben a kommun végén visszatért Budapestre, de csakhamar Bécsbe s innen újból Amerikába költözött. Főbb színművei: *A pénz* (Vígshízház, 1907); *A becsstelen* (N. Színház, 1910); *Bent az erdőben* (Vígshízház, 1913). — Kötete: *Vízidők*. Dráma 1 felv. Bp. (1913).

HAVASS REZSŐ udv. tan., szföv. bizottsági tag szül. Pozsonyban 1852 jan. 17-én, megh. Budapesten 1927 ápr. 22-én. Földrajzi író volt s főleg Dalmácia visszacsatolása mellett izgatott. Egy ifj. színműve is van e tárgyról: *Fényben*. Bp., 1924.

HOLLÓ SANDOR ny. áll. tanítóképezdei tanár, takarékpénztári igazgató szül. Kiskútfélegyházán 1848 aug. 20-án, megh. Léván 1927 május 27-én. Versei a Félegyháza és Vidékében (1874). 1881-ben megalapította a Bars c. hetilapot, melyet maga szerkesztett.

INGUSZ RUDOLF hírlapíró megh. Bécsben 1927 júl. 15-én. A bécsi Proletár c. magyarnyelvű lap fel. szerkesztője volt.

JAKÓ JÁNOS (kézdiszentléleki) hírlapíró megh. Budapesten 1927 jún. 9-én 34 éves korában. A P. Hírlap, Szózat, A Nép és a M. Ujság munkatársa volt.

KATONA MÓR dr. ny. egyet. tanár szül. Szentmihályfán (Pozsony vm.) 1845 május 5-én, megh. Budapesten 1927 ápr. — 1887—90. szerkesztette a Győri Hírlapot.

KESZLER JÓZSEF hírlapíró szül. Pásztón 1846 szept. 4-én, megh. Budapesten 1927 szept. 18-án. — Mint hírlapíró 1876-ban kiküldték Párizsba, ahol 3 évig végzett történeti és filológiai tanulmányokat. Hazatérve az orsz. tanárképzőintézet tanára lett. E mellett továbbra is hivatásos újságíró maradt s főleg mint műkritikus, dramaturg és esztétikus a P. Lloyd, Magyarország és a Nagyvilág, Nemzeti Hírlap, Nemzet, M. Nemzet s alapítása óta az Ujság b. munkatársa, utóbbinak végül fel. szerkesztője volt. Munkái: *A jellem a művészetben*. Bp., 1890. — *Dante Galeottója*. U. o., 1890.

KOVACS DEZSŐ dr. tanárképzőint. tanár szül. Rábapaton 1883-ban, megh. Budapesten 1927 jún. 19-én. — Szerkesztette az Orsz. Középisk. Tanárregyesület Közlönyét. Munkája: *Beniczky Péter élete és költészete*. Bp., 1906.

KRAUSZ JAKAB dr. ny. szföv. polg. isk. tanár szül. Budapesten 1859-ben, megh. u. o. 1927 márc. 8-án. Cikkei a M. Nyelvőrben. — Minket érdeklő munkája: *Nyelvújítások történetéhez*. Bp., 1899.

KVASSAY EDE (kvassói és brogyáni) cs. és kir. kamarás, ny. min. o.-tan., a Petőfi-Társ. r. tagja szül. Pesten 1845 febr. 15-én, megh. Viszozsányban 1927 februárban. A földművelésügyi minisztériumban szolgált 1893-ig. — Versei és elbeszélései 1863 óta a Föv. Lapokban s más hírlapokban, rész-

ben Tankréd álnéven. — Eredeti és fordított színművei: Egy éji kaland; Szerlem politikája (budai népszính. 1863/4); A politika bolondjai; Az utolsó eszköz, Scribe után (Kassa, 1866); Két özvegy, Mallefilie után (N. Szính. 1866); Egy nimmród baklövése (1866). — Munkái: *Rövid éjek, rövid álmok*. Pest, 1864. — *Amikor ábrándozunk*. Versek. U. o., 1869. — *Tankréd lovag meséi*. Elbeszélések. U. o. 1869 (2. kiad. 1877.) — *Ahol az ember kezdődik*. Regény. U. o., 1871 (2 köt.). — *Egy világhi albuma*. Rajzok. Bp., 1877 (2. kiad. 1879.) — *Megtörték egymást*. Elbeszélés. U. o. 1882. — *A vármegye szava*. Regény. U. o., 1884.

LORANDY-KAUTZ LORAND hírlapíró, megh. Pozsonyban 1927 ápr. 29. évében. A Híradó munkatársa volt.

LOVASZY MARTON hírlapíró szül. Zentán 1864 nov. 6-án, megh. Budakeszin 1927 aug. 21-én. — Előbb megyei tisztviselő volt. 1896–1918-ig hírlapíró volt, 1914 óta a Magyarország főszerkesztője. A Károlyi-forradalom idején közoktatásügyi miniszter lett. A proletárdiktatúra után Bécsbe költözött, ahol Garami Ernővel megalapította a Jövő c. lapot.

MANDOVSZKY RICHARD hírlapíró, megh. Budapesten 1927 márc. 15-én 58 éves korában. Pályáját a Temesvári Zeitungnál kezdte, azután Aradon, majd a budapesti Magyarországnál dolgozott s végül 1903-ban a N. P. Journal politikai szerkesztője lett.

MENDE BODOG (1897 óta felsőgallói) lapszerkesztő, volt orsz. képviselő szül. Jánosházán 1848 febr. 8-án, megh. Budapesten 1927 jún. 8-án. — 1868 óta hírlapíróskodott s eleinte elbeszéléseket és tárcákat is írt a bécsi Figyelőbe, a pesti Ellenőrbe s a M. Ujságba. Utóbb társadalmi, gazdasági és politikai cikkeket írt. Szerkesztette a Szombati Lapokat (1872–75), A Nép Zászlóját (1875–80), a Független Hírlapot (1878–81) s a M. Nemzetgazdát (1881-től).

MIHALY JÓZSEF dr. med., ny. f. keresk. isk. igazgató szül. Kolozsvárt 1853 május 17-én, megh. Budapesten 1927 május 15-én. Dramaturgiai és esztétikai cikkei az Egyetértésben (1882–92), Nemz. Ujságban, Életben (1895), A Hétben stb. Színműfordításai: Jules Lemaitre: A nagybácsi (N. Szính. 1896); Morton Maddison: Szegény Picadilly (U. o. 1896); Arthur W. Pinero: Aeneas papa (Vígshízh. 1898); Edmond Gondinet: Gavaut, Minard és Tsa (U. o. 1899); Georges Feydeau: A férj vadászni jár (U. o. 1899); U. a.: Pajkos férjek (U. o. 1900); J. M. Barrie: Vén leányok (N. Szính. 1904); Robert Marshall: Killickrackie herceg (U. o. 1905); Alfred Sutro: Jericho falai (Vígshízh. 1905); J. M. Barrie: A kis tisztelendő (Budai Szính. 1906); Israel Zangwill: Mary-Anne (N. Szính. 1906); L. N. Perker: A bíboros (U. o. 1908). — Kötetben megjelent szépirodalmi fordításai: *Shakespeare-mesék*. Lamb után. Bp., 1880. — *Pry Pál megházasodott*. K. Matthews után. U. o., 1897.

PROHASZKA OTTOKAR dr. v. b. t. t., r. k. püspök, a Magyar Tud. Akad., a Sz. István Akadémia és a Kisfaludy-Társ. r. tagja, szül. Nyitrán 1858 okt. 10-én, megh. Budapesten 1927 ápr. 2-án. — A hittudományt Rómában végezte. 1884–1904-ig az esztergomi papnevelőintézet, 1904–05-ig a budapesti egyetem tanára volt. 1905-ben székesfehérvári püspök lett. 1920–22-ig nemzetgyűlési képviselő is volt. Kiváló egyházi szónok és költői szárnya-

lású filozófiai író volt. A M. Sionnak 1887—1904-ig társszerkesztője, az Esztergom c. polit. hetilapnak 1895-ben szerkesztője volt. Főművei: *Isten és a világ*. Esztergom, 1891. — *Föld és ég*. U. o., 1902. (4 kiadás.) — *A diadalmas világnézet*. U. o., 1903. (4 kiadás.) — *Modern katolicizmus*. U. o., 1904. — *Elmélkedések az evangéliumról*. U. o., 1908. — *Az intellektualizmus túlhajtásai*. Bp., 1911. — *Magasságok felé*. U. o., 1911. — *A túlvilág tornácaiban*. U. o., 1913. — *A pünkösti lélek*. U. o., 1914. — *A háború lelke*. U. o., 1915. (2 kiadás.) — *Világosság a sötétségben*. U. o., 1916. — *A keresztifa alatt*. U. o., 1916. — *A feltámadott nyomában*. U. o., 1916. — *Konferencia beszédei*. U. o., 1922—23. (2 köt.) — *A bünbocsánat szentsége*. U. o., 1923. — *Elbeszélések és útrajzok*. U. o., 1923. (Két kiadás.) — *Prohászka-breviárium*. U. o., 1927. — *A pécsi Erzsébet Tud.-egyetem ifjúsága részére tartott konferencia-beszédei*. Pécs, 1927. — *Élővizek forrása*. Bp., 1927. (2 kiadás.) — Álneve: Pethő dr.

PURJESZ IMRE dr. hírlapíró szül. Szentesen 1887 okt. 1-én, megh. öngyilkos módon Budapesten 1927 aug. 23-án. — 1923 óta a Világ belmunkatársa, majd fel. szerkesztője volt. Írta a Szemlélődés c. rovatot.

RABAI ZSIGMOND takarékpénztári főkönyvelő, megh. Kőrmenden 1927 ápr., 67. évében. A Rábavidék társszerkesztője volt.

RÁCZ PAL hírlapíró szül. Várpalotán 1880 febr. 21-én, megh. Budapesten 1927 ápr. 11-én. — 1896 óta volt hírlapíró Szombathelyen, Szegeden, majd Budapesten. Népies elbeszélő kötetei: *Messze földről — kaszárnnyából*. Szombathely, 1904. — *Kemenesi magyarok*. Szeged, 1906.

RÖVID-VOZARY ERZSEBET ny. ref. tanítónőképzési tanár szül. Szatmáron 1878-ban, megh. Farnoson 1927 júl. Több cikke Arany Jánosról a Munkácsban (1908—11). Füzete: *Arany Juliska*. Bp. (Koszorú, 144. füz.)

SÁGHY FERENC hírlapíró, megh. Budapesten 1927 márc., 53 éves korában. A B. Hírlapba, majd a Közp. Sajtóvállalat lapjaiba dolgozott.

SARKÁNY BELA hírlapíró szül. Zalaegerszezen 1867 okt. 6-án, megh. Budapesten 1927 márc. 23-án. Előbb Szarvason szerkesztett hetilapot, majd Budapesten a Honvéd c. lapot. 1893 óta a Magyarország munkatársa volt.

SZÉKELY EMIL (bibarcfalvi) ny. főszolgabíró szül. Andocsan 1853 nov. 21-én, megh. Zalaszentgróton 1927 ápr. 27-én. — 1883—85-ig szerkesztette a Balaton c. lapot.

SZENES BELA író szül. Budapesten 1894-ben, megh. u. o. 1927 máj. Legutóbb a P. Hírlap munkatársa volt. Számos kabarédarabon kívül több vígjátékot is írt. A legutolsó: *Nem nőszülök* (1927). Munkái: *A szenes ember könyve*. Bp., 1916. — *A Kristóf-téri Kolumbusz*. Regény. U. o., 1918. — *Pest*. Tréfák. U. o., 1919. — *Csibi*. Ifj. regény. U. o., 1919. — *Vidám írások*. U. o., 1920. — *Aladár*. U. o., 1921. — *Gyurika*. U. o., 1921. — *A buta ember*. Vígj. 3 felv. U. o., 1921. — *A gazdag lány*. Vígj. 3 felv. U. o., 1921. — *A tizenegyedik parancsolat*. Regény. U. o., 1921. — *Tizenharmadikán. pénteken*. Elbeszélések. U. o., 1922. — *Kezdő Péter első könyve és más vidám írások*. U. o., 1923. — *Végállomás*. Vígj. 3 felv. U. o., 1923. — *Húsz egyfelv. rondásos*. U. o., 1924. — *Holdvilág*. Vígj. U. o., 1924. — *A csirkefogó*. Bohózat 4 felv. U. o., 1925. — *Az alvó férj*. Vígj. 3 felv. U. o. (1926). Álneve: Szenes ember.

SZIRTES ARTUR dr. ügyvéd, megh. öngyilkosként Budapesten 1927 ápr. 14-én. Szociológiai író. Verskötetei: *Szerelem*. Bp., 1904. — *Az élet útja*. U. o., 1907.

TÓTH ERZSÉBET (tőrei és tótmegyeri), özv. Esty Jánosné, regényfordító, megh. Budapesten 1927 júl. 31-én. Angolból, franciából és németből számos regényt fordított magyarra, melyek kötetben is megjelentek.

VAJDA JÓZSEF hírlapíró, a M. T. I. győri fiókjának vezetője, megh. 1927 május 5-én 26 éves korában.

VARI REZSŐ gimn. tanár szül. Gayán (Ausztria) 1876-ban, megh. Budapesten 1927 aug. Teológiát és filozófiát tanult. Oklevelét 1906-ban szerzte. Kassán, majd a bpesti V. ker. gimnáziumban tanított. Mint katona Szibériában volt orosz hadifogoly. Irodalomtörténetírónak indult, de 1900 óta főleg a szépirodalmat művelte. Munkái: *Erdődi Pálffy Albert*. Bp., 1904. (Szvaecsek R. néven.) — *Eva leányai*. Novellák. U. o., 1912. — *Az arany-markolatú kard*. Elbeszélések. U. o., 1919. — *Szibéria*. Regényes napló. U. o., 1920. — *A Rittmeister család*. Regény. U. o., 1924. — *Urak és gazdagok*. Regény. U. o., 1927. — Novellafordításai: *Két legenda*. Írta: Gottfried Keller. Bp., 1913. — *Háborús novellák*. Írta: Detlev v. Liliencron. U. o., 1914. Bevezetéssel kiadta Bacsfányi költeményeit. U. o., 1912. Újabbán Váry-nak írta nevét.

VARSANYI IGNÁC banktisztviselő, megh. 1927 júl., 43. évében. Szerkesztette az Esztergom és Vidékét. G. P.

Hírek.

Vörösmarty-szoba a M. T. Akadémiában. — A M. T. Akadémiában van immár szobája a Szózat halhatatlan költőjének is. 1927 június 20-án avatta föl a szobát, melyben a költő íróasztala, széke, könyvtára, kéziratai. emléktárgyai mind helyet foglalnak, Berzeviczy Albert a M. T. Akadémia elnöke.

Berzesnyi Dániel sírja. — A nagynevű ódaköltő sírja gondozott állapotban van a niklai temetőben. Ott pihen a nagy költő utolsó férfi-leszármazottja is. Unokái közül egyedül Berzesnyi Mária él. Legutóbb ő adományozott egy vitézi birtokot olyan föltétellel, hogy annak mindenkori tulajdonosa köteles gondoskodni a Berzesnyi-sírről. Megvan még Berzesnyi Dániel kuriája is, de könyvtára, kéziratai, ereklyéi eltűntek a család birtokából.

Kölcsey Ferenc sírja. — Egy lelkes magyar ember elzarándokolt Csonka-Magyarország határszélére, hogy megtekintse, vajjon miként hálálja meg a magyar nemzet Kölcsey Ferenc emlékének a Himnuszt. A csekei kálvinista temetőben gyászosan elhanyagolt sírban nyugszik a Himusz halhatatlan költője. A sírt vadszőlő-bozót lepi el, köröskörül száraz gyom van. A Kölcsey-család ma élő tagjai azért nem gondozzák megfelelő módon a sírt, mert azon az állásponton vannak, hogy Kölcsey Ferenc emlékének megbecsüléséről a nemzet volna köteles gondoskodni egy mauzóleum építésével.

Domonkos István emléke. — 1927 június havában a győrmezei Nyúl-falu községben meleg ünnepséggel leplezték le a község néhány évvel azelőtt elhunyt plébánosának, Domonkos István írónak emléktábláját. A Szent István Akadémia nevében Alszegehy Zsolt és Brisits Frigyes mondtak költői hangú beszédeket az elhunyt szépiró lakóházánál.

Gyóni Géza emléktáblája Szarvason. — A szarvasi evangélikus gimnáziumban 1927 május 25-én márványtáblát lepleztek le Gyóni Géza emlékére. Az ünnepségen résztvett az egész város. A felavató beszédet Gyökössy Endre, a Petőfi-Társaság tagja, tartotta; az emléktáblát a gimnázium nevében annak felügvelője, Melich János egyetemi tanár, vette át.

Gyóni Géza emléktáblája Gyónon. — A pestmegyei Gyón község evangélikus paplakára elhelyezték Gyóni Géza születésének emléktábláját. A leplezés ünnepére 1927 június 26-án előkelő közönség gyűlt egybe Pest megyéből és Budapestről. Beszédeket mondtak többek között: Rákosi Jenő, Lampérth Géza, Havas István.

Szinnyei József ünneplése. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1927 május 27-én rendkívüli közgyűlésben ünnepelte elnökét, Szinnyei Józsefet, hetvenedik születésnapja alkalmából. A nagy nyelvtudós jubilálása a M. T. Akadémiában történt. Az ünnepség szónokai — Melich János, Gombocz Zoltán, Balogh Jenő, Bárány Gerő, Domanovszky Sándor, Horger Antal, Pápay József, Zolnai Gyula, Hóman Bálint, Ilosvay Lajos és mások — melegen méltatták Szinnyei József pályájának jelentőségét.

Kardos Albert ünneplése. — Kardos Albert tanári és írói pályájának negyvenedik évfordulóját melegen ünnepelték Debrecenben. Az érdemes igazgató és irodalomtörténétíró jubileumára barátai és tanítványai kiadták a Kardos Albert-emlékkönyvet. Az emlékkönyv értékes mozzanata marad Kardos Albert tudományos pályájának s ismertetésére legközelebb mi is rátérünk.

Az ötvenesztendőös Petőfi-Társaság. — A Petőfi-Társaság ez évben ünnepelte meg főnállásának ötvenedik évfordulóját. Ez alkalomból a nacionalista lapok melegen ünnepelték, a másirányúak elkeseredten támadták a Társaságot. A társasági nagydíjakat Lampérth Géza, Lőrinczy György és Voinovich Géza nyerték. Az újonnan megválasztott tisztikarban elnök lett Pekár Gyula, a Társaság eddigi páratlan tevékenységű elnöke, alelnökök Császár Elemér és Ferenczi Zoltán, főtítkár Lampérth Géza, titkárok Gáspár Jenő és Sas Ede, a Petőfi-ház őre Komáromi János.

Irodalmi kitüntetés Erdélyben. — Minden kommentár nélkül közöljük, hogy a gróf Bánffy Miklós és báró Kemény János vezérlete alatt álló erdélyi írói csoport a marosvécsi helikoni díjat Makkai Sándornak ítélte oda Magyar fa sorsa című Ady-vallomásaiért.

A kolozsvári magyar színház szomorú éve. — Május elején zárult a kolozsvári magyar színtársulat kilenc hónapos évadja. A kétszáz főből álló társulat nem részesült kellő támogatásban. Megesett, hogy Molnár Ferenc Liliomának előadásán csak 6300 lei volt a bevétel, holott a mindennapos tüzemköltség 41.000 lei. A színházi év alatt 406 előadást tartottak, ebből 206 esti előadást. A legtöbbször játszott darabok: Cirkuszhercegnő (23), Akácfa- virág (16), Muzsikus Ferkó (14), A Noszty-fiú (10), Játék a kastélyban (9).

Magyarországi hírlapok és folyóiratok statisztikája. — A világháborút megelőző években 2000-en felül volt a magyarországi hírlapok és folyóiratok száma. A háború alatt ez a szám visszaesett 1000-ig. 1925-ben 934 hírlap és folyóirat jelent meg Csonka-Magyarország területén, ezek közül 618 Budapesten és 316 vidéken. A napilapok száma 72 volt, a hetilapoké 273, a többi egy hétnél nagyobb időközökben jelent meg. Az összes magyarországi hírlapok és folyóiratok 97 százaléka volt magyarnyelvű.

Új könyvek.

Verses kötetek.

- Fodor József: Lihegő erdők. Bp. 156 l. Athenaeum.
 Kisléghy Kálmán: Hódolat. Bp. 1927. 48 l.
 Marconnay Tibor: Kacagva tört ki a faun a pagonyból. Bp. 1927. 68 l.
 Radó Antal: Magyar sirámok és egyéb költemények. Bp. 192 l. Lampel.
 Szamolányi Gyula: Harangjáték. Szekszárd. 80 l.
 Szász Károly: A szabadfalvi pap leánya. Verses regény. Bp. 1927. 154 l.
 Franklin.
 Tichy Kálmán: A négy évszak. Berlin. 1927. 272 l. Voggenreiter.
 Ifj. Wlassics Gyula: Régi fiók. Bp. 96 l. Genius.

Elbeszélő kötetek.

- Babits Mihály: Halál fiai. Bp. 696 l. Athenaeum.
 Dormándi László: Súlyommadár. Balassa Bálint regénye. Bp. 1927. 432 l.
 Pantheon.
 Farkas Jenő: Sötét az ég. Bp. 246 l. Légrády.
 Komáromi János: Hat vőlegény. Bp. 190 l.
 Kőrös Andor: Forgószél. Bp. 480 l. Genius.
 Lelkes Nándor József: A multak avarján. Bp. 1927. 130 l.
 Móricz Zsigmond: Baleset. Bp. 1927. 252 l. Athenaeum.
 Szomory Dezső: Levelek egy barátnőmhöz. Bp. 248 l. Athenaeum.
 Töl József: Jön a hajó. Csongrád. 1927. 70 l.

Szindarabok.

- Bodnár Gyula: Csobáncz. Bp. 1927. 48 l.
 Hatvany Lili: En garde! Bp. 102 l. Athenaeum.
 Három egyfelvonásos ifjúsági és műkedvelői előadásra.
 Lampérth Géza: Mind hazajönnék. Pásztor József: A tölgyfa. Kozma
 Imre: Lesz katonafiam. Bp. 1927. 64 l. Hazafias Színpad III. sorozat.
 Karinthy Frigyes: Színház. Bp. 324 l. Athenaeum.

Fordítások.

- Ferdinand Brunetiere válogatott kritikai tanulmányai. Ford.: Gulyás Pál.
 Bp. 160 l. Franklin.
 Homerosi Békaegérharc. Ford.: Juhász László. Szeged, 1927. 20 l. Egyetemi
 Nyomda.
 Maurice Paléologue: A cár országa a nagy háborúban. Ford.: Fóti J. Lajos
 és Révay József. Három kötet. Bp. 1070 l. Genius.
 H. G. Wells: A művészetek fejlődése. Ford.: Kiss Dezső. Bp. 1927. 280 l.
 Genius.

Inhalt der selbständigen Mitteilungen. (Jahrgang 1927, Heft 1—6.)

Eugen Futó: Franz Herczeg. Diese ist die erste gründliche Bearbeitung der schriftstellerischen Laufbahn Franz Herczogs, des grössten ungarischen Schriftstellers der Gegenwart. Der Verfasser berichtet über die Geschichte des Auftretens, ferner über die ersten Erfolge und Früchte der schriftstellerischen Tätigkeit obigen Dichters. (1886—1895: Fenn és lenn, Mutamur, A Gyurkovics-lányok, A dolovai nábob leánya, Simon Zsuzsa, Napnyugati mesék, A három testőr, A Gyurkovics-fiúk.) Nachher schildert er den Zeitabschnitt von Franz Herczogs künstlerischem Emporsteigen. (Szabolcs házassága, Oeskai brigadéros, Pogányok, Balatoni rege, Bizánc, Szelck szárnyán.) Im folgenden Abschnitt ist seine Tätigkeit bis zum Weltkriege behandelt. (1906—1914: Lélekablás. Éva boszorkány, Alomország.) Eugen Futó stellt fest, dass eine bedeutende Anzahl von den Herczegschen Novellen und Romanen den Höhepunkt eines weltliterarischen Wertes erreichen. — Julius Baros: Die verlorenen Gedichte des Barons Joseph Eötvös. Er macht auf jenen Umstand aufmerksam, dass zahlreiche Gedichte von Eötvös, dem hervorragenden Romandichter, schon als Handschrift in Verlust geraten sind. — Julius Vizota: Karikaturen über Széchenyi aus dem Jahre 1843. Die Anhänger Ludwig Kossuths streuten in den 40-er Jahren des vorigen Jahrhunderts humoristische Zeichnungen über den grossen politischen Reformator Ungarns, den Grafen Stephan Széchenyi, unter das Publikum aus. — Stephan Harsányi: Die unbekanntenen Briefe Franz Kazinczys. Der zweiundzwanzigste Band von Kazinczys, des grossen ungarischen Sprach-erneuerers, Briefwechsel wird kürzlich den Druck verlassen. Der Band wird von seinem Herausgeber vorhergehend bekannt gemacht. — Ludwig Dézsi: Über ein Gedicht Franz Töke-s. Der Verfasser berichtet über Spira históriája, welche von dem ungarischen Dichter Franz Töke im XVI. Jahrhundert geschrieben wurde. Der ungarische Dichter bearbeitet in seinem Gedichte eine italienische Geschichte. — Zsolt Alszegehly: Zusammenfassende Bücherschau. Der Verfasser liefert über die jüngst erschienenen belletristischen und literaturgeschichtlichen Werke einen ausführlichen Bericht. (Gedichte von Ladislaus Mécs, Dominik Gyallays Roman: Vaskenyéren, Nikolaus Surányis Roman: A szörnyeteg, Joseph Bartókys Novellen: Forgács, die wissenschaftliche Laufbahn des Universitätsprofessors Ludwig Dézsi, Julius Varghas Gedichte, Irene Gulácsis Roman: Fekete völégények, Mihael Babits Roman: Halál fia.) — Ausserdem zahlreiche kürzere Kritiken über belletristische und literaturgeschichtliche Arbeiten, mehrere Artikel mit literaturwissenschaftlichen Beziehungen aus Zeitschriften und Zeitungen, kurze Biographien verstorbener ungarischer Schriftsteller, Verzeichnis neu erschienener Bücher und schliesslich Berichte über die Tätigkeit der Ungarischen Gesellschaft für Literaturgeschichte.

XVI. ÉVFOLYAM.

7—8. SZÁM.

1927

IRODALOMTÖRTÉNET.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTI

PINTÉR JENŐ.

TIZENHATODIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

BUDAPEST, 1927.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK és KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

	Oldal
Futó Jenő: Herczeg Ferenc. (Befejező közlemény.)	277
Tolnai Vilmos: Arany János; Előhang Csabához	314
Tolnai Vilmos: Jókai Mór forrásaihoz.. .. .	315
Alszeghy Zsolt; Összefoglaló könyvszemle	316

BÍRÁLATOK.

Váczy József: Pusztai harangszó. — Balla Irma; Vaskuthy Gábor. — Reményik Sándor: Két fény között. — Baja Mihály: Óh, szép ifjúságom, — Balogh István: Hó-fa. — Marconnay Tibor: Kacagva tört ki a faun a pagonyból. — Kisléghy Kálmán: Hódolat. — Régi olasz novellák. — Pukánszky Béla: A magyar- országi német irodalom története. — Brisits Frigyes: Prohászka- breviárium. — Mitrovics Gyula: Gyulai Pál esztétikája. — Waisbecker Ede: Pázmándi Horvát Endre szépirodalmi mun- kássága. — Gulyás József: Üvegcserepek. — Zulawski Andor: Az új magyar irodalom problémái. — Új verskötetek. — Timár József: Lélek a mezőn és más elbeszélések. — Haberern Gusztáv: Kis Korálkönyv	326

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

I. Folyóiratok	335
II. Hírlapok	339

FIGYELŐ.

Pintér Jenő: Ady-problémák. — Gulyás Pál: Elhúnytak. — Hírek. — Új könyvek. — Inhalt der selbständigen Mitteilungen.. .. .	341

A most közreadott füzettel (7—8. szám) befejeztük folyóiratunk 1927. évi évfolyamát. A következő évfolyam előfizetési árának (8 P) beküldését 1928 január 1-ig kérjük.

TANULMÁNYOK.

Herczeg Ferenc.

Irta: FUTÓ JENŐ.

A nemzeti megpróbáltatások korában.

(1915—1926.)

Herczeg Ferenc külső élete 1915-től napjainkig a méltán megérdemelt elismerésnek és újabb írói diadaloknak hosszú láncolatát mutatja. Szerencsétlen véget ért utolsó koronás királyunk, a legilletékesebb művészi és tudományos körök, valamint a művelt magyar társadalom karöltve és egymással verselyre kelve buzgólkodtak ezen idő alatt azon, hogy az elismerésnek és a szeretetnek beszédes jeleivel halmozzák el. Az 1916-i királykoronázás alkalmából a Művészetért és Tudományért c. díszjelvényt nyerte. Az Akadémia 1919-ben másodelnökévé, 1922-ben igazgatósági tagjává választja, 1924-ben pedig oly szokatlan módon nyújtja feléje az elismerés pálmáját, hogy hasonlót még fennállása óta magyar író tőle nem kapott: először élve ajánlási jogával, Herczegnek *Az élet kapuja* c. történeti regényét terjesztette kitüntetés végett a Nobel-bizottság elé.

Ebben a korszakban mindenekelőtt *Az aranyhegedű* (1916) c. szimbolikus regénye ragadja meg figyelmünket.

Arató István hírneves pesti orvosprofesszor, a Nobel-díj nyertese, olyan asszonyt akart magának feleségül, „aki neki köszönheti mindenét és aki rajta kívül nem imád semmiféle faragott istent“. Ilyen nőt vélt feltalálni Gráczian Katalinban, aki születése után anyját rögtön elvesztvén, nagyapjának oltvai házában nevelkedett. Serdülnő leánykorában megszerette az akkor még a berlini laboratóriumban dolgozó, de máris nagy hírnévnek örvendő Arató Istvánt, házasságra lépett vele s öt évig a legboldogabb életet élte oldalán. Boldogságukat azonban megzavarta a világháború s Katalin mellől nemesak két kis sógora,

hanem férje is a haretérre került. Katalinra rettenetes hatással volt férje távozása, már-már öngyilkosságra gondolt, mert őket „nemcsak a pap eskette . . . a természet szánta egymásnak és az Úristen áldotta meg“. De mindezt „csak úgy mondta“, mert nemsokára beleélte magát a gondolatba, hogy ezután sokat lesz egyedül s mivel férjének egy régi ismerőse: Uzon Csabáné, Ember Mária, a férje elvesztése miatt érzett fájdalomában Arató járványkórházába ápolónőnek ajánlkozott, ő is ápolónő lett. A Kádár professzor vezetése alatt álló Illésházy alapítványi kórház lelke Katalin volt. Az idegsokkal odakerülő Milka százados lelki egyensúlyát is neki sikerült a kórházba becsempésztett gondonka segítségével helyreállítani, mert sógoraitól tudta, hogy századosuk rajong a zenéért. Az ápolásnak az lett a vége, hogy Katalin és Milka megszerették egymást. Nemsokára a két Arató-fiú is a Katalin kórházába került, de midőn nyomára jöttek sógornőjük és századosuk szerelmének, megdöbbenésükben rögtön haretéri szolgálatra jelentkeztek s búcsú nélkül távoztak.

Midőn az első háborús tavasz beköszöntött, már nyíltan beszéltek a kórházban, hogy „mamuska szerelmes“. Arató is egészen idilli helyzetben találta hazatérése alkalmával Katalint a századossal s midőn éjjeliszekrényének fiókjában a Milka fényképére akadt, „förtelmes gyanu vicsorította rá a pofáját“, amit megerősített neje viselkedése is. Ekkor kap észbe Arató s beszélgetés közben a „szimuláns“ századosra terelve a szót, ráijeszt a feleségére. Az asszony elfehéredett, egy pillanatig farkasszemet néztek egymással, aztán Arató a másik szobába ment, „nem tudta tovább nézni“. Arató már ágyában pihent, midőn egyszerre mellé állt Katalin, majd kezét keresve ráborult és keservesen zokogott. Arató ekkor szelíden magához vonta és kérdezte, hogy miért nem viseli a tőle kapott Szent Katalin-aranyat és miért hord helyette zománcozott kis keresztet. Katalinban erre megdermedt a lélek. Arató pedig érezte, hogy mint hül ki a teste, aztán feküdni tért. Midőn Arató reggel búcsúzni akart tőle, alvást színlelt s így búcsú nélkül váltak el egymástól.

Miután Arató is, Katalin is tisztába jött az új helyzettel, az utóbbit főként a jövő kérdése aggasztotta. Nem szerette a botrányt, a feltűnéstől is irtózott, ezért azt kívánta, hogy Arató haljon meg. Másnap a kórházban Kádár értesíti az ura haláláról. A lesújtó hírre nem esett össze és elég hamar beleélte magát

a gondolatba, hogy ő most már özvegy és urára szeretettel emlékezett vissza. Fogadta a kondoleálókat, de fogadta a Milka látogatásait is. Arató azonban nem halt meg valóban, halál-hírét ő maga terjesztette ezredorvosával, Ember Sándorral; csak igen súlyos lefolyású tifuszon ment keresztül s Uzon Csabáné ápolta. Felgyógyulása után a fővárosba ment Ember Sándorral s őt küldte fel előre lakásába, hogy Katalint a találkozásra előkészítse. De csak a hű Kántor kutyát találták otthon s ezzel indult most Arató a Belváros felé. Egy kihalt utcán bandukolva, ismerős gyöngyvirágillatot érzett és egy gyászruhás nő ment előtte, melegen összekapaszkodva egy délceg katonatiszttel. Arató elébük került s aztán nyugodtan haladt tovább. Katalin és Milka ráismernek a kutyára s gyanut fognak, hogy a mellettük elhaladt férfi Arató István. Katalin ekkor futott az ő meghalt ura után. Arató Oltvára utazott, Katalin és Milka pedig megnyugodtak abban, hogy tévedés volt, mert Arató halott. Másnap Katalin is Oltvára utazott Milka kíséretében. A járványkórházba akartak hajtatni, de Katalin közben a Harkályvár (Arató oltvai lakása) előtt leszáll, egy könyvet akart lehozni onnan. Milka lenn várta ujságot olvasva s így értesül arról, hogy Arató él. Katalin pedig fenn látta szoborrá dermedten, élő urát Ember Mária, Arató Péter és a hű Kántor kutya társaságában. Hirtelen távozott, idegennek érezte magát ott, mert az oltvai kastély erkélyén levőknek „közös gondolatok és közös fájdalmak családi bélyeget nyomtak az arcára“.

A regény a közelmúltban lezajlott nagy világégésből meríti tárgyát és kiválóan jellemző erővel mutatja be, hogy a hatalmas orkán milyen pusztítást végzett egy család életében. A mű kiválóan sikerült háborús korképnek is mondható, mert számos olyan vonás van benne, amely általános jelenségnek tekinthető. A meseanyag egészen egyszerű, a háborúban nagyon megszokottá vált történet. Az egész arról szól, hogy a hadba távozott férjhez mint lesz hűtlenné a felesége. A hűtlennéválás, a lelki eltávolodás rajza a legértékesebb eleme a műnek.

A regény — ismételjük — szimbolikus. Már a címe is az. Helyes, világos értelmezésére az író szavait idézhetjük: „Mindem nő, aki szeret, mindegyik, aki igazi asszony, az aranyhegedű édes és puha hangjával beszél az ő drótszakállú királyához. A válóság hidegen sziszegő, harapós kis kígyóit nem ereszt ki a száján.“ Az aranyhegedű tehát az a mézes-mázos hang, amely-

lyel a nő a férfit megnyeri és áltatja. Ezen a hangon beszél a regény hőse, Katalin is és jellemét az aranyhegedű folyton változó akkordjai képezik. Míg Arató Istvánt nem szerette, százféle alakban tűnt fel s „midőn felesége lett, egy új szereplő jelent meg az élet színpadán: Katalin, a híres ember hitvese. Ebben a szerepében tökéletes volt, mert boldog volt és boldoggá tette az urát“. Katalin is Aratótól kapta az ő aranyhegedűjét s bár első találkozásuk alkalmával pusztá kézzel állott előtte, „de rögtön és ösztönszerűen megérezte, hogy milyen az asszony, aki ennek a férfinak való és azóta akarva, nem akarva, mindig az István asszonyának a dalát játszotta“. Míg szerelme tartott, „a nagy Arató tanár kiesi felesége“ volt. A kórházban mint hollandus főkötsző ápolónő új alakban jelenik meg s ez a Katalin jobban tetszik neki, mint minden más előbbi. Midőn Milka közelférkőzik szívéhez, „önmagának“ muzsikál az aranyhegedűjén s midőn a „háborús hóbort“ következtében megszűnt az ura iránt érzett szerelme, „a maga útján jár. A bájos Senkiből Valaki lett. Egyéniség“. „Most már nagy távolságról nézte őket (urát és sógorait), mint valami idegen fajt.“ Midőn ura hosszas távollét után hazajön s döbbenve tapasztalja a nagy változást, ő már akkor rég' „abbahagyta a játékot. Nem akart tetszeni“. Még „egy percre felébredt benne a forró honvágy az elmúlt nyár után“: békülő szándékkal ül le az ura ágyára „a hűtlenség szimbóluma“: az urától még leánykorában kapott, szerencsét hozó Katalin-aranynek a Milkától származó kis zománcos kereszttel való feleserélése azonban Aratót arra az elhatározásra bírja, hogy Katalin „menjen oda, ahova mennie kell“. Ettől kezdve az egész lénye „esupa titkolózás és visszautasítás“ s hogy botrány nélkül a Milkáé lehessen, ura halálát kívánja. Midőn hűnös kívánsága hamis hír elterjedése folytán teljesedni látszik, ismét új alakot ölt és pompás gyászruhájában a „híres ember“ özvegye lesz. De midőn a hú Kántor kutya kíséretében urát véli a mellette elhaladóban, fut „meghalt ura után“ s midőn élő urára talál, dermedt szoborrá válik és nem akarván, „hogy meglássák gyászruhájában“, gyorsan távozik s míg a reá várakozó Milka századosig ért, azon gondolkozott, hogy gazdag lelki ruhatárának melyik darabját vegye magára erre az alkalomra.

Íme, ezek a Katalin lelkiéletének főbb mozzanatai. Jelleme sem nem tragikus, sem nem kómikus: a „hadi menyecske“ meg-

szokottá vált alakja, akit „ugyanaz a fölséges erő, mely tavaszi estéken vadgalambszárnyakon vonul el a nyárfák fölött“, kényszerített arra, „hogy elhagyja a régi fészket“, aki „azért gyűlöli az urát, mert ösztöne hajtja, hogy családot alapítson azzal, akit jobban szeret“. Lelkében a háború „felkavart mindent, ami nagyszerű és gyalázatos“ volt, „de amit felszínre vetett, az azelőtt is benne lappangott már lelkében“. Jellemének megmintázásáért olyan motívumokat használ Herczeg, amelyek már előző műveiben is feltalálhatók. Már az *Arianna* című elbeszélésében kifejti, hogy „a nő hangszer a férfi kezében“ s hogy a nő tetszését olyan férfi nyeri meg, aki alkalmat ad neki az érvényesüléshez. A *Férfiszív* című elbeszéléssel pedig azt igazolja, hogy a férfi a nőben nem annak egyéniségét, hanem a szerelme alkotóerejével megteremtett női ideált: férfi mivoltának asszonyi kiegészítőjét szereti. „Katóka bájos alakját is csak ő (Arató) álmodta meg és az ő játszi fantáziája vetítette rá egy idegen asszonyi testre. Gráczján Katalinnak azonban soha semmiféle köze nem volt Arató István Katókájához, azt ő csak átvette az urától, mint valami idegen, művészeti motívumot, amelyre aztán őt esztendőn át virtuóz változatokat játszott arany hegedűjén. Ezekkel hódította meg a jó Milka kapitányt is. Ez volt az ő bájos és együgyű tücsökdalala.“ Katalin lelki élete teljesen e szerint alakul. Akármilyen helyzet elé állítja a sors, gazdag lelki ruhatárában mindig talál egy-egy olyan darabot, amelyet, mint alkalmi jelmezt, magára ölthet. Ő tehát az Éva hercegnő és Ladányi Edit rokona. A női jellem boszorkányos vonásai feltalálhatók az ő lelki életében is, de sokkal enyhébb, finomabb színezetben s inkább a kellemes, szeretetreméltó vonásai domborodnak ki. A látszat szerint ő nem mindennapi nő, a férjétől való elpártolást azonban tisztán az erotikumból magyarázza Herczeg.

Az arany hegedű egyik legjelesebb háborús regényünk. Nemesak az első háborús lelkesedésnek, de az itthonmaradtak szorongó, aggódo félelmének s a háború által átalakított magyar társadalmi életnek is igen hű és eleven képét kapjuk benne. Elsőrangú művészi remekké mégis a fenn részletesen ismertett, igen finom lélekrajz teszi, amelyet Herczeg utólérhetetlen művészi finomsággal még a hűség Kántor kutyába is átvisz és valósággal jellemmé avatja. Bizonyos fokig nehezé teszi a mű igazi megértését a rajta átvonuló miszticizmus. A felhők

szerepe nem elég világos; úgy hisszük, hogy Arató lelki világgal függenek össze, ez az összefüggés azonban nem mindenütt észlelhető. Arató tifuszos lázalmának a leírása valóban mesteri, de ennek a mesével való kapcsolata sem mindenütt világos. A mese simán gördülő. A műben nincs felesleges elem, úgy a főesemény, mint az epizódok szerves összhangban vannak egymással, támogatják, kiegészítik egymást. Az érdeklődést Herczeg mindvégig nemcsak ébrentartja, de fokozza is, a mű lágy szentimentalizmusa átragad az olvasóra is.

Egyéni fájdalmanak elpanaszolása után írja meg Herczeg *A hét sváb* (1916) című történeti regényét, amelyben — mint már utaltunk rá — a multból megelevenített színes képekkel akarja megnyugtatni a magyarságot, hogy a derék délvidéki svábok a nagy világégés közepette sem lesznek hűtlenek a magyar nemzethez. A mű inkább színes, eleven történeti korrajz, mint a szó szoros értelmében vett regény. Az anyagot Milleker Bódog *Versec szab. kir. város története* című művéből merítette, ennek előadását nyomon követi, de családi hagyományt is vegyít bele. Özvegy Grafnéban és családjában, továbbá Hoffer Bábikában a Herczeg őseire, illetőleg az utóbbiban és Graf Janiban szüleire vélünk ismerni. Őseiről is meg vagyon írva, hogy a selyemgyártás terén különösen kitűntek. A Graf és Hoffer nevek költöztek, a többi szereplő neve mind történeti, Milleker művében mind feltalálható. A mű hőse nem Graf Jani, aki nem áll mindenütt az események középpontjában, hanem mint Schiller *Tell Vilmos* című művében a svájci nép, itt a derék délvidéki svábság. Lényegében ezeknek magyarrá válását festi Herczeg igen finom lélektani indokolással. Bár a történeti eseményekhez híven ragaszkodik, unalmassá sehol sem válik, mert a való eseményeket képzeletszötte elemekkel élénkíti és idilli jelenetekkel tarkítja. Herczeg csataképei nem állíthatók ugyan arra a nivóra, amelyen a Jókai színes csataképei állnak, de mind frissek, szemléletesek és jellemzők a korra, emberekre egyaránt. Igen finoman és a fokozatos haladást megtartva eseteli a délvidéki sváb nép lelki átalakulását és maró ellentétként állítja ezzel szembe a rácok izzó, fanatikus magyargyűlöletét. Ez a nagy ellentét, amely az ősök lelkéből az ivadékokéba öröklődött át, a svábok magyarhúségének legigazabb bizonyítéka és a magyarság vígasza a világháború ezer megpróbáltatása közt.

E buzdító, megnyugtató hang mellett a költői játék hangja is megcsendül Herczeg lantján a *Magdaléna két élete* (1916) című regényében. A mű leleményes alkotás, mert benne a nagyjában azonos eseményt ugyanazon szereplőkkel megfordított helyzetben is látjuk lejátszódni. Herczeg voltaképpen két mesét sűrít össze eggyé, amelyek közül egyik a másikkal megfordítottja. A mű alap gondolatát röviden abban lehet összefoglalni, hogy az ember sorsa gyakran parányi csekélységen múlik.

Ilyen parányi csekélységen múlik a dúsgazdag Grálné ivadékainak a sorsa is. Az éltes nő egy pamutgombolyag felvétele által dönti el, hogy óriási vagyona a Csákó- vagy a Videczky-nemzetségé legyen-e. Előbb a Videczkyeknek kedvez a szerencse s a család képviselője, a dúsgazdag Videczky Flóris, Temesváron büntetőjogi tanulmányokkal foglalkozik. Házi alkalmazottként hozzászegődik a rokona, Csákó Magdaléna, aki szép szemeivel rögtön megbabonázza s később az öreg Grálné egyik nagyon értékes ékszerét ellopja tőle. Magdaléna börtönbe kerül, majd bűnei miatt a siralomházban várja a bakót. Flóris nem siet segítségére, hanem azt hiszi, hogy midőn a bakó lecsapja a Magdaléna fejét, ugyanakkor ő is utolsót sóhajt. De a „mult és jövő” ura egy „második” életet enged nekik s az ítélet végrehajtásának hajnalán mindkettőnek az álmába az öreg Grálné „világít” be, amint a gombolyag felvevésével újra felosztja a vagyont s most a sors a Csákó-nemzetségnek kedvez. A nagy vagyon birtokosa most Csákó Magdaléna, aki egy ideig igen boldogan élt férje, Nagy Miklós, oldalán. Midőn Bécsből temesvári birtokaikra költöznek, magukkal viszik új komornájukat: Videczky Flórist is, aki úrnőjét megszereti s mint vérengző hajlamú ember meg akarja gyilkolni. Flóris azonban börtönbe kerül és halálra ítélik. Míg ő az utolsó éjszaka is csak azt sajnálta, hogy miért nem ölte meg úrnőjét, addig ez úgy gondolta, hogy a kivégzés pillanatában meg fog állani a szíve.

Mindkét történet önmagában befejezett egészet alkot s külön-külön mindkettő érdekesebb, mint egybeolvasztva. Az összeolvasztás mesterkélt. A lelki életet különösen az első részben igen nagy biztossággal fejleszti írónk s a párhuzamos esemény mellett párhuzamos jellemeket alkot. Mindkét főbb szereplő lelkében olyan ösztönök és hajlamok élnek, amelyek a mű két részének ellenkező irányban fejlődő cselekményében azonos eredetre vezethetők vissza. Videczky Flóris az első részben nem-

csak büntetőjogi tanulmányokat folytat, de „egy ideális mintagyilkosság előkészítésével“ is foglalkozik. Lelkében tehát már az első részben megvan az alap a gyilkosságra, amelyet a második részben végre is akar hajtani. Magdaléna mindkét részben egyaránt szép, kedves, szeretetreméltó, de együgyű is, környezetének játékszere. Még mint dúsgazdag földesasszony is csak akkor kap észbe, amidőn nagyon kézzelfogható bizonyítékok szólnak kijátszása mellett. A műben valószínűtlenséggel is találkozunk (Magdaléna álma), Herczeg azonban inkább az érdekesre, a szórakoztatásra helyezte a súlyt s ezt el is érte.

Herczegnek eddig megjelent utolsó novellás gyűjteménye, a *Tűz a pusztában* (1917) című, a legkülönbözőbb irányú elbeszéléseket foglalja magában. A kötet nevét a legterjedelmesebb elbeszéléstől vette, amelyben a régi boszorkányvilágot eleveníti meg nagy virtuozitással és azt indokolja meg, hogy az ember szellemi életének ez a balga hajtása miből keletkezik és táplálkozik. Az elbeszélés alapját régi népmesei motívumokból és régi boszorkányperemből merítette, aminőket Komáromi András gyűjtött össze. De nem a fantasztikus, izgató boszorkányper tárgyalása köti le a figyelmet, hanem a művészi képzelő- és megelevenítő erő bájos játéka, amellyel Herczeg a boszorkányvilág esodás titokzatosságát élénk varázsolja. Itt is a tettek lélektani indokolásában látjuk az ő mesteri kezének a nyomait. Autoszugesztíóból, rejtélyes álmok hatásából, az emberi természetnek a titokzatosság iránt való hajlamából és képzelődéséből állítja össze azt a lelki folyamatot, amely a boszorkányhitre vezet. Maga a mese nem nagyon érdekkeltő. Hogy Dorogi Gáspár uram feleségét, Annust, hányszor látogatta meg Marosiné, miként került ennek hálójába, hogyan pattant föl a titok zárja — bár izgató, de nem fontos; nagyon értékes és lebilincselő azonban a lelki átváltozás festése, amelyben írónk remekel.

A címet adó novellán kívül vannak Herczeg egyéni fájdalmát szimbolikus mezben visszatükröző elbeszélések is a gyűjteményben. A boszorkányvilág esetelése következtében már a *Tűz a pusztában* címűben is sejteni lehet bizonyos alanyi vonatkozást, mégis ebben a tekintetben különösen *A fekete küszöb*, *Öt órakor* és *Az utolsó villamoskocsi* című elbeszélések tükrözik vissza írónk pesszimiztikus lelki világát. *A fekete küszöb*-ben a halál gondolata lepi meg lelkét. Azt festi ebben a novellában, hogy a halál rémes árnya hányszor és hányféle alakban

suhan át az ember életén, hányszor hiszi az ember, hogy már ott áll a fekete küszöbön, de az életöszton és a kötelesség visszahívja az iunenső partra, jóllehet az ember úgy gondolkozik, hogy „talán jobb lett volna, ha szépen és csendben átlépünk rajta.“ Az *Öt órákor* című novellában is a halál előérzete, sejtelve szállja meg és egy végzettragédiába illő mesével azt igazolja, hogy sorsát senki sem kerülheti ki. Az *utolsó villamoskocsi*-ban ismét a női démont mutatja be egy mindennapos eseményvel kapcsolatban. Az éles megfigyelő Magábanjáró úr írónk maga, aki valósággal menekül Éva hercegnő vámpírszájú utódja elől.

A háború okozta pesszimiztikus hangulat szól hozzánk *Az idői rózsák* című elbeszélésből. Írónk egy öreg kertész álarca alá rejtőzve, 1915 tavaszán rezignáltan kérdi, hogy az idén nemesítsen-e rózsát: folytassa-e a lantpengetést. A természet életéből vett példák után végül a magyarság nagy szerencséjére a lantpengetés folytatására határozza el magát. A *fiú* című elbeszélésben ismét a keresztfiával foglalkozik s azt beszéli el, hogy mint örült az a háború kitörésének, milyen lelkesedve vonult a haretérre s mint érezte magát a nagy világégés első hónapjaiban. A lelkesedés hangját azonban felváltja *Az idén nem lesz karácsony* című elbeszélésben a fájdalommal vegyes szeretetteljes visszaemlékezés hangja. „A fiú“, az író keresztfia, Vollyniában elesett s ezért nem lesz az idén karácsonyuk. Az elbeszéléssel örök emléket állít Herczeg egy szép reményekre jogosító magyar ifjúnak: keresztfiának, irodalmunkban.

Az „ifjú szellemóriások“, a tehetség hiányában könyökkel és tele torokkal (a sajtó segítségével) delfelé törtetők részéről ért támadást parodizálja Herczeg *Az őserdőben* és a *Hősi rege* című szimbolikus elbeszéléseiben. Nagyapót (Herczeget) fel akarják falni a kis dinga leánynak, Rarának (a Nyugat valamelyik írójának) a lakodalman (íróvá avatásán), nagyapó azonban még a törzsfőnök és a főpap kérésének sem enged, nem akarja, hogy őt megegyék. A lakodalom előtt megszökik otthonról és átúszva a Flamingó folyón, eltűnik a bozótban. Ilyen a *Hősi rege* is, amely azt példázza, hogy úgy kellene a sajtó teljes hatalmával ordítózó fiatal írók torkát is betömni, mint a bika-isten barlangjának a száját, mert mindkettőnek a bömbölését csekélység idézi elő.

A háborús élet úterén tartja a kezét a ridegen megfigyelő Herczeg *A hadiárva* és *A tábornok leánya* című elbeszéléseiben. Amaz azt mondja, hogy a háború mint markol bele az egyéni és a családi életbe, mint idegenít el szülőt és gyermeket egymástól és mint borít fel mindent, ami egykor szent volt. Emez pedig az osztrák-magyar hadsereg tábornokainak pszihéjét és rövidlátását mutatja be igen találó képbén. Bizonyos vonatkozásban van a háborúval *A gyöngeszívű király* című mese is, amelyben a pénz beszélni tud s az állampénztárba begyűlt pénzek rémes jajgatásából az tűnik ki, hogy azok nem a becsületes, hanem a bűnös emberek erszényéből kerültek oda.

Ugyanabból a fanyar lelki állapotból, amelyből *Az arany hegedű* fakadt, keletkezett a *Kék róka* (1917) című háromfelvonásos színjáték is. Hőse Cecil, az öreg Paulusznak, egy szaktudományába elmélyedő nagy tudósnak fiatal, hiú felesége, aki, bár férje mindenben kedvét keresi, mégis elégedetlen, mert lelki közösség nincs közöttük. Cecil nem is szereti urát, inkább őszinte barátjukhoz, Sándorhoz, vonzódik, aki valóságos szentélynek tartja házukat, ahol „sárcipőivel“ együtt minden tisztátalan gondolatát lerakja. Így érthető, ha Sándor megütközik azon, hogy Cecil állítólag kék rókaprém vásárlása végett a Török-utcaiban jár, ahol a híres nőcsábász Trill báró lakik. S midőn Sándor az éppen hazaérkező Cecil lábán ugyanolyan fehérbetétes lakcipőt pillant meg, mint aminőt az a nő is viselt, akit a báróval autón tovarobogni látott, meg van győződve Cecil hűtlenségéről, felmondja neki a barátságot és Svájcba akar utazni. Pauluszék búcsúlakomára hívják meg, amelyre azonban csak azon feltétel alatt megy el, ha a bárót is magával hozhatja, mindenáron szembesíteni akarván Cecilt vele. A báró fölényes fellépésével egy ideig palástolja zavarát, de midőn Sándor a hajfürtgyűjteményre céloz és Xénia hercegnővel rútul felülteti, Cecil távozásra készíti, mert belátja, hogy a bárónak nem kell a nő szépsége, csak hírneve. Cecil megútálja az életet, megvallja urának, hogy a báróval megsalta. Távozik a házból és bejelenti a válást. Paulusz lelkén mély nyomot hagy a szakítás, de nemsokára megvigasztalódik és feleségül veszi Lenésit. Sándorra mélyebben hat az eset és külföldön akar vigasztalódni. Midőn azonban a Paulusz megbízásából az apanázs ügyét Cecillel elintézi, ez az egyik kesztyűjét a zongorán felejtí és visszajövet látja, hogy Sándor mily mohón szívja magába annak par-

fűmjét. Miután Cecil így meggyőződik Sándor szerelméről, felesége lesz.

A mese váza nem új, előbb már *A házibarát* (Arianna) című elbeszélésben dolgozta fel az anyagot Herczeg, így a *Kék róka* művészi kombináció eredménye. Az öreg Paulusz helyét anott Csonka Gyula, Cecilét Margit, a Sándorét Tóth tölti be. Cecil és Margit jelleme azonban már nagy különbséget mutat. Cecil a Ladányi Edit és Éva hercegnő finomodott alakja. Ravasz a szó igazi értelmében, „mint a selyembundás, titokzatos kis állat, a kék róka, amely olyan nagyon ingerli a fantáziáját. A parányi kis lábaival fáradhatatlanul trappol a hómezőkön, az éjféle nap alatt, egyik jéghegytől a másikhoz oson, mindig ravaszkodik, mindig keres valamit“. A melegséget, a családi élet éltető harmóniáját keresi s mivel ezt saját férjénél nem találja fel, megcsalja az urát. Az ő házasságuk úgyis csak „félreértés volt, amit az anyakönyvvezető hitelesített“. A nő jellemet tehát ugyanarról az oldaláról látjuk itt megvilágítva, mint az *Atomország*-ban vagy az *Éva boszorkány*-ban, csak enyhébb, finomabb színezetben. A *Kék róka* is azt példázza, hogy a nő érzékei bizsergését követve, nemcsak férje, de saját becsületét is kockáztatja, a nő tehát az érzéki szerelem fanatikusa, nincsen lelke, csak önzése.

De *Az arany hegedű*-vel is mutat a *Kék róka* bizonyos kapcsolatot. Nemcsak a lelki hangulat, nemcsak a „félreértésen“ alapuló házasság, nemcsak Cecilnek Grácia Katalinra is emlékeztető jellemvonásai, hanem az öreg Paulusz és Sándor jelleme is *Az arany hegedű*-t juttatják eszünkbe. Úgy tetszik, hogy az öreg Paulusz és Sándor jellemét Arató István jellemének kettéválasztása által alkotta meg írónk. Pauluszban megvan az Arató István nagy tudása, hírneve, asszonyi dolgokban való tájékozatlansága, Sándorban pedig feltaláljuk Arató fölényes előkelőségét, gentleman voltát.

A lelki élet festése által válik elsőrangú művészi alkotássá az *Arva László király* (1917) című történeti tragédiája Herczegnek. A műben — saját szavai szerint — a Hunyadi László tragédiáját akarta „emberileg érthetővé“ tenni, mert „amit a történelemből tudunk, amit a történelemből tanulunk: hogy az urak eselszövése volt az oka Hunyadi László halálának, nem magyarázza meg a dolgot. Megpróbáltam emberi magyarázatot adni annak, hogy egy tisztességes ember lenyakaztat egy má-

sik tisztességes embert". A mű elsősorban lélektani alkotás, amelyben a történelemből ismert anyag alárendelt szerepet játszik s csak keretnek tekintendő.

Herczeg Hunyadi László tragédiáját emberileg valóban érthetővé teszi és lélektanilag megindokolja azt, hogy egy tisztességes ember miért nyakaztat le egy másik tisztességes embert. A dolog megértéséhez tudnunk kell, hogy a király 17 éves, vézna, dekadens, testileg-lelkileg egyaránt beteges ember, aki hol a gyermek szemeivel nézi a világot, hol az érett ember eszével ítéli meg a helyzetet: nem kiforrott, nem határozott egyéniség: a pillanatnyi behatásoknak a rabja. A trón, amelyhez oly göresösen ragaszkodik, a legérzékenyebb pontja, ezt félti, emiatt nincs soha nyugta s emiatt lát legerősebb támaszaiban: a Hunyadiakban is ellenséget. Midőn azonban Hunyadi Lászlót a futtaki országgyűlésen megismeri, szívébe zárja s csak nagybátyjának, Cillei grófnak, a megölése rendíti meg iránta érzett szeretetét. Árva László király lelki életébe különösen két jelenet világít be. Az egyik a temesvári Hunyadi-várban játszódik le, midőn Magyarország nagyasszonyának a keblén elsírja fájaldalmát, anyjává fogadván a nagy törökverő özvegyét, testvéreivé Lászlót és Mátyást, a másik pedig a korona-jelenet a budai várban. Ezt a két jelenetet nem nagy időköz választja el egymástól, de a kettő lélektani szempontból két ellentétes végletet jelöl. Az egyik a kibékülés, a másik az elhidegülés jegyében folyik le s mindkettő nagy lelki elváltozásoknak az előidézője. A kibékülés megható testvériségben forrasztja össze a királyt és a Hunyadiakat. A király, mint a gyermek, bámulja és utánozza a daliás Lászlót, a korona-jelenet pedig áthidalhatatlan ürt és közékük. Hunyadi Lászlónak a koronára, árva László királynak meg a Hunyadi László arcára tapadó merev tekintete egy, csak következményeiben kivilágló, hatalmas lelki folyamat külső jele: árva László király lelkében ekkor rakódik le az alap a testvérevé fogadott Hunyadi László halálos ítéletének aláírásához. Az, hogy a Hunyadi-katonák becsempészése kitudódik, hogy Hunyadi László felségsértő lett, hogy ellenségei, sőt tulajdon apósa is a lefejeztetését akarják, mind csak külső jogcím: a halálos ítélet aláírásához a lelki indítékot árva László király Hunyadi Lászlónak a koronához tapadó merev tekintetéből: a királyi korona után vélt sóvágársából vette. Tetteiben úgy a királyt, mint Hunyadi Lászlót tisztességes szán-

dék vezette. Az előbbi trónja legerősebb támaszát a testvériség jegyében akarta magához láncolni, hogy koronája ez által biztosabb legyen; az utóbbi apja megkezdett nagy művének befejezése által akart hazájának és királyának nagy szolgálatot tenni. Ez a két érdek a hatalom, a szerzett jog emberileg érthető féltése miatt nem tud összeférni és ez a mű tragikumának a rúgója.

A mű előjátékkal kezdődik, amelyben Gara Máriának vészjóslo álma előre sejteti Hunyadi László megrázó tragédiáját. A történelemből ismert eseményt meglehetősen híven követi Fraknoi nyomán. A cselekvény bonyolításában, a jellemek kidomborításában Herczeg mesteri kezeire ismerünk. A mű a kort is sikerülten tükrözi vissza. A szereplők érzése, gondolkozása tettei rég letűnt legendás kort varázsolnak elénk, valamint a vallásos áhítat, a fanatikus hit, amely különösen Hunyadiné, Gara Mária, Kanizsai Erzs, Kata és a kis Mátyás szavaiban és tetteiben él és olykor a babonába esap át. Fegyverropogásról nincs a műben szó, de a dúló pártviszály, a fajunkat mindenkor jellemző ádáz testvérharc annál nagyobb teret foglal el benne s ez nyomós adalék a kor képéhez, mert akkor is így emésztette magát a magyar.

Egészen az *Alomország* légkörébe vezet vissza bennünket a *Tilla* (1918) című, hét jelenetből álló drámai alkotás. Nemesak a szereplők egy részének a neve származik onnan, de a két mű anyaga és tendenciája is rokon: mindkettőben a női démont, a hisztérikus nő szexuális beszámíthatatlanságát festi Herczeg, de *Tilla*-ban szokatlan erős, markáns vonásokkal.

A mű hőse Tilla grófnő, aki éppen szakít régi szeretőjével, Tihanyi Sándorral és új viszonyt sző Belizárral, egy dúsgazdag amerikaival, akinek multján és nagy vagyonán ködös és kétes homály borong. Midőn azonban Tilla meglátja Tihanyit ifjú szép menyasszonyával s irigykedve szemléli boldogságukat, sértett hiúságból ismét kiveti Tihanyira hálóját és minden törekvése oda irányul, hogy régi szeretőjét visszahódítsa. Szakít Belizárral, akit pedig felhatalmazott, hogy ha ki akar siklani a kezei közül, ölje meg s éj idején telefonon felhívja Tihanyit lakására, amire az pezsgős fővel vállalkozik is. De Belizár, „a tigrisember“ hamarabb ér Tilla lakására és tanuja annak a nagy érzéki mámornak, amely Tillán a Tihanyi érkezését jelző fütty hallatára erőt vesz. A szintén érzéki Belizár nem tud abba

belenyugodni, hogy neki Tilla szívében még utódja is legyen — megöli a női boszorkányt.

A *Tilla* a hisztérikus, a szexuális szempontból beszámíthatatlan női lélek festése által érdemel különös figyelmet. Tilla grófnő Ladányi Editnek és Éva hercegnőnek édestestvére, de az érzékiség hatása alatt démonibbá válik, mint bármelyik, mert az ő vágyait felső fokon a vérszomj elégíti ki. Egyébként ő is olyan, mint a gyermek, akinek mindig az kell, ami nincs, ami van, azt hamar megunja. Életét egy kártyára teszi fel: a szerelemre. Senki sem vágyódik annyira ez után, mint ő; senki-nek sincs olyan kevés tehetsége hozzá, mint neki. Igazi „katasztrófa-nő, Kain leánya“, aki ha az érzéki roham erőt vesz rajta, gyilkost szeretne látni, mert „nem közönséges erő lehet az ilyen emberben“. Kedvese ölelésében vére a tenger hullámaival egyformán zúg s a forró nap hevével egyformán perzsel, a csókok özönében pedig físs piros vér után áhítozik. Egész lényé átszellemül, szeme szikrázik, lelkét egyetlen érzés uralja ilyenkor: a talán még a friss piros vér látása által sem kielégülő érzékiség. Az átszellemülésnek a rajza igen eleven, valamint az ópium és az alkohol mérgező hatásának leírása is. Különösen a két ellentétesen ható mérreg működésének megérzékítése: hogy az ópium mint öli el az „állatot az emberben“ s mint szabadítja fel a „lelancolt istent“ s hogy az alkohol mint „ereszt forró, keserű tigrisvért az ember ereibe“ — mesteri kezekre vall.

Az 1918-i őszirózsás forradalom a magyar nemzet előtt ismét elzárta a boldogulás útját. A kiontott rengeteg magyar vér, a nemzet részéről meghozott óriási áldozat mind teljesen hiábavalónak, haszontalannak bizonyult. Legjobbaink elmélkedhettek ismét a magyar sors megrázó tragikumáról, mert nemzetünk az egész világ által csodált gyönyörű fegyvertények ellenére megalázva és meggyalázva feküdt a „győzők“ lábai előtt. Ez a talán soha helyre nem hozható katasztrófa kelthette Herczeg lelkében a gondolatot, hogy a magyar sors — sajnos — sokszor ismétlődő tragikumát a történeti regény keretei között mutassa be. Így foganhatott meg Herczeg lelkében *Az élet kapuja* (1919) című történeti regény eszméje, amelyet, mint irodalmunk legutóbb megjelent legkiválóbb alkotását, a Nobel-díjra ajánlott az Akadémia.

Bakócz Tamás esztergomi érsek 1912 január 26-án ünnepélyes menetben vonul be Rómába, hogy a közeledő pápaválasz-

táson a többséget a maga számára biztosítsa. Egyéni becsvágyán kívül főként annak tudata készíti erre, hogy a magyarság rövid időn belül „élet-halálharcát fogja megvívni a törökökkel“ s hogy az országot a megsemmisüléstől „csakis az összes keresztény fejedelmek ligája menthetné meg. A ligát pedig csak egy uralkodó tudná összehozni: a szent atya“. Róma vezető emberei tisztában vannak Bakócz tervével és cselt szőnek a „barbár“ pápajelölt ellen, mert ők Medici Giovannit akarták II. Julius utódjának. A bevonulást szemlélők közt van Fiametta, Róma legbájosabb kurtizánja, akinek megtetszik Vértesi Tamás, Bakócz keresztfia. Medici Giovanni hívei győzelmük érdekében azt a tervet eszelik ki, hogy Fiametta szerelmet színlelve és látszólag Bakócz érdekeit előmozdítva tudja meg Tamástól a legféltebb titkokat. Vico Hannibal mutatja be Tamást Fiamettának s midőn a délceg magyar apát nyergébe segíti a bájos kurtizánt, ez egy zöld zsebkendőt felejt nála, látogatást provokálva a visszaadására. Ezen látogatás alkalmával beszéli el Fiametta Tamásnak az ő csodálatos álmát, amely szerint egy fekete barát a levegőben lebegő, piros kerékből kinövő, szarvast ábrázoló pajzsra (a Bakócz-címer) tétette vele az oltáron nyugvó tiarát. Tamás ebből arra következtet, hogy valami „titokzatos erő velük kettőjükkel akarja elvégeztetni a nagy munkát“. Fiametta, mint aki ismeri a vatikáni embereket és el tud igazodni a cselszövések labirintusában, felajánlja szolgálatait. Tamás beleszeret a szép kurtizánba s midőn megindul a propaganda Bakócz érdekében, csak benne bízott meg, Bakócz pedig a legtitkosabb dolgait Tamással végeztette.

Bakócz titkai Fiametta közvetítésével Petruzzi kardinális tudomására jutnak s midőn Bakócz a kardinálistól a Santa Croce-palotát akarja szavazatával együtt megvásárolni, kihallgatást kér a beteg pápától és meggyónja neki, hogy eladta a szavazatát. A pápa ekkor Carduloval egy bullát szerkesztet a simoniáról s mindegyik kardinálist rábeszéli, hogy ne Bakóczra adja a szavazatát. A pápa halála után összeülő konklávénem is Bakóczot választotta meg pápává, hanem Medici Giovannit, a nagy humanistát. Bakóczot a kudarc nem törte meg, ellenben meggyőződött arról, hogy valaki minden titkát elárulta. Tamás egy öreg asszonytól tudja meg, hogy Fiametta mily ravaszul csalta ki tőle a legféltebb titkokat is, meggyónja keresztapjának, aki azzal vigasztalta, hogy a bukást nem ő, hanem egy

ismeretlen hatalom irgalmatlan következetességgel készíti elő. Tamás valósággal betege lett a dolognak s miután Fiamettával minden érintkezést megszakít, ez keresi fel lakásán és megvallja neki, hogy ő is szereti s ami köztük történt, félreértés következménye volt, mert a szerelemről Magyarországon más-ként gondolkoznak, mint Olaszországban. Tamás azonban fogadalma értelmében szóra nem nyitotta száját, hanem a sors intézkedésében megnyugodva, visszatért Bakóczzal hazájába.

Az élet kapuja látszólag egyéni érdekek küzdelmének a rajza, voltaképen azonban erősen nemzeti, sőt kihatásában egyetemes, az egész keresztény világot átfogó eszme az alapja. A már akkor is fontos kultúrmissziót teljesítő maroknyi magyarság nagy fiának állása és tekintélye által világpolitikai tényezővé akar válni, a folyton növekvő török hatalom nyomása által keresztényi mivoltában és állami létében fenyegettetve nemzeti érdekét egyetemes keresztényi érdekké akarja emelni, de az Olaszországban akkor virágkorát élő renaissance barbárnak tekinti a magyar törekvést és az élet kapuja, a boldogulás ajtaja akkor csapódik be döngve a magyarság előtt, amidőn már-már célhoz ér. Két hatalmas szellemi áramlat: a renaissance és az egyetemes kereszténység érdekeinek összeütközése szüli a mű tragikumát s reánk magyarokra ez annál keservesebb, mert a kettő közel rokon egyik a másiknak feltétele, kulturális következménye. A két áramlatnak az esetelese azonban nem egyenlő mértékben történik. Kapunk a műben igazán nagy tanulmányra valló, szemkápráztató, színes képeket az olaszországi renaissance virágkorából, amidőn az új szellem a legkiválóbb katolikus főpapokat is annyira rabjává teszi, hogy a Styxre esküsznek, antik isteneknek áldoznak és egy letűnt szép kor visszavarázsolásának szolgálatába állítják minden szellemi és anyagi erejüket. Aránylag azonban kevés van az akkori magyar viszonyok rajzából, már pedig Bakócz törekvése ennek ismerete nélkül csak egyéni akció s idegen szemüvegen át a mű inkább Bakócz egyéni bukását, mint tulajdonképeni célját: a magyar sors megrázó tragikumát példázza. Magyar szemüvegen át nézve azonban a mű így is teljesen kifogástalan és az ellentétes érdekek egymásrahatása teljesen megérleli a katasztrófát.

Herczeg igen biztos kézzel ragadja meg a multat és párat-

Ian éleslátással hatol be nemcsak az emberi lélekbe, hanem a kor mozgató eszméinek, erőinek izzó, sistergő kohójába is. Finom művészi érzéssel eszményíti a történelem adalékait és eszményítve mutatja be a mindig egyéni érdekét munkáló nagy bíboros érseket a magyarság, sőt az egyetemes keresztény világ tragikus hőseként. Beöthy találóan mutat rá a mű mélyreható kritikájában arra a gondolatra, amelyet Herczeg a történeti anyagba és hősbe belevitt: „A barbár eszményisége és eszményítése ez: hűsége, egyenessége, becsületessége, áldozatkészsége, nemzeti érzése, hősisége által.“⁴⁴ Ezt a gondolatot látja Beöthy megérzékítve Bakóczban, „kinek ideálijzmosa, nemzete életkapuja kulcsainak keresése, elemi, barbár fajszertetében gyökerezik és kiengeszteli életének kemény és durva önzését“. Bakóczot helyzete és érdeke arra kényszeríti, hogy a szín mögött, látatlanul cselekedjék. Ő azért a főhős, jóllehet az aktív cselekvésből Vértesi Tamásnak jut ki bőven, akinek alárendelt helyzete azonban a nagy bíborossal szemben nyilvánvaló. Vértesi Tamás is a barbár ideálijzmust képviseli. Ő „szerelme becsület-érzésével kerül szembe. Meghallgattatásában és elárultatásában felmagasodik benne a barbár: győz a nem alkuvó becsület-érzés, legyőzi magát is s az ifjú apátúr lelkének már gyógyult sebével kocog hazájának messze pusztái felé.“ Fiametta a regény női ragadozója, Ladányi Edit s Éva hercegnő rokona. Vértesi Tamásnak iránta táplált szerelme a regény bájos idillje. Míg Bakóczot és ellenfeleit eszük munkája, Tamást és Fiamettát érzésviláguk alapján jellemzi Herczeg s nemcsak a szereplőket ismerjük meg emberi mivoltukban, hanem a kor mozgató eszméit is eredeti hamisítatlanságukban. Megelevenedve látjuk az olasz álnokságot, de látjuk a bukásában is büszke, mondhatni gőgös magyar öntudatot. Halljuk az akkori világ hatalmas gépezetének bömbölő zakatolását, mely az egyetemes keresztényi érdeket szolgálni kívánó magyar törekvést fitymálva, mint barbár akciót lekicsinyelve harsogja túl.

A mű szerkezet tekintetében is teljesen kifogástalan. A hős a kezében tartja a cselekmény szálait, a részek szerves egységbe tömörülnek, lazaságnak nyoma sincs. A forrására már Beöthy rámutatott: Fraknói: *Erdődi Bakócz Tamás élete* című művét forgatta írónk. Innen vehette az anyagot pl. Bakócz

⁴⁴ Beöthy: Az élet kapuja. Új idők. 1920. 5. sz.

római bevonulásának egykorú szemtanu leírása alapján megalkotott rajzához.⁴⁵

A fekete lovas (1920) című történeti színmű, amelyet az Akadémia a Vojnits-díjjal tüntetett ki, művészi kombináció eredménye, amennyiben ugyanezt az anyagot előbb *A hét sváb* című regényében dolgozta fel Herczeg más szereplőkkel és más beállítással. A művet — saját vallomása szerint — „a Károlyi-kormány napjaiban írta, a bolsevizmus hajnalhasadásának idejében. A darab tiltakozás volt a nemzetietlen iránnyal és a területi kérdésben tapasztalható közömbösséggel szemben. Akkor nem engedtek a lámpák elé, azóta meg fordult egyet a világ, — nos annál jobb“.⁴⁶

Herczeg *A fekete lovas*-ban is szülővárosának és családjának a multjából elevenít fel valóban megtörtént eseményeket, de itt azzal a vigasztaló, megnyugtató tendenciával, hogy az elszakított területen élő derék délvidéki sváb nép „megtalálta a hidat, mely a levegő, a világosság, az élet, amely — Magyarországra felé vezet“, hogy ők „emberi életet csak Magyarországon élhetnek... más hatalom csak a barbárságot hozhatja nekik“. A mű Schiller *Tell Vilmos* című drámájára emlékeztet. Mindkét műnek minden sorát a szabadság után való vágy lengi át s mindkettőnek a hőse egy-egy nép. Herczeg műve a délvidéki sváb nép magyarrá válását festi. Írónk fájának alapos ismerője s a sváb néplélek érzésvilágának egész hosszú skáláján vezet át bennünket, míg a „kemény“-fejű, makacs, császárhű svábok az ifjú Hoffer Bálint rábeszélésére fegyvert fognak s végül a császártól elpártolva, a szenvedésben és a haza szeretetében a magyarsággal teljesen egybeforrnak. A lelki átalakulás indokolt. Egyébként színes, eleven képek peregnek le előttünk a magyar szabadságharcból s ezekbe illeszti be írónk az ősei szereplésére vonatkozó családi hagyományt. Az egész Hoffer-család, a ház, az udvar, a kert, a selyemgyár az író őseit mutatja be családias környezetben, megszokott foglalkozásaik között. Őseit azonban nem egyéníti, hanem eszményítve a bánati sváb nép tipikus képviselőivé teszi. Érzésük, gondolkozásuk, szorgalmuk s munkájuk gyümölcse: a gazdagság nem csupán egy családnak, hanem a józaneszű, dolgos sváb népnek jel-

⁴⁵ Fraknoi: Erdődi Bakócz Tamás élete. 118. s. köv. 1.

⁴⁶ *Literatura*. 1926 januári szám. 10. 1.

lenző vonása, amely nép állhatatos, makacs kitartásával a nagy magyar feltámadás előkészítője lesz!

A mű irredenta eszméjével az új magyar irodalom egyik igen kiváló drámai alkotása. Forrása Milleker Bódog: *Versec szab. kir. város története* című műve, amelynek igen sok adatát használja fel írónk.

A romantika szele csap meg Herczegnek *A fogyó hold* (1922) című regényében. A mű abba az időbe vezet vissza, amidőn a magyarországi török uralom korrupttá vált és megdőlése már csak rövid idő kérdése volt. A török hódoltság ezen utolsó szakának színes, eleven rajzába mesteri kezekkel illeszti be írónk Molnár Palkónak és Bertóthy Katának szerelmi regéjét. A mese voltaképpen csak az ifjú pár egybekelésének a története, de „a kompozíciónak utólérhetetlen nagy mestere olyan ügyesen szövi, bonyolítja a szálakat, hogy a történeti keret és a mese valósággal egységbe olvad, szinte meg se tudjuk állapítani, hogy melyik a fontosabb. A főhős sorsa és a vitézi kalandok kölcsönösen egymást szolgálják s ezáltal a szerteágazó cselekvény olyan erős kötésű lesz, mint a legszilárdabb szerkezetű dráma“.⁴⁷

Azt mondja Herczeg művének egyik helyén: „Ha akárki, legyen bár nemzeti úr, vagy szegényember fia, néni nemű kedvét lelte volna históriánk olvasásában, azért egyedül csak Takátsdeák Sándor uramnak hálálkodjék, mivel az író minden tudományát tőle vette“. Takátsdeák Sándor azonban nem a török hódoltság korában élt íródeák, hanem a ma is élő Takáts Sándor, aki *Rajzok a török világból* című művében a XVI. századbeli magyarországi török világról a bécsi levéltárak megbízható adatai alapján igen sikerült korszépet fest. Írónk *A fogyó hold*-at Takáts művének II. kötetében található „A kalauzok és a kémek a török világban“ című fejezetre építi. Igric hodsza — Jeromos testvér — Bertóthy Gábor, a nevét és külsejét a szükség és az érdek parancsa szerint folyton változtató ugyanazon személy, típusos megtestesítője azoknak a kalauz-kémeknek, aminőkről a fenn jelzett fejezetben értesülünk. De a mű legfőbb érdeme a kiválóan sikerült korhű jellemekben és képekben rejlik. Az olvasó gyönyörködhet a Herczeg mesteri tolla által megelevenített egykori szokásoknak színes, eleven rajzában s a kor gondolkozását és érzésvilágát híven vissza-

⁴⁷ Császár E.: *A fogyó hold*. Új Nemzedék. 1922. évf. 258. sz.

tükröző jellemeiben. Molnár Palkó, Boráros Miska, Bertóthy Kata és Gábor, özv. Czekeyné, Balassa, Nádasy nemesak külsőleg viselik magukon a kor köntösét, de mind annak a kornak a levegőjét lehelik felénk. Míg a lakodalom leírásánál Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniac* című művét követi írónk, addig Balassa Bálint vásárütési szereplését,⁴⁸ Nádasy rajtaütését⁴⁹, valamint a lesvetésre, orrszedésre, madarászatra és a kertészetre vonatkozó részeket Takáts műve alapján készítette írónk. A kor visszavarázslását elősegíti a stílus archaikus jellege is.

A műből — szimbólikusan — mintha egy szebb kor jóslata szólna hozzánk: ellenségeink jelenleg teli holdja egyszer de-crecendo-ra változik.

Az *Aranyborjú* (1922) című, előjátékból és két „rész“-ből álló színmű szintén művészi kombináció eredménye. Ugyanezt az anyagot a *Magdaléna két élete* című regényében már előbb feldolgozta írónk. A két mű alap gondolata is azonos: az ember sorsa gyakran parányi csekélységen múlik, célszatuk azonban már különböző, mert míg a regény azt példázza, hogy ugyanazok az emberek különböző életviszonyok közé kerülve milyennekké válnak, a dráma meséjével azt látszik igazolni, hogy „a szegény katonák profuntján“ összeharácsolt vagy nonon nines Istennek áldása — s így a mű a közel mult általános meggyőződéséből fakad.

Az *Aranyborjú* igen finom lélektani elemzéssel készült mű. A jellemeket úgy alkotja meg írónk, hogy ámbár a cselekvény, a helyzetek mindkét részben mások (fordítottak), az azonos nevű szereplők jellemének alapvonásai ezek ellenére mindkét részben ugyanazok maradnak. A főszerepeket Videczky Marika és Flóris, továbbá Csáki Magda és István viszik. Marika úgyis mint dúsgazdag földbirtokos, úgyis mint Magda alkalmazottja, szép, eszes, gögös, cinikus és szívtelen, aki versenytársát vér árán is kész ártalmatlanná tenni. Flóris úgyis mint császári komisszárius, úgyis mint komornyik vérszomjas. Magda csupa szív, csupa szeretet. Mint Marika eselédjéből „úgy árad belőle a melegség, mint a fűtött kályhából“, mint a Grál-vagyon örököse pedig „émelyítő szirupos szent“. Lelki ereje bámulatos. István úgyis mint szegény ember, úgyis mint

⁴⁸ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Budapest. 1915. I. köt. 370. 1.

⁴⁹ Takáts Sándor: id. mű. III. köt. 153. 1.

főispán festői hajlamokkal megáldott egyén. Vannak teljesen azonos jellemű szereplői is a műnek: a prépost, Brezinay gróf és Marion főhadnagy. A prépost mindkét részben a gróf kérésként szerepel, a gróf mindkét részben nagyon szerelmes, a főhadnagy pedig hozományvadász. Az előjáték a XVIII. század hangulatát, babonával kevert vallásos hitét találóan adja vissza.

A mű szerkezete Herczeg mesteri kezeire mutat. A cselekvény az előjátékban indul meg s a külön-külön, önmagukban is zárt egészekté képező részekben ugyanazt a meseanyagot megfordított helyzetben is látjuk lejátszódni. A részek vége az előjátékkal misztikusan függ össze s a két rész Grálné megjelenésével olvad egybe. A mű nem a dráma megszokott keretei közt létrejött, de mégis drámai alkotás. A felvonások eltűntét s a részek alkalmazását a meseszöveg indokolja. Egy-egy részben bonyolítja le Herczeg a cselekvények külön-külön zárt anyagát s a részek bármelyike az előjátékkal önálló művet is alkothatna. Az első rész az előjátékkal tragikus kimenetelű, a második kiengesztelő végződése adja meg a műnek a színműi jelleget. A két részt külsőleg a misztikus keret, belsőleg pedig az azonos szereplők és a cselekvény fűzik össze, amely mindkét részben a másik fordítottja. A cselekvénynek ezt a váltakozását lehet költői játéknak tartani, de írónk szerkesztő művésze mellett szól az a tény, hogy a részek így is egységbe tömörülnek és egy szerves egész hatását teszik.

Itt kell megemlékeznünk *A Gyurkovics-legendák* (1922) című vígjátékról is, amelyet ugyan még 1897 január 17-én mutattak be a Magyar Színházban, de könyv alakjában csak 1922-ben jelent meg. A mű megjelenése írónk szavai szerint azért késett, mert „nem akarta, hogy két különböző, egymástól sokban eltérő Gyurkovics-legendát kerüljön forgalomba“.

Talán még derültebb jókedv, még féktelenebb bácskai mulatozás hangja üti meg a füleinket a vígjátékban, mint az elbeszélő műben. A komikum nem a szereplők jelleméből, hanem a helyzetekből fakad, amelyeknek kigondolásában és kiélezésében írónk nagy mesternek mutatkozik, sőt itt-ott túlságba is megy és a bohózatba csap át. Egy-egy felvonásban oly gazdag s a többivel szervesen egybe nem olvadó cselekvény van, hogy minden felvonás egy egyfelvonásos vígjáték gyanánt is szerepelhetne. Igen nagy akadállyal kellett megküzdenie íróknak.

amidőn az elbeszélő művéből ismert anyagnak a dráma szigorú törvényei között való ábrázolására vállalkozott. Az elbeszélő műben az anya személye csak laza összefüggésben tartja a hét leány házassági históriáját s mindegyik leány gyakran maga gondolkozik és önállóan cselekszik. A vígjátékban még ennyi egység sincs, az anya itt sem hős s egyik felvonás anyaga belső, szerves kapocs nélkül fonódik a másikba. Pedig az elbeszélő műből ismert meseanyagon igen lényeges változtatásokat tett írónk „a szinpadai technika okaiból“, de egységet ezek sem teremtenek a műben. Csak négy leány házasságáról értesülünk a vígjátékból, de még lazábbá vált volna a mű szerkezete, ha mind a hét főköttő alá jut.

A jellemeken is lényeges változtatásokat tett írónk. Eltekintve a leányoktól, Horkay Feri már az elbeszélő műben is az intrikus szerepét viszi bizonyos mértékben, a vígjátékban ő határozottan a cseleszövő, aki uralkodik a helyzeten, a cselekvény szálait a kezében tartja és céljához képest szövi, fonja. A vígjáték fogyatékosai ellenére is egyik leghatásosabb műve Herczegnek, amelyet kilenc idegen nyelvre fordítottak le s úgy a hazai, mint a külföldi színpadokon számtalanszor adtak elő. Hatásának titka abban áll, hogy örök időkre szóló témát pendít meg. A figyelmet állandóan lekötő mese, alakjainak élet-hűsége s a túlságosan bőterű komikum ellensúlyozza a mű fogyatékosait.

Sokkal sikerültebb vígjáték a *Sirokko* (1923), amely Herczeg legérzékibb, legesiklandósabb alkotása — a jó ízlés minden sérelme nélkül. Már magát a címet is az érzéki szerelmi lázra kell magyarázni, mert „ha megered a sirokko, akkor megváltoznak az emberek... idegesek és nyugtalanok... várnak valamit és nem tudják mit... akarnak valamit, aztán megint nem akarnak semmit... bántják egymást és nem tudják miért... A sirokkó! Akinek rosszak az idegei, annak megfájdul a szíve és aki nem oltja el otthon a sporhertben a tüzet, annak fejére éghet a háza“.

Rózer Dóra, egy kiváló énekesnő, megúnván mestere örökös szekatúráját, feleségül megy dr. Tamáshoz, egy nagyon híres statisztikus tudóshoz, akit ugyan nem szeret, de erősen megviselt idegeivel mellette vél nyugalomra találni. A jóval idősebb férjet neje multja izgatja, a „zárt ajtó“-t szeretné felnyitni, amely mögött neje multja lappang s miután ő erre képtelen,

unokatestvérét és legjobb barátját, az éppen itthon időző fragett-orvost, dr. Fábiánt, kéri fel erre a szerepre. Fábián vállalkozik a hálátlan feladatra, jóllehet ő tapasztalatlan, mert minden diadalát pénzével szerezte meg ezen a téren. A „zárt ajtó“-t ő sem tudja kinyitni, ellenben ő is nagyon beleszeret a szép asszonyba. Midőn Dóra megtudja, hogy Fábián férje megbízásából foglalkozik vele, nemcsak kacérkodik a napbarnított arcú fragett-orvossal, hanem még a lakásán rendezett légyottra is elmegy, annyival is inkább, mert hugától, Oféliától, arról értesül, hogy férje is ott fog rejtőzni. A légyotton vallja meg Fábián Tamásnak, hogy Dórát halálosan szereti s a jó barátok ezután a legádázabb ellenfelekké válnak. Dóra tényleg elmegy a légyottra, de nem azért, hogy urát megcsalja, hanem azért, hogy az érte vetekedő két férfit rögeszméikből kijózanítsa. Kijelenti Fábián előtt, hogy szabadsága visszaszerzése végett ment lakására. Ura bizalmával vissza nem él, mivel az sohasem bízott meg benne, viszont jó hírét sem kockáztatja, miután férje örökös gyanúsításaival régen tönkretette azt. Kész lenne vele megcsalni az urát, de attól tart, hogy kifecsegi s csak akkor hisz neki, ha visszamegy a Csendes-óceánra. Miután a hálószoba függőnye mögött rejtőző Tamás így meggyőződik Dóra hitvesi hűségéről, bocsánatot kér tőle. Dóra ekkor vallja meg neki, hogy Gregoriusz professzor szerint a gólya kelepel a házuk felett: innen származott a nagy idegesség. Ezután meg Ofélia borul hangos sírás között a Dóra nyakába s mondja, hogy ő is nagy öröm előtt áll. Dóra és Tamás meglepetésükben azt hiszik, hogy a talpig modern leány szerencsétlenül járt a gróffal, akivel már régóta kacérkodik, Ofélia azonban félig mérgesen, félig diadalal jelenti ki, hogy a gróf holnap akarja megkérni a kezét.

A *Sirokko* Herczeg legsikerültebb alkotásai közé tartozik. A cselekvényt, amely a férj féltékenysége körül forog, a komikum szempontjából igen ügyesen bonyolítja, a szereplőket is igen helyes érzékekkel választja meg s a mese is nagyon érdekes és eredeti. A féltékeny férj szerepére megfelelőbb alakot nem szemelhetett volna ki magának, mint egy félszeg tudóst, aki a „zárt ajtó“ mögött lappangó titkot: a női lelket olyannak képzei, mint valamely tudományos problémát, amelynek a tudós készültségével és eszközeivel csak neki kell feködni és megoldható. Már ez nevetségessé teszi, de fokozza ezt az a körülmény, hogy a balsiker miatt olyan segítőtársat keres magá-

nak, aki a női pszihét szintén nem ismeri s aki a nőekkel szemben elért eddigi sikereit esörgő dollárjainak köszönheti. Ez új forrását nyitja meg és új fordulatot ad a félszeg jellemekből előtörő bőerű komikumnak, amely a legénylakáson lejátszódó jelenetben a helyzetkomikummal párosulva könnyen a tragikumban sodorhatná a cselekvényt, ha írónk az agyongyötört idegzetű művészno-feleségnek kijózanító szerepet nem adna. Dóra nemcsak hités urát gyógyítja ki féltékenységből, hanem a házi barátot is, s míg a gólya közeledésének jelzésével hitvestársi korrektségének adja fényes bizonyosságát, egyúttal lelki életét is teljesen megindokolja.

A *Sírokko* a *Kék róká*-ra emlékeztet. Az öreg Paulusz helyét itt a szintén félszeg Tamás, a Sándorét Fábian foglalja el, Dóra azonban nem a Cecil mása. Míg ez teljesen modern, amaz régies, majdnem avult gondolkozású, akinek az illenről igen tiszteletreméltó fogalmai vannak s ezeket meg is valósítja életében. Lelkileg közelebb áll Cecilhez Ofélia, akiben a szókimondó és izig-vérig modern leány igen sikerült típusát adja írónk s aki „minden modernségével ott tart, ahol a nagyanyja: férjre vadászik“. Egyéni „nagy öröm“-ének a jelzésével ő a komikai hatás végső csattanója.

A Petőfi centennárium alkalmából készítette írónk *A költő és a halál* (1923) című egyfelvonásos színjátékát, amely a világhírű magyar lírikus emlékéhez méltó áldozat a Muzsa oltárán.

A segesvár-fehéregyházi csata napjára virradó éjjelen egy kis székely falu vendéglátó házában keresi fel Gyalokay százados Petőfit Bem tábornok parancsával, hogy tüstént vonuljon Marosvásárhelyre. Petőfi csak akkor tudja meg a tábornok életmentő szándékát, amidőn arról értesül, hogy Júliája ott már várni fogja. Nagyon fáj neki, hogy „a honvédkard eltörött“, mivel azonban „tart a harc, a kard s az ágyú helyett most az eszmék küzdenek“ — először teljesíteni akarja a tábornok parancsát. De egy csapat székely önkéntes a „Van-e mostan olyan legény, aki fél“ kezdetű Petőfi-dal mellett vonul a falun át Bem táborába s a nagy költő lelkét ekkor az a kegyetlen vád marja, hogy eddig még nem tudott „valami elhatározót, valami szörnyűt tenni, ami megváltja a nemzetet és megváltja őt magát kétségeitől“. Ekkor érik meg lelkében a gondolat, hogy a „szabadságért feláldozza szerelmét“. Hiába mondja a vele egy házban elszállásolt Récey konziliárius, hogy

„világraszóló, klasszikus remekművek“ alkotásával nagyobb szolgálatot tesz nemzetének, hiába akarja a konziliárius neje Párisba csalni, ahol még csodásabb szépségeket látna, mint „nyári napnak alkonyulatánál a kanyargó Tiszánál“, hiába próbálja „az egész életen át tartó szerelem“-ből is kiábrándítani, Petőfi menekül „az áhítozva várt tethez, amely megvált minden hazugságtól és gránitkemény, örökéletű igazsággá formálja a költő álmait“. Az „*Egy gondolat bánt engemet*“ elszavalása után oda megy ellenállhatatlan vágytól vezérelve, ahol „nem a halál — örök élet“ vár reá, ahol „az örök ifjúság — a szabadság és a szerelem büszke mómora — a nemzet nagyságába vetett hit — Júlia sírontúli hűsége — Páris, a nagy szívű, a dicső város — minden az övé — csillagkoszorúként ragyog körülötte — s bevilágít eljövendő századok éjszakáiba“.

A kis színjáték a szabadság lánglelkű költőjének s a költői kastély merengő dalnokának emlékéhez méltó, „lelkétől lelkezett“ hangokon megírt és eszméitől eszményített képek által megalkotott áldozat; lélektani igazolása annak, hogy amit ő írt, nemcsak átérezte, nemcsak a „rím kedvéért“ írta, hanem meg is tette, s amit tett, azt úgy kellett tennie, ahogyan tette, mert következetes akart lenni önmagához és elveihez. A színjáték cselekvényét a Petőfi életéből ismert keretek közt mindazoknak a magasztos eszméknek és érzelmeknek felhasználásával alkotta meg írónk, amelyek a nagy lírikus énjét képezték, amelyek életét és költészetét oly csodaszerűvé és halhatatlanná tették s amelyek döntőleg hatottak közre abban a lelki folyamatban, amellyel a nagy költő a szeretetteljes óvás, kérélelés ellenére önmagát mintegy a halálra szánta. A művet lélekrajznak, Petőfi rövid lélektanának lehetne nevezni. Alapjául a *Votum Petőfiánum* szolgálhatott, amelyben Ferenczi szerint Petőfi „egész lelkét annyira kifejezte, mint költő sohasem“ és amely „összesűrített alapeszméje a költő egész életének és költői pályájának“. A Petőfi életéből vett adatok, a költeményeiből származó eszmék csoportosítása Herczeg szerkesztő-művészetére vall. Megvan az elrendezésben a tervszerű fokozat s a nagy költő lelkét oly pazar tisztaságban bemutató költeménynek a színjátékba való beillesztése által teljesen megérteti s mintegy szükségszerűvé is teszi a kifejlést. *A költő és a halál* nemcsak a lélek mélyéről eredő hódolat, de nagyon ügyes aktuális műalkotás.

Igen értékes drámai alkotásokat adott ki Herczeg 1924-ben *Kilenc egyfelvonásos* cím alatt, amelyek közül több már kinyomatása előtt is színre került s amelyek jobbára országos ünnepeknek és hangulatoknak találó szószólói. Keletkezésük és megjelenésük között nem egynél nagy időköz tátong s így nem is illeszthetjük be Herczeg írói fejlődésébe, hanem együttes megjelenésük következtében itt foglalkozunk velük. Hangban és tartalomban igen változatos alkotások ezek és valamennyi magán viseli a szerző ujjainak, mint az oroszánkörmöknek a nyomait. Különösen szerkezet és jellemzés tekintetében válnak ki s írónk cselekvénytömörítő képessége, villanásszerű, de mégis mindent láttató jellemző-művészete bennük igen eklatánsan jut kifejezésre.

A *Színházavatás* a kolozsvári Nemzeti Színház új épületének 1906 szeptember 7—8-i felavatóünnepélyére készült. Ritka megelevenítő erővel és igen helyes érzékkel Kolozsvár színészetének a multjából azt tárja elénk vízió alakjában írónk, ami történelmileg legfontosabb, színihatás tekintetében a legjelentősebb. Látomásszerűen jelenik meg a páratlanul gazdag mult Dérinéivel, Kántornéival az Egressyek és Lendvayak társaságában s ez ad lelkesítést és erőt a küzdelmes jelennek a szép reményekkel kecségtető jövő nemes eszményeinek megvalósítására. A művet hazafias magyar szellem lengi át és patinaként rakódik rá a nemes hagyomány őszinte tisztelete.

A *bujdosók* megírására valószínűen a Rákóczi és társai hamvainak hazaszállítása adott ösztönzést. „A hősi eposz végét“ tárja elénk a műben Herczeg és azt példázza vele, hogy „Rákóczi megnyerte nagy csatáját s szelleme, mint Csaba vezér fellegen járó hada, diadalmasan vonul a szabadság csarnokába“. A bujdosók lelki élete, a török álnoksága, Magyary Miska szerepe tele van a kort és az utókort jellemző erővel.

Művészi kombináción alapul a *Karolina vagy: Egy szerentsés flótás* című vígjáték; ugyanezt az anyagot ugyanis *Akinek szerencséje van (Böske, Erzsi, Erzsébet)* című elbeszélésében már előbb feldolgozta írónk. Karolina hercegasszony és a szerencsés flótás: Nyeviczay kapitány szerelmi idilljéből a véletlen folytán rokoni látogatás lesz. A felsülés nemesak a kapitányt józanítja ki a szerelmi kalandból, de a besúgókat is aknamunkájukból s míg az előbbi a generális adjutánsa lesz, az utóbbiak ötven-ötven botban nyerik el jutalmukat. Herczeg

kiváló jellemzőképességére eklatáns példa a hercegné alakja, aki nem is lép fel a műben, jelleme azonban a személye köré csoportosított események alapján teljes megvilágításban áll előttünk.

Szintén művészi kombináció eredménye *A holiczi Cupido*, amelynek meseanyaga *A rejtelmes özvegy* (Arianna) című elbeszélésében található fel. A Helikoni Emlékünnepre szerzett vígjáték Cupidonak a jakobinizmus által megdöngetett, de meg nem dőlt hatalmáról szól. A jakobinizmust Miklós, a Párisban járt ifjú művész képviseli, aki rabjává akarja tenni Zsófit, a szép és fiatal özvegyet. Cupido azonban cipészinás képében meggátolja a tervet és isteni hatalmával végül is arra kényszeríti a beképzelt ifjút, hogy térden állva könyörögjön a szép özvegy szerelméért. A finom szövésű vígjátékban a női lelket boncolja írónk, amelyben kicsinyes dolgok sokszor igen nagy elváltozásokat idéznek elő.

Epés szatira a *Baba-hu* című vígjáték, amely a trianoni békekötés után hazánkat előzőnlő külföldi bizottságok munkáját a maró gúny fegyverével ostromozza s „a népek szabadsága” és a „civilizáció” nevében és érdekében foganatosított jogszolgáltatás csődje mellett a fehér faj kulturális bukása alapján erőhöz jutó színesek céljaira kegyetlen ironiával mutat rá. Fájdalmas való nyújtja a műhöz az anyagot, amelynek cselekvénye a népvándorlás korában játszik ugyan, de a lelke a XX. századból táplálkozik. Igaza van az előjátékban szereplő színházi főrézsvényesnek, hogy minek költeni a drága korhű jelmezekre, mert a közönség ugyanis észreveszi a műben a középkor lelkét.

A közelmúlt forradalmi tanulságaiból táplálkozik a *Két ember a bányában*, amelyben az úr és a szolga, a kapitalizmus és a proletárizmus gyűlölködését mindkettőt megváltó szeretetté olvasztja föl írónk. A proletárizmust Brádi, a bányamunkás, a kapitalizmust Kop főmérnök képviseli. Előbb egyik sem látta a másikat, de azért a munkás a beomlott bányában, a halál kapuja előtt is, gyűlöli a neki soha nem ártó urat, mert az azok között „a mázsás kövek közt volt, amelyek állattá aljasították”. A bányamunkás fiából magát főmérnöki rangra felküzdő Kop azonban mint „bajtárs”, munkásával „karöltve” akar átlépni „a fekete küszöbön” s midőn szeretetben egymásra találnak, megvív-
nak az Isten sziklahegyével”. A műnek nagyon nyílt tendenciája van; olyan eszméket hirdet benne Herczeg, amelyek mélyen

a magyar lelkekben gyökereztek s amelyeknek idejében való kiegyenlítése által a zuhanástól megmenekülhettünk volna.

Az árva korona dramatizált elégia, az ezeréves Magyarország darabokra hullásának és az árvaságra jutott királyi koronának a siralma. Eszmeileg az előbbivel némileg összefügg, mert a párbeszédet folytató angyalok nyomorúságának az oka „a föld alól kilobbant ősi átok“. A magyar címer két pajzstartó angyala a magyar csüggedésnek és a magyar reménykedésnek a szószólója. Az előbbi akkor tűnik el a lelkekből s az utóbbi akkor ölt testet, ha majd az „erős, nemes és győzhetetlen nép egyet akar, ha majd lesz vezér, aki láncra veri a gyűlölet sárkányát“. A mű alapeszméje az, hogy a magyar népet csak a korona fő teheti naggyá és boldoggá.

A *Violante és a bíró* monológba foglalt tragédia. Herczeg szerkesztő művészetére vall, hogy egyetlen monológban fordulatokban gazdag, igazi tragikus cselekvényt tud feldolgozni. A cselekvényt a bíró előtt álló, lelki egyensúlyát elvesztett nő ellentmondó vallomásai képezik, mert Violantenak csak lázongó lelkiismeretével kell megküzdenie, amely végül a bíró tekintetének hipnotikus hatása alatt elemi erővel szólal meg és a legőszintébb vallomásra bírja a gonosztevőt. A lelki élet festésében valósággal remekel Herczeg. A jellemzőművészetnek igen érdekes példája a mű; bár egyetlen szereplő beszél, az általa előadottak alapján azonban még a házasságtörő dalnok jelleméről is értesülünk.

Kacagtató jelenetekben gazdag a *Péter és Pál* című vígjáték. Pál, a hitelezői pénzéből nagyúri életet élő gavallér, hazard kártyajáték miatt esődbe jut, ugyanekkor sorsjegyével nagy összeget nyer régi komornyikja, Péter. Nem válnak el egymástól, csak szerepet cserélnek. A régi gavallérnak az előző életmódhoz és eszméihez való ragaszkodása s az ezekből való kijózanodás sok kacajt fakaszt. A művet nemesak ezek a kacagtató jelenetek, de a jól sikerült jellemek is Herczeg egyik legjobb vígjátékává teszik.

A legnagyobb magyar első országos hatású tettének centenáriuma alkalmából születik meg írónk lelkében *A hid* (1925) című történeti dráma eszméje. A mű szimbolikus alkotás, az utolsó évtized kiváló drámai remeke. Már maga a címként használt szó is szimbolum: a XIX. századbeli nyugateurópai műveltség és a magyar barbárság kapcsolatának szimboluma.

A legnagyobb magyar tragédiáját kapjuk benne, azonban mögötte ott lappang a nagy nemzeti katasztrófa, mert midőn Széchenyi lángelméjére Döblingben ráborul az éjszaka, majdnem ugyanakkor szakad vége Világosnál a magyar ábrándoknak. A mű a magyar ész és szív küzdelmének, a legnagyobb magyar által képviselt nyugateurópai műveltség és a nemzet által megtestesített magyar barbárság tragikus összeesapásának a rajza, ugyanazon történet szemlélet terméke, amelyből a *Pogányok*, *Ocskay brigadéros* stb. fakadt.

A *híd* hatásának titka izig-végig nemzeti tárgyában és elsőrangú művészi értékében rejlik. A nyugateurópai műveltség és a magyar barbárság áthidalásának tragikumát kapjuk benne: oly tökéletes tragikumot, amely hőisével együtt bukásba sodor hazát, nemzetet és fenségesen megrázó akkorddal zárja le nemzeti történelmünk egyik legnagyobb alakjának az életét. A tragikum csiráját a „híd“-ba, ebbe a szimbólikusan értelmezendő szóba rejti Herczeg, amely tátongó mélység által elválasztott végleteket köt össze. A „híd“-on szimbólikusan nem a pestiek és a budaiak közlekednek, hanem „nagyobb úr: Európa — vele a XIX. század.“ Esméje egy prófétai ihletű lélekben merül föl először, aki a kivitel előtt még „diadalív formára“ akarja építtetni az oszlopait, de akinek, valamint az általa más eszmévilágra keltett nemzetnek végül mégis katasztrófájává válik, mert később puskaporral szeretné felrobbantani: „akkor megszakadna a gondolatok metafizikai kapcsolata, az okkal megszűnnének a következmények is.“ Az egész mű tragikuma tehát a „híd“-hoz fűzött szimbólumból magyarázható. A „híd“, mint szimbólum olyan magasfokú kultúra közvetítője, amelyre nemcsak a nemzet, de a pest-budaiak vezetői, maga Kossuth sem értek meg és a mű cselekvénye nem egyéb, mint ennek a történelem tényei által való igazolása.

A cselekvényt a kort híven visszatükröző, szépen kiszínezett, gyakran egészen a történelem eseményeinek fonalán haladó képek alkotják. A múlt század eseménydús idejébe helyezve látjuk az isteni küldetésű hőst, de nem cselekedve, hanem lelkileg megjelenítve, amint érzésvilága saját tervei és tettei által előidézett belső küzdelme, vívódása közepett hullámszik, majd viharzik. A külső, reális cselekvés helyett tehát egy lelki folyamat, egy rendkívül mozgalmas belső cselekvés pereg le szemünk lát-

tára, amelynek minden egyes része fokozatosan fejleszti és végül tökéletesen megérleli a hős katasztrófáját. A tragikum rugója és egy ideig a hajtó ereje is, a megnemértés. A prófétai ihletű hős isteni tervekkel és isteni akarással lép elénk, katasztrófája azonban már az expositióban előre veti árnyát. „A magyar fáklyahordó nyomában a tűzvész jár“ — hangzik a magasztos tervek hallatára a nádor ajkáról a böles megjegyzés s a bizó, mindent merő hős országátalakító terveinek szívérványos egére már itt árnyékot vet a főrangúak szűk látköre és Kossuth első feltűnése. A tervek tettekkel, tényekkel válnak s a mohlepte országból a második felvonásban műhely lesz, „amely hangos a gróf Széchenyi teremtő szellemének kalapácsütéseitől.“ Az isteni küldetésű hős még mindenben bíz és mindent mer, de az isteni tervekkel és akarással szemben a megnemértés már mint egyenrangú erő lép fel: „a magyar fáklyahordó“ legigazabb híve már a „magyar ész és szív“ meghasonlásától tart s a két küzdő tábor vezéreinek meddő tárgyalása a felvonás végén fordulatot idéz elő a cselekvényben. A harmadik felvonásban még mindig bíz és mer is a hős, de a megnemértés a „fáklyahordó“ legigazabb hívének elpártolása által a tetőpontot éri el s a legkegyetlenebb önvád társul hozzá tragikai hajtóerőként: a hős úgy érzi, hogy „valami hiba van a számításában“, előre érzi a katasztrófát. Az utolsó felvonásban a hős isteni akarása elveszti összes ható erejét, a megnemértés orgiáit üli s az önvád, mint itt leghatékonyabban működő tragikai hajtóerő, az eszmék bukását a hős lelki megsemmisülésével tetőzi be.

Ime ez a cselekvény, ez a hős lelki küzdelme. A multat látjuk szemünk előtt leperegni s egy próféta lelkét látjuk megelevenedni. Nem tettek, történelmi események keitik a hős belső küzdelmét s Herczeg ritka alkotó képességére vall, hogy ezeket az eseményeket oly mesterien csoportosítja, hogy azok a hős íckére való hatásuk által rohanva viszik a katasztrófa felé. Ilyen értelemben van a műben egy cél felé haladó szerves cselekmény, mert az ok-okozat kapesa által szilárdan összefüggő események fokozatosan érlelik meg a hős megsemmisülését.

De van a műben igen finom lélekrajz is. *A hid* legfőbb hivatása talán azon lélektani probléma megoldása, hogy az óriási szellemi erejű és képességű hős hogyan jut el az örület sötét éjszakájába. Herczegnek ezen feladat megoldásánál nem változ-

tatnia, nem eszményíteni kellett a legnagyobb magyar történelemből ismert lelki alkatán, csak színeznie, mélyíteni kellett s a lelki élet törvényeit kellett a külső eseményekkel oly módon összhangba hoznia, hogy ezek egymásrahatásából sarjadjon ki a feltartóztathatatlanul bekövetkező bukás. S itt bontakozik ki Herczeg jellemző művészete valódi nagyságában. A legnagyobb magyar lelki élete két véglet között hánykolódik a műben: a mindent merő, mindennek sikerében bízó, elszánt isteni akarás — s az önvád okozta örület. Ez a két véglet a legnemesebb magyar lélek érzésvilágának hullámzásával telik meg. Előbb az egész nemzet ámuló, hódoló együttérzésének tisztán csengő szimfóniáját halljuk lelkesítő visszhangként a hős tárogatójának ébresztő, hívó szavára, majd az élet vágyától és a nemzeti önérzettől hevülő versenytárs kürtjének elnémitására való törekvés tölti be egész lelki világát, aztán a bizakodás mellett az elhibázott lépés tudata cikázik át villámként rajta és megremegtetí egyensúlyát, hogy végül belemerüljön az örület éjszakájának komorságába. A legmagasztosabb eszmék a legnemesebb érzésekkel, a legsötétebb gondolatok a legkínosabb, legönemésztőbb indulatokkal váltakoznak abban az érzelmi kaleidoszkopban, amelyet a mű alapján a legnagyobb magyar lelki világának nevezhetünk. Nem található abban mást, mint ami emberileg szép, jó és nemes és így érthető, ha sorsa félelmet és szánalmat kelt bennünk. Félelmet, mert fajunk legzseniálisabb képviselője bukik, szánalmat, mert bukásba sodródik vele nemzetünk, vele, aki annak javát akarta és munkálta, de isteni ihlete nem volt elegendő arra, hogy faját rettenetes elmaradottságából saját eszméi magaslatára emelhesse.

A főhős mellett különösen a nádor alakja köti le a figyelmet, mint legplasztikusabban megmintázott alak. Jellemének legkirívóbb vonása a magyarság mélységes szeretete és szinte a látnokiba átjátszó bölcs és éles előrelátás. Ő az, aki az isteni ihletű magyar prófétát az áthidalás gigászi munkájára figyelmezteti, aki a magyar faj minden erényét és hibáját ridegen mérlegelni tudja és akinek talán minden szereplő között a legjobban fáj, hogy a koldusszegény magyar nép prédálva „porba tiporja az aranyját“ (Széchenyit). Éleslátása annyira kirívó, hogy itt-ott a legnagyobb magyar irányítójaként tűnik fel, de ez az éleslátás inkább származásának a velejárója: fejedelmi

sarj népeket kormányzó, széles látkört felölelő pillantása olyan dolgokat is meglát, aminőket más halandó soha.⁵⁰

Előbbi hangos véleménynyilvánítások után még csak a mi nap is felhangzott a panasz, hogy Kossuthal Herczeg igazságtalanul bánik: alakját, történeti nagyságát talán tendenciózu- san kicsinyíti s vele szemben a másik magyar hőroszt a piedesz- tálra emeli. Szerény véleményünk ebben a kérdésben az, hogy akik ilyen tendenciát visznek bele bírálatukba, azokat sokkal jobban illetheti a politizálás vádja, mint Herczeget. Írónk a Széchenyi-centenárium alkalmából készítette művét, amelyben nem a szabadságharcot és nem a Kossuth akkori szerepét, ha- nem a legnagyobb magyar tragédiáját akarta feldolgozni. Vilá- gos és érthető tehát, hogy a történelemből is csak azt s ennek kimagasló alakjait is csak annyiban használta fel, amennyiben a Széchenyi tragédiájához szüksége volt rá. A multat és szerep- lőit ezen a szemüvegen át kell nézni, mert különben Herczeg igazságtalan Wesselényivel és más olyan történelmi nagyságok- kal szemben is, akiknek alig vagy semmi szerepet sem juttat. Egyébként Császár Elemér igen meggyőzően döntötte el ezt a politikai színezetű kérdést. „Az a Kossuth — úgymond Császár — akit Herczeg rajzol, nem a történelem Kossuthja, hanem Széche- nyi. A történelem másnak, nagyobbnek látja, de Széche- nyi ilyennek látta s Herczeg, aki Széchenyiről írt drámát, jog- gal nézte őt hőse szemével. Ez nem a történelem meghamisítása. Herczeg Kossuth jellemét nem változtatta el, képét nem festi sötétebb színekkel — csak nem tárja fel mindazt az értéket, ami ebben a rendkívüli egyéniségben volt s nem rajzolja meg képét azokban a hatalmas méretekben, amelyek a történelem Kossuth- jára oly jellemzők... Kossuth a drámában nem egyéni hős ... csak a Széchenyivel szemben álló nemzet megtestesítője“.⁵¹

A szerkezet tekintetében erős kötésű, a jellemzés szempont- jából kifogástalan mű a kort is igen híven tükrözi vissza. Az első és a harmadik felvonás különösen az arisztokrácia életére, műveltségére és világnézetére, a második a köznemesség és a polgárság felfogására és törekvésére nyújt igen becses és korhú adalékokat. De nemcsak a szereplők érzés- és gondolatvilágának találó festése által eleveníti meg írónk a kort, hanem segítségére

⁵⁰ Dánielné Lengyel Laura: Herczeg Ferenc új színjátéka. Budapesti Hir- lap. 1925. évf. 264. sz.

⁵¹ Császár Elemér: A hid. Új Nemzedék. 1925. évf. dec. 25. sz.

van ebben a stílus is, amely az arisztokráciát tekintve némettel és franciával kevert, a közhivatalnokok szájába adva latinos, a köznemesség részéről népies zamatú. Ezeknek együttes hatása adja a kor forrongó, eszmék, műveltség és nyelv szempontjából jellemzően tarka, de hű képét.

A híd a Széchenyi-centenáriumhoz illő alkotás, amelynél méltóbb áldozat még nem égett a legnagyobb magyar emlékének oltárán. Elkészítésénél haszonnal forgathatta Herczeg Grünwald Béla Széchenyi életrajzát. A mű képzetvilágával méltóan illeszkedik be a centenáris közhangulatba: a mult nagyságának és nagyjainak emlékéből élő, szorongva bizakodó hitvilágunkba!

... Vessünk egy röpke visszapillantást e nemes ívelésű művészi pálya utolsó korszakára.

Az átmenetet ebbe a korszakba a nő-ihlet adja meg. Itt ennek fordulópontján vagyunk. Az aranyhegedű édes, puha hangja elnémul, húrjai elpattannak s a rideg valóság harapós kis kígyói hidegen sziszegnek a mester előtt. A kellemetlen való azonban mégis megnyugtatóbb, mint a kínos bizonytalanság s bár a női démon visszatérő emlékként még fel-feltűnik a mester lelki szemei előtt, utóbb a vérszomjas ragadozó alakját ölti magára, sőt mintha miatta szeretne átlépni a „fekete küszöb“-ön, ihlető képességéből mégis fokozatosan veszít s végül a böles nyugalomával vigad, mulat rajta. A nő-ihlet élményanyaga és korszaka ezzel kimerülni látszik: a lélektani okok megszűnnek, nincs, ami továbbra is felszínen tartsa.

De új élményanyagot is hoz Herczeg számára az élet a reánk zúdított nagy világháborúval mindjárt a korszak elején, amely *Az aranyhegedű*-ben az előbbivel együtt zendül meg ugyan lantján, de amely egymagában is erősen ihleti lelkét és a költészet bájos virágait hajtja ki belőle. Ez az élményanyag a legállandóbb, az egész korszakon átvonuló, uralkodó. Rengeteg izgalommal rakja, terheli meg lelkét, egyes fázisai közben keresi a pihentető hangulatot s ennek a nyugalom számára megmentett óráiban alapjában még mindig remegő lelke művészi kombinációkban, költői játékban leli örömét. A végzet beteljesedése nem könnyezésre, elmélkedésre készíti, majd a romok között a multba visszanyúló, hatalmas koncepciójú utolsó alkotásával allegórikusan mutatja az utat a szorgalmas és önzetlen munka által elérhető megújulás: a magyar feltámadás felé. Gyönyörű ívelésű pályájának jelenlegi csúcspontján állva mutat meste-

rünk e nemes, e magasztos cél felé. A nemzet legjobbjai lelkének ő most a kifejezője, a legnemesebb hazafias törekvéseknek ő most a szószólója. Ő maga már régóta a halhatatlanság ösvényén jár. Lesz-e még emelkedés? Testi és szellemi erejének frissesége sok reménnyel kecsegtet egy még szebb, egy még értékebb művészi kincseket hozó jövő felé!

*

Végigkísértük a „poeta laureatus“-t írói pályájának sok reménnyel kecsegtető hajnalától legutóbb megjelent klasszikus értékű művével egyelőre lezártnak és végsőnek tekintett korszakáig: napjainkig, nem lesz haszontalan, ha a főbb eredmények rögzítése végett a jelenleg elért magaslatról visszapillantunk a megtett útra.

Legyen szabad *A híd* egyik nagyon mélyen a mi szívünkbe vésődött mondatával kezdenünk összefoglaló fejtegetésünket. „A földnek itt varázssereje van“ — mondja Crescencia ajkán út a mester, ő, akinek ősei a sziléziai Henrigauból származtak át hazánk istenáldotta termékeny földjére. A Gondviselés lenne a megmondhatója, hogy mi lett volna a sziléziai kis magból, ha a honi talajban marad, azt azonban mi már tudjuk, hogy mit termett az istenáldotta magyar földön, mert fejtegetéseink során láttuk. S midőn mi most éppen ennek a termésnek páratlan gazdagságára és értékére visszagondolunk, nem tudunk szabadulni magának a kijelentésnek a varázshatása alól, mert ez a mester lelke mélyéről jön s úgy hisszük, hogy szubjektíve nagyon sokat jelent. Talán benne van az is, hogy magyarrá válásán kívül művész-voltát is ennek a varázserőnek köszönheti, mert itt az ide jövő idegent „valami édes szédülés“ fogja el, mert itt „a levegő teli van ifjúsággal, hajnalhasadással, tavaszi zsendüléssel.“ Talán ez az „édes szédülés“ a Muzsa csókja, amellyel máshol nem ihlette volna, csak itt, talán csak ez az a föld, amelyen egyedül termett élmény veleszületett művészi ösztöne számára.

Igaz ugyan, hogy művészi pályájának hajnalán nem annyira a specifikus magyar nemzeti szellem, mint inkább specifikus magyar viszonyok kifejezője, de a közöshadsereg keretén belül a magyar huszár ihleti lelkét. Ez az élmény az invenciókészséggel együtt már a bölcsőben benne lappang mesterünk lelkében s az életerős csira fejlődése során a militarista szépirodalmat termi meg, amely eladdig nálunk ismeretlen volt. Hogy meny-

nyire összeforrt mesterünk lelkével mindaz, ami katona vagy katonás, mutatja az, hogy egész pályáján végigkíséri s hogy még egy-egy nő szereplőjének a jellemében is lehet találni katonás vonásokat. De a lélek mélyén rejlik már kezdőfokon a belső és külső szerkezet iránti ép, egészséges érzék is, amely mindig kerekded mesét és művészi egészt diktál neki. A szerkezet később utólérhetetlen nagy mestere már itt elárulja magát.

Majd amint művészi ere növekszik, szemlélete körébe éppen annak a társadalmi rétegnek az élete kerül, amely a katonasággal a legszívesebben érintkezik: a magyar dzsentrié. Lelke itt ölelkezik a Jókaiéval és itt oltódik be ő a magyar elbeszélés hatalmas lombozatú fájába, mint a Jókai-ág hűségben felfelé szökő életerős sudár. Az írói genre, a tárgyával szemben elfoglalt diszkrét, tartózkodó álláspont azonban már kezdő fokon elválasztja a tárgyába lirailag elmerülő nagy mesemondótól. Ő úgy ábrázolja az életet, mint amilyen a valóságban s naturalista írónak vallja magát, míg egyesek a realizmus hívének tartják. Kétségtelen, hogy a naturalizmus piszkai nem érintik lantjai húrjait, mégis — hogy saját megállapításától el ne térjünk — mi őt egy sajátosan finom és tisztult naturalista irány hívének tartjuk.

Amint népszerűsége növekszik, tágul az a kör is, amelyből Muzsája táplálkozik. Az olvasóközönség szeretetének nyergében ülve, nem engedi, hogy helyzete ott egy pillanatra is meginogjon: a kor izlés-, érzés- és gondolatvilágának eltalálása és visszatükrözése által biztosan tartja ott magát, jóllehet az iránta megnyilvánuló rokonszenv biztosítására és fokozására való törekvés következtében ugyanekkor a komoly kritika az elsekélyesedéstől félti Muzsáját. A félelem teljesen alaptalannak bizonyul s az ügyes, előkelő modorú elbeszélő ugyanekkor a magyar drámairodalom egén jelenik meg „mint fényesen feltűnő új csillag“ s Csiky Gergely nyomdokaiba lépve, fűzi tovább a magyar drámaírók hosszú láncolatát. A drámaíró az elbeszélő kényszerhelyzetéből születik: a szűkre szabott tárcarajzok megjelenítő kényszeréből s már kezdő fokon életerős egyéniségnek mutatkozik.

Egész 1896-ig azonban inkább csak a külsőt kópizálja, mint a lényegét vetíti rá vásznára. Írói pályáján ekkor kezdődik a legfontosabb korszak, ekkor érik igazán nagy íróvá. Életszemlélete ekkor mélyül el, éles elemező elméje ekkor bontakozik ki

teljes nagyságában, ekkor tárul fel előtte a mult is gazdag romantikájával. Egészséges erkölcsi érzéke megóvjá most is, hogy a naturalizmus piszkaiba sodródjék, viszont történeti felfogása visszatartja attól, hogy akár a romantika patetikus, de hűtlen történeteszemléletébe, akár a historiai realizmus pusztá tanulmányyszerűségébe tévelyedjék.⁵² Egy sajátosan egészséges, izmos művészi irány jegecedik ki költészetében, amely nemes eszményi tartalmával, jellegével a különböző félszeg irányzatok féktelen tobzódása közben a klasszicizmus visszhangjaként tűnik fel előttünk.

A multból különösen eszmék, világnézetek, hatalmas szellemi áramlatok tragikus összeapását érzékíti meg, mögötte mindenütt ott lappang az önmagával küzködő, vívódó jelen s a műveiből levonható tanulsággal int: „a mult példa legyen már“. A jelen rideg szemlélete is elsősorban nemzetünk egész egyetemét érdeklő, átfogó, hazafias eszmét vet fel számára: a magyar dzsentri válságát, amely egyúttal nemzeti válság, mert nincs kialakult társadalmi réteg, amely helyét pótolná, történelmi szerepét, hivatását betöltené. Állásfoglalása itt is intő és példaadó: a végpusztulás lejtőjén álló dzsentrit a munka mentheti meg. De korunk süllyedő erkölce és gazdasági viszonyainak sajátos alakulása következtében szemlélete körébe vonódik a nő is a társadalomban és a férfival szemben elfoglalt helyzetével, egész világával. Éles boncoló elméjével szálaira bontja sorsát, társadalmi helyzetét és szerepét, de lelkét is. Ez a téma különösen fogva tartja s akár a jelenbe, akár a multba helyezi vissza, a lelki életnek páratlan gazdag és színes panorámáját tárja elénk. Míg előbb inkább csak külsőleg festett s vilanásszerűen világította meg a lélek rejtekeit, most valóságos belső, lelki interieur-öket fest és utolérhetetlen művészettel mutat rá a női külső: mosoly, könny, öltözet, mozdulat stb. rejtélyes titkaira. A lelki élet indokolásával, korábbi műveinek ezen legfelölőbb fogyatékoságával, sem marad adós eztán. Mint lélek-búvár hatol be és le a lélek mélységeibe, rávilágít az asszociációk működésére és leplezetlenül hoz onnan felszínre mindent, amit éles megfigyelő szeme meglát. Az anyag már előbb is biztoskezü ura ezután még szorosabbra kovácsolja az alkatelemeket összefűző kapcsolatokat, még szervesebb egységbe tömöríti azokat

⁵² Horváth János: Herczeg Ferenc. Irodalomtörténeti Füzetek. 1. sz. 12. l.

s a már belsőleg is uralt anyag külső szerkezete így lesz kezzi közt megingathatatlan szilárd.

1906-tól kezdve a már teljesen kiforrott művész költészetén sajátos alanyi színezet ömlik el. A szubjektív érzés árját két hatalmas forrás szolgáltatja: a nő-ihlet és a ránkzúdított világháború. Mindkettő fájdalmas, pesszimiztikus akkordokat szólaltat meg kobzán és mindkettő alapjában remegteti meg lelke egyensúlyát. Sajátságos, bár nem véletlen és érthetetlen, hogy a két ihletet adó forrás élményanyaga költészetében egymásba fonódva kulminál. Az első olyan élményt szolgáltat neki, amely korábbi sejtelmét váltja valóra. A ridegen megfigyelő mester már előbb megismerte és megfejtette a női lélek sok-sok rejtélyes titkát, most meglátja annak mélységes poklát, amely az ő lelkében zúz össze egy eladdig szentnek tartott ideált. A másik mint egy örjítő rém s orozva lepi meg, lantját már-már elnémitja s majdnem a kétségbeesés útvesztőibe kergeti. Csak midőn az orvtámadás után lélekzetvételhez és erőhöz jut, szólal meg egy biztató, buzdító hang kobzán, amely a nagy összeomlás után az ellenségeinket érintő epés szatirán át lelkesítő, bátorító szózatná változik s megjelent utolsó alkotásával mutatja az utat a magyar feltámadás felé.

Éppen ez az önzetlen hazafiságból fakadó hangulat, amely a nemzeti közérzésnek oly hű kifejezője, forrasztja elválaszthatatlanul össze az idegen anyanyelvű mestert a magyarság egyetemével. Irodalmunk egén tűntek fel csillagok, amelyek vakítóbban fénylettek, jobban tündököltek, de olyan, amelynek gyönyörű ívelésű pályája idegen szellem égboltozatán kezdődik, onnan a magyar Pantheonba vezet át s innen kisugárzó fényével, ragyogásával az egész művelt világot betölti, még nem volt. Szelleme-lelke örökre a miénk és kérjük a jó Istent, hogy még sokáig időzzék az mulandó testében, mert még korántsem termelte ki mindazt, amivel a Múzsza telítette. Legyenek áldva a gondos szülői kezek, amelyek bölcsőjét ringatták; legyen áldva a sors, amely magyarrá tette!

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany János: Előhang Csabához.

A tetétleni halomról írt dolgozatomban (Irod. IV, 8.) kétségemet fejeztem ki a gyűjteményekben feltüntetett 1855-ös keltezés helyessége iránt. Főképp versbeli sajtások alapján 1864 tájára tettem a költemény keletkezését. Az egész okoskodást halomra dönti Aranynak levele Toldy Ferenchez, 1857 aug. 11-én: „Az is lehet, hogy van, úgy élet-, mint irodalmi pályámban valami humoros. Töredék az is, ez is... „Bevégzetlen élet, bevégzetlen munka“ — olvastam Kegyed előtt egy töredékben. Romok, romok!“ — Arany e szerint 1857 pünkösdjén, május 31-én, mikor Toldy Nagykőrösön vendége volt, felolvasta már neki az Előhang-ot (talán egyebet is), mert abból való az a lemondó idézet. Ercseyhez írt levelében (1856 ápr. 26) pedig ezt írja: „...én még akartam csinálni valamit. Az idő múlik s komoly gondolatokat ébreszt... Az ember eddig még nem élt, csak remélt, s ihol egyszerre csak ott találja magát, honnan örömeztőbb néz vissza, mint előre.“ Ez utolsó mondat Arany-nak igen sokszor emlegetett, kedves idézete Petőfi: *A téli esték* című életképéből:

A kitől nincs messze az élet határa
Nem előre szeret nézni, hanem hátra.

Arany magára alkalmazva az *Előhang*-ban így mondja:

Ez élet hegyének már tetején állok:
Emelkedtem eddig, ezután csak szállok.
Belátom az ösvényt, melyen ide jöttem...

Grexa Gyula a Csaba-töredékekről írt tanulmányában (Irod. Közl. XXVII, 30) külön fejezetet szentel az *Előhang* kormeghatározásának, és arra az eredményre jut, hogy a hang, az alanyi vonatkozások inkább 1854 szeptemberére utalnak. Lehet. Itt azonban csak a kézirat vagy más hiteles följegyzés dönthet. Az a versrészlet azonban, melyet Grexa az 1855 jan. 16-án Tompához írt levélből idéz: „Állj meg élet napja...“ nem tartozik a Csaba-töredékek közé, mivel a *Mátyás Dalünnepe* (1855) harmadik stanzájából való.

Ami az én kudarcot vallott verstani érveimet illeti, igaz, hogy az *Előhang* az első, határozottan choriambusos lejtésű tizenkettős, melyben Arany később (1862—63) a *Buda halála*-t megírta, de hiszen az elméletet már 1850-ben ismerte, mint *Vojtina* leveleiből és verstani tanulmányaiból látszik, Fogarasi, a choriambus elméletének felfedezője pedig már 1843-ban adta ki Művelt Magyar Nyelvtanát.

Szóval a szegény szövegkritikusra is állanak az Úr szavai Goethe Faustjának előjátékából: „Es irrt der Mensch solang er strebt.“ *Tolnai Vilmos.*

Jókai Mór forrásaihoz.

Jókai Mór Dekameronjának egyik érdekes története: „Egy haramiabanda a havason“, melynek az a tartalma, hogy az aradi hegyekben tanyázó haramiák elfogták a megye alispánját, magukkal vitték tanyájukra, ott azonban nem bántották, hanem térdre borulva előtte azt kérték tőle, eszközöljön ki számukra kegyelmet, hogy az emberi társadalomba visszatérve, ismét hasznos tagjai lehessenek. Jókai a cím alá ezt írja: „Igaz történet után“, s tudva azt, hogy ő regény-tárgyait nagyon is szereti a valóság valamely mozzanatából meríteni, hogy mende-monda, adoma, családi krónika, történeti emlékirat legkedvesebb bányája, ezt a novelláját is ilyesféleképpen olvassa az ember. Elbeszélését azzal kezdi, hogy: „Ez előtt mintegy ötven hatvan esztendővel...“, a színhely Arad megye. Így az esetnek körülbelül 1790 tájban kellett megtörténnie. Csakugyan a pozsonyi Magyar Hírmondó 1784-i évfolyama, öt egymásután következő tudósításban (497. l. aug. 7; 507. l. aug. 11; 539. l. aug. 25; 555. l. szept. 1; 741. l. okt. 17) adja elő ezt a ritka eseményt, mely akkoriban igen sok szóbeszéd tárgya lehetett. Az alispán a hetvenedik évében járó *Forrai András* volt, kit július 28-án, fényes nappal, délben, hurcoltak el Soborsinban levő házából, de megengedték, hogy ágyiruhát magával vihesse. Íródeákját is magukkal vitték, azt hívének, hogy a „Vitze-Ispány Úr“ fia; mikor azonban mivolta kiderült, „egy néhány pár pofon tsapásoknak uti költségével vissza botsátották“. Az első tudósítás csak ennyit tud. A következők aztán csakugyan kiderítik a haramiák szándékát; az alispán ki is eszközöli nekik a kegyelmet, a zsványok azonban nem bírnak már beleilleszkedni a becsületes életbe s októberben megint csak garázdálkodnak, még az alispán házáat is felégetik és kiprédálják. Ezt az utolsó, diszharmónikus mozzanatot azonban Jókai már elhagyja s a haramiákat mint tisztességes és istenfélő embereket halatja meg. — Azt nem bírtam megállapítani, hogy Jókai az eredeti tudósítás után írta-e elbeszélését, vagy pedig közvetett úton jutott-e hozzá. Lehetséges, hogy a komáromi Jókay-házban megvoltak a M. Hírmondó régi évfolyamai s ezek szolgáltatták a költőnek a nyers anyagot, melyet aztán meg-elevenítő képzeletével kiegészített és költői alkotássá kerekített.

Tolnai Vilmos.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖNYVSZEMLE.

Az Ady-kérdés újabb irodalma.

Kurt Pinthus, amikor a ma forradalmár lírikusait a „Menscheits-Dämmerung“ kötetében kiadta, így fordult kora ifjúsághoz: „Ti ifjak, akik szabadabb emberiségben fogtok felnőni, ne kövessétek ezeket, akiknek az volt a sorsa, hogy a pusztulás borzalmas tudatában egy jövője- és reményefosztott emberiségben éljenek és az legyen a feladatuk, hogy mégis megőrizzék a hitet a Jóban, Eljövendőben, Isteniben, ami a lélek mélyéről fakad. Ahogy kétségtelen, hogy korunk költészetének ezt a mártírtudatot kellett járnia, éppoly kétségtelen, hogy a jövő költészetének másként kell megnyilatkoznia: annak egyszerűnek, tisztának és világosnak kell lennie.“

Mi, magyarok, Ady Endre költészetéről ezzel a józansággal még nem tudunk beszélni. Nálunk Ady Endre neve még mindig harci szózat, amely két szögesen eltérő világnézet harcosait tüzei küzdelemre. Aki Ady Endre értékeléséhez hozzá mer nyulni, és állásfoglalása nem lesújtó vagy feltétlenül ünneplő, ma még tüzes haragot arat. Az egyik párt el akarja riasztani az ifjúságot Adytól, a belőle táplálkozó „szellemi járványtól, lelki ragálytól“ (Szász Károly), mások „református keresztyén öntudatuk és álláspontjuk“ szavára az ifjúság kezébe tennék, mert „Széchenyi óta és mellett leginkább tőle lehet tanulni *kritikai* hazaszeretetet, mely a nemzet sorsának és bajainak *belső* okait látja, fájlalja, mely a régi bűnök ellen öntudatos haragra készítet és önámítás nélkül, világosan hirdeti, hogy a nemzetnek, ha élni akar, a *maga* életét kell élnie, hogy egyetemes értékű emberi életet kell a maga módján termelnie s hogy saját vezetését csak saját legértékesebb szellemű és jellemű fiaira szabad bízni.“ (Makkai Sándor).

A harc Ady magyarsága, szerelmi élete, démonisága, halálkultusza, vallási felfogása és érthetősége körül folyik. A véde-

lemre, Ady lelkének megmagyarázására Makkai Sándor vállalkozott, akit egy református ifjúsági egyesület kért fel döntő véleményadásra. Könyvét a *Soli Deo Gloria* vallásos egyesület adta ki, és így módot adott Vargha Gyulának erre a keserű forgácsára:

„Hogy torzul el ma minden ideál!
Van társaság — az ember szinte szörnyed —
Nevében Isten dicsősége áll,
S sátán dicsőségére ad ki könyvet.“

Makkai Sándor aligha gondolta, hogy a sátán seregében fogják számbavenni: de talán azt még kevésbé, hogy az Ady-hívek táborában is mentegetni fogják félreértéseit, ezzel a jóindulatú vállveregetéssel: „Egy annyira eredeti és még máig sem egészen megszokott beszédű költő lelkivilágában nem mindig és senkinek se könnyű dolog eligazodni.“ Földessy Gyulának ez után a kijelentése után Ady-kritikát ismertetni nehéz feladat, mert hiszen Földessy azt a hitet szuggerálja, hogy Adyt csak ő, Földessy Gyula érti meg, — már pedig a megértés lehetősége nélkül érdemes-e írni valamiről? — Mégis bátorságot veszek arra, hogy az Ady-vita három újabb könyvtermékéről valamelyes tájékoztatást adjak.

A „*Magyar fa sorsa*“, Makkai Sándor könyve, talán Ady magyarságának vitatásában a legérdekesebb és legmeggyőzőbb. De könyvének megírása a mélyrelátások és felszínességek zavaró harmóniátlansága. Ady kora problémáinak megvilágításában Makkai történetfelfogása tükröződik: elítélése annak a kornak, amelyben Ady élt, ama kor magyarságának, nemzeti gondolatvilágának. „Szerintem — írja — annyira egyet kell értenünk ebben vele (Adyval), hogy *nem is szabad* megengednünk, hogy az, ami felett ítéletet mondott az idő, halottan is életet szimuláljon és továbbkísértsen közöttünk.“ Makkai így ítél Tisza István korszakáról. Természetes, hogy szubjektíve igaznak kell mondania mindazt a vádat és megítélést, ami Ady ajkáról hazája ellen elhangzott. És bár elismeri, hogy Ady igazságát itt objektív mértékkel megállapítani nem lehet, önmaga részéről igaznak tartja. Az irodalmi kritikát történelmi vonatkozású vitával kellene megszakítanom, ha magam itt bármely irányban állást foglalnék.

Nem is ebben a vonatkozásban meggyőző Makkai könyve, hanem ott, ahol Ady tragikus magyar öntudatát jellemzi.

A túlzás talán csak az, hogy a magyar ugarral való első összekötését irodalmi téren történtnek mondja: ennek a versök és a váradi cikkek ellene mondanak. Téves az a megállapítása is, hogy „a magyar költészet elmaradt a saját nemzedékétől”: hiszen másutt a magyar nemzetnek éppily elmaradását konstataálja a nyugat forrongó életproblémáitól. De ez nem cáfolja meg azt, hogy Ady a magyar sors pusztulását vélte látni és „természetes, szükségszerű hivatást” látott abban, hogy a kor előtt járjon. Az a „szomorú, de szükségszerű magyar öntudat, a Kelet és Nyugat között meghasonlott” lélek Adyban élt, de azt, hogy ez kivüle is meglett volna e korban, Makkai elfelejtette igazolni. Így vagyunk többi megállapításaival is: azt átlátjuk, hogy Adyban a magyar szív sajgott, sirt és szitkozódott, — de Makkai mindig tovább megy ennél, a szubjektív állásfoglalást érdemnek, irodalmi újságnak mondja, s ezzel a komoly kritika határát átlépi. Így aztán megalapozatlan az a kijelentése is, hogy „Ady egy sötétben látó, tragikus nemzedék lelkének kiáltó szava volt”. Újságcikk harcolhat szubjektív érvekkel, de irodalmi tanulmányban e nemzedék ilyen gondolkodásának vallomásokban megörökítőddott igazolását várnók. Másik hibája e könyv irodalomkritikai fejtegetésének, hogy a gondolatokat sokszor úgy csoportosítja — önkényes könnyelműséggel —, hogy a saját felfogását szuggerálja Ady Endre gondolkozásába; pl. amikor a magyar faj létjogát abban állapítja meg, amiben Eötvösnek Kazinczyról mondott emlékbeszéde (35. l.). A könyv tendenciája szempontjából is kár, hogy újságírói túlzás (vagy rabulisztika) sem hiányzik benne: mint amikor Adyban több együttérzést állapít meg nemzetével, mint amennyi Petőfiben volt! (37. l.) Nem tudunk mást, csak tartalmatlan frázist látni Ady párizsi életvágynak ilyen megfogalmazásában: vágy a *nagyszabású, egyetemes horizontú emberi élet* után (38. l.). Hiszen később Párizsból csak azt emeli ki, hogy „ott az egyetemesebb, a világot betöltő gondolat, a szociális forradalom gondolata érlelődött és hányódott, ott volt egy világhorizont...” Újra Makkai hitvallása, a konzervatív magyarság hagyományaival való szembe fordulása szólal meg, nem Ady lelke világítódik meg. De a zavaró mondások ellenére is élénk világlik e fejezetből, hogy Ady a maga hazájának pusztulását a maga kora viszonyai között bizonyosra vette, így tehát a szubjektív igazság hazaszeretetéből sarjadt.

Ady szerelmi költészetét ezzel a Nietzsche-ízű esztétikai tétellel kezdi: „a zseniben mindig az *önmagáért való élet* manifesztálja magát“, — „a zseni önzésével, azaz *végzetével* csak önmagát szereti, éli és éneklí meg“. Az én esztétikai felfogásom a zseniben nem ezt az erkölcsi világrenden áthágó fegyelmezetlenséget látja, — azt hiszem, ezt Lombroso elméletével együtt már csak riporter-esztétikusok vallják. Maga Makkai is keres más megoldást is: Adynál „a szerelemnek a konkrét női lélektől és a családtól *függetlenített és démonivá növelt, mert önmagáért valóvá* tett ábrázolását“. A frázishajhászásnak újra szép példáját teremti meg itt Makkai; annál furcsább ez, hiszen Ady életét ugyancsak ismeri; s amikor ezt fejlődésnek, „differenciáltabb, mélyebb és misztikusabb költői öntudat szférájába való érzékenységnek“ mondja, erkölcsi felfogásban azonosítván magát Adyval, groteszk önvédelmet ír. Mindenáron való mentegetőzésére jellemző, hogy *a költő-zseni femininségét* hangoztatja és Ady verseinek szerelmi motívumaiban emlékeztetőket lát csupán „a lelkének mélyén szendergő, sejtelmesen érzett *nőiségre*“. Végül is azzal utasítja el az olvasók etikai felháborodását, hogy minden zsenit feltétlenül abnormis jelenségnek kíván, s ezt a ténykérdést az etikai megítélés köréből kiemelendőnek tartja. Sőt a legnaivabb személyes érvtől sem vonakodik: kimondja, hogy Ady érzékiségének bűnei „csak szomorúbb kimenetelűek, csak példázatosabbak, de nem mások, nem különösebbek, mint kortársaié, az egész magyar ifjúságé és társadalomé“. Azt hiszem, a könyvnek ez a leggyarlóbb, de legvakítóbb fejezete.

Ugyancsak az igazolandó tétellel akarja igazolni Ady démoniségát: mert — szerinte — „a zseni sohasem a harmóniának, hanem mindig a diszharmóniának végletes képe, de nem jellem“. Azt hiszem, józan egyszerűséggel Ady életkörülményeiből és hivatásérzetével sokkal értelmesebb magyarázatra lehetne jutni.

Ady halálverseinek elemzése vall a legtöbb megértésre: meglátja a halálfélelmében az élet nagy szeretetét, jól jelöli meg a szubjektíve elképzelt talajt is (egy haldokló nemzeti élet, egy halott nemzeti költészet), de az új magyar öntudat felébredését erőszakkal tudja csak Ady „halálos életszemléletéhez“ kötni.

A legerősebb felháborodást Makkainak az a mondása kel-

tett, hogy „Ady az egyetlen magyar vallásos költő“. Pedig ez a groteszk megállapítás természetesen hajtása annak a felfogásnak, hogy a tételes katolikus vallás hívője gondolkodás nélküli báb. Makkai a vallást csak a *bűnös* embernek az Istennel való harcias találkozásában látja: az együgyű Theophania (és a biblia) szereplői között tehát Káin a vallásos, nem Ábel, — Júdás és nem János. Így fogván fel a dolgot, természetesen, hogy Adyig nem talál egyetlen (ilyenforma) vallásos verset. A vallásosság fogalmának ez az értelmezője a fejlődést látja Ady vallásos verseiben, egyenesen megleckézteti a magyar költészetet és közönséget, hogy a jákobi harcon kívül kereste a vallásosságot. És ha Makkai szerint ezeket a verseket „csak azok képesek átélni, akiknek igazi bűnbánatuk van“, a magunk részéről a Makkai által képviselt vallásosság (de még csak nem is a kálvinista vallásosság) poétájának, első poétájának elismerjük Adyt, — de a józan értelemben vett „vallásos költőnek“ csak annyiban, mint egyikét az Isten-megismerés ingadozóinak. Úgy látom, ilyen „mélyen, divinatíve, igazi kálvinista szemmel“ nemesak én nem tudok nézni, de Vargha Gyula és Szász Károly sem. (Azt hiszem, a kálvinista vallásosságnak ez a Makkai-féle elmélete igazat ad annak a kifogásolt állításoknak is, amelyet Kozma Andorról szólva írtam meg vázlataim között!)

Nincs újdonság abban, amit Ady költői kifejezőmódjáról mond; csak egy részlete van, amely igazán szép bizonyítéka annak, hogy Ady költészetében elmélyedően tud gyönyörködni: amikor harmadfél oldalon ízelítőt ad abból a „kísérteties“ szimbolizáló fantáziából, amely e kifejezőmódot megteremtette. Ez a részlet is igazolja, hogy Makkai a szívével írta meg könyvét. Ami szépség van e könyvben, azt ez az Ady költészetéhez ragaszkodó szeretet diktálja. Sok ellenvetést vált ki a könyve, de kettőt, Ady magyarságát és képzeletének bámulatatos gazdagságát szuggesztív erővel tudja megjeleníteni. Makkai úgy érzi, hogy a 90-es évek magyar életfelfogása a közelmúltban tragikus bukásba jutott; azok közé tartozik, akik vallják, hogy a régi lélektípusba visszahelyezkedni halál lenne, hogy a körülöttünk élő világ légáramlata elől strucepolitikával elzárkózni nem lehet; hogy az a világ akkor sem volt Paradicsom, csak a tragikus sors hályogja nem engedte meg a bajok és örvények felismerését. Ezt a régi világ embere nem fogja bevallani,

kevesen fogják még csak meg is érteni. De a multról immár szabad ítélnünk és a körülöttünk formálódó világról is kell tájékozódnunk, — és ha ezt megtesszük, akkor igazat adunk Makkainak abban, hogy Ady keserű magyarságából bizony sokat tanulhatunk és sokat megérthetünk. Maga Makkai — minden rajongó lelkesedés dacára is — látja, amit a becsületes polgári társadalom Ady bűnének mond; nem a követendő példát ünnepli (Adyban, hanem csak megérteni és megértetni akarja a költőt; nem helyesli minden szavát és tettét, de megpróbálja magyarázni azokat; Adyban nem mintaképet, hanem tanulságot lát. Ez a felfogás korántsem olyan végletes, mint a könyv körül fellángoló irodalmi hare mutatta, s korántsem olyan megítélést érdemel, mint amilyent Vargha Gyula versikéjében talált.

Sokkal végletesebb az a méltánylás, amelyhez legrajongóbb hívőnek, Földessy Gyulának tanulmányaiiban jut Ady (*Újabb Ady-tanulmányok*). Ismételve „a világ alighanem legnagyobb lírikusának“ mondja, akit „valamikor a líra Shakespeare-jének fognak nevezni“. Érvélese erősen szubjektív: kimondja, hogy „ezt a maga teljes egészében új költői dikciót a régi esztétikai elvek és mértékek szerint s a maga materiális szószerintiségében nem szabad elbírálni“; ismételve hangoztatja, hogy „Ady képes beszédének, általában véve egész költői beszédének olyan külső-belső egyéni sajátosságai vannak, amelyek ismerete nélkül *nem szabad Adyhoz hozzányúlni*“; viszont az *Öreg legények tánca* kapcsán a legpontosabb filológiai mintáját adja Ady olvasásának, — és mindezzel (Ady két jószemű és jóindulatú megítélőjének, Babitsnak és Makkainak megleckéztetésével) azt a hitet látszik kelteni, hogy Adyt csak Földessy Gyula érti meg, és hogy Ady egy versének becsületes megértéséhez évtizedes Ady-tanulmányok szükségesek. Amily nyilvánvaló, hogy egy költőt csak költészete egészéből, nem egyes kiszakított versszakaiból értek meg, éppoly nyilvánvaló az is, hogy Ady maga tiltakozott volna az ellen, hogy egy-egy versének elolvasása előtt összes írásait kelljen végigolvasni. A leglelkesebb hívőnek valami, emberileg érthető, féltékenysége zavarja meg Földessy álláspontjában az olvasót. Hiszen abban viszont igazat adunk neki, hogy Ady ismerete (nem *csak* egyszeri végiglapozása!) nélkül felszínes az Ady-megítélés, és

azt is szívesen elismerjük, hogy Ady költészetébe a legnagyobb hévvel Földessy Gyula merült el.

Új kötete öt tanulmányt fog össze; elsősorban a nagy költők értékének két legfőbb kritériumára mutat rá, a tömegszuggesztóra és a teremtő művészi képzeletre. Magunk részéről csak az utóbbit fogadjuk el, s ezt Adynál sem tagadjuk. Földessy azonban Ady képzeletét mitoszteremtő erejűnek mondja. Adyt tehát a vallásalapítók, a próféták sorába helyezi. Próbát tesz Ady miszticizmusának megrajzolására; e misztikus vallásosság tárgyául az Életet jelöli meg, ami itt „eleven energiájú egy-fogalom, mely valóságos lényegében egyenlő értelmű a vallások és filozófiák egy-állagával: Istenével“. Mivel az Élet absztrakt ősökában Ady életérzésének mohó minden-vágya nem tudott megnyugodni, „igenleni és akarni akarta az Életet a maga jelenvalóságában is“. Így aztán „transzcendenssé jelentőségesül“ Adynál a nagy és szép lelki élmény és „az is, amit az egyház erkölestana múló földi jónak vagy a test bűnös vágyának nevez“. És hogy filozófiai magyarázata annál elképesztőbb legyen, kimondja azt is, hogy az életnek ez az „*érzéki szeretete*“ logikus következménye a keresztény világfelfogás individualisztikus karakterének! Adynak ez a sokkal természetesebben is megmagyarázható, de itt új vallássá felfújt lelkisége a szimbolizmust kívánta kifejezőmódnak. A szimbólumokban Földessy nem a szemléletesség, nem is a hangulatiság kifejezését látja, hanem azoknak „eszmei-tartalmi mivoltát“ keresi, mert úgy hiszi, hogy e szimbólumok „hézagtalan egészekt alkotnak, egyik a másikba fűződik, kölesönösen továbbépítik, kiteljesítik egymást“. Ady megértésének ez a nehézsége: a részt az egész nélkül nem érthetjük. A költő ugyanis „gondolatkapcsolásaiban akárhányszor nem egy közbeeső tagját átugorja az egymásra következő gondolatoknak“. Földessy azzal is elriaszt Ady olvasásától, hogy „az Ady-költészet egyik legtermészetesebb és leghatásosabb belső formai elvének“ mondja a „megfordítottságot“, azaz Ady egyrészt „átértékeli a régi fogalmakat“, másrészt épp az ellenkezőjét kell értenünk, mint amit mond. — Mint látjuk, a szeretet imádassá izzott és a józan megítélést lehetetlenné tette!

De ha a „megfordítottság“ elvét valaki elfogadja, Adyban mindent megtalálhat. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy Földessy szerint „*Ady az életigenlésnek és a harmonikus életlátásnak legnagyobb lírikusa az egész világirodalomban!*“

— hogy démonisága „nem szentetlenebb a konzervatív hívő-ember valláskultuszánál“, — hogy szerelmi verseinek ez a magyarázata: „Ady minden földi határon túlesapó metafizikai lendületében egy költő-mitoszi alkotást teremt magának abból a mindannyiunkkal közös nagy monogám érzésből, mely az ifjúi szüzi szerelmek idején azt szuggerálja még kozmikus tisztaságú csodasejtésű-émlékezésű valónkba, hogy csak egy nőt fogunk szeretni...“ (Itt közbe kell szúrnom, hogy Földessy szerint „az utolsó évtizedek s a ma erkölcsi élete... szükségyszerű megindulás volt egy magasabbrendű erkölcsi élet felé“, — talán az ú. n. szabad szerelem felé?)

Tagadhatatlan, egy nem mindennapi elmének műve ez a könyv: sajnálatos, hogy a rajongás, amelynek annakidején himnikus megszólalást adott (Huszadik Század, 1919), semmi áron sem enged józan, egyszerű megértést. Pedig az, amit a zseni mivoltáról ír, az önálló gondolkodású esztétikusnak, az, amit Ady életigenlésének nietzschei elemeiről mond, a kutató irodalomtörténétírónak, az, ahogy az *Öreg legények táncát* elemzi, a megvesztegethetetlen pontosságú filológusnak ritka erejéről tanuskodnak, — és mégis Adyt a rajongás elvakultján kívül senki sem láthatja annak, aminek Földessy bemutatja.

Nagy Sándor — a harmadik Ady-kötet írója — azzal tett próbát, amit Földessy eleve lehetetlennek ítél: a régi esztétikai elvek és mértékek alapján állapítani meg, mi is *Ady Endre költészeté?* Mivel a misztikus adyzmus szektája nagyon jelentéktelen — legalább is számban —, Ady megértetése szempontjából ugyancsak szükséges volt egy becsületes fáradozással megírt, józan könyv, amely a közönség gondolatvilágához méri le Adyt. Nagy Sándort szorgalma és nagy odaadása alkalmassá tette volna e feladat megoldására, de nem szabadott volna annyira a régi kategóriák büvköréhez ragaszkodnia. Makkai és Földessy könyvében Ady élő, Nagy Sándornál holttetem, akit a kutató szeletel. Azt hiszem, lírikus, igazi költő-lírikus sohasem válhatik holttetemmé.

Lássuk, hogy mit mond a kritikus kérdésekről? Fejlődésében két korszakot vesz fel: az első (receptív) korban a magyar érzés erejét konstatálja, a másodikban a progresszivisták környezetének látja, s megtalálja benne a kor materializmusát, naturalizmusát és szocializmusát. A diadalmas forradalomtól való állítólagos elfordulását így magyarázza: „Valószínűleg a

forradalom addig volt ideálkép előtte, míg eszme és nyugati volt; míhelyt valósággá és magyarrá vált: ösztönös sötétnézéssel mélyébe látott s elutasította“. Hazafiságát — az ellenmondások ellenére is — ki lehet érezni, nem lehet tagadni.

Szerelmi költészetében életének három fázisát domborítja ki: a Léda-szerelmet, mely „alapjában életközösség nélküli nemi szerelem, sokszor bántó naturalizmussal, de nincs eszményibb, sőt erkölcsi vonások nélkül“, — az erkölcsi szempontból legalantasabb „szabados szerelem“ korszakát, melyben „a nőt mintegy élvezeti cikké süllyeszti“, — és a házassági szerelmet, amely ugyan nem gyakorolt lelkére elhatározóbb benyomást, de sokban „kiengesztel előző szerelmi lírája kilengéseivel“.

A vallást Ady költészetében a főtárgyak között látja, de megállapítja, hogy az ő Isten-fogalma különbözik a vallás objektív Isten-fogalmától. Vallásos verseiben nem egyszer áhitatot érez; vallásos érzésének leggyakoribb és legszerencsésebb kifejező formájául az Istenhez intézett meghitt beszédet jelöli meg. A költő vallásos érzésébe azonban értelmének kételye szől bele. Közli — megjegyzés nélkül — Makkainak azt a megállapítását, hogy Ady az egyetlen magyar vallásos költő. (Érdekes, hogy ezt a megállapítást a rajongó Földessy megcáfolja, a túlságosan józan Nagy Sándor megjegyzés nélkül hagyja.)

Démoniságát, „naiv szatanizmusát“ énjével való állandó foglalkozásából magyarázza (ez a leggyengébb szakasza), halálkultuszát dekadens, Baudelaire-re emlékeztető kacérkodásnak ítéli, hosszabb magyarázatra nem is méltatja. Szól azonban én- és életkultuszáról, az előbbiben „a kezdeti illuzióhiányt“, az analitikus önszemléletet konstatálja, — az utóbbiban némi pogány vonást talál s az általános filozófiai magaslatra való emelkedést is kiérzi.

Ady költői gyakorlatából Nagy Sándor azt az elvet olvassa ki: hogy a költészetben a művészet a formában van. Földessyvel hangoztatja versformáinak újságát és változatosságát; időmértéklésében az egyszerű eufóniánál több, de a művészi dallamosságnál kevesebb zeneiséget talál. Nyelvről nagy hódolattal szól: megjelöli forrásait és gazdag példatárban mutatja be stilisztikai érdekességeit.

Költészetének egész koncepcióját értelmi jellegűnek érzi (itt ütközik a legerősebben e sorok írójának megítélésével),

bár hangsúlyozza individualizmusát is. Végül — tudományos meghatározásként — ezt a megállapítást veti papírra: „Ady költészete individuális szubjektív koncepció, materiális és naturalista elemekkel“. Értékét inkább pszichológiaiának, mint esztétikainak vallja; feltétlen költői értékeiül „szellemének és érzelmeinek az erkölcsi életformáknak ellen nem mondó, művészi formájú megnyilatkozásait, alakító, verselő, stilművészetét és szimbolizmusát“ jelöli meg. Koncepciójának hiányát individualizmusa és intellektualizmusa egyoldalúságában látja. „Költészete a maga egészében egy, nem éppen tökéletes, de modern egyéniség hatását érezteti“.

Íme: három kép, mindegyik az elismerés színeivel, de nagyon eltérő színhatással. A legjobban Makkai műve kap meg. — a legjózanabb Nagy Sándoré.

Alszeghy Zsolt.

BÍRÁLATOK.

Váczy József: Pusztai harangszó. Regény. Berlin, 1927. 250 l. Ludwig Voggenreiter Verlag. A pozsonyi Concordia-nyomda nyomása.

Bajtai Gergely csáti parasztfiúnak inkább van kedve a vitézi életre, mint a papi pályára, melyre Báthori István akarja neveltetni. Sorsa mégis papnak kényszeríti, de harcossá lesz belőle: népét ezer veszély közt kardjával és eszével egyaránt védelmezi.

A Kisfaludy-Társaság és a Kassai Kazinczy-Társaság méltán jutalmazta meg ezt a szép történeti regényt. Elismerést érdemel a szerző, mikor zamatos magyarsággal megírt regényével visszavezet bennünket a magyarság vitéz korszakába. Nagy történeti tudás jellemzi. Sok korhű jelenettel tette érdekessé regényét, de néha kissé érezzük a poézis hiányát s inkább az érdekes stílusú történettudós magyarázatát halljuk. Mikor a hős találkozik szívének be nem vallott szerelmével, a szép Báthorinéval (226. l.), ez a jelenet az írói fantázia csapongásának tág mezőt nyit, de szerzőnk a hálás helyzetet ki nem zsákmányolva szinte krónikához illő szűkszavúsággal siet el fölötte. Az egész regényben érezzük, hogy a szerző fölötte áll regényének és ez a melegség rovására történik. *(sz. i. a.)*

Balla Irma: Vaskuthy Gábor. Regény. Budapest, 1927. 350 l. Pantheon Rt. kiadása.

Vaskuthy Gábor, a néhai selmeci főbányatanácsos fia, maga is bányamérnök, nincs megelégedve pályájával, jövedelmével. Úgy érzi, hogy szereti a náluk lakó szegény rokonlányt, Annuskát. El is jegyzi, de hamar elhidegül tőle, mert elkábítja a Dorner báró leánya, Imogén. Gábor még gyilkosságra is vetemedik a kacér teremtés kedvéért, de azután a világháborúban és az orosz fogságban levezekli bűnét.

Aki ismeri a selmeci családneveket, azt meglepi, hogy a regényben kizárólag jó magyar hangzású neveket találunk (Vaskuthy, Bunyitay, Dorogi, Gönczy, Szomolnok, Ozdy). Nem értjük, miért nevezi az író a regényhős anyját állandóan Lujza tantnak (pl. 125. l.). Hogy a rohamszázadnál harc közben zászlót szerepeltet (324. l.) és roham közben táborig levelezőlapot adat fel, azt egy írónőnek még megbocsátjuk. A profil szó öt sorban négyszer szerepel (8. l.).

A kissé romantikus, de azért sohasem valószínűtlen regény mindvégig kedves és érdekes. Magyarsága is kifogástalan. *(sz. i. a.)*

Reményik Sándor: Két fény között. Versek. Cluj-Kolozsvár, 1927. 84 l. Erdélyi Szépművés Céh kiadása.

Reményik Sándort, Erdély poétáját, 1919 óta ismerik Magyarországon. Mikor a Kisfaludy-Társaság és a Petőfi-Társaság tagjává választotta, persze,

felhangzott ellene az irigyek kritikája is. A legnagyobb vád, amellyel illethették, az volt, hogy „kisajátította a megszállott területek honfibuját, nincs is más témája!”

Reményik Sándor nem szorul védelemre. Az előbbi vádat is csak az juttatta eszünkbe, hogy ha semmi más munkáját nem ismernők, ez az egyetlen verskötetete is fényesen megcáfolja gáncsolóinak érveit. Bebizonyítja benne, hogy hazafias tárgyú versein kívül — melyekből ismét hoz néhány mesterművet, pl. az Elvégeztetett? c. verset, — más témakörökben is oly költeményeket mondhat magáénak, hogy a mai magyarság legkiválóbb költői közt van a helye.

(sz. i. a.)

Baja Mihály: Oh, szép ifjúságom. Költemények. Békéscsaba, 1926. 161 l.

Baja Mihály kedves és hangulatos verseit kötetbe foglalva már jó ideje nem élvezhettük. Utoljára 1918-ban, Babiloni vizei mellett sírtuk el vele siratnivalónkat.

Más poétáknál gyakran csak sablon, mesterkélttség és póz lírájuknak oly felosztása, melyet köteteikben önmaguk adnak. Baja Mihálynál ez is találó. Az ő ciklusai egyben egész költészetének sokhúrú lantját jelzik. „Ezer húr lelkemben kifeszítve, Ha akarom megzendül mindahány...” s dalol a multról, melyet az ifjúság égő szívével mindég visszasír, népéről, melyet egy ezredév alatt annyiszor sujtott az égi kar, falusi királyságáról, a magány-nak mindent betöltő örömeiről: mikor senki nem látja, csak Istent érzi közel magához.

Ez a poézis, ha nem is „ezer húrú,” mint a költő jelzi énekében, de színkeverésében, az árnyalatok kifejezésében, költőiségében elismeréseméltó és megkapó. Baja Mihály nem új munkása a magyar irodalomnak, s mert ismerjük őt, azért várjuk mindig érdeklődéssel költészetének minden újabb rügy-fakadását.

(Zr.)

Balogh István: Hó-fa. Versek. Budapest.

Balogh István tehetséges író, de a túlzók táborában. Költői indulatai zabolátlanok, fantáziáját nem igyekszik fékentartani. A képtelenségek vonzák, a mindenáron újszerűség eszközeivel akar hatni. Szólamokat, melyek érthetetlenül megragadják képzeletét, okkal, okné'kül használ. Költészetének sajnálatos jelenségeit élénken figyelhettük meg *Koporsók szállnak* c. kötetében is. Pedig az író nem használ nevének ezzel az iránnyal. Hiszen, hogy hajlama van az irodalomnak helyénvalóbb művelésre s megértésre, bebizonyította Gyóni Gézáról írt tanulmányában.

Másik nagy hibájára saját szavaival kívánunk rámutatni. Effele strófiákkal mégsem volna szabad befelhőzni a magyar költészet hagyományos szép világát:

Vallás nevelte bamba, jámbor.
Nem tudta hová visz asszony, pohár, bor.
Nyakára kígyózó szent beszéd
Fojtották meg árva életét.

Nem tartjuk helyénvalónak az efféle költeménycímeket sem: *Pásztoróra Krisztusokkal!* — Mindent összevéve Balogh István rosszul választotta meg könyvének még a mottóját is, mikor ezt írta kötetének élére: „A poeta olyan,

mint az Isten. Akkor vegye elő az ember, ha szüksége van rá.“ Az offéle mondásokra nincsen semmi szükség, bár mindenesetre egybehanganak a kötet verseivel. (Zr.)

Marconnay Tibor: Kacagva tört ki a faun a pagonyból. Új versek. Budapest, 1927. 68 l. A Kultúra kiadása.

Verseit a szerző tartalmuk szerint csoportosította aszerint, ahogyan a természettel, hazával, szerelemmel, hitttel, sorssal stb. foglalkoznak. Mintha egészen más költő írta volna az egyes csoportokat. A költemények összevegyítve ezúttal kellemesebb olvasmányt adnának. Szinte hiányzik pl., hogy a szerelem ihletett poétájának — mint azt bebizonyította a Szerelmi tűz c. csoport tizenhárom költeményében — eszébe sem jut a szerelem és a nő a természetéről és a magyar földről írt huszonnégy költeményében.

A verstan szabályait nem egyszer félreveti, anélkül azonban, hogy tűz-zel-vassal modernsége törekednék. (—r.)

Kisléghy Kálmán: Hódolat. Versek. Budapest, 1927. 48 l.

Nemcsak az elbeszélő költészetnek, de a lírai költészetnek is megvan a maga regénye, a lírai regény. Amint az epikai regénynek a tárgya egy bonyolult eseménysor, a lírai regény tárgya egy érzelem gazdag változatú ének-lése. Az esemény itt teljesen háttérbe szorul és helyét az érzelem foglalja el. Az esemény bonyolultságát az érzelem változatai helyettesítik. Ilyen értelemben Kisléghy verseit lírai regénynek nevezzük. A verskötetnek egyetlen tárgya a szerelem. Ennek az egy érzelmenek — mondjuk — minőségi különbözőségei szerint, a kötet három részre tagolódik. Az első része a boldog szerelem könyve, a második a fájó szerelem könyve, a harmadik az árva szerelem könyve. Az első rész írójában nincs emlék, nincs fájdalom, nincs öröm, nincs gondolat, csak egyetlen vadul lobogó, örök láng: szeretni! Új érzésre, új színeket mutató képre nem mozdul a lelke. De a nő nem viszonzozza olthatatlanul égő tűzét, könnyet fakaszt és bánatot érlel. Ez a fájó szerelem. Végül a vágy is kifárad, halk sóhajjá enyhül a bánat, lassankint elfogynak a könnyek s az árva szerelem emlékeit dalolja éneke. Rezgő ütemekben zeng az emlékké vált sóvárgás.

A lobogó szerelem meg nem értettségének, viszonzozatlanságának elégikus képe a kötet váza. A szerző képei a szimbólizmus hatását mutatják itt-ott, bár szívesebben beszél a régi szószerinti értelmezésben. (H. L.)

Régi olasz novellák. Fordította és jegyzetekkel ellátta Honti Rezső. Budapest, 360 l. Athenaeum r. t. kiadása.

Ez a gyűjtemény a Híres Könyvek XVIII. kötetét teszi. 39 novellát közöl Poggio Bracciolini Fiorentino, Franco Sacchetti, Ser Giovanni Fiorentino, Niccolò Machiavelli, Masuccio Salernitano, Agnolo Firenzuola, Luigi da Porto, Francesco Straparola, Antonfrancesco Grazzini, Matteo Bandello, Celio Malespini, Carlo Gozzi és egy ismeretlen szerző tollából, azonkívül egy Novellino c. gyűjteményből.

Aki e novellákat mai szemmel, finnyásan nézi, fennakadhat némelyiknek tárgyán és talán kissé egyhangú olvasmánynak fogja találni, mert meglehetősen egy kaptafára készültek ezek a Boccaccio stílusára emlékeztető kis történetek. Az irodalomtudomány szempontjából azonban értékes munkát végzett a fordító, mikor hozzáférhetővé teszi az írókat, kiknek úttörő működése

nélkül sem a novella mint műfaj, sem pedig az olasz stílus nem érte volna el mai fokát. Másik érdekességük, hogy forrásai sok világhírű szépirodalmi munkának; még Shakespeare is merített belőlük. Bennünket közelebbről érint Matteo Bandello egyik novellája, mely két Mátyás-korabeli magyar főúrról szól.

A fordítás kifogástalan magyarságú nyelve és a szép kiadás külön dicséretet érdemel. (—r.)

Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. A legrégebb időktől 1848-ig. Budapest, 1926. 603 lap. A Budavári Tudományos Társaság kiadása.

A hazai németnyelvű irodalomnak mindig jelentős része volt művelődésünkben. A külföldi szellemi áramlatoknak ez volt a hídjá a magyar nép felé, viszont ez adott képet művelődési viszonyainkról és szellemi életünkről a külföldnek.

Pukánszky Béla ennek az irodalomnak a történetét adta könyvében. Érdekes és egyben sajnálatos jelenség, hogy eddig alig fordult a figyelem a hazai nemzetiségek irodalma felé, éppen úgy mint a sokáig államnyelvként szereplő latin nyelven napvilágot látott magyarországi irodalom fejlődése is csak Pintér Jenő könyvében jelenik meg először tudományos összeállításban. Pintér Jenő hatalmas könyve nem egy tekintetben volt jó hatással, mint példa, Pukánszky Bélára. Rendszeres, szigorúan tudományos és erősen történeti feldolgozásban adja a magyarországi németnyelvű irodalmat. Olvasunk e műben a honfoglalás előtti hazai germán emlékekről, a német hittérítés és a német főúri és lovagi társadalom hatásáról, a keresztény középkor német polgárságának műveltségéről és irodalmáról. Bepillantást nyerünk a reformáció előzményeibe, a vallási küzdelmek éveinek gazdag irodalmába. Figyelemmel kísérhetjük a jelentékenynek mondható irodalom minden neves mozzanatát egészen az 1848-as időkig.

Szerzőnk az irodalom felosztásában nehéz feladat előtt állott. Tekintetbe kellett vennie a német irodalom németországi fejlődését és a korok megállapításában a magyar szellemi élet jelentős mozzanatai is szempontul szolgáltak. Lelkiismeretes forrásegybeállítás, az idevágó irodalom gondos áttanulmányozása, az adatoknak pontos ellenőrzése teszik megbízhatóvá a munkát. Jóleső érzés e komoly tudományos műből látnunk, hogy a magyarországi németek szívvel-lélekkel magyarok voltak. Nem mulasztja el az író, hogy minden egyes lehető esetben rá ne mutasson a németen keresztül jött idegen hatásra, de nem titkolja azt sem, hogy hol és mikor szereztek németnyelvű írónk megbecsülést ennek a földnek, melyet hazájuknak tekintettek.

A munka az eddig feltárt teljes anyagot egészen feldolgozza. Előadása könnyed, világos és magyaros. Tudományos irodalmunknak értékes nyeresége. Őszintén kívánjuk, hogy Nagymagyarország többi nemzetiségének irodalma is ilyen alapos és tanulságos feldolgozást nyerjen! (H. B.)

Brisits Frigyes: Prohászka-breviárium. Budapest, 1927. 110 l. Élet kiadás.

Pázmány Péter óta a magyar katolicizmusnak alig volt nagyobb tehetősége, mint a filozófus, teológus, író és szónok Prohászka Ottokár. Mint szónok beszédeinek akár tartalmi, akár formai szempontját tekintve, a leg-

kiválóbb magyar szónokok közt is mondhatni a legelsők között van. Mint bölcselkedő és gondolkodó szinte versenytárs nélküli az egyháziak sorában. Fényes szellemének nemcsak a mostani, de a nagy magyar égbolt is szűknek és kicsinek bizonyult. A magyar katolicizmus filozófiai irodalma vele és általa lett európai jelentőségű.

Ez a magasan szárnyaló szellem ritka termékeny volt. Munkássága fáradhatatlan, alkotó vágya soha nem szünetel. mint a vulkán, folyton forrongott, hevült és működött. Innen van, hogy hosszú írói és szónoki pályája alatt el nem avuló értékekkel gazdagította a magyar irodalmat.

A szónok elragadó tehetsége és az író lebilincselő művészete ritka harmóniában egyesült benne. Amilyen lenyűgöző erővel hangzott könnyen áradó szava a szószéken, éppúgy diadalmaskodott pazar változatú tehetsége könyveiben és írásaiban.

Ez a könyvecske Prohászkanak, a szellemi óriásnak a könyveiben, beszédeiben, tanulmányaiban felhalmozott kincseiből nyújt egy kis ízelítőt. Fájdalom, hogy csak ízelítőt. De vigasztalja az összeállítót az a tudat, hogy Prohászka felbecsülhetetlen értékeiből a mai szegénységben és nyomorúságban egyelőre csak ilyen rövidre fogott kivonat útján részesülhet mindenki. Reméljük azonban, hogy ennek a breviáriumnak az összeállítója mint az egyházi irodalom egyik legalaposabb ismerője és mint Prohászka Ottokár szellemi hagyatékának egyik leghihetőbb interpretátora módot és alkalmat talál a szellemóriás püspök monumentalitásának feltüntetésére, esetleg összes munkáinak minél előbb való kiadásával.

(Halász László.)

Mitrovics Gyula: Gyulai Pál esztétikája. Budapest, 1926. 164 l. A Franklin Társulat kiadása.

Breviáriumot, vagy ilyeszerű munkát a szakember mindig félve vesz kezébe. Megszoktuk már, hogy ezek a könyvek gyorsan készülnek, nem egyszer összefüggéstelen s kiszakitottságuk miatt nehezen kapcsolható gondolatokat tartalmaznak. Ez még a szerencsésebb eset, mert elég gyakori az is, hogy jól hangzó frázisgyűjteménnyé alacsonyodnak gondolatgyűjtemény helyett s ilyenkor inkább kisebbítik, mint emelik a nem szakember szemében azt, akit bemutatnak.

Mitrovics Gyula könyvére ez nem mondható. Nehéz kérdést bolygatott meg, mikor Gyulai Pál esztétikájáról írt. Gyulai Pál a magyar kritikusok örök mintaképe, akinek azonban nem voltak soha egy csokorba szedve esztétikai gondolatai. A gyakorlat embere volt. Megvoltak a maga határozott szempontjai az értékelésben, ezekhez igazodott is, de nem foglalta őket rendszerbe. A tanítvány kegyeletével végezte ezt el most Mitrovics Gyula. A mesternek minden értékét feltüntető bevezetése bőven tájékoztat bennünket a címről s ha hozzávesszük ehhez azt a nagy munkával és szerencsés kézzel összeállított idézetgyűjteményét, azf keli mondanunk, hogy példát adott az e téren továbbmunkálkodóknak.

(hb.)

Waisbecker Ede: Pázmándi Horvát Endre szépirodalmi munkássága. Pécs, 1927. 144 l. Karl könyvesbolt kiadása.

A Pécsen megjelenő Symposium című folyóirat nemcsak tartalmas cikkekkel gazdagítja tudományos irodalmunkat, hanem sorozatos könyvkiadással is iparkodik kivenni részét a tudományos munkálkodásból. A Symposium-

könyvekből eddig négy szám jelent meg. A három első szám bölcséleti témával foglalkozik; a negyedik, amelyről éppen szó van, irodalomtörténeti tárgyú s Pázmándi Horvát Endre szépirodalmi munkásságának kimerítő egybefoglalását tűzi ki célul, hogy összes ilyenmű írásainak ismertetésével és az eddigi irodalom teljes felhasználásával részben pótolja azokat a hiányokat, melyek az eddigi tanulmányokból kimaradtak. Pázmándi Horvát Endre élet- és jellemrajzával sokan foglalkoztak, de valamennyi tanulmányozó csak részletkérdéseket érintett, úgyhogy a költő egész munkásságával egységesen foglalkozó mű nincs.

Szerzőnk kitűzött céljához képest felkutatott minden valamire való verset, kezdve az 1802-ben készült, jól sikerült Anyos-utánzattól egészen Árpádig, mely 1830-ban jelent meg. Ezeknek az alkalmi verseknek, satíráknak, a franciák ellen hadbavonult nemességnek buzdítására írt riadónak, a nemzeti theatrom ügyében írt buzdító szózatnak, egyéb hazafias rimes verseknek, bölcselő költeményeknek, bordaloknak és egyházi énekeknek részben való felkutatásával, ismertetésével és méltatásával derekas munkát végzett. Azt is meg kell azonban mondanunk, hogy Pázmándi Horvát Endréről való tudásunkat a maga egészében alig vitte valamivel előbbre. Pázmándi Horvát Endre költői értékéről helyes ítéletet alkotott eddigi irodalomtörténetírásunk.

Eposzai — és kétségtelenül itt van költői működésének súlypontja — már a maguk korában több-kevesebbé elavultak, bár sokan dicsérték, de csak kevesen élvezték. Az akadémiai nagy jutalom is inkább a hazafias papköltőnek, mint művének szólt. Pázmándi Horvát Endréről, mi tűrés-tagadás, hiányzott az igazi erős tehetség. „Nála — s ezt helyesen írja szerzőnk — a versírás nem volt belső lelki kényszer, hanem legtöbb írását tudatos munkával hozta létre... Gyakran társalgás vagy étkezés közben ugrott fel egy eszébeötlött hexameter, a „talált aranyak“ lerögzítésére. Guzmics minduntalan azt írja az érdeklődő Kazinczynak, hogy Endre „izzad“ az ő Árpádján. S hosszú sorát lehetne felhozni a nagy tehetségeknek, akikből Horvát Endrénél sokkal sanjарűbb, zaklatottabb életkörülmények közt is áradt az értékes költői termelés.“

Készséggel elismerjük a szerző ügybuzgalmát, tárgyszeretetét és lelkesedését, de könyvét azzal az érzéssel tesszük le, hogy tulajdonképen csak azt igazolta, amit már úgys tudtunk. (hl.)

Gulyás József: Üvegcserepek. Sárospatak, 1927. 48 l.

A szerény cím alatt a ritka szorgalmú irodalomkutatónak több apró értekezése, beszéde, cikke és bírálata foglalt helyet. Különös figyelmet érdemel az az értekezése, melyben Csokonai Vitéz Mihály A lélek halhatatlanságáról szóló tankölteménynek keletkezési idejét és indítékait állapítja meg. Foglalkozik a költeménynek a korabeli bölcselő költeményekhez való viszonyával is. Az 1790-es évek körül több halotti vers és búcsúztató jelent meg, melyek közül több a lélek halhatatlanságával foglalkozik, úgyhogy a lélek halhatatlanságának a kérdése akkor időszerű kérdés volt. A sok költemény közül szorosán vett tanítóköltemény a Pálóczy Horváth Adámé, melyet Csokonai ismert ugyan, de nem használt fel.

A török felszabadító háborúnak két verses emléke címen a sárospataki főiskola kézirattárában őrzött két kötetet ismertet. Az egyik Carmina de bellis Hungaricis címmel tizennégy költeményt foglal magában. A költemé-

nyek Lotharingiai Károly, Miksa Emánuel és Lajos bádeni herceg körül csoportosuló eseményekről szólnak. Azonkívül megéneklik Savoyai Jenő zentai győzelmét. A másik költemény Vienna obsidione liberata a Maximiliano Emanuele címen a bajor válaszó hősi tettét beszéli el Bécs alatt. A Vergilius-, Ovidius- és Horatius-reminiscentiákat tartalmazó költemények érdekes emlékei a XVIII. század latin költészetének.

A Kölceyt sirató énekről, melyet nemrég Pitroff Pál az I. K.-ban közölt, megállapítja, hogy ez a dal egyrészt régibb Kölcey követi lemondásánál, másrészt a múlt század első felében általánosan ismert volt és több változata forgott közkézen.

Lengyel Józsefnek a debreceni kör szerény tagjának néhány eddig ismeretlen versét közli. Közöl még Tompától is verset, amely az eddigi Tompa-kiadásokban nem jelent meg.

Az irodalomtörténeti anyagközléseken kívül van még a füzetben egy márc. 15. ünnepélyen elmondott beszéd, Károlyi Gáspárra vonatkozó latinból fordított hat okmány, egy pedagógiai értekezés, Csokonairól tartott szabad előadás vázlatja, Makkai Sándor könyvére vonatkozó észrevétel „Ady mint egyetlen magyar vallásos költő” címen és még egy, a hősök emléktáblájánál elmondott beszéd. Az Adyról szóló cikk csak helyeselhető, mert jőzán szempontokból bírálja és értékeli Ady „vallásos” költészetét. Ez a költészet sokak szemében inkább istenkáromlás, mint a lélek mélyén őrzött és ápolt istenes érzések feltörekvése. (Halász László.)

Zulawski Andor: Az új magyar irodalom problémái. Budapest. E. v. nélkül. 138 lap. Wodianer-kiadás.

Fiatál író lelkes munkáját veszi kezébe az olvasó, mikor Zulawski Andor könyvét átlapozza. Az író nem homo novus, hiszen két írásával már foglalkoztak a szaklapok. Voltak támadói, de védelmezői sem maradtak el. Mindig nagyobb kérdések feszegetését tűzte maga elé s most is olyan csomót akar kibogozni, amely a legkiválóbb szakemberek erejét is próbára teszi.

A modern magyar irodalom problémája sokakat foglalkoztat. S mikor Zulawski ír erről, ösztönösen érezzük, hogy jót akar. Segíteni óhajt akár ostorral is azon az állapoton, hogy az irodalom ne becsmérelje a magyart, hogy az irodalom minden ízében nemzeti legyen, nevelje az Isten és a haza szeretetére, ne rontsa az ideálokat s ne az ember alacsonyabb ösztöneit szolgálja ki.

Bevezető lapjai után, melyekben művészeti elveit fejt ki, rátér a jelen irodalmának egy-egy jellegzetes írón keresztül való ismertetésére. Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Babits Mihály, Heltai Jenő, Kabos Ede, Krúdy Gyula, Lengyel Menyhért, Bródy Sándor s Erdős René bemutatása mellett néhány szót szentel a kisebb íróknak. Ez ismertetésekben arra a fájó sebre akar rámutatni, hogy irodalmunk miként nemzetietlenedett el s őszintén feltárja, hogy mindennek milyen következményei lesznek a nemzet erkölcsi és hazafias érzellete terén.

Mindenekelőtt becsülnünk kell Zulawski nemes intencióját, lendületét. Szükségünk volt és van olyanokra a mi tudományunk terén, akik meg nem alkuvó magyarok. S azt hisszük, hogy tradícióink ápolásában az effajta könyvecskék is hasznunkra lehetnek.

Akkor, amikor Zulawski érdemeit elismerjük és méltányoljuk, nem

haladhatunk el néhány olyan mozzanat mellett sem, amelyekre a figyelem felhívása csak hasznos lehet a tudományt komolyan művelni akaróra. A modern magyar irodalom meghatározása Zulawskinál igen labilis, nem emelkedik túl azon, hogy miként nevezte el azt a kort Pintér Jenő. Pintér Jenő elhatárolásának kissé bővebb kifejtése, de nem az ígért — legalább megközelítően pontos definíció. A tudományos munka szerzőjének gondosan kell arra ügyelnie, hogy olyasmit ne ismételjen, amit már előtte mások megírtak. Pintér Jenő, Császár Elemér és Kéky Lajos munkásságát igen jól ismeri a közönség. Kár volt az ő nézetüket bővebben kifejteni és újból igazolni, mikor ezt műveikben ők maguk is elvégezték.

E lapokon többször lelkükre kötötték azt is a tudományos íróknak, hogy adjanak művük elejére egybeállítást az eddigi irodalomról. Ha ebből valamire közelebbről is hivatkoznak, tegyék azt a lap-alji jegyzetekben s ne a fő-szövegben.

Az Ady-probléma, mely nem lezárt kérdés, csak érintve van. A regénynek jut a legnagyobb tér s itt is — mintha a könyv csak probléma akarna lenni — látjuk a modern írók alapos bűneit, de jó oldalakat alig érinti. Egy-két megállapítása is elhamarkodott, pl.: „A komoly, shakespearei drámaíró ma nem kell.“ Az a kérdésünk, hogy van-e ma ilyen drámaírónk? Maga a szerző sem említ egyet sem. Viszont elhalad amellett a tény mellett, hogy a Nemzeti Színház jó előadásban színre kerülő klasszikus darabjaihoz alig-alig lehet jegyet kapni. Tehát nem a közönségben van a hiba, hanem abban a körülményben, hogy shakespearei magaslatra emelkedő drámaírónk nincs. Azon meg nem kell csodálkoznunk, hogy kisebb, vagy teljesen jelentéktelen daraboknak is van közönségük. A baj forrása e daraboknak erkölcsi kifogásolhatósága, ami ellen orvosságot, vagy az orvoslás módját nem keresi, mint ahogy nem keresi a regényirodalomban talált hibáknál sem. Tehát a probléma kifejtéséig jutott el, vagyis addig, ahol kezdenie igen hálás feladat lett volna.

Nem osztozunk abban a nézetében sem, hogy a mai modern magyar nyelvű irodalom munkásai kizárólag az üzletre és az érzékiségre spekulálnának. Vannak, hál' a Gondviselésnek, olyan íróink is — noha róluk a szerző megfeledez —, akik helyes erkölcsi felfogással és nem üzletből írnak. Herczeg Ferencről nincs is említés a könyvben, pedig Herczeg, Gárdonyi és a többi kiváló és szeretett írónk sikereinek elemzésével a problémát a megoldáshoz közelebb vihette volna.

A hiányokról elég ennyit mondanunk. Nem említünk kisebb dolgokat, melyeket még talán böngészhetnénk, mert a fentiek pótlása esetén ezek is elesnek. Ha pedig azt keressük, hogy érdemes volt-e ezt a könyvet megírni, csak igenlő lehet a válaszuk, mert nem lehet eléggé örködnünk azon, hogy nyelvünkben és szellemünkben mindig magyarok maradjunk. *(Horváth Béla.)*

Új verskötetek. — Székely-Nusztek Sándor: Aratás. — Harsányi Lajos: A boldog költő. — Orosz Iván: Szeretni kell. — U. a.: Boldogok szigete. Székely-Nusztek Sándor nemes érzések költője. Családi érzéseiről és hazafias érzelmeiről őszintén, természetesen, bensőségesen énekel. Kötete a magyar lélek világának megnyilvánulása. Rendületlenül hiszi a diadalmas magyar holnapot, amikor megindul az erdő, fegyverre kapnak az elhunyt daliák és megszületik a szebb magyar világ. Aki egy ezredéven át szabad volt, az nem lehet más, csak szabad. Amilyen költői erővel nyilatkozik lán-

goló fajszeretete, éppen olyan meghódolás lakik vallásos lelkében az Isten iránt. Gyermekekori hitét megőrizte csorbítatlanul s ezzel a vallással hiszi, hogy lesz még magyar feltámadás.

Harsányi Lajos költeményeinek egy része vallásos vers. A megnyugvást tanítja igazi költői színezéssel megírt vallomásaiban. Kevésbé jól hatnak legitimista versei. IV. Károly királyt szerinte nem Madeira nyirkos párája ölte meg, hanem Budaörs!

Orosz Iván költeményeiben a szerény viszonyokkal is megelégedő s az egész emberiséget hívő kedéllyel szerető költő lelke szólal meg. A szegény is lehet boldog: ez az alapgondolat sugárzik kötetéből. Csak Ölelés című verse nem illik bele a maga érzéki aláfestésével hangulatos költeményeinek sorozatába.

H. L.

Timár József: Lélek a mezőn és más elbeszélések. 1927. 160 l.

A szerző kiadása.

Timár József elbeszéléseiben az élmény szokatlanul tiszta és erős. A szerző erős megfigyelő tehetséggel mutatja be balatonvidéki magyar alakjait. Eötvös Károly és Gárdonyi Géza irodalmi irányát tartja szem előtt, anélkül azonban, hogy példaképeit akár öntudatlanul is utánozná. Úralkodó vonása a magyar földnek és egyszerű népének szeretete. Előadásában nincs mesterkelt elem; ami provincializmus mutatkozik benne, a szerző önkritikája remélhetőleg azt is le fogja vetkőzni. Az olyan mondások, mint az „Azt a kis kísit neki“, nagyon szívderítőek lehetnek a falu világában, de a falu horizontján kívül nem ébresztenek esztétikai gyönyörűséget.

(hl).

Haberern Gusztáv: Kis Korálkönyv. Budapest, 1927. 48 lap.

Az ev. tanáregyesület kiadása.

Haberern Gusztávnak ez a kis könyve azt célozza, hogy az evangélikus egyházi énekeket az eredeti dallam szerint egyenlő módon tanítsák az iskolákban és gyakorolják a gyülekezetekben. Bennünket elsősorban az a bevezetés érdekel, mely e kis könyv elején áttekintést nyújt az egyházi ének és a hangjegyvírás fejlődéséről. Az evangélikus egyházi ének fejlődését négy korszakra osztja. Az elsőben, mely a XVI. századdal zárul le, Luther Mártonnak Erős várunk c. éneke a legsikerültebb darab. Ebben a korszakban a dallam rendszerint a tenorban volt. A gyülekezet énekelte a dallamot, a kar pedig a kísérő szólamokat. A felmerült nehézségek kényszerűsége következtében tették át a szólamot a szopránba. A második korszakban, mely a XVII. század közepéig tart, az orgona viszi a dallamot, a többszólamú éneklés visszafejődik, a kar elmarad. A harmadik korszakban, a XVIII. század elejéig, az egyházi énekek lágyabb, szentimentálisabb irányzatot nyernek. Az utolsó korszakban, mely napjainkig tart, az egyházi ének ritmusa már annyira megváltozott, hogy csak egyenlő hosszú hangokat énekelnek. Ez által az éneklési mód lassú és vontatott lesz.

A gyűjtemény abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy a legszebb énekeket veszi fel. Pontosan közli az énekek keletkezési idejét, de nem tesz említést sehol a fordítókról és ez súlyos hiba. Az evangélikus énekköltészet irodalmát is sajnálattal nélkülözzük benne, mint ahogy nélkülözni fogja mindenki, aki kedvet kap e különben használható munka áttekintése után a további tanulmányozásra.

(H. B.)

FÖLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

(Folyóiratok és hírlapok irodalomtörténeti vonatkozású cikkei.
Munkatársak: *Alszeghy Zsolt, Baros Gyula, Gulyás Pál, Halász László, Pintér Jenő.*)

I. Folyóiratok.

Budapesti Szemle. — 1927. évf. okt. szám. Berzeviczy Albert: *Fraknói Vilmos emlékezete.* Fraknóit mint történetírót sok pályatársa fölé emeli sokoldalú műveltsége, olvasottsága s világlátottsága. Munkássága kezdetől fogva kiterjedt a jogtörténelemre is, melyet becses művekkel gazdagított s élete utolsó szakában a közjog s a publicisztika terén is nyomokat hagyott hátra. Történetírói stílusa is a legjobbakéra emlékeztet. Ítéleteiben a tárgyvilágosságra törekvés jellemzi. Öntudatosá lett életművészete három elemből alakult ki: barátságából, utazásaiból és munkaszeretetéből. — Farkas Gyula: *Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete.* (I.) A dermedtség első éveiben a magyar napisajtó volt az egyedüli összekötő kapocs a magyarság között. A folyóiratok közül a legnagyobb népszerűsége a rövidéletű pozsonyi Tavasz tett szert. Azóta sincs a felvidéki irodalomnak folyóirata. Az állandó folyóiratot igyekezik helyettesíteni a pozsonyi Új Auróra, ez az érdemes évkönyv, melynek első kötete 1921-ben jelent meg s a nemzeti hagyományokat kívánja szolgálni. A felvidéki magyar szellemi életnek legfőbb forrásai a magyar kulturális egyesületek. E téren vezetnek: a pozsonyi Toldy-kör és a kassai Kazinczy-Társaság. Utóbbinak legnagyobb tette: a Könyvbarátok Egyesületének létrehozása. A Felvidék egyetlen tudományos társasága a Szepesmegyei Történelmi Társulat. Ismételten történtek kísérletek a magyar íróknak csoportosítására. E kísérletek azonban nem jártak sikerrel. — Ifj. br. Wlassics Gyula: *Olasz dráma Erzsébet királynéről.* Fabricio Colamussi: *Elisabetta d'Austria c. négyfelvonásos drámájának ismertetése.* E mű minden, csak nem jó színdarab. E tárgy méltó feldolgozása magyar világnézetet, magyar érzést és magyar tollat kíván.

Ethnographia. — 1927. évf. 2. szám. Berze Nagy János: *A csodaszarvas mondája.* Egybeállítja az üldözött szarvas-ünöről szóló ókori és középkori mondákat s a görög, latin, zsidó, bizánci és nyugateurópai vonatkozások felsorolása után rátér a magyar krónikák és regősénekek tárgyalására. — Pozsonyi Erzsébet: *Erdélyi János és a népköltészet.* A magyar népköltés termékeinek gyűjtésére 1782-ben jelent meg az első felszólítás Ráth Mátyás Magyar Hirmondó c. lapjában, magának a szerkesztőnek tollából. Ettől kezdve többen följegyezték a népdalokat. Kulcsár István is buzdított a gyűjtésre a Hazai és Külföldi Tudósítások 1811. évfolyamában. A szerb népköltészetre Vitkovics Mihály hívta fel a figyelmet. Kisfaludy Károlynak

az 1829. évi Aurórában huszonöt mű-népdala jelent meg. Mindezekről s az Erdélyi János fellépéséig kinyomozható adatokról bőven tájékoztat a cikk írója. Ugyancsak részletesen elemzi Erdélyi János érdemeit a népköltészet termékeinek gyűjtésében és méltatásában.

Katholikus Szemle. — 1927. évf. 8. sz. Gopcsa László: *Újabbkori örmény költemények magyar műfordítói*. Simay Gergely és fia, Simay János szamosújvári születésű, XIX. századbeli örmény író számos örmény költeményt ültetett át magyar nyelvre. A cikkíró műtatványokat közöl a két örmény-magyar műfordító fordításaiból.

Literatura. — 1927. évf. 9—11. sz. Somlyó Zoltán: *Kosztolányi Dezső*. Beszélgetés az íróval. Németre számos elbeszélése és három regénye van lefordítva. Most készül A véres költő francia és angol fordítása. — Elek Oszkár: *Molnár Ferenc, a sztnműtrő*. Molnár Ferenc drámaírói munkásságának ismertetése. — Kállay Miklós: *Bartfay Lászlóné irodalmi szalonja*. Ismerteti Kisfaludy Károly korának írói világát. — Dénes Zsófia: *Az ötvenéves Krúdy az ötvenéves Bródy Sándorról*. Néhány jellemző adalék Bródy Sándorról. — Kállay Miklós: *Fáy András vendéglátó háza*. Régi idők emlékeinek felújítása. — Herczeg Ferenc: *Valaki megérkezett*. Móra Ferenc kiváló írói tehetségéről. — Turi Béla: *Móra Ferenc*. Elismeréssel szól Móra Ferenc munkáiról, bár fájjalja, hogy Móra Ferenc itt-ott beengedte írásába a szabadelvű politizálás keserű iróniáját is. — Juhász Gyula: *Móra Ferenc ezerégy élete*. Móra Ferenc pályájának áttekintése és meglehangú méltatása. — Szabó Tivadar, Balassa József és mások rövidebb cikkeiben méltatják Móra Ferenc tehetségét. — Nil: *Első találkozásom Ady Endrével*. Több használható adalék azok számára, akik Ady Endre életével és egyéniségével foglalkoznak. — Számos rövidebb cikk a mai írókról és könyveikről.

Magyar Nyelv. — 1927. évf. 7—8. sz. Törös László: *Kik írták a Debreceni Grammatikát?* A Debreceni Grammatika írói — a szerző megállapítása szerint — Benedek Mihály, Szikszai György, Gál András debreceni ref. papok és Domokos Lajos főgondnok, városi főbíró. Az irodalomtörténetnek e tárgyra vonatkozó adatai tehát ily értelemben módosítandók. — Melich János: *Szamota István emlékezete*. Szamota nagy érdeme annak kimutatása, hogy latin okleveleink íróinak legnagyobb része magyar ember volt, továbbá, hogy a latinul írt oklevelekben előforduló magyar szavak általában hibátlanul, az akkori magyar kiejtéshez híven vannak leírva. A töle eredeti forrásból gyűjtött szavak ki vannak adva a Szamota-Zolnai-féle Magyar Oklevéltárban. (Budapest, 1906.)

Magyar Szemle. — 1927. évf. 1—2. sz. Szekfü Gyula: *Makkai Sándor könyve körül*. Makkai könyvének a közelmúlt tagadásában és attól független új magyar jövődől lelkes igenlésében van a jelentősége, inkább, mint Adyról szóló megállapításaiban. — Halász Gábor: *Az Ungarische Jahrbücher margójára*. Súlyos és indokolt kifogások az Ungarische Jahrbücher c. berlini kiadvány Gragger Róbert halála óta megjelent két száma Bücherschau felírású rovatának tárgyilagossága ellen. A lap könyvszemléjének írói pl. „Objektíven kétségbevonják, hogy a magyar irodalomban és szeltemben valami megújulásról, átalakulásról kellene beszélni és objektíven állítják, hogy a Nyugat 1925-ös reorganizációja óta újra jelentős faktor és ha-

talmas új egyéniségek kitermelője lett, amiről persze legközelebbi hívei sem tudnak semmit.“

Mult és Jövő. 1927. évf. — Kiss Arnold: *Makkai Emilről*. Személyes visszaemlékezések a rabbi-szemináriumban együtt töltött évekről. Makkai Emil nem érzett magában papi hivatást, bár az első papi vizsgát kitüntetéssel tette le, de azután mégis kilépett a szemináriumból. — *Ady Endre egyik versének héber fordítását* közli a szeptemberi szám Avigdor Hameiri szövegének hasonmásával.

Napkelet. — 1927. évf. 8—9. sz. Hajnal István: *Osztrák merénylettervek Törökországban a száműzött Kossuth ellen*. Távlatos politikai megítélés szempontjából igen érdekes dolog nyomon követni azt, hogy milyen eszközökkel igyekezett az osztrák kormány üldözni a szabadságharc után szétszórt magyar emigrációt. — Halász Gábor: *Szomoró*. Írói arckép. Eredeti multszemléletét teljesen a Vie littéraireből, France kritikai munkájából meríti. A nyelv genieje előtti hódolás, szabályaiba való beletörés, az adott formák felhasználása teljesen hiányoznak Szomoróból. Szomoróban főzeng a külön mult és munkájának legsikerültebb része az, ahol zsidó emlékeket, ősi zsidó hagyományokat idéz. — Komáromi János: *Ferenczi Zoltán*. Jót ember volt a megboldogult. Mosolyával elnézett az emberi gyöngék felett. Ítélete, különösen Petőfi-vonatkozásokban, megdönthetetlen volt. Udvarias volt, könyörületos és barátkozó az emberekkel.

Nyugat. — 1927. évf. 19—21. sz. Babits Mihály: *Tanulmány a magyar irodalomról*. A nyolc lapra terjedő cikk egy párizsi folyóirat felszólítására készült, mely olvasóit a magyar irodalomról történetileg óhajtotta tájékoztatni. (Szerintünk a megoldás nem szerencsés, mert a rövid tanulmányt csak azok érthetik meg, akik teljesen jártasak a magyar irodalom történetében. Ilyen filozófiai átpillantás még a legműveltebb magyar közönség számára is távoleső és elvont.) — Gergely István: *Keszler József*. Néhány meleg sor az elhunyt kritikusról. — Szini Gyula: *Jókai*. Jókai pályájának novellisztikus feldolgozása. — Tersánszky Jenő: *Igaz regény*. Az író megkezdte önéletrajzának közlését. Szász Zoltán: *A háború utáni irodalom szelleme*. Nagy olvasottságra és széles látókörre valló tanulmány, de stílusa olyan, mint általában a modern magyar filozofáló íróké: nehezen olvasható, unalmas és elvont.

Pannonhalmi Szemle. — 1927. évf. 3. sz. Magasi Artur: *A vallásos szépirodalom problémája történeti megvilágításban*. A kor lelki szükségleteinek ismerői igyekeznek a vallással harmóniába hozni a szépirodalmat is. Az irodalom és a vallás régebben szorosan egybefűződött. Mivel azonban az irodalom mindenkor a korszellem ujjlenyomata, írónk hangot adott az újabb világnézetű irányoknak is. A tanulmány írója végigpillant a magyar irodalmon s vizsgálja a világnézetek megnyilatkozó módozatait. A középkori lélek nagyságának legszebb tanuságtétele önmagáról az irodalom. A középkori életeszmeny az Isten és az egyház parancsai szerint élő szent ember volt. A középkori irodalom termékei az Istenben való elmélyülést segítő művek. — Kocsis Lénárd: *Makkai Sándor könyve Adyról*. Beható tanulmány Makkai Sándor Ady-könyvéről. A cikkíró helyteleníti, hogy Makkai Sándor a zseniket mentesíti az erkölcsi törvények alól; pedig vagy igazak ezek, vagy

nem; s ha igazak, akkor a lángeszű emberekre is kötelezők. Idézetekkel bizonyítja, hogy Ady politikai felfogása milyen vadul szélsőséges volt már 1903 táján, a nagyváradi zsidó-szabadjóműves levegőben. Történeti adatokat hoz fel Makkai ellen, aki Ady szocialista verseit nem tartja lelkéből lelkezeteknek. Megdöbbenő Makkai Sándor felfogása Ady szerelmi lírájáról és vallásos költeményeiről. Érthetetlen, hogy egy pap, sőt egyházfő, védeni tudja ezt az önző, érzéki szabadszerelmet s a legnagyobb, sőt egyetlen magyar vallásos költőnek kiáltja ki azt a lírikust, akinek viaskodása Istennel szemben a cinikus tagadástól a káromkodásig menő komázáson át hullámszik számos változatban. Ady nem vallásos költő, csak vallásos versei is vannak. Úgy látszik, hogy Makkai Sándor azt hiszi, hogy a vallásos élményt lényegében a bűnbánatra kell korlátoznia. Tehát az ártatlan szív egybeolvadása Istennel nem vallásos élmény? Vajjon végiggondolta-e Makkai Sándor a következményét annak az állításának, hogy vallásos élménye nem is lehet másnak, mint csakis annak, aki végigélte a bűnössége által reáúdított emberi nyomorúságot. Ha igaz volna ez az állítás, akkor a kommunista pedagógiát is meg lehet okolni kegyes alapon. Amint Ady a szerelemnek csak érzéki oldalát ismerte, éppen úgy csak egy részt foglalt le magának a vallásos élmények nagy területéről. Érzésvilága a magasabbrendű emberiség irányában fejletlen volt, nem pedig a legteljesebben átfogó lírai kifejezése az emberi életnek, amint Makkai Sándor tanítja. Kétségtelen, hogy Ady tábora súlyos fegyvertársra lett az erdélyi reformátusok vezérében. Sajnáljuk, hogy jeles tehetséggel a másik táborban kell látnunk, de bízunk a nemzet többségének egészséges érzékében, mely az igazságot nem hagyja elveszni.

Protestáns Szemle. — 1927. évf. 7—9. sz. Németh László: *Reményik Sándor*. Első versei a magyar epigon-líra s a magyar konzervativizmus sablonos vallomásai, de ahogy az erdélyi új magyar világ tengelyébe kerül, költészete és szempontjai egyre nemesednek, emelkednek. Ha nem tartozik is a kivételesek közé, komoly férfiarca, aki a magyar irodalmi élet új szellemét jelenti. — Ugyanaz: *Aprily Lajos*. Nem primér jelensége az irodalomnak, de nem is epigon. A kifejezés áhítatát, a természet tiszta sugallatát s ahogy ő mondja: az ember dallamát őrizte meg nekünk. Egyike azoknak a művészeknek, akik nem utat törve, de tiszta és komoly szívüket felmutatva válnak új idők heroldjává. — Ugyanaz: *Gulácsy Irén*. Egy hatalmas temperamentum visszafojtott erői mozgolódnak benne. Mint a nép szerelme indult. Parasztjain nagyon is megérik az idegen világba a kiélhetés örömeért menekedő lázasság. S ha multba fordul, akkor is barokk. Íróerejének ezzel a barokktúlzásával magyarázható sajtósági stilustalansága. Ezt nem tekintve, Gulácsy Irén az új írónemzedék legimponálóbb epikus tehetsége.

Széphalom. — 1927. évf. 10—12. sz. Magyar Zoltán: *Tudományos életünk virágzásának feltételeiről*. Bár nem irodalomtudományi tanulmány, de szempontjai érdemessé teszik arra, hogy felhívjuk reá a figyelmet. — Zolnai Béla: *Tótágas Ady körül*. Zolnai Béla álláspontja az, hogy „Ady Endre körül mindjárt meglesz a béke, mihelyt Szász Károly, Pekár Gyula és párthívei legalább is fele annyi szabadságot engedélyeznek a modern költőknek, mint amennyit ők maguk is élveztek, amikor még fiatalok voltak“. Ez álláspont igazolására számos idézetet közöl Szabolcska Mihály, Vargha

Gyula, Kozma Andor és Pekár Gyula munkáiból. (Az államfelforgató Ferrer magasztalása, Dózsa György véres emlékének idézgetése, a nyomorgó nép szembeállítás a gazdag herék hadával, a nép koplalása, szemben a jóllakott parlamenttel, katonasággal és papsággal stb.) A bő idézetek után óvást emel az ellen a vád ellen, hogy Ady Endre nem volt magyar s hogy hazafiatlan irányban befolyásolta az ifjúságot. Számos idézetet hoz fel arra, hogy Ady verseiben és prózájában sokkal több a magyar levegő, mint nem egy ókonzervatív író munkájában. — (A füzet 448. lapján egy g. p. jölzésű ítésk hat sorban „levág“ egy komoly magyar könyvet: Nagy Sándornak Ady Endre költészetéről szóló tanulmányát. Az ilyen fölényeskedő és felületes zsurnalizmusnak kár helyet adni.)

II. Hírlapok.

Budapesti Hírlap. — 1927. évf. okt. 27. Szász Károly: *Gyulai Pál bátyja*. A nagy kritikus testvére, a nála hat esztendővel idősebb Gyulay Ferenc, eleinte a kolozsvári kormányzék számvevőségén volt írnok, de csakhamar megunta alárendelt hivatalnoki pályáját s 1842 nyarán, huszonhárom éves korában, beállott vándorszínésznek. Mint színész halt meg 1866 végén, 47 esztendőskorában.

Magyar Hírlap. — 1927. évf. okt. 2. Marton Manó: *Ady Endre támadása a Holnap ellen*. Adatok Ady Endre nagyváradi összeköttetéseihez pályája elején. A cikkíró közöl néhány levelet is. A levelek tartalma a Holnap antológiájának szerkesztése és az előlegküldés körül forog.

Magyarság. — 1927. évf. okt. 22. Harsányi Kálmán: *Színház*. „A Nemzeti Színház a nemzet: az ország nemzeti érzésű közönségé és az állam törzsét alkotó magyarság ősi hagyományokhoz ragaszkodó, színejavával együttérző, annak törekvéseit, álmait és erkölcsi eszményeit képviselő íróké. Oázisa a nemzet legértékesebb kisebbségének, ahová e példátlanul elnemzetietlenedett, ellenségesen kozmopolita főváros eszménytipró sivatagából üdülni jár egy maréknyi tisztalelkű, öntudatos magyar. Ez a nemzeti érzését szüzi tisztaságában őrző elnyomott kisebbség Budapest valamennyi színházát átadta már a közömbös üzleti szellemnek, csak ezt az egyetlen-egyet szeretné még a maga számára megmenteni, hogy maradjon egy talpalatnyi oázisa, egy menedéktemploma és hogy legszentebb érzésének ezt a menedéktemplomát tisztán, makulátlanul adhassa át majd egy eljövendő boldogabb nemzedéknek, mely ebből a mai elnyomott, kijátszott, lassan-lassan minden természetes jogából kiforgatott nemzeti érzésű kisebbségből valamikor talán mégis csak újra nemzeté fejlődhetik.“

8 Órai Újság. — 1927. évf. okt. 23. Szász Károly: *Nagyasszony*. Szomori Dezső Nagyasszonyának felújítására a Nemzeti Színházban semmi szükség sem volt. Felesleges itt a szerző személyét kifogásolni, multját hánytorgatni; untig elég, ha kizárólag a darabot tekintjük s így állapítjuk meg, hogy e színmű semmiképen sem szolgált rá a felújítás dicsőségére, mert a felújítás voltaképen nagyobb súlyú, mint a bemutató. Ahhoz ugyanis, hogy egy darab a Nemzeti Színházban felújíttassék, két tulajdonságnak legalább egyike okvetlenül megkívánható: vagy esztétikai értéke legyen az illető műnek, vagy irodalomtörténeti jelentősége. Esetleg még nagyobb művészi érték

vagy történeti ok nélkül is felújíthat egy-egy darabot a színház, ha a darabnak színpadi hatása van. „Jó lélekkel mondhatjuk, hogy a Nagyszony repri-zét e három indok egyikével sem lehet komolyan támogatni.“

Pesti Hirlap. — 1927. évf. szept. 11. Darnay Kálmán: *Kazinczy bírói honoráriuma*. Tárcá a nagy nyelvújítóról. — Szept. 23. *A vízvárosi temető vadonjában megtalálták Arany János eddig ismeretlen két sírfehérítőt*. A distichonban írt emlékkersek anyagát és Arany János kíséző leveleit Voinovich Géza dolgozza fel a M. T. Akadémia számára. — Szept. 25. Darnay Kálmán: *Emlékezés Arany Jánosra*. A cikkíró elmondja, hogyan ismerkedett meg ifjúkorában a költővel s hogyan jutott Arany János számos levelének birtokába.

Pesti Napló. 1927. évf. szept. 28. *Az erdélyi Helikon díja*. Makkai Sándor püspök Helikon-díja nagyobb politikai esemény Erdélyben, mint gondolinók. Az erdélyi magyarok Adyban nem az alantas éjjeli mulatótanyák zül-lésnek indult alakját látják, nem is azt a férfit, aki apró anyagi támogatá-sokat fogad el kedvose férjétől, sőt nem is azt a kocapolitikust, aki a politi-kában a zilahi ipartestület ideológiájának körében mozog, hanem a lírai zsenit csodálják benne. Az erdélyiek el tudják választani Adyban az embert a köl-tőtől. Ady halhatatlan versei közül egy is többet ér, mint a jelenleg élő ösz-szes magyar költészek összes költeményei. Hogy versei között gyengék is vannak? Petőfi versei közt is vannak gyengék. — Szept. 29. *Makkai Sándor kolozsvári református püspök Budapestre érkezett és nyilatkozott az erdélyi magyar irodalomról*. Szerinte az ő oldalán áll az erdélyi magyar értelmiség többsége. Az erdélyi irodalomnak ma mindössze annyi közössége van a ma-gyarországi magyar irodalommal, hogy közös törzsfákából táplálkoznak. Ilyen törzsfá Ady Endre is. Igaz, hogy Erdély irodalmi életében is két cen-trum van: az egyik a Minerva, a másik a Helikon. A két kiadóvállalat közös munkájának azonban semmi akadályja sincs. Az erdélyiek számára megma-gyarázhatatlan tény, hogy Magyarországon még mindig van hivatalos iro-dalom, mely a nem hivatalos irodalommal hadakozik. Erdélyben nincs kül-lönség az írók között, ha egyik részük internacionális irodalmat csinál is.

Újság. — 1927. évf. okt. 14. *Nyugat felé orientálódik az erdélyi iro-dalom*. Erdély írói a Bánffy Miklós által irányított Helikon köré csoporto-sulva a nyugati szellemi áramlatok segítségével iparkodnak új szint adni az erdélyi irodalomnak. „Bánffy Miklós gróf, az erdélyi Helikon egyik vezére, egészen különös és érdekes módon előadást tartott a sovinizmus ellen, amely túlzott formájában az ellenvélemény kiirtására törekszik... Bánffy Miklós gróf kemény állásfoglalása hadat üzen a céltalan sovonizmusnak s a megér-tés útját az emberiség szolidaritásán keresztül keresi. Erdély irodalma ezen a ponton eljutott addig a magaslatig, ahol egy Thomas Mann, egy Romain Rolland, egy H. G. Wells küzd a gyűlölködés politikája ellen s a füstölgő romok felett kialakítja az egyetemes európai szellemet.“

FIGYELŐ.

Ady-problémák.

Az Ady-problémák két ellenséges táborra osztották az irodalom iránt érdeklődő magyar közönséget. Valóságos világnézeti vallomás az, hogyan vélekedik valaki Ady Endréről. Főként három kérdés körül forog a vita: a költő vallásosságának, hazafiságának és szerelmi lírájának kérdése körül.

Legkönnyebb ezek közül Ady Endre vallásos költészetének megoldása. Makkai Sándor püspök szerint Ady Endre vallásos költő, még pedig elsőrangú vallásos költő: irodalmunkban a legnagyobb. Amennyiben a felekezetenkívüiség vagy a puszta deizmus vallásosságnak nevezhető, akkor ez a megoldás — kissé lejjebb szállítva az ifjú rajongás hevétől duzzadó püspök szónoki elragadtatását és vérmes túlzásait — többé-kevésbé elfogadható. De ha a vallásosságot a keresztény vallások dogmáinak és kegyeletes hagyományainak szellemében értelmezzük, akkor nem szólhatunk másról, mint a költőnek Istennel foglalkozó verseiről, hozzátéve, hogy az Istennel foglalkozó líra nem mindig azonos a vallásos költészettel, mint ahogy az életben sem mindig vallásos ember az, aki sűrűn emlegeti az Istent s egy-egy indulatrohama után kifejezést ad annak a szorongó érzésnek: hátha van mégis valami földöntúli erő, aki majd bosszút áll azért, hogy az ingerült „Isten-kereső“ megcsúfolta az égi hatalmat — akiben voltaképpen nem hisz.

Nagyobb ütközőpont Ady Endre hazafias lírájának kérdése. Vallásos költészetét egészen jól föl lehet fogni Istennel foglalkozó hangulatképek sorozatának, de hazafias lírája egyúttal szocialista líra is. Hogy a költő szocialistának vallotta-e magát bizalmas körben vagy nem: lényegtelen. A költők és művészek nyilatkozatait nem szabad komolyan venni, mert ők úgy beszélnek, ahogyan hangulatuk hajtja őket: hétről-hétre, sőt napról-napra változnak, aszerint, amint magasztalják vagy megboszszantják őket. A mérsékelt szocialista líra egyébiránt egészen

jól megférhet a hazafiás lírával s a költő mentségére írhatjuk azt is, hogy a magyar ember, ha elkeseredik, kegyetlenül szokta szidalmazni fajtáját és az uralmon levő kormányt. Ha ma botrányosaknak tűnnek is föl a költő Tisza-átkozásai és Jászi-tömjénezései, néhány emberöltő múlva feledni fogják a személyi vonatkozásokat s csak azokat a strófákat idézgetik majd elkeseredett forradalmi magyarsággal, amelyek megfelelnek a jövődő idők ellenzéki hangulatának.

Van azonban egy probléma — a harmadik — amellyel a legkevesebbet foglalkoztak, holott sokkal jelentősebb az előbbi kétónél. Ady Endre szerelmi lírájának kérdése ez. Istennel foglalkozó versei nem fognak megrontani senkit, sőt bizonyára még hatnak is sokakra: a vallásuk dogmáit és hagyományait nem ismerőkre; hazafiás és politikai strófaival szemben is kiengesztelődik az utókor s megírásukat éppen úgy nem fogják bűnnek tartani, mint ahogyan Petőfi Sándort sem közösitik ki hevesen izgató politikai kitöréseieért; szerelmi verseinek ügyét azonban bajos lesz bármikor is a költői áhítat berkeibe vonni. Nem a művészi értékéről van szó ezeknek a verseknek. Éppen szuggesztív erejű költői megírásuk az, ami észrevétlenül behízelgi magát dekadens életszemléletével együtt az olvasó lelkébe, vérébe, csontjába.

Mindig kétféle volt a szerelmi költészet. Voltak költemények, melyeket a jövődő hitvestársukat kereső köllők a me-rengő szív édes bizalmával küldöztek eszményképüknek; s voltak kéziratban lappangó, titokban kézről-kézre adott buja énekek még a legvallásosabb századokban is. Az utóbbiak szerzőit nevezte Pázmány Péter országos kerítőknék, közönséges kutakat mérgezőknék; ezekről a parázna poétákról írta Geleji Katona István, hogy poklos-szájú, kerítő cenkek; s róluk hozták a XVII. századi református tanácskozások azt a rendelkezést, hogy a buja papjelöltek, ifjú diákok és ebtermészetű ifjak lator vallo-másait meg kell semmisíteni. A különbség a régi kor és a ma között az, hogy harminc esztendő óta már ki is nyomatják, amit régente csak rejtve olvastak; s míg régebben a tiltakozás egy-értelmű volt minden erotikus árnyalatú próbálkozással szemben, ma olyanok adnak közre beteg szerelmi történeteket, akiknek fölesküdt hivatása volna az élet-halálharc az új nemzedéket erkölcsileg összeroncsoló irodalom ellen. Ilyen írók mellett még a legvadabb szeretkező lírának is határozott védelme van, ha

mentsége nincs is. Ady Endre legalább nyers őszinteséggel s nem a kegyesség teológiai köntösében adta a világ elé a maga szerelmi érzelmvilágát és dekadens életfilozófiáját. Lelkesedik is érte az ifjúság s tiltakozik minden elítélő Ady-revizió ellen. Holott Ady Endre költészetének ez az igazán mélyen sebezhető pontja: szeretkező szerelmi lírája, mely még a romlatlan szívekre is varázsosan hat s erkölcsileg egészen átalakítja a lelkeket.

*

Makkai Sándor Ady-könyvére, a *Magyar fa sorsára*, két bírálat adott országos föltűnést keltő választ: Négyesy László husvéti cikke a Budapesti Hirlapban és Szász Károly pünkösdi cikke ugyanott.¹ Négyesy László cikke megjelent folyóiratunkban is, Szász Károly Makkai-bírálatának főbb eszméit az alábbiakban közöljük:

Ha egy rajongó senki írta volna — úgymond Szász Károly — a *Magyar fa sorsát*, valószínűen nem sokat beszélénk róla és semmiesetre sem éreznők nagyon veszedelmesnek. De ha egy olyan nagytudású, kitűnő stílusú és tekintélyes hatalmi állásban lévő s még hozzá elszakított területen munkálkodó ember, mint az erdélyrészi református püspök, ír meg egy ilyen könyvet: mindnyájunknak éreznünk kell a jelenség szomorúsága mellett igen nagy veszedelmességét is. Ne felejtjük el, hogy Magyarországot nem az ellenség fegyvere, hanem a saját fiai által terjesztett mételey rontotta meg s tette megcsontkításra alkalmassá; s ha Magyarország feltámadása nem következik el, ez a mételey lesz az oka, amit sokan gonosz tudatossággal, sokan — köztük Makkai püspök is — nem gonosz indulattal, de nem kisebb veszedelmességgel terjesztenek.

Makkai Sándor azokhoz csatlakozott Ady-könyvében, akik a maguk bomlasztó radikalizmusát belevitték irodalompolitikájukba is. Ennek a lelki ismeretlen, léha, nemzetközi társaságnak kezében Ady neve és poézise vörös zászlóvá lett, maga az adyzmus valóságos szellemi járvánnyá szélesedett, megrontva sok olyan lelket, akik igazán szebb és jobb sorsra lettek volna hivatva.

Makkai Sándor cinikusan gőgös kicsinyléssel szól az Ady előtti harminc év irodalmáról. Ilyen merészségre és ilyen hangra csak az vetemedhetik, aki lenézi a hagyományos nemzeti költészetet. Alta'ában Makkai Petőfin és Adyn kívül nem is ismer el más költői lángelmét irodalmunkban.

«A magyar költészetben két zseni tűnt föl eddig: Petőfi és Ady — mondja Makkai Sándor lapidáris rövidséggel, ellenmondást nem tűrő határozottsággal, úgy, hogy első olvasásra alig merünk hinni saját szemünknek, hogy ilyen valami érthetlenséget ír le valaki, egy magyar ember, egy főpap, akinél elvégre sem az intelligenciát, sem az ép érzéket nem volna szabad kétségbevonni. De akárhányszor olvassuk ezt a lehetetlen mondást, az nem vál-

¹ Mindkettő megjelent külön füzetben is. — Irodalmi valutarontás. (Reális és tülesapongó Ady-kultusz.) Levélváltás Hegedüs Loránttal. Közéletesi Négyesy László. Budapest, 1927. — „Magyar fa sorsa.“ Makkai püspök Ady-könyvének bírálata. Írta Szász Károly. Budapest, 1927.

tozik meg. Petőfit még csak megtűri lángezőként Makkai Sándor, az ő imádozott Adyja mellett — de aztán senkit többet irodalmunkban. Miután ezt a mondást nem korlátozza a líra mezejére, ennél fogva joggal hihetjük, hogy Zrínyitől és Katonától, Jókaitól és Kemény Zsigmondtól is megtagadja az Adynak a díjak elengedésével szuverénul adományozott zseni címet és jelleget. De ha csak a líránál maradunk is, hát Balassi, meg Csokonai, — a költészet mindhárom terén működő, de talán mégis a lírában legnagyobb Vörösmarty, — s az epikus, de azért a lírai költészetben is tündöklő Arany János nem érnek föl Makkai Sándor szerint Ady Endréig, s egyikőjük sem tekinthető költői lángezőnek? Hát lehetilyent Magyarországon ellenzés nélkül mondani? S lehet ezt a legnagyobb felháborodás nélkül hallgatni? Irodalmunk nagyjainak az ilyen kijelentésekkel való megcsúfolásánál igazán arra a bibliai jelenetre kell gondolnunk, mikor Krisztus Urunk — az isteni bölcseségnek és szépségnek földre szállt képviselője — magából kikelve korbácsot ragadott, hogy a templomot megszenteltelenítő kufárokat kiverje onnan!»

Ady Endre költészete Makkai Sándor szerint egy haldokló nemzeti élet és egy halott költészet légkörében zendült föl. A délibábos hazafiság és erkölcsi szentimentalizmus átkával szemben — mondja a püspök — méltán kifogásolható a történelem és irodalom egyoldalúan fehér kezelése.

«Hát íme, ezt is meg kellett érnünk — írja Szász Károly — hogy... a magyar keresztény pap tolla alól kikerült könyvben a történelem és irodalom „egyoldalú fehér kezelése“ kifogásoltatik s nagy szemforgatások közt apoztrofáltatik „a magyar társadalomnak egy utálatos bűne“, az, hogy „valami hazug nagyképűséggel és romantikával eltakarjuk, eldugjuk a bűnt az ifjúság szeme elől, mintha nem volna“. Nos hát, a nemzeti, faji bűnöket — mert valóban vannak ilyenek — elkenni, elrejtetni, eltagadni: igazán nem szabad. De ezt nagy nemzeti költőink és komoly nemzeti politikusaink nem is tették. Nem hatottak soha Makkai Sándor szívére Berzsenyi hatalmas strófáinak megrázó hangjai? Lelkét sohasem döbentették meg Kölcsey írtózatosan keserű énekei? Nem tisztultak érzései Petőfinek a nemzeti nagyság dicsőítése mellett a nemzeti bűnöket is korbácsoló lángszavain? Nem ismeri az általa a lángszűsügből kitagadott Aranynak ama „terméketlen, sivár“ korban termett versei közül azt, amelyben a nagy költő felpanaszolja, hogy a „pezsgésben“ „mennyi seprő“ s „mily kevés bor“ volt, és hogy a sok „szájhős“ lár-mája közepett hogy sülyedt egyre a naszád, mert:

Nem elég csak emlegetni,

Tudni is kell jól szeretni,

Tudni bölesen, a hazát...

És a Gyulai verseiben, mély és igaz, de természetesen „egyoldalúan fehér“ hazafias érzés mellett mennyi igazi honfűbű, gond, fájdalom, nemzeti bűnök beismerése és ostromozása zajlik?!

És, hogy a nemzeti költészetnek még ma is élő díszes csapatából csak kettőt idézzünk: vajjon a honfűi aggodalom és gyötrelmélyérzésű poétájának, Vargha Gyulának lantján nem harsogott-e minduntalan a magyar bűnöknek: a meghasonlásnak és pártviszálynak, az önzésnek és gyűlölségnek kemény kárhóztatása — és vajjon a Magyar Rapszódia korszak korbáza, Kozma Andor nem jajongott-e sokszor „régí gyűlölségről, öröklött bűnökről, magunkra zúdított méltó bűnhődésről?...“ S a szintén abban a Makkaitól

oly természetlennek mondott korszakban fölnevelkedett nagy reálpolitikusnak, az erkölcsi nagyság hatalmas államférfíui képviselőjének, Tisza Istvánnak egyik legfőbb küzdelme nem éppen a délibábos, irreális nemzeti hiúság és az erőtelen erkölcsi szentimentalizmus ellen irányult-e, mikor a politikai vezetők szóvirágos handabandáját és a harcmezőkön oly hősiek magyar népek a népszerű jelszavakkal szemben való gyávaságát ostorozta?!

Oh, nagy nemzeti költőink és politikusaink soha sem takargatták „hazug nagyképűséggel és romantikával“ a bűnt az ifjúság szeme elől — hanem igenis, hazug az a nagyképűség, amely a nemzeti költészet és politika szent hagyományaitól elhajló, azokat semmibe vevő, vagy éppen megtagadó irodalmat és politikát, a nemzetivel szemben a nemzetközit, a magyar érdek háttérbe szorítása mellett az egyetemes humánium érdekeit szolgálja és dicsőíti s az immoralis felfogást és viselkedést übermenschli jelenségekkel magyarázza és mentegeti.»

Hogy Ady az egyetlen magyar vallásos költő: ez olyan kijelentés, hogy hallatára méltán megtántorodhatik az ember. Ezt egészen mostanig, Makkai keresztény főpapig, még senki sem vitatta. A vallásos költő fogalmába nehezen lehetne beleszorítani azt, aki durva cinizmussal gúnyolta a megváltást, megírta az Izgága Jézusokat, megátkozta a betlehemi jászól család legendáját s megénekelte, mint kél majd a piros bosszú népe iszonyú rajban, hogy rálépjen a Krisztus-hydra ezer fejére, megfizetni a multért.

«Soká töprengtünk azon — írja Szász Károly, miután végigelemezte Ady költői egyéniségének a püspök által magyarázott jellemvonásait — hogy hogyan válhatott Makkai Sándor is ilyen, szinte hihetetlenül elfogult bámulójává, dicsérőjévé annak a szellemnek, amely az adyzmust pokoli hévvel fűti, s amely az így támadó láng fekete füstjével fojtogatóan fekszik rá annyi magyar testvérünk mellére?! Azt hisszük, megtaláltuk a magyarázatot, Makkainak két évvel ezelőtt Kolozsvárt megjelent, de a mi kezünkbe csak nem régen került regényében, az Ördögszekérben.

Ennek a XVII. század elején játszó történelmi regénynek hősnője Báthory Anna, akit már gyermekkorában féktelen képzeletének rajzol az író, de akit aztán a hirhedt Báthory Erzsébet „érezki és... perverz lelke s tanácsai“ tesznek valóságos boszorkánnyá. Ez a „veszett szép“-nek mondott Anna hihetetlenül elvetemült életet folytat, melynek során — borzalmas elmondani is — testvérbátyjával, a „részeses, szoknyabolond, dühös, gőgös, kegyetlen sárkányfi“ Gáborral is paráznalkodik, s „gyilkos ördög-szajha“-ként, csábítani akaró, lehetetlenül gyalázatos meztlen táncot lejt a nagy Bethlen Gábor előtt.

„A pedagógiai óvatosság szemével nézve — írja Makkai az előszóban — az Ördögszekér nem ifjúsági regény... De elvégre nem lehet mindig mindenkinek való könyvet írni...“ Hát ez talán igaz. De hogy éppen egy papnak, kicsinyek és nagyok lelki örének és vezetőjének kell ilyen regénytárgyba kapaszkodnia, s azt párját ritkító érzékiséggel így kiszíneznie: az talán mégis csak megdöbbentő.“

„Ezt a lelket — t. i. a Báthory Annáét, mondja Makkai szintén az előszóban — nem lehet a történelem gyér adataiból megérteni, meg kellett álmodni őt...“ Szent Isten! Hát egy papi embernek olyan álmái vannak, és úgy teszi őket a maguk igazán testi-lelki meztelenségében papírosra, hogy

azt valósággal megirigyelhetné az érzékiséget merészen hajszoló Erdős Renée is?!... De hát miért választotta éppen Báthory Annát, minden idők ringyóinak legundokabb boszorkánykirálynőjét regénye hősnőjéül — veti fül a kérdést maga Makkai Sándor, az előszó utolsó bekezdésében. S nyomban így válaszol a kérdésre: „Ő választott engem... Kényszeríteni tudott rá, hogy úgyszólván pihenés nélkül megírjam a történetét...“

Hát ez az! Úgy látszik, hogy a kóros akarategyengeség — mi Ady Endrének is jellemző főtulajdonsága volt, az Ady Lajos-féle könyv sokszoros nyílt bizonyossága szerint is — teszi képtelenné az e ponton talán sajnálatraméltónak mondható Makkai Sándort arra, hogy ellenálljon az erkölcsi rút és gonosz kísértésének. A testi ragály sem fog meg mindenkit, mentes marad tőle a talán különböző okból nem fogékony test — s éppúgy a lelki ragály is, amilyennek tartjuk az adyzmust, csak azokat ragadja és rontja meg, akiknek lelke hajlamos rá. Csuda-e, hogy az Ördögszekér írójának szellemi és morális lény a nemzeti multat nem szerető, sőt átkozó Adyval együtt elfordul a nemzeti költészet szent és szép hagyományaitól — hazafias érzésben, erkölcsi felfogásban, esztétikai ízlésben — Adyt, mint a nagy diszharmonia keresőjét, óriási zseninek hirdeti irodalmunkban, benne látja egyetlen igazi vallásos költőnkét, élvezettel habzsolja az Ady-versek nyelvének sok összevisszaságát és erőszakolt, affektált formáit, s nagy és értékes tanulságokkal teljesnek mondja a Vér és arany szerencsétlen poétájának költészetét a magyar ifjúság számára!...

Azok „sohasem fogják megérteni, elismerni, méltányolni“ Ady igazát — mondja Makkai — akik „a nagy összeomlás belső és megelőző okait elismerni nem hajlandók, s azt egy külső és szinte véletlen szerencsétlenségnek hajlandók tartani.“ Nos hát, mi nem ismerjük el és nem méltányoljuk Ady igazát, de az összeomlásra nézve azt mondjuk, hogy az egyáltalában nem véletlen szerencsétlenség, hanem romlott testben degenerálódott lelkeknek néha talán öntudatlan, ám legtöbb esetben tervszerűen herostratesi munkája folytán következett el. Adynak és barátainak s követőinek nagy része volt ebben a destruktív munkában, s az ő ördögszekerüket tolják, akik mint „a vádlott Ady költészetének“ védelmezői és fölmentő bírái tevékenykednek.»

*

Négyesy László és Szász Károly fejtegetései szokatlanul erős visszhangot ébresztettek. A Budapesti Hirlapban számos levél jelent meg a közönség köréből, a lelkesedés és hála hangjaival. A 8 Órai Újságban Kenedy Géza adott hangot a Makkai-ellenes hangulatnak: „Nekem ugyan furulyázhatja akármilyen polgári, katonai vagy papi tekintély, hogy Ady magyar próféta volt. Nem igaz! Idegenből hozott méreggel mérgezte el és szaggatta ketté az addig egységes magyar szellemi életet és ebben olyan nemzetietlen és erkölcs-telen irodalmi bölényesorda támogatta, amilyent minden más egészséges nemzet kirugdalt volna magából.“ A Budapesti Hirlapban megjelent Vargha Gyulának, a nagyköroői Arany János-Társaság közgyűlésén mondott beszéde, melyből a Makkaira és Adyra vonatkozó részlet méltán kellett feltűnést:

«Makkai olyan merész azt is állítani, hogy Ady az egyetlen vallásos magyar költő. Lehet-e azt egyáltalán vallásos költőnek nevezni, kinek verseiben csakúgy hemzseg az istenkáromlás? Ki a mindenható Istent, kinek szent-

séges neve előtt földig borul a hívő lélek, csak „van vagy nincs isten“-nek nevezgeti, a Krisztust pedig szamaras embernek. Szeretik Adyt a kálvinizmus fényes reprezentánsának hirdetni. Református ember vagyok. Buzgó reformátusok voltak őseim, apai, anyai ágon föl néhány századig. Egy szép-nyám, agg korában, nagy öreg bibliájára borulva szenderült örök álomra. Családi tradícióim és neveltetésem egyaránt Kálvin hitéhez fűznek; de nem tudok találni Adyban egyetlen vonást, mely a magyar kálvinizmusra utalna. A kálvinista embert a puritán komolyság s az Isten előtti mély alázat jellemzi; Ady ellenben, ha Istenről beszél, folyvást grimaszokat vág s nyelvét öltögeti Istenre. Lehet-e ennél nagyobb ellentétet elképzelni? Ady lelkét és költészetét nem a kálvinizmus formálta ki.

Nagyra vannak Ady magyarságával is. Furcsa magyarság ez. Hazájáról és a fájáról mindig a legnagyobb megvetéssel beszél s a gyűlölködő hangba bele nem csendül a szeretetnek egy meleg szava. Arany is korholta nemzetünk hibáit, de a valódi hibákat, s ezzel a vallomással:

„Dicső, nemes faj, mely vérezett Idánál!
 (Ott volt a végesapás *Világoson*),
 Halálba mennék érted, ha kívánnál;
 Engem esz a lóg, ha fejed mosom;
 Rothadjon a nyelv, mely téged profánál,
 Edes anyám, szentem, magasztosom!“

Adyknak istenkáromló, nemzetgyalázó s a vörös rém diadaláért ujjongó nyelve immár elporlott. A szerencsétlen költő ott áll az örök bíró ítélőszéke előtt. Legyen hozzá irgalmas a könyörülő Isten, itt lenn a földön pedig a mindeneiket kiegyenlítő halál engesztelő láttyola boruljon emlékére. De ne állítsák a nemzet elé bálványt, s ne iparkodjanak az ő lelki rothadásából kivont méreggel megrontani ezt a nemzetet, melynek nem ledérségre, hanem szigorú erkölcsökre, nem nyavalyákra, hanem lelki és testi épségre, nem tagadásra, nem nihilizmusra, hanem erős élő, munkás hitre van szüksége. Vezesse az Arany János társasága a magyarság közönségét, különösen a jövő reményét, az ifjúságot azokhoz a költőkhöz, kiknek műveiben homály nélkül ragyognak nemzeti eszményeink.»

Az ellentámadás nem maradt el. — Dóczy Jenő a Magyarságban megrotta az Ady-kérdéshez hozzászóló akadémikusokat, mert nem tanulmányozták komolyan az Ady-irodalmat. „Minden mondatuk, tévedéseik, elismeréseik elárulják az Ady-problémakörben és irodalomban való járatlanságot.“ — Bajcsy-Zsilinszky Endre ugyancsak a Magyarságban vezércikket írt Makkai Sándor védelmére s támadói elfogultságának bizonyítására. A mai magyar fiatalság másképen gondolkodik, mint Négyessy László és Szász Károly. „Nem a nemzeti érzésünk, a magyarságunk vagy az erkölcsi mértékünk más, mint az övék, hanem a szemünk, a látásunk, az idegeinkbe lerakódott tapasztalatok és mindennekfölött az ösztöneink. Ezért nem értjük egymást... Ők gyűlölik Adyt, mert lópvirág volt; mi a lópöttyöt gyűlöljük. De boldogok vagyunk, hogy a hanyatlásban is egyszerű magyar faj még e förtelmes lápon is olyan mesébe illő gyönyörű virágnak adott életet, amilyen Ady Endre volt.“ — Hegedüs Lőránt is lelkesen emelt szót amellet, hogy milyen tüzes magyar lélek és hazafi Ady Endre. „Maga az, hogy az erdélyi magyarság oly erősen

ragaszkodik Adyhoz, észretéríthetné azokat, akik a hazafiságnak csak karotéjkait látják és nem nézik meg alaposabban, hogy ez a négy betű: Haza, Reményik Sándor a Pesti Hírlapban és a Pesti Naplóban, védelmébe vette Makkait Szász Károly bírálataival szemben s Erdély nevében köszönetet mondott Hegedüs Lórántnak Ady Endre megvédelmezéséért:

«Köszönjük, hogy síkra szállott abban a kérdésben, amely legmélyebb alapjaiban és végső következményeiben már nem az Ady Endre poézisének kérdése, hanem sokkal ogvetemesebb világkérdés. E világkérdés miként alakulásától függ azonban a magyarság szellemi sorsa, s — erdélyi hitünk szerint — egyesegyedül szellemi sorsától — jövődjöje. Köszönjük nagyméltóságodnak, hogy tudásának gazdag fegyvertárát az egyetlen igazi szabadság, a szellemi és lelkiismereti szabadság szolgálatába állította. Köszönjük, hogy segítségünkre jött a nagy perben, amely immár több mint Ady pere: Erdély ősi pere ez az emberiség s méltányosság érvényesüléséért.»

*

Erre következett Szász Károly válasza a Budapesti Hírlap július 17-i számában: *Az „erdélyi gondolat“*:

«Mikor a Budapesti Hírlap pünkösdi számában közzétettem Makkai Sándor püspöknek *Magyar fa sorsa* című Ady-könyvéről szóló, azóta külön füzetben is megjelent bírálatomat — bizonyosra vettem, hogy kis tanulmányomnak nem egy ellenbírálatban lesz része. Ez el is következett. Előbb Bajcsy-Zsilinszky Endre a Magyarorszában, majd Reményik Sándor a Pesti Naplóban bocsátkoztak vitába felfogásommal. De bekövetkezett az is, amire — legalább olyan mértékben és értékben, mint ahogyan történt — igazán nem számítottam: hogy előszóval és írásban, a helyeslésnek, egyetértésnek, sokszor szinte a lidércnyomástól való felszabadulás utáni megkönnyebbülésnek és ujjongásnak jöleső hangján szóló megnyilatkozásoknak valóságos özöne érkezett, részben a Budapesti Hírlap szerkesztőségéhez, részben egyenesen hozzám.

De mindennekefelett értékes az én álláspontom igazolása szempontjából a Makkai szerencsétlen könyvét kiadó Soli Deo Gloria diákszövetséghez közelálló Kálvinista Szemlében éppen a felelős szerkesztőnek, Sebestyén Jenő dr. ref. teológiai tanárnak, a kiváló egyházi szónoknak és írónak az Ady-vita hullámverősei cím alatt megjelent cikke, mely igazán illetékes egyházi részről tett bizonyosságot mellettem, különösen abban a tekintetben, hogy jogosan támadtam Makkai püspöknek azt a lehetetlen tételét, mely szerint Ady az „egyetlen vallásos költő“ irodalmunkban. Azt mondja Sebestyén, hogy ő Adyt „tipikusan antikálvinista költő“-nek tartja, aki életével s elveivel kálvinista őseinek szellemét megcsúfolta, hitben hajótörött volt, a kálvinista őserő torz és fájó karikatúráját produkálta s a hitetlenség nietzschei önimádatának végső, de szükségszerű állomásaképen a Soli mihi gloria elvét vallotta, a kálvinizmus Soli Deo Gloria elve helyett.

Megtudjuk Sebestyén érdekes cikkéből azt is, — amit különben a magam tanulmányában valószínűnek jeleztem is, — hogy a Soli Deo Gloria szövetség, az Ady-kérdés lehető tisztázása érdekében csakugyan jóhiszeműen kérte fel Makkai püspököt, könyve megrására. De megtudjuk azt is, hogy a művet a szövetség intézőbizottsága — melyben különböző felfogású tagok ül-

nek — annyira vegyes érzelmekkel fogadta, hogy maga Sebestyén Jenő is ellemezte a könyv kiadását, s hogy az mégis kiadatott, az a püspöki név, állás és tekintély előtt való tiszteletteljes meghajlás folytán történt, anélkül, hogy a kiadásra vonatkozó többségi határozat „egyszersmind magának a szövetségnek is hivatalos álláspontját fejezné ki“.

Igy Sebestyén cikkét bátran tekinthetjük a Soli Deo Gloria szövetség vezető szellemében történt megnyilatkozásnak, s kijelentései mindenesetre nagy elégtételt és megnyugvást jelentenek reám és a Budapesti Hirlapra nézve is.

Zsilinszky Endrének és Reményik Sándornak ellenem támadása — ezt kötelességszerűen hangsúlyozom — kerülni igyekszik a személyes élt. Azt hiszem, jól hámoztam ki alapgondolatukat és fő indítékukat, mikor úgy állapítom meg, hogy Zsilinszky cikkét a háborúelőtti liberális politika iránt való ellenszenv, a Reményikét pedig a Makkai püspök iránti, évtizedekre visszamenő meleg barátság sugalmazta.

Miután én a magam bírálatában igyekeztem egészen irodalmi téren maradni, s legfeljebb annyiban tértem ki — akkor is pártpolitikától mentesen — a nemzeti politika egy s más kérdéseire, amennyiben a politikai és irodalmi kérdéseknek sokszor elválaszthatatlan közössége kívánta, — ennél fogva nem is akarok hosszasan foglalkozni Zsilinszky egészen politikai természetű cikkével. De, mint álláspontom helyességének egyik bizonyítékára, jóleső önérettel mutatok rá arra, hogy míg Zsilinszky engem, mint a Deák Ferenc—Tisza István-féle nemzeti liberalizmus hívét látszik korholólag aposztrofálni — addig Reményik mintegy a liberalizmus hiányát rója meg bennem. Nyugodtan érezhetem ki e két vádból, hogy azon az arany középúton haladok világnézetemben, amelyen a kiegyezés után Magyarország naggyá lett s amelyen a háborút követő Károlyi-éra és proletárdiktatúra után maradt romokon a mostani kormányzat biztatólag építgeti az új Magyarországot, szívesen vegyítve tiszta liberalizmusába az óvatos konzervativizmus egynémely bölcs elvét, s egyenesen szembefordulva a bomlasztó radikalizmussal.

Reményik Sándor — a fiatalabb magyar írói nemzedék ez egyik legkiválóbb, nagytehetségű tagja — már inkább megmarad cikkében irodalmi téren, de egyik tévedésből a másikba esik.

Nem tudom, többek között, miért ró meg „gondolkozásom megkövült formáiért“ engem, aki annyira tudok lelkesedni a fiatal írókért, hogy egyremásra írom műveikről a legmelegebbhangú dicséreteket, köztük — s talán legnagyobb örömmel — éppen az erdélyiekről: Áprilyról, Gyallayról, Jánossyról, legelsősorban talán éppenséggel Reményik Sándorról, — akit néhány éve, mint „nemzetépítő nehéz munkánk... fáradhatatlan napszámosát“ nagy melegséggel ajánltam tagul a Kisfaludy-Társaságba, hová aztán meg is választottuk. Ki gondolta volna akkor, hogy az a költő, aki az Évfordulóra (1919) című gyönyörű versében olyan megértően és mély érzéssel ír Tisza Istvánról, a politikai és költői radikalizmusnak a köztudomásúlag igen nyomatékosan Adynak és az adyzmusnak leghatalmasabb és legőszintébb ellenségéről — néhány esztendő múlva már Ady és az Adyt dicsőítők mellett tör lelkesen lándzsát?!

Am legfontosabb pontja Reményik cikkének az, ami az erdélyi gondolat-
tal kapcsolatos. Az „erdélyi gondolat” — mint írja — nem más, mint: „a
keresztény gondolat, amely magyar realitássá Erdély földjén válik csak iga-
zán”. És azt mondja, hogy én azért gyűlölöm a Makkai két könyvét — a
Magyar fa sorsá-t és az *Ördögszekér-t* —, mert „nem értem, nem ismerem
és ösztönös, bár nem tudatos gyűlölettel gyűlölöm az erdélyi gondolatot
magát”.

No hát, ha az „erdélyi gondolat” nem más, mint az Erdély földjén
magyar realitássá vált keresztény gondolat — amit én világért sem akarok
tagadásba venni —, akkor hogyan képzeli azt Reményik Sándor, hogy én,
az erdélyi régi székely református nemesi család sarja, aki apámnak, Enyed
ezültkéntjének és egykori diákjának házában, Erdélyre vonatkozólag sohasem
hallottam és tanultam mást, mint a rajongó szeretetet nemzetséggfám áldott
földje és dicsőségben s gyászban gazdag története iránt, s akit gyermekkoro-
mól kezdve az édes és szent személyes emlékek egész raja fűz Erdélyhez,
Erdély bérceihez és völgyeihez, nyelvjárásához és szelleméhez, szokásaihoz és
irodalmához, az erdélyi városokhoz és emberekhez, s aki természetesen egy-
házamnak is hű, buzgó és hívő fia vagyok — én gyűlölném, és pedig ösztö-
nösen, az erdélyi gondolatot?! Aki engem akár személyesen, akár csak írá-
saimból valamennyire is ismer — ezt bizonyára nem hiszi el. S merem állí-
tani, hogy Reményik Sándor maga sem hiszi, ha hangjából — mit régi barát-
jának, Makkainak könyve elleni erős támadásom váltott ki lelkéből — meg-
higgadva, kibontakozik.

Mert szent meggyőződésem egész erejével állítom, hogy a Makkai szó-
ban levő két könyvének semmi köze a Reményik fogalmazta erdélyi gondolat-
hoz. Nincs köze hozzá a csúf tárgyú és veszedelmesen érzéki módon megírt
Ördögszekér-nek, . . . de semmi köze sincs a magyar realitássá vált gondolat-
hoz az Ady költészetére szórt magasztalásnak sem, amely költészet sokszoros
blaszfémái kirívó ellentétet alkotnak az evangélium szellemével és szavaival,
nemzetközi irányzata pedig — amiért nem hiába lelkesednek a destrukción
nyíltan vagy titkon dolgozó radikálisaink — a tiszta és erős nemzeti
szellemmel.

Hogy Petőfinek is vannak bántóan tulzó versei — az igaz. De hogyan
hasonlíthatja össze Reményik ezen a ponton is Petőfit Adyval, mikor maga
is nagyon jól tudja, hogy Petőfi verseinek igen elenyésző töredéke kifogásol-
ható e tekintetben (s különben azok is majdnem mind gyönyörűen hangzó
versek) — míg Ady költeményeinek túlnyomó része sért valamit: vagy a
nemzeti, vagy a vallásos érzést, vagy a tisztos morált, vagy a jóízlést, vagy
pedig zagyvva érthetlenségbe fúl.

Reményik hangoztatja, hogy Makkai rámutatott könyvében arra, hogy
„a bűn nem mindig csak aljasság”. Hát ez igaz. De vajjon ebből az követ-
kezik-e, hogy a nem aljasságból elkövetett bűnöket takargassuk? En is rá-
mutattam bírálatomban az alkoholra, a vérbajra, a megrontó környezetre,
amikkel részben mentegetni is igyekeztem Ady Endre boldogtalan személyét
— ám a metélyt, mely költészetében bőven burjánzik, talán mondhatom:
szent haraggal elítélem. Mert szerintem éppen a keresztény gondolatból folyik,

hogy a bűnösök iránt igyekezzünk lehetőleg irgalmasak lenni, de a bűnökkel szemben aztán legyünk irgalmatlanok.

Azzal is vádol engem Reményik, hogy én hibáztatom a Makkai könyvében az Arany iránt tanusított lenézést, holott a könyvben erre vonatkozólag „egy árva hang“ sincs. Nos hát, ha valaki azt mondja, hogy irodalmunkban csak két zseni van s ezek közt Aranyt „egy árva hang“-gal sem említi: ez már csak igazán méltatlan kisebbitése Aranynak, a magyar szellemi élet az egyik legnagyobb, világraszóló zsenijének!

És nagyon sántít Reményiknek Makkai nyomán fogalmazott esztétikai tétele, a zseni mibenlétét illetőleg is. Azt mondja t. i., hogy „a zseni nem pusztán legfelsőbb értékfogalom, hanem egyúttal olyan művészi tulajdonságok... összessége, melyeknek jellemzője éppen a szerlelenség vagy diszharmonia“. Háát a zseni lehet ilyen is. De hogy nem kell okvetlenül szerlelenség és diszharmonikusnak lenni, azt a szellemi élet zsenijének hosszú sora — Aristoteltől kezdve, Goethén keresztül, éppen Arany Jánosig: fényesen igazolja.

Példának — kissé erőszakosan — felhossa Reményik Jókait, kinek zsenijét ő szerinte Gyulai nem látta meg (amiben Reményik, egy irodalmi szállóigévé lett félremagyarázás nyomán, megint téved) — de Ravasz László, egy igazán remek kis tanulmányában meglátta, mert „az intuíció teremtő erejével s a költői fantázia hatalmával nyúlt ahhoz, ami maga is lángoló intuíció és szárnyaló fantázia“. Háát ha Ravaszra hivatkozik Reményik, azt ajánlom neki szeretettel: kérdezze meg az erdélyi gondolatot már csak igazán jól ismerő Ravasz Lászlót Makkai Ady-könyve felől s bizonyára nyomban abba fogja hagyni ezt az irodalmi vitát. Mert le fogja őt győzni Ravasz Lászlónak, az értelmi és erkölcsi nagyság e ritka képviselőjének, Makkai régi barátjának az a fenséges élelve, hogy: „Amicus Plato, amicus Aristoteles, amica vero maxima — veritas.“ Vagyis: az igazság mindenekelőtt!

„Ady lelke — mondja Reményik dicsekedve — benne van a mai erdélyi poézis levegőjében.“ Tudom, hogy benne van. Éppen ezt tartom szomorúnak s éppen ezért tartom szükségesnek, hogy küzdjünk az adyzmus ellen — ami él, fertőz és pusztít, akármit mondjon is... Hegdüs Lóránt. Hányan utánozzák — ha mást nem — legalább azt az affektációval és érhetetlenséggel teljes nyelvet, amit Ady csinált, mesterségesen, valósággal erőszakot téve nyelvünk szellemén s népünk ízlésén egyaránt.

„Az erdélyi lélek... érzi külön voltát... a többi magyar néppárnyalattal szemben“ — írja Reményik. Helyes. Ha másik magyar néppárnyalat is érez ilyen különbséget, annak is örülhetünk, mert ez mind a felbuzduló nemzeti érzés és nemes vetélkedés eleven bizonyága. „De ezt a különbséget — folytatja — idegenkedéssé és lassan szakadékká mélyíthetik a Szász Károlyéhoz hasonló támadások... s ha ez a szakadék kimélyül, nincs az Istennek és a történelemnek olyan aranyhídja, amely még egyszer áthidalja.“ Ennek a mondásnak kettőt vetek ellenébe. Az egyik, amit már fentebb fejtegettem, hogy én Makkai könyvét támadva, semmiképen sem támadtam az egészen másban nyilatkozó erdélyi lelket. Másik: hogy ha a történelem szomorú hullámverése támaszthat is — mint ahogy sajnos, már sokszor támasztott is — szakadékot, magyar és magyar között, viszont a történelmi szükségesség, de igazi keresztény hitünk szerint mindenkéül bizonyosabban az Istennek

gondoskodó kegyelme mindig építeni fog ezután is aranyhidat, melyre keresztényileg bűnbánó, töredelmes lélekkel rálépve, mindkét fél találkozhatik s megtalálhatja az egész magyarság egyetlen útját, egyetlen cél: a nemzeti boldogulás, a nemzeti nagyság, a nemzeti dicsőség felé.

Reményik végezetül — nekünk végtelen fájdalomunkra és megdöbbenésünkre — még egy fekete zászlót is meglöbögött: azt a fenyegetést, hogy az „Erdély az erdélyieké“ jelszónak esetleg éle lehet majd nemcsak kelet, hanem nyugat — vagyis az Erdélyért annyira rajongó és érte annyit szenvedő szegény Csonka-Magyarország felé. Látjuk, hogy ezt a gesztust és hangot maga is nyomban megbánta, mert mindjárt hangsúlyozza, hogy „a szellemi egység, a lelki unió minden magyarok közt: egyetlen kincsünk, ami megmaradt“. Igaz. S ennek az igazságnak átérzésében és hirdetésében nem is akarom azzal végezni, hogy „elvakult támadás“-nak nevezzem Reményik feljajdulását, mint ahogy ő annak nevezi az én személyi megbántás szándéka nélkül, de aggódó lelkem mélyéből fakadó meggyőződéssel és érzéssel írt bírálatomat, melynek egyetlen célja volt: óvni a magyar közönséget, elsősorban a fiatal nemzedéket a megrontó lelki bacillusoktól, melyeknek kiirtása nézetem szerint legfontosabb előfeltétele a boldog magyar jövődöntésnek.

És itt hadd hozzam emlékezetébe mindenkinek — persze Reményik Sándor barátomnak is — Ravasz László *Erdély lelke* című gyönyörű cikkét, mit ő a tavaly megjelent Nagyenyei Album-ba írt. Az erdélyi lélek — melynek létezését ő épp oly meggyőződéssel hirdeti, mint Reményik az erdélyi gondolatét, Ravasz hite szerint nem egyéb, mint „az örök magyar lélek, amelyik keletről jött, itt gyökerezett meg a Tisza—Duna közén s mint egy szent banánfa, átnyúlt az erdélyi anyaföldre“. Mikor az őstörzset a viharok Magyarországon letarolták, Erdélyben virult föl. Most ott pusztítják, tehát az erdélyi lélek ide menekült, Csonka-Magyarországba. És — így fűzi tovább — „a magyar történelmi folytonosság titka az, hogy Erdélynek ez a lelke, mint magyar lélek, itt nőjön tovább, míg újra véghez viszi azt a csodát, amit ezeltől ezer esztendővel: az örök magyar lélek új honfoglalását“.

Az elszakítás után olyan szellemi gárda támadt Erdélyben, hogy kész csodának vallhattuk, s bizalommal tekinthettünk rá, mert hittük, hogy munkájával nagyszerűen előkészíti a talajt a Ravasz Lászlótól aposztrofált új honfoglalás számára. Bizalmunk most sem oszlott még el, de már — a Makkai könyve s a Reményik cikke és még néhány jelenség után némi aggodalommal vegyül. Az erdélyi magyar kultúremlékek eddigi egységes tábortát mintha megbontotta volna a mindig bomlasztásra igyekvő radikalizmus, az, amely bukásunknak legfőbb oka volt. De én azért bizonyosra veszem, hogy mikor a történelem hullámai és az isteni Gondviselés már régen elválasztották az adyzius névvel jelölhető költői radikalizmus homokzátonyát: az örök magyar lélek gránitsziklája még mindig ott fog állani az idők viharos óceánjában. El fog mulni az a harcos indulat is, mely e vita során magyart magyarral állított szembe — de sohasem fog elveszni az igazi komoly nemzeti érzés, amelyet, amint valamennyien őseinktől örököltünk, úgy át fogunk örökíteni késő unokáinkra is s amely örökségért ne magunkra és fajtánkra legyünk büszkék, hanem legyen „soli Deo gloria“ — egyedül Istené a dicsőség.»

Az ellentétek Ady Endre körül hevesebbek, a bírálóok engesztelhetlenebb hangúak, mint bármikor a multban. Az a körülmény, hogy egy előkelő állású pap magasztaló hangon írt Ady Endréről, a vita terére szólított olyan tudományos írókat, akik eddig csak távolabbról figyelték az Ady-kultuszt. A harc tovább lángol.¹

P. J.

Elhúnytak.

ALEXANDER BERNAT dr. ny. egyet. tanár szül. Budapesten 1850 ápr. 13-án, megh. u. o. 1927 okt. 23-án. Filozófiai és esztétikai író. Sokáig a B. Hírlap, majd az Ujság és a P. Lloyd cikkírója és színházi kritikusa volt. Cikkei a Beöthy-féle Képes m. irodalomtörténetben, a B. Szemlében, az Athenaeumban, melynek egy ideig szerkesztője volt stb. Esztétikai munkái: *Shakespeare Hamletje*. Bp., 1902. — *Művészet, a művészet értékéről, a művészeti nevelésről*. — U. o., 1908. — Magyarázatokkal kiadta Madách Imre: Az Ember Tragédiája c. művét, Shakespeare Hamletjét és válogatott munkáit (Remekírók Képes Könyvtára), valamint Madách vál. műveit (Magyar Remekírók). — Álneve: Alfa.

BERZSENYI JÁNOS dr. kir. közjegyző, megh. Lengyeltótiiban 1927 szeptemberében 51 éves korában. Vidéki lapokba írt verseket.

BREITFELD DEZSÓ volt nyomdatulajdonos, majd pénzint. igazgató, megh. Budapesten 1927 októberében. — A Szombathelyt megjelenő Vasvármegyei Napló kiadótulajdonosa és főszerkesztője volt.

GERLAI VILMOS hírlapíró, megh. Budapesten 1927 szeptemberében 82 éves korában. A N. Pester Journal munkatársa volt.

GOBI IMRE ny. cv. gimn. igazgató, szül. Hódmezővásárhelyen 1846 dec. 1-én, megh. Budapesten 1927 szeptemberében. 1879—84-ig Sopronban, 1884—1909-ig Budapesten működött. Versei, elbeszélései és kritikái a B. Szemlében, Vasárnapi Ujságban, Ország-Cilágban és Hódmezővásárhelyben. — *Taukönyvei: Magyar irálytan*. Bp., 1886. — *Szerkesztéstan*. U. o., 1887. — *Szerkesztéstan és retorika*. U. o., 1888. — *Poétika*. U. o., 1889. — *A magyar nemzeti irodalom története*. U. o., 1892. — Verskötete: *Csak szálljatok!* U. o., 1927.

HENTALLER MARIA (özv. Fayl Frigyesné) zenetanár özvegye, szül. Jászberényben 1850 júl. 7-én, megh. Budapesten 1927 októberében. Ifjúsági művei: *Mesék és regék*. Bp., 1883. — *Kis mesék*. U. o., 1884. — *Kedvenc könyvem*. U. o., 1884. — *Hetedhét országon túl*. U. o., 1886. — *Mesék a fonóból*. U. o., 1886. — *Hol volt, hol nem volt*. U. o., 1886. — *A magyar írónökről*. U. o., 1889. — *Leányévek*. U. o., 1894. — *Fekete Kató*. 1899 (és 1911). — *A Sződy-lányok*. U. o., 1904. — *Róza története*. U. o., 1904. — *Mesekincs-*

¹ A hírlapokon kívül egyebütt is állandó az Ady-kérdés vitatása. A folyóiratok Ady-cikkeiről, elsősorban Zolnai Bela szemléjének Ady-védelméről, s a legújabbban megjelent Ady-könyvekről, különösen Földessy Gyula Ady-tanulmányairól, folyóiratunk megfelelő rovatai tájékoztatják az olvasókat.

tár. U. o., 1905. — *Otthon nélkül, haza nélkül.* U. o., 1918. — *Legszebb mesék.* U. o., 1919. — *Sok-sok tarka mese.* U. o., 1920.

HORVATH ISTVÁN v. nyomdaigazgató, megh. Kaposvárt 1927 októberében 42 éves korában. Novelláskötete: *Fakadó vizek.* Kaposvár, 1911. (Domingó álnéven.)

KAPOSSY LUCIÁN (IGNAC) ev. főisk. tanár, szül. Lovasberényben 1849 okt. 19-én, megh. Pápán 1927 októberében. Eredetileg bencés tanár volt. 1881-ben lett ref. Számos irodalomtörténeti és esztétikai cikket írt a vidéki lapokba. Átdolgozott több ifj. művet magyarra. Egyéb irodalmi érdekű művei: *Költészettan és olvasókönyv.* Sárospatak, 1887. — *P. Ovidius Naso műveiből szemelvények.* Pozsony, 1887. — Szerk. a M. Ifjúsági és Népkönyvtár 23—46. füzetét és a pápai Jókai-kör évkönyvét.

MASZNYIK ENDRE ny. teológiai igazgató, szül. Tiszaföldváron 1851 szept. 24-én, megh. Budapesten 1927 okt. 17-én. A pozsonyi ev. teológiának 1882-től tanára, 1895-től igazgatója volt. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Szerkesztette a *Mi Otthonunk* és *Isten Igéje* c. szaklapokat. Irodalomtörténeti szempontból megemlíthető 1895-ben megjelent *Új-Szövetség fordítása.*

MILE PÁL ny. rendőrkapitány, megh. Debrecenben 1927 szeptemberében 53. évében. Fiatalabb korában hírlapíróskodott.

RADA ISTVÁN c. prépost, kanonok, szül. Pápán 1854 júl. 9-én, megh. Veszprémben 1927 szept. 30-án. 1876 óta irogatott a *M. Koronába*, a *M. Államba*, a *M. Szemlébe* és dunántúli hírlapokba. Alneve: Pápai. Számos novella- és regényfordítása jelent meg önálló kötetekben; köztük *Chateaubriand: A vértanúk.* Bp., 1888.

VOGL RÓZA (özv. Mandovszky Richardné), megh. Budapesten 1927-szeptemberében. Fővárosi hírlapokba irogatott.

G. P.

Hirek.

Herczeg Ferenc a sajtószabadságról. — „1848-ban a jelszó a sajtószabadság volt: szent dogma, amely előtt hívően meghajolt az akkori szabadelvűség. De mi lappangott e jelszó mögött, mi volt a holt dogma élő lelke? A vágy, hogy a sajtót a magyar kultúra fegyverévé tegyék... A sajtó azonban magában véve még nem jelent kultúrát; csak alkalmas eszköze a kulturális építésnek, éppúgy, mint a rombolásnak. A sajtót tehát aszerint kell értékelni, hogy milyen célok szolgálatában áll. A kard, mely a hazáját védő katoná kezében villog, minden tiszteletre és kiváltságra érdemes; az útonálló kezéből azonban ki kell csavarni és össze kell törni a fegyvert. A nemzet, mely szabadságokkal védi meg a nemzet ellenségeinek fegyverviselési jogát; nem felvilágosodott, hanem ügyefogyott. Tehát: éljen a sajtószabadság! — de Vörösmarty szavaival: Addig éljen, míg a honnak él. Ezt a feltételt a királytól az újságíróig minden közpályán lévő magyarnak vallania kell. És így, ha egyszer leszámoltunk a szavak igazi értelmével, március 15-ike a nemzeti sajtó szabadságünnepé és a nemzetellenes sajtó gyásznapja lesz.“

A Tótágas-ügy. — Mészöly Gedeon egyetemi tanár vigjátékot írt a politikai kiszagda típusáról. Darabját 1927 májusában előadták a szegedi

színházban. A parlament gazda-képviselői felháborodva vettek tudomást a vígjátékról s a képviselőházban hevesen megtámadták a szerzőt. A hírlapoknak és a közönségnek általában az volt az álláspontja, hogy irodalmi munka miatt nem támadhat ilyen méretű politikai harc, a képviselők egy része azonban megtorlást követelt. A szerzőnek több tekintélyes védelmezője akadt, így Rákosi Jenő: „Ami azokat a politikusokat illeti, akik sértve érzik magukat a darab szatírájától s a parlamentet mozgósítják elégtételért: ez a dolog már igazán a szatíra területére tartozik. Se császári palást, se papi ornátus, se bírói szék, se semmi dísz és hatalom nem mentesít ma senkit a szabad vélemény nyilvánításától, a bírálatnak semmi formájától, ahova a gúny és a kifigurázás is tartozik. A sértés ellen pedig védelem van a bírónál és nem a közigazgatási hatalomnál. Ezt, aki nem akarja tűrni, az ne vállalkozzék országos szereplésre, az ne akarja egy nemzet sorsát szavazatával intézni.” (Pesti Hírlap.) Herczeg Ferenc szerint: „Az a látma, amely nem régiben a Tótágas körül kirobbant, régi emlékeket elevenített meg sokak szívében. Az elmúlt szép békeidők parlamenti embervadászatainak jól ismert hangzavara volt ez... Az, hogy a Tótágas jó, vagy rossz komédia-e, nem politikai kérdés. Nincs törvény a rossz darabok ellen, valamint a rossz parlamenti szónoklatok ellen sincs és a képviselők csakugyan élnek is a kontárkodás szabadságával, akár a komédiáírók... Annak, aki résztvesz a politikai életben, a gúny és szatíra csipéiseivel szemben — legyenek azok szelídek vagy mérgesek, elmések vagy otrombák — csak egy fegyvere van: a közömbösség. Annál nyájasabban kell mosolyognia, minél érzékenyebben éri a támadás. Más védekezés nincs. A kiszagzáknak is meg kell tanulniok ezt a politikus mosolyt, amelyet évszázadok óta ott látnak a többi osztályok arcán. Hiszen Molière óta az egész francia és franciáskodó vígjátékirodalom abból él, hogy torzképeket rajzol a polgári osztály egyes típusairól. Ha a polgárság komolyan venné ezeket a komédiákat, akkor meg kellene rohannia és le kellene rombolnia a színházakat, ahol a polgári férj mindig hülye, a férjes polgárasszony mindig erkölestelen, a polgárfiú pedig mindig komisz. Vagy írtak valaha kiszagzákról olyan hangon, mint Shakespeare írt az angol nemeségről, midőn megalkotta a gyáva, hazug és korhely Sir John Falstaff alakját? És miért nem háborognak az uralkodó családok Lear király és Hamlet szörnyűségei miatt? Ezek külföldi példák, de hiszen találkoznak magyarok is. Tudja-e N. N. képviselő úr, hogy van egy magyar komédia, amelynek a címe Csizmadia, mint kísértet? Ha a képviselő úr sorompóba tud szállni a kiszagzáért, miért tűri el, hogy a kisiparosokat gúnyolják? Talán végig is nézte, alkalmasint nevetett rajta, bizonyára tapsolt is a komédiának? Hát nincsenek a képviselő úr választókerületében csizmediák? No hiszen, tessék csak megvárni a legközelebbi választásokat, — nem kételkedünk benne, hogy az önrzetes iparosok meg fogják találni azt a választ, amely tiszteletreméltó osztályuk ellenségét méltán megilleti.” (Pesti Hírlap.)

A Nemzeti Színház elmúlt esztendeje. — A Nemzeti Színház 1926—27. évi idényében 334 előadást tartottak. 20 magyar író 30 darabbal, 16 idegen író 29 darabbal szerepelt. Magyar darabokat 240-szer, külföldi darabokat 94-szer játszottak. A magyar szerzők közül legtöbbit kerültek színre a következőknek darabjai: Csathó Kálmán (68-szor), Herczeg Ferenc (38-szor), Zilahy Lajos (30-szor), Madách Imre (25-ször), Harsányi Zsolt (13-szor),

Szigligeti Ede (10-szer). A magyar darabok előadásainak 28 százaléka Csathó Kálmán két darbjára esett. E statisztika kapcsán Szász Károly az egyik napilapban súlyos kifogást emelt az ellen, hogy Kisfaludy Károly, a magyar vígjáték atyja, egyetlen egyszer sem jutott szóhoz ebben az időnyben s ebben a megszégyenítő elbánásban osztozott vele Vörösmarty Mihály is. „El tudná-e valaki képzelni a francia színpadot Molière, és a németet Schiller nélkül? Ne tessék azzal a léha, cinikus mentséggel jönni, hogy Kisfaludy nem Molière. Hát világirodalmi szempontból nem az, — de nekünk éppen olyan jelentős, éppen olyan szent. S a Csongor és Tünde, a Marót bán s a Czillei és a Hunyadiak költője pedig még tán világirodalmi mérték szerint sem igen áll messze a Stuart Mária, Wallenstein és Don Carlos nagy német poétájától. Eddig legalább egy-egy születésnapjára látunk ímmel-ámmal előrántott Kisfaludy- és Vörösmarty-darabot. Most az igazgatóság ezt a tradíciót is felrúgta... Teljes meggyőződéssel hangoztatjuk, hogyha a külföldön ilyesvalami történnék, mint amilyen minősíthetetlen eljárás volt a Nemzeti Színháztól egy egész időnyen keresztül mellőzni a magyar dráma történetének említett két nevezetes hőst: a közvélemény felháborodásának vihara — mely bizonyára nemcsak a sajtóban, hanem a parlamentben is üvöltene — elsöpörné azt a régimét, amely a nemzet első színházában így csapkodja arcul a nemzeti érzést és gondolatot!” (8 Órai Ujság.)

A Nagyasszony-ügy. — Peldátlan botrányok között zajlott le 1927 októberében Szomor Dezső Nagyasszonyának előadása a Nemzeti Színházban. A színház igazgatója, Hevesi Sándor ragaszkodott a darab előadásához s az állami kormányzat is úgy látta, hogy semmi ok sem lehet a próbák megszüntetésére, mert a rendőrség rendet teremt, ha az irodalmi és nacionalista tüntetők zavarni akarják a színészek játékát. A tüntetők elkeseredésével szemben minden kormányintézkedés kudarcot vallott, a Nemzeti Színház környékén valóságos ostromállapot volt, a rendőrök szembe kerültek az ifjúsággal, az előadás botrányba fült. A Nagyasszony harmadik előadását már nem lehetett megtartani.

Vajda János emléke. — A fejérmegyei Vál községben 1927 május 9-én tartották meg Vajda János centennáris ünnepét. A költő a fővárosban született ugyan, de gyermekkorát a váli erdészházban töltötte s férfikorában is gyakran ment haza pihenni. Az ünnepségen beszédeket mondtak és verseket adtak elő többek között: Bán Aladár, Feleki Sándor, Koroda Pál. Szomorú mozzanat, hogy a költő egyetlen testvérhúga, aki már közel kilencven ösztendő, a fejérmegyei Csákvár község szegényházában él.

Új könyvek.

Verses kötetek.

- Bakó József: Arva kalászkok. Szombathely. 1927. 80 l.
 Berkényi Károly: Hitben az élet. Bp. 1927. 106 l. Élet.
 Góbi Imre: Csak szálljatok! Bp. 1927. 148 l. Légrédy.
 Hegedüs József: Magyar Szikrák. Hazafias versek. Bp. 1926. 32 l.
 Reményik Sándor: Két fény között. Cluj-Kolozsvár. 1927. 84 l. Erdélyi Szépírók Céh.

Elbeszélő kötetek.

- Lábán Antal és Keresztury Kálmán: Magyar regék. Berlin, 1927. 112 l. Voggenreiter.
- Lázár István: Aranykapuk városa. Bp. 244 l. Légrády.
- Lőrinczy György: Az özvegy falu. Második kiadás. Bp. 160 l. Singer és Wolfner.
- Lőrinczy György: Gereblyém alói. Második kiadás. Bp. 160 l. Singer és Wolfner.
- Makkai Sándor: Ördögszekér. Bp. 432 l. Genius.
- Méray-Horváth Károly: Új sugarak. Bp. 454 l. Athenaeum.
- Szombathy Viktor: Mikulics szárazon és vizen. Berlin, 1927. 88 l. Voggenreiter.
- Váczy József: Pusztai harangszó. Berlin, 1927. 250 l. Voggenreiter.

Tudományos munkák.

- Alszeghy Zsolt: A lírai költészet művészete. Bp. 1927. 32 l. Élet.
- Angyal Dávid: Kölcsey Ferenc. Bp. 1927. 36 l. Irodalomtörténeti Füzetek. 16. szám.
- Babinger Ferenc, Gragger Róbert: Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. Berlin. 1927. 232 l.
- Balogh Albn: Ország és nyelv a magyar történelemben. Bp. 1928. 166 l. Szent István-Könyvek.
- Brisits Frigyes: Sziklay János írói egyénisége. Bp. 1927. 16 l. Stephaneum.
- Brisits Frigyes: A ferences szónoklat szelleme. Különlenyomat. 20 l.
- Budai Gergely: Joannes Chrysostomos pedagógiája. Bp. 1927. 90 l. Sylvester.
- Dávid Antal: Babel és Assur II. Művelődés. Bp. 1928. 264 l. Szent István-Könyvek.
- Dézi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Bp. 1927. 164 l. A Magyar Történettudomány kézikönyve. I. kötet. 4/B füzet.
- Dingha Sándor: A filozófia Széchenyi Hitelemben. Szekszárd. 1927. 228 l.
- Divald Kornél: Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 256 l. Egyetemi Nyomda.
- Forgács Ferenc: Herczeg Ferenc költészete. Gyöngyös. 1927. 64 l. Különnyomat.
- Földessy Gyula: Újabb Ady-tanulmányok. Berlin. 1927. 190 l. Voggenreiter.
- Friedreich Endre: Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai. Bp. 1927. 38 l. Különlenyomat.
- Gábor Gyula: A Szent István-napi ünnep története. Bp. 1927. 58 l. Franklin.
- Gálos Rezső: A Dunántúl a két Kisfaludy történetében. Bp. 1927. 74 l. Irodalomtörténeti Füzetek. 18. sz.
- Gárdonyi Albert: A történelmi segédtudományok története. Bp. 1926. 36 l. A Magyar Történettudomány Kézikönyve. II. kötet. I. füzet.
- Gulyás József: Üvegcserepek. Sárospatak. 1927. 40 l.
- Hajnal István: Egy magyar herceg ifjúkora Napoleon idejében. Bp. 1927. 62 l. Különlenyomat.
- Hankó Béla: A megújulás. Bp. 186 l. Athenaeum.

- Hegedüs Zoltán: Katona József lírai költészete. Bp. 1927. 56 l.
- Horváth Jenő: A modern Amerika története 1492—1920. Bp. 1928. 122 l.
Szent István Könyvek.
- Hoványi Béla: Erdős Renée. Miskolc. 1927. 32 l.
- Huszár Elemér: A katolikus házasságjog rendszere. Bp. 1928. 108 l. Szent István Könyvek.
- Inre Sándor: A közös munka lelki akadályai. Néhány vonás a mai magyarság arculatának egyik oldaláról. Bp. 1927. 26 l. Különnyomat.
- Jablonkay Gábor: Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. Kaloosa. 1927. 20 l. Különnyomat.
- Kallós Ede: Görög-római vallástörténet és mitológia. Második kiadás. Bp. 1927. 220 l.
- Kecskés Pál: A házasság etikája. Bp. 1928. 150 l. Szent István Könyvek.
- Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Két kötet. Bp. 1927. 1258 l. Egyetemi Nyomda.
- Lám Frigyes: Virághalmi Ferenc. Győr. 1927. 16 l. Különnyomat.
- Lux Gyula: A nyelv. Bp. 136 l. Athenaeum.
- Losonczy Zoltán: Bél Mátyás és a magyar tudomány. Bp. 1927. 18 l. Különnyomat.
- Magyar népballadák. Bevezetésekkel és jegyzetekkel kiadta Gragger Róbert. Bp. 1927. 212 l. Magyar Irodalmi Társaság.
- Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Szerkeszti: Zsinka Ferenc. XI. évf. Bp. 1927. 32 l.
- Madzsar Imre: A II. Géza korabeli névtelen. Bp. 1926. 20 l. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. kötet. 11. sz.
- Makoldy Sándor: A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig. Bp. 1926. 24 l. Különnyomat.
- Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp. 1928. 258 l. Szent István Könyvek.
- Mitrovics Gyula: Konzervatív irodalom és progresszív irodalom. Debrecen. 61.
- Mitrovics Gyula: Szanálás és nevelés. Debrecen. 1927. 10 l.
- Nagy L. József: Előadások a fizikatanítás és tanárképzés köréből. Kecskemét. 72 l.
- Nagy Sándor: Ady Endre költészete. Bp. 1927. 130 l.
- Négyesy László: Irodalmi valutarontás. Reális és túlcaspangó Ady-kultusz. Levélváltás Hegedüs Loránttal. Bp. 1927. 16 l.
- Papp Viktor: Beethoven élete és művei. Második bővített kiadás. Bp. 1927. 190 l. Pantheon.
- Pesti György Haláltáncéneke. Bevezetéssel ellátva közli: Dézsi Lajos. Bp. 1927. 80 l.
- Petri Mór: Emlékezés Váradi Antalról. Bp. 1926. 40 l.
- Pintér Jenő: Szinnyei József I. tag emlékezete. Bp. 1927. 20 l. M. T. Akad.
- Radó Polikárp: A kereszténység szent könyvei. I. Öszökvetség. Bp. 1928. 280 l. Szent István Könyvek.
- Rass Károly: Erdélyi iskoláztatás és tudományosság a középkorban. Cluj-Kolozsvár. 1924. 48 l. Különnyomat.

- Rass Károly: A párizsi irodalom 1925-ben. Cluj-Kolozsvár. 1926. 20 l. Különnyomat.
- Ravaszh László: Tudom, kinek hittem. Beszédék, cikkek, prédikációk. Bp. 1927. 350 l. Studium.
- Révay József: Petronius és kora. Bp. 1927. 260 l. Franklin.
- Szász Károly: „Magyar fa sorsa“ Makkai püspök Ady-könyvének bírálata. Bp. 1927. 40 l. Különnyomat.
- Szigetváry Iván: Kisebb munkák. Bp. 1927. 320 l.
- Szalay József: Széchényi emlékezete. Szeged. 1927. 16 l.
- Szendrey Zsigmond: Falucsúfolóink. Bp. 1927. 12 l. Különnyomat.
- Szerb Antal: A magyar újromantikus dráma. Bp. 1927. 32 l. Irodalomtörténeti Füzetek. 17. sz.
- Szigethy Lajos: Luther lelke. Bp. 1927. 144 l. Evangélikus Tanáregyesület.
- Szinnyei Ferenc: Kisfaludy Károly. Bp. 1927. 42 l. Irodalomtörténeti Füzetek.
- Franz Sinnyei: Die ungarische Literatur der Gegenwart. Berlin. 16 l.
- Takáts Sándor: Szegény magyarok. Bp. 500 l. Genius.
- Tóth Géza: A matematikai oktatás Herbart paedagógiájában. Pécs. 1926. 118 l.
- Új adatok Károlyi Gáspárról. I. Megjegyzések Iványi Béla Göncz sz. város története c. műve egyes részeihez. Írta: Harsányi István. II. Károlyi Gáspárra vonatkozó hat okmány. Latinból fordította: Gulyás József. Sárospatak. 1927. 16 l.
- Vác az irodalomban. Összeállította: Tragor Ignác. Vác. 1925. 320 l.
- Waisbecker Ede: Pázmándi Horvát Endre szépirodalmi munkássága. Pécs. 1927. 144 l. Symposion Könyvek.
- Vasvármegye és Szombathely város kultúregyesülete és a vasvármegyei múzeum II. Évkönyve. Szerkesztette: Várady Imre. Szombathely. 1927. 262. l.
- Zolnai Béla: Modern irodalmunk és az irodalomtudomány. Szeged. 1927. 16 l. Széphalom-Könyvtár. 1. sz.
- Zolnai Béla: A Széphalom taglalatja. Adalék az irodalmi visszavonás történetéhez. Szeged. 18 l. Különnyomat a Széphalom 1927. évf. 4—6. sz.
- Zolnai Béla: A nyelvi kifejezőség formái. Pécs. 1927. 26 l. Különnyomat.

Fordítások.

- La Fontaine összes meséi. Ford.: Vikár Béla, Kozma Andor, Telekes Béla és Zempléni Árpád. Bp. 1927. 40 l.
- Jack London: A korhely és a tündér. Ford.: Tersánszky Jenő. Bp. 174 l. Athenaeum.
- Guiglelmo Ferrero: A harmadik Róma. Ford.: Révay József. Két kötet. Bp. 988. l. Génius.
- Godefroid Kurth: A modern civilizáció kezdete. Ford.: Michel Károly. Bp. 1928. 364 l. Szent István Könyvek.
- Marcel Prévost: Az olthatatlan tűz. Ford.: L. Ujváry Lajos. Bp. 300 l. Génius.
- Luigi Pirandello: Forog a film. Ford.: Fáy E. Béla. Bp. 220 l. Athenaeum.

- Pierre La Maziere: Szép temetésem lesz. Ford.: Beöthy Lydia. Bp. 223 l. Kultúra.
- Goethe: Dalok, balladák, egyéb költemények. Ford.: Szigethy Lajos. Mezőtúr. 1927.

Egyéb könyvek.

- Gábor Géza: Az irredentizmus. Sopron, 1927. 32 l.
- Gopcsa László: Vallásosság Gárdonyi írásaiban. Eger. 1927. 14 l. Különnyomat.
- Halász László: Magyar irodalomtörténet összefoglaló tételekben. Második kiadás. Bp. 1927. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Hatvany Lajos: Ady a kortársak közt. Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez. Bp. 254 l. Génius.
- Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913—1923. évi állapotáról és működéséről. Közzéteszi a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatósága. Bp. 1926. 70 l.
- Köveskúti Eugenjus: Nowa literatura Wegierska. Kraków. 1927. 28 l.
- Magyar Cserkészvezetők Könyve. Második kiad. Szerkesztette Sik Sándor. Bp. 1925. 364 l.
- Magyar Panteon. Nemzetünk nagyjainak és kiválóságainak a Kerepesi-temetőben lévő sírjai és sírirtai. Összeállította: Makoldy Sándor. Bp. 1927. 38 l.
- Murgács Kálmán harmadik nótáskönyve. Bp. 1926. 24 l.
- Nemes Zoltán: Az egységes magyar gyorsírás tankönyve. Bp. 1927. 96 l. Franklin.
- Öreg diák a multba néz. Bp. 1927. 64 l. A Rozsnyói Öreg Diákok Szövetsége.
- Féchy-Horváth Rezső: Spanyolok. Bp. 1927. 130 l.
- Prohászka-breviárium. Összeállította: Brisits Frigyes. Bp. 1927. 110 l. Élet.
- Romhányi Sándor: A koravénülés okai. Erkölcsi korrajz. Bp. 1927. 20 l.
- Tonelli Sándor: Emberi problémák. Szeged, 1927. 226 l.
- Wlassics Gyula felsőházi elnök Székfoglaló Beszéde. Bp. 1927. 12 l. Athenaeum.

Társasági ügyek.

Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1927 május hó 14-én tartott felolvasó üléséről. — Elnök Szász Károly.

Farkas Gyula: A felvidéki magyar irodalom címmel tartott felolvasást.

Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1927 október 8-án tartott felolvasó üléséről. — Elnök: Négyesy László.

Gulyás József: Keresztessy József élete és munkái címmel, Nagy Sándor: Petőfi és Ady-ról tartott felolvasást.

Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1927 november 12-én tartott felolvasó üléséről. — Elnök: Négyesy László.

Elek Oszkár Walter Scott irodalmi hatásáról, Török Pál a Török Áfiumról tartott felolvasást.

Inhalt der selbständigen Mitteilungen.(Jahrgang 1927, Heft 7—8.)

Eugen Futó: Franz Herczeg. Der Verfasser beendet seine Abhandlung über den grossen Romandichter. Am Schlusse schreibt er über Franz Herczogs Tätigkeit in den Jahren 1925—26. Er analysiert seine grösseren Werke ausführlich. (Az arany hegédű, Magda'léna két élete, Tűz a pusztában, Kék róka, Arva László király, Tilla, Az élet kapuja, A fekete lovas, A fogyó hold, Aranyborjú, Sirocco, Kilenc egyfelvonásos, A híd.) Aus diesem Abschnitte des Romandichters sind hauptsächlich der Roman Az arany hegédű, Az élet kapuja, ferner die Dramen Kék róka, Arva László király und A híd hervorragend. — Wilhelm Tolnai teilt Texterläuterungen über ein Gedicht Johann Arany's mit und weist auf die Quelle einer Novelle Maurus Jókais hin. — Zsolt Alszöghy: Zusammenfassende Bücherschau. Der Verfasser behandelt die Frage der neuesten Ady-Literatur. Über Andreas Ady, den hervorragenden ungarischen Symbolisten, Impressionisten, dekadenten Dichter wurde seit einigen Jahren seitens der Literaturhistoriker und Kritiker eine ganze Anzahl von Abhandlung mitgeteilt. Jüngst nahm Alexander Makkai, der reformierte Bischof Siebenbürgens, den Dichter in Schutz, der von den konservativen, nationalistischen Schriftstellern noch heutzutage erbittert angegriffen wird, weil diese es ihm nicht vergeben können, dass er im Dienste der revolutionären Ideen stand und Dichter der sinnlichen Liebe war. Zwei diesbezügliche gründliche Abhandlungen stammen von Julius Földossy und von Alexander Nagy. Ady liegt auch einen Artikel im Figyelő (Beobachter-) Abschnitte vorhandener Zeitschrift zu Grunde. Durch die Ady Problemen wurde das ungarische Publikum in zwei einander feindlich gegenüberstehende Teile geteilt. Es ist wahrhaftig ein Bekenntnis seiner Weltanschauung, wenn man seine Meinung über Ady an den Tag legt. Der Streit dreht sich hauptsächlich um drei Punkte: um die Fragen der Religiosität, der Vaterlandsliebe und der Liebesdichtung des Dichters. Andreas Ady ist Schöpfer zahlreicher religiöser Gedichte, obzwar er an die Gottheit eigentlich nicht glaubt. Seine patriotische Dichtung ist zugleich eine sozialistische und revolutionäre Dichtung. Eine leicht verwundbare Stelle seiner Dichtung ist seine Liebeslyrik, welche durch ihre dekadente Lebensauffassung und durchdringende Sinnlichkeit auf die Seele moralisch umgestaltend einwirkt. Da Alexander Makkai, der reformierte Bischof Siebenbürgens, über den Dichter sich besonders günstig aussprach, erhoben zwei hervorragende Literaturhistoriker: der Universitätsprofessor Ladislaus Négyesy und der ehemalige Vorsitzende des ungarischen Abgeordnetenhauses Karl Szász einen Einspruch gegen das Bestreben Alexander Makkais. Diese Polemik erregte im ungarischen literarischen Leben ganz besonders Aufsehen und es wurde von allen Seiten zur Sache gesprochen. Die Gegensätze zwischen Andreas Adys Freunde und Gegner sind unüberbrückbar. Ausserdem zahlreiche kürzere Kritiken über belletristische und literaturgeschichtliche Arbeiten, mehrere Artikel mit literaturwissenschaftlichen Beziehungen aus Zeitschriften und Zeitungen, kurze Biographien verstorbener ungarischer Schriftsteller, das Verzeichnis neu erschienener Bücher und schliesslich Berichte über die Tätigkeit der Ungarischen Gesellschaft für Literaturgeschichte.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Pintér Jenő. Budapest I, Attila-utca 1. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1577—1927. (Dr. Czakó Elemér.)

